

İstanbul - 1437/2016

Yayın No: 37

Kur'ân'ın İniş Sürecindeki Önemi Açısından

TASDİK TEBYİN ve NESİH

Dr. Fatih ORUM

Yayın Yönetmeni
Hasan Mustafa ARSLAN

Editör
Haldun ŞEKER

Kapak & Mizanpaj
editoria

1. Baskı
Nisan, 2016

ISBN: 978-605-66356-4-9

SÜLEYMANİYE VAKFI YAYINLARI
Hoca Gıyaseddin Mah. Şifahane Cad. No:14
34134 Fatih/ İstanbul
Tel: 0 (212) 513 00 93- Fax: 0 (212) 511 21 69
www.suleymaniyevakfi.org
Yayıncı Sertifika No:12628

Baskı ve Mücellit
İMAK OFSET BASIM YAYIN
Merkez Mah. Atatürk Cd. Göl Sk. No:1 (İtfaiye Karşısı)
Yenibosna 34192 Bahçelievler / İSTANBUL

Genel Dağıtım: Süleymaniye Vakfı İktisadi İşletmesi
Hoca Gıyaseddin Mah. Şifahane Cad. No:14
34134 Fatih/ İstanbul
Tel: 0 (212) 513 00 93- Fax: 0 (212) 511 21 69

Copyright © 2016, Süleymaniye Vakfı Yayınları 2016
Bu eserin tüm hakları Süleymaniye Vakfı Yayınları'na aittir.
Eser, yayıncının izni olmaksızın tümüyle veya kısmen yayınlanamaz, kısmen de olsa fotokopi, film vb. tekniklerle çoğaltılamaz ve elektronik ortamlarda yayınlanamaz.

Kur'ân'ın İniş Sürecindeki Önemi Açısından

TASDİK TEBYİN ve NESİH

Dr. Fatih ORUM

Süleymaniye Vakfı
YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR → 8

ÖNSÖZ → 9

GİRİŞ → 11

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN İNİŞ SÜRECİNDE MEKKE ve CİVARINA GENEL BAKIŞ

A. Giriş → 49

B. Mekke'de Ehl-i Kitab'ın Varlığının Sebep Delil ve Sonuçları → 87

1. Mekke'de Ehl-i Kitab'ın Varlığının Sebepleri → 87
2. Mekke'de Ehl-i Kitab'ın Varlığının Delilleri → 91
3. Mekke'de Ehl-i Kitab'ın Varlığının Sonuçları → 162

İKİNCİ BÖLÜM

TASDİK

A. Giriş → 169

B. Tasdik Kavramının Gelenekte Ele Alınışı → 173

1. Tasdik Kelimesinin Tefsir Eserlerinde Ele Alınışı → 173
2. Tasdik Kelimesinin Mantık Eserlerinde Ele Alınışı → 175

3. Tasdik Kelimesinin Kelam Eserlerinde Ele Alınışı → 175

4. Tasdik Kelimesinin Belâgat Eserlerinde Ele Alınışı → 176

C. Kur'ân'da Tasdik Kavramı → 176

1. Kur'ân'da Tasdik Kelimesi → 176

2. Kur'ân'da Musaddık Kelimesi → 183

D. Kur'ân'da Tasdik Örnekleri → 209

E. Rasûlullah'ın Söz ve Uygulamalarında Tasdik Kavramına Yapılan Vurgular → 211

1. Rasûlullah'ın Sözlerinde Tasdik → 211

2. Rasûlullah'ın Uygulamalarında Tasdik → 211

F. Kur'ân'ın İniş Sürecindeki Önemi Açısından Tasdik Kavramı → 225

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEBYİN

A. Giriş → 231

B. Tebyîn Kavramının Gelenekte Ele Alınışı → 232

C. Kur'ân'da Tebyîn Kavramı → 234

1. Giriş → 234

2. Tebyîn Bağlamında Nahl Sûresinin 44. Âyeti → 237

3. Nahl 44. Âyetin Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi → 255

4. Sonuç → 269

D. Kur'ân'ın İniş Sürecindeki Önemi Açısından Tebyîn Kavramı → 270

1. Giriş → 270

2. Rasullerin İhtilafları Tebyin Etmeleri → 271

3. Rasullerin Saklananları ve Gizlenenleri Tebyin Etmeleri → 273

4. Sonuç → 279

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NESİH

A. Giriş → 285

B. Nesih Kavramının Gelenekte Ele Alınışı → 288

a. Âyetlerin Fıkıh Usûlü Eserlerinde Ele Alınışı → 310

b. Âyetlerin Tefsir Eserlerinde Ele Alınışı → 321

c. Âyetlerin Muhtelif Eserlerde Ele Alınışı → 323

d. Ara Değerlendirme → 326

e. Âyetlerin Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi → 328

f. Sonuç → 339

C. Kur'ân'da Nesih Kavramı → 341

1. Giriş → 341

2. Örnekler → 346

D. Kur'ân'ın İniş Sürecindeki Önemi Açısından Nesih Kavramı → 355

SONUÇ → 369

KAYNAKÇA → 374

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen müellif
AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.s. : Aleyhisselâm, aleyhimesselâm, aleyhimüsselâm
b. : Bin, ibn
bkz. : Bakınız
c. : Cilt
DİA : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
DT : Doktora Tezi
h. : Hicri
İA : Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
kont. : Kontrol eden
m. : Milâdî
md. : Madde, maddesi
MÜİFD : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜSBE : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
msl. : Mesela
ö. : Ölüm
r.a. : Radıyallâhu anhu/anhâ
r.a.m. : Radıyallâhu anhümâ/anhüm
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallâhü aleyhi ve selem
SVY : Süleymaniye Vakfı Yayınları
sy. : Sayı
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik eden
trc. : Tercüme eden
trs. : Yayın tarihi yok
vd. : Ve devamı
YLT : Yüksek Lisans Tezi
y.y. : Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Kur'ân'da, Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem'in son nebî olduğunu bildiren ve buna işaret eden âyetler olmasaydı ve bizler nebî beklentisi içerisinde olan bir ümmetin mensupları olsaydık, kendisinin Allah tarafından gönderilmiş nebî olduğunu söyleyen birinin çıktığını duyduğumuzda ya da onunla karşılaştığımızda neler hisseder, dahası nasıl bir tepki verirdik?

Beklenen bir nebîye tâbî olmama ile yalancı birinin peşine takılıp gitme ihtimali arasındaki gerilim, samimi hiçbir müminin yaşamayı arzuladığı bir tecrübe olmazdı herhalde! O halde nebî iddiası ile ortaya çıkan birinin, gerçekten Allah'ın nebîsi olup olmadığına dair içimizi kemirip duran o zor sorunun cevabını nasıl bulabilirdik?

Peki, yukarıdaki sorunun cevabını bulup, o kişinin beklenen nebî olduğuna karar verip ona tabi olsaydık, bu durum hayatımızda ne gibi değişikliklere sebebiyet verirdi? Bizi nasıl bir hayat beklerdi? Nelere hazırlıklı olmamız gerekirdi?

Elinizdeki çalışmamızda bu ve benzeri soruların cevaplarını bulmaya çalışacağız. Bunu önemsiyoruz, çünkü Rasûlullah'ın hayatını ve Kur'ân'ı doğru anlamanın, büyük ölçüde, yukarıdaki sorulara cevap verilebildiği ve böylesi bir durumun hayal edilebildiği kadarıyla mümkün olduğunu düşünmekteyiz.

Öte yandan, yukarıdaki soruların cevaplarının tespiti, Kur'ân dışı vahiyden Sünnetin tebyin rolüne, Rasûlulah'ın teşri yetkisinden Kur'ân'ın önceki kitaplarla irtibatına dek pek çok tartışmanın çözümü yani Kitap-Sünnet ilişkisinin doğru bir zemine oturtulabilmesi için önem arzetmektedir.

"Çalışmamız esnasında çokça istifade ettiğimiz birtakım eserleri şöyle sıralayabiliriz" ifadesini kullanmayı çok isterdik ancak üzerinde çalıştığımız konuda kayda değer müstakil bir çalışmaya rastlayamadığımızı söylemeliyiz. Bu sebeple elinizdeki çalışma, daha önce yayınlanan Kur'ân'ı Anlama Usûlü isimli eserde ele alınan tasdik, tebyin ve nesih kavramlarının detaylandırılması sonucu oluşmuştur.

Âyetlerin meallerinde büyük oranda Değerli Hocam Abdulaziz Bayındır'ın başkanlığında devam eden meal çalışmasından yararlanılmıştır. İlgili âyetlerin önce sûre adı, ardından da sûrenin mushaf sırası ve âyet numarası verilmiştir (msl. Bakara 2/189). Atıfta bulunulan aynı sûreye ait ardışık iki âyet "-" (msl. Ahzâb 33/7-8); ikiden fazla ardışık âyetler "vd." (msl. İsrâ 17/90 vd.); ardışık olmayan âyetler "," (msl. Mümtehane 60/4, 6); farklı sûrelere ait âyetler ise ";" (msl. En'âm 6/50; A'râf 7/188) ile gösterilmiştir. Hadislerin kaynak olarak belirtilmesinde ise şu usûl takip edilmiştir: Buhârî, Nesâî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Dârimî'ye yapılan atıflarda önce kitap ismi, ardından bâb numarası (msl. Buhârî, Libâs, 12); Müslim ve İmam Mâlik için yapılan atıflarda kitap ismi ve hadis numarası (msl. Müslim, Hudûd, 28); Ahmed b. Hanbel'e yapılan atıflarda da cilt ve sayfa numarası (msl. Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 421) verilmiştir. Atıfta bulunulan eserlerin dipnotta ilk geçtiği yerlerde; baskı yeri, tarihi ve yayınevi gibi bilgiler verilmiş (msl. Abdulaziz Bayındır, Kur'ân Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar, SVY, İstanbul, 2011, 4. baskı, s. 134 vd.), sonraki atıflarda ise sadece müellif, eser adı, cilt ve sayfa numaraları ile yetinilmiştir (msl. Şevkânî, İrşâdü'l-fühûl, II, 501). Aynı şekilde, ilk geçtiği yerde müelliflerin ölüm tarihi de hicrî ve milâdî olarak gösterilmiştir (msl. Serahsî (ö. 483/1090)). Ayrıca çalışmada geçen tüm eserler, kitabın sonunda yer alan kaynakçada toplu olarak listelenmiştir.

Her fırsatta, konunun önemine değinerek beni bu konuda çalışma yapmaya yönlendiren değerli hocam Prof. Dr. Abdulaziz Bayındır'a ve çalışmamın her aşamasında konuları müzakere etme taleplerimi geri çevirmeme nezaketinde bulunan Süleymaniye Vakfı'ndaki değerli çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Dr. Fatih Orum

GİRİŞ

Tabiî Engel

Değer verilen dinî düşünce ve uygulamaların tümden ya da kısmen yanlış olduğunun kabul edilmesi ve değiştirilmesi bireyler ve toplumlar için kolay değildir.[1] Çünkü doğruluğuna inanılan, kimi zaman da içinde yaşanılan toplumun sayısal çoğunluğundan ve geçmişin birikiminden beslenen dinî inanç ve uygulamalar, farklı yahut muhalif düşünce ve uygulamalara karşı bireylerin ve toplumun en fazla koruma refleksi gösterdiği değerlerin başında gelir. Bir dereceye kadar tabiî ve masum görülebilen bu davranış biçimi, herhangi bir dinî düşüncenin siyasallaştığı ya da dünyevî menfaate dönüştüğü toplumlarda ise tehlike olarak algıladığı kendi dışındaki tüm farklılıklara kendini daha tepkisel ve caydırıcı şekilde gösterebilir. Nitekim Muhammed (s.a.v.)'e özellikle Mekke'de gösterilen tepki ve direnci; büyük ölçüde geleneği ve ondan beslenen dünyevî menfaatleri koruma gayretiyle temellendirmek, bunu şuursuz bir din karşıtlığına indirgemekten daha anlamlı ve daha gerçekçi olacaktır. Bu, tarih boyunca tüm nebi ve rasullere karşı gösterilen tepki ve geliştirilen söylemlerin anlaşılmasında da dikkate alınması gereken bir husustur.

---

1 Dinin sosyal yönüne ve bu yönün dinî düşünce ve değerlerin sorgulanması, değiştirilmesi ya da tümden terk edilmesi aşamasındaki etkisine dair bkz. M. Ali Kirman, Din Değiştirme: Dinî Özgürlük Modelleri Açısından Sosyolojik Bir Analiz, Bidder Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 49 vd.; a.g.m., Din Değiştirme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım, Dinî Araştırmalar, Cilt: 6, Sayı: 18, s. 75 vd.

İlahî Ölçüt

Yüce Allah, ilâhî adalet gereği, insanın bu vasıf ve zaaflarını; bir rasûle tâbî olmanın önündeki tabiî engelleri dikkate almadan, yani ikna edici bir yol takip etmeden insanı hesaba çekmeyeceğine göre, onu reddedemeyeceği gerçeklerle bağlamak, kendi kendinin şahidi yapmak için birtakım ölçütler koymuş olmalıdır. Bundan dolayı, tarihin herhangi bir döneminde, ellerinde bir nebîye gönderilmiş ilâhî kitaba sahip olanların, Allah'ın göndermiş olduğu bir nebî olduğunu iddia eden ve onları çeşitli yönlerden uyaran biriyle ya da o nebîye gönderilen kitabı tebliğ eden kişilerle muhatap olmaları halinde, karşılaştıkları bu durumu değerlendirmelerine yarayacak bazı ölçütlere sahip olmaları gerekirdi. İşte kendilerine gelen uyarıcılara karşı göstermiş oldukları olumsuz tavırlar sebebiyle insanların cezayı hak etmelerine sebep olan şey de sahip oldukları bu ölçütler olmalıdır.

Bu noktada "şayet bir nebî beklentisi içerisinde olsaydık, nebî iddiasında bulunan kişiye karşı bugün bizim de kullanabileceğimiz ölçütler neler olurdu?" sorusu önem kazanmaktadır.

Bu ölçütleri tespit etmenin; vahiydeki süreklilik ve bütünlüğün farkına varmak, vahiy sürecinde yaşananları ve bu sürece ait rivâyetleri doğru okumak, her şeyden önemlisi de Kur'ân'ı doğru anlamak ve günümüzü doğru yorumlamak için önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Öncesi Olmayan Din Algısı

Dinî anlayış ve uygulamaya dair her şeyin Miladi 610 yılından itibaren, kendisine nübüvvet verilmesiyle birlikte Muhammed (s.a.v.) ile başladığına dair kanaat gelenekte oldukça yaygındır. Bu kabul, ümmet içinde, öncesini tamamen karanlık ilan etme temayülü oluşturmuş, akla hayale gelmeyecek pek çok kötü huy ve uygulama Mekke toplumunun siciline kaydedilmiştir. Öncesini tamamen yok ya da kirli sayıp, her şeyin yeni baştan 610 yılından itibaren başladığına dair oluşturulan bu algının, dini "anlama" ve "uygulama" alanında olumsuz sonuçları olmuştur.

Bu algının "anlama" alanındaki olumsuz sonucu Kur'ân'ın anlaşılması hususunda görülmektedir. Özellikle Mekke'de inen sûrelerin anlaşılması, Mekke için oluşturulan bu algıdan ziyadesiyle etkilenmiştir. Rasûlullah'ın yirmi üç yıllık risalet hayatının yarısından fazlasının Mekke'de geçtiği, gerek sûre ve âyet sayısı, gerek elimizdeki mushafların sayfa sayısı bakımından yaklaşık olarak Kur'ân'ın üçte ikisinin Mekke döneminde, yani Medine'ye hicrete kadarki zaman diliminde indiği düşünüldüğünde,[2] bu algının Kur'ân'ın anlaşılmasındaki etkisinin ne derece büyük olabileceği kolayca tahmin edilebilir.

Sözünü ettiğimiz algının "uygulama" alanındaki olumsuz sonucu ise sünnetin anlaşılması ve konumlandırılmasında görülmektedir. Öncesi yok sayılıp her şeyin yeni baştan Rasûlullah'la oluşturulduğu düşünülünce, hakkında henüz âyet inmemiş hususlardaki Rasûlullah'ın uygulamaları vahiyle temellendirilmeye çalışılmış, bu da daha sonraları "gayr-i metlüvv vahiy" olarak adlandırılan ve "Kur'ân dışı vahiy" anlamında kullanılan bir kavramı ve anlayışı ortaya çıkarmıştır. Sünnetin vahyî yönünün olduğuna dair oluşan bu algı, sünnetin bazen Kur'ân karşısında, bazen hemen yanı başında, kimi zaman da önünde konumlandırılması sonucunu doğurmuş, Kitap'la ilişkisi bağlamında, sünnetin tefsir, tahsis, takyid ve nesih türünden beyan görevi, bazen de müstakil olarak teşrî kaynağı olduğu düşünülmüş ve bu düşünce gelenekte kök salmış, gelişmiş, dallanıp budaklanmıştır.

---

2 İzzet Derveze bu durumu şöyle ifade eder: "Doğal olarak Kur'ân'ın Mekkî sûreleri Mekke dönemini temsil eder. Mekkî sûreler, âyet sayısı bakımından Kur'ân'ın yaklaşık üçte ikisini, hacim bakımından üçte ikisinden daha azını, sûre sayısı bakımından da yaklaşık dörtte üçünü oluşturur." (a.g.m., Asru'n-Nebî ve sîratü'r-Rasûl, Beyrut, 1400, I, 140.) Metin şöyledir:

و يمثل القرآن المكي العهد المكي بطبيعة الحال ، وهو نحو ثلثي القرآن عدد آيات ، وأقل من ثلثيه كمًا وعدد أجزاء ، ونحو ثلاثة أرباعه عدد سور

Ancak kitabın "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı" isimli çevirisinde yukarıdaki bölüm şöyle tercüme edilmiştir: "Mekkî olan Kur'ân, tabiatıyla, Mekke dönemini temsil etmektedir. Bu bölüm âyet sayıları açısından Kur'ân'ın yaklaşık üçte birini oluşturur. Hacim bakımından üçte birinden azdır. Sûrelerinin sayıları açısından da dörtte üçüne yakın bir bölümünü oluşturur." (İzzet Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, trc. Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012, II, 11.) Yapılan bu tercüme hatası bazı çalışmalarda da olduğu gibi devam ettirilmiştir. Msl. bkz. Belek Japarakunov, "Muhammed İzzet Derveze'nin 'Asru'n-Nebi ve Siretu'r-Resûl' Adlı Eserlerinin Tefsir Yönü", YLT, Ankara, 2009, s. 19; İclal Ekinci, Mekkî Surelerde Hoşgörü, YLT, Ankara, 2009, s. 20.

Şeriattaki Süreklilik ve Bütünlük

Oysa pek çok âyette, şeriatta süreklilik ve bütünlük olduğuna dikkat çekilmiştir.[3] Çeşitli âyetlerde[4] bildirildiği üzere, Muhammed (s.a.v.), gönderilen ilk nebî değildi. Mesela şu âyette, onun rasullerin ilki olmadığı, bizzat kendi ifadelerine nispet edilerek şöyle bildirilir:

"De ki; ben rasullerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben apaçık bir uyarıcıyım." (Ahkâf 46/9)	قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَآ اَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَيَّ وَمَآ اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ

Rasûlullah ile ondan önceki nebîlere, dinde şeriat kılınan hususlar arasındaki müşterekliğe vurgu yapan ve fıkıh usûlünde "şer'u men kablenâ = bizden öncekilerin şeriatları" bağlamında kendisine çokça atıfta bulunulan şu âyet konumuz açısından önemlidir:

"Allah, Nuh'a buyurduğunu sizin için bu dinin şeriatı yapmıştır. Sana vahyettiğimiz, İbrahim'e, Mûsâ'ya ve İsa'ya emrettiğimiz şudur: Dini ayakta tutun, o konuda ayrılığa düşmeyin!" (Şûrâ 13/42)	شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصّٰى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ

Diğer başka âyetlerde de[5] çeşitli yönlerden temas edildiği gibi, yukarıdaki âyette, Rasûlullah'a dinde şeriat kılınanların, önceki nebîlere şeriat kılınanlarla taşıdığı müşterekliğe vurgu yapılır. Bu müştereklik hususunda âyette geçen "أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ = Dini ayakta tutun, o konuda ayrılığa düşmeyin!" ifadesinin detayına dair Beyyine sûresinin şu âyeti dikkat çekicidir:

---

3 Şeriattaki süreklilik ve bütünlüğe vurgu yapan âyetler, fıkıh usûlünde "şer'u men kablenâ = Bizden öncekilerin şeriatları" konusu altında, özellikle de Rasûlullah'ın, nübüvvet öncesinde önceki şeriatlara göre amel ettiğini düşünen ve prensip olarak önceki şeriatların Ümmet-i Muhammed için de geçerli olduğunu kabul edenler tarafından ele alınmıştır. Bu bağlamda kendisine atıfta bulunulan âyetlerden bazıları şunlardır: En'âm 6/90; Nahl 16/123; Şûrâ 42/13; Mâide 5/44-45, 48; Bakara 2/285; Âl-i İmrân 3/68; Nisâ 4/163.

4 Âl-i İmrân 3/144; Nisâ 4/163-164; Nahl 16/63; Ra'd 13/38; Rûm 30/47; Mü'min 40/78.

5 Nisâ 4/26, 163; En'âm 6/82 vd.; Ahzâb 33/7-8.

"Onlara sadece şu emredilmiştir: Doğrudan doğruya yalnız Allah'a boyun eğerek O'na kul olun, o namazı kılın ve o zekâtı verin. İşte sağlam din budur." (Beyyine 98/5)	وَمَآ اُمِرُوٓا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَآءَ وَيُقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ

Bağlantılı diğer âyetlerde[6] de olduğu gibi yukarıdaki âyette, Ehl-i Kitab'ın, kendilerine apaçık bir belge (beyyine) gelmesi durumunda çözüldükleri, ihtilafa düştükleri bildirilmekte; oysa her zaman kendilerine emredilenin sadece Allah'a kulluk etmek, namaz kılıp zekât vermek olduğu hatırlatılmaktadır. Allah'ın dininde zamana ve mekâna göre değişmeyip sabit kalan bir öz vardır.[7] Şûrâ sûresinin 13. âyetinde geçen "أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ" ile yukarıdaki âyette geçen "وَذٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ" ifadeleri bu öze işaret ediyor olmalıdır. Bu özün bir parçası, şirke bulaşmadan sadece Allah'a kulluk etmektir. Şu âyet bunu gösterir:

"Senden önce de rasuller gönderdik. Onlara vahyettiğimiz şey şuydu: Allah'tan başka ilah yoktur. Yalnız bana kulluk edin." (Enbiyâ 21/25)	وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا نُوحِي اِلَيْهِ اَنَّهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنَا فَاعْبُدُونِ

Allah'tan başka ilah olmadığının belirtilip sadece O'na kulluk edilmesinin emredilmesi, şirkle alakalı bir durumdur. Kur'ân'da şirk konusundaki uyarıların yoğunluğu ve bu konuda gösterilen hassasiyet, bu özün korunmasının önemini gösterir. Tevbe edilmemesi halinde affedilmeyecek tek günahın şirk olduğu bildirilir.[8] İnsan, Allah'ın varlığının ve birliğinin hakikatini şahitlik derecesinde tecrübe edecek şekilde yaratılmış,[9] bundan dolayı da nebîler dahil herkes şirk konusunda uyarılmıştır.[10] Şu âyet bu açıdan önemlidir:

6 Bakara 2/213; Câsiye 45/17.

7 "Şer'u men kablenâ"yla irtibatlı olarak, itikadla ve bazı temel ibadetlerle ilgili konularda değişmeyen bir öz olduğunun tespiti ve delilleri için bkz. Nâsih Sâlih en-Nu'mân, Ahkâmü'ş-şerâi'ı's-semâviyyeti's-sâbika ve mevkıfü 'ulemâi'l-usûli minhâ, Mekke, 1985, s. 29 vd.; Enver Şuayb el-Abdü's-selâm, Şer'u Men Kablenâ, Mâhiyyetuhu ve hucciyyetuhu ve neş'etuhu ve davâbituhu ve tatbikâtuhu, Kuveyt, 2005, s. 239 vd.; Abdurrahman b. Abdullah ed-Dervîş, eş-Şerâi'u's-sâbika ve medâ hucciyyetihâ fi'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye, Riyad, 1410, s. 152 vd.

8 Nisâ 4/48, 116.

9 A'râf 7/172-173.

10 En'âm 6/88.

"Sana ve senden öncekilere vahyedilen şey şuydu: Şayet şirk koşarsan amellerin boşa gider ve hüsrana uğrayanlardan olursun." (Zümer 39/65)	وَلَقَدْ اُوحِيَ اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

Allah'ın dininde zamana ve mekâna göre değişmeyen, hep sabit kalan bir özün olduğunu söylemiştik. Namaz kılmak ve zekât vermek de bu özün parçasıdır. Kur'ân'ın pek çok âyeti, namaz ve zekâtın tüm ümmetlere farz kılındığını göstermektedir.[11] Bu durum çeşitli vesilelerle klasik kaynaklarda da ifade edilmekle birlikte, son şeriatla ilgili olarak her şeyin Miladi 610 yılında başladığına dair algı, bu hakikati gölgede bırakmış, söz konusu dönemde Mekke ve çevresinde, namaz başta olmak üzere, ibadetlerin uygulanmasına ilişkin herhangi bir malumata sahip olunmadığı düşüncesi, Kur'ân'ın tek başına yeterli olmadığını, Kur'ân-Sünnet arasında tahsis, takyid, nesih ve teşrî ilişkisi olabileceğini kabul edenlerin yegâne delili olmuştur. Kur'ân-Sünnet ilişkisine dair hiçbir tartışma ve çalışma olmasın ki, "Sünnet olmasaydı namazı nasıl kılardık?" şeklindeki Kur'ânî ve tarihi gerçeklerden uzak ezber cümle hatırlatılmamış olsun!

Her ilâhî kitap, kendinden önceki ilahi kitapları büyük oranda misliyle neshederek tasdik ettiği için, daha hayırlısı ile nesih olmadığı müddetçe nebîler, kendilerinden önceki şeriata uymakla yükümlüydüler. Nitekim Rasûlullah'a da şu emredilmişti:

"... Bunlar Allah'ın yola gelmiş saydığı kimselerdir; sen de onların yoluna uy ..." (En'âm 6/90)	...أُوْلَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِه...

11 Bakara 2/43, 45, 83, 125, 183, 187, 197, 203; Âl-i İmrân 3/96; Mâide 5/12, 27; A'râf 7/29-31; Yûnus 10/87; İbrahim 14/35-40; Meryem 19/26, 31, 54-55, 58-59; Enbiyâ 21/73; Hacc 22/26, 34; Tâ Hâ 20/14; Lokmân 31/17; Beyyine 98/4-5. Namaz, zekât, oruç, hac, kurban gibi ibadetlerin önceki ümmetlerde de olduğunu ve bunların, Rasûlullah'a risalet görevinin verildiği dönemde bilindiğine dair bkz. Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu, 8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması, Sempozyum, İstanbul, 2011; Hüseyin Alan, Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan, Beyan, İstanbul, 2012; İzzet Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı; Enver Şuayb el-Abdü's-selâm, Şer'u Men Kablenâ, s. 239 vd.

Yukarıdaki âyetin öncesinde; 83. âyetten 86. âyete kadar nebîlerden onsekizinin ismi (İbrahim, İshak, Yakub, Nuh, Davud, Süleyman, Eyyüb, Yusuf, Musa, Harun, Zekeriyya, Yahya, İsa, İlyas, İsmail, Elyesa', Yunus, Lut) sayılmakta, 87. âyette ismi zikredilen bu nebîlerin atalarından, oğul ve torunlarından, kardeş ve yeğenlerinden olmak üzere ismi zikredilmeyen tüm nebîlere de atıfta bulunulmakta, 89. âyette tüm bunlara kitap, hikmet ve nübüvvet verildiği bildirilmekte, ardından da 90. âyette, Rasûlullah'a, bunların yoluna uyması emredilmektedir.[12]

Ehl-i Kitab'a yönelik âyetlerde, Rasûlullah'a vahyedilenlerin önceki kitaplarda da olduğuna dikkat çekilmesi,[13] Ehl-i Kitab'tan, kendi kitaplarının gereğini yerine getirmelerinin istenmesi,[14] Rasûlullah'ın kendisinin ve kendisine indirilenin "musaddık = tasdik eden, onaylayan" olduğuna vurgu yapılması[15] önemlidir. Nitekim İsa (a.s.)'ın söylediği rivayet edilen şu söz de bu durumla örtüşmektedir:

> "Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim." (Matta 5/17)[16]

Hakkında yeni bir hüküm gelmediği sürece, Rasûlullah'a, önceki şeriatın hükümlerine tâbî olmasının emredilmesi, şeriattaki bütünlüğü ortaya koymaktadır. Kur'ân, önceki ilâhî kitapları büyük oranda tasdik ederek

12 Bu âyeti fıkıh usûlü eserlerinde, önceki şeriatlerle ilgili olarak ele alanlara ve bunlara yapılan itirazlara dair bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs (ö. 370/981), el-Füsûl fi'l-usûl, Kuveyt, 1985-1994, II, 326 vd., Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî (ö. 483/1090), Usûl's-Serahsî, Beyrut, 1993, II, 76-77, 103; Abdülaziz Ahmed el-Buhârî (ö. 730/1330), Keşfü'l-esrâr, Beyrut, 1991, III, 344-345; Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdülcebbar Sem'ânî (ö. 489/1096), Kavâtı'u'l-edille fi'l-usûl, Beyrut, 1999, I, 317, 320; Muhammed b. Sâlim Âmidî (ö. 631/1233), el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm, Beyrut, 1404, IV, 149; Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Zerkeşî (ö. 794/1392), el-Bahru'l-muhît, Beyrut, 2000, III, 200, IV, 350 vd.

13 Tâ Hâ 20/13; Enbiyâ 21/10, 24; Şu'arâ 26/196-197; Ankebût 29/49 vd.

14 Bakara 2/41, 42; 89 vd., 101, 146; Âl-i İmrân 3/92 vd.

15 Bakara 2/101; Âl-i İmrân 3/3.

16 Ayrıca bkz. Barnabas, Ankara, 2011, 38, 206. Bu ifadelerin Kur'ân'la ilişkisi bağlamında bkz. Âl-i İmrân 350; Mâide 5/46; Saff 61/6.

misliyle; az bir kısmını da daha hayırlısıyla neshetmiştir.[17] Durum böyle olunca Kur'ân'ın muhtevası, indirildiği zaman ve coğrafyada yaşayan insanlar için tümüyle yeni ve bilinmedik şeylerden oluşmuyordu. Kur'ân, bilinenleri hatırlatıyor (tezkir), gizlenenleri ve ihtilaf edilenleri ortaya koyup açıklıyor (tebyin), önceki ilahi kitaplarda bulunan hükümlerin büyük bir kısmını onaylayıp (tasdik) bir kısmını da insanlar için daha hayırlısıyla değiştiriyordu (nesih).

Teşride Tedricilik İddiası

Şeriatlar arasında süreklilik ve bütünlük ilkesi, Kur'ân'a bakış açısının yanı sıra bazı kavram ve söylemlerin de yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Yeniden ele alınması gereken söylemlerden biri olan tedricilik, bazı hükümlerin birkaç aşamadan sonra nihai halini aldığı düşüncesidir. Bu bağlamda en bilindik örnek, sarhoş edici maddelerin kullanımının mesela içki içmenin haram kılınmasının birkaç aşamada gerçekleştiği iddiasıdır. Bu iddiaya göre; içki içmenin haram kılınma süreci önce Mekke'de inen Nahl sûresinin 67. âyetiyle içkinin güzel bir rızık olmadığına dikkat çekilerek başlamakta, Medine'de inen Bakara sûresinin 219. âyetiyle zararının faydasından çok olduğuna dikkat çekilmekte, Nisâ sûresinin 43. âyetiyle kısmi yasaklama getirilmekte ve en nihayetinde Mâide sûresinin 90. âyetiyle haram kılma süreci tamamlanmaktadır. Benzer aşamaların faizin haram kılınma sürecinde de yaşandığı iddia edilmektedir.[18] Nebilere vahyin indirilişinin zamana yayılması gerçeğinden hareketle, birtakım hükümlerde toplumun durumunu ve beklentilerini dikkate alarak herhangi bir konudaki son hükme belli aşamalar katederek varma düşüncesi, kulağa hoş gelse de, şeriattaki bütünlük ve süreklilik ilkesiyle örtüşür gözükmemektedir.

Nebiler ve onlara verilen kitapların meşruiyeti büyük oranda tasdik ilişkisine dayanır. Kendinden öncesini tamamen yok sayan, geçersiz kılan bir nebîye insanların tabi olma yükümlülüğü yoktur. Dolayısıyla; yeni bir nebî gelene kadar önceki şeriatın gereklerini yerine getiren kimselerin,

17 Bakara 2/106.

18 Muhsin Demirci, Kur'ân'ın Nüzûl Sürecinde Tedricilik, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 2002, sayı: 9, s. 190-191.

gelen nebîye tabi olduktan sonra şer'î ahkâma dair hayatlarında köklü değişiklikler beklenemez. Mesela; Muhammed (a.s.)'a tabi olana kadar, zina etmeyen, faiz yemeyen, içki içmeyen bir Ehl-i Kitabın, Muhammed (a.s.)'a tabi olduktan sonra, herhangi bir vahiy henüz inmediği gerekçesiyle bu konularda bir ara dönem yaşayıp tüm bu hususlarda serbest olduğu, yani isterse zina edip faiz yiyeceği, içki içip abdestsiz namaz kılabileceği düşünülebilir mi? Yeni bir nebîye tabi olanların, şer'î hükümler hususunda önceki şeriattan kopuk bir ara dönem yaşadıklarını düşünebilmek, bu insanların nebî olduğundan emin olmadıkları birine tabi olacak kadar büyük bir riski göze aldıklarını kabule etmek anlamına gelir ki samimi hiçbir mümin böyle bir şey yapmaz. Tabi olduğu şeriat uyarınca haram olduğu için içki içmeyen ama son nebîye tabi olduktan sonra kendisine içkinin haramlığı hususunda herhangi bir âyet inmediği söylendiği için içki içen bir mümin olabilir mi? Benzer şeyi kendimiz için hayal etmeye çalışalım. Elimizdeki Kur'ân, Muhammed (a.s.)'in son nebi olduğunu söylemeseydi ve tıpkı diğer ümmetlerde olduğu gibi bizi Kur'ân'ı tasdik edecek bir nebî beklentisi içine soksaydı ve bir gün kendisinin nebî olduğuna inandığımız birine tabi olsaydık ve ona şunu sorsaydık:

> "Ey Allah'ın elçisi! Bizler, elimizdeki Kur'ân haram kıldığı için içki içmiyor, faiz yemiyoruz. Sana indirilen âyetler içinde bu ikisini haram kılan bir şey var mı?"

O da bu soruya şu cevabı verseydi:

> "Hayır, sözünü ettiğiniz konularda haram kılıcı bir âyet bana henüz vahyedilmiş değil. Ben size bunlar haram diyemem."

Böyle bir nebîye hangimiz tabi olurduk? Kur'ân haram kıldığı için dün sakındığımız şeyleri yeni bir nebîye tabi olduğumuz için bugün yapar mıydık? Kendimiz için hayal edemediğimizi başkaları için hayal edebiliyor olmamızın sebebi, her şeyin miladi 610 yılıyla başladığına dair oluşturulan algı olmalıdır. Miladi 610 yılından önce, herhangi bir konuda hüküm neyse, hakkında yeni bir hüküm gelene kadar da hüküm o olmalıydı. Dolayısıyla, mesela içki ve faiz gibi konularda tedricilik iddiaları ve bu iddialara dair rivayetler tekrar düşünülmeli, gözden geçirilmelidir. Bir nebîye tabi olmanın en başta gelen gerekçesinden olan tasdik ilişkisini ortadan kaldı-

ran bir kurgunun temeli, öncesi olmayan bir din algısına dayanmaktadır. Bunun sebebi de şeriatlar arasındaki bütünlük ve süreklilik ilkesinin göz ardı edilmesi olmalıdır. Bu yanlış düşüncenin zaman zaman günümüzde de etkileri görülmektedir. Birtakım hükümlerin tedricen tamamlandığı iddia edilerek bu ilkenin bazı konularda günümüzde de uygulanabileceği söylenmektedir.[19]

Fıkıh Usûlü Açısından Konuya Bakış: "Şer'u Men Kablenâ"

Buraya kadar anlatılanlarla ilgili olması sebebiyle, fıkıh usûlünde "şer'u men kablenâ" adıyla bilinen kavrama kısaca değinmemiz gerekecektir. "Şer'u men kablenâ" konusu, fıkıh usûlü eserlerinde, delil olup olmadığı hususunda ulema arasında ihtilaf bulunan deliller[20] arasında zikredilir ve eserlerde çoğu zaman şer'î deliller başlığı altında, zaman zaman da Sünnet, ictihad, istishâb ve nesih konularıyla bağlantılı olarak ele alınır.

"Şer'u men kablenâ"nın sünnetle bağlantılı olarak ele alınmasının temelinde, önceki şeriatlara ait hüküm ve uygulamaların, Nebî (s.a.v.)'in zamanına kadar yürürlükte kalması ve onun şeriatı olması halinde bunların da sünnete dahil olacağı düşüncesi vardır. Nitekim Hanefî usul âlimi Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330), sünnetin taksimini ele aldığı bölümün sonunda bu düşünceyi zikreder ve hemen devamında "şer'u men kablenâ" konusuna başlar.[21] Bir başka Hanefî usul âlimi Serahsî (ö. 483/1090) de aynı düşünceyi "şer'u men kablenâ" bahsinin bitiminde zikreder.[22]

Fıkıh usûlünde "şer'u men kablenâ"ya, Kitab'ın sünneti neshiyle ilgili bahislerde de yer verilir. Bu bahislerde "şer'u men kablenâ" konusuna, Kitab'ın sünneti neshine dair verilen örneklerin, mesela kıblenin tahvili-

19 Mehmet Erdoğan, Fıkıh İlmine Giriş, İstanbul, 2009, s. 158-159.

20 Fıkıh usûlü eserlerinde meşruiyeti açısından üzerinde ittifak olduğu düşünülen deliller için "الأدلة المتفق عليها", ihtilaf olduğu düşünülen deliller için "الأدلة المختلف فيها" ifadeleri kullanılır. Bkz. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdurrahîm b. el-Hasen el-İsnevî (ö. 772/1370), Nihâyetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-vüsûl, Beyrut, 1999, I, 27; Zerkeşî, el-Bahru'l-muhît, IV, 320; Zeydân, el-Vecîz, s. 148. Delillerle ilgili farklı taksimler için bkz. Davut İltaş, Fıkıh Usulünde Mütekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı, İstanbul, 2011, s. 55 vd.

21 Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III, 396.

22 Serahsî, Usûl, II, 105.

nin, önceki şeriata dair hüküm ve uygulamaların Kur'ân'la neshedilmesi olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürenlere cevap verme vesilesiyle değinilir.[23]

Fıkıh usûlündeki istishâb kavramının temelinde, geçmişte sabit olan bir durumun, değiştiğine ya da kaldırıldığına dair delil bulunmadığı sürece devamına hükmedileceği ilkesi vardır. Şer'u men kablenâ kavramı çerçevesinde de, neshedildiği ya da olduğu gibi bırakıldığına dair bir bilgi bulunmayan önceki şeriatlara ait hükümlerin Ümmet-i Muhammed için de geçerli olup olmadığı tartışılmıştır. İşte bu iki kavram arasındaki irtibat sebebiyle "şer'u men kablenâ"yı delil kabul edenler, bunun meşrûiyetini temellendirirken aklî delil olarak istishâb prensibine atıfta bulunurlar.[24]

Önceki şeriatlara dair hükümler konusu fıkıh usûlünde "şer(âi)'u men kablenâ = bizden öncekilerin şariat(lar)ı" adıyla, Muhammed (s.a.v.)'den önceki nebîlere, mesela İbrahim, Musa ve İsa (a.s.)'a indirilen hükümlerin Ümmet-i Muhammed için de geçerli olup olmadığı yönüyle ele alınır.[25] Teorik olarak, Allah'n bir nebîye, öncesindeki nebîlerin şeriatına tâbî olmasını emretmesinin caiz olup olmadığı, caizse bunun keyfiyeti ve anlamının ne olduğu,[26] Rasûlullah'ın, nübüvvet öncesinde, bir nebînin şeriatına tâbî olup olmadığı tartışmaları[27] ve genel olarak şeriatlar arasındaki nesih ba-

23 Serahsî, Usûl, II, 76-77.

24 Dervîş, eş-Şerâi'u's-sâbika, s. 285; Enver Şuayb el-Abdü's-selâm, Şer'u Men Kablenâ, s. 284.

25 "Şer'u men kablenâ" ile ilgili olarak klasik fıkıh usûlü eserlerinin konuyla ilgili bahislerinin yanı sıra şu çalışmalara da bakılabilir: Abdurrahman b. Abdullah ed-Dervîş, eş-Şerâi'u's-sâbika; Nâsih Sâlih en-Nu'mân, Ahkâmü'ş-şerâi'ı's-semâviyyeti's-sâbika; Enver Şuayb el-Abdü's-selâm, Şer'u Men Kablenâ; İbrahim Kâfî Dönmez, "Şer'u Men Kablena", DİA, XXXIX, 15.

26 Buhârî, "şer'u men kablenâ" konusuna bu bahisle başlar ve Allah'ın bir nebîye, öncesindeki nebîlerin şeriatıyla amel etmesini emredebileceği gibi bunu yasaklayabileceğini de söyler ve ardından bunun örneklerini verir. Bkz. a.g.m., Keşfü'l-Esrâr, III, 397-398.

27 Kaynaklarda Rasûlullah'ın, nübüvvet öncesinde, "tehannüs" veya "tehannüf" kelimeleriyle ifade edilen bir ibadet hayatı olduğu, Hira Mağarası'na da bu amaçla gittiği bildirilir ve bu konuda görüş birliğinden bahsedilir. Ancak bu dönemde Rasûlullah'ın herhangi bir şeriata tabi olup olmadığı hususu tartışılmış ve bu konuda üç görüş ortaya çıkmıştır. İlk görüşe göre Rasûlullah kendinden önceki şeriata göre ibadet etmiştir. Hanefî ve Hanbelîler'in çoğunluğu ile Mâlikî ve Şâfiîler'in bazısı bu görüştedir. Hatta İmam Şâfî ve Ahmed b. Hanbel'in de bu görüşte olduğu

rivayet edilir. Yine aynı şekilde Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhab b. Sellam el-Cübbâî (ö. 303/915), Ebû Mansur el-Matürîdî (ö. 333/944), Ebû İshak Rüknüddin İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-İsferâyînî (ö. 418/1027), Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Vâhidî (ö. 468/1076), Ebu'l-Vefa Ali b. Akîl b. Muhammed el-Bağdadi İbn Akîl (ö. 513/1119), Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), Ebu'l-Berekât Mecdüddin Abdüsselam b. Abdullah İbn Teymiyye (ö. 652/1254), Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrazî el-Beydâvî (ö. 685/1286), Ebu'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi Tûfî (ö. 716/1316), Ebu Abdullah Muhibbüddin Muhammed b. Mahmûd b. Hasan İbnü'n-Neccâr Bağdadi (ö. 643/1245), Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm, (ö. 861/1457) ve Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834)'nin de bu görüşte olduğu belirtilir. Bu görüş sahipleri, görüşlerini temellendirmek için, Rasûlullah'ın zaman zaman Hira Mağarası'nda ibadete çekildiği, namaz kıldığı, hac ve umre yaptığı, Kabe'yi tavaf ettiği ve kurban kestiğini hatırlatırlar. Yine bunlar, insanoğlunun hiçbir zaman başıboş bırakılmadığından, dolayısıyla mükellefiyetin hep devam ettiğinden, "şer'u men kablenâ"nın genel olduğundan ve tüm mükellefleri bağladığından bahsederler. Rasûlullah'ın önceki şeriata tabi olduğunu söyleyen bu grup, bu şeriatın Adem, Nuh, İbrahim, Musa ya da İsa (a.s.)'dan hangisinin şeriatı olduğu hususunda ihtilaf etmiş, çeşitli gerekçelerle, zikri geçen nebilerden birine ya da tamamına tabi olduğunu iddia etmişlerdir. İkinci görüşe göre Rasûlullah kendinden önceki şeriata göre ibadet etmemiştir. Mâlikî, Şâfiî, Mütekkelim, Eş'arî ve Mutezile'nin çoğunluğu bu görüştedir. Bu görüştekilere göre; şayet Rasûlullah önceki şeriata tabi olsaydı, bu şeriatın âlimlerine danışır, onlardan fetva alır ve bu konudaki haberler bizlere ulaşırdı. Ayrıca böyle bir durum, nübüvvetten sonra önceki şeriatın müntesipleri tarafından iftihar vesilesi olarak görülür ve kullanılırdı; bu tür haberler de bize kadar ulaşırdı. Yine Rasûlullah önceki şeriata tabi olsaydı bunu gizlemez, bundan bahsederdi. Öte yandan Rasûlullah önceki bir şeriata tabi olsaydı, onun önceki şeriata tabi olduğu görüşünde olanlar bu şeriatın İbrahim, Musa ve İsa'dan hangisine ait olduğu hususunda ihtilafa düşmezlerdi. Konuyla ilgili olarak üçüncü bir görüş daha vardır ki bunlar, Rasûlullah'ın önceki bir şeriata tabi olması aklen mümkün olsa da bu konuda ona mükellefiyet yükleyen somut bir delil bulunmaması gerekçesiyle Rasûlullah'ın önceki bir şeriata tabi olup olmadığı hususunda tevakkufu yani herhangi bir görüş bildirmemeyi tercih ederler. Bunlar arasında Ebû Hâşim Abdüsselam b. Muhammed b. Abdilvehhab el-Cübbâî (ö. 321/933), Ebu'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed Kadı Abdülcebbar (ö. 415/1024), Ebu'l-Meâlî İmâmü'l-Harameyn Rükneddin Abdülmelik Cüveynî (ö. 478/1085), Ebu'l-Hasan İmadüddin Ali b. Muhammed b. Ali Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110), Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî (ö. 505/1111), Ebu'l-Hattab Mahfuz b. Ahmed b. Hasan el-Hanbelî el-Kelvezânî (ö. 510/1116), Ebu'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî (ö. 577/1181), Muhammed b. Sâlim Âmidî (ö. 631/1233), Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Mürî Nevevî (ö. 676/1277), Ebû Nasr Tâceddin İbnü's-Sübkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfî es-Sübkî (ö. 771/1370)'nin isimleri zikredilir. Nübüvvetten önce Rasûlullah'ın bir şeriata tabi olup olmadığı tartışmalarının temelinde şeriatta neshin asl (genel kural) olup olmadığıyla ilgisi olduğuna da dikkat çekilir. (Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 398-399; Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, (ö. 606/1209), el-Mahsûl fî 'ılmi usûli'l-fıkh, Beyrut, 1997, III, 263 vd. Ayrıca konuyla

hisleri bir tarafa bırakılırsa, bu önemli konu fıkıh usûlünde neredeyse hiçbir pratik değeri olmayan[28] birkaç bildik örneğe ait ahkâmın[29] Ümmet-i Muhammed için de geçerli olup olmadığıyla bağlantılı olarak oldukça dar bir çerçevede ele alınır.[30] Gerçekten de fıkıh usûlünde önceki şeriatlara ait hükümler, bilgi değeri açısından ele alındığından,[31] "şerû men kablenâ"

ilgili geniş bir çalışma ve literatür için bkz. Enver Şuayb el-Abdü's-selâm, Şer'u Men Kablenâ.)

28 Kitap ve Sünnette yer alan ancak tasdik ya da neshedildiğine dair herhangi bir delil bulunmayan önceki şeriatlara ait hükümlerin Ümmet-i Muhammed için de geçerli olduğunu benimseyenlerle benimsemeyenlerin bu farklı tutumlarının, fıkhî çözümlerde bir etkisinin olmadığının tespitine dair bkz. Abdülkerim Zeydan, el-Vecîz fî usûli'l-fıkh, s. 265 (251. paragraf); Muhammed Ebû Zehra (ö. 1394/1974), Usûlü'l-fıkh, İstanbul, trs., s. 308 (294. paragraf); İ. Kâfi Dönmez, "Şer'u Men Kablenâ", DİA, XXXIX, 16, 17.

29 Genelde konuyla ilgili verilen örnekler şunlardır: 1. Şu'arâ sûresinin 155. ve Kamer sûresinin 28. âyetinden hareketle ortak mülkiyete konu olan malın dönüşümlü olarak kullanılmasının cevazı. 2. Mâide sûresinin 45. âyetinden hareketle erkekle kadın, hürle köle, müslümanla zımmî arasında kısasın gerçekleşebileceği. Şu iki örnek ise Rasûlullah'ın "şer'u men kablenâya" atıfta bulunması ya da ona göre hareket etmesi anlamında zikredilir: 1. Rasûlullah'ın, "kim bir namaz vaktinde uyur yahut namaz kılmayı unutursa hatırladığında kılsın" dedikten sonra Tâ Hâ sûresinin 14. âyetine atıfta bulunması. 2. Tevrat'taki hükme göre recm cezasını uygulaması. (Serahsî, Usûl, II, 100. Konuyla ilgili başka örnekler için bkz. Nâsih Sâlih en-Nu'mân, Ahkâmü'ş-şerâi'ı's-semâviyyeti's-sâbika, s. 136 vd.)

30 Mesela Serahsî ve Buhârî, bize göre konunun en önemli hususlarından biri olan "Rasûlullah'ın nübüvvet öncesinde herhangi bir şeriata tabi olup olmadığı" meselesini, bir fıkıh usûlü meselesi olarak dahi görmez ve konunun usûlü't-tevhid'le ilgili olduğunu söylerler. Bkz. Serahsî, Usûl, II, 100; Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 398. Bazı usûlcüler de konunun usûl ve fürûyla değil tarihle alakası olduğunu söyler. Bkz. Ebü'l-Meâlî İmâmü'l-Harameyn Rükneddin Abdülmelik Cüveynî (ö. 478/1085), el-Burhân fî usûli'l-fıkh, Mısır, 1418, I, 333; Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbn Emîri'l-Hâcc (ö. 879/1474), et-Takrîr ve't-tahbîr, Beyrut, 1983, IV, 338; Zerkeşî, el-Bahru'l-muhît, IV, 348. Konuyla ilgili müstakil bir çalışma yapan Abdurrahman b. Abdullah ed-Dervîş de, Rasûlullah'ın nübüvvet öncesinde "şeru men kablenâ" ile amel etmesinin siyer açısından önemli olduğunu söylemektedir. A.g.m., eş-Şerâi'u's-sâbika s. 251. DİA'nın "Şer'u Men Kablenâ" maddesini yazan İ. Kâfi Dönmez'in de, cümleye Serahsî'yi teyid ederek başladığı dikkate alınırsa, meselenin bu yönünün usûlü't-tevhid ile ilgili olduğu görüşünü paylaştığı söylenebilir. Bkz. a.g.m., "Şer'u men kablenâ" DİA, XXXIX, 15.

31 Geleneksel hadis usûlündeki rivâyet kültürü ile Yahudi geleneğindeki rivâyet kültürü arasındaki anlayış ve terminoloji ilişkisine dair bkz. Mehmet Sait Toprak, Talmud ve Hadis, İstanbul, 2012; Muhammed Bâkır Saidirûşen, Kur'an Dilinin Analizi ve Kurân'ı Anlamanın Metodolojisi, trc. Kenan Çamurcu, İstanbul, 2013, s. 66 vd.

konusu, bu tür hükümlerin delil olabileceğini düşünen usûlcüler tarafından,[32] Kur'ân ve sünnette geçiyor olma şartı getirilmiş,[33] bu şart da Kur'ân ve sünnette geçen ahkâmın Ümmet-i Muhammed için geçerli olup olmadığına dair herhangi bir delil olmayan hususlarla kayıtlanmış, bunun dışındakiler "İsrailiyyat" olarak tanımlanmıştır. Durum böyle olunca, "şer'u men kablenâ" konusunun meşrûiyetine dair zikredilen delillerin ele alındığı bahisler de –esasen meselenin önemli bir yerini oluşturmasına rağmen- faydasız teorik tartışmalar haline dönüşmüştür.

Oysa bu konu, Kur'ân'ın iniş sürecini, önceki şeriatlar ile son şeriatın tasdik, nesh ve tebyin ilişkisini,[34] Kur'ân'ın pek çok âyetini, Rasûlullah'tan

32 Fıkıh usûlü eserlerinde, kendisine nübüvvet verildikten sonra Rasûlullah'ın önceki şeriatlarla amel edip etmediği üst başlığı altında, neshedildiğine ya da bâkî kaldığına dair delil bulunmayan "şer'u men kablenâ"ya ait hükümlerin Ümmet-i Muhammed için geçerli olup olmadığı hususunda iki farklı görüşten bahsedilebilir. Hanefî ve Mâlikîler'in çoğunluğunun ve bazı Şâfiîler'in meseleye olumlu, Mutezile, Zâhirîler ve Şia'nın ise olumsuz görüş bildirenler içinde olduğu söylenir. Olumlu görüş bildirenlerin, neshedildiğine dair bir delil olmadığı sürece önceki şeriatların Ümmet-i Muhammed için de bağlayıcı olduğu; olumsuz görüş bildirenlerin ise, geçerli olduğuna dair delil olmadığı sürece önceki şeriatların Ümmet-i Muhammed için bağlayıcı olmadığı prensibinden hareket ettikleri görülür. Olumlu görüş bildirenlerin, "şer'u men kablenâ" ile amel edilebilmesi için Kitap ve Sünnette geçiyor olma şartını koştukları bildirilse de böyle bir şarttan söz etmeyenler olduğu da söylenir. "Şer'u men kablenâ"ya ait hükümlerin Ümmet-i Muhammed için geçerli olup olmadığı hususunda usûl eserlerinde üçüncü bir görüşten daha bahsedilmektedir. Âl-i İmran sûresinin 81. âyeti başta olmak üzere bazı âyet ve rivayetleri kendilerine hareket noktası seçen bu görüş sahiplerine göre, Muhammed (s.a.v.)'in şeriatının diğerlerine göre asıl olması sebebiyle, önceki şeriatlar da esasında onun şeriatıdır ve bu yönüyle Ümmet-i Muhammed için de bağlayıcıdır. Bkz. Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III, 397 vd.

33 Usulcüler, "şer'u men kablenâ" konusunda Kur'ân ve Sünnette geçiyor olma şartını koşmayan bir gruptan bahsederler. Bkz. Serahsî, Usûl, II, 99; Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 398. Ayrıca Ehl-i Kitab'a yapılan ama Kitap ve Sünnette geçmeyen, bununla birlikte bilgi değeri ve bizim şeriatımıza uygunluğu hususunda bir sorun bulunmayan atıfların, itikâdî ve amelî konularda değil ama Rasûlullah'ın nübüvvetinin sıhhatine dair konularda Ehl-i Kitab'a karşı delil oluşturma amacıyla kullanılabileceği de söylenir. Bu bağlamda, Kur'ân'da, Tevrat ve İncil'e atıfta bulunan bazı âyetler, Rasûlullah'ın Tevrat'a göre hüküm verdiğine dair rivâyetler sebebiyle, Rasûlullah'ın nübüvvetinin bir delili olarak Tevrat ve İncil'in bazı verilerinin Ehl-i Kitab'a karşı kullanılabileceği üzerinde durulur. Bkz. Enver Şuayb el-Abdü's-selâm, Şer'u Men Kablenâ, s. 73 vd.

34 Konuyla ilgili bir doktora çalışması yapan Nâsih Sâlih en-Nu'mân, konuyu seçme sebeplerinden bahsederken, son şeriatla önceki şeriatlar arasındaki bağlantıya dikkat çeker ancak çalışmanın hiçbir aşamasında bu ilişkiye değinmez. Bkz. a.g.m., Ahkâmü'ş-şerâi'ı's-semâviyyeti's-sâbika, s. 7.

bize rivayet edilen malzemenin mahiyet, işlev, meşrûiyet, tasnif ve geçerliliğini anlamamız açısından büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla "şer'u men kablenâ"nın meşrûiyetine dair fıkıh usûlü eserlerinde genelde teorik bir düzlemde ele alınan deliller ve bu bağlamda yapılan tartışmalar esasında büyük öneme sahiptir. "Şer'u men kablenâ"nın bazı usûl eserlerinde nesh konusuyla bağlantılı olarak ele alınmış olması,[35] geleneksel anlayış tarafından konuyla ilgili düşünceleri pek itibar görmeyen ama görmezden de gelinemediği anlaşılan kişi veya kişilerin, konuya doğru yerden yaklaştıklarını görmemiz açısından önemli ve dikkat çekicidir. Gerçekten de bazı usûl eserlerinde, Kur'ân'ın Sünneti neshi meselesi temellendirilirken, olası bir itiraz metodu kullanılarak[36] açılan tartışmayla konuya değinme ihtiyacının hissedilmiş olması, konu hakkında görüşleri görmezden gelinemeyecek kişilerin olduğunu göstermektedir.[37]

Fıkıh usûlünde "şer'u men kablenâ" konusuna nesihle bağlantılı olarak atıfta bulunulan yerlerden biri Kur'ân'ın sünneti neshi meselesidir. Bu bağlamda usûl eserleri, sünnetle teşrî kılındığı düşünülen birtakım hüküm ve uygulamaların Kur'ân'la neshedildiğine dair bazı örnekler verirler. En yaygın örnek olan kıblenin tahviliyle ilgili olarak, Bakara sûresinin Mescid-i Haram'a dönmeyi emreden âyetleri ininceye kadar, Rasûlullah'ın ve yanındakilerin namaz kılarken Kudüs istikametine yönelmelerinin sünnetle ortaya konmuş bir uygulama olduğu düşünülür. Çoğunluğa ait olan bu düşünceye karşı, Kudüs'e yönelme şeklinde olan ilk uygulamanın önceki şeriatlara ait bir hüküm olabileceğinden bahsedenlere, "şer'u men kablenâ"nın Kitap ve sünnette geçiyor olma şartı hatırlatılmıştır.[38]

---

35 Bâcî ve Şîrâzî gibi bazı usûlcüler "şer'u men kablenâ"yı doğrudan nesih konusu içerisinde ele alırlar. (Ebu'l-velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî Bâcî (ö. 474/1081), İhkâmü'l-füsûl fî ahkâmi'l-usûl, Beyrût, 1995, 400 vd.; Ebû İshak Cemaleddin İbrahim b. Ali Şîrâzî (ö. 476/1083), el-Lum'a fî usûli'l-fıkh, Dâru'l-kütübi'l-ılmiyye, Beyrût, 1988, s. 34 vd.) Bununla birlikte pek çok usûlcü de nesih konusu içinde "şer'u men kablenâ"ya atıfta bulunur.

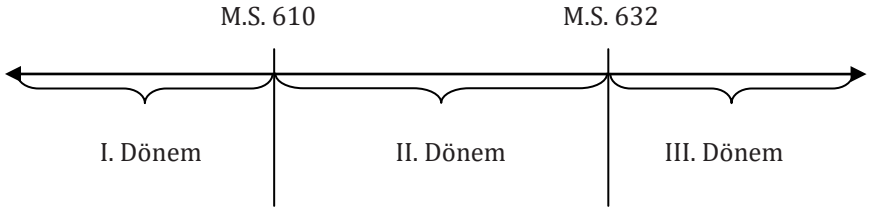
36 Klasik kaynaklarda genelde "...:قِيلَ لَهُ...فَإِنْ قَالَ قَائِلٌ = biri şöyle derse:... şöyle cevap verilir:.." kalıbıyla, ele alınan konuyla ilgili olası sorulara cevap verilir. Bu yöntem bünyesinde, çoğu zaman isim vermeden bazı muhaliflere cevap verme anlamını da barındırıyor olmalıdır.

37 Serahsî, Usûl, II, 76-77.

38 Serahsî, Usûl, II, 76-77.

"Şer'u men kablenâ"nın Kitap ve sünnette geçiyor olma şartıyla kayıtlanmasının, Kitab'ın sünneti neshedebileceğine dair düşünceyle irtibatının olması uzak bir ihtimal değildir. Şöyle ki; sebep-sonuç ilişkisi açısından bakıldığında, "şer'u men kablenâ"nın Kitap ve sünnette geçiyor olma şartının kabulü, Kitab'ın sünneti neshedebileceğine dair düşünceyi doğurmuş, yukarıdaki şart sebebiyle de "şer'u men kablenâ"nın kapsamına sokulamayan durumlar Kitap-sünnet arasındaki nesh ilişkisiyle sunulmuş olabilir. Neticede Kitap ve sünnet arasında bilgi değeri açısından fark görülmemiş, metlüvv ve gayr-i metlüvv vahiy arasında nesih ilişkisi kabul edilmiştir.

"Şer'u men kablenâ"ya bakışımızı, fıkıh usûlünde ele alınış şekline de atıfta bulunarak aşağıdaki çizelgeden hareketle şöyle özetleyebiliriz:

I. Dönem: İsâ (a.s.)'ın vefatından 610 yılına, yani Rasûlullah'a ilk vahyin inmesine kadar geçen sürede İsâ (a.s.)'ın tebliğ ettiği şeriat geçerlidir. Esasında bu şeriat, İsa (a.s.)'ın tasdik ettiği, kendinden önceki şeriatın da hükümlerini ihtiva etmekteydi. Fıkıh usûlü, bu dönemle ilgili olarak, birtakım teorik tartışmalar yapmakla birlikte, bu dönemin "şer'u men kablenâ"yla doğrudan ilgili olmadığını düşünür. Oysa Kur'ân'ın pek çok âyeti bu dönemde cari olan şeriata atıfta bulunmakta, hatta Kur'ân kendi meşrûiyetini ve temelini büyük oranda öncesini tasdike dayandırarak bu dönemin önemine işaret etmektedir.

II. Dönem: Muhammed (s.a.v)'e nübüvvet verilmesinden vefatına kadar geçen bu sürede, önceki şeriatla son şeriat arasında tasdik, tebyin, nesih ilişkisi sürmüştür. Rasûlullah, hakkında herhangi bir hüküm gelmediği sürece önceki şeriatla amel etmiştir.

Onun bu aşamada doğru bilgi kaynaklarının ne olduğu hususu önemli olup bu konuya ileride değinilecektir. Fıkıh usûlü bu dönemi, kendisine nübüvvet verilmesinden sonra Rasûlullah'ın önceki şeriatla amel edip etmediği açısından ele almış, buna olumlu görüş bildirenler, önceki şeriata ait hüküm ve uygulamaların Kitap ve Sünnette geçiyor olma şartını getirerek "şer'u men kablenâ"nın bizim için bu dönemi anlamada pratik bir anlam ifade etmesinin önünü kapamıştır.

III. Dönem: Rasûlullah'ın 632 yılında vefatıyla vahiy süreci sona ermiş, son şeriatın önceki şeriatla 610 yılından itibaren başlayan tasdik, nesih ve tebyin ilişkisi tamamlanmıştır. Yirmi yıı aşkın bir sürede gerçekleşen bu ilişkide Rasûlullah'ın söz ve uygulamalarına yansıyan önceki şeriata dair bize nakledilen hükümlerin hangilerinin Kur'ân'la tasdik edilip hangilerinin neshedildiğini tespit etmek önem kazanmıştır.

Fıkıh usûlü eserlerinde "şer'u men kablenâ"yla ilgili olarak çeşitli vesilelerle atıfta bulunulan bazı âyetlerden bahsetmiştik. Son olarak, fıkıh usûlü eserlerinin bu âyetlerden istidlâl tarzına dair bazı düşüncelerimizi üç başlık (a. Âl-i İmrân 3/81, b. Bakara 2/183, c. En'âm 6/90) altında belirtmek istiyoruz.

a. Âl-i İmrân 3/81

"Allah nebîlerden söz aldığında, 'size Kitap ve hikmet veririm de, elinizde olanı tasdik eden bir rasûl gelirse ona kesinlikle inanacak ve destek vereceksiniz. Bunu kabul ettiniz mi? Bu ağır yükümü yüklendiniz mi?' dedi. Onlar da 'kabul ettik' dediler. Allah, 'Siz buna şahit olun, sizinle beraber ben de şahidim' dedi."	وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ

Çalışmamızda çokça atıfta bulunacağımız âyetlerden biri olan yukarıdaki âyetin, Hanefî çevrelerde meşhur olan Keşfü'l- Esrâr isimli usûl eserinde ele alınışını göstermek istiyoruz. Ancak öncesinde Serahsî'nin konuyla ilgili ifadelerine yer vermeliyiz. Zaten Buhârî de Serahsî'ye atıfta bulunarak konuya başlamaktadır.

Serahsî usûl eserinin "şer'u men kablenâ" başlığı altında, bir nebînin şeriatının geçerlilik süresine dair görüşleri verirken, ikinci görüş olarak verdiği, her nebînin şeriatının yeni bir nebî gönderilmesiyle sona ereceğine ve yeni gönderilen nebînin, önceki şeriatın yürürlükte kaldığına dair herhangi bir açıklaması olmadığı sürece önceki nebînin şeriatıyla amel edilemeyeceğine dair görüşe ait deliller arasında bu âyete atıfta bulunur. Serahsî'nin naklettiği bu görüşe göre, hayatta olması durumunda, önce gönderilen bir nebî, şeriatına tabi olması açısından sonra gönderilen nebînin ümmetinden biriymiş gibi olur ve Âl-i İmrân sûresinin 81. âyeti de buna delâlet eder. Zira nebîlerden bu konuda misak alınmış olması, nebîlerin, ona tabi olma hususunda, gönderilen en son Nebî'nin ümmeti konumunda olduklarının en açık delillerden biridir. Dahası yine bu düşünceye göre sözü edilen âyet, Nebî'mizin yüksek değerini ortaya koymaktadır; çünkü artık ondan sonra bir nebî gelmeyecektir ve bundan dolayı da ondan öncekiler ve ondan sonrakiler ona tâbî hükmündedir. Bu yönüyle o, kalp gibidir; baş ona itaat eder, ayaklar ona tabi olur.[39]

Hanefî usûlcü Pezdevî (ö. 483/1090), önceki şeriatlar konusuna üç görüşten bahsederek başlar. İlk görüş, neshedildiğine dair bir delil bulunmadığı sürece önceki şeriatların bizler için de geçerli olduğuna, ikincisi ise delil olmadığı sürece önceki şeriatların bizim için geçerli olmadığına dair görüştür. Pezdevî'nin üçüncü sırada naklettiği görüş ise, ilk görüşle benzer şekilde, önceki şeriatların bizim için de geçerli olduğuna dair görüştür. Çünkü Nebî (s.a.v.) şeriatta asıldır, bu sebeple de önceki şeriatlar mutlak anlamda bizim de şeriatımızdır. Pezdevî'nin eserini Keşfü'l-esrâr ismiyle şerheden Buhârî, bu üçüncü görüşle ilgili olarak, Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetini zikrettikten sonra yukarıda yer verdiğimiz Serahsî'ye ait ifadeleri aynen nakleder, ardından Rasûlullah'ın, kendisinden öncekilerin şeriatına tâbî olduğunu söylemenin doğru olmadığını, çünkü bunun Rasûlullah'ı, kendinden önceki ümmetlerden bir fert yapmak ve onun derecesini düşürmek anlamına geleceğini, oysa onun tâbî (uyan) değil metbû (uyulan) olduğunu söyler.

Buhârî daha sonra konuyu, kendisinden önce nebîler geçmiş olmasına rağmen Rasûlullah'ın şeriatının, kendisinden önceki şeriatlar için asıl olmasının nasıl mümkün olduğuna dair olası bir soruya verilen cevapla

39 Serahsî, Usûl, II, 102.

sürdürür. Cevaba göre, zaman bakımından önce gelmiş olmaları, öncekiler açısından Rasûlullah'ın şeriatının asıl olmasına engel değildir. Nitekim öğle namazının farzından önce kılınan dört rekâtlık sünnet namaz zaman bakımından farzdan önce olsa da ona tabidir. Bu durum, farzın sünnet için asıl olmasına mani değildir. Rasûlullah'tan önce gönderilen nebîler için de durum aynıdır. Şeriatlarda tedricilik vardır ve şeriatta kemal noktası Rasûlullah ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla öncekilere ait şeriattan yapılan bir alıntı kemal vasfı için bir eksiklik olur. Kendisinden öncekiler ona tabi olmalıdır. Nitekim İsa (a.s.) dünyaya tekrar indiğinde insanları kendi şeriatına değil, Muhammed (s.a.v.)'in şeriatına davet edecektir. İsa (a.s.)'ın, kendi şeriatında savaş olmamasına rağmen Deccal ile savaşacak olması da bunu göstermektedir.[40]

Biz Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetiyle ilgili olarak Serahsî ve Buhârî'nin usûl eserlerinde geçen böylesi bir istidlal tarzına –bizi böyle bir sonuca ulaştırabilecek bazı ifadeler bulunsa da- bu iki usûlcünün katılıp katılmadığını tam olarak bilemiyoruz.[41] Çünkü bu âyet her iki usûl kitabında sadece yukarıdaki vesileyle birer kez geçmektedir. Ancak usul eserlerine böylesi yorumların girebilmesi dikkat çekicidir. Daha dikkat çekici olanı ise bize göre usûl açısından hayati öneme sahip olan bu âyete, ulaşabildiğimiz kadarıyla usûl eserlerinde herhangi bir vesileyle de olsa neredeyse hiçbir atıfta bulunulmamasıdır. Çalışmamızın ilerleyen aşamasında ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere Âl-i İmrân sûresinin 81. âyeti, yukarıda ilişkilendirilmeye çalışılan konuyla değil, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasûle iman edip destek olma yönüyle ümmetlerden alınan misakla ilgilidir.

40 Buhâri, Keşfü'l-esrâr, III, 402-403.

41 Bununla birlikte Keşfü'l-esrâr'ın metninde Pezdevî'nin, her üç görüşü verdikten sonra 'bize göre doğru olan görüş şudur' diyerek zikrettiklerine bakılırsa esasında Pezdevî'nin de Buhârî'nin de ve hatta Serahsî'nin de, Kitap ve Sünnette geçiyor olma şartıyla esasen bu düşünceyi paylaştığı söylenebilir. Buhârî ilgili âyeti zikrederken Serahsî'ye atıfta bulunur. Ayrıca ilgili görüşün delillerini zikrederken, özellikle olası bir itiraza cevap verirken kendine nisbet edilen ifadeler kullanarak, okuyucuya bu görüşü paylaştığı hissini verir.

b. Bakara 2/183

"Müminler! O oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Belki kendinizi korursunuz."	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

Bu âyete fıkıh usûlü eserlerinde "şer'u men kablenâ" konusuyla ilgili olarak, önceki şeriatlara ait hükümlerin Kur'ân'ın şehadetiyle bizim için de geçerli olduğunun örneği bağlamında yer verilir. Peki bu âyet, bir sonraki âyet de dahil edilerek, bir başka açıdan ele alınabilir mi? Mesela bu iki âyete, nüzul sürecinde, önceki şeriatta olduğu şekliyle orucun farz kılındığını bildiren, yani önceki hükmü ve uygulamayı tasdik eden, ancak oruca dair son düzenlemeyi bildiren aynı sûrenin 187. âyeti inince kısmen neshedilen âyetler olarak bakılabilir mi?

183. âyet ile önceki şeriattaki gibi, yani yeme-içme ve cinsel ilişki sınırlamasının olduğu orucun farz kılındığı, daha sonra da bunun 187. âyetle neshedildiğini dile getirenler vardır.[42] İbn Abbas (ö. 68/687)'tan yapılan rivâyete göre, oruç önce Bakara sûresinin 183. âyetiyle önceki şeriattaki gibi, yani geceleri yeme-içme ve cinsel ilişki yasağı olduğu halde farz kılınmış, daha sonra da 187. âyetle oruç gecelerindeki bu sınırlamalar kaldırılmıştır. Nitekim aralarında Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644)'ın da bulunduğu bazı sahabelerin oruç gecelerindeki bu sınırlamayı ihlal ettiklerine dair bazı rivâyetler[43] de bunu destekler gibidir. Ancak 183. âyetle değil ama Sünnetle ortaya konan bu sınırlamaların 187. âyetle neshedildiği de söylenmiştir.[44]

---

42 Cessâs, el-Füsûl, II, 326; a.g.m. Ahkâmü'l-Kur'ân, Beyrut, trs., I, 173, 226.

43 Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870), el-Câmiu's-Sahîh, Kahire, 1400, Savm, 15; Süleyman b. el-Eş'as Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), Sünen-ü Ebî Dâvûd, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Dâru'l-fikr, y.y.,trs., Savm, 1; Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'ân, I, 226.

44 Cessâs, el-Füsûl, II, 323. Cessâs, neshin çeşitlerinden bahsederken, Kitab'ın Sünneti neshine dair diğer başka örneklerle beraber oruç gecelerinde uyuduktan sonra yeme-içme ve cinsel ilişki yasağının Bakara sûresinin 187. âyetiyle neshini örnek verir. Cessâs'a göre oruç gecelerinde uyuduktan sonra yeme-içme ve cinsel ilişki yasağı Sünnetle ortaya konmuştur ve Bakara sûresinin 187. âyeti Sünnetin bu hükmünü neshetmiştir. Ancak Cessâs, bu örneği Kitab'ın Sünneti neshi olarak değil de önceki hükmün Kitap'la neshi bağlamında ele alan bir görüşten bahseder. Onun bildirdiğine göre bu görüş, ilk uygulamanın önceki şeriata ait bir hüküm olduğunu ve bu hükmün

Gerçekten de Bakara sûresinin 187. âyetinin, nesih unsuru taşıdığı söylenir ve bu konuda bazı rivayetlerden bahsedilir. Özetle, önceleri oruç gecelerinde yeme-içme ve cinsel ilişki konularında bazı sınırlamalar varmış. İftar eden kişiye yeme-içme ve cinsel ilişki, yatsı namazına yahut uyuyuncaya kadar mübahmış ve bu uygulama 187. âyet ininceye kadar uygulanmış. Bu yasağı ihlal edenler olunca söz konusu âyetle önceki şeriatın bu hükmü kaldırılmış ve oruç gecelerinde cinsel ilişki serbest hale gelmiş.[45] 183 ve 184. âyetlerin, orucun zamanı ve mükellefiyet şartları hususunda neshe uğradığı; önceleri her ay üç gün tutulan ve güç yetirebilenlerin isterlerse tutmayıp yerine fidye verebilecekleri orucun daha sonra 185. âyetle Ramazan ayını oruçlu geçirme şeklinde neshedildiğini söyleyenler de vardır.[46] 183. âyetin neshe uğradığını söyleyenlerin olması dikkat çekicidir.

187. âyet incelendiğinde, gün içinde orucun tutulma süresi ve cinsel ilişkinin hükmü hususunda bir neshin gerçekleştiği sonucuna varılabilir. Âyette geçen "أُحِلَّ لَكُمْ = sizin için helal kılındı" ifadesi öncekilerin hükmünden farklı bir hüküm söz konusu olduğunu gösterir gibidir. Nitekim 183. âyette öncekilerinki gibi farz olan orucun hüküm ve vasıf açısından benzerlik taşıdığını, bu orucun vasıf yönüyle neshinin "أُحِلَّ لَكُمْ" denilerek 187. âyetle gerçekleştiğini söyleyenler vardır.[47]

Esasında tüm bunlar 187. âyetin metniyle de örtüşmektedir. âyette geçen "sizin için helal kılındı = أُحِلَّ لَكُمْ" ifadesi, yeni hükmün önceki şeriattan

Bakara sûresinin 183. âyetiyle son şeriat için de geçerli kılındığını iddia etmektedir. Yine bu görüşe göre önceki şeriatın bir uygulaması olan ve Bakara sûresinin 183. âyetiyle son şeriatın da hükmü yapılan oruç gecelerinde, uyuduktan sonra yeme-içme ve cinsel ilişki yasağı Bakara sûresinin 187. âyetiyle neshedilmiştir. Cessâs bu görüş sahiplerine, 183. âyetin metninden oruç gecelerinde bazı kısıtlamalar olduğu hükmüne ulaşılamayacağı, ayrıca 184. âyette geçen "eyyam = günler" kelimesinin geceyi içermediği şeklinde cevap verir. (a.g.m., el-Füsûl, II, 328-329.)

45 Ebu'l-fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dımeşkî (ö. 774/1373), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm li'l-Hafız İbn Kesîr, Kahire 2005, 472 vd.

46 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), Câmi'u'l-Beyân, Beyrut, 1992, II, 184.

47 Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî (ö. 1201/597), Zâdü'l-mesîr fî 'ılmi't-tefsîr, Beyrut, 1987, I, 184; Ebu'l-Huseyn ibn ebi'l-Hayr Yahyâ b. ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-'Imrânî el-Yemânî (ö. 558/1163), el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî, Beyrut, 2000, III, 460.

farklı olduğuna işaret etmektedir. Yine âyette geçen "Allah, kendinize olan güveninizi sarsıcı işler yapmakta olduğunuzu bildi, tevbelerinizi kabul etti ve sizi affetti = عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ" şeklindeki ifadeler, bazılarının bu sınırı aştığını, ancak Allah'ın bunları affettiğini göstermektedir. Aynı şekilde âyette geçen "فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ = Bu vakitte onlarla birleşin ve Allah'ın sizin için yazdığını arayın" şeklindeki ifadeden de yeni bir hükmün geldiği anlaşılmaktadır.

Rasûlullah ve ona tâbî olanlar, önceki şeriata göre oruç tutuyor olmalıydılar. Nitekim buna dair rivâyetler herkesin malumudur. Bu, Medine'de Bakara sûresinin 183. âyetiyle; Kur'ânî vahiyle tasdik edilmiş oluyordu. 184. âyetin başındaki "أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ = bilinen günlerde" şeklindeki ifade, önce tutulan ve Kur'ân'la da tasdik edilen orucun zamanının bilindiğini göstermektedir. 187. âyetle, oruç gecelerindeki yeme-içme ve cinsel ilişkiye dair sınırlamalarda genişlemeler oldu. Çünkü bunu ihlal edenler oluyordu. Bununla birlikte konuyu farklı ele alanların olduğunu da söylemeliyiz. Diyanet Vakfı tarafından bir komisyona hazırlatılan Kur'an Yolu isimli eserin söz konusu âyetle ilgili tespitlerini aynen aktarıyoruz:

> "Muhtemelen Yahudilerin ve Hıristiyanların âdetlerinden etkilenen bazı sahâbîler ramazan gecelerinde cinsel ilişkinin câiz olmadığını zannediyorlardı. Ayrıca sahurun da uykudan önce yenilemeyeceğini sananlar vardı. Bu yüzden bazıları sıkıntıya düşüyor, sahura kalkmadıkları için gündüz açlıktan bayılıyorlar, gece cinsel ilişkiyi yasak sananlar dayanamayıp eşleriyle birleşiyorlar ve bunu gizliyorlardı (Kur'an'ın ifadesiyle böylece "kendilerine hıyanet ediyorlar", yani başkalarına da ifade ettikleri zanlarına ve kanaatlerine gizlice aykırı davranıyorlardı). Hadis kitaplarında ve tefsirlerde bu olaylarla ilgili birçok örnek vardır. (meselâ bk. Buhârî "Tefsir", 2/27; Taberî, II, 163-167; Kurtubî, II, 314-315). İslâm'a mahsus oruç ibadetinin farz kılınmasını takip eden günlerde bu gibi olaylar ve yanlış anlamalar ortaya çıkınca sınırları belirleme ihtiyacı doğdu ve bu âyetler gönderildi…)"[48]

Yukarıdaki değerlendirmelerin hiçbiri âyetin metniyle örtüşmemektedir. Sahabeler Yahudi ve Hristiyanlardan etkilendikleri ya da öyle zannettikleri için değil, önceki hükmün gereğini yaptıkları için bu şekilde

48 Komisyon, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, DİB, Ankara, 2003, I, 187.

oruç tutuyorlardı. Sahabenin herhangi bir delil olmadan Yahudi ve Hristiyanlardan etkilendiklerini ve orucu ona göre tutmaya çalıştıklarını söylemek, Rasûlullah'tan bağımsız ve kendi kanaatlerine göre ibadet eden bir topluluktan bahsetmek anlamına gelir. Âyette geçen "...عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ = Allah, kendinize olan güveninizi sarsıcı işler yapmakta olduğunuzu bildi, tevbelerinizi kabul etti ve sizi affetti. Bu vakitte onlarla birleşin..." ifadesi bir nesihten bahsetmektedir. Sahabenin, başkalarına "böyle yapacaksınız" deyip kendileri o şekilde yapmayarak kendilerine hıyanet ettiklerine dair iddianın da herhangi bir delili yoktur.

Sonuç olarak Bakara sûresinin 183. âyeti, "şer'u men kablenâ" bağlamında, önceki hükmün bizim için de geçerli olduğunun örneği olarak sunulsa da, bu âyetin daha sonra kısmen neshe uğramış olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

c. En'âm 6/90

"... Bunlar Allah'ın yola gelmiş saydığı kimselerdir; sen de onların yoluna gir! ..."	...أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ ...

"Şer'u men kablenâ"yı delil olarak kabul edenlerin kendisine atıfta bulundukları yukarıdaki âyetle ilgili olarak usûl eserlerinde yapılan tartışmaya da değinmek istiyoruz.

Fıkıh usûlü eserlerinde yukarıdaki âyete çeşitli vesilelerle atıfta bulunulmuştur. Daha önce de değindiğimiz gibi âyet, Kitap ve Sünnette zikri geçen "şer'u men kablenâ"nın, neshine dair bir delil olmadıkça Ümmet-i Muhammed için de geçerli olduğunu düşünenler tarafından delil olarak gösterilmekte, buna mukabil böyle düşünmeyenler ise âyetin bu bağlamda delil olamayacağını ileri sürmekteler. Âyet etrafındaki bu karşılıklı görüşlere kısaca değinelim.

Kitap ve Sünnette zikri geçen "şer'u men kablenâ"nın, neshine dair bir delil olmadıkça Ümmet-i Muhammed için de geçerli olduğunu düşünenler bu âyete atıfta bulunurlar. Hatta rivâyete göre, Sâd sûresinin 24. âyeti için niçin secde gerektiğini soran kişiye İbn Abbas, En'âm sûresinin 83 ilâ 90. âyetlerini hatırlatmış ve Davut (a.s.)'ın, Nebîmiz'in uyması gereken

nebîlerden biri olduğunu, Davud'un secde ettiği gibi Muhammed (s.a.v.)'in de secde ettiğini söylemiştir.

Âyetin "şer'u men kablenâ" için delil olduğunu düşünenler özetle şöyle derler: Allah Teâlâ Muhammed (s.a.v.)'den önceki nebileri zikrederek bu nebîleri hidayet üzere olanlar (أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ) olarak vasıflandırıp Muhammed (s.a.v.)'e de o nebilerin yoluna tâbî olmasını emretmiştir (فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ). Emir, vücûb yani emredilenin yapılmasını gerektirir. Dolayısıyla onların yoluna uymak Muhammed (s.a.v.)'e vacip olur. Ayrıca âyette geçen "hüdâ" kelimesi herhangi bir vasıfla kayıtlanmadığı sürece hem iman hem de şeriatlar, yani hem usûl hem de fürû için kullanılan bir isimdir. "Hüdâ" kelimesinin hem iman hem de şeriatlar için kullanılan "âmm" bir lafız olmasının delili Bakara sûresinin ilk beş âyetidir. Allah Teâlâ, sûrenin başında "muttakiler"i hidayete erenler olarak vasıflandırmış (هُدًى لِلْمُتَّقِينَ), ardından hidayetin yolunun iman, namaz, zekât vb. olduğunu açıklamış (الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ), sonra da bunların hidayet üzere olduklarını bildirmiştir (أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ).[49]

Âyetin söz konusu meselede delil olamayacağı görüşünde olanlar;

a. 76. âyetinden itibaren ele alındığında sûrenin 90. âyette sözü edilen "iktidâ" ile kastedilenin tevhid olup âyetin önceki şeriatlara uymayı emretmediğini,

b. Sûrenin 87. âyetinde geçen ifadeden (وَمِنْ آبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ), kendilerine uyulması (iktidâ) emredilenlerin tüm nebîler olduğunun anlaşıldığını, ancak nebîlerin tamamının şeriat sahibi olmadıkları düşünüldüğünde, şeriat sahibi olsun olmasın tüm nebîler için geçerli olacak bir "iktidâ"nın kastedilmiş olacağı, bunun da ancak tevhid ve rasulleri tasdik gibi aklın gereği olan hükümlerle ilgili olacağını,

c. Şeriatların muhtelif olduğunu ve bunun şeriatların tamamına uyulmasının (iktidâ) emredilmesine engel bir durum oluşturduğunu, o halde âyette emredilen "iktidâ" ile kastedilenin zamana göre değişmeyen hususlarla ilgili olduğunu,

49 Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 399; Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 1066/458), el-'Udde fî usûli'l-fıkh, Riyad, 1993, III, 757-758.

d. Ayrıca her nebînin şeriatında nâsih ve mensûh türünden hükümler bulunmasına herhangi bir engelin bulunmayışı düşünüldüğünde, herhangi bir kayıt olmaksızın mutlak olarak öncekilerin yoluna "iktidâ"nın emredilmesinin, nâsih ve mensûh yani birbirine zıt iki hükümle amelin emredilmesi anlamına geleceğini, bunun da caiz olmayacağını, o halde "iktidâ" ile emredilen şeyin, neshi ve tebdili mümkün olmayan hükümler olduğunu, nitekim Allah Teâlâ'nın her ümmet için şeriat ve yol kıldığını (لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا)[50] bildirdiğini söylerler.

En'âm sûresinin 90. âyetinin, önceki şeriatlarla ilgisi olduğunu söyleyenler yukarıdaki itirazlara cevap verirler. Bunlara göre;

a. Âyette kastedilen "iktidâ"nın tevhidle ilgili olduğunu söyleyenlere, âyette geçen "hüdâ" kelimesinin tevhidle sınırlı olmayıp, bu kelimenin kapsamına şer'î hükümler dahil pek çok şeyin girdiğiyle cevap verilir. Nitekim Mâide sûresinin 44. âyetinde Tevrat'taki şer'î hükümler "hüdâ" olarak isimlendirilmekte (إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا) ve nebîlerin bununla hükmettikleri bildirilmektedir. Hükmetmek ancak şeriatla mümkün olur. Ayrıca âyette geçen nebîlerin içine Muhammed (s.a.v.) de girmektedir. Yine Bakara sûresinin 2. âyetinde, Kur'ân'ın müttakiler için "hüdâ" olduğu bildirilmektedir. (ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ) Kur'ân ise, üzerinde herhangi bir ihtilafın olmadığı aklî hükümlerin yanı sıra, bilinmesi ancak duymayla (sem') mümkün olan şer'î hükümleri de içerir. Kur'ân tüm bunlara "hüdâ" ismini vermiştir. Yine Bakara sûresinin 2. âyetinde Kitab'ın müttakiler için "hüdâ" olduğu bildirilmekte, müttakilerin kimler olduğu ise 3 ilâ 5. âyetlerden anlaşılmaktadır. (الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) O halde En'âm sûresinin 90. âyetinde uyulması (iktidâ) emredilen "hüdâ" sadece tevhidle sınırlandırılamaz. Bu herhangi bir delil olmadan "âmm" (genel) bir lafzı "tahsis" (sınırlandırmak) etmek olur.

b. 87. âyette, önceki âyetlerde geçen onsekiz nebînin babaları, zürriyetleri ve kardeşlerinden bahsediliyor olması konusuna gelince, kendisi şeriat sahibi olmasa da şeriat sahibine tâbî olanlara da "iktidâ"nın emredilmesine bir engel yoktur. Nitekim Allah Teâlâ "bana yönelenin

50 Mâide 5/48.

yoluna tabi ol = وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ"[51] demiştir. Ayrıca tıpkı ölen kişinin mirasının varislere intikal etmesi gibi kitaplar da miras olarak intikal eder. (ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا)[52] Öte yandan bu itiraza, sûrenin 89. âyetinde açıkça belirtildiği üzere, kendilerine uyulması istenenlerin, kendilerine kitap verilen nebîler (أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ) olduğu şeklinde de cevap verilmektedir.

c. Şeriatların birbirinden farklı olması sebebiyle onlara iktidânın emredilmesinin mümkün olmadığı iddiası da anlamsızdır. Çünkü Nebîmiz'in şeriatında da nâsih ve mensûh hükümler vardır ve bu durum onun şeriatına uymamıza engel değildir. Dolayısıyla önceki nebîlerin şeriatları bizim de, hükmü devam ettiği sürece kendisine nübüvvet verilene dek Nebîmiz'in de şeriatı olur. Hükümlerin nâsihini ve mensûhunu bilmemiz önceki şeriatlara iktidânın sıhhatine mani değildir. Çünkü Kitap ve Sünnette geçen ve neshine dair bir delil olmadığını bildiğimiz önceki şeriatlara ait hükümler bizim için de geçerlidir. Bunun dışındakilere tâbî olmamız gerekmez.[53]

Kimler olduğunu bilmesek de, Kur'ân'ın Sünneti neshine dair verilen örneklerin, mesela kıblenin Kudüs istikametinden Mescid-i Haram yönüne çevrilmesinin, Kur'ân'ın Sünneti neshi değil de önceki şeriata ait bir hükmün Kur'ân ile neshi olabileceğini hatırlatıp En'âm sûresinin 90. âyetini delil getirenlerin varlığından haberdarız. Mesela Serahsî ve Buhârî, Kudüs istikametine yönelme uygulamasının önceki şeriata ait bir hüküm olduğunu söyleyen ve bunun delili olarak da bu âyeti hatırlatan kişi(ler)den isim belirtmeden bahseder ve buna cevaben, önceki şeriata ait bir hükmün bizim için geçerli olmasının bu hükmün Rasûlullah'ın sözüne ya da fiiline nisbet edilmesinin gerektiğini, bunun da Kitab'ın Sünneti neshini ortadan kaldırmayacağını söylerler. Serahsî ve Buhârî, Rasûlullah'ın

51 Lokman 31/15.

52 Fâtır 35/32.

53 Serahsî, Usûl, II, 103-104; Cessâs, el-Füsûl, III, 24-25; Sem'ânî, Kavâtı'u'l-edille fi'l-usûl, I, 37; Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), el-Müstasfâ min 'ılmi'l-usûl, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfiî, Dâru'l-kütübi'l-ılmiyye, Beyrût, 1993, s. 167. Ayrca En'âm sûresinin 90. âyetiyle ilgili olarak sözü edilen konudaki tartışmalar için bkz. Nâsih Sâlih en-Nu'mân, Ahkâmü'ş-şerâi'ı's-semâviyyeti's-sâbika s. 120 vd.; Enver Şuayb el-Abdü's-selâm, Şer'u Men Kablenâ, s. 261 vd.; Dervîş, eş-Şerâi'u's-sâbika, s. 295-296.

Mekke'de Kâbe'ye doğru namaz kıldığını, böylelikle önceki şeriata ait Kudüs'e yönelme hükmünün Sünnetle önce burada neshedildiğini, sonra Medine'ye hicret ettiğinde Kudüs'e yönelerek namaz kıldığını, böylelikle Sünnetin Sünnetle neshedildiğini, sonra Kâbe'ye yönelme emri gelince de Sünnetin Kitap'la neshinin geçekleştiğini söylemektedirler.[54] Cessâs (ö. 370/981) da Kur'ân'ın Sünneti neshedebileceğini söyledikten sonra Rasûlullah'ın Medine'de on küsur ay Kudüs istikametine yönelerek namaz kıldığını ve Sünnetin ortaya koyduğu bu uygulamanın daha sonra inen ilgili âyetle neshedildiğini söyler. İşte bu aşamada Cessâs isim verme gereği hissetmediği kişi ya da kişilere ait bir görüşten bahseder.[55] Bu, Kur'ân'ın Sünnetten neshettiği uygulamalar bağlamında verilen örneklerin önceki şeriata ya da bizzat yine Kur'ân'a ait hükümler olabileceğini dile getiren bir görüştür. Mesela bu görüşe göre kıblenin önceleri Kudüs istikameti olması, önceki şeriata ait bir hükümdür ve En'âm sûresinin 90. âyeti önceki şeriatlara ait hükümlerin meşrûiyetinin delilidir.[56]

Miladî VI. Yüzyılda Mekke ve Çevresi

Muhtemelen Kur'ân'ın indiği dönemde Allah'ın varlığını bilmeyen ve O'nu kabul etmeyen hiç kimse yoktu. O'na ortak koşanlar vardı ve bunun için Kur'ân, Allah'ın varlığına değil birliğine vurgu yapıyor, insanları şirk konusunda uyarıyordu. Kur'ân, abdest, namaz, zekât, oruç, hac ve kurbandan bahsettiğinde, muhataplar bunların ne anlama geldiğini biliyorlardı. Çünkü Rasûlullah'a tebliğ görevi verilmeden önce Mekke ve civarında, doğru yol üzere hayat süren ve dinî vecibelerini yerine getiren insanlar vardı. Şu âyet bu açısından önemlidir:

54 Serahsî, Usûl, II, 76- 77; Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 271.

55 Zerkeşî de Cessâs'a nisbet ederek, isim vermeden Kitabın neshi hususunda çoğunluktan farklı düşünen kişilerden bahseder. A.g.m., el-Bahru'l-Muhît, III, 199.

56 Cessâs'ın bu görüşe itirazı için bkz. a.g.m., el-Füsûl, II, 326 vd.

“Bundan önce kendilerine kitap verdiklerimiz buna (Kur’ân’a) inanırlar. Kendilerine Kur’ân’ın âyetleri okununca şöyle derler: ‘Buna inanıyoruz, bu, Rabbimizden gelen bir gerçektir. Biz bundan önce de Müslümanlardandık.’ İşte bunlar, güçlüklere göğüs germelerine, kötülüğü iyilikle savmalarına, kendilerine rızık olarak bahşettiğimiz şeylerden başkaları için de harcamalarına karşılık kendilerine iki kat ecir verecek olduğumuz kimselerdir.” (Kasas 28/52-53)	اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهٖ هُمْ بِهٖ يُؤْمِنُونَ وَاِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ قَالُوٓا اٰمَنَّا بِهٖٓ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَآ اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهٖ مُسْلِمِينَ اُولٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

Âyette, Kitap ehlinden olan bazı kişilerin, kendilerine okunan Kur’ân’a iman ettikleri, kendilerinin daha önce de Müslüman olduklarını söyledikleri bildirilmektedir. Âyetin Mekke’de inen bir sûrede olması,[57] Mekke ve çevresinde Allah’a dosdoğru bir şekilde kulluk eden, namaz kılan, zekât veren insanların olduğunu göstermektedir. Çünkü bu insanlar, kendilerinin zaten önceden de Müslüman olduklarını söylüyorlar. Sûrenin 54. âyeti de bunların Müslüman olduklarını tasdik ediyor ve bunlara iki kat ecir verileceğini bildiriyor. Âyetin, bunların Müslüman olduklarını tasdik etmesi, bu insanların namaz kılıp zekât verdiklerini gösterir. Çünkü Hac sûresinin 78. âyetine göre, Allah’ın Müslüman ismini verdiği kimselere emredilen; namaz kılmak, zekât vermek ve Allah’a yönelmektir. Âyet şöyledir:

57 Kasas sûresinin 52 ilâ 55. âyetlerinin Medenî olduğuna dair bir rivayet de vardır. (Muhammed b. Ali Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), Fethu’l-kadîr, Beyrut, 2005, IV, 208) Ancak bunun temelinde, sözü edilen âyetlerde Ehl-i Kitap’tan bahsedilmesi ve Ehl-i Kitap denilince de Medine’nin akla gelmesi yatabilir. Hatta Mekke’de indiği söylenen bazı sûrelerin Ehl-i Kitab’a atıfta bulunulan âyetlerinin Medine’de indiğine dair tüm görüşlerin temelinde bu algının olabileceği uzak bir ihtimal değildir. Oysa pek çok Mekkî âyette Ehl-i Kitap’tan bahsedilmektedir. Mesela Mekkî bir sûre olan Ankebût sûresinin 47. âyetinde Kur’ân’a iman eden Ehl-i Kitap kimseler olduğu bildirilmektedir. Aynı şekilde Mekkî olan İsrâ sûresinin 107 ve 108. âyetlerinde zikri geçen kişilerin de Kasas sûresinde sözü edilenler olma ihtimali yüksektir. Kaldı ki bazı tefsir eserlerinde, Kasas sûresinin sözü edilen âyetlerinde Kur’ân’a iman eden ve “biz zaten müslümandık” diyen kimselere dair zikredilen isimlerle (Abdullah b. Selâm, Rifâ’a b. Râfi’, Varaka b. Nevfel, Süheyb-i Rûmî…) Rasûlullah’ın irtibatının Mekke döneminde olduğu görülmektedir. (Şevkânî, Fethu’l-kadîr, IV, 234; Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunûsî İbn Âşûr (ö. 1973/1394), Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr, Tunus, 1997, XX, 143.)

"Allah için hakkıyla cihad edin; sizi seçkin kılan O'dur. Bu dinde size bir güçlük yüklememiştir. Babanız İbrahim'in şeriatına uyun. Allah size, önceden de bu Kitapta da Müslüman adını verdi ki bu Elçi size şahit olsun. Siz de insanlara şahit olasınız. Öyleyse namazı tam kılın, zekâtı verin ve Allah'a sımsıkı sarılın..." (Hacc 22/78)	وَجَاهِدُوا فِي اللهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَاجْتَبيكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ اَبِيكُمْ اِبْرٰهِيمَ هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللهِ ...

İbn Hişâm, Kasas sûresinin yukarıda ele aldığımız âyetlerinin, Habeşistan'dan gelip Mekke'de Rasûlullah'la görüşen ve akabinde Müslüman olan bir grup Hristiyanla ilgili olduğunu söyler.[58] Aynı duruma bazı müfessirler de değinirler.[59]

Mekkî olan İsrâ sûresinin şu âyetleri de Kasas sûresinin yukarıda geçen âyetleriyle irtibatlı olarak Mekke veya çevresinde -en azından o dönemde- Rasûlullah'ın davetine tereddütsüz iman eden ve doğru yol üzerinde bulunan kimselerin varlığından haber vermektedir:

"De ki: Siz ona ister inanın, ister inanmayın. Daha önce kendilerine bu konuda bilgi verilmiş olanlara Kur'ân okunduğu zaman çenelerinin üstüne kapanıp secde ederler. Derler ki, 'Rabbimize boyun eğeriz; demek ki Rabbimizin verdiği söz gerçekleşmiş.' Çenelerinin üstüne kapanır ağlarlar. Bu onların saygısını artırır." (İsrâ 17/107 vd.)	قُلْ اٰمِنُوا بِهٖٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُوا اِنَّ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهٖٓ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًا وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَآ اِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا

Rasûlullah'a nübüvvetin verilmesiyle başlayan süreç yirmi yıldan fazla sürmüştür. Bu, şu an elimizde bulunan Kur'ân'ın, dolayısıyla son şeriatın

58 Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm (ö. 213/828), Sîratü'n-Nebî, Dımeşk, 1981, I, 419. Ayrıca bkz. Levent Öztürk, İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4/2001, s. 13-14 (17 no'lu dipnot).

59 İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 258; Alâeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî Hâzin (ö. 741/1341), Tefsîru'l-hâzin, Beyrut, 1979, V, 177; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdî (ö. 450/1058), en-Nüket ve'l-'uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî), Beyrut, 1992, IV, 257.

tamamlanmasının zamana yayıldığı anlamına gelir. Kur'ân'ın da teyid ettiği[60] bu vakıanın, çalışmamızın esas bölümlerinde detaylı bir şekilde ele alacağımız birtakım sonuçları vardır.

İlahî Ölçütün Adı: Tasdik

Kısaca ifade etmek gerekirse, son şeriatın inmeye başlamasıyla önceki şeriat arasında tasdik ilişkisi başlamıştır. Bu ilişkide süreç, yeni zeminin önceki zemin üzerine kademe kademe geçmesi şeklinde ilerlemiştir. Bu iki zemin arasındaki ilişkide, zaman zaman daha hayırlısıyla nesih de gerçekleşmiş, böylece son şeriatın farklılığı da belirmeye başlamıştır. Önceki şeriat ile sonraki arasındaki zamana yayılan bu ilişki, hakkında hüküm inmemiş hususlarda önceki uygulamaların dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk sonraki aşamada, kendini, daha hayırlısıyla nesih gerçekleşen konularda samimiyet testi olarak da göstermiş, ellerindekini tasdik eden bir nebîye inananlar sonraki aşamalarda birtakım konularda nesihle karşılaşmış ve samimiyet sınavı geçirmişlerdir. Bunu kıblenin tahvili aşamasında Yahudilerin tavırlarında görmekteyiz. Öte yandan söz konusu bu dönemde Kur'ân'ın "musaddık" vasfını geçersiz hale getirmek için birtakım davranışların sergilendiği de olmuştur. Mekke'de inen ve "tebdil"den bahseden Nahl sûresinin 101. âyeti bu durumla alakalı olmalıdır. İncil'deki son halini dikkate almadan ya da onu görmezden gelerek, Kur'ân'ın bildirdiği şeylerin dışında da yenmesi haram olan şeyler bulunduğunu iddia ederek Kur'ân'ın musaddık iddiasının doğru olmadığını söyleyenler vardı. Bu kişiler Rasûlullah'ı, Allah adına iftira atmakla suçluyorlar ve yenmesi haram kılınanların onun bildirdikleriyle sınırlı olmadığını, yenmesi haram olan daha başka şeylerin de olduğunu söylüyorlardı.

Tasdik İlişkisinin Önemi

Şeriatta böylesi bir önce-sonra ilişkisi, vahiy sürecininin tabiî seyri içinde, hakkında henüz hüküm indirilmemiş hususlarda, Rasûlullah'ın ve Sahabenin uygulamalarının kaynağını anlamamızda büyük öneme sahiptir. Yine böyle bir ilişkinin, Rasûlullah'a nisbet edilen ve Kur'ân'la ya da yine Rasûlullah'a nisbet edilen bir başka rivâyetle çelişen pek çok rivâyetin anlaşılmasında önemi büyüktür. Rasûlullah'ın, hakkında herhangi bir âyet

60 İsrâ 17/106; Furkân 25/32.

inmemiş konularda önceki şeriate uyma yükümlülüğünün kabulü, hiç şüphesiz, onun bu hususlarda bilgi kaynağının ve bu kaynağın güvenilirliğinin ne olduğuna dair haklı bir soruyu gündeme getirecektir.

Geleneksel anlayışta, Kur'ân dışı vahyin varlığı; en azından bir kısmıyla Sünnetin de vahiy kaynaklı olduğu kabul edilir.[61] Kur'ânî vahiyle farkının ortaya konabilmesi için de genellikle Kur'ân'a "metlüvv"; Sünnete "gayr-i metlüvv vahiy" denilir. Kur'ân vahyi dışında, gayr-i metlüvv vahiy adıyla anılan ikinci bir vahiy şekli olduğuna dair de bazı âyet ve rivâyetlerden delil getirilir. Kur'ân dışında teşrî amaçlı olarak herhangi bir vahyin olmadığını kesin olarak kabul etmekle birlikte, önceki şeriatlara ait sahih bilgiye ulaşma aşamasında Rasûlullah ile Cibrîl arasında bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim inen âyetlerin hangi sûrenin kaçıncı âyeti olduğuna dair sıralamanın tevkîfî yani ilâhî olduğu düşünüldüğünde,[62] bu konuda Rasûlullah ile Cibrîl arasında risâlet dışı bir iletişimin olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Ama geleneksel gayr-i metlüvv vahiy anlayışı ile "Cibrîl'in teyidi" dediğimiz anlayış asla aynı şey değildir.

Ayrıca Kur'ân'daki vahiy kavramı göz önünde bulundurulduğunda, nebîler dahil tüm insanların zaman zaman ilham, rüya ya da melekler tarafından yönlendirildiği de söylenebilir.[63] Aynı şekilde Kur'ân'a bakıldığında, Cibrîl'in gerek nebîleri gerek nebî olmayan diğer insanları teyid ettiği de görülür.[64] Nitekim Rasûlullah da Hassan b. Sâbit için "Allah'ım! Onu Rûhu'l-Kuds ile destekle." buyurmuştur.[65] Bir başka rivâyette de yine ona hitaben "Cibrîl seninle beraber" demiştir.[66]

61 Konuyla ilgili olarak bkz. Mehmed Said Hatiboğlu, Hz. Peygamber ve Kur'ân Dışı Vahiy, Otto, Ankara, 2009, s. 9 vd.; Mehmet Yaşar Soyalan, Vahiy Savunması Kur'ân Dışı Vahyin İmkânsızlığı, Ağaç Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 231 vd.; Fatih Orum, Kur'ân ve Sünnet Temelinde Kur'ân'ı Anlama Usûlü, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 61 vd.

62 Bu konuda bkz. M. Faik Yılmaz, Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet, DİB Yayınları, Ankara, 2009, s. 100 vd.

63 Konuyla ilgili olarak bkz. Fatih Orum, Kur'ân ve Sünnet Temelinde Kur'ân'ı Anlama Usûlü, s. 48 vd.

64 Bakara 2/87; Mücadele 58/22.

65 Buhârî, Salât, 68.

66 Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (ö. 261/875), Sahîh-u Müslim, Beyrut, trs., Fadâilü's-sahâbe, 153.

Cibrîl, Allah'ın rasûlü olarak nebîlere vahyi ulaştırmıştır.[67] Kur'ân'da nebîlerin ve insanların Cibrîl ile desteklendikleri (teyid) de bildirilmektedir.[68] Konumuzla ilgili olarak, Cibrîl'in Rasûlullah'ı da teyid ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Biz bu teyidi, hakkında henüz tasdik ya da daha hayırlısı ile nesih edilmediği sürece önceki şeriatlerin doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamak için Rasûlullah'ın desteklenmesi olarak anlamaktayız. Kur'ân'dan hüküm çıkarma hususunda onun desteklenmesi de bu teyidin içine girebilir. Dolayısıyla bu teyid, yeni bir vahiyle değil, önceki şeriatlerin ve uygulamaların aktarımı ve hikmete ulaşma yolunun öğretilmesi şeklinde gerçekleşmiş olmalıdır. Cibrîl'in Rasûlullah'a Kâbe'de iki gün art arda namaz kıldırması ve ardından "Ey Muhammed, bu senden önceki nebîlerin ibadet vaktidir. İbadet vakti bu iki vaktin arasıdır."[69] demesi bu yönüyle önemlidir.

Kontrolsüz Tahrif Söylemi

Önemli bir başka konu da Kur'ân dışındaki ilahi kitaplar için "tahrif edilmiş" cümlesinin zaman ve mahiyet kaydı getirilmeden özensiz bir şekilde çokça kullanılıyor olmasıdır. Herhangi bir kayıt olmadan kullanılan bu ifadenin doğru kabul edilmesi halinde, Rasûlullah'ın muhataplarının onu tasdik etme sorumluluğunun olmadığı sonucuna varırız ki bu kabul edilebilir değildir. Ayrıca bu anlayış Kur'ân'ın indiriliş sürecinde Ehl-i Kitab'ın elindeki kitaplara atıfta bulunulan ve hatta onlara müracaata yönlendiren pek çok âyete aykırıdır.[70] Bu söylemin, özensiz bir şekilde günümüzde kullanılması da aynı sonucu doğurur ve farkında olmadan bugünün Ehl-i Kitabın Kur'ân'a inanma sorumluluğunun olmadığını söylemiş oluruz.

Gerçekten de Kur'ân dışındaki ilahi kitapların tümden tahrif edildiği düşüncesi, Ehl-i Kitab'ı tasdik vasfıyla bağlayan Kur'ân'ın, bu vasfını bugün hiçbir şekilde devam ettirmediği anlamına gelir. Rasûlullah döneminde, ellerindeki kitabı tasdik ettiği için "ısr"[71] yükümlülüğünden kurtulma im-

67 Tekvîr 81/19.

68 Mü'min 40/15; Mücâdele 58/22.

69 İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî (ö. 892/279), el-Câmi'u's-sahîh Sünenü't-Tirmizî, Beyrût, trs., Mevâkît, 1.

70 Kur'ân'ın indiriliş sürecinde Ehl-i Kitab'ın ellerindeki kitaplara atıfta bulunulan âyetler için bkz. Âl-i İmrân 3/93; Mâide 5/43 vd.; A'râf 7/157.

71 "Isr" konusu çalışmanın ileriki aşamasında ele alınacaktır.

kânına sahip olanların, ondan sonraki asırlarda bu imkânlarını kaybetmiş olmalarını düşünmek, günümüzdeki Ehl-i Kitab'ın sorumlu olmadığı sonucunu doğurur ki bu, Kur'ân'ın evrenselliği ile örtüşmez. Kaldı ki, önceki ilahi kitaplarda Rasûlullah'ın geleceğini müjdeleyen âyetleri doğru sayıp diğerlerini tümden yok saymak da çok tutarlı olmayacaktır.

Tahrif söylemi hususunda, -Kur'ân'da geçen tahrif ve yakın anlamlı kelimelerin anlamlarının belirlenmesine ve yaygın anlamıyla tahrifin ne zaman başladığının tespitine dair yapılacak çalışmaların önemi saklı kalmak kaydıyla- Kitab-ı Mukaddes'in aslına uygunluğunu savunanlara malzeme olma gibi endişelere çok takılmadan soğukkanlı bir tutum içinde olmanın Kur'ân'ı anlama ve bu mesajın kıyamete dek tüm insanlara ulaştırılması adına önemli olduğunu söylemeliyiz. Çünkü bu konunun, nüzûl süreci tamamlandıktan sonra, sübûtu hususunda herhangi bir şüphenin olmadığı ve güvenilirliği açısından diğer tüm kitaplar için ölçüt olan tek ilahi kitabın Kur'ân olduğuna inanan bir Müslümanı rahatsız edecek hiçbir yönü yoktur.[72]

Yukarıda değindiğimiz bazı tespit ve sorunların, çeşitli eserlerde atıfta bulunmanın ötesinde, müstakil olarak ele alınmadığını gördük. İlahi kitapların ve rasullerin musaddık vasfının ne anlam ifade ettiği üzerinde derinlemesine durulmamış, bu vasfın tebyin ve nesih kavramlarıyla irtibatına da dikkat çekilmemiştir. Biz bu çalışmamızda bu konuyu müstakil olarak ele almaya çalıştık. Bu bağlamda Kur'ân'da tasdik, tebyin ve nesih kavramlarının bize yol göstereceğini gördük.

Özetle...

1. Bireyler ve toplumlar için, özellikle dini düşünce ve uygulamalar açısından, yanlıştan dönüp doğruya tâbî olmanın önünde tabiî engeller vardır.

2. Bu engelleri ortadan kaldıran ve uyarıcılara rağmen yanlışta ısrar edenleri sorumluluk altına sokan ilahi ölçütler olmalıdır.

3. Bu ölçütleri tespit etmek, vahiydeki süreklilik ve bütünlüğün farkı-

72 Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Adem Yerinde, Misyonerlerin Kur'an Algısı, İstanbul, 2009, s. 24 vd.

na varmak, vahiy sürecinde yaşananları ve bu sürece ait rivâyetleri doğru okumak, her şeyden önemlisi de Kur'ân'ı doğru anlamak ve günümüzü doğru yorumlamak açısından büyük önem arzetmektedir.

4. Geleneksel "öncesi olmayan din" algısı sebebiyle bu husus gözden kaçırılmıştır.

5. Bunun da dini anlama ve uygulama alanında olumsuz sonuçları olmuştur.

6. Bu sorunun çözümüne dair Kur'ân, şeriattaki süreklilik ve bütünlüğe, ayrıca tasdik ilişkisine vurgu yapmıştır.

7. Şeriattaki bu süreklilik ve bütünlük, çeşitli vesilelerle klasik kaynaklarda da zikredilmekle birlikte, son şeriata dair her şeyin Miladi 610 yılıyla başladığına dair geleneksel algı, bu hakikati gölgede bırakmıştır.

8. Bu önemli konu gelenekte gerektiği şekilde ele alınmamıştır.

9. Ancak fıkıh usûlünde "şer'u men kablenâ" konusu altında bu meseleye kısmen temas edilmiştir. Bu bağlamda, usul eserlerinde, şeriattaki bütünlüğe ve şeriatlar arasındaki ilişkiyle irtibatlı olarak En'âm sûresinin 90. âyetinin zikredilmesi, özellikle de, kıble örneğinde olduğu gibi, gelenekte Kur'ân'ın Sünneti neshine dair verilen örneklerin, önceki şeriatlara ait hüküm ve uygulamaların Kur'ân'la neshi olarak gören bazı kişilerin varlığından bahsedilmesi çok dikkat çekicidir.

10. Netice olarak, Kur'ân'ın iniş sürecini, önceki şeriatlarla son şeriatın tasdik, nesh ve tebyin ilişkisini, Kur'ân'ın pek çok âyetini, Rasûlullah'tan bize rivayet edilen malzemenin mahiyet, işlev, meşruiyet, tasnif ve geçerliliğini anlamamız açısından büyük öneme sahip olan bu konu gerektiği şekilde ele alınmamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN İNİŞ SÜRECİNDE MEKKE ve CİVARINA GENEL BAKIŞ

A. Giriş

Yoksayıcı Tarih-Kutsayıcı Siyer Söylemi

Pek azı hariç tutulursa genel olarak siyer kitaplarında Kur'ân'ın iniş süreciyle ilgili olarak Mekke ve Medine başta olmak üzere bölgedeki dinî yapılanmanın tam olarak, özellikle de Kur'ân'ın iniş sürecine ışık tutacak şekilde ortaya konulup konulmadığı hususu tartışmaya açıktır.[1] Özellikle henüz Kur'ân'ın indirilmeye başlamasının az öncesinden hicrete kadarki dönemde Mekke için durum daha da belirsizdir. Bunun temelinde, Rasûlullah'a ilk vahyin geldiği Miladi 610 yılından öncesini tamamen yok veya karanlık sayıp her şeyin yeni baştan Son Nebî ile başladığına dair algı mı vardır bilinmez[2] ama bu döneme ait oluşan algının ve bu doğrultudaki pek çok rivâyetin Kur'ân'a doğrudan ters düştüğünde şüphe yok gibidir.[3] Bu rivâyetlerden özellikle Rasûlullah'ın şahsıyla ilgili olanlara gelince, iş iyice endazesinden çıkabilmekte, muhtemelen sırf "Allah rızası!" saikiyle methiye düzme yarışına girilebilmekte, gerçeklerden ziyade hayal gücü devreye sokulmakta, ciddi müellifler dahi kendilerini bundan alıkoyamamaktadırlar. Araştırmacı tarihçiliği ile bilinen Muhammed Hamidullah bile "İslam Peygamberi" ismiyle Türkçe'ye çevrilen eserinde, "bir peygamberden beklenen şey, onun doğumundan itibaren mucizeler göstermesidir." diyerek söze başlamakta ve ardından da kabul edilemez pek çok rivâyeti sıralamaktadır.[4]

---

1 Aynı tespit için bkz. İzzet Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I, 9-10.

2 Araştırmacı tarihciliği ile bilinen Muhammed Hamidullah dahi, söz konusu dönemde tüm dünyanın kara bir sefalet havasına girdiğini, insanlığın hayvanlardan daha aşağı bir seviyede olduğunu söylemektedir. (Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, trc. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993, I, 16)

3 İzzet Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı I, 9-10; İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, DİB, 7. Baskı, Ankara, 2012, s. 1.

4 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 40. Geleneğimizde kaleme alınan ve ortak konusu Rasûlullah'ın nübüvvetini ispat olan "Delâilü'n-nübüvve" türü eserlerde genelde nübüvveti mucizeler ve olağanüstü olaylarla ispat etme gayreti vardır. Türk toplumunun geleneksel siyer anlayışında hatırı sayılır bir etkisi olan Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde, Rasûlullah'ın hayatına dair Kur'ân ve tarihi gerçeklerle örtüşen bir ifade bulmak ciddi bir gayret gerektirir. Benzer durum, belki de geçmişe rahmet okutacak seviyede, günümüzde de yaşanmakta, çocuk zihnini dahi ikna etmekten uzak, Kur'ânî ve tarihi hiçbir temeli olmayan hikâyeler Rasûlullah'ın hayatından kesitler adı altında hüzünlü yüz ve ses tonlarıyla televizyon ekranlarından halkın dimağına zerkedilmektedir. Muhammed (s.a.v.)'in doğumuyla ilgili olağanüstülükle-

İnsan fıtratındaki yüceltme ve kutsama temayülü, ümmetin "nebî-rasûl" algısının şekillenmesinde etkili olmuş, olağanüstülükler yüklenen Nebî, örnek olunamaz hale getirilmiştir.[5] Kapkaranlık bir Mekke tasviri ve her şeyin yeni baştan 610 yılından itibaren Rasûlullah'la başladığına dair algı, beraberinde pek çok sorunu getirmiştir.

Geleneksel bakış açısına göre, aklı başında adamın nadir bulunduğu Mekke'de, Rasûlullah insanlara Allah'ın varlığını ispatlamaya çalışmış, kendisine tâbî olan az sayıdaki kişiye de dinî alanda her şeyi yeni baştan anlatmış ve öğretmiştir. Peki ama yaklaşık yirmi üç yıl süren vahiy süreci ile bu nasıl mümkün olmuştu? Mesela abdest ile ilgili hükümlerin ancak Medine döneminde inmiş olması, nasıl açıklanabilirdi? Aynı şekilde kıble olarak Mescid-i Haram'a yönelme ile ilgili emrin ancak Medine döneminde nazil olması ne anlama gelmekteydi? Hüküm bildiren pek çok âyetin ancak Medine döneminde indiği düşünüldüğünde, Rasûlullah'ın risalet hayatının yarısından fazlasını teşkil eden Mekke'de hayatın her alanına dair düzenleme ve uygulamalar neye göre yapılmış olabilirdi? Sorun kendisini en ciddi anlamda bu aşamada hissettiriyordu. Abdest ve kıble örneğinde olduğu gibi pek çok konudaki düzenleyici hükmün Medine döneminde ininceye dek Rasûlullah'ın konuyla ilgili herhangi bir bilgi vermediği, uygulama yapmadığı kabul edilebilir miydi? Şayet edilemez ise tüm bu konulardaki düzenlemeler neye göre yapılmıştı?

Sorunun Kaynağı Olan Sözde Çözüm: "Kur'ân Dışı Vahiy"

Vahiy sürecinin yaklaşık yirmi üç yıla yayıldığına dair gerçeğin, her şeyin 610 yılında Rasûlullah'a risâlet görevinin verilmesiyle başladığına dair algıyla uzlaştırılma gayesiyle ortaya konan geleneksel çözüm aslında sorunun temelini oluşturmaktadır. Sorun olarak gördüğümüz sözde çözüme göre; Rasûlullah'ın insanlara her şeyi öğretirken Kur'ân'ın vahiy sürecini beklemesine gerek kalmıyor, çünkü ona Kur'ân dışında da vahiy geliyor, mesela kıbleyi, abdesti, namazı ve daha pek çok şeyi tedrici vahiy sürecini

rin anlatıldığı rivayetlerin değerlendirilmesine dair bkz. Mehmet Azimli, Siyeri Farklı Okumak, Ankara, 2010, s. 60 vd.

5 Konuyla ilgili geniş kapsamlı bir çalışma için bkz. Mustafa İslamoğlu, Üç Muhammed, Düşün Yayıncılık, 15. Baskı, İstanbul, 2009.

beklemek zorunda kalmadan insanlara öğretebiliyordu. Öğretmek zorundaydı çünkü iddiaya göre muhatapları bunları daha önce duymamışlardı, bilmiyorlardı! Aynı düşünceye göre, Rasûlullah'a Kur'ân dışı vahiyle bildirilen bu hüküm ve uygulamalar, daha sonra Kur'ânî (vahy-i metlüvv) ya da yine Kur'ân dışı vahiyle (vahy-i gayr-i metlüvv) neshedilebiliyordu.

Fıkıh usûlündeki "mücmel" lafız ve "beyân" konularının temelinde bu anlayışın etkisi çok belirgindir. Mücmel lafız, mütekellim usûlcülere göre lafızdaki her türlü kapalılığı ifade eden genel bir kavramın adıdır. Hanefî usûlcülere göre mücmel, birden çok anlama gelen "müşterek" lafzı da kapsayacak şekilde, Şârî tarafından açıklanmadığı sürece anlamı (delâleti) bilinemeyen lafız anlamına gelir.[6] Usûl eserlerinde buna verilen en bilindik örnek "salât = namaz" lafzıdır.

Bir Ezber Cümle: "Sünnet Olmasaydı Namazı Nasıl kılardık?"

İddiaya göre "salât" lafzı, "kıyam, kıraat, rukû, sücûd ve kuûddan müteşekkil ibadet" anlamı açısından mücmeldir.[7] Yani "salât" lafzının bu anlamda kullanımı Kur'ân'ın indiği dönemde Araplar tarafından bilinmiyordu. Bu kurguya göre, namaz kılma emri geldiğinde Rasûlullah'ın muhatapları, bu emrin nasıl yerine getirileceğini bilemiyorlardı; çünkü onlar, salât lafzından bugün bildiğimiz anlamda namaz kılmayı anlamıyorlardı. İddiaya göre, kendileri için mücmel olan bu lafzı Rasûlullah onlara beyan etti, böylece mücmel olan bu lafız, "müfesser" yani açık, dolayısıyla uygulanabilir hale geldi.[8]

Gelenekte Kur'ân'ın birtakım hükümlerinin anlaşılmasının ancak Sünnetle mümkün olduğuna dair bazı örnekler verilir. Ancak bu konuda verilen örnekler içerisinde hiçbiri namaz örneğinin şöhretiyle yarışamaz. Sün-

6 Serahsî, Usûl, I, 168; Buhârî, Keşfü'l-esrâr, I, 144 vd.; Zekiyüddin Şaban, İslâm Hukuk İlminin Esasları, TDV (trc. İbrahim Kâfî Dönmez), Ankarai 1996, s. 387. Mücmel lafzın mütekellim usûlcülerce ele alınışına dair bkz. Davut İltaş, Fıkıh Usulünde Mütekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı, s. 258 vd.

7 "Salât" lafzına bir başka yaklaşım tarzı için bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah İbnü'l-'Arabî (ö. 543/1148), Ahkâmü'l-Kur'ân, Beyrut, trs., I, 9.

8 "Salât" lafzıyla ilgili bu anlayış, dilbilgisi çalışmalarında dahi, lügavî vaz'-şer'î vaz', hakikat-mecaz konularının örneği olarak zikredilmektedir. Msl. bkz. Mehmet Ali Şimşek, Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi, Doktora Tezi, Konya, 2000, s. 38, 203-204; İsmail Durmuş, "Mecaz", DİA, XXVIII, 218.

netin Kur'ân'ı açıklama (beyan) görevi olduğu, o olmadan Kur'ân'ın birtakım hükümlerinin anlaşılıp uygulanamayacağına dair her ifadeyi mutlaka "Sünnet olmasaydı nasıl namaz kılardık?" şeklindeki ezber cümle takip eder. Hatta Kur'ân-Sünnet ilişkisine dair hiçbir tartışma ve çalışma olmasın ki, "Sünnet olmasaydı namazı nasıl kılardık?" şeklindeki Kur'ânî ve tarihi gerçeklerden uzak bu ezber cümle hatırlatılmamış olsun!

Bu ezber cümlenin arka planında kapkaranlık Mekke toplumu algısı yatar. Oysa Kur'ân Mekke'yi bize, Son Nebî'ye risalet görevinin verildiği dönem de dahil olmak üzere bölgenin dinî, ticarî ve kültürel bir merkezi olarak tanıtmaktadır.[9] İnsanlar için ilk mabedin burada kurulduğunu bildiren Kur'ân,[10] İbrahim (a.s.)'ın, oğlu İsmail ile temelleri üzerine Kâbe'yi yeniden yükseltip,[11] itikafa çekilen, tavaf eden, kıyam, rukû ve secdesiyle namaz kılanlar için hazırladığından,[12] insanları hac yapmaları için çağırdığından[13] bahseder. Kur'ân tüm bunları İbrahim (a.s.)'ın zürriyeti olan Mekkeliler'e haber verir. Ataları İbrahim'in müşrik olmadığını, sadece Allah'a kul olduğunu,[14] dolayısıyla onların da babaları İbrahim gibi olmalarını ister.[15] Kur'ân'da bildirildiği üzere, Mekkeliler'in atası İbrahim (a.s.), kendi gibi zürriyetinden de namaza devam edenlerin olması için Allah'a dua eder.[16] Bir başka duasında da, kendisi gibi, zürriyetinden de Allah'a teslim olanların bulunmasını ister.[17] Kur'ân'da bu dualardan bahsedilmiş olması, İbrahim (a.s.)'ın zürriyeti olduğu bildirilen Mekkeliler içinde de namaz kılanlar olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim Kur'ân'ın bazı âyetleri ve birtakım tarihi rivayetler bu tür kişilerden bahsetmektedir. Geleneğimizde "Hanifler" olarak adlandırılan ve rivayetlere bakılırsa içinde

9 En'âm 6/92; Şûrâ 42/7.

10 Âl-i İmrân 3/96.

11 Bakara 2/127. İbrahim sûresinin 37. âyetine göre İbrahim (a.s.), zürriyetini "Dokunulmaz Beyt = بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ"in yanına yerleştirdiğini bildiriyor. Bu, yeri belli olan ama kendisi olmayan bir Kâbe anlamına geliyor. Çünkü Bakara sûresinin 127. âyetine göre İbrahim (a.s.), oğlu İsmail ile Kâbe'yi temelleri üzerinden yeniden yükseltmiştir.

12 Bakara 2/125; Hacc 22/26.

13 Hacc 22/27.

14 Âl-i İmrân 3/67.

15 Âl-i İmrân 3/95.

16 İbrahim 14/40.

17 Bakara 2/128.

bulundukları ortamdan hoşnut olmadıkları anlaşılan, müvahhid bir hayat sürme gayreti içinde olan bazı insanların din anlayışı ve yaşamına dair aktarılanlar, Mekke ve çevresinde namaz kılanların bulunduğunu göstermektedir. Sahîh-i Müslim'de geçen bir rivayete göre Ebû Zerr el-Gıfâri, Rasûlullah'la karşılaşmadan önce de namaz kıldığını söylemektedir.[18] Tarihi rivayetlere bakılırsa namaz kılanların Ebû Zerr ile sınırlı olmadığı görülecektir. Mesela Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in de Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığından bahsedilir.[19]

Meryem sûresinin başından itibaren Zekeriyya, Yahya, İsa, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub, Musa, Harun ve İdris (a.s.)'ın isimleri zikredildikten sonra 59. âyette, onların ardından gelen nesillerin namazı ya terk ederek ya da içini boşaltarak zayi ettikleri bildirilmektedir (فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ). Sonraki âyette de tevbe edip durumunu düzeltenler bundan istisna edilmektedir (إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا). Tevbe edip durumu düzeltme her dönem için düşünüleceğinden doğruyu uygulama imkânı her dönem için mümkün olmalıdır. Bu, her dönemde namazı hakkıyla kılanların da var olduğunu gösterir. Çünkü namazı zayi edenlerden tevbe edip durumunu düzeltmek isteyenler için örnek teşkil eden kişiler her dönemde olmalıdır. Gerçekten de Kur'ân'ın geneline bakıldığında her dönemde doğru yolun temsilcisi olup başkalarına örnek olanların var olacağı anlaşılmaktadır. Mesela A'râf sûresinin 181. âyetinde her dönemde doğru yol üzere olanlar bulunacağı bildirilmekte (وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ), aynı sûrenin 159. âyetinde ise aynı ifadelerle (وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ) bu durum Musa (a.s.) ümmeti örneği üzerinden teyid edilmektedir. Yine A'râf sûresinin 169. âyetinde, tıpkı Meryem sûresinin 59. âyetindeki ifadelerle, İsrailoğulları'ndan bir neslin gelip Kitab'a varis oldukları (فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ), ancak Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları bildirildikten sonra 170. âyette Kitab'a sarılan ve namaz kılanların ecirlerinin zayi olmayacağı bildirilmektedir (وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ). Bu, Meryem sûresinin 60. âyetiyle örtüşmekte, Kitab'a sarılıp namazı kılanların var olduğunu göstermektedir.

Mekkeliler'in namaz kıldıklarına dair bazı rivayetlere yer veren müfessirler de vardır. Taberî (ö. 310/923) bunlardan biridir. O, Kevser sûresinin

18 Müslim, Sahîh, Fedâilü's-Sahâbe, 132.

19 Muhammed Âbid el-Câbirî, Kur'ân'a Giriş, İstanbul, 2011, s. 57.

“فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ = O halde Rabbin için namaz kıl, kurban kes.” âyetiyle alakalı olarak, diğer rivayetlerin yanı sıra, namaz ve kurban ibadetini Allah için değil başkaları için yapan insanların bulunması sebebiyle Rasûlullah’a “Sen namazı Allah için kıl; kurbanı Allah için kes.” dendiğine dair rivayet ve yorumları verir.[20] Aynı rivayetleri aktaran müfessir Râzi, Ebû Müslim el-İsfehânî (ö. 322/934)’nin “âyette namazın nasıl kılınacağına dair açıklama olmaması, namazın nasıl kılındığının bilindiğini göstermektedir.” dediğini aktarır.[21]

Mekke döneminde inen Mâûn sûresinin 4 ve 5. âyetleri de Mekke’de namaz kılanların bulunduğunu göstermektedir. Namazlarında ciddiyet içinde olmadıkları için kınananlar, Mekke’de Rasûlullah’ın etrafındaki bir avuç insan olmasa gerektir. Kıldıkları namazdan dolayı bu sûrede kınananlar, yine Mekkî bazı âyetlerde ifade edildiği şekliyle namazlarında devamlılık ve ciddiyet gösteren kişiler mukabili olanlardır. Mesela Mâûn sûresinde geçen ifadeleri Kur’ân’ın diğer âyetleriyle karşılaştırarak şöyle gösterebiliriz:

“Yazıklar olsun o namaz kılanlara! Onlar namazlarında gevşektirler.” (Mâ’ûn 107/4-5)	فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ
“... Namaz kılanlar hariç. Onlar namazlarında devamlılık gösterenlerdir.” (Me’âric 70/22-23)	إِلَّا الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ

Yukarıda görüldüğü üzere Mâûn sûresinin 4. âyetinde geçen “الْمُصَلِّينَ” kelimesinin “namaz kılanlar” anlamına geldiğini Me’âric sûresinin 22. âyetinde aynı kelimenin bu anlamda geçiyor olmasından anlayabiliriz. Mâ’ûn sûresinin 5. âyetinin “الَّذِينَ” ile başlayan âyeti gibi Me’âric sûresinin aynı kelimeyle başlayan 23. âyeti de öncesindeki âyetlerde namaz kılanların vasıflarından bahsetmektedir. Karşılıklı olarak okuduğumuz iki ayrı sûrenin âyetlerinde biri yerilen diğeri övülen ama namaz kılan iki ayrı kesimden bahsedilmektedir. Namaz kılan kişide bulunması gereken vasfa dair ise şu âyetler dikkat çekicidir:

20 Taberî, Tefsîr, XII, 723.

21 Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, Beyrut, 1999, XI, 317.

"... Namazlarında ciddiyet gösterenler." (Mü'minûn 23/2)	...الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ
"... Namazlarında devamlılık gösterenler." (Me'âric 70/34)	...وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ
"... Onlar namazlarında devamlıdırlar." (En'âm 6/92)	...وَهُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

Öncesi olmayan bir din algısı, Kur'ân'ın anlaşılmasına olumsuz etki etmiştir. Mâûn sûresinin sözü edilen âyetlerinin anlaşılmasında gösterilen tavır bunun dikkat çekici bir örneğidir. Mekke'de indiği hususunda neredeyse bir ittifakın söz konusu olduğu bu sûrenin 4 ve 5. âyetlerinde geçen "salât" lafzı sebebiyle, sûrenin ilk üç âyetinin Mekke'de, sonraki âyetlerinin ise Medine'de indiği söylenebilmiştir.[22] Bu düşüncenin temelinde sûrede geçen "salât" lafzının geleneksel Mekke algısıyla örtüşmüyor olması yatmaktadır. Benzer durum Mekkî sûrelerin bazı âyetlerinin, âyetlerde Ehl-i Kitab'a dair ifadelerin geçmesi sebebiyle Medenî diye istisna edilmesinde de görülmektedir.

Öte yandan Kâbe ve çevresinin "Mescid-i Haram" olarak isimlendirilmesi de önemlidir. Mescid, "secde edilen yer" demektir. Bu tabirin Mekkeliler tarafından da kullanıldığında şüphe yoktur. İlginçtir ki, o dönem Arapların salât lafzının bugün bildiğimiz şekliyle ibadet anlamına geldiğini bilmediklerini iddia eden bazı usûlcüler, secde ve rukû kelimelerinin Mekkelilerce ne anlama geldiğinin bilindiğini söylerler.[23] Bu düşünceye göre, Mekkelilerin belki de tarihte, bir şeyin cüzünü (parçasını) bilip küllünü (bütününü) bilmeyen tek topluluk olduğunu söyleyebiliriz! Kur'ân, namazı bazen namazın rukünlerini; rukû ve secde kelimelerini zikrederek emretmektedir. Hac sûresinin 77. âyetinde müminlerden rukû ve secde etmeleri istenmekte, 78. âyette ise "salât" lafzıyla namaz kılmaları emredilmektedir.

Kıblenin tahvilinden bahseden âyetler de konuyla ilgili çok önemli ipuçları vermektedir. Yahudilerin, kıblenin Kâbe olarak değiştirilmesine sert

22 Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Mesut Okumuş, Semantik ve Analitik Açıdan Kur'an'da "Salât" Kavramı, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004/2, c. III, sayı: 6, s. 21 vd.

23 Serahsî, Usûl, I, 128.

tepki göstermiş olmaları,[24] ancak namaz kılmaları düşünüldüğünde bir anlam taşıyacaktır. Medine'de namaz kılan kişilerin bulunması, Mekke'nin bundan habersiz olamayacağını gösterir.

Ayrıca Kur'ân söz konusu dönemde Mekkelilerin Kâbe ve çevresine saygı duyan, oranın hizmetkârlığını yapan, hac ve umre için Mekke'ye gelenlere hizmet götüren,[25] kurban kesen[26] kişiler olduğunu bildirmektedir. Söz konusu dönemde Mekke'nin hac ve umre mekânı olduğu ve bu ibadeti gerek Mekkelilerin gerek dışarıdan gelenlerin yaptığı hususunda ne Kur'ân ne hadisler ne de tarihi rivayetler açısından herhangi bir şüphe yoktur. Hac ve umre yapılan ve o dönemde dahi "Mescid-i Haram" olarak adlandırılan bir mekânda namaz kılanların olmadığını, dahası namazın ne olduğunun bilinmediğini iddia etmek, Kur'ân, hadis ve tarihi rivayetlere rağmen bir kurgunun ezbere tekrarlanmasından başka bir şey değildir.

Muhammed (s.a.v.)'e risâlet görevinin verildiği dönemde Ehl-i Kitab içinde de namaz kılanlar olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Kur'ân, o dönemde bölgedeki varlığını bildiğimiz Ehl-i Kitab'a da, kitaplarında kendilerine namazın emredildiğini hatırlatmaktadır.[27] Hatta Rasûlullah'ın davetine hemen olumlu cevap veren bazı Ehl-i Kitap kişilerin Kur'ân tarafından "Müslüman" olarak nitelenmesi,[28] namaz ve zekât gibi ibadetleri yerine getiren insanların o dönemde varlığını gösterir. Bu da Mekkeliler'in bu konuda hiçbir şey bilmedikleri iddiasının sağlam olmadığı anlamına gelir.

"Salât" kelimesinin Aramice ya da İbranice'den Arapçaya geçen bir kelime olduğu tartışılmıştır. Gerek telaffuz (salât, salûsa, selûta) gerek anlam (dua, ibadet) bakımından taşıdıkları ortaklık bu tartışmaların sebebini oluşturmaktadır.[29] Hac sûresinin 40. âyetinde geçen "salavât" kelimesinin, Yahudilerin ibadet yeri anlamında kullanılmış olması, kelimenin telaffuz

24 Bakara 2/142.

25 Tevbe 9/19.

26 En'âm 6/136 vd.

27 Bakara 2/43, 83, 110; Mâide 5/12.

28 Kasas 28/51-53.

29 Konuyla ilgili bkz. Mesut Okumuş, Semantik ve Analitik Açıdan Kur'an'da "Salât" Kavramı, s. 1-30.

ve anlam bakımından yukarıda sözü edilen dillerin; Sami dil ailesinin ortak kelimelerinden biri olduğunun göstergesi olabilir. Yunus sûresinin 87. âyetinde Musa ve Harun'a, kavimleri için şehirde, içinde kıbleleri olan evler edinmeleri ve namaz kılmaları emredilmektedir. Bunlar Yahudilerdeki "salavât" ifadesinin "mescitler" anlamında kullanılmasının kökenine dair bir ipucu olabilir. Benzer durum, çok daha öncesinde, İbrahim (a.s.)'ın ibadet yerlerinin "musallâ" yani "namazgâh" edinilmesini emreden Bakara sûresinin 125. âyetinde de görülmektedir. Demek ki buralar İbrahim (a.s.) zamanında da "musallâ" olarak kullanılmaktaydı ve bu ifade, İbrahim'in zürriyeti Mekkeli müşrikler için duyulmamış bir kelime olamazdı. Yani kelimenin, rukûsu ve secdesiyle, bildiğimiz ibadet anlamı yaygın bir kullanıma sahipti. Bu dahi "salât" kelimesinin Arapçayı da aşan bir kullanıma sahip olduğu anlamına gelir ki bu da Araplar'ın, "salât" lafzının anlamına dair bir cehalet taşıdıkları iddiasını geçersiz kılar.

Kur'ân, temelleri üzerine Kâbe'yi yükselttikten sonra İbrahim ve İsmail (a.s.)'ın Mekke'de yaptıkları bir duadan bahseder. O ikisi, Allah'tan, kendi zürriyetleri içinden bir rasul göndermesini isterler.[30] Kur'ân'ın bildirdiğine göre bu dua kabul edilir ve Muhammed (s.a.v.) Mekkelilere nebî olarak gönderilir.[31] Rasûlullah'ın, "ben İbrahim'in duası, İsa'nın müjdesiyim" dediği rivâyet edilir.[32]

Kur'ân'da bildirildiği üzere, benzer bir duada İbrahim (a.s.) Allah'tan, kendi gibi zürriyetinden de namazı devam edenlerin olmasını ister.[33] Bir başka duasında ise Rabbinden, kendisi gibi zürriyetinden de Allah'a teslim

30 Bakara 2/129.

31 Bakara 2/151.

32 Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah el-Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn, Beyrut, 1990, II, 453. Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hıbbân (ö. 354/965), Sahîhu İbn Hıbbân, Beyrut, 1993, XIV, 312. Yukarıdaki ifadenin yanı sıra bazı rivâyetlerde "ben Allah katında nebîlerin sonuncusu olarak yazıldım. Oysa Âdem henüz kendi balçığında bulunuyordu" şeklinde ifadeler de yer almaktadır. Muhammed (s.a.v.)'in; İbrahim (a.s.)'ın duası, İsa (a.s.)'ın müjdesi olduğuna dair ifadeler Kur'ân'la örtüşmekle birlikte bu son ifadenin örtüşmediğini düşündüğümüz için bu ifadenin sonradan eklenmiş olma ihtimalinin yüksek olduğunu söylemeliyiz. Benzer rivayetler ve değerlendirme için bkz. Harun Ünal, Uydurma Hadisler, İstanbul, 2007, III, 49 vd.

33 İbrahim 14/40.

olanların bulunmasını ister.[34] Kur'ân'da bu dualardan bahsedilmiş olması, bunların da kabul edildiğini, dolayısıyla İbrahim (a.s.)'ın zürriyeti olduğu bildirilen Mekkeliler içinde namaz kılanların bulunacağını göstermektedir. Nitekim gerek âyetler, gerek konuyla ilgili rivayetler, Muhammed (s.a.v.)'e nübüvvet verildiğinde Mekke'de namaz kılanların, en azından namazın ne olduğunu bilenlerin bulunduğunu göstermektedir.

Bu durumda, Kitap-Sünnet ilişkisi bağlamında neredeyse tekerleme haline gelen "Sünnet olmasaydı, namaz nasıl kılınırdı? cümlesinin hiçbir ilmi tarafı bulunmamaktadır. Mekkeliler, Kur'ân'ın "salât" lafzıyla ifade ettiği namazın ne olduğunu biliyorlardı. Kur'ân zaten bilinen namazın kılınmasını emretti, onun tüm detaylarına da kendine özgü usulüyle değindi. Cibrîl'in Mekke'de Rasûlullah'a iki gün art arda imamlık yapması yeni bir bilgi aktarımı değil olanı/olması gerekeni göstermesidir. Kaldı ki bu meşhur rivayetin sonunda Cibrîl'in "bu, senden önceki nebilerin namaz vakitleridir"[35] şeklindeki sözü de bunu göstermektedir.[36] Yine, abdest aldıktan sonra sahabeye dönerek Rasûlullah'ın "bu, benim ve benden önceki rasullerin/nebilerin abdestidir"[37] demesi de aynı duruma işaret etmektedir.

Faizin Ne Anlama Geldiğini Bilmeyen Mekkeli Tâcirler!

Usûl eserlerinde mücmel lafız için verilen bir başka bildik örnek de "ribâ = faiz" kelimesidir. Kimilerinin iddiasına göre ribanın haram kılındığını bildiren âyet[38] indiğinde, ilk muhataplar bunun ne anlama geldiğini bilmiyorlardı. Yani ribâ lafzı onlara göre mücmel idi. Rasûlullah, altı çeşit malın birbiri ile değişimiyle ilgili meşhur rivâyetiyle[39] bu lafzı beyan etti. Ancak yine iddiaya göre bu beyan da tam değildi. Rasûlullah'ın beyanı,

34 Bakara 2/128.

35 Tirmizî, Mevâkît, 1.

36 Fatih Orum, "Âyet ve Rivâyetlerin Reddettiği Bir İddia: "Salât"tan Bihaber Ahfâd-ı Peygamber", Kitap ve Hikmet, yıl:2 sayı: 4, 2014, s. 16 vd.

37 Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî İbn Mâce (ö. 273/887), Sünen-ü İbn Mâce, Kâhire, trs., Tahâret, 47; Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel, Daru'l-fikr, y.y., trs., II, 98.

38 Bakara 2/275.

39 Buhârî, Büyû, 77; İbn Mâce, Sünen, Ticaret, 48; Ebû Dâvûd, Büyû, 12.

başlangıçta mücmel olan ribâ lafzını kısmen beyan etti ve bu lafız "müşkil", yani anlaşılamaz kadar kapalıyken biraz daha anlaşılır hale geldi. Tam açıklama ise sözü edilen hadiste zikredilen altı tür malın bir illetinin olduğu hususunda icmâ eden ve bu illetin ne olduğunu tespit edip ribânın tam olarak nelerde cari olduğunu ortaya koyan müctehidler tarafından yapıldı.[40] Hatta iddiaya göre Ömer b. Hattâb, Rasûlullah'ın ribâ ile ilgili tam bir beyan yapmadan vefat ettiğini, dolayısıyla riba konusunda ihtiyatı elden bırakmayıp şüpheli durumlardan kaçınılması gerektiğini söylemiştir.[41] Oysa Nisâ sûresinin 161. âyetinde, İsrailoğulları'na da ribânın haram kılındığı bildirilmektedir.[42]

Çalışmamızda ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız üzere, Son Nebî'ye risalet görevinin verildiği dönem ve bunun hemen öncesinde Mekke başta olmak üzere bölgedeki dinî yapının ortaya konmasının bu sorunun çözümüne katkıda bulunacağında şüphe yoktur. Ancak çalışmamızda müstakil bir başlık açmayacağımız için sözü edilen dönemde bölgenin siyasi yapısına da burada kısaca değinmenin gerekli olduğunu düşünüyoruz. Gerçekten de Kur'ân'ın iniş süreciyle ilgili olarak, Mekke ve Medine başta olmak üzere, bölgedeki dinî yapılanmanın tam olarak ortaya konulması nasıl önemliyse; bölgedeki siyasi yapının da doğru bir şekilde ortaya konması o kadar önemlidir. Bu önem sebebiyle Rasûlullah'ın Mekke ve Medine'deki tebliğ faaliyetinin seyrinin ve bu faaliyete karşı gösterilen olumlu ya da olumsuz tepkilerin anlaşılmasında bölgenin siyasi yapısının, özellikle de Kureyş kabilesi içindeki rekabete dayalı çekişmelerin etkisi göz ardı edilmemelidir. Çünkü Rasûlullah'ın vefatının hemen sonrasında başlayacak ve uzun yıllar sürecek olan bir dizi siyasi olayın temel sebeplerinden biri olan Kureyş içindeki bu çekişmeler, Kur'ân'ın birtakım âyetlerinin doğru anlaşılması, dolayısıyla gerçeklere dayalı bir siyer algısının oluşması için büyük önem arzetmektedir.

---

40 Sadru'ş-şerî'a Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö.747/1346), et-Tevdîh limetni't-Tenkîh fî usûli'l-fıkh, Beyrut, 1996, I, 237; İbn Emîri'l-Hâcc, et-Takrîr ve't-Tahbîr, I, 446; Buhârî, Keşfü'l-esrâr, I, 626; Şîrâzî, el-Lum'a fî usûli'l-fıkh, s. 26; Zekiyüddin Şaban, İslâm Hukuk İlminin Esasları, s. 388-389.

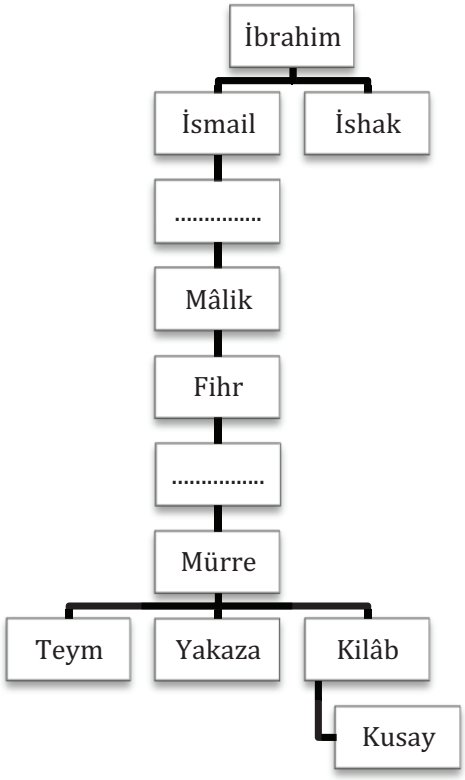
41 İbn Mâce, Ticârât, 58.

42 Ribanın ne olduğu ve sözü edilen hadisin yorumu hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Abdulaziz Bayındır, Ticaret ve Faiz, SVY, İstanbul, 2007.

Mekke'nin Siyasi Yapısı

Muhammed (s.a.v.)'e nübüvvet verildiği dönemde Mekke'de nüfus ve nüfuz bakımından hâkim kişiler genelde "Mekkeli Müşrikler" dediğimiz, Kureyş kabilesine mensup Araplar'dı. Kureyş kabilesinin soyu İbrahim (a.s.)'ın oğlu İsmail (a.s.)'a dayanır. İbrahim (a.s.)'ın oğlu İshak (a.s.)'ın zürriyetinden pek çok nebî gönderilmiş olmasına rağmen İsmail (a.s.)'ın zürriyetinden sadece son nebî Muhammed (s.a.v.) gelmiştir.[43]

Mekke'nin ilk sakinleri olduğu söylenen Yemen asıllı Amâlikalılar'dan sonra buraya Arabistan Yarımadası'nın güneyinden gelen Cürhümlüler yerleşmiştir. Babası İbrahim (a.s.) ile Kâbe'yi temelleri üzerine yeniden yükselten İsmail (a.s.), burada Cürhümlüler'in reislerinden Mudâd'ın kızı Seyyide ile evlenmiş, bu dönemde Kâbe'yle ilgilenip hac işlerini idare etmiştir. İsmailoğulları Cürhümlüler döneminde Mekke'de yaşadılar, çoğaldılar ve bölgeye dağıldılar. Miladi 207'de yine Yemen asıllı bir kabile olan Huzâalılar Mekke'ye gelip Cürhümlüler'in hâkimiyetine son verdiler. İsmailoğulları bölgede Huzâalılar'la birlikte iki asrı aşkın bir süre yaşamaya devam ettiler. Daha sonra da Mekke'nin hâkimiyeti, Kureyş kabilesine adını veren Fihr b. Mâlik'in altıncı nesilden torunu; Muhammed (s.a.v.)'in de beşinci göbekten dedesi olan ve dağınık haldeki Kureyş kabilesini toparlaması sebebiyle "Mücemmî = birleştirici" lakabını alan Kusay

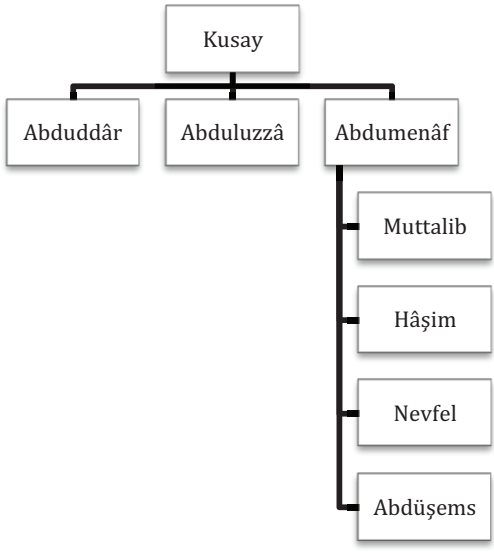

43 Bu gerekçeyle yani Rasûlullah'ın İsmailoğulları'ndan olması sebebiyle onun nübüvvetini kabul etmeyenlere dair bkz. Câbirî, Kur'an'a Giriş, s. 36 vd.; Vedat Yılmaz, Kitab-ı Mukaddes'te Beklenen Peygamber, Kitap ve Hikmet, Yıl: 1, Sayı: 3, İstanbul, 2013, s. 48 vd.

b. Kilâb'ın gayretleriyle İsmailoğulları'na yani Kureyş'e geçti. Böylelikle İsmail (a.s.)'dan beri Mekke'de tebaa durumunda yaşayan İsmailoğulları ilk kez Mekke'de yönetime sahip olmuşlardı. Kusay, dağınık halde yaşayan Kureyş'i bir araya getirdi ve Harem bölgesini iskâna açarak bölgenin içini ve dışını kabilenin kolları arasında taksim etti. Karar organı olan Dâru'n-Nedve'yi kurdu ve dinî ve siyasi birtakım görevleri Kureyş'in boyları arasında taksim etti. Bu arada takvimler, Son Nebi'nin gelmesine yaklaşık bir asır kaldığını göstermekteydi.

Kusay'ın oğlu olan Abdümenâf'ın oğulları Abdüşems, Muttalib, Nevfel ve özellikle de Hâşim, çevre bölgelerle ticari anlaşmalar yaparak Kureyş'in Mekke'yi aşan bir ticari güç olmasını sağladılar.[44] Öyle ki Mekke, Yarımada'nın kuzeyi ve güneyi arasında ticareti yönlendiren bir merkez haline gelmiş, zenginleşmiş ve itibar kazanmıştı. Kur'ân'da Kureyş sûresiyle bu duruma işaret edilmiş, içinde bulundukları saygınlık, refah ve emniyet hatırlatılarak Kureyşliler'den Beyt'in (Kâbe) Rabbi'ne kulluk etmeleri istenmiştir.

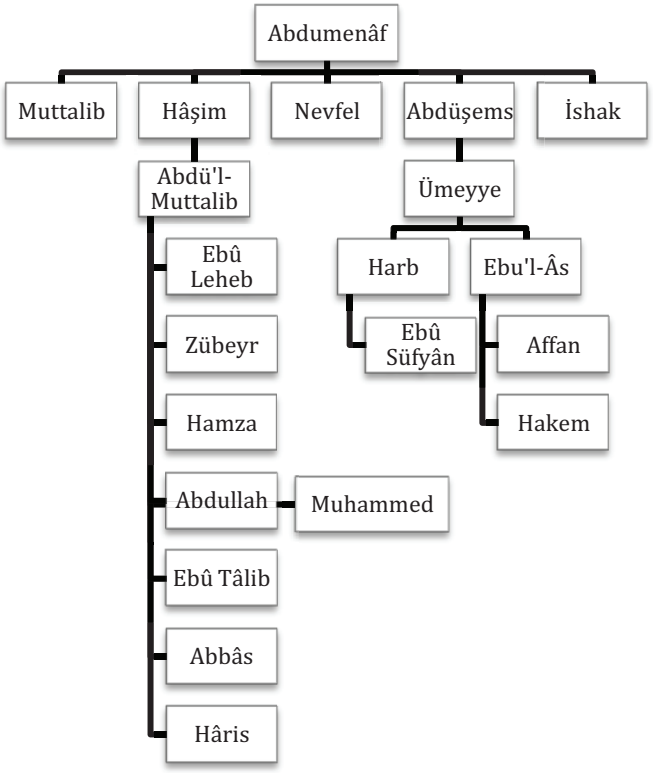
Son Nebî'nin gelmesine bir asır kala Kusay'ın torunları arasında ortaya çıktığı söylenen bazı ihtilaflar, Kureyş'in kendi içinde, sonuçları uzun yıllar devam edecek birtakım ayrışmalara yol açacaktı. Rasûlullah'ın davetine Kureyş'in gösterdiği farklı tepkilerin anlamlandırılmasında etkisinin olabileceğine dikkat çekilen bu ayrışmaların ilki, Kusay'ın, Mekke ve Kâbe'yle ilgili birtakım görev ve yetkileri, ölürken oğlu Abduddâr'a vermesi sebebiyle daha sonraları Kusay'ın torunları arasında rahatsızlık çıktığı söylenir. Kusay'ın

44 Mekke'deki dinî yapılanmada şirk unsurunun Abdümenâf ve Abdüşems gibi isimlere etkisi açısından bakınız. İzzet Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I, 482; Şinasi Gündüz, Mitoloji ile İnanç Arasında -Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar, Samsun, 1998, s. 60.

vefatından sonra bu görev ve yetkileri kendilerinin hak ettiğini söyleyen Abdümenâf'ın oğulları ile buna karşı çıkan Abduddâroğulları karşı karşıya gelmiş, Mekke'deki diğer kabilelerden her biri bu iki gruptan birinin yanında yer alıp birlikte hareket edeceklerine dair yemin edince Kureyş kendi içinde "Hılfü'l-mutayyebun" ve "Hılfü'l-ahlâf" adlarıyla tam anlamıyla ayrışmıştı. Bu ayrışmada Esed, Zühre, Teym ve el-Hâris (b. Fihr) oğulları Abdümenâfoğulları'nın; Mahzum, Sehm, Cumah ve Adiy oğulları da Abdüddâroğulları'nın yanında yer alırken, Âmir (b. Lüey) oğulları ile Muhârib (b. Fihr) oğulları ise tarafsız kaldılar. Bu ihtilaf herhangi bir çatışma olmadan ve Hicâbe, Livâ ve Dâru'n-Nedve yönetiminin eskiden olduğu gibi Abdüddâroğulları'nın elinde kalması, Rifâde ve Sikâye'nin yönetiminin de Abdümenâfoğulları'na verilmesiyle sonuçlanmıştı.

Yemen'li bir tüccarın Mekke'de haksızlığa uğradığını iddia ederek halkı yardıma çağırması üzerine gelişen olaylar, Kureyş içindeki bu ayrışmayı daha da derinleştiren ikinci büyük ihtilafı oluşturacak ve "Hılfül-fudûl" denen bir örgütün doğmasıyla neticelenecekti. Ancak bu oluşum içinde, Ümeyye ve Nevfeloğulları Abdümenâf oğullarının yanında yer almayacaktı.

Buraya kadar anlatılan ihtilaf Kusay'ın oğullarından Abduddâr ile Abdümenâf ve bunlardan her biri tarafında kümeleşen Kureyş kolları arasında olmuştur. Ancak Rasûlullah'ın davetine gösterilen tepkilerin anlaşılmasına yardımcı olabilecek daha önemli çekişme ve ayrışmanın Abdümenafoğulları'nın kendi içinde; Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları

arasında olduğu söylenir. Rasûlullah'a risalet görevi verilmesinin arefesinde, önce Hâşim b. Abdimenâf ile Ümeyye b. Abdişems, daha sonra da Abdulmuttalib b. Hâşim ile Harb b. Ümeyye arasında itibar ve şeref yarışı sebebiyle çekişmeler; bunun sonucunda da bölünmeler yaşandı. Önceleri Abdüddâroğulları'na karşı diğer boylardan da destek alarak birlik oluşturan Abdümenâfoğulları bu defa kendi içinde Hâşimî ve Ben-i Ümeyye olarak ayrılmış hatta Abdümenâfoğulları'ndan olan Ben-i Ümeyye bu boyun karşısında yer almış, diğer gruba geçmiş oluyordu. Rasûlullah'ın davetine özellikle Abdümenâfoğulları açısından Kureyş'in gösterdiği tepkiyi a. olumlu/ılımlı ve b. olumsuz/sert olarak ikiye ayırabiliriz. İlk grubu bazı istisnalarla birlikte Ümeyyeoğulları; ikinci grubu da bazı istisnalarla birlikte Hâşimoğulları teşkil ediyordu. Bu iki grubun arasında bir rekabet olduğu ortadaydı. Bedir savaşında pek çok Ümeyyeli'nin Hâşimî tarafından öldürülmesiyle daha da derinleşen bu gruplaşma, Rasûlullah'ın vefatından sonra da uzun yıllar devam etmiştir. Rasûlullah henüz hayatta değilken, Kureyş kabilesi içinde başlayan ve giderek derinleşen ayrışma Rasûlullah'ın Mekke'deki davetine gösterilen tepkiye yansımış, davete icabet eden yahut Rasûlullah'ı kollayanlar çoğunlukla Hâşimoğulları arasından çıkmış, muhalefet kanadını ise çoğunlukla Ümeyyeoğulları oluşturmuştur.[45] Bu ayrışma kendini, Medine'ye hicret edenler, hatta Bedir savaşında karşılaşanlar açısından da göstermiştir. Rasûlullah'ın vefatından bir süre sonra ortaya çıkacak ve İslam Tarihi'ne damgasını vuracak olan Emevî ve Abbasî iktidarları arasındaki kıyasıya rekabetin temelinde de yine Kureyş arasındaki yukarıda sözü edilen ayrışma vardır.[46]

---

45 Bunun istisnaları olduğunu da söylemeliyiz. Mesela erken dönem Müslümanlardan Osman b. Affân (ö. 35/656) Ümeyyeoğulları'na mensupken Rasûlullah'a düşmanlıkta başı çekenlerden biri olan Ebû Leheb ise Hâşimoğulları'ndan idi. Detaylı bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, Emevî-Hâşimî İlişkileri, İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar, TDV, Ankara, 1997, s. 125 vd.

46 Konuyla ilgili detaylı çalışmalar için bkz. İbrahim Sarıçam, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 33 vd.; Adem Apak, Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü, Ensar, İstanbul, 2012, s. 71 vd.; a.g.m., "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetin Oluşumu", Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 10, Sayı: 1. 2001, s. 177 vd.; İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 27 vd.; Casim Avcı, "Kureyş (Benî Kureyş)", DİA, XXVI, 442 vd.; Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 31 vd.; a.g.m., "Hilfü'l-Fudûl", DİA, XVIII, 31-32; Hüseyin Algül, "Hilfü'l-Mutayyebîn", DİA, XVIII, 32-33. Câbirî, Arap-İslâm Siyasal Aklı, trc. Vecdi Akyüz, İstanbul, 2001, s. 128 vd, 193 vd.; Mehmet Evkuran, Sünnî Paradigmayı Anlamak, Ankara, 2012, s. 52 vd.

Rasûlullah'ın tebliğine karşı Mekke'deki muhalefetin bir başka yönünü de Mahzûmoğulları (Benî Mahzûm) oluşturmaktaydı. Kureyş'in on kolundan birini oluşturan Mahzûmoğulları, Muhammed (s.a.v.)'e nübüvvet verildiğinde Mekke'de siyasi ve ekonomik yönden öne çıkan kabileydi. Abdulmattalib'in ölümünden sonra Kureyş'in başına Ümeyyeoğulları'ndan Harb b. Ümeyye, onun ölümünden sonra da Mahzumoğulları'ndan Velîd b. Muğîre geçmişti. Rasûlullah'a sert muhalefette bulunan Ebû Cehil de bu kabileye mensuptu.[47] Şayet doğruysa, tarih kitaplarında Velîd b. Muğîre ve Ebû Cehil'e nispet edilen şu ifadeler, Mahzûmoğulları'nın Rasûlullah'ın davetine karşı tavırlarının temelini göstermesi açısından önemlidir:

> "Abdümenafoğulları ile şeref hususunda anlaşmazlığa düştük. Onlar, halka yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar, kavga eden taraflar arasında arabuluculuk etti biz de ettik, ödemeye güç yetiremeyenlerin diyetlerini yüklendiler biz de yüklendik. Onlar, halka bağışta bulundular, biz de bulunduk. Ta ki kulak kulağa giden iki yarış atı durumuna geldik. Onlar, şimdi kendisine gökten haber gelen bir peygambere sahip olduklarını iddia ediyorlar. Şimdi biz onun dengini nereden bulup, onlara yetişelim! Hayır! Allah'a yemin olsun ki biz hiçbir zaman ona inanmayız ve onu tasdik etmeyiz."[48]

Gerek Ümeyye gerek Mahzûmoğulları'nın Mekke'nin fethine kadar Müslüman olmamakta direnmeleri ve Müslüman olduktan sonra da genelde idari görevlere talip olmaları dikkat çekici bir husustur.[49] İçlerinde Ebû Süfyan'ın da bulunduğu, Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olanlardan oluşan bir grubun Ömer b. Hattab'ı ziyarete geldiklerinde, daha önce köle statüsünde olan ancak erken dönemde Müslüman olanlardan bazılarının içeri alınmasına rağmen kendilerinin kapıda bekletilmeleri üzerine Ebû Süfyân'ın;

47 M. Ali Kapar, "Mahzûm (Benî Mahzûm)", DİA, XXVII, 402-403.

48 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 316; M. Ali Kapar, "Ebû Cehil", DİA, X, 117.

49 İbrahim Sarıçam, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 197 vd.; M. Ali Kapar, "Mahzûm (Benî Mahzûm)", DİA, XXVII, 403; İsmail Yiğit, "Emevîler", DİA, XI, 88.

> "Böyle bir gün başıma hiç gelmedi, biz burada oturmuş duruyorken, şu kölelere izin veriyorlar da bize dönüp bakan yok."

dediği, yine içlerinden biri olan Süheyl ibn Amr'ın ise bunun üzerine;

> "Ey cemaat! İçinizden geçenleri yüzünüzden okuyorum. Öfkelendiyseniz önce kendinize öfkelenin. Vaktiyle herkes gibi siz de İslâm'a davet edildiniz. Onlar koştular, siz ağırdan aldınız. Vallahi, sizden önce eriştikleri fazilet, şu didiştiğiniz kapı önü kaybınızdan çok daha büyük kayıpdır…"

dediği rivâyet edilir.[50]

Kureyş'in kendi içinde yaşanan bu iç rekabet, daha sonraları Arap ve Arap olmayanlar (Arap-Mevâlî) arasında yaşanan bir ırk rekabetine dönüşecek ve bu mücadele hilafetin Kureyş'e ait olduğu söylemini temellendirme uğruna birtakım rivâyetlerin uydurulmasına dahi sebep olacaktır.[51] Mekke'nin fethinden sonra indiği rivayet edilen Hucurât sûresinin bazı âyetlerinin konuyla ilgili olması muhtemeldir.[52] Kur'ân'da din kardeşliğine vurgu yapan pek çok âyet,[53] insanın yapısında bulunan ve tabii olarak nübüvvet dönemi Mekke ve Medine'sinde de gözlemlenen, bazen kan bazen menfaat bağıyla oluşmuş tarafgirlik ruhuna yönelik mesajlar taşır. Benzer mesaj, yakın akraba dahi olsa adaletten ayrılmama,[54] Sünnetullaha aykırı merhamet beklentisine girmeme[55] ve onları dost edinmeme[56] yönünde emir ve tavsiye içeren âyetler için de geçerlidir. Kur'ân, öncesinde düşman iken din sayesinde birbirlerine yakınlaşan, kardeş olan insanların aldığı son halin, insanların tahminlerinin çok ötesinde olduğunu şöyle ifade eder:

---

50 Mehmed Said Hatiboğlu, Hilafetin Kureyşiliği, Ankara, 2005, s. 49.

51 Mehmed Said Hatiboğlu, Hilafetin Kureyşiliği, s. 53 vd.

52 Mesela bkz. Hucûrât 49/ 14, 17.

53 Hucurât 49/10;

54 Nisa 4/135; En'âm 6/152.

55 Tevbe 10/113.

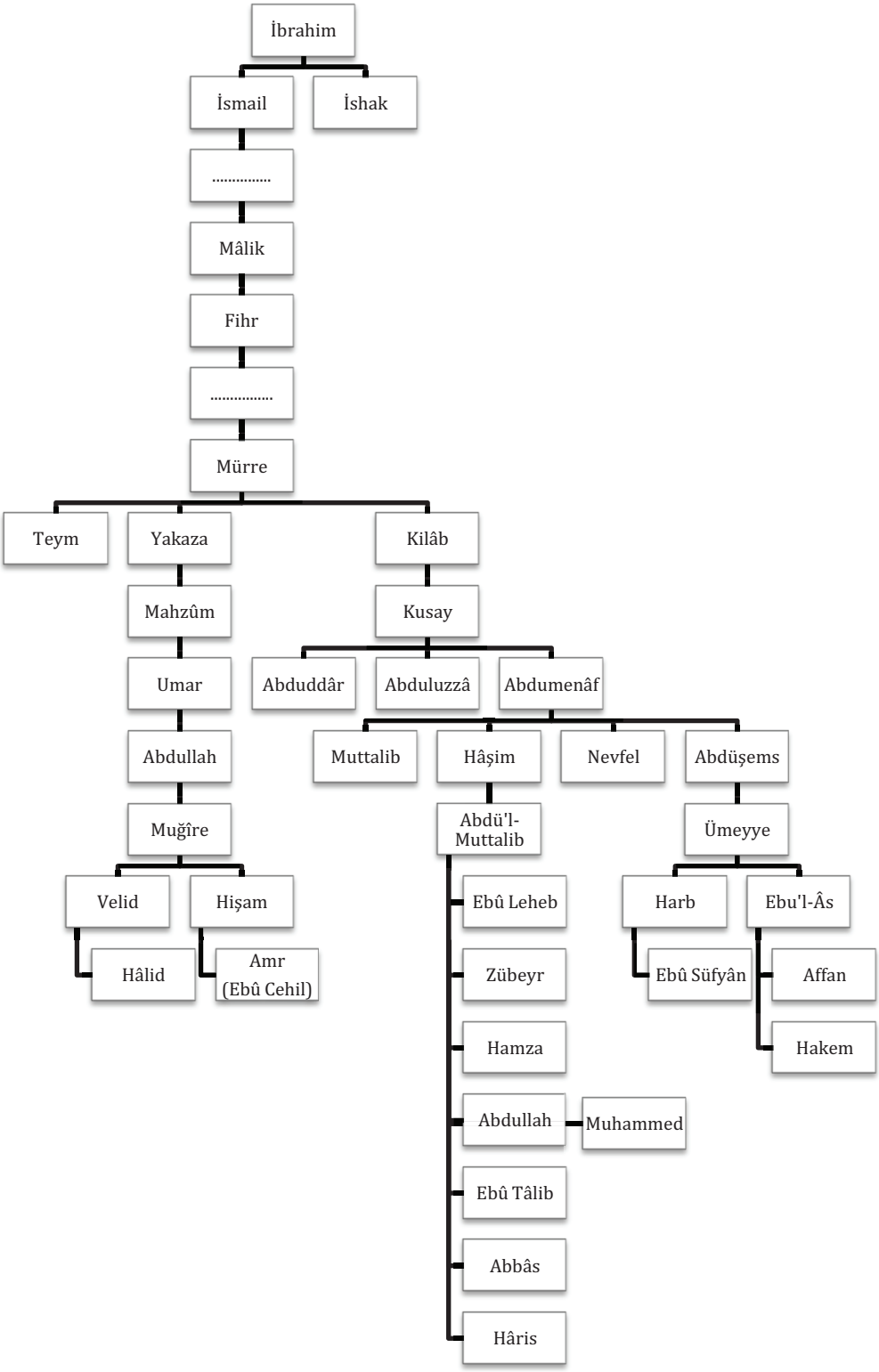
56 Tevbe 10/23; Mücâdele 58/22.

"Hile yapmak isterlerse Allah yeter. Seni yardımıyla ve müminlerle destekleyen O'dur. Müminlerin kalplerini birbirine O ısındırır. Dünya kadar mal harcasan kalplerini birbirine ısındıramazsın. Ama Allah onları birbirine kaynaştırır. O güçlüdür, doğru karar verir." (Enfâl 8/62-63)[57]	وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Özetle, Mekke halkının kendine has bir siyasi yapısı vardı ve bu yapının en önemli unsurlarından birisi asabiyet temelli kabile anlayışıydı. Onların siyasi varlık gösterip hayatta kalabilmelerine ve kendileri dışındakilere karşı durabilmelerine imkân veren bu unsur, Rasûlullah'ın daveti karşısında gösterdikleri tavırda olduğu gibi bazen de toplumsal taassubu besleyebilmekteydi.[58]

57 Konuya Kur'ân merkezli bir bakış için bkz. İzzet Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I, 163 vd.

58 Konuyla ilgili bkz. Fatih Orum, "Mekke'nin Siyasi Yapısının Rasûlullah'ın Tebliğ Faaliyetine Etkisi", Kitap ve Hikmet, yıl:1 sayı: 3, 2013, s. 34 vd.

İbrahim
İsmail
İshak
.....
Mâlik
Fihr
.....
Mürre
Teym
Yakaza
Kilâb
Mahzûm
Kusay
Umar
Abduddâr
Abduluzzâ
Abdumenâf
Abdullah
Muttalib
Hâşim
Nevfel
Abdüşems
Muğîre
Abdü'l-Muttalib
Ümeyye
Velid
Hişam
Ebû Leheb
Harb
Ebu'l-Âs
Hâlid
Amr (Ebû Cehil)
Zübeyr
Ebû Süfyân
Affan
Hamza
Hakem
Abdullah
Muhammed
Ebû Tâlib
Abbâs
Hâris

Mekke'nin Dinî Yapısı

Siyasi yönüne kısaca değindiğimiz Mekke halkının dinî yönüne baktığımızda bunların, Allah'a inandıkları ancak şirk koştuklarını, bundan dolayı kendilerine müşrik denildiğini, öte yandan bu insanların bazı ibadetleri de yerine getirdiklerini görmekteyiz. Bu insanlar Kâbe'ye saygı duyar, namaz kılar, hacceder, kurban keserlerdi. Şayet rivâyetler doğruysa, Rasûlullah'a ilk vahyin gelişini nakledenler, onun Hira Mağarası'nda ibadet maksatlı inzivaya çekilişini anlatırken, "tıpkı Kureyş'in yaptığı gibi" kaydını koymaları dikkat çekicidir.[59] Kendilerini İbrahim (a.s.)'ın torunları olarak bilirler, bununla övünürlerdi. Kur'ân da bunları İbrahim (a.s.)'ın zürriyeti olarak görüyor, onları ataları İbrahim'in yoluna tabi olmaya davet ediyordu.[60]

Mekke Dindarlığını İfade Eden Kavram: Hums

Mekkeli müşrikler Allah'a inanıyor, ancak inançlarına şirk karıştırıyorlardı. Kimi araştırmacıların "Câhiliye dönemi Mekke dini", "seçkinci söylem",[61] "dini içerikli ekonomik bir kavram"[62] gibi nitelemelerle ifade ettikleri "hums" ve "ahmesilik" kelimeleri Kur'ân'ın iniş sürecindeki Mekke toplumunun dinî anlayışını, dolayısıyla Kurân'ın o döneme ait âyetlerini anlama hususunda bizlere yardımcı olabilir. Sözü edilen dinî anlayış ve uygulamaya dair tarihi rivayetlerle örtüştüğü düşünülebilecek bazı âyet ve rivâyetlerin varlığı konunun göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Bu sebeple biz bu başlık altında hums ve ahmesilik kavramlarına kısaca değinerek Mekkeli müşriklerin dini düşünce ve yapılarını anlamaya çalışacağız.

---

59 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 253-254. Metin şöyle geçmektedir:
أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يجاور في حراء من كل سنة وكان ذلك مما تحنث به قريش في الجاهلية

60 Âl-i İmrân 3/95; Hacc 22/78.

61 Şevket Kotan, "Cahiliye dönemi Mekke dini: Ahmesilik", 8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması, Sempozyum, Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu, İstanbul, 2011, s. 177.

62 Ünal Kılıç, "Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums (İslâm Öncesi Mekke'nin Ticari İlişkileri Yönüyle), Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: VIII/1, Sivas, Haziran-2004, s. 75-91.

Hums [الحمس] Kelimesinin Anlamı

"Hums" ya da "ahmesî" kelimesinin kök harfleri "h-m-s" (ح م س) dir. Bu kök harflerden oluşan fiil ve anlamlarını şöyle gösterebiliriz:

1	Birini sinirlendirmek, kızdırmak, eti kızdırmak.	حَمْساً	يَحْمِسُ/ يَحْمُسُ	حَمَسَ
2	Kahraman oldu, cesur oldu.	حَمْساً	يَحْمِسُ	حَمَسَ
3	Kahraman oldu, cesur oldu.	حَماسَةٌ	يَحْمُسُ	حَمُسَ
4	Şiddetli olmak, dinde veya savaş hususunda katı ve mutaassıp olmak, (ب harfiyle) sevmek.	حَمَساً	يَحْمَسُ	حَمِسَ

"Ahmes" kelimesi 4. sütunda geçen "hames" mastarındandır ve "dinde veya savaşta gayretli, yiğit, dindar kişi" anlamına gelir. "Hums", bu kelimenin çoğuludur. "Ahmesî", hums'a mensub kişi demektir.[63] Kureyş, Kinâne, Huzaa ve Benî Âmir gibi bazı kabilelerin, dinî işlerde gösterdikleri hamaset sebebiyle "humus" yani "ahmesler" lakabıyla anıldıkları söylenir. Bunların dışındakilere de "hılle" denilmekteymiş. Rivayetlere göre, Kureyş ve diğer bazı kabileler Kâbe ve Harem'in sakinleri ve idarecileri olmaları sebebiyle kendilerini Allah'ın ehli (ehlullah) ve komşuları (cîrânullah) olarak görmüş, İbrahim (a.s.) ile olan zürriyet bağına vurgu yapmış, kendi dışındakilere göre seçkin olduklarına dair dinî bir söylem geliştirip, özellikle hac menasikiyle irtibatlı olarak bazı yasaklar ve kurallar koyarak birtakım farklı uygulamalar içerisine girmişlerdir. Kur'ân'da da haber verilen "Fil Vakası"nın bölge insanı üzerindeki etkileyici sonucunun Kureyş tarafından seçkin bir konum ve söyleme devşirildiği yahut bu vakanın, önceden oluşan bu yapıyı teyid edip daha da güçlendirdiği söylenir.[64]

Kureyş'in düzenlediği ve uygulamaya koyduğu bu yapılanmayla Kureyşliler lehine oluşturulan birtakım ticari getiriler arasındaki ilişkiye dikkat

63 Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr (ö. 711/1311), Lisânü'l-'Arab, Beyrut, 1990, "h-m-s" md.

64 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 216; Neşet Çağatay, İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957, s. 104; Ünal Kılıç, Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums. 82 vd.; Şevket Kotan, "Cahiliye dönemi Mekke dini: Ahmesilik", s. 177-178.

çekilmektedir.[65] Mesela bu söylemin hac menasikine yansıması olarak Ahmesîler'in Harem'in kutsiyetini gölgede bırakma endişesi ve Harem'e gösterilen saygıyı başka bir mekâna göstermeme amacıyla hac günlerinde Harem dışına; Arafat'a çıkmayıp, diğer insanların Arafat'tan dönmeye (ifâza) başladıklarında onların da Müzdelife'den indikleri söylenir.[66] Hac günlerinde evlere kapılarından girip çıkmadıkları,[67] birtakım yiyecek ve içecekleri kendilerine haram kıldıkları, dışarıdan gelenlere, ancak buradan edindikleri giysileri giyme, aksi halde çıplak tavaf etme, onların bazı ticari faaliyetlerine kısıtlama getirme gibi zorunluluklar yükledikleri bildirilir.[68]

Hums Uygulamalarına İşaret Eden Bazı Âyetler

Tarihi malumata dayalı olarak zikredilen yukarıdaki durumların Kur'ân'ın bazı âyetleriyle örtüştüğü de düşünülebilir.[69] Mesela Bakara sûresinin 199. âyetinde şöyle buyrulmaktadır:

"Sonra insanların (daha önce) aktığı yerden akın. Allah'tan bağışlanma isteyin. Allah bağışlar, ikramı boldur." (Bakara 2/199)	ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Yukarıdaki âyetin bir öncesinde Arafat'tan bahsedilir (فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ). Bu âyette de insanların aktığı yerden yani Arafat'tan akmak emredilir. Bu âyet, Harem'in değerini bir başka mekâna verme endişesiyle Arafat'a

65 Tâhir'ül Mevlevî (Tahir Olgun) (ö. 1951), Müslümanlıkta İbadet Tarihi, neşreden: Abdullah Işıklar, Bilmen Basımevi, 1963, s. 180; Ahmed İbrahim eş-Şerif, Mekke ve'l-Medîne fi'l-câhiliyye ve 'ahdi'r-Rasûl, Kahire, 1985, s. 210; Câbirî, Arap-İslâm Siyasal Aklı, s. 72, Ünal Kılıç, Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums, s. 82 vd.

66 İzzet Derveze, bunların Arafat'a çıktıklarını belki Meşar-i Haram'dan diğer insanlar gibi ifaza yapmamış olabileceklerini söyler. A.g.m,, Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I, 204.

67 Tâhir Olgun, Kureyşliler'in, ihramda iken evlere arkadan dolaşma mecburiyetinden kendilerini istisna edip bunu başkalarına dayattıklarından bahseder. Tâhir'ül Mevlevî (Olgun), Müslümanlıkta İbadet Tarihi, s. 180.

68 Buhârî, Hacc, 90, Tefsir, II/35; Müslim, Sahîh, Hac, 151, 152, 153; C. Van Arendonk, "Hums", İA, V, 587-588; Neşet Çağatay, İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, s. 104; Tâhir'ül Mevlevî (Olgun), Müslümanlıkta İbadet Tarihi, s. 179; Recep Uslu, "Hums", DİA, XVIII, 364; Şevket Kotan, "Cahiliye dönemi Mekke dini: Ahmesilik", s. 177 vd.

69 Konuyla ilgili olarak bkz. Şah Veliyyullah b. Abdurrahim (ö. 1176/1762), Huccetullahi'l-Baliğa, Beyrut, trs., II, 56-57.

çıkmayan Hums'lularla ilgili olabilir mi? Rasûlullah'ın eşi Âişe (r.a.)'dan yapılan şu rivâyet konuyla ilgili gözükmektedir:

> "Kureyş ve onların dinlerine tâbî olanlar Müzdelife'de vakfe yaparlardı. Bunlara "hums" denirdi. Diğer Araplar ise vakfeyi Arafat'ta yaparlardı. İslâm geldiğinde Allah, Nebî'sine Arafat'a çıkıp orada vakfe yapmasını sonra da oradan dönmesini (ifâza) emretti. Bunun için Allah şöyle buyurdu: "Sonra insanların aktığı yerden siz de akın. Allah'tan bağışlanma isteyin. Allah bağışlar, ikramı boldur." (Bakara 2/199)"[70]

Yine bazı rivâyetlerde, Rasûlullah'ın Kureyş'e mensup olmasına rağmen nübüvvetten önce de Müzdelife'de değil Arafat'ta vakfe yaptığından,[71] nitekim Veda Haccı'nda Rasûlullah'ın Arafat'a çıkmasına Sahabe'den bazılarının şaşırdığından[72] bahsedilir.

Bakara sûresinin 199. âyeti tefsir eserlerinde de bu bağlantıya dikkat çekilerek ele alınır.[73] Mesela Beğavî, âyetin tefsirinde şunları söyler:

> "Müfessirler şöyle der: Kureyş, bunların müttefikleri ve bunların dinine tabi olanlar -ki bunlar Ahmesler (Hums) idi- Müzdelife'de vakfe yapıyor ve "biz ehlullahız, Harem'in sakinleriyiz, Harem'den vazgeçemez, oradan dışarı çıkmayız." diyorlardı. Bunlar diğer insanlar gibi Arafat'ta vakfe yapmaya tenezzül etmiyorlardı. Bunların dışındakiler Arafat'ta vakfe yapıyor, buradan inmeye başladıklarında Ahmesler de Müzdelife'den iniyorlardı..."[74]

İzzet Derveze, yukarıda aktardıklarımızı genel hatlarıyla zikrettikten sonra, Ahmesîler'in Arafat'a çıkmadıklarına dair rivayetleri şüpheyle karşıladığını söyler ve bir önceki âyetle değerlendirildiğinde, 199. âyetin Müzdelife'den inişi gösterdiğini, dolayısıyla Ahmesîler'in Arafat'a

---

70 Buhârî, Tefsir, II/35; Müslim, Hacc, 152; Tirmizî, Hacc, 53; Ebû Dâvûd, Menâsik, 58; Ebû Abdirrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî (ö. 303/915), Sünenü'n-Nesâî, Beyrut, 1992, Menâsikü'l-Hacc, 202.

71 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 82; İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 221.

72 Buhârî, Hacc, 90; Müslim, Hacc, 152; Nesâî, Hacc, 202.

73 Taberî, Tefsîr, II, 305, 306; İbn Kesîr, Tefsîr, I, 527.

74 Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud Beğavî (ö. 516/1122), Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân, Riyad, 2010, I, 186.

çıktıkları, belki Müzdelife'de durmadıkları ihtimalinden bahseder.[75] Her iki durumda da âyetin Kureyş'in uygulamalarıyla bağlantısı olduğunu söyleyebiliriz.

Bakara sûresinin 198. âyetinin de Kureyş'in yukarıda zikredilen bazı kural ve uygulamalarıyla ilgili olabileceği söylenir. Âyet şöyledir:

"(Hac aylarında) Rabbinizin ikramını aramanızın size bir günahı yoktur." (Bakara 2/198)	لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ

Müfessirler genelde, bu âyeti Müslümanların, hac günlerinde ticarete karşı çekingen tavırlarıyla ya da Mekkeliler'in, hac zamanında ticareti yasaklamalarıyla irtibatlandırırlar.[76] M. Abduh (ö. 1323/1905)'un da işaret ettiği gibi, âyette geçen "لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ = size bir günahı yoktur" şeklindeki ifade insanların birtakım çekinceleri olduğunu, bu konuda bir kafa karışıklığı yaşadıklarını gösterir niteliktedir.[77]

Müslümanların bu konudaki çekincelerinin temelinde, kendilerinin hac günlerinde ticaret yapmayı uygun bulmamaları mı yoksa Kureyş'in ticarete dair ortaya koyduğu bazı yasakların etkisinin hâlâ devam etmesi mi yatmaktaydı? Şayet ikinci ihtimali dikkate alırsak hac mevsimini ve hac günlerini ticari bir fırsat olarak gören Kureyş'in, ticareti yasaklaması, bu yasağı sadece kendilerinden olmayanlara karşı yapmaları ile bir anlam taşıyacaktır. Yani onların, dışarıdan gelenlerin herhangi bir şey satmasını yasaklayıp bunu kendilerine helal görmeleri daha anlamlı görünebilir. Bu durumda Yüce Allah yukarıdaki âyette, Kureyş'in kendi lehlerine kurguladıkları düzenin bir parçası olarak kendileri dışındakilerin ticaret yapmasının günah olduğuna dair düşünceyi reddetmiş olmaktadır. Kaldı ki Hac sûresinin 27. âyetinde İbrahim (a.s.)'dan, insanlara haccı ilan etmesi istendikten sonra devamındaki âyette, insanların hacdan menfaat de sağlayacakları bildirilmiş, böylece hacda ticaretin helal olduğu ilan edilmiştir. Kureyş belki bunu sadece kendi lehlerine tahvil ederek kullanıyor, Baka-

75 İzzet Derveze, Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I, 204.

76 Taberî, Tefsîr, II, 294 vd.; İbn Kesîr, Tefsîr, I, 519 vd.

77 Muhammed Reşid Rıza (ö.1354/1935), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm= Tefsîru'l-Menâr, Beyrut, 1999, II, 187.

ra sûresinin 199. âyeti de olması gerekeni ortaya koyuyordu. Nitekim şu rivâyet de bu konuda çekincesi olanların Ahmesîler dışındakiler olduğu intibaını uyandırmaktadır:

> Ebû Ümâme et-Teymî şöyle dedi: "Abdullah b. Ömer'e dedim ki: 'Biz, kiralama usulü çalışmaktayız,[78] bizim haccımız geçerli olur mu?' O da 'Siz, Kâbeyi tavaf etmiyor musunuz? Bilinen yerleri dolaşmıyor musunuz? Şeytanı taşlamıyor musunuz? Başınızı tıraş etmiyor musunuz? dedi. Biz de 'Evet öyle yapıyoruz.' dedik. Bunun üzerine Abdullah dedi ki: 'Bir adam gelip Rasûlullah'a senin bana sorduğun soruyu sordu. Rasûlullah ona hemen cevap vermedi. Nihayet Cibrîl, Rasûlullah'a: "Rabbinizin ikramını aramanızın size bir günahı yoktur." âyetini indirdi. Rasûlullah da onlara "Sizler hacılarsınız," buyurdu."[79]

Rivâyette adı geçen Ebû Ümâme et-Teymî, Kûfeli ve Tâbiîndendir. Ayrıca Rasûlullah'a aynı şeyi sorduğu iddia edilen kişiden "bir adam" şeklinde bahsedilmesi de soranın yabancı olabileceğini akla getirmektedir. Yine benzer sorunun Ömer b. el-Hattâb'a sorulması üzerine "Ticaretten başka neyle geçiniyorduk ki!" şeklinde cevap verdiği rivâyet edilmektedir.[80] Bu da ticaret yasağının yabancılar için uygulanmış olduğuna işaret edebilir. Tahir Olgun da bu ticari yasağın Mekke tüccarının işine yaradığı yorumunu yapmaktadır.[81] Bakara 203. âyetin de Ahmesîler'le ilgili olabileceği üzerinde durulur. Âyet şöyledir:

"Allah'ı sayılı günlerde anın. Kim acele eder, (Mina'dan) iki günde dönerse sevaptan geri kalmış olmaz. Geciktiren kişi de sevaptan geri kalmaz. Bu, çekinenler için böyledir. Allah'tan çekinin ve bilin ki, siz onun huzuruna toplanacaksınız." (Bakara 2/203)	وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

78 Tefsîru'l-Menâr'da rivayetin bu kısmına parantez açılarak "الرواحل للحجاج = hacı taşıyan kervanlar" ifadesi konmuştur. Muhammed Reşid Rıza, a.g.e., II, 187.

79 Ebu Dâvûd, Menâsik, 7; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), es-Sünenü'l-kübrâ, Mekke, 1995, IV, 333, VI, 121.

80 İbn Kesîr, Tefsîr, I, 522; Muhammed Reşid Rıza, Tefsîru'l-Menâr, II, 187.

81 Tâhir'ül Mevlevî (Olgun), Müslümanlıkta İbadet Tarihi, s. 180. Ayrıca bkz. Ünal Kılıç, Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums, s. 86.

Söylenildiğine göre, Ahmesîler Mina'dan Mekke'ye üç günden evvel inilmesini bazıları da dördüncü güne kalınmasını günah sayarlarmış.[82] Yine rivâyete göre Mina ile Cebelü'r-rahme arasında duran Mekkeliler babalarını ve dedelerini yad ederlermiş. Bakara sûresinin 200. âyetinin de bu konuyla ilgili olduğu söylenir. Âyet şöyledir:

"Hac ibadetlerinizi yaparken Allah'ı tıpkı atalarınızı andığınız gibi (içtenlikle), hatta daha güçlü anın. İnsanlardan kimi der ki: 'Rabbimiz! Bize ne vereceksen bu dünyada ver!' Onun Ahirette alacağı bir şey olmaz." (Bakara 2/200)	فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ

Ahmesîler'in ihrama girdiklerinde bazı yiyecek ve içecekleri haram kıldıkları, tavaf ederken tavafa özgü elbise giymeyi şart koşup bunu bulamayanları çıplak tavafa yapmaya zorladıklarını daha önce söylemiştik. A'râf sûresinin 31 ile Enfâl sûresinin 35. âyetinin bu durumla ilgili olduğu söylenir.[83]

Mekkeliler hac aylarında umre yapmayı büyük günah olarak görüyor, böylelikle umre yapmak isteyenlerin daha sonra tekrar Mekke'ye gelmelerini sağlıyorlardı.[84] Hac ve umreyi beraberce yapma konusunda Osman b. Affân'ın görüşü ve Muâviye'nin buna yasak getirme teşebbüslerine dair rivâyetler doğruysa Ahmesîler'den kalan bu uygulamanın etkisinin henüz tam olarak silinemediği ya da bu uygulamanın Rasûlullah'ın vefatından kısa bir süre sonra yeniden nüksetmeye başladığı söylenebilir. İşte Bakara sûresinin 196. âyetinde geçen "فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ = Güven içinde olursanız, hacca kadar umreden yararlanan kişi, kolayına gelen bir hedy keser." şeklindeki ifadenin bu durumla ilgili olması kuvvetle muhtemeldir. Şöyle ki; Tirmizî ve Nesâî'de geçen bir rivâyete göre İbn Abbâs; Rasûlullah, Ebû Bekr, Ömer ve Osman (r.a.m.)'un hac ve umreyi birleştirdiklerini, bunu ilk yasaklayanın Muâviye olduğunu söyler.[85] Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675), Rasûlullah'la kendilerinin temettu haccı yaptık-

82 Tâhir'ül Mevlevî (Olgun), Müslümanlıkta İbadet Tarihi, s. 183.

83 Taberi, Tefsir, V, 469 vd., VI, 239; İbn Kesîr, Tefsîr, III, 449 vd., IV, 56; Hâzin, Tefsîr, II, 223; Beğavî, Tefsîr, II, 99, 220.

84 Buhârî, Hacc, 33; Müslim, Hacc, 198.

85 Tirmizî, Hacc, 12; Nesâî, Menâsikü'l-Hacc, 50.

larında Muâviye'yi kastederek "o zamanlar o kâfirdi" demesi[86] de oldukça dikkat çekicidir. Ebû Dâvûd'da geçen bir nakilde Muâviye insanlara, Rasûlullah'ın hac ve umreyi birleştirmeyi yasakladığından bahsetmektedir.[87] Yine Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'de geçen bir nakle göre hac ve umreyi birleştirdiğini söyleyen birine Selmân b. Rabî'a ile Zeyd b. Sûhân'ın "Bu adam devesi kadar da bilgili değil!" diyerek hakaret etmeleri, bunun üzerine sözü edilen kişinin durumu Ömer'e bildirmesi ve Ömer'in adamın yaptığını onaylaması önemlidir.[88] Yine Osman b. Affân'ın hac ve umreyi birleştirmeyi yasakladığının söylenilmesi üzerine Ali b. Ebî Tâlib'in buna çok öfkelendiğinin rivâyet edilmesi de dikkat çekicidir.[89] Rasûlullah'ın da sırf bu düşünceyi yıkmak için önce hacca niyet edip daha sonra hac niyetlerini umreye tahvil ettirdiği söylenir.[90] Tüm bunlar Kureyş'in, menfaatleri uğruna hac mevsiminde umreyi yasaklayıp, belli bir süre sonra umre için insanların tekrar Kâbe'ye gelmelerini amaçladıklarını, bu konuda oluşan algının gerek Rasûlullah hayatta iken gerek vefatından sonra da devam ettiğini göstermektedir.

Yeri gelmişken Safa ile Merve arasında sa'y ile ilgili duruma da kısaca değinmek istiyoruz. Bakara sûresinin 158. âyetinde Safa ve Merve'nin Allah'ın şiarlarından olduğu ve ikisi arasında sa'y yapmada herhangi bir günah olmadığı bildirilmektedir. Aynı sûrenin 196. âyetinde de hac ve umrenin tamamlanması emredilir. Tarihi rivayetler ve bu rivayetler doğrultusunda konuyu ele alan müfessirler, Safa ve Merve tepelerinde birer putun bulunduğundan, Müslümanların da bu putlar sebebiyle sa'y yapmaktan kaçındıklarından bahseder ve yukarıdaki iki âyetin bu durumla ilgili olduğuna işaret ederler.[91] İlk âyette geçen "فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا = o ikisini tavaf etmede herhangi bir günah yoktur" şeklindeki ifade ile ikinci âyette geçen "وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ = o haccı ve o umreyi tamamlayın" şeklin-

86 Müslim, Hacc, 164; Malik b. Enes (ö. 179/795), el-Muvatta', Kahire, trs., Hacc, 60; Tirmizî, Hacc, 12; Nesâî, Menâsikü'l-Hacc, 50.

87 Ebû Dâvûd, Menâsik, 23.

88 Ebu Dâvûd, Menâsik, 24; Nesâî, Menâsikü'l-Hacc, 49; İbn Mâce, Menâsik, 38.

89 Mâlik, el-Muvatta', Hacc, 40.

90 Ebû Dâvûd, Menâsik, 80.

91 Taberî, Tefsîr, II, 48 vd., İbn Kesîr, Tefsîr, I, 425 vd., el-Kadi Nasıruddin Ebi Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî (ö. 685/1286), Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl, Beyrut, 2000, I, 152; Beğavî, Tefsîr, I, 128-129.

deki ifadelerin bu rivâyetlerle örtüştüğü rahatlıkla söylenebilir. Ancak Bakara sûresinin 196. âyetinin kapsamına, daha önce sözü edilen; Ahmesîler'in Arafat'a çıkmaması durumunun da girdiğini söylemeyi[92] engelleyici bir durum vardır. O da âyette hac ve umreden bahsediliyor olmasıdır. Hem hac hem de umrede ortak olan ve tamamlanması emredilen durum sa'y olmalıdır. Arafat sadece haccın bir ruknü olduğundan bu, âyete dahil edilemez. Dolayısıyla 196. âyette tamamlanması emredilen şey, Müslümanların yukarıda sözü edilen gerekçeye dayanarak sa'y yapmaktan kaçınmaları durumudur.

Özetle söyleyecek olursak, Mekke'de hâkim güç olan Mekkeli müşrikler, özellikle hac menasikine dair ortaya koydukları birtakım kural ve yasaklarla dini bir menfaat aracı olarak kullanan ve bu yönüyle bakıldığında ne yaptığını gayet iyi bilen kişilerdi. Yukarıdaki âyetlerin yanı sıra Mekkeliler'in haram aylarla oynayarak (nesî) menfaatlerine uygun ibadet ve ticaret takvimi oluşturduklarına dair âyeti[93] de zikredebiliriz.[94] Aynı şekilde, Harem bölgesi ve hacıları için bazı hizmetlerde bulunduklarına dair âyet[95] de bu bağlamda ele alındığında yapılanların inanç turizmine katkı verme amaçlı olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla Mekkeliler'in Rasûlullah'ın davetine gösterdikleri tepkinin önemli bir yönünü de, mevcut din-ticaret ilişkisinin zarar görmesi hususunda duydukları endişeler oluşturmaktaydı.

Burada cevabını merak ettiğimiz ve önemsediğimiz bir soruya da kısaca değinmek istiyoruz. Söz konusu soru şudur: "Mekkeliler, kendilerini İbrahim (a.s.)'ın torunları olarak görüyorlar ise, onun neslinden bir nebînin geleceğini de biliyorlar mıydı? Mekkeliler'in genel olarak dinî özelde de nebî anlayışları hususunda önemli olduğunu düşündüğümüz bu soruya Kur'ân'dan cevap aramaya çalışalım.

92 Bkz. Burhan Baltacı, "Nüzul Dönemi Şartlarının Kur'ân'ın Anlaşılmasındaki Yeri -Örnekler Üzerinden Bir Değerlendirme-", Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu, s. 109-118, İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 01-03 Temmuz 2011, s. 116.

93 Tevbe 9/37.

94 Konuyla ilgili olarak bkz. İzzet Derveze, Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I, s. 219 vd.

95 Tevbe 9/19.

Mekkeli Müşrikler Bir Nebî Beklentisi İçinde miydiler?

Kur'ân, temelleri üzerine Kâbe'yi yükselttikten sonra İbrahim ve İsmail (a.s.)'ın Mekke'de yaptıkları bir duadan bahseder. Kendi zürriyetlerinden, Allah'a teslim olmuş bir ümmet çıkartmasını O'ndan istedikten sonra duaya şöyle devam ederler:

"Rabbimiz! Onlara içlerinden bir elçi gönder de senin âyetlerini okusun, Kitab'ı ve hikmeti öğretsin ve onları geliştirsin. Güçlü olan sen, doğru karar veren sensin." (Bakara 2/129)	رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

Yukarıdaki duada İbrahim ve İsmail (a.s.), Allah'tan, kendi zürriyetleri içinden bir rasûl göndermesini isterler. Müfessirler de bu âyetin İbrahim ve İsmail (a.s.)'ın duası olduğunu söylerler.[96] Rasûlullah'ın, "Ben İbrahim'in duası, İsa'nın müjdesiyim." dediği rivâyet edilir.[97] İbn Kesîr, Cuma sûresinin 2. âyeti ile bu âyet arasında irtibat kurar ve bu duanın kabul edilip Muhammed (s.a.v.)'in gönderildiğinden bahseder.[98] Cuma sûresinin 2. âyetinde ümmilere içlerinden bir rasul gönderildiğinden, o rasulün onlara Allah'ın âyetlerini tilavet ettiği, Kitap ve hikmeti öğretip onları geliştirdiğinden bahsedilir. Yukarıdaki duada da aynı istek aynı ifadelerle geçer. Neredeyse aynı ifadelerle şu âyette de içlerinden bir rasulün gönderildiği bildirilmektedir:

"İyiliklerimizi tamamlayalım diye içinizden size bir de elçi gönderdik. O size âyetlerimizi okur, sizi geliştirir, size Kitab'ı ve hikmeti öğretir; size bilmediğinizi öğretir." (Bakara 2/151)	كَمَآ اَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

96 Taberî, Tefsîr, I, 606; İbn Kesîr, Tefsîr, I, 396-397.

97 Neysâbûrî, el-Müstedrek, II, 453. İbn Hıbbân, Sahîhu İbn Hıbbân, XIV, 312. Yukarıdaki ifadenin yanı sıra bazı rivâyetlerde "ben Allah katında nebîlerin sonuncusu olarak yazıldım. Oysa Âdem henüz kendi balçığında bulunuyordu" şeklinde ifadeler de yer almaktadır. Muhammed (s.a.v.)'in İbrahim (a.s.)'ın duası, İsa (a.s.)'ın müjdesi olduğuna dair ifadeler Kur'ân'la örtüşmekle birlikte bu son ifadenin örtüşmediğini düşündüğümüz için bu ifadenin sonradan eklenmiş olma ihtimalinin yüksek olduğunu söylemeliyiz. Benzer rivayetler ve bunlar hakkında değerlendirme için bkz. Harun Ünal, Uydurma Hadisler, III, 49 vd.

98 İbn Kesîr, Tefsîr, I, 395.

Müfessirler bu âyet ile yukarıda zikri geçen dua arasında irtibat olduğunu söylemişlerdir. Mesela Taberî, 129. âyette İbrahim ve İsmail'in, kendi zürriyetlerinden bir rasûl göndermesi için yaptıkları duanın kabul edildiğinin bu âyetle anlaşıldığını söyler.[99] Duanın Allah tarafından kabul edilmesi bir lütuftur. Nitekim Âl-i İmrân sûresinin 164. âyetinde, içlerinden, Allah'ın âyetlerini okuyan, onları geliştiren, onlara Kitab ve hikmeti öğreten bir rasûlün gönderilmesinin Allah'ın bir lütfu olduğu şöyle ifade edilmektedir:

"Allah bu müminlere gerçek bir iyilikte buç lundu. Çünkü içlerinden bir elçi gönderdi; o onlara Allah'ın âyetlerini okumakta, onları geliştirmektedir; onlara Kitabı ve hikmeti öğretmektedir. Onlar, önceleri açık bir şaşkınlık içinde idiler."	لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

İbrahim (a.s.)'ın yaptığı duadan Ehl-i Kitab'ın haberi olmalıdır. Kur'ân'ın pek çok âyeti buna işaret eder. Saff sûresinin 6. âyeti, İsa'nın takipçilerinin, ondan sonra bizzat onun müjdelediği bir nebinin geleceği hususunda şüphelerinin olmadığını açık bir şekilde gösterir:

"Meryemoğlu İsa şöyle dedi: 'İsrailoğulları! Ben size gönderilen Allah'ın elçisiyim. Benden önce indirilmiş olan Tevrat'ı tasdik ediciyim. Benden sonra gelecek, ismi Ahmed olan bir rasûlü müjdeliyorum.' O elçi onlara açık belgelerle geldiğinde bu, apaçık bir büyü dediler."	وَاِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي اِسْرَآءِيلَ اِنِّي رَسُولُ اللهِ اِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ اَحْمَدُ فَلَمَّا جَآءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ

A'râf sûresinin 157. âyeti ise bu bilginin sadece İsa'nın takipçileri değil tüm Ehl-i Kitap tarafından bilindiğini gösterir. Âyette, ellerindeki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları "Ümmî Nebî Rasûl"den bahsedilmesi dikkat çekicidir. Âyet şöyledir:

"Ellerindeki Tevrat ve İncil'de geleceği haber verilen bu Ümmî Nebî Rasûl'e tâbi olanlar..." (A'râf 7/157)	اَلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ

99 Taberî, Tefsîr, II, 39.

Yine çeşitli âyetlerde, Ehl-i Kitab'ın nebî beklentisi içerisinde bulunduğu, bekledikleri nebî geldiğinde ona uyanlar olduğu gibi[100] onu görmezden gelenler olduğu[101] da bildirilmektedir. Bakara sûresinin şu âyeti ise, bilinen gerçeğin saklanması hususunda Ehl-i Kitab'ın yaşadığı tedirginliği göstermektedir:

"İnanmış olanlarla buluştular mı, 'biz de inandık' derler. Birbirleriyle baş başa kalınca da derler ki: 'Allah'ın size açtığı şeyi, ne diye onlara söylüyorsunuz. Rabbinizin katında size karşı delil olarak kullansınlar diye mi? Hiç aklınızı çalıştırmaz mısınız?'" (Bakara 2/76)	وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوٓا اٰمَنَّا وَاِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ قَالُوٓا اَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَآجُّوكُمْ بِهٖ عِنْدَ رَبِّكُمْ اَفَلَا تَعْقِلُونَ

Yukarıdaki âyete göre bazı Yahudilerin, Müslümanlarla bir araya geldiklerinde iman ettiklerini söylemeleri, diğer bazı Yahudileri rahatsız etmekte, bir kısmı diğer bir kısmına, Allah katında kendileri aleyhine delil olacak bu gibi davranışlardan sakınmalarını tavsiye etmekteler. Âyette geçen "بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ" şeklindeki ifade, Yahudilerin, ellerindeki kitaptan hareketle, Rasûlullah'ın nübüvveti hususunda kesin bir kanaate sahip olduklarını göstermektedir. Yukarıda sözü edilen duadan hareketle Ehl-i Kitab'ın, bir nebî beklentisi içinde olduğuna dair düşüncemiz Kitab-ı Mukaddes'te yer alan bazı ifadelerle de örtüşmektedir.[102] Tesniye Kitabı'nın 18. bölümünde Musa'ya hitaben söylendiği düşünülen şu ifadeler önemlidir:

> "Onların kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkartacağım. Sözlerimi onun ağzından işiteceksiniz ve ona emredeceklerimin hepsini insanlara söyleyecek." (Tesniye 18/18)

İshak ve İsmail (a.s.), İbrahim (a.s.)'ın iki oğludur. İsmail'in zürriyetinden Muhammed (a.s.)'a kadar hiçbir nebî gelmemişken, ona kadar tüm nebiler İshak'ın soyundan gelmiştir.[103] Yukarıda Musa (a.s.)'a hitaben söylenen-

100 Kasas 28/52-53.

101 Bakara 2/89, 101.

102 Tesniye 18/15, 18; Yuhanna 14/1 vd., 16/5 vd. Muhammed (s.a.v.)'in önceki ilahi kitaplarda müjdelenmesi ile ilgili yapılan çalışmalara dair bir liste için bkz. Câbirî, Kur'an'a Giriş, s. 35 (11 no'lu dipnot).

103 İsmail'in zürriyeti Mekke'de olduğu bilinen bir gerçekti. Bkz. Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 20.

lerden kastedilenin Muhammed (a.s.)'ın dışındaki bir nebi olup olmadığı tartışma konusu yapılmıştır. Hristiyanlar yukarıda sözü edilen beklenen nebinin İsa (a.s.) olduğu görüşündedirler. Bununla birlikte Kutsal Kitap, "Mesih" ile "Beklenen Nebi"nin farklı kişiler olduğuna işaret eder. Yuhanna'daki şu ifadeler bu açıdan önemlidir:

> "Yahudi yetkililer Yahya'ya, "Sen kimsin?" diye sormak üzere Yeruşalim'den kâhinlerle Levililer'i gönderdikleri zaman Yahya'nın tanıklığı şöyle oldu –açıkça konuştu, inkâr etmedi– "Ben Mesih değilim" diye açıkça konuştu. Onlar da kendisine, "Öyleyse sen kimsin? İlyas mısın?" diye sordular. O da, "Değilim" dedi. "Sen beklediğimiz peygamber misin?" sorusuna, "Hayır" yanıtını verdi." (Yuhanna 1/19-21)

> "Yahya'ya gönderilen bazı Ferisiler ona, "Sen Mesih, İlyas ya da beklediğimiz O Peygamber değilsen, niye vaftiz ediyorsun?" diye sordular." (Yuhanna 1/25)

Bakara sûresinin 151. âyeti, aynı sûrenin 129. âyetindeki duada sözü edilen kişinin İsmail (a.s.) olduğunu gösterir. Çünkü âyette Muhammed (a.s.)'dan ve onun mensup olduğu topluluktan bahsedilir. Bunların ise İsmail'in soyundan gelen kişiler olduğu tarihi bir vakıadır. Bununla örtüşen ifadeler Yaratılış Kitabı'nın 21. bölümünde şöyle geçer:

> "Ve Allah çocuğun sesini işitti. Ve Allah'ın meleği göklerden Hacer'e çağırıp kendisine dedi ki: Neyin var Hacer? Korkma; çünkü bulunduğun yerden çocuğun sesini Allah işitti. Kalk, çocuğu kaldır ve onu kendi elinde tut, çünkü onu büyük bir millet yapacağım." (Yaradılış 21/17-18)

> "(Allah, İbrahim'e dedi ki): Ve cariyenin oğlunu da bir millet yapacağım. Çünkü o senin zürriyetindendir." (Yaradılış 21/13)

İsmail (a.s.)'ın soyundan nebi olarak gelen Muhammed (a.s.)'ı görmezden gelmek, Kitab-ı Mukaddes'te açıkça bildirilen İsmail (a.s.)'ın soyundan çıkacak olan milletin kayıp olmasını gerektirir ki bu, Yahudi ve Hristiyanların cevaplaması gereken önemli bir sorudur.[104]

Tarihi kaynaklar, uzun süre tebaa durumunda yaşamaları sebebiyle, İsrailoğulları'nın Davud (a.s.) zamanının haşmetli günlerine duydukları öz-

104 Vedat Yılmaz, Kitab-ı Mukaddes'te Beklenen Peygamber, s. 49.

lemi güçlendirdiğini ve Davud (a.s.)'ın soyundan bir kral beklentisini hep canlı tutmalarına sebep olduğunu söylerler. İsa (a.s.)'ın dönemi bu beklentinin zirveye çıktığı zamana rastlar. İnciller'de bazen İsa (a.s.)'ın kral olarak anılması ve Davud (a.s.)'ın soyuyla irtibatının bulunduğuna değinilmesinin bununla etkisi olduğu söylenir.[105] Yahudiler beklenen mesihi müjdelemek için öncesinde İlyas (a.s.)'ın geleceğini düşünüyorlardı.[106] Yahudiler'in Davud (a.s.)'ı ön plana çıkararak gelecek kurtarıcının onun soyundan olacağını dillendirmelerinin gerçek nedeninin ne olduğu merak konusudur. Ancak Mâide sûresinin 78. âyetinin bununla irtibatı olabilir. Âyet şöyledir:

"İsrailoğulları'ndan kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lanetlendiler. Bunun sebebi, isyan etmeleri ve saldırgan olmalarıydı." (Mâide 5/78)	لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ

İsrailoğulları'ndan kâfirlik edenlerin lanetlenmelerinin Davud ve İsa'nın diliyle olduğunun belirtilmesi dikkat çekicidir. Bu, nebî olduğunu kesin olarak bildikleri kişileri görmezden gelmelerine buldukları bir kılıf olabilir. Yukarıdaki âyetin üç âyet sonrası şöyledir:

"Eğer Allah'a, Nebî'ye ve ona indirilmiş olana inansalardı onları dost edinmezlerdi. Ama onların çoğu yoldan çıkmıştır." (Mâide 5/81)	وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

Son Nebî'ye risalet görevinin verildiği dönemde, Ehl-i Kitap tarafından, Son Nebî'nin İsmailoğulları arasından çıkacağını bilen ve bu bilgiyi paylaşan samimi kişilerin olmaması pek mümkün değildir. Bu paylaşım neticesinde, Mekkeliler'in kendi soylarından bir nebînin geleceği haberlerini duymuş olmaları akla gelir. Nitekim şu âyetler Mekkeliler'in, kendi soylarından bir nebî geleceğini bildiklerini hatta bu konuda bir beklenti içerisinde olduklarına işaret edebilir:

105 Mehmet Katar, Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hıristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü), Journal of Islamic Research, 2007, 20 (3), s. 331.

106 İlknur Daşbadem, Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihi Hareketler, YLT, Konya, 2008, s. 12.

“İşte bu, indirdiğimiz bereketli Kitaptır. Ona uyun ve kendinizi koruyun ki ikram göresiniz. Yoksa kalkar, ‘Kitap bizden önceki iki topluluğa indirilmişti. Biz onların okuduklarından habersiz kaldık.’ diyebilirdiniz. Ya da “Eğer o Kitap bize indirilmiş olsaydı ona onlardan daha iyi uyardık” diyebilirdiniz. İşte size Rabd binizden açık bir belge, bir rehber ve bir ikram geldi. Bundan sonra Allah’ın âyetleri karşısında yalana sarılan ve onlardan yüz çevirenden daha kötü kim olabilir? Âyetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmelerine karşılık azabın kötüsü ile cezalandıracağız.” (En’âm 6/155 vd.)	وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ اَنْ تَقُولُوٓا اِنَّمَآ اُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلٰى طَآئِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ اَوْ تَقُولُوا لَوْ اَنَّآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّآ اَهْدٰى مِنْهُمْ فَقَدْ جَآءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ اٰيَاتِنَا سُوٓءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ

156. âyette geçen iki taife ile kastedilen Yahudi ve Hristiyanlar olmalıdır. Müfessirler de aynı şeyi söylerler.[107] Bu durumda âyette sözü edilen şeyleri Mekkelilerin söylediği anlaşılmaktadır. Müfessirler de bu görüştedir.[108] Âyette geçen “Biz onların okuduklarından habersiz kaldık.” ifadesi ilahi kitaplara vakıf olmak anlamında olmalıdır. Nitekim benzer bir ifade En’âm sûresinin 105. âyetindeki “وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ = sen ders almışsın desinler diye” ifadesinde de geçer. İbn Kesîr, yukarıdaki âyetleri ele alırken konuyla ilgili şu âyete de atıfta bulunur:

“Kendilerine bir uyarıcı gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklarına dair bütün güçleriyle Allah’a yemin etmişlerdi. Fakat onlara uyarıcı gelince, bu, onların sadece tepkilerini arttırdı.” (Fâtır 35/42)	وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَآءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ اِحْدَى الْاُمَمِ فَلَمَّا جَآءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُورًا

107 Taberî, Tefsîr, V, 401-402; İbn Kesîr, Tefsîr, III 412; Tefsîr, II, 202; Sem’ânî, Tefsîru’l-Kur’ân, Riyâd, 1997, II, 158; Râzî, Tefsîr, V, 187; Ebu’l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi (ö. 150/767) Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, Beyrut, 2003, I, 379; Beğavî, Tefsîr, II, 81.

108 Taberî, Tefsîr, V, 402; Râzî, Tefsîr, V, 187; Mukâtil, Tefsîr, I, 379; Beğavî, Tefsîr, II, 81.

Âyette yemin edenlerin Mekkeliler olduğu söylenmektedir.[109] Nitekim İbn Kesîr (ö. 774/1373) âyette Allah Teâlâ'nın, Muhammed (s.a.v)'in kendilerine elçi olarak gönderilmeden önce Kureyş'in ve Araplar'ın böyle yemin ettiklerini bildirdiğini söyler.[110] En'âm sûresinin 155 vd. âyetleri bağlamında Fâtır sûresinin 42. âyetine atıfta bulunan İbn Kesîr, aynı şekilde bu âyetleri ele aldığı yerde de En'âm sûresinin ilgili âyetlerine atıfta bulunur.[111] O ayrıca bu âyet bağlamında Saffât sûresinin 167 ilâ 170. âyetlerine de atıfta bulunur.[112] Beklenildiği üzere Saffât sûresinin ilgili âyetlerini ele aldığı yerde de hem En'âm sûresinin hem de Fâtır sûresinin ilgili âyetlerine atıfta bulunur.[113] Pek çok müfessir, Fâtır sûresinin 42. âyetiyle ilgili olarak Ehl-i Kitab'ın, kendilerine gönderilen rasulleri yalanladıklarını öğrenen Kureyş'in "Allah Yahudi ve Hristiyanlara lanet etsin, bize bir rasul gönderilseydi herhangi bir kavimden daha çok doğru olurduk." dediklerini rivayet ederler.[114] Şirbînî, Rasûlullah'a nübüvvet verilmeden önceki durumu tasvir ederken, Ehl-i Kitab'ın bir nebî beklentisi içinde olduğunu söyledikten sonra müşriklerin de benzer beklentisini Fâtır sûresinin 42. âyetiyle ortaya koymaya çalışır.[115] Fâtır sûresinin 42. âyetiyle ilgili olarak En'âm sûresinin 157. âyetine atıfta bulunmasına bakılırsa Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) da iki âyet arasında irtibat olduğunu düşünmektedir.[116] Gerek İbn Kesîr'in, gerek diğer bazı müfessirlerin Fâtır ve En'âm sûrelerinin âyetleriyle birlikte atıfta bulunduğu Saffât sûresinin 167 ilâ 170. âyetleri de konuyla ilgili gözükmektedir. Âyetler şöyledir:

"Öncekiler gibi bize de bir Zikir verilseydi, mutlaka Allah'ın ihlâslı kulları olurduk! diyorlardı. Ama görmezden geldiler. Yakında öğrenecekler." (Sâffât 37/167 vd.)	وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ لَكُنَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ

109 Mukâtil, Tefsîr, III, 79.

110 İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 582.

111 İbn Kesîr, Tefsîr, III, 412, VI, 582.

112 İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 582.

113 İbn Kesîr, Tefsîr, VII, 43.

114 Hâzin, Tefsir, V, 306, Beydâvî, Tefsir, III, 124.

115 Muhammed eş-Şirbînî el-Hatib (ö. 977/1570), es-Sîrâcü'l-Münîr, Beyrut, 2004, VIII, 397.

116 Mukâtil, Tefsîr, III, 79.

Taberî, yukarıdaki âyetlerin Kureyş müşrikleriyle ilgili olduğuna ve Muhammed (s.a.v.)'e gönderilmeden önce onların böyle dediklerine dair rivâyetleri nakleder.[117] Yukarıdaki âyetlerle ilgili olarak bu rivayetler diğer başka müfessirler tarafından da paylaşılmaktadır.[118] Fahrettin Râzî (ö. 606/1209), bu âyetleri ele aldığı yerde, "bunların benzeri şu âyettir" diyerek Fâtır sûresinin 42. âyetini zikreder.[119] Yine Sa'lebî de Saffât sûresinin ilgili âyetleri bağlamında En'âm sûresinin 157. âyetine atıfta bulunur.[120] Zuhruf sûresinin 31. âyeti de Mekkelilerin bir nebî beklentisine işaret etmektedir. Âyet şöyledir:

"Bu Kur'ân şu iki şehirden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhruf 43/31)	وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ

Kur'ân'ın inişine değil de Muhammed (s.a.v.)'e inmesine şaşırmaları ve itiraz etmeleri bir beklenti içinde olmalarını gösterebilir. Müfessirler âyette sözü edilen iki şehirden birinin Mekke diğerinin Taif olduğunu söylerler.[121] Âyet Mekkî olduğundan ve âyetin öncesinde Mekke halkından bahsedilmesinden hareketle, iki şehirden birinin Mekke olduğu kesindir. Bizim için önemli olan da budur. Çünkü bu, Mekkelilerin bu yönde bir beklentisi olduğuna işaret eder. Kuss bin Saîde'nin, Ukaz Panayırı'nda okuduğu söylenen şiirin şu kısmı da konumuz açısından dikkat çekicidir:

> "... Allah'ın gelecek bir peygamberi vardır ki, onun gelmesi yakındır. Gölgesi başımızın üstüne düştü. Ne mutlu o kimseye ki, o inanacak, o da onu doğru yola yöneltecektir..."[122]

117 Taberî, Tefsîr, X, 538 vd.

118 Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. İsa İbn Ebû Zemenîn (ö. 1009/399), Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîz, Kahire, 2002, II, 92; Beydâvî, Tefsir, III, 162; Hâzin, Tefsir, VI, 39; Ebu'l-Berakât Hâfizuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî (ö. 710/1310), Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl, Beyrut, 1989, III, 1473.

119 Râzî, Tefsir, IX, 362.

120 Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nîsâbûrî Sa'lebî (ö. 427/1035), el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân, Beyrut, 2002, VIII, 172.

121 Taberî, Tefsîr, XI, 181-182; İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 226.

122 Sabri Hizmetli, İslam Tarihi, Ankara, 1991, s. 98.

Mekkelilerin de bir nebî beklentisi içerisinde olduğu ihtimali doğal olarak Mekkeliler'in Ehl-i Kitap'la ilişkisini ele almamızı gerektirecektir. Ancak öncesinde, buraya kadar anlattıklarımızı tablo halinde gösterelim.

Mekkelilerin Ehl-i Kitap Kültürüne Aşinalığı

Tarihi kaynaklar, Kur'ân'ın indirilmeye başlanmasının arefesinde Yahudi nüfusunun, ferdî olarak ya da küçük gruplar halinde Arap yarımadasının dört bir yanına dağılmasına rağmen, Mekke'de söz edilmeye değer bir Yahudi varlığının olmadığını belirtirler.[123] Söz konusu dönemde Mekke'de Yahudilerin olmayışına dair tespitlerin, Kur'ân'la da örtüştüğü iddia edilir. Bu bağlamda, Mekke'de inen sûrelerin hiç birinde "Ey İsrailoğulları!" şeklinde bir hitabın olmayışına atıfta bulunulmakta, bu sûrelerde Mûsâ (a.s.) ve İsrailoğulları'ndan yoğun bir şekilde bahsedilmesi de, Mekke toplumunun Ehl-i Kitap kültürüne aşina olması ve İsrailoğulları'nın başına gelenlerden ders almaları konusunda öğütte bulunulması ile gerekçelendirilir. Bununla birlikte ilk vahiyden bir süre sonra, itiraz saikiyle Rasûlullah'ın Mekkeliler'le yaptığı tartışmalara katılan ismi meçhul bazı Yahudilerin varlığından bahsedilir.[124] Yine tefsir eserlerinde, bazı âyetlerin tefsiri bağlamında Mekke'de birtakım Yahudilerin varlığından bahsedilip bazı isimler zikredilir.[125] Risaletin arefesinden hicrete kadarki dönemde Mekke'de bazı Hristiyan varlığından söz edilip rakam ve isimler telaffuz edilir. Bu Hristiyanların genelde köleler olduğu rivayet edilir.[126] Ayrıca Araplar'dan Varaka b. Nevfel, Osman b. el-Huveyris, Ubeydullah b. Cahş gibi sonradan Hristiyan olanlardan bahsedilir.[127] İbn Hişam, Mekke'de Rasûlullah'la görüşen ve onun, ellerindeki kitapta geleceği bildirilen nebî olduğu kanaatine varıp Müslümanlığı kabul eden Necranlı veya Habeşli olduğu rivayet

123 Cevad Ali, el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm, İran, 1380, VI, 543; Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 552; Ahmed İbrahim eş-Şerif, Mekke ve'l-Medine fi'l-câhiliyye ve 'ahdi'r-Rasûl, s. 255.

124 Cevad Ali, el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm, VI, 543; Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 554 vd.

125 Taberî, Tefsîr, VII, 648-649; Ebu'l-Haccâc el-Mekkî Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, Beyrut, trs., II, 447; Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), ed-Dürru'l-mensûr fi't-tefsiri'l-me'sûr, Mısır, 2003, XI, 136; Beydâvî, Tefsîr, II, 513.

126 Cevad Ali, el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm, VI, 590.

127 Ahmed İbrahim eş-Şerif, Mekke ve'l-Medîne fi'l-câhiliyye ve ahdi'r-Rasûl, s. 255.

edilen yirmi kadar Hristiyandan söz eder.[128] Aynı şekilde tefsir eserleri de, Nahl sûresinin 103. âyeti bağlamında, Rasûlullah'ın, ana dili Arapça olmayan ve kendi dillerinde İncil ve Tevrat okuyan bazı Hristiyanlarla irtibat halinde olduğunu bildirir, hatta birtakım isimler zikrederler.[129] Mekke'de, oranın halkıyla evlenmiş bazı Hristiyan kadınların varlığından da bahsedilir.[130]

Yine Mekke'de Mecûsî ve Sabiîlerin yanı sıra tarih eserlerinde kendilerinden Hanifler diye bahsedilen ve tevhid ilkesi doğrultusunda yaşayanların varlığından ya da bu kişiler hakkında Mekke halkının haberdar olduğundan da söz edilir.

Tarihi malumat ve genel kanaat bu olmakla birlikte biz aşağıda Mekke'deki Ehl-i Kitab'ın varlığı ve dolayısıyla Mekkelilerin bunlarla ilişkisinin boyutlarını detaylı bir şekilde ele alacak ve gözden kaçırıldığını düşündüğümüz bu ilişkinin pratik değerine atıfta bulunacağız. Ancak bunun öncesinde, tarih kitaplarının, Medine'de yoğun Yahudi varlığından bahsettiğini söyleyelim. Hicret gerçekleştiğinde, Medine nüfusunun yaklaşık yarısının Yahudilerden oluştuğu söylenir.[131] Yahudiler burada yerleşik idi. Beytü'l-midrâs adını verdikleri bir eğitim ve yargı kurumu vardı. Medine'deki Yahudilerle ilgili pek çok çalışma yapıldığı için burada Yahudilerin, sosyal, siyasal, ekonomik durumlarına dair tespitlere yer vermeyeceğiz ama çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde, Kur'ân'da, Medine'de yaşayan Yahudilere yönelik hitapların, tasdik, tebyin ve nesih kavramıyla irtibatını ele alacağız.

Medine'de kayda değer bir Hristiyan varlığı olmadığı söylenir.[132] Ancak Medine'deki Yahudi varlığının Kur'ânî temelleri çok nettir. Medine'de in-

128 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 418-419. Sözü edilen grubun Necranlı değil Habeşli olduğuna dair bkz. Levent Öztürk, Etiyopya'da İslâmiyet, İstanbul, 2001, s. 110-111; a.g.m., İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği, s. 14 vd.

129 Taberî, Tefsîr, VII, 648-649.

130 Ahmed İbrahim eş-Şerif, Mekke ve'l-Medîne fi'l-câhiliyye ve ahdi'r-Rasûl, s. 253. İbn Habib bunlara ait ellinin üzerinde isim listesi sunar. Bkz. a.g.m., el-Muhabber, Beyrut, 2009, s. 305 vd. ayrıca bkz. Sami Kilinçli, Mekki Sûrelerde Müminlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap İle İlişkileri, DT, Ankara, 2012, s. 95.

131 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 570.

132 Cevad Ali, el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm, VI, 601.

diği rivayet edilen sûrelerde bu açıkça görülmektedir. Aşağıda görüleceği üzere, tıpkı Mekke'de olduğu gibi burada da, inen âyetlerde Yahudilere yöneltilen hitaplarda, tasdik, tebyin ve nesih kavramlarına vurgu yapılmaktadır. Nitekim Medine'de bazı Yahudilerin, Rasûlullah'ın musaddık vasfını tespit etmeleri neticesinde müslüman oldukları rivayet edilir.[133] Medine dışında da Hayber, Vâdi'l-kurâ, Fedek, Teymâ, Maknâ, Cerbâ, Azruh ve Tâ'if gibi yerlerde Yahudilerin varlığından bahsedilir.[134] Şimdi Mekke'de Ehl-i Kitab'ın varlığının sebep, delil ve sonuçlarını ele alacağımız bölüme geçelim.

B. Mekke'de Ehl-i Kitab'ın Varlığının Sebep Delil ve Sonuçları

1. Mekke'de Ehl-i Kitab'ın Varlığının Sebepleri

a. Mekke'nin Özel Yeri

Mekke'de Ehl-i Kitabın varlığının en önemli sebebi bizzat Mekke'nin kendisidir. Söz konusu dönemde Mekke'nin, dünyanın dini, ticari ve siyasi merkezlerinden biri olması, oradaki Ehl-i Kitap varlığının sebebini oluşturur. Şimdi bunu biraz daha detaylandırabiliriz.

a.1. Dini Merkez Olması

a.1.1. Kâbe'nin Mekke'de Bulunması

Kâbe ismi Kur'ân'da iki kez geçer.[135] Ancak "el-Beyt",[136] "el-Beytü'l-'atîk",[137] "el-Beytü'l-harâm",[138] "el-Beytü'l-muharram",[139] "el-Mescidü'l-harâm"[140] gibi Kâbe'nin kastedildiği diğer ifadeler de dikkate alındığında pek çok âyette Kâbe'den söz edildiği görülür.

133 Mustafa fayda, "Abdullah b. Selâm", DİA, I, 134.

134 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 590 vd.

135 Mâide 5/95, 97.

136 Bakara 2/125, 127, 158; Âl-i İmrân 3/96-97; Enfâl 8/35; Hacc 22/26; Kureyş 106/3.

137 Hacc 22/29, 33.

138 Mâide 5/2, 97

139 İbrahim 14/37.

140 Bakara 2/144, 149, 150; Mâide 5/2; Tevbe 9/7, 19, 28.

Âl-i İmrân sûresinin 96. âyetinde insanlar için inşa edilen ilk binanın (beyt) Bekke'de (Mekke) bulunduğu bildirilmektedir.[141] İnsanlar için inşa edilmiş olması, Kâbe'nin insanların kullanımına tahsis edildiğini gösterir. Bu, ortak ibadet mekânı anlamına gelir. Zaten Kâbe'nin, ibadet edenler için bir toplanma yeri kılındığı bildirilmekte,[142] tavaf eden, ibadete kapanan, boyun eğen ve secde edenler için temiz tutulması emredilmiştir.[143]

Kur'ân, Kâbe ve çevresine "el-Mescidü'l-haram" demektedir. Kıblenin değiştirildiğini bildiren âyetlerde[144] yeni kıblenin bu ifadeyle anılması, Mekkî olan İsra sûresinin ilk âyetinde Kâbe ve çevresinden yine aynı şekilde bahsedilmesi, Kâbe ve çevresinin öteden beri kutsal bir mekân olduğunu göstermektedir. Nitekim Muhammed (s.a.v.)'e nübüvvet verildiği dönem ve bunun öncesinde, Mekkelilerin Kâbe'ye ihtimam gösterdikleri ve onun hizmetinde bulunmayı bir itibar vesilesi gördükleri tarihi bir hakikattir.

a.1.2. Mekke'nin Hac Mekânı Olması

Kur'ân, Kâbe merkezli bölgenin öteden beri hac ibadetinin mekânı olduğunu bildirmektedir.[145] Mekkelilerin, bu ibadetin yerine getirilmesi için birtakım faaliyetlerde bulundukları da Kur'ân'dan anlaşılmaktadır.[146]

Daha önce de değindiğimiz üzere Mekkeli müşrikler, Kâbe'nin Mekke'de bulunmasını dolayısıyla buranın hac mekânı olmasını ticarete devşiriyor, hac menasikine dair birtakım uygulamalar ihdas ediyorlardı. Hacıların ne giyeceklerinden umreyi ne zaman eda edeceklerine kadar pek çok düzenleme onların Kâbe merkezli bir ticari faaliyetin aktörleri olduğunu göstermektedir. Fil vakasının sebebinin de Kâbe'nin bu konumu olduğu söylenir.[147] İşte tüm bunlar o dönemde de Mekke'nin dini bir merkez olduğunu göstermektedir.

---

141 Kâbe'nin İbrahim (a.s.)'dan önce inşa edilip edilmediğine dair görüşler için bkz. Hasan Elik, Kur'ân Işığında Farklı Konular Farklı Yorumlar, İFAV, İstanbul, 2010, s. 17.

142 Bakara 2/125.

143 Bakara 2/125; Hacc 22/26.

144 Bakara 2/144, 149, 150.

145 Hacc 22/26 vd.

146 Tevbe 9/17 vd.

147 Mehmet Azimli, Fil Hadisesi Hakkında Bazı Mülahazalar, Hikmet Yurdu, Yıl: 1, Sayı: 2 (Temmuz-Aralık / 2008), s. 38.

a.1.3. Mekke'nin Ehl-i Kitab'ın Son Nebî Beklentisi Sebebiyle Tercih Edilen Mekânlardan Biri Olması

Tarih eserleri, son Nebî'ye nübüvvet görevinin verilmesinin arefesinde, beklenen Nebî'nin gelmesinin yaklaştığını haber veren kişilerin varlığından ve bu konudaki birtakım rivayetlerden bahsederler.[148] Ehl-i Kitap nüfusunun bölgede yoğunlaşmasında bu beklentinin de etkisinin olması uzak ihtimal değildir.

Bu yöndeki tarihî rivayetler Kur'ân'la iki açıdan örtüşmektedir. İlki, Kur'ân, son Nebî'nin geleceğine dair bilginin Ehl-i Kitap tarafından bilindiğini açık ifadelerle bildirmektedir.[149] Ayrıca önceki ilahi kitaplarda bu gerçeğin dile getirildiğine dair ifadelerin varlığı da bilinmektedir.[150] İkinci yön de Kur'ân'da İbrahim (a.s.)'ın ettiği duadan, bu duanın kabulünden ve Mekkeliler'e İbrahim (a.s.)'ın torunları olduklarından bahsedilmesidir. İşte bundan dolayı Ehl-i Kitap Son Nebî beklentisini bu bölgelerde yoğunlaştırmış olmalıdır.

a.2. Mekke'nin Güvenli Bölge ve Ticari Cazibe Merkezi Oluşu

Bakara sûresinin 126. âyetinde, İbrahim (a.s.)'ın, Mekke'yi güvenilir bir yer kılması, Allah'a ve ahiret gününe inanan şehir halkını rızıklandırması için Allah'a ettiği duadan bahsedilir. Devamında, Allah, İbrahim (a.s.)'ın duasını, şehrin kâfirlik edenlerini de içine katarak kabul ettiğini bildirir. Mekke'nin güvenilir bir yer kılınması için İbrahim (a.s.)'ın ettiği dua İbrahim sûresinin 35. âyetinde de geçer.

Mekke Allah tarafından dokunulmaz kılınmış bir yerdi.[151] Kur'ân, etrafındaki kargaşaya rağmen, o dönemde Mekke'nin güvenilir bir yer olduğunu bildirmektedir.[152] Konuyla ilgili iki âyet şöyledir:

148 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 231 vd.

149 Bakara 2/76, 89, 101, 146; A'râf 7/157.

150 Tesniye 18/15, 18; Yuhanna 14/1 vd.,16/5 vd. Muhammed (s.a.v.)'in önceki ilahi kitaplarda müjdelenmesi ilgili yapılan çalışmalara dair bir liste için bkz. Câbirî, Kur'an'a Giriş, s. 35 (11 no'lu dipnot).

151 Neml 27/91.

152 Ankebut 29/67.

"Çevrelerinde insanlar kaçırılırken, dokunulmaz ve güvenli bir yer oluşturduğumuzu görmüyorlar mı? Batıla inanacaklar da Allah'ın iyilik ve ikramını görmezlikten mi gelecekler?" (Ankebut 29/67)	أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ
"Dediler: 'Eğer biz seninle birlikte doğru yolu tutacak olursak, yerimizden, yurdumuzdan oluruz.' Biz onları kendi katımızdan azıklansınlar diye, her türlü ürünlerin her yandan gelip yığılacağı korkusuz, kutlu bir çevrede yerleştirmedik mi? Ancak, onların pek çoğu bunu bilmezler." (Kasas 28/57)	وَقَالُوا إِنْ نَتَّبِعِ الْهُدَى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Hicaz diyebileceğimiz Mekke ve yakın çevresi, yarımadanın kuzeyi ve güneyi gibi güçlü devletlerin saldırılarına maruz kalmamıştır. Ayrıca bölgenin coğrafi şartları orduların hicaz bölgesine sevkini güçleştirmiştir. Kaldı ki bu bölge, güçlü devletlerin ele geçirmeye değer bulacakları herhangi bir ekonomik zenginlikten de yoksundu. İşte bu, Hicaz bölgesinin kuzey ve güneye göre daha güvenli olmasını sağlamıştı. Dış etkilere karşı korunaklı olması bu bölgenin dil ve nesep açısından safiyetini korumasına da yardımcı olmuştu.[153]

Yine yukarıdaki âyette de görüldüğü üzere pek çok yerden buraya çeşitli ürünler getirilmekteydi. Yani Mekke, halkının, dilediği ürüne ulaşma imkânı olan bir şehirdi.[154]

Hac sûresinin 28. âyeti, bu âyetin öncesindeki âyetlerde bahsedilen hac ibadetinin, şehre birtakım menfaatler sağlayacağını göstermektedir. Mâide sûresinin 97. âyetinde de, Kâbe'nin insanlar için dünyevi menfaatler sağlayan bir yönü olduğu açıkça bildirilmektedir.

Kureyş sûresinde, ticari olarak Mekke'nin ayrıcalığı bildirildikten sonra Beyt'in Rabbi'ne kulluk etmeleri emredilmekte, ellerindeki imkânın Kâbe'den kaynaklandığı bildirilmiş olmaktadır.

153 İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 27-28.

154 Kasas 28/57. İzzet Derveze, Allah'ın gökten su indirdiğine, çeşitli meyveler bitirdiğine dair âyetlerin de, bazı gerekçelerden hareketle Mekke'nin yakın çevresi ile ilgili olduğunu dile getirir. İzzet Derveze, Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I, 26, 27.

Mekkeliler özellikle de Kureyş, o dönemde kendi bölgelerini aşan ticari faaliyetin içinde hatta başında yer alıyordu.[155] Böylesi bir ticari faaliyet Mekke'yi çevre bölgelerle sürekli irtibatlı bir şehir haline getirmiş, bu da dini cereyanlardan haberdar olmalarını sağlamıştı.[156]

a.3. Mekke'nin Ümmü'l-Kurâ [Ana kent] Olması

Zuhruf sûresinin 31. âyetinde Mekkeliler'in, "Kur'ân iki şehirden birine indirilmesi gerekirdi" diye düşündüklerini öğreniyoruz. Kastedilen iki şehirden birinin Mekke olduğunda şüphe yoktur. Kur'ân'ın iki âyetinde, Mekke kastedilerek, şehirlerin anası ve çevresindekilerin uyarılması için (لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا) Kur'ân'ın indirildiği bildirilmektedir.[157]

"Anakent" veya "başkent" olarak dilimize çevirebileceğimiz Ümmü'l-kurâ ifadesinin anaşehir anlamına gelen İngilizce "metropolis" kelimesine tekabül ettiği söylenir.[158] Çevre bölgelerden insanların buraya hac yapmak için gelmeleri sebebiyle, Mekke'nin, Rasûlullah'tan önce de bu adla anıldığı söylenir.[159] Mekke'nin Rasûlullah'tan önce de bu adla anılması Kur'ân'la da örtüşmektedir. Hatta bu ifadenin Mekke için kullanılması Mekke'nin sadece dini değil, ticari ve kültürel öncülüğünden de kaynaklanıyor olabilir.[160]

2. Mekke'de Ehl-i Kitab'ın Varlığının Delilleri

Yukarıdaki sebeplerden dolayı söz konusu dönemde Mekke ve çevresinde Ehl-i Kitab kimseler olmalıdır dedik. Bu bölümde de âyet ve rivâyetlerden hareketle bunu delillendirmeye çalışacağız.

155 Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 21.

156 İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 47, 54 vd.

157 Enam 6/92; Şura 42/7.

158 Muhammed Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, trc. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul, 1992, s. 43.

159 Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, s. 33-34, 43; a.g.m., İslam Peygamberi, I, 25.

160 Hasan Elik, Kur'ân Işığında Farklı Konular Farklı Yorumlar, s. 25 vd.

a. Mekke'de Ehl-i Kitab'ın Varlığını Gösteren Âyetler

a.1. Mekki Sûrelerin Genel Yapısı

Sûrelerin Mekkî ve Medenî olarak isimlendirilmesinde zaman, mekân ve muhatap gibi bazı ölçütlerden bahsedilir. Zamana göre yapılan tasnifte, Rasûlullah'ın Medine'ye hicretine kadarki dönemde inen sûreler Mekkî; hicretten sonra inenler Medenî olarak isimlendirilir. Mekâna göre yapılan tasnife göre, Mekke'de nazil olanlara Mekkî; Medine'de nazil olanlara Medenî denilir. Muhatapları açısından yapılan tasnife göre ise Mekke halkına hitap edilenler Mekkî; Medine halkına hitap edilenler Medenîdir. Ayrıca sûreler Mekkî ve Medenînin dışında bir kısmı Mekkî; bir kısmı Medenî; ve ne Mekkî ne Medenî olanlar şeklinde de tasnif edilir. Hangi sûrelerin Mekkî hangilerinin Medenî olduğu sahabe rivayetlerine dayanır ve bu konuda bazı ihtilaflar söz konusudur. Bu konuda yirmi sûrenin Medenî, sekseniki sûrenin Mekkî olduğu hususunda ittifak; 12 sûrenin ise Mekkî ya da Medenî olduğu hususunda ihtilaf olduğundan bahsedilir. Ayrıca konuyla ilgili kitaplarda, sûrelerin Mekkî ya da Medenî olduğunu bilmeye yarayacak bazı üslup ve anlam özelliklerine de değinilir. Yine bu tür eserlerde sûrelerin Mekkî ve Medenî olduğunu bilmenin bazı yararlarından bahsedilir.[161]

161 Konuyla ilgili olarak bkz. Suyûtî, el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân, Mısır, 1306, I, 15 vd.; Zerkeşî, el-Burhân, I, 187 vd.; Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî (ö. 1367/1948), Menâhilü'l-'ırfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 2003, (I-II), s. 112 vd.; Atilla Yargıcı, "Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", İslâmî Araştırmalar Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 4, 2004, s. 281 vd.; İclal Ekinci, Mekkî Sûrelerde Hoşgörü, s. 16 vd.; Muhammed Hadi Marifet, Kur'an İlimlerine Giriş, trc. Yusuf Tazegün, İstanbul, 2014, s. 101 vd.; M. Faik Yılmaz, Âyetler ve Sûreler, Ankara, 2009, s. 142 vd. Bu kaynaklardan hareketle yaklaşık olarak oluşturulan bazı tablolar şöyledir:

İbn Abbas Rivayetine Göre Mekkî ve Medenî Sûreler							
Mekkî Sûreler						Medenî Sûreler	
1	Alak	31	Kıyamet	61	Fussılet	1	Bakara
2	Kalem	32	Hümeze	62	Zuhruf	2	Âl-i İmrân
3	Müzzemmil	33	Mürselat	63	Duhan	3	Enfal
4	Müddessir	34	Kaf	64	Casiye	4	Ahzab
5	Fatiha	35	Beled	65	Ahkaf	5	Maide
6	Mesed	36	Tarık	66	Zariyat	6	Mümtahanae
7	Tekvir	37	Kamer	67	Gaşiye	7	Nisa
8	Ala	38	Sad	68	Kehf	8	Zilzal
9	Leyl	39	Araf	69	Şura	9	Hadid
10	Fecr	40	Cin	70	Secde	10	Muhammed
11	Duha	41	Ya sin	71	İbrahim	11	Ra'd
12	İnşirah	42	Furkan	72	Enbiya	12	Rahman
13	Asr	43	Fatır	73	Nahl	13	İnsan
14	Adiyat	44	Meryem	74	Nuh	14	Talak
15	Kevser	45	Ta Ha	75	Tur	15	Beyyine
16	Tekasür	46	Vakıa	76	Müminun	16	Haşr
17	Maun	47	Şuara	77	Mülk	17	Nasr
18	Kafirun	48	Neml	78	Hakka	18	Nur
19	Fil	49	Kasas	79	Mearic	19	Hacc
20	Felak	50	İsra	80	Nebe	20	Münafikun
21	Nas	51	Yunus	81	Naziat	21	Mücadile
22	İhlas	52	Hud	82	İnfitar	22	Hucurat
23	Necm	53	Yusuf	83	İnşikak	23	Tahrim
24	Abese	54	Hicr	84	Rum	24	Cuma
25	Kadir	55	Enam	85	Ankebut	25	Teğabun
26	Şems	56	Saffat	86	Mutaffifin	26	Saff
27	Buruc	57	Lokman			27	Feth
28	Tin	58	Sebe			28	Tevbe
29	Kureyş	59	Zümer				
30	Karia	60	Gafir				

Bir Başka Tasnife Göre Mekkî ve Medenî Sûreler							
Mekkî Sûreler				Medenî Sûreler		İhtilaflı Olanlar	
1	En'âm	42	Mülk	1	Bakara	1	Fatiha
2	Yunus	43	Nun	2	Âl-i İmrân	2	Ra'd
3	Hud	44	Hakka	3	Nisâ	3	Rahmân
4	Yusuf	45	Mearic	4	Mâide	4	Saff
5	İbrahim	46	Nuh	5	Enfâl	5	Teğâbun
6	Hicr	47	Cinn	6	Tevbe	6	Mutaffifin
7	Nahl	48	Müddessir	7	Nûr	7	Kadr
8	İsra	49	Kıyamet	8	Ahzâb	8	Beyyine
9	Kehf	50	İnsan	9	Muhammed	9	Zilzâl
10	Meryem	51	Mürselat	10	Feth	10	İhlas
11	Ta Ha	52	Nebe	11	Hucurât	11	Felak
12	Enbiya	53	Naziat	12	Hadîd	12	Nas
13	Hacc	54	Abese	13	Mücâdile		
14	Müminun	55	Tekvir	14	Haşr		
15	Furkan	56	İnfitar	15	Mümtahane		
16	Şuara	57	İnşikak	16	Cuma		
17	Neml	58	Büruc	17	Münâfikûn		
18	Kasas	59	Tarık	18	Talâk		
19	Ankebut	60	Ala	19	Tahrîm		
20	Rum	61	Ğaşiye	20	Nasr		
21	Lokman	62	Fecr				
22	Secde	63	Beled				
23	Sebe	64	Şems				
24	Fatır	65	Leyl				
25	Ya sin	66	Duha				
26	Saffat	67	İnşirah				
27	Sad	68	Tin				
28	Zümer	69	Alak				
29	Gafir	70	Adiyat				
30	Fussılet	71	Karia				
31	Şura	72	Tekasür				
32	Zuhruf	73	Asr				
33	Duhan	74	Hümeze				
34	Casiye	75	Fil				
35	Ahkaf	76	Kureyş				
36	Kaf	77	Maun				
37	Zariyat	78	Kevser				
38	Tur	79	Kafirun				
39	Necm	80	Mesed				
40	Kamer	81	A'râf				
41	Vakıa	82	Müzzemmil				

İzzet Derveze'nin Tasnifine Göre Mekkî ve Medenî Sûreler							
Mekkî Sûreler						Medenî Sûreler	
1	Alak	31	Hümeze	61	Şûrâ	1	Bakara
2	Kalem	32	Mürselât	62	Zuhruf	2	Enfâl
3	Müzzemmil	33	Kâf	63	Duhân	3	Âl-i İmrân
4	Müddessir	34	Beled	64	Casiye	4	Ahzâb
5	Fatiha	35	Târık	65	Ahkâf	5	Mümtahane
6	Mesed	36	Kamer	66	Zâriyât	6	Nisâ
7	Tekvîr	37	Sâd	67	Gâşiye	7	Zilzâl
8	A'lâ	38	A'râf	68	Kehf	8	Hadîd
9	Leyl	39	Cin	69	Nahl	9	Muhammed
10	Fecr	40	Yâ sîn	70	Nûh	10	Ra'd
11	Duhâ	41	Furkan	71	İbrahim	11	Rahmân
12	İnşirah	42	Fâtır	72	Enbiyâ	12	İnsan
13	Asr	43	Meryem	73	Mü'minûn	13	Talâk
14	Âdiyât	44	Tâ hâ	74	Secde	14	Beyyine
15	Kevser	45	Vâkıa	75	Tûr	15	Haşr
16	Mâûn	46	Şu'arâ	76	Mülk	16	Nasr
17	Kâfirûn	47	Neml	77	Hâkka	17	Nûr
18	Fîl	48	Kasas	78	Me'âric	18	Hacc
19	Felak	49	İsrâ	79	Nebe'	19	Münâfikûn
20	Nâs	50	Yunus	80	Nâzi'ât	20	Mücâdile
21	İhlas	51	Hûd	81	İnfitâr	21	Hucûrât
22	Necm	52	Yusuf	82	İnşikâk	22	Tahrîm
23	Abese	53	Hicr	83	Rûm	23	Teğâbûn
24	Kadr	54	En'âm	84	Ankebût	24	Saff
25	Şems	55	Saffât	85	Mutaffifîn	25	Cumu'a
26	Bürûc	56	Lokman			26	Feth
27	Tin	57	Sebe'			27	Mâide
28	Kureyş	58	Zümer			28	Tevbe
29	Kâri'a	59	Gâfir			29	Nasr
30	Kıyâme	60	Fussılet				

Biz çalışmamızda sûrelerin Mekkî ve Medenî olduğunu söylerken, hicreti dikkate aldık. Zaten genel anlayış da böyledir. Sûrelerin Mekkî-Medenî şeklindeki tasnifte amacımız, önceki şeriat ile sonraki şeriat arasındaki ilişkinin tespit edilmesi hususudur. Zira zaman zaman dile getirildiği gibi,

Abdülmüteal Sa'îdî'nin Tasnifine Göre Mekkî ve Medenî Sûreler												
Mekkî Sûreler										Medenî Sûreler		
Risaletin ilk beş yılında inenler	1	Alak	Risaletin beşinci ve onbirinci yılları arasında inenler	22	Necm	Risaletin onbirinci yılından hicrete kadar inenler	49	İsrâ		1. ve 6.	1	Bakara
	2	Kalem		23	Abese		50	Yunus			2	Enfâl
	3	Müzzemmil		24	Kadr		51	Hûd			3	Âl-i İmrân
	4	Müddessir		25	Şems		52	Yusuf			4	Ahzâb
	5	Fatiha		26	Bürûc		53	Hicr		6. ve 9. Yıllar Arasında İnenler	5	Mümtahane
	6	Mesed		27	Tin		54	En'âm			6	Nisâ
	7	Tekvîr		28	Kureyş		55	Saffât			7	Zilzâl
	8	A'lâ		29	Kâri'a		56	Lokman			8	Hadîd
	9	Leyl		30	Kıyâme		57	Sebe'			9	Muhammed
	10	Fecr		31	Hümeze		58	Zümer			10	Ra'd
	11	Duhâ		32	Mürselât		59	Gâfir			11	Rahmân
	12	İnşirah		33	Kâf		60	Fussılet			12	İnsan
	13	Asr		34	Beled		61	Şûrâ			13	Talâk
	14	Âdiyât		35	Târık		62	Zuhruf			14	Beyyine
	15	Kevser		36	Kamer		63	Duhân			15	Haşr
	16	Mâûn		37	Sâd		64	Casiye			16	Nasr
	17	Kâfirûn		38	A'râf		65	Ahkâf			17	Nûr
	18	Fîl		39	Cin		66	Zâriyât			18	Hacc
	19	Felak		40	Yâ sîn		67	Gâşiye			19	Münâfikûn
	20	Nâs		41	Furkan		68	Kehf			20	Mücâdile
	21	İhlas		42	Fâtır		69	Nahl			21	Hucûrât
				43	Meryem		70	Nûh			22	Tahrîm
				44	Tâ hâ		71	İbrahim			23	Teğâbûn
				45	Vâkıa		72	Enbiyâ		9. ve 10. Yıl	24	Saff
				46	Şu'arâ		73	Müminûn			25	Cumu'a
				47	Neml		74	Secde			26	Feth
				48	Kasas		75	Tûr			27	Mâide
							76	Mülk			28	Tevbe
							77	Hâkka			29	Nasr
							78	Me'âric				
							79	Nebe'				
							80	Nâzi'ât				
							81	İnfitâr				
							82	İnşikâk				
							83	Rûm				
							84	Ankebût				
							85	Mutaffifîn				

böyle bir tasnifin tebliğ metodu çerçevesinde tedriciliği dikkate alma gibi bir pratik değeriyle ilgilenmedik.

Mekkî sûrelerde yoğun bir şekilde İsrailoğulları'ndan ve onlara gönderilen nebîlerden bahsedilir. Önceki nebîlerden, onların mücadelelerinden ve eski ümmetlerden bahseden âyetlerin neredeyse tamamı Mekke'de inmiştir. Bu, görmezden gelinemeyecek ya da sadece "Mekkeliler'in ibret almaları için" şeklinde basit bir sebebe indirgenemeyecek kadar önemlidir.

Mekke'de inen âyetlerde, önceki nebî ve ümmetlerden çokça bahsedilmesi, Mekke halkının, Ehl-i Kitap kültürüne aşina olması, birtakım nebilerin isimlerine ve onların mücadelelerine dair bilgiye sahip olmaları şeklindeki bir izahla da geçiştirilemez.

Biz Mekkî sûrelerde Ehl-i Kitap'la ilgili bu yoğun kullanımın, Mekke ve çevresindeki Ehl-i Kitap varlığıyla, zaman zaman onlarla kurulan irtibatla, dolayısıyla tasdik kavramıyla yakından ilişkisi olduğunu düşünmekteyiz. Bunun Kur'ânî temellerini ortaya koymak için de Mekke'de Ehl-i Kitab'ın varlığını bazen doğrudan gösteren bazen de dolaylı olarak işaret eden bazı âyetleri ele almak istiyoruz.

a.2. Mekkî Sûrelerde Ehl-i Kitab'ın Varlığını Gösteren İfadeler

Mekke döneminde indiğini bildiğimiz bazı âyetlerde, Muhammed (s.a.v)'e vahyedilenlerin, önceki ilahi kitaplarda da yer aldığının vurgulanması önemlidir. Bu, Mekke'de hem Ehl-i Kitap olduğunu hem de bunlar içinde Kur'ân'ın musaddık vasfını muhakeme edecek seviyede kişilerin bulunduğunu gösterir. Şimdi bazı âyetleri bu bağlamda ele alabiliriz. Ancak şunu bir kez daha vurgulayalım ki burada sadece Mekke'de indiğini düşündüğümüz âyetlere yer vereceğiz. Zira burada ele alınan âyetlerin pek çok benzeri Medenî sûrelerde de yer alır.

a.2.1. Şu'arâ 26/192 vd.

"O Kur'ân, elbette âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Onu güvenilir Ruh indirmiştir. Kalbine indirmiştir ki, uyarıcılardan olasın. Apaçık Arap diliyledir. Kur'ân, elbette öncekilerin Kitaplarında da vardı. İsrailoğulları'nın âlimlerinin bunu bilmesi, onlar için bir belge değil midir?	وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةً أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ

Mekkî olan[162] Şu'arâ sûresinin yukarıdaki âyetlerine göre Muhammed (s.a.v.)'e indirilen Kitap öncekilere indirilen kitapların Arapça şeklidir. Nitekim Mekkî olan Ahkâf sûresinin 12. âyetinde de Kur'ân'ın, Musa (a.s.)'a verilen kitabı Arapça olarak tasdik ettiği bildirilir. (وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا). Yukarıdaki Şu'arâ sûresinin 196. âyetinde geçen "وَإِنَّهُ" ifadesindeki zamirle kastedilen Kur'ân'dır.[163] Aynı âyette geçen "وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ" ifadesi de "önceki ümmetlere indirilen kitaplar" anlamındadır.[164] 197. âyette, Kur'ân ile önceki kitaplar arasındaki bu sıkı bağın İsrailoğulları'nın âlimleri tarafından biliniyor olmasına dikkat çekiliyor. 197. âyet, tefsir eserlerinde genelde Abdullah b. Selâm'la bağlantılı olarak ele alınır ve âyette zikredilen "İsrailoğulları'nın âlimleri = عُلَمَٰٓؤُا بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ" ifadesiyle, Abdullah b. Selâm ya da onun gibilerin kastedildiği yaygın bir kanaattir.[165] Ancak Abdullah b. Selâm'ın Müslüman olma tarihi hususundaki tereddüt-

162 Genel kanaat bu olmakla birlikte farklı rivâyetler için bkz. Bekir Topaloğlu, "Şuarâ Sûresi", DİA, XXXIX, 221.

163 Taberî, Tefsîr, IX, 475-476; Tefsirlerde 196. âyette geçen zamirin Muhammed (s.a.v.)'e ait olduğuna dair rivayetlerden de söz edilir. (bkz. Muhammed Mütevelli eş-Şa'râvî (820/1418), Tefsîru'ş-Şa'râvî, Kahire, trs., s. 10693 (6675)) Böylelikle onun isminin önceki kitaplarda yazılı olmasıyla ilgili olarak âyeti ele alırlar. Hatta Ebû Hanîfe'nin, Farsça kıraatle namaza cevaz vermesini buna dayandırdığı söylenir. (bkz. Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelusî (ö. 754/1256), el-Bahru'l-muhît, Beyrut, 1992, VIII, 189.)

164 Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris ibn ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327/938), Tefsîru İbn Ebî Hatim, Beyrut, trs., IX, 2819; Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XI, 299; Beydâvî, Tefsîr, II, 553; Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf Ebî Zeyd es-Se'âlibî (ö. 875/1470), Tefsîru's-Se'âlibî: el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Beyrut, 1997, IV, 236.

165 Onun yanı sıra başka isimlerden de bahsedilir. Bkz. Taberî, Tefsîr, IX, 476-477; Beğavî, Tefsîr, III, 372; Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XI, 299-300.

ler[166] bu kanaati tartışmalı kılmaktadır. Benzer şekilde Ahkâf sûresinin 10. âyetinde de İsrailoğulları'ndan birinin[167] Kur'ân'ın önceki ilahi kitapları tasdik ettiğine şahitlik edip iman etmesinden bahsedilir (وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَآمَنَ). Şu'arâ sûresinin -hatta Ahkâf sûresinin- Mekkî olması önemlidir. Bu, Mekke ve çevresinde, ilahi kitaplar hakkında bilgisine başvurulabilecek kişilerin olduğunu, dolayısıyla Mekke ve çevresinin Ehl-i Kitap kültürüne uzak olmadığını gösterir. Önemli bir husus da Mekke ve civarında Kur'ân ile kendi kitapları arasındaki ilişkiyi tespit edebilecek bilgi seviyesine sahip kişilerin bulunmasıdır. Bu, o dönemde Kur'ân ile karşılaştırma yapılabilecek bir kitabın varlığını göstermesi açısından da önemlidir. 197. âyetle ilgili olarak, Mekkelilerin Ehl-i Kitab'a dini birtakım sorular sordukları, hatta bu iletişim neticesinde Yahudi ve Hıristiyan olan Arapların olduğu da söylenir. Yine bu âyetle ilgili olarak Mekkelilerin Medine'ye bir heyet gönderip Muhammed (s.a.v.)'in iddiasına dair Yahudilerden bilgi aldıkları rivayet edilir.[168] Tefsirler 197. âyetle ilgili olarak birtakım isimlerden bahsetseler de bu isimler Mekke'den ziyade Medine dönemini hatıra getirmektedir. Bunda muhtemelen, Mekke dönemine ait algının etkisi olmuştur. Mekkelilerin Medine'ye bir grup gönderip Yahudilerden Muhammed (s.a.v.)'in iddialarıyla ilgili olarak bilgi aldıklarına dair rivayet[169] de bu algıyla kurgulanmış olabilir. Aksi halde Mekke'de inen pek çok benzer âyetin, Mekke ve yakın çevresindekileri sürekli Medine'deki Yahudilere yönlendirdiğini kabul etmemiz gerekecektir ki bu pek mümkün gözükmemektedir. Öte yandan âyetteki hitap Mekkelilerden ziyade Ehl-i Kitap için geçerlidir. Muhammed (s.a.v)'den sürekli mucize talebinde bulunan Ehl-i Kitab'a, kendi içlerindeki âlimlere danışmaları tavsiye edilmekte, onların kanaatlerine dikkat çekilmektedir. Yukarıdaki âyetle ilgili olarak dikkat çeken bir başka husus da Şu'arâ sûresinin Mekkî olduğuna dair genel kabule rağmen 197. âyetin Medine'de indiğini söyleyenlerin olmasıdır. Bu, Mekke ve çevresinde Ehl-i Kitab'ın olmadığına dair algının bir sonucudur ve bu durum sadece bu âyetle sınırlı da değildir.[170] Tâhir b.

166 Taberî, Tefsîr, XI, 278; Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", DİA, I, 134.

167 Tefsirler bu kişinin de Abdullah b. Selâm olduğunu söylerler. Bkz. Taberî, Tefsîr, XI, 278 vd.

168 Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhît, VIII, 189-190.

169 Beğavî, Tefsîr, III, 372; Se'âlibî, Tefsîr, IV, 236.

170 Mesela bkz. Mukâtil, Tefsîr, II, 445; Konuyla ilgili olarak Muhammed Esed şunları söylemektedir: "... Sırf 'İsrailoğulları arasındaki bilgili kişiler'den söz ediliyor diye,

‘Âşûr, Mukâtil b. Süleyman’ın Şu’arâ sûresinin 197. âyetinin Medenî olduğuna dair görüşüyle ilgili olarak şunları söyler:

> “Mukâtil’den yapılan rivâyete göre Şu’arâ sûresinin 197. âyeti Medine’de nazil olmuştur. Onu bu görüşe iten şey, Müslümanlarla İsrailoğulları’nın âlimlerinin karşılaşmasının hicretten sonra olduğu düşüncesidir. Ancak, bu âyetin inmesi için İsrailoğulları’nın âlimleriyle karşılaşılmasının bir zorunluluk olmadığına dair deliller herkesin malumudur. Nitekim Kur’ân’da, Mekke’de inen bazı âyetler bunun delilidir. Bunların bazıları şunlardır:

“De ki: Benimle aranızda şahit olarak Allah ve yanında Kitap’tan bilgisi olan kişi yeter.” (Ra’d 13/43)	قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ
“Kendilerine bundan önce kitap verdiklerimiz buna inanırlar.” (Kasas 28/52)	الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ
“Sana da Kitabı indirdik. Kendilerine Kitap verdiklerimiz buna inanırlar.” (Ankebût 29/47)	وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ

> İsrailoğulları’nın âlimlerinin Mekke’deki faaliyetleri meşhurdur. Mekke halkı Medine’deki Yahudilerle bağlantı halindeydi. Nitekim Mekkeliler Muhammed (s.a.v.)’in nübüvveti hususunda onlara müracaat etmişlerdi...”[171]

Bazı müfessirler, 197. âyetin, Ehl-i Kitab’ın, Muhammed’in nebî olduğu hususundaki kat’î kanaatleri ve itiraflarıyla ilgili olduğunun altını çizerler ve bu bağlamda A’râf sûresinin 157. âyetine atıfta bulunurlar.[172] İbn Kesîr Ankebût sûresinin 51. âyeti bağlamında Şu’arâ sûresinin 197. âyetini zikreder ve ikisi arasındaki bağa temas eder.[173] Gerçekten de Mekkî bir sûre olan Ankebût sûresinin 51. âyetinde Muhammed (s.a.v.)’e indirilenin Ehl-i

---

Suyûtî’nin yaptığı gibi 197. âyetin Mekke dönemine ait olduğunu söylemek için elde yeterli ve inandırıcı bir delil yoktur; çünkü İsrailoğullarıyla ilgili atıflara başka Mekkî Sûrelerde de sıkça rastlanmaktadır.”, a.g.m., Kur’an Mesajı meal-tefsir, trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul, 1996, II, 740.

171 Tâhir b. ‘Âşûr, Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr, XIX, 90.

172 İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 175; Suyûtî, ed-Dürru’l-mensûr, XI, 299; Ebü’l-Leys İmâmü’l-hûda Nasr b. Muhammed b. Ahmed Semerkandî (ö. 983/373), Tefsîru’s-Semerkandî, Beyrut, trs., II, 567.

173 İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 304.

Kitap için yeterli bir delil olduğundan bahsedilir (أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَى عَلَيْهِمْ) ki bu ancak Kur'ân ile önceki kitaplar arasındaki tasdik ilişkisi ile bir anlam ifade eder. Bu âyetlerle Kasas sûresinin 53. âyeti (وَإِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ) arasındaki irtibata dikkat çekenler olması da önemlidir.[174] Mesela Şa'râvî de Şu'arâ sûresinin yukarıdaki âyetlerini ele alırken, şeriatlar arasındaki ilişkiye; değişmeyen bir özün varlığına dikkat çekmekte, bu bağlamda Şûrâ sûresinin 13. âyetini (شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدين مَا وصى بِهِ نُوحاً والذي أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وموسى وعيسى أَنْ أَقِيمُواْ الدين وَلاَ تَتَفَرَّقُواْ فِيهِ) hatırlatmaktadır. Şa'râvî, Şu'arâ sûresinin 196. âyetiyle A'lâ sûresinin 18. ve 19. âyetleri (إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى) arasındaki irtibata da atıfta bulunur.[175] Gerçekten de Mekke'de erken dönem inen sûrelerden biri olan A'lâ sûresinin son iki âyetinde, sûrenin öncesinde zikredilenlerin İbrahim ve Musâ'ya indirilen sayfalarda da bulunduğunun hatırlatılması önemlidir. Bir sonraki başlıkta bu âyetleri ele alacağız. Ancak önce Şu'arâ sûresinin 196. âyetinde geçen "زُبُرِ الْأَوَّلِينَ" ifadesiyle ilgili bir hususa kısaca değinmek istiyoruz.

Zebûr [زَبُور] Kelimesinin Anlamı

"Öncekilerin kitapları" şeklinde meal verilen "زُبُرِ الْأَوَّلِينَ" ifadesinde geçen "zübur = زُبُر", "zebûr = زَبُور" kelimesinin çoğuludur. Kelimenin kökü "z-b-r = ز ب ر" harflerinden oluşan ve "birine taş atmak, taş üstüne taş koymak, (kuyuyu) taşla örmek, yazmak, (علي harf-i cerri ile) bir şeye sabretmek, (عن harf-i cerri ile) birini bir şeyden menetmek, terslemek, kovmak" anlamlarına gelen "زَبَرَ" fiilidir ve bu fiilin mastarı "çok sağlam" anlamına gelen "زَبْرا"dır.

Fiilin kökünde "(kuyuyu) taşla örmek" anlamının olması fiilin mastarı olan "الزَّبْرُ" kelimesinin "çok sağlam" anlamına gelmesinin sebebi olmalıdır. Muhtemelen "الزَّبْرُ" kelimesinin "taş" anlamına gelmesi de aynı sebeptendir. "الزَّبْرُ" ve "الزِّبِرُّ" kelimeleri için sözlükler "çok sağlam, akıl ve görüş sahibi, sabır, yazı" anlamı da verirler.

Gerek kelimeye gerek fiile yazı (yazmak) anlamının verilmesi, hatta "الْمِزْبَر" kelimesinin kalem, "الزَّبْرُ" (çoğulu زُبُور) kelimesinin yazılı olan şey (الْمَكْتُوب) anlamına gelmesi oldukça yaygındır. Fiilin aynı kök harflerinden "زَبَرُ" şek-

174 Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhît, VIII, 190.

175 Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, s. 10693 (6675).

lindeki lâzım (geçişsiz) kalıbı "iri olmak, semizleşmek, yiğit olmak" anlamlarına gelir. Bu kalıptan isim olan "الزُّبْرَة" "büyükçe bir parça" anlamına gelir ve bu kelimenin çoğulu "زُبَر" şeklindedir. Kelimenin bu çoğul hali Kehf sûresinin 96. âyetinde "hadid (demir)" kelimesine muzaf (tamlanan) olarak "زُبَر الْحَدِيدِ = demir parçaları, yığını" anlamında kullanılır.[176] "زُبُر الْأَوَّلِينَ" ifadesinde geçen "zübur" kelimesinin tekili olan "zebûr" için sözlükler, "kitap, mülk, fırka, parça" gibi anlamlar verirler.

Kelimenin özelde de Davud (a.s.)'a verilen Kitab'ın adı olduğundan bahsedilir. Mü'minûn sûresinin 53. âyetinde kelimenin çoğul hali olan "زُبُر", "fırka, parça" anlamında (فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا) geçer. Zebûr kelimesine sözlüklerin verdiği anlamlardan "parça" anlamı, kelimenin geçtiği iki yer olan Kehf sûresinin 96 ile Mü'minûn sûresinin 53. âyetlerindeki kullanımıyla Kur'ân tarafından teyit edilmiştir diyebiliriz. Kelimeye sözlüklerde "mülk" anlamı da verilir. Bu anlamın temelinde, kelimenin Kur'ân'da Davud (a.s.)'la ilişkili olarak kullanımının ve Davud (a.s.)'ın da mülk sahibi olmasının bir ilgisi olabilir.

Kelimenin sözlüklerde belki de en yaygın anlamı olan "kitap" anlamı ise iki âyette[177] Davud (a.s.)'a Zebur'un verildiğinin bildirilmesi, beş âyette[178] de kelimenin çoğul hali olan "zubur" kelimesiyle öncekilere indirilenlere atıfta bulunulması şeklindeki kullanımıyla örtüşür gözükmektedir. Ancak zebur kelimesi gerçekten bildiğimiz kitap anlamına mı gelmektedir?

Sözlüklerde kelimenin fiil haline "yazmak", doğrudan kelimeye ise "kitap" anlamının verilmesi ve kelimenin yukarıda bahsedilen âyetlerdeki kullanımının da bununla örtüşüyor olması, hatta kelimenin Arapça dışındaki

176 Ebû Abdirrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791), Kitâbü'l-'ayn, İran, 1409 (h.), "z-b-r" md.; İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "z-b-r" md.; İsmail b. Hammâd el-Cevherî (ö. 393/1003), es-Sıhâh Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-'Arabiyye, Beyrut, 1984, "z-b-r" md. Ayrıca konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Osman Kara, Kur'an'da Zebûr, DEÜİFD, XXXV/2012, s. 281-303.

177 Nisâ 4/163; İsra 17/55. Enbiyâ sûresinin 105. âyetinde geçen zebur ifadesiyle de Dâvûd (a.s.)'a verilen kitap anlaşılabilir. Nitekim bu âyet ile Kitab-ı Mukaddes'te geçen bir ifade arasındaki benzerliğe dikkat çekenler bulunmaktadır. Bkz. Ahmed Subhi Furat, "Zebûr", İA, İstanbul, 1986, XIII, 481; Ömer Faruk Harman, "Zebur", İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, IV, 519.

178 Âl-i İmrân 3/184; Nahl 16/44; Şu'arâ 26/196; Fâtır 35/25; Kamer 54/43.

dillerde benzer anlamına vurgu yapılması[179] zebur kelimesinin kitap anlamına geldiği hususunda güçlü bir teamül oluştursa da nebilere verilen vahiylerin Kur'ân'da bazen "kitap", bazen "zikir", bazen "suhuf" hatta dolaylı olarak bazen de "esâtîr" ve "kırtas" kelimeleriyle ifade edilmiş olması, zebur kelimesinin, bu kelimelerle ilişkisi olan ancak tüm bunlardan farklı yönü de bulunan bir anlama sahip olduğunu gösterir. Nitekim "zübür" kelimesinin Âl-i İmrân sûresinin 184. ve Fâtır sûresinin 25. âyetlerinde "beyyinât" ve "kitab" kelimeleriyle beraber geçmesi (بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ), zebûr/zübur kelimesinin farklı bir anlama sahip olduğunun önemli bir göstergesidir.

Kelimenin iki ayrı formunun (زُبُر-زُبَر) Kur'ân'da parça anlamında kullanılmış olması, kelimeye verilmesi gereken doğru anlamın tespitinde yardımcı olabilir. Kur'ân bizzat Davud (a.s.)'ı zikrederek ona Zebur'un verildiğinden bahsederken[180] kelimenin çoğul hali "zubur"u da genelleştirerek öncekilere verilenler anlamında kullanmaktadır.[181] Özellikle Nahl sûresinin 43. âyeti dikkate alındığında, 44. âyette geçen "zubur" kelimesi ile Davud (a.s.)'ın dışında da diğer nebilere verilenler anlamı görülür. Bu kullanımlarda altı çizilen şey, öncekilere indirilen Zebur'lar ile Kur'ân kelimesi arasındaki ilişkidir. O halde Zebur Davud (a.s.)'a verilenle sınırlı değil, belki Kur'ân'ın iki âyette verdiği anlama da uygun olarak pek çok nebîye verilen vahiy parçaları/kümeleri anlamına gelmektedir.

Kelimenin Kamer sûresinin 52. âyetindeki kullanımını da kişilerin yapıp ettiklerinin kaydı (وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ) olarak anlarsak her kişi için ayrı ayrı kayıtların tutulduğu anlamı düşünülebilir. Yani kelime bu âyette, ayrı ayrı kişiye özel amel kayıtları anlamına geliyor olabilir. Nitekim 53. âyette büyük-küçük her şeyin yazılmış halde olduğunun bildirilmesi de (وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ) zeburların işlenmiş olduğunu gösterir. Dolayısıyla âyette geçen "mestûr/müstetar Zebur" ifadesi, kişiye özel işlenmiş kayıt parçaları anlamına gelebilir.[182] Zaten Tûr sûresinin 1. âyetinde de "mestûr (مَسْطُورٍ)"

179 Osman Kara, Kur'an'da Zebûr, DEÜİFD, XXXV/2012, s. 291.

180 Nisâ 4/163; İsrâ 17/55.

181 Şu'arâ 26/196.

182 İlk âyette geçen "zubur" (وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ) ile ikinci âyette geçen "müstetar" (وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ) ifadesi arasındaki farkla ilgili olarak, "müstetar" ile kastedilenin, yazılmış olma (mektub) anlamı olduğunu söyleyenler vardır. Bkz. Şirbînî, es-Sîrâ-

kelimesi kitabın vasfı olarak zikredilmekte ve kitabın satırlara dökülmüş yani yazılmış, işlenmiş vasfını öne çıkarmaktadır.

Enbiyâ sûresinin 105. âyetinde geçen zebur kelimesi de tıpkı diğer iki âyette geçtiği gibi Davud (a.s.)'a verilen kitab anlamına gelebilir. Bu, kur'ân kelimesinin tüm ilahi kitapların vasfı olmasına rağmen özelde Muhammed (s.a.v.)'e verilen kitabın adı olması gibi düşünülebilir. Yani Davud (a.s.)'a verilen kitabın Zebur olarak isimlendirilmesi hem ona verilen kitabın özel ismi hem de vasfı olabilir.

Bir başka husus da "زُبُرِ الْأَوَّلِينَ" ifadesinde geçen "الْأَوَّلِينَ" kelimesidir. Kur'ân'daki kullanımlar dikkate alındığında bu kelime, "önceki ümmetler, önceki nesiller" anlamına gelir. Kelime bazen doğrudan önceki nesiller[183] bazen de "esâtîr (أَسَاطِير)",[184] "sünnet (سُنَّة)",[185] "şiya' (شِيَع)",[186] "âbâ (آباء)",[187] "huluk (خُلُق)",[188] "cibille (الجِبِلَّة)",[189] "zübur (زُبُر)",[190] "ekser (أَكْثَرُ)",[191] "zikr (ذِكْر)",[192] "mesel (مَثَلُ)",[193] "sülle (سُلَّة)"[194] kelimelerinin muzâfun ileyhi (tamlayan) olarak kullanılır ve tüm kullanımlarda "önceki nesiller, ümmetler" anlamına gelir.

"زُبُرِ الْأَوَّلِينَ" ifadesindeki "الْأَوَّلِينَ" kelimesinin yukarıdaki kullanımlarından iki tanesini "أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ" ve "ذِكْرٍ مِنَ الْأَوَّلِينَ" ifadelerinin konumuzla ilgisi olması sebebiyle burada kısaca ele alınması uygun olacaktır.

---

cü'l-Münîr, VI, 98; Râzî, Tefsîr, IX, 259; Ebû Hafs Ömer b. Ali ed-Dımeşkî İbn 'Âdil (ö. 880/1475), el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb, Beyrut, 1998, XVI, 180.

183 Zuhruf 43/6; Vâkıa 56/49; Mürselât 77/16.

184 En'âm 6/25, 31; Nahl 16/4; Mü'minûn 23/83; Furkan 25/5; Neml 27/68; Ahkâf 46/17; Kalem 68/15; Mutaffifîn 83/13.

185 Enfâl 8/38; Kehf 18/55; Fâtır 35/43.

186 Hicr 15/10.

187 Mü'minûn 23/24, 68; Şu'arâ 26/26; Kasas 28/36; Sâffât 37/126; Duhân 44/8.

188 Şu'arâ 26/137.

189 Şu'arâ 26/184.

190 Şu'arâ 26/196.

191 Sâffât 37/71.

192 Sâffât 37/168.

193 Zuhruf 43/8.

194 Vâkıa 56/13, 39.

Kur'ân'da Geçen Esâtîru'l-evvelîn [أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ] İfadelerinin Anlamı

"أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ" terkibi Kur'ân'da dokuz yerde geçer. Tefsir ve mealler buna "eskilerin masalları" anlamı verirler.[195] "أَسَاطِيرُ" kelimesi Kur'ân'da fiil ve isim kalıplarıyla onaltı yerde geçer. Kelimenin kökü "s-t-r = س ط ر" harflerinden oluşur. Fiil hali "سَطَرَ"dır ve "bir şeye hiza vermek, saf tutturmak" anlamına gelir. Mesela hizalı bir şekilde bina inşa etmek, hizalı bir şekilde ağaç dikmek ifade edilirken mecazen bu kelime kullanılır. Kur'ân'da hiza ve sıra anlamında "saff" kelimesi geçtiği için "satır" kelimesinin yazı dışında hiza ve sıra anlamında kullanımı da mecazidir. Türkçe'de de herhangi bir işteki düzen ve intizam için "şiir gibi" ifadesi mecazen kullanılır. Nitekim aynı kökten isim olan "مُصَيْطِر" kelimesi de Kur'ân'da mecazi bir kullanıma[196] sahiptir ve "kişileri hizaya sokan, onlara saf tutturan" anlamında olumsuz bir anlamda kullanılır.

Fiilin "yazı yazmak" anlamına gelmesi de muhtemelen yazıyla "harflerin hizaya sokulması, anlamlı bir şekilde sıralanması, bir nevi harflere saf tutturulması" sebebiyledir.[197] Nitekim "düzene sokmak, hizalamak" anlamı aynı kökten cetvel anlamına gelen "الْمِسْطَرَة", "mala" anlamına gelen "المَسْطَرين", "kasap bıçağı" anlamına gelen "السَّاطُور", "metinde hiza, dizi" anlamına gelen "السَّطْر", "birini gözleyip hizaya sokmakla görevli kişi" anlamına gelen "المُسَيْطِرُ" kelimelerinde de vardır.

---

195 Ancak Ali Arslan, Büyük Kuran Tefsiri'nde, Furkân sûresinin 5. âyetini tefsir ederken "أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ" ifadesiyle ilgili olarak şöyle der: "Esatir kelimesi geçmişlerin kitapları demektir." Bkz. a.g.m., a.g.e., İstanbul, 1987, XII, 228.

196 Tûr 52/37; Ğâşiye 88/22.

197 Bazı müfessirler "السطر" kelimesini "harflerin yazılmak suretiyle tertib edilmesi (ترتيب الحروف المكتوبة) şeklinde tanımlarlar. Bkz. Beydâvî, Tefsîr, III, 328; Allame Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmud el-Alûsî (ö. 1270/1854), Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'ıl-Mesânî, Kahire, 2005, XXVII, 37; Şeyh İsmail Hakkı el-Bursevî (ö. 1137/1725), Tefsîru Rûhi'l-Beyân, İstanbul, 1912, IX, 184-185. Şirbînî de Tûr sûresinin 2. âyetini (وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ) tefsir ederken şu ifadeleri kullanır: "Tutarlı kelimeleri içeren tertibli harflerle düzenli satırlara yazılması düzgün olan kitaptır." (متفق الكتابة بسطور مصفوفة في حروف مرتبة جامعة لكلمات متفقة) bkz. a.g.m., es-Sîrâcü'l-Münîr, VII, 168. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, bu anlamı Kalem sûresinin ilk âyetlerinin tercümesine şöyle yansıtmıştır: "… ve kalem ve ehl-i kalemin satra dizdikleri ve dizecekleri hakkı için" bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), Hak Dini Kur'ân Dili, Matbaai Ebüzziya, İstanbul, 1938, VII, 5252.

Fiilin bu asli anlamını Kur'ân'daki kullanım da teyid eder. Kur'ân'daki kullanımlarına geçmeden önce "أَسَاطِيرُ" kelimesinin köküne dair bir hususu ele almak istiyoruz. "أَسَاطِيرُ" kelimesinin "أُسْطُورَةٌ" kelimesinin çoğulu olduğu ve "masallar, hikâyeler, efsaneler, aslı astarı olmayan rivayetler, bir düzen içinde olmayan sözler" anlamına geldiği söylenir ve kelimenin Kur'ân'da geçtiği yerler bu anlamın örneği olarak sunulur. Kelimeye bu anlamların verilmesi, tefsirlerin etkisiyle mi oluşmuştur yoksa aslı astarı olmayan bazı rivayetlerin sıralanmasına da fiilin aslî anlamına uygun olarak "أُسْطُورَةٌ/ أَسَاطِيرُ" denilmiştir bilmiyoruz ama bu geçtiği tüm âyetlerde kelimenin bu anlamının meal ve tefsirler tarafından tercih edildiği ortadadır. Ancak sözlüklere bakılırsa "أَسَاطِيرُ" kelimesinin "السَّطْرُ" kelimesinin çoğulu olan "أَسْطارٌ" kelimesinin çoğulu yani çoğulun çoğulu (cem'u'l-cem') olduğu da söylenir.

Nüzul sırası dikkate alındığında kelimenin Kur'ân'da ilk geçtiği yer Kalem sûresinin birinci âyetidir. Bu ayrıca, kelimenin Kur'ân'daki fiil halindeki tek kullanımıdır. Âyette kaleme ve kalemin yazdıklarına yemin edilmekte (وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ), böylece "سَطَرَ" fiilinin kalemle ilişkisi çok açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Bu, "سَطَرَ" fiili ve bundan türeyen isimlerin aslî anlamını şekillendirmektedir. Alak sûresinin ilk inen âyetlerinde de kaleme vurgu yapılması (الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ) yazının önemini, dolayısıyla vahyin kalemle yazıya geçirilip korunmasının gereğini göstermektedir. Bu, Kur'ân'da geçen "أَسَاطِيرُ" kelimelerinin, yazıya geçirilen önceki vahiylerle ilgili olabileceğini akla getirir. Zaten Kalem sûresinin 15. âyetinde de "أَسَاطِيرُ" kelimesi bu anlamda geçmektedir. Tefsirlerin Kalem sûresinin ilk âyetinde geçen "وَمَا يَسْطُرُونَ" ifadesiyle ilgili olarak söyledikleri, kelimenin aslî manasını ortaya koyma adına önemli tespitlerdir. Fiilin başındaki "ما" hafinin mastariyye olduğunu ve fiilin "kalemin yazdıkları, insanlar tarafından kalemle yazılanlar" anlamına geldiğini söyleyenler[198] olduğu gibi âyetteki ifadeyle insanların yapıp ettiklerini yazan meleklerin kastedildiğini[199] de söylerler.

Kelimenin Tûr sûresinin 2. âyetindeki kullanımına (وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ) dair tefsirlerde geçen ifadeler de önemlidir. Âyette kitab kelimesinin sıfatı olarak

198 "وَمَا يَسْطُرُونَ" ifadesini Katâde, İbn Abbas ve Mücâhid'in "وما", "وما يكتبون", "وما يَخُطُّون", "يعلمون" şeklinde tefsir ettiği rivayet edilir. Bkz. Taberî, Tefsîr, XII, 178-179; İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, X, 3364; Beydâvî, Tefsîr, III, 431; Şirbînî, es-Sîrâcü'l-Münîr, VIII, 47.

199 İbn Kesîr, Tefsîr, VIII, 162.

geçen "مسطور" kelimesine müfessirler genelde "yazılmış = مكتوب" anlamı verirler.[200] "وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ" ifadesi satırlara dökülmüş, yani kayda geçmiş, muhafaza edilmiş kitap anlamına gelir. Nitekim sonraki âyette bu işin yani satırlara döküp kayda geçirme işinin malzemesinden bahsedilmektedir (فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ). Kur'ân'da iki yerde[201] geçen "قِرْطَاسٍ / قَرَاطِيسَ" kelimesi de vahyi kayda geçirirken kullanılan malzemeyi (kırtasiye) ifade etmektedir. Kelimenin aslî anlamına uygun tefsirlerin yapıldığı bir diğer kullanım da iki âyette[202] geçen "كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا" şeklindeki kullanımlardır. Müfessirler iki âyette geçen "مَسْطُور" kelimesine "yazılmış" anlamı verirler. Hatta âyette geçen "كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا" şeklindeki ifadenin "كان ذلك عند الله مكتوبا" şeklindeki bir kıraatinden bahsederler[203] ki bu, âyetin tefsiri mahiyetinde olmalıdır.

Ancak aynı kökten olan "أَسَاطِيرُ" kelimesinin geçtiği âyetlere sıra gelince, tefsir ve meallerin kelimeye "masallar, hikâyeler" anlamı vermeleri çok dikkat çekicidir. Kelime Kur'ân'da dokuz yerde geçmektedir.[204] Biri hariç kelimenin geçtiği sûrelerin tamamının Mekkî olması ve Mekke'de Ehl-i Kitab olmadığına dair algı, kelimeye bu anlamın verilmesinde etkili olmuş olabilir. Kelimenin geçtiği âyetlerden biri olan Furkan sûresinin 4. ve 5. âyeti şöyledir:

"Görmezden gelenler, 'Bu, Muhammedin uydurup Allah'a mal ettiği şeydir. Başka bir topluluk da ona yardım ediyor' dediler. Yanlış ve yalana saptılar. Şunu da dediler: 'Bunlar öncekilerin satırlarında olanlardır; yazdırtmış, sabah akşam ona belletiliyor.'"	وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

4. âyette, Rasûlullah'ın tebliğ ettiği âyetlerin kendisine indirilen bir vahiy ürünü değil de başkalarının da yardımını alarak ortaya koyduğu yani "Allah bana vahyetti" diyerek insanlara okuduğu şeyler olduğunu söyleyenlerden bahsedilmektedir. Bu kişiler ayrıca "bunlar, öncekilerin satırların-

200 Taberî, Tefsîr, XI, 479; İbn Kesîr, Tefsîr, VII, 432; Beğavî, Tefsîr, IV, 237.

201 En'âm 6/7, 91.

202 İsrâ 17/58; Ahzâb 33/6.

203 Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XI, 726; Alûsî, Rûhu'l-Me'ânî, XXI, 201.

204 En'âm 6/25; Enfâl 8/31; Nahl 16/24; Mü'minûn 23/83; Furkân 25/5; Neml 27/68; Ahkâf 46/17; Kalem 68/15; Mutaffifîn 83/13.

da olanlar" diyorlar, Rasûlullah'ın onlara tebliğ ettiklerini, ona bazılarınca sabah-akşam imla ettirilen şeyler olduğunu söylüyorlar. Yani iddiaya göre Rasûlullah dinliyor sonra bunları yazdırıyor. Âyette geçen "اكْتَتَبَ" fiilinin istinsah ve istimlâ anlamına geldiği söylenir.[205] Nitekim bazı müfessirler bu âyeti tefsir ederken, âyette sözü edilen kişilerin, "Muhammed bunları Ehl-i Kitab'tan istinsah ediyor, onlardan kitaplarında olanların kendisine yazılmasını istiyor" şeklinde itirazda bulunduklarından bahsederler.[206]

"أَسَاطِيرُ" kelimesinin geçtiği bir başka âyet şöyledir:

"Onlara âyetlerimiz okununca derler ki; Tamam dinledik; istesek onun aynısını biz de söyleriz. Bunlar, öncekilerin satırlarında olandan başka bir şey değildir." (Enfâl 8/31)	وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

Yukarıdaki âyette, kendilerine Kur'ân âyetleri okunduğunda, bunların kendileri için yeni bir şey olmadığını, daha önce de bunları duyduklarını, isteseler kendilerinin de aynısını okuyabileceklerini söyleyenlerden bahsedilmektedir. Nitekim devamında, kendilerine okunan âyetlerin öncekilerin satırlarında yani kitaplarında kayıtlı olduğunu söylüyorlar. Bunlar kendilerine okunan âyetlerin Muhammed (s.a.v.)'e Allah tarafından indirilen bir vahiy değil, onun önceki kitaplardan derlediği şeyler olduğunu düşünüyorlar. Nitekim bir sonraki âyette, kendilerine okunan âyetlerin yeni bir vahiy olmadığı hususunda kati bir kanaat taşıdıkları anlaşılmaktadır. "أَسَاطِيرُ" kelimesinin geçtiği bir başka âyet şöyledir:

"Bunların içinde seni dinleyenler vardır ama Kur'ân'a yaklaşım biçimlerini kalpleri üzerinde örtülere ve kulaklarında ağırlığa dönüştürmüşüzdür. Tüm âyetleri görseler inanmazlar. Sana geldiklerinde seninle çekişirler. Görmezlik eden o kimseler, 'Bunlar öncekilerin satırlarında olanlardır.' derler (En'âm 6/25)	وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّى إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

205 İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "k-t-b" md.

206 Şirbînî, es-Sîrâcü'l-Münîr, IV, 441; Râzî, Tefsîr, VIII, 433; Beğavî, Tefsîr, III, 322.

Yukarıdaki âyetin öncesinde, mesela 20. âyette kendilerine kitap verilenlerin, Muhammed (s.a.v.)'i, kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıkları bildirilir. 26. âyette de bu kişilerin başkalarına da engel oldukları bildirilir. Bunlar, kendilerine tilavet edilenler için "bunlar zaten öncekilerin kitaplarında varolan şeyler" derler.

Sonuç olarak Rasûlullah'a yapılan itirazların bir yönünü de "söylediğin şeyleri biliyoruz, bunlar önceki kitaplarda da var, yeni bir şey söylemediğine, zaten bildiğimizi, elimizde olanı tekrar ettiğine göre sana neden ayrı bir değer verip tabi olalım ki? şeklindeki itiraz oluşturuyordu. Esasında bu, Kur'ân'ın ve Muhammed (s.a.v.)'in musaddık vasfının, itiraz edenler tarafından itirafı anlamına geliyordu. Kur'ân öncekilere inenleri tasdik ediyordu ama bazen de daha hayırlısıyla onları neshediyordu. Kur'ân, "Rabbiniz size ne indirdi?" diye sorulduğunda (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ) "öncekilerin aynısı (قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ)"[207] diyenlerin yanı sıra aynı soruya (وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ) "hayır (قَالُوا خَيْرًا)"[208] yani öncekinin daha iyisini indirdi diyenlerden bahsetmektedir. Bakara sûresinin 105. âyetinde de Ehl-i Kitaptan kâfir olanlar ile müşriklerin, ellerindeki kitaptan daha hayırlısının kendileri dışındakilere verilmesini ummadıklarından bahsedilir. (مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ)

Kur'ân'daki Zikru'n-minel evvelîn [ذِكْر مِنَ الْأَوَّلِينَ] İfadesinin Anlamı

Zikir, bilinenin hatırlanıp anılması, kullanıma hazır halde tutulması, yeri gelince de kullanılması anlamına gelir. Zikirden bahsedilebilmesi için ortada bilinen bir şey olmalıdır.[209] Aksi halde hatırlanacak, kullanıma hazır halde tutulacak herhangi bir şeyden söz edilemez.[210] Benzer durum "z-k-r" fiilinin zıddı olan ve "unutma" anlamına gelen "n-s-y" fiili için de geçerlidir. Ancak bilinen bir şey unutmaya konu olabilir. Kur'ân'da iki fiilin peşi sıra zıt anlamdaki kullanımları bunu gösterir.[211] "Zikir" ile "nesy" arasındaki ilişkinin bir benzeri, "zikr" ile "nükr" arasında da vardır. Nükr, hakkında herhangi bir bilginin olmadığı durumu ifade eder. Görülmemiş, duyulmamış, düşünül-

207 Nahl 16/24.

208 Nahl 16/30.

209 Yusuf 12/42.

210 İnsan 76/1.

211 Yusuf 12/42; Kehf 18/63.

memiş şey "nükr"dür.[212] Aynı kökten gelen "münker" kelimesinin Kur'ân'da "maruf" karşıtı kullanımları bu yönüyle dikkat çekicidir.[213] Bilinen bir şeye karşı, bilmezden gelme tavrı da münker ile ifade edilir.[214] Zikrin "bilinen"le olan irtibatı sebebiyle, reddi yani bilmezden gelinmesi, kişiyi zor durumda bırakır. Bundan dolayı Kur'ân'da, zaman zaman itirazların zikre/vahye değil; zikri getirene yani hatırlatana yöneldiğine dair örnekler verilir.[215]

İlahi kitaplar arasındaki tasdik ilişkisinde önemli bir rolü olan tasdik kavramının gerçekleşebilmesi için zikir gereklidir. Zikir fayda verirse tasdik gerçekleşir. Tasdikin gerçekleşmesi için hatırlatma (tezkir) yapılması istenir.[216] Zikrin fayda verebileceği kişilere, bu birikime sahip oldukları için "ehl-i zikr" denilmekte, ilahi kitapların da tezkir rolüne atıfta bulunulmaktadır.[217] Zikir tasdiki gerçekleştirdiği gibi yeni bilgilerin oluşmasını da sağlar. Bunun için ilahi kitapların bir vasfı da "mübarek (bereketli, üretici)"tir.[218] İnsanlardan, bildikleri şeyleri hatırlayıp kullanıma sokmalarını istediği için ilahi kitapların ortak vasıflarından biri zikirdir. Son kitabın pek çok âyette bu vasıfla anılması, hatta "وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ = bilineni içeren Kur'ân'a yemin olsun"[219] ifadesiyle pekiştirilmesi bu yönüyle çok anlamlıdır. Zikrin Allah tarafından koruma altına alındığı bildirilir.[220] Bunun, zikrin, bilinenleri içerdiği için unutulsa bile kaybolmayacak evrensel bilgiler olmasıyla ilgisi olabilir. İlahi kitaplar birbirini tasdik ettiği için her sonraki kitap öncekileri hatırlatarak zikrin korunmasını sağlamış olmalıdır. İlahi kitapları evrensel[221] ve herkes için vazgeçilmez yapan da bu özelliği olmalıdır. Saffât sûresinin 168. âyetinde geçen "ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ" ifadesi önceki ilahi kitaplar anlamına gelir. Mekkeliler, kendilerinin dışındakilere verilen ilahi kitabın

212 Kehf 18/74, 87; Sâd 38/29.

213 Tevbe 9/71.

214 Enbiyâ 21/50.

215 Hicr 15/6-7; Kalem 68/51-52.

216 'Alâ 87/9; Ğâşiye 88/21 vd.

217 Sâd 38/1.

218 Enbiyâ 21/50; En'âm 6/92, 155.

219 Sâd 38/1.

220 Hicr 15/9.

221 Kalem 68/52; Sâd 38/87.

kendilerine de verilseydi, daha iyi bir konumda olacaklarını söylüyorlar, bir nevi bir nebi beklentisini dillendiriyorlardı. Öncekilerin zikri" ifadesini bize aktaran Yüce Allah olduğuna göre Mekkeliler bu ifadeyi kullandıklarını kesin olarak söyleyebiliriz. Bu, çok önemlidir. Demek ki Mekkeliler, ilahi kitapların zikir vasfını taşıdığını biliyorlar. Dahası önceki kitapların içeriğine de vakıflar. Ancak istedikleri, zikrin kendi dillerinde indirilmesi olmalıdır. Rasûlullah'a karşı çıkışlarında, zikrin ona indirilmesini yadırgadıkları görülür.[222] İtiraz ettikleri, Rasûlullah'a indirilenler yani zikir değil, nebi olarak onun seçilmesidir.

Şu'arâ sûresinin ilgili âyetlerine dair konu özetini şöyle gösterebiliriz:

Özet	1	Mekkî olan Şu'arâ sûresinin 196. âyetinde Kur'ân'ın öncekilere indirilen kitaplarda da olduğu bildirilmektedir.
	2	Aynı sûrenin 197. âyetinde, Muhammed (s.a.v.)'den, nübüvvetinin belgesi olarak mucize talebinde bulunanlara, İsrailoğulları'nın âlimlerinin onun nübüvvetinin, dolayısıyla ona indirilenin gerçek olduğunu bilenlerin varlığının belge olarak yeterli olduğu bildirilmektedir.
	3	197. âyetin Medenî olduğu söylenmiştir.
Sonuç	1	Sözü edilen âyetlerin Mekke'de nazil olması, Mekke ve çevresinde Kur'ân ile önceki kitaplar arasında karşılaştırma yapabilecek kişilerin bulunduğunu gösterir.
	2	Mekkî bir âyette İsrailoğulları'nın âlimlerinden ve bunların Muhammed (s.a.v.)'in nübüvveti ve Kur'ân'ın hakikati hakkında bilgi sahipleri olduğunun bildirilmesi, Mekke'de Ehl-i Kitap kimseler olduğunu gösterir.
	3	Tüm bunlar, Mekke halkının Ehl-i Kitap kültürüne aşina olması gerektiğini gösterir.
	4	197. âyetin Medenî olduğu düşüncesi, Mekke'ye dair geleneksel algının bir tezahürü olabilir.

222 Sâd 38/8-9.

a.2.2. A'lâ 87/18-19

"Gerçek şu ki, bütün bunlar, geçmiş vahiylerde bildirilmiştir; İbrahim ve Musa'ya indirilen vahiylerde."	إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى

A'lâ sûresi Mekkîdir. Yukarıdaki iki âyet, sûrenin öncesinde zikredilenlerin İbrahim ve Musa (a.s.)'ın sayfalarında da bulunduğunu bildirmektedir.[223] İbrahim ve Musa (a.s.)'ın sayfaları onlara verilen kitaplar anlamındadır. Bu iki âyette de Şu'arâ sûresinin 196. âyetindeki gibi Kur'ân ile önceki ilahi kitaplar arasındaki ilişkiye işaret edilmektedir. Bu âyetler ancak Mekke ve çevresindeki Ehl-i Kitap için bir anlam taşımaktadır.

Yukarıdaki âyetlerde geçen suhuf (صحف) kelimesi sayfa kelimesinin (صحيفة) çoğuludur. Sayfa, "üzerine yazı yazılan şey" anlamına gelir. Kitap, sayfaların toplamından oluştuğu için bazen kitap anlamında suhuf kullanılır. Zaten sözlüklerde sayfanın, "üzerine yazılan şey" olarak tanımlanması, sayfa ile kastedilenin kayıt olduğunu gösterir.[224] Kayıt pek çok şey üzerine yapılır. Kur'ân bunlardan "kırtas"ı örnek veriyor. Kırtas, üzerine yazılmış sayfa olarak tanımlanıyor.[225] Sayfa kırtas dahil pek çok şeyle olur.

İbn Kesîr, İbn Abbas'tan, yukarıdaki âyetlerle ilgili olarak Rasûlullah'ın, "Tüm bunlar İbrahim ve Musa'nın sayfalarında da vardı" şeklinde bir rivâyette bulunur. Aynı ifade İbn Kesir'de, doğrudan İbn Abbas'a nisbet edilerek de yer alır. İbn Kesir'de de geçtiği üzere, A'lâ sûresinin yukarıdaki âyetleriyle Mekkî olan Necm sûresinin 36. ilâ 42. âyetleri arasında irtibat gözükmektedir. Gerçekten de Necm sûresinin 38. âyetinden itibaren zikredilen hususların 36. ve 37. âyetlerde Musa ve İbrahim (a.s.)'ın sayfalarında da bulunduğu ifade edilmektedir (أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى).[226] Şa'râvî'nin de A'lâ sûresinin yukarıdaki iki âyetine Kasas sûresinin

223 Önceki ilahi kitaplar ile Kur'ân'da müşterek olanların neler olduğu hususunda farklı görüşler olsa da tefsirlerde de genel kanaatin bu olduğu söylenebilir. Msl. Bkz. Beğavî, Tefsîr, IV, 600.

224 İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "s-h-f" md.

225 İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "k-r-t-s" md.

226 İbn Kesîr, Tefsîr, VIII, 353.

52. âyetini ele aldığı yerde atıfta bulunması dikkat çekicidir.[227] Çünkü ileride görüleceği üzere Kasas sûresinin 52. âyeti de Mekke ve çevresindeki Ehl-i Kitap varlığını göstermesi açısından önemlidir.

Tıpkı yukarıdaki A'lâ sûresi gibi Tâ Hâ sûresinin 133. âyeti de Kur'ân ile önceki kitaplar arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Âyet şöyledir:

"Dediler ki, 'Bize Rabbinden bir belge getirseydi ya?' Önceki kitaplarda olan açık delil onlara ulaşmadı mı?" (Tâ Hâ 20/133)	وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى

Mekkî olan Tâ Hâ sûresinin yukarıdaki âyetinde, Muhammed (s.a.v.)'den, nübüvvetine delil olarak belge isteyenlere, cevaben, bu konudaki açık delili öncekilerin sayfalarında aramaları tavsiye edilmektedir. Ehl-i Kitab'a hitap ettiğini düşündüğümüz bu âyet, Muhammed (s.a.v.)'e indirilen ile Ehl-i Kitab'ın elindeki kitaplar arasındaki tasdik ilişkisine atıfta bulunmakta, bir nebînin nübüvvetinin en güçlü delillerinden biri olarak onun ve ona indirilenin önceki kitapları tasdik ediyor olma vasfına dikkat çekilmektedir. İbn Kesîr de bu âyeti, Kur'ân'ın önceki kitaplarla arasındaki tasdik ilişkisi bağlamında değerlendirip Ankebût sûresinin 50 ve 51. âyetlerini zikreder.[228] Geç dönem müfessirlerden Sa'dî de aynı yolu izleyerek aynı şeyleri söyler.[229] Sa'dî gibi Şinkitî de âyetle ilgili olarak Ankebût sûresinin 50 ve 51. âyetlerinin yanı sıra Kur'ân'ın musaddık ve müheymin vasfının zikredildiği Mâide sûresinin 48. âyetine atıfta bulunur.[230] Muasır müfessir Şa'râvî de âyetin tasdikle ilişkisine değinmiştir.[231] Ancak ihmal edilen husus, âyetlerin Mekkî olmasının sonuçları üzerinde durulmayışıdır.

227 Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, s. 10956 (6875).

228 İbn Kesîr, Tefsîr, V, 338.

229 Abdurrahman b. Nâsır es-Sa'dî, Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahman fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân, Mektebet-u Beyti's-Selâm, Riyâd, 2010, s. 517.

230 Muhammed Emin b. Muhammed Muhtâr Cekeni Şinkiti (1393/1973), Edvaü'l-beyân fî izahi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân, Beyrut, 1995, XXI, 258.

231 Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, s. 9462 (5810).

Özet	1	A'lâ sûresinin 18. ve 19. âyetleri başta olmak üzere Mekkî bazı âyetlerde, Kur'ân'da anlatılanların İbrahim ve Musa (a.s.)'ın sayfalarında yani öncekilere indirilen kitaplarda da bulunduğu bildirmektedir.
	2	Yukarıdaki âyetlerle irtibatlı olarak, Mekkî sûrelerden Kasas sûresinin 52, Ankebût sûresinin 50 ve 51. âyetlerine atıfta bulunanlar olmuştur.
Sonuç	1	Sözü edilen âyetlerin Mekke'de nazil olması, Mekke ve çevresinde Kur'ân ile önceki kitaplar arasında karşılaştırma yapabilecek kişilerin bulunduğunu gösterir.
	2	Bu, Mekke halkının Ehl-i Kitap kültürüne aşina olması gerektiğini gösterir.
	3	Sözü edilen âyetlerde Kur'ân'ın musaddık vasfı vurgulanmıştır.

a.2.3. Ankebût 29/50-51

"Ona Rabbinden mucizeler indirilseydi ya!" derler. De ki: "Mucizeler sadece Allah katındadır. Ben sadece açıkça uyarıda bulunan biriyim." Kendilerine âyetleri okunan Kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmiyor mu? İnanan bir toplum için bu bir ikram ve doğru bilgidir."	وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَى عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

Şu'arâ sûresinin 197. âyetindeki gibi Mekkî olan Ankebût sûresinin 50. âyetinde de mucize talebinde bulunanlardan bahsedilmekte, 51. âyette de bunlara cevaben, Rasûlullah'a indirilenin kendilerine okunuyor olmasının Muhammed (s.a.v.)'in nübüvveti için yeterli delil olduğu bildirilmektedir. İbn Kesîr 51. âyet bağlamında hem Tâ Hâ sûresinin 133. âyetine hem de Şu'arâ sûresinin 196. âyetine atıfta bulunur.[232] Bazı müfessirler âyetin mucize talebine verilen bir cevap olduğunun altını çizseler de,[233] Kur'ân'ın, muhatapların mucize talebine hangi yönüyle cevap olduğu hususunda, Kur'ân'ın nazmının icazı ve bunun kıyamete kadar geçerli olduğu dışında herhangi bir malumata da rastlanmaz.[234]

232 İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 304.

233 Sa'dî, Teysîru'l-Kerîm, s. 663.

234 Mâverdî, Tefsîr, IV, 288; Nesefî, Tefsîr, II, 1302.

51. âyetin, bazı Sahabilerin Yahudilerin kitaplarından (Bazı rivayetlerde Tevrat ifadesi geçer.) devşirdikleri şeyleri Rasûlullah'a getirmeleri sebebiyle nazil olduğu da söylenmiştir. İddiaya göre sahabeden bir grup böyle bir şey yapmış, âyet de onlara Nebî'nin şahsında, "Sana indirilen onlara yetmiyor mu?" demiş. Hatta bunun üzerine Rasûlullah'ın da "Ahmaklık olarak bir topluluğa, kendi nebîlerine gönderilene değil de diğerlerin nebilerine gönderilene rağbet etmeleri yeter." dediği rivayet edilir.[235] Tefsirlere bakıldığında bu konuda pek çok rivayet görülür. Bir rivayete göre Nebî (s.a.v.)'in zevcesi Hafsa (r.a.), Yusuf (a.s.)'ın kıssasının yazılı olduğu bir kitapla Nebî (s.a.v.)'e gelir ve elindekini ona okumaya başlar. Yüzünün rengi değişen Allah Rasûlü "Allah'a yemin ederim ki; ben aranızda iken Yusuf (a.s.) gelse de ona tabi olup beni terk etseniz dalâlete düşmüş olursunuz." der.[236] Bir rivayete göre de, elinde Tevrat'tan alıntıların olduğu bir kitapçıkla yanına gelen Ömer (r.a.)'a Rasûlullah, "Allah'a yemin ederim ki, eğer Musa (a.s.) aranızda olsaydı, siz de ona tâbi olup beni terk etseydiniz kesinlikle dalalete düşmüş olurdunuz. Kuşkusuz siz ümmetlerden benim payıma düşenlersiniz, ben de nebîlerden sizin payınıza düşenim." demiştir.[237] Böyle bir olay yaşanmış mıdır? Rasûlullah bunları söylemiş midir? Bunları tam olarak hiçbir zaman bilemeyeceğiz ama doğru kabul edilse dahi rivayetlerin Ankebût sûresinin 51. âyetiyle herhangi bir alakasının olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Özetlersek yukarıdaki âyetler tefsirlerde, âyetlerin asıl dikkat çektiği husus gözden kaçırılarak ele alınmıştır. Mucize taleplerine âyetlerin verdiği cevap, önceki kitaplarla Kur'ân arasındaki tasdik ilişkisidir. Bazı müfessirlerin ilgili âyeti Sahabenin Kur'ân dışında farklı arayışlara girmesine dair rivayetlerle ilişkilendirmesi ve âyetin muhataplarının Sahabeden bazılarının olduğu düşüncesi kabul edilemez.

Sûrenin 46. âyetinde Ehl-i Kitapla ilişkilerin nasıl olması gerektiğinden bahsedilmekte, 47. âyetinde de Muhammed (s.a.v)'e de Kitap indirildiği ve bu Kitab'a Ehl-i Kitap'tan inananlar olduğu gibi Mekkeli müşriklerden de inananlar olduğu bildirilmektedir. 48. âyette Muhammed (s.a.v.)'in Ehl-i Kitap kültürüne aşina olmadığı haber verildikten sonra 49. âyette ilim

235 Taberî, Tefsîr, X, 154; İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, IX, 3072-3073.

236 Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XI, 562-563. bkz. Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/827), el-Musannef, Beyrut, 1403, IV, 113.

237 Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XI, 563.

sahiplerinin nezdinde Kur'ân'ın açık bir belge olduğuna dikkat çekilmektedir. Ehl-i Kitabın muhatap alınması Mekkî bir sûre için çok önemlidir. Ancak sûrenin Medine'ye hicrete yakın bir zamanda indirildiği ileri sürülerek Medine'de Ehl-i Kitapla karşılaşacak olan Müslümanları o ortam ve kültüre hazırlama amacı gözetildiği de söylenmiştir.[238]

Özet	1	Mekkî olan Ankebût sûresinin 50. âyetinde mucize talebinde bulunanlardan bahsedilmekte, 51. âyette de bunlara cevaben, Rasûlullah'a indirilenin kendilerine okunuyor olmasının Muhammed (s.a.v.)'in nübüvveti için yeterli delil olduğu bildirilmektedir.
	2	Bazı müfessirler 51. âyeti, Sahabeden bazılarının Kur'ân dışında farklı arayışlara girmesine dair rivayetlerle ilişkilendirmiş, âyetin muhataplarının bunlar olduğunu söylemişlerdir.
Sonuç	1	Sözü edilen âyetlerin Mekke'de nazil olması, Mekke ve çevresinde Kur'ân ile önceki kitaplar arasında karşılaştırma yapabilecek kişilerin bulunduğunu gösterir.
	2	Bu, Mekke halkının Ehl-i Kitap kültürüne aşina olması gerektiğini gösterir.
	3	51. âyetin, Kur'ân dışında farklı arayışlara giren bazı sahabilerle ilişkilendirilmesi kabul edilemez.

a.2.4. Kasas 28/51 vd.

51. "Andolsun ki biz onlar için bu sözü birbirinin devamı kıldık. Belki tezekkür ederler. **52. Kur'ân'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ona da iman ederler.** **53. Onlara Kur'ân okunduğu zaman 'O'na iman ettik. Çünkü o, Rabbimizden gelmiş hakikattir. Esasen biz daha önce de müslüman idik.' derler.** **54. İşte onların karşılıkları, katlandıklarından ötürü, iki kat olarak verilir. Onlar kötülüğü iyilikle karşılarlar. Kendilerine azık olarak verdiklerimizle de başkalarını doyururlar."**	وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (51) اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهٖ هُمْ بِهٖ يُؤْمِنُونَ (52) وَاِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ قَالُوٓا اٰمَنَّا بِهٖٓ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَآ اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهٖ مُسْلِمِينَ (53) اُولٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (54)

238 Câbirî, Kur'ân'a Giriş, s. 229, 231.

Yukarıdaki âyetler Mekke ve çevresinde Ehl-i Kitab kişilerin varlığı ve bunlar arasında Kur'ân ile ellerindeki kitaplar arasında karşılaştırma yapabilecek birikime sahip kişiler olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Nitekim âyetler, bu karşılaştırmayı yapıp Muhammed (s.a.v.)'e tabi olanların varlığını göstermektedir. Önce bu âyetlerin tefsirlerde nasıl ele alındığını kısaca aktaralım; sonra da âyetlerin konumuzla ilgisini detaylı bir şekilde tespit etmeye çalışalım.

Tefsir eserlerinde, 51. âyette geçen "لَهُمْ = onlar için" ifadesindeki zamirle kastedilenlerin a. Kureyşliler, b. on kişiden oluşan Yahudi bir gurup c. Yahudiler d. ya da bunların hepsi olduğuna dair çeşitli görüşler ileri sürülür.[239] Tefsirlerde 51. âyetteki "وَصَّلْنَا" ifadesine ise a. tafsil/tebyin (öncekilerin başlarına gelenlerin açıklaması), b. bağlantı (dünya ile ahiret haberlerinin bağlantısı), c. tedric (Kur'ân âyetlerinin peş peşe gelmesi), d. ittiba, peş peşelik (rasullerin ve kitapların peş peşe gönderilmesi), e. itmam (vahyin tamamlanması) gibi anlamlar verilir.[240]

52. âyette, iman ettikleri bildirilen kişiler ile kastedilenin de Ehl-i Kitap'tan bir grup olduğu söylenir.[241] Âyette sözü edilenlerle ilgili olarak daha önce bir Yahudi olan ve Müslümanlığı seçen Abdullah b. Selâm başta olmak üzere Temîm ed-Dâri, el-Cârûd el-'Abdî, Selman el-Fârisî gibi isimler de zikredilir.[242] İbn Hişâm, Kasas sûresinin yukarıda ele aldığımız âyetlerinin, Habeşistan'dan gelip Mekke'de Rasûlullah'la görüşen ve akabinde Müslüman olan bir grup Hıristiyanla ilgili olduğunu söyler.[243] Aynı duruma bazı müfessirler de değinirler.[244] Bazıları da âyetlerin, otuz sekizi Habeşistan'dan, sekizi Şam'dan gelip Müslüman olan Hıristiyanlarla ilgili olduğunu söylerler.[245] Ancak bu kişilerin Medine'ye geldiğini söyleyenler de

239 Taberî, Tefsîr, X, 83-84; İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 257; Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XI, 479; Beğavî, Tefsîr, III, 445; Mâverdî, Tefsîr, IV, 256; Zerkeşî, el-Bahru'l-muhît, VIII, 314.

240 Taberî, Tefsîr, X, 83-84; İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 257; Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XI, 479; Beğavî, Tefsîr, III, 445; Mâverdî, Tefsîr, IV, 256; Nesefî, Tefsîr, II, 1270.

241 Taberî, Tefsîr, X, 84-85; İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, IX, 2990.

242 İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, IX, 2989.

243 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 419. Ayrıca bkz. Levent Öztürk, İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi, s. 13-14 (17 no'lu dipnot).

244 İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 258; Hâzin, Tefsîr, V, 177; Mâverdî, Tefsîr, IV, 257.

245 Beydâvî, Tefsîr, III, 18; Mâverdî, Tefsîr, IV, 257.

vardır.[246] Bazı müfessirler de âyetlerin Uhud savaşı öncesinde Necaşî'nin Müslümanlarla beraber savaşmak üzere gönderdiği kırk kişilik bir grupla ilgili olduğundan bahsederler.[247] Bazı müfessirler yukarıdaki âyetler bağlamında Ehl-i Kitab'tan birtakım kimselerin Muhammed (s.a.v.)'i tasdik ettiğini naklederler.[248] Bazıları da Kasas sûresinin yukarıdaki âyetleriyle Hadid sûresinin 28. âyeti arasındaki irtibata dikkat çekerler.[249] Dikkat çekici bir husus da müfessirlerden bazısının, Kasas sûresinin Mekkî olmasına rağmen sûrenin yukarıdaki âyetlerinin Medenî olduğunu söylemeleridir.[250] Kasas sûresinin 47. âyetinden itibaren Ehl-i Kitap'tan bahsedilmektedir. Kendisine tâbî olmak için Allah'a rasul göndermesi hususunda dua edenlere rasul olarak Muhammed (s.a.v.)'in gönderildiği, ancak mucize taleb ederek rasûle değil hevalarına tabi oldukları haber verilir. Bu durumda 51. âyette geçen "لَهُمْ = onlar için" ifadesindeki zamirle kastedilenler de bunlardır. Bu kişilerden, Muhammed (s.a.v.) vasıtasıyla kendilerine indirilen Kur'ân ile daha öncekilere indirilen kitaplar arasındaki tasdik ilişkisine dikkat etmeleri istenmektedir. 51. âyette geçen "وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ" ifadesi bu yönüyle çok önemlidir.

Vasl [الوصل] Kelimesinin Anlamı

"وَصَّلَ" fiili "و ص ل" kök harflerinden oluşur ve "bir yere varmak, ulaşmak, bir şeyin, aralarında zaten irtibat olan bir başka şeyle birleşmesi, bir araya gelmesi" anlamlarına gelir.[251] Zaten beraber olması gereken veya istenen iki şeyin bir araya gelmesi bu fiil ile ifade edilmektedir. Olması gereken "vasl" (الوصل) olduğu için bu durumun zıddı "kat'" (القطع) ya da hicran (الهجران) yani ayrılıktır. Nitekim Kur'ân'da, birleştirilmesi isteneni birleştirenler bu fiil ile ifade edilirken bunu yerine getirmeyenler ise "قطع" fiili ile

246 Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî (ö. 671/1273), el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1988, XIII, 262.

247 Taberî, Tefsîr, XI, 693-694; İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, X, 3341; Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XIV, 292; Alûsî, Rûhu'l-Me'ânî, XVII, 257.

248 Taberî, Tefsîr, X, 85; İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, IX, 2990; Sa'dî, Teysîru'l-Kerîm, s. 620.

249 Taberî, Tefsîr, XI, 693-694; İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, IX, 2990, X, 3341; İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, VIII, 179.

250 Mukâtil, Tefsîr, II, 488; İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, VI, 200; Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XIV, 292.

251 Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî (ö. 666/1268), Muhtâru's-sıhâh, İstanbul, 1980, "v-s-l" md.; İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "v-s-l" md.

ifade edilir (وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ).[252] Kasas sûresinin 51. âyetinde fiil tef'îl babında (وَصَّلَ) kullanılır ve "birleştirmek" anlamına gelir. İki şeyi birleştirmek bir irtibatı gerekli kılar. Bu irtibattan dolayı birleşme gerçekleşir. Sözlüklerde bu fiilin tanımı yapılırken bu hususa dikkat çekilmesi önemlidir. Ferâhidî başta olmak üzere pek çok lügatçı, fiilin anlamını, "vuslat" kelimesini şöyle tanımlayarak ortaya koymuşlardır: "وكل شيء اتصل بشيء فما بينهما وصلة = Bir şey, başka bir şeyle irtibatlanmış ise bu ikisi arasındaki ilişkiye vuslat denir."[253] Nitekim Arapçada öncesi ile sonrası arasında bağlantı kuran "من,ما,الذي" gibi isimlere "ism-i mevsûl"; sonraki ayla birleştiği için ayın son gününe "لَيْلَةُ الوَصْلِ"; uzuvları birleştirdiği için eklemlere/mafsallara "الأَوْصالُ"; iki ipin bağlanması sonucu oluşan düğüme "المَوْصِلُ"; on batın birbiri ardınca doğurmuş dişi deve veya yedi batın ikiz olarak dişi doğuran koyun veya keçiye (مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ);"[254] iftar etmeden iki ya da daha fazla gün tutulan oruca "الوِصال" orucu; kadınların saçına saç ekleyen kadına "الوَاصِلَةَ"; bunu yaptıran kadına "و المُسْتَوْصِلَة" (لعن اللَّه الواصلة والمستوصلة)[255] denmesi hep bundandır.

Kavl [القول] Kelimesinin Anlamı

Kasas sûresinin 51. âyetinde, "kavl"in Allah tarafından birleştirilmiş olmasından bahsedilmekte, bunun böyle olmasının sebebinin de, âyetin muhataplarının tezekkür etmeleri olduğu bildirilmektedir (لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ). Ancak âyette sözü edilen "kavl"in ne anlama geldiği tespit edilmelidir. Şu âyet bu açıdan önem taşımaktadır:

"Bu sözü etraflıca düşünmüyorlar mı, yoksa kendilerine, daha öncekilere gelmemiş olan bir şey mi geldi?" (Mü'minûn 23/68)	أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ

252 Bakara 2/27.

253 Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Ferâhidî, (ö. 175/791), Kitâbü'l-'ayn, İran, 1409, "v-s-l" md.; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî Ezherî (ö. 980/370), Tehzîbü'l-lüğa, Kahire, 1964, "v-s-l" md.; Râzî, Muhtâru's-sıhâh, "v-s-l" md.; Muhibbuddin Ebu'l-Feyz es-Seyyid Murteza ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), Tâcü'l-'arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, Mısır, 1306, "v-s-l" md.; İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "v-s-l" md.

254 Mâide 5/103.

255 Müslim, Libâs ve'z-zînet, 115.

Âyette, sözün (الْقَوْلَ) tedebbür edilmesinden bahsedilir. Tedebbürün sonucunda, Rasûlullah tarafından tebliğ edilen âyetlerin, öncekilere indirilenden farklı olmadığı sonucuna varılacaktır. Âyetin "أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ = Daha öncekilere gelmemiş olan bir şey mi geldi?" kısmı tedebbürle amaçlananın bu olduğunu gösterir. Kasas sûresinin 51. âyetinde de "kavl" kelimesi geçmiş ve "kavl"in birbiriyle örtüşecek şekilde gönderilmesinin sebebinden bahsedilmişti. Bu sebep, âyette "لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ" şeklinde, muhatapların tezekkür etmeleri olarak ifade edilmişti. Tezekkür etmeleri istenenler, ellerinde kitap olanlardır. Nitekim devam eden âyetlerde bu açıkça görülür (...الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ). Ehl-i Kitap, ellerindeki "kavl" ile Rasûlullah'a gönderilen "kavl" arasındaki örtüşmeyi görecek, sonrası öncekini tasdik ettiği için de daha güzeline tâbî olacaklardı. Zaten Kasas sûresinin 52 ve 53. âyetlerinde sözü edilen kişilerin, kendilerine tilavet edileni dinleyip okunanın Allah'ın âyetleri olduğu hususunda kesin bir kanaate vardıkları bildirilir. Bunlar kesin kanaate, Rasûlullah'ın onlara tilavet ettiği âyetleri ellerindeki kitapla karşılaştırarak ulaştılar. Bu sonuca ulaşan kişiye düşen, sonrakine tabi olmaktır. Şu âyet bunu göstermektedir:

"Kavli dinleyip en güzeline tabi olanlar. Bunlar Allah'ın doğru yolda saydıklarıdır. Onlar sağlam duruşlu kimselerdir." (Zümer 39/18)	الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ

Âyette "kavl"i dinleyip "daha güzeline = أَحْسَنَهُ" tabi olanlardan bahsedilmektedir. "Ahsen" kelimesi burada önem arzetmektedir.

Ahsen [الاحسن] Kelimesinin Anlamı

Kur'ân, Rasûlullah'ı dinleyip, anlamaya ve kavramaya açık olmayanların "kavl"in en güzeline değil de hevalarına tabi olduklarını da bildirir. Bu gibiler, başkalarına da engel olmaya çalışırlar.[256] Kavli dinlemek, sonrakini öncekiyle birlikte değerlendirmektir. İkisi de Allah'tandır ama sonraki, öncekini de tasdik ettiği için tâbî olunması gereken sonrakidir. Zümer sûresinin 55. âyeti bu açıdan önemlidir:

256 En'âm 6/25-26; Muhammed 47/16.

"Rabbinizden size indirilenin en güzeline tabi olun. Size o azab ansızın gelmeden ve siz farkında olmadan!"	وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ

Âyette "Rabbinizden size indirilenin en güzeline tabi olun" denilmektedir. Öncekilere indirilenler de Rasûlullah'a indirilenler de Allah'tandır ama sonraki öncekinden daha iyi olduğu için sonrakine tâbî olunması istenmektedir. Zümer 23. âyette de Allah'ın, sözün en güzelini "mesânî müteşâbih kitap" şeklinde indirdiği bildirilmektedir:

"Allah, sözün en güzelini mesânî müteşâbih kitap olarak indirdi."	اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ

Leyl sûresinde geçen "en güzelini tasdik etmek, tekzib etmek" ifadeleri de konuyla ilgili gibi gözükmektedir.

"Kim verir ve kendini korursa, bir de en güzelini tasdik ederse, onu en kolaya, kolayca ulaştırırız. Kim de cimrilik eder ve korunma ihtiyacı duymaz, en güzeli karşısında yalana sarılırsa..." (Leyl 92/5 vd.)	فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى (5) وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى (6) فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى (7) وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى (8) وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى (9)

Ehl-i Kitapla mücadelenin, en güzeli ile yapılmasının emredilmesi de konuyla ilgili olmalıdır. İlgili âyet şöyledir:

"Ehl-i Kitapla en güzeliyle mücadele edin. Onlardan zalim olanlar hariç. Şöyle deyin: 'Bize ve size indirilene inandık. Bizim ve sizin ilahınız birdir. Ve biz ona teslim olmuşuzdur.'" (Ankebût 29/46)	وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَأُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَهُنَا وَإِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

Âyette geçen "أَحْسَنُ = en güzeli" ifadesi ile kastedilen, "sonra inen" olmalıdır. Kur'ân'ın tebliğ edilmesiyle onlara, ellerindeki ile karşılaştırma yapma fırsatı verilmiş olacak. Âyetin devamında "Biz, bize ve size indirilene inandık." denmesi emredilmektedir. Nitekim 47. âyette de kendilerine kitap verilenlerin Rasûlullah'a indirilene de inandıkları bildirilir (فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ). Âyetler tebliğ edildiğinde Ehl-i Kitap'tan beklenen tepki, "Bunlar öncekilerin yani zaten elimizde olanların aynısı." deyip öncesi ile

sonraki arasındaki ilişkiyi sonrakini reddetmenin nedeni olarak görmeleri değil, bu ilişkiyi, bunlar daha iyisi diyerek sonrakine tabi olmalarıdır. Çünkü önceki ile sonraki arasındaki ilişki sonrakini tasdik etme amaçlıdır. Nitekim Kur'ân, "Rabbiniz size ne indirdi diye sorulduğunda" (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ) "öncekilerin aynısı" (قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ)[257] diyenlerin yanı sıra aynı soruya (وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ) "Hayır indirdi." (قَالُوا خَيْرًا),[258] yani "Öncekinin daha iyisini indirdi." diyenlerden bahseder.

Toparlayacak olursak Kasas sûresinin 51. âyeti, Kur'ân ile önceki kitaplar arasındaki ilişkiyle alakalıdır. Kendilerine tebliğ edilen âyetlerin, ellerindeki kitaplarla karşılaştırılması istenmekte ve Muhammed (s.a.v.)'e indirilenin öncekilere indirilenlerin dışında bir şey olmadığına dikkat çekilmektedir. Kasas sûresinin 52 ve 53. âyetleri de konumuz açısından önemlidir. 52. âyette kendilerine daha önce kitap verilenlerin Kur'ân'a da inandıkları bildirilmektedir (اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهٖ هُمْ بِهٖ يُؤْمِنُونَ). Âyette kastedilenler Ehl-i Kitap'tan bazılarıdır. Bunların Kur'ân'a da inanmaları, 53. âyette bildirildiği üzere, kendilerine Kur'ân âyetlerinin okunması sonucunda olmaktadır. Bu kişiler, âyetleri dinledikten sonra âyetlerin Allah'tan indirildiği sonucuna varmakta ve kendilerinin daha öncesinde de Müslüman olduklarını bildirmekteler (وَاِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ قَالُوْٓا اٰمَنَّا بِهٖٓ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَآ اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهٖ مُسْلِمِينَ). Yani zaten tevhid çizgisi üzere bir hayat süren bu kişiler Muhammed (s.a.v.)'in davetine olumlu cevap verme hususunda tereddüt etmezler. Bunlar, esasında onu beklemekte olan kişilerdir. Peki bu kişilerin "Biz zaten müslümandık." demelerini Allah Teâlâ onaylamakta mıdır yoksa bu, onların iddiaları mıdır? Bu sorunun cevabı 54. âyette verilmektedir. Âyette, bu kişilere, sabretmeleri sebebiyle iki kat ecir verileceği bildirilmektedir (اُولٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا). Çünkü bunlar, Son Nebî gönderilinceye kadar doğru yoldan sapmayan ve onunla karşılaştıklarında da yapmaları gerekeni yapan, yani ellerindekini tasdik eden bir rasul gelince ona inanıp destek verenlerdir. Bunlar Kur'ân âyetleri ile ellerindeki kitabın âyetlerini karşılaştırıp daha güzeline tabi olan kişilerdir (الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ).[259] Önemli bir husus da bu âyetlerin bize, söz konusu dönemde şirk koşmadan Allah'a inanıp namazı tam kılan, zekâtı eksiksiz verenler olduğunu göstermesidir. Çünkü sözü edilen âyetteki kişiler, kendilerinin zaten

257 Nahl 16/24.

258 Nahl 16/30.

259 Zümer 39/18.

Müslüman olduklarını söylemişler, Allah Teâlâ da bunların Müslüman olduklarını onaylamıştır. Allah Teâlâ'nın müslüman dediği kişi hem muvahhiddir hem de ibadetlerini yerine getirir. Hac sûresinin 78. âyeti bu açıdan önemlidir. Âyet şöyledir:

"...Allah size, önceden de bu Kitapta da Müslüman adını verdi ki bu Elçi size şahit olsun. Siz de insanlara şahit olasınız. Öyleyse namazı tam kılın, zekâtı verin ve Allah'a sımsıkı sarılın..."	...هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ ...

Sonuç olarak Mekke ve çevresinde Kur'ân ile ellerindeki kitabı karşılaştıracak birikime sahip kimseler bulunmaktaydı. Bu gerçeği görmek yerine, Kasâs sûresinin bu âyetlerinin Medine'de indiğini söylemek ya da bu âyetlerin, müslümanları Medine'de karşılaşacakları ortama hazırlamak amacıyla hemen hicret öncesinde indiğini söylemek[260] geleneksel Mekke algısının bir neticesi olsa gerektir.

Özet	1	Kasas sûresinin 51. âyetinde, "kavl"in yani ortak vahyin birbiriyle örtüşür şekilde indirildiği,
	2	52 ve 53. âyetlerinde, kendilerine Kur'ân tebliğ edildiğinde hemen tasdik eden ve "Biz önceden de müslümandık." diyen kişiler olduğu,
	3	54. âyetinde de bu kişilerin iki kat ecirle mükâfatlandırılacağı bildirilmektedir.
Sonuç	1	Sûrenin 51. âyetinde vahyin ortaklığına yani tasdik ilişkisine dikkat çekilmektedir.
	2	Sözü edilen âyetlerin Mekke'de nazil olması, Mekke ve çevresinde Kur'ân ile önceki kitaplar arasında karşılaştırma yapabilecek kişilerin bulunduğunu gösterir.
	3	Biz önceden de müslümandık diyenlerin Allah tarafından onaylanması, o dönemde şirke koşmayan, namazını kılıp zekâtını veren kişilerin olduğunu göstermektedir.
	4	Tüm bunlar, Mekke halkının Ehl-i Kitap kültürüne aşina olması gerektiğini gösterir.

260 Câbirî, Kur'ân'a Giriş, 229, 231.

a.2.5. İsrâ 17/107 vd.

"De ki: Ona ister inanın, ister inanmayın. Daha önce kendilerine ilim verilmiş olanlara Kur'ân okunduğu zaman çenelerinin üstüne kapanıp secde ederler. Derler ki, Rabbimize boyun eğeriz; demek ki Rabbimizin verdiği söz gerçekleşmiş. Çenelerinin üstüne kapanır ağlarlar. Bu onların saygısını artırır."	قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا

Kasas sûresinin bir önceki başlık altında incelediğimiz âyetlerinde olduğu gibi Mekkî olan İsrâ sûresinin yukarıdaki âyetlerinde de kendilerine Kur'ân okunduğunda hemen teslim olan Ehl-i Kitap kişilerden bahsedilmektedir. 107. âyette bu kimseler için "kendilerine ilim verilenler = الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ" ifadesi kullanılmaktadır. Bununla, kendilerine Kur'ân okunduğunda ellerindeki kitapla tasdik ilişkisini kurabilecek birikime sahip olanlar kastedilmiş olmalıdır.

İbn Kesîr Kasas sûresinin 52 ve devamındaki âyetleri ele alırken İsrâ sûresinin bu âyetlerine de atıfta bulunmuştur.[261] O, tefsirinin bu âyetleri ele aldığı bölümünde, âyette sözü edilen kişilerin, ellerindeki kitaba bağlı ve onun gereklerine uygun bir hayat yaşadıklarını, kitaplarını tahrif ve tebdil etmediklerini, kendilerine Kur'ân okununca da Müslüman olduklarını söyler.[262] Bazı müfessirler âyette sözü edilenlerin Ehl-i Kitap kimseler olduğu, Muhammed (s.a.v.)'e nübüvvet verilmeden önce de bir din arayışı içinde olduklarını, ona nübüvvet verildikten sonra da Müslüman olduklarını söyler ve Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Selmân el-Fârisî ve Ebû Zerr gibi isimler zikrederler.[263] Âyette kastedilenlerin Yahudilerden bir grup ya da Ümmet-i Muhammed olduğunu söyleyenler de olmuştur.[264]

Âyette sözü edilen kişilerin, kendilerine Kur'ân tebliğ edilince secdeye kapanmaları ve va'di gerçekleşmesi sebebiyle Allah'a tesbihte bulunmalarının bildirilmesi dikkat çekicidir. Kendilerine okunan âyetler karşısında

261 İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 258.

262 İbn Kesîr, Tefsîr, V, 134.

263 Beğavî, Tefsîr, II, 722.

264 Mâverdî, Tefsîr, III, 280.

secdeye kapanıp Allah'ın va'dinin gerçekleştiğini ifade edebilmek için kitabi bilgiye sahip olmak gerekir. Zaten 107. âyette bu kişilerden "kendilerine ilim verilenler = الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ" olarak bahsedilmektedir. Mekkî olduğu bildirilen Sebe sûresinin 6. âyetinde de kendilerine ilim verilenlerden ve bunların, Rasûlullah'a indirilenin hak olduğunu bildiklerinden bahsedilir. Ancak sûrenin bu âyetinin Medenî olduğu rivayet edilir.[265]

Özet	1	Mekkî olan İsrâ sûresinin yukarıdaki âyetlerinde kendilerine Kur'ân okunduğunda hemen teslim olan Ehl-i Kitap kişilerden bahsedilmektedir.
	2	108. âyette, bu kişilerin "Rabbimizin verdiği söz gerçekleşmiş!" dedikleri bildirilmektedir.
Sonuç	1	Sözü edilen âyetlerin Mekke'de nazil olması, Mekke ve çevresinde Kur'ân ile önceki kitaplar arasında karşılaştırma yapabilecek kişilerin bulunduğunu gösterir.
	2	Bu, Mekke halkının Ehl-i Kitap kültürüne aşina olması gerektiğini gösterir.

a.2.6. Ra'd 13/36

"Kitap verdiklerimiz, sana indirilenle mutlu olurlar. İçlerinde, onun bir kısmından hoşlanmayanlar da vardır..."	وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ ...

Âyette, kendilerine kitap verilenlerin, Muhammed (s.a.v)'e indirilenle mutlu olurken bazılarının, ona indirilenin bir kısmından hoşlanmadıkları bildirilmektedir. Kendilerine kitap verilenlerin kimler olduğu, Muhammed (s.a.v)'e indirilenle niçin mutlu oldukları, öte taraftan diğer bir kısmının, Muhammed (s.a.v)'e indirilenin bazısından niçin hoşlanmadıklarının tespiti önem taşımaktadır.

Âyetle ilgili söylenenleri genel hatlarıyla topladığı için İbnü'l-Cevzî'nin taksimini özetle aktarıyoruz:

Âyetteki "وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ = Kendilerine kitap verdiklerimiz" ifadesiyle kastedilenler hakkında üç görüş vardır:

265 Kurtubî, Tefsîr, Sebe 6. âyet.

a. Abdullah b. Selâm gibi Yahudilerden Müslüman olanlar
b. Muhammed (s.a.v.)'in ashabı
c. Yahudi ve Hristiyanlardan Müslüman olanlar

Âyetteki "وَمِنَ الأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ = İçlerinde, hoşlanmayanlar da vardır." ifadesiyle kastedilenler hakkında dört görüş vardır:

a. Yahudi ve Hristiyanlar
b. Yahudi, Hristiyan ve Mecusiler
c. Ben-i Ümeyye, Ben-i Muğîre ve Âl-i ebî Talha b. Abdi'l-'uzza
d. Kureyşli kâfirler

Âyetteki "بَعْضَهُ = onun bir kısmından" ifadesi ile ilgili üç görüş vardır:

a. Rahman'ın zikri,[266] yeniden dirilme ve Muhammed (s.a.v.) gibi hususları görmezden geldiler.
b. Kitaplarından Muhammed (s.a.v.)'i tanıdılar ama onun nübüvvetini görmezden geldiler.
c. Onun doğru söylediğini bildiler ama tasdik etmediler.[267]

İbn Kesîr, kendilerine kitap verilenlerle kastedilenin, ellerindeki kitabın gereğiyle amel edenler olduğunu, kendilerine indirilenle mutlu olmalarının sebebinin ise, Kur'ân ile ellerindeki kitaplar arasındaki tasdik ilişkisi olduğunu söyler. İbn Kesîr ayrıca bu âyeti ele aldığı bölümde, bu âyetle Bakara sûresinin 121. ve İsrâ sûresinin 107-108. âyetleri arasındaki ilişkiye atıfta bulunur.[268] Bu âyetle ilgili önemli bir başka irtibat da Taberî tarafından rivayet edilir. Rivayette yukarıdaki âyetin "وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ" kısmı bağlamında Yunus sûresinin 40. âyetine (وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ = İçlerinden bazıları ona inanırken bazıları inanmaz.) atıfta

266 Âyette sözü edilen "Kur'ân'ın inişine sevinme" ile neyin kastedildiğine dair bir rivayet aktarırlar. Rivâyete göre güya, Abdullah b Selâm ve onun gibi bazı Ehl-i Kitap Müslüman olunca Kur'ân'da Rahman'ı zikirle ilgili az âyet olmasına üzülmüşler, zikirle ilgili âyetler indikçe sevinmişler. Bkz. İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, IV, 335; Hâzin, Tefsîr, IV, 25.

267 İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, IV, 334-335. Benzer bir tasnif için bkz. Mâverdî, Tefsîr, III, 116. Ayrıca bkz. Taberî, Tefsîr, VII, 397-398; Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, VIII, 464.

268 İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 476.

bulunulur.[269] Aynı irtibatı Suyûtî de kurar. O, Âyette kendilerine kitap verilenlerle kastedilenlerin, Ehl-i Kitap'tan Muhammed (s.a.v.)'e iman eden ve ona indirilenle mutlu olan kişiler olduğunu söyledikten sonra Yunus sûresinin 40. âyetine atıfta bulunur.[270] Beydâvî'nin de âyetle ilgili söyledikleri dikkat çekicidir. O, âyette geçen "kendilerine kitap verilenler"le Abdullah b. Selâm gibi bazı Yahudiler ve sayısı seksene ulaşan Hristiyanlardan Müslümanlığı kabul edenlerin kastedildiğini söyledikten sonra seksen kişiden kırkının Necrân, sekizinin Yemen ve otuzikisinin de Habeşli Hristiyanlardan oluştuğunu söyler. O, tüm bu kişilerin, Kur'ân'ın kendi ellerindeki kitapla muvafık olması sebebiyle sevindiklerini belirtir. Âyette bahsedildiği üzere bazılarının, Kur'ân'ın bazı kısımlarına itirazlarının da ellerindeki kitaplarda tahrif ettiklerinin Kur'ân'la uyuşmamasından kaynaklandığını söyler.[271]

Âyette, kendilerine kitap verilen kişilerle kastedilenler öncelikli olarak Muhammed (s.a.v.) dönemindeki Ehl-i Kitaptır. Bunlar, Muhammed (s.a.v.)'e indirilen Kur'ân'la mutlu oluyorlar. Çünkü bunlar zaten bir beklenti içerisinde olan kişiler. Ellerindeki kitapla Kur'ân arasında karşılaştırma yapıyor ve bekledikleri Nebî'nin geldiğini görüyor, Rab'lerinin va'dinin gerçekleştiğine şahid oluyor, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasul geldiğinde ona inanıp destek vereceklerine dair verdikleri sözü yerine getirip sırtlarındaki ağır yükten (ısr) de kurtuluyorlar. Nitekim bazı müfessirler, kendilerine kitap verilenlerin Kur'ân'ın inmesiyle sevinmelerinin sebebini Kur'ân ile ellerindeki kitap arasındaki tasdik ilişkisi olduğunu söylemişlerdir.[272]

Âyette Ehl-i Kitab'tan bazıları inanırken bazılarının ise Kur'ân'ın bir kısmından hoşlanmadığının bildirilmesi de önemlidir. Müfessirler âyetin bu kısmı bağlamında, "Kur'ân'ı kabul etmeyen tümünü reddetmiştir, o halde bir kısmından hoşlanmamaları ne anlama gelmektedir?" şeklinde bir soru kurgulayarak "Kur'ân'ın tümünü reddetmiyorlardı, Allah'ın birliği ve sıfatları gibi hususlarda aynı düşünüyorlardı." gibi cevaplar vermeye

269 Taberî, Tefsîr, VII, 397.

270 Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, VIII, 465.

271 Beydâvî, Tefsîr, II, 209-210. Farklı bir dağılım için bkz. Hâzin, Tefsîr, I, 25.

272 İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 476; Sa'dî, Teysîru'l-Kerîm, s. 419.

çalışmışlardır.[273] Bunlar, Kur'ân'ın, ellerindekini tasdik eden kısımlarına iman eden, tahrif ettikleri kısma uymadığında da Kur'ân'a itiraz edenler olabilir.[274] Bunun temelinde, ellerindeki kitaba, İsa (a.s.)'ı atlayarak tabi olmaları ya da ellerindeki kitabı kendi yorumlarıyla anlamaları olabilir.

Muhammed (s.a.v.)'in tebliğ ettiklerine iman eden bazı Ehl-i Kitap kimselerden bahseden âyetler için genelde Abdullah b. Selâm'ın adının geçmesi dikkat çekicidir. Oysa daha önce de belirttiğimiz gibi onun Müslüman olma tarihi hususu ihtilaflıdır. Kaldı ki tüm âyetlerin onunla irtibatlandırılması kabul edilebilir değildir. Dikkat çekici bir başka husus da bazı müfessirlerin bu âyetle Hudeybiye musalahası arasında irtibat kurabilmeleridir. Âyette geçen "وَمِنَ الأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ" ifadesi ile kastedilenin Mekkeli müşrikler olduğu ve hoşlarına gitmeyen hususun Hudeybiye musalahasındaki belgeye Rasûlullah'ın besmeleyi yazdırması olduğu söylenebilmiştir.[275]

Ra'd sûresinin yukarıdaki âyetleriyle yakından ilişkili olduğunu düşündüğümüz bir başka âyet de yine Mekkî olan Hûd sûresinin 17. âyetidir. Âyet şöyledir:

"Bunlar, Rabbinin açık belgesine uyanlar gibi olur mu? O belgeyi Rabbinden bir şahit okur, ondan önce de bir öncü ve rahmet olarak Musa'nın kitabı vardır. Kur'ân'a işte bunlar inanırlar. Hangi kesim onu görmezlik ederse varıp kalacağı yer ateştir. Ondan şüphen olmasın. Kur'ân, Rabbinden sana gelen bir gerçektir ama insanların çoğu inanmaz."	أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ

Âyette, Kur'ân'a inananlar olduğu gibi (أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ) onu görmezden gelen bir kesim (وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ) de olduğu bildiriliyor. Bu Ra'd sûresindeki âyetle de (وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ) örtüşmektedir. Benzer durum Yunus sûresinin 40. âyetinde geçen "وَمِنهُم مَّن يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُم مَّن لاَّ يُؤْمِنُ بِهِ" şeklindeki ifadede de vardır. Tüm bu âyetler de Mekkî'dir.[276]

273 Şirbînî, es-Sîrâcü'l-Münîr, II, 129.

274 Msl bkz. Tâhir b. 'Âşûr, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, XIII, 157.

275 Beğavî, Tefsîr, II, 536; Şirbînî, es-Sîrâcü'l-Münîr, III 237.

276 Yunus sûresi Mekkî olmasına rağmen yukarıdaki âyetin ve daha sonraki başlıkta ele alacağımız 94 ve 95. âyetlerinin Medine'de indiğine dair rivayetler vardır. (İb-

Özet	1	Âyette, kendilerine kitap verilenlerin, Muhammed (s.a.v)'e indirilenle mutlu olurken bazılarının, ona indirilenin bir kısmından hoşlanmadıkları bildirilmektedir.
	2	Farklı görüşler olsa da, âyette kendilerine kitap verilenlerin Yahudi ve Hristiyanlar olduğu görüşü dile getirilmiştir. Bunlar arasında Abdullah b. Selâm'ın adı da geçer.
	3	Bazı müfessirler, Ehl-i Kitabın, indirilenle mutlu olmalarının sebebinin, Kur'ân ile ellerindeki kitaplar arasındaki tasdik ilişkisi olduğunu söylerler.
Sonuç	1	Âyette, kendilerine kitap verilen kişilerle kastedilenler öncelikli olarak Muhammed (s.a.v.) dönemindeki Ehl-i Kitaptır.
	2	Bunlar zaten bir beklenti içerisinde olan kişilerdir. Ellerindeki kitapla Kur'ân arasında karşılaştırma yapıyor ve bekledikleri Nebî'nin geldiğini görüp mutlu oluyorlar.
	3	Bazı Ehl-i Kitabın, indirilenin bir kısmına inanmamalarının sebebi, ellerindeki kitabın tahrif ettikleri kısımlarının Kur'ân ile örtüşmemesi olabilir.
	4	Sözü edilen âyetlerin Mekke'de nazil olması, Mekke ve çevresinde Kur'ân ile önceki kitaplar arasında karşılaştırma yapabilecek kişilerin bulunduğunu gösterir.
	5	Bu, Mekke halkının Ehl-i Kitap kültürüne aşina olması gerektiğini gösterir.

a.2.7. Yunus 10/94

"Sana indirdiklerimizde herhangi bir şüpheye düşersen, senden önce kitap okuyanlara sor. Andolsun ki, sana Rabbinden hak gelmiştir. Sakın şüphe edenlerden olma!"	فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّآ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَآءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

Yukarıdaki âyette, Rasûlullah'a, kendisine indirilenler hususunda şüphe etmesi durumunda, önceki Kitabı okuyanlara danışabileceği söylenmek-

nü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, IV, 3; Hâzin, Tefsîr, III, 172) Tefsirler genelde yukarıdaki âyette kastedilenlerin Kureyşliler olduğunu söylerler. Kastedilenlerin Yahudiler olduğu da söylenir. (İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, IV, 34.) Ayrıca âyetin ihbar yaptığını yani Kur'ân'a veya Muhammed (s.a.v.)'e inananlar olacağı gibi asla inanmayacak olanlardan bahsedildiğini söylerler. (İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 285; İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, IV, 34) Öte yandan âyetin ilk kısmında kastedilenlerle, içlerinden inanmalarına rağmen inat edenlerin de olabileceği söylenir. (Beydâvî, Tefsîr, II, 102.)

tedir. Âyetle ilgili söylenenleri genel hatlarıyla topladığı için İbnü'l-Cevzî'nin taksimini özetle aktarıyoruz:

Âyetteki "فَاِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ = herhangi bir şüpheye düşersen" ifadesi ile ilgili üç görüş vardır:

a. Hitap Muhammed (s.a.v.)'e olsa da kastedilen, şüphe içinde olanlardır.

b. Hitap da kastedilen de Muhammed (s.a.v.)'dır. Ancak onun kastedilmesinin iki anlamı olabilir:

   b.1. Muhammed (s.a.v.)'e söylüyormuş gibi yapılarak onun dışındakilere hitab ediliyor.

   b.2. İfadede geçen "اِنْ" olumsuzluk edatı olan "ما (mâ-i nâfiye)" anlamındadır. Bu durumda ifade "Sen herhangi bir şüphe içinde değilsin ki sana git sor diyelim, ama kalbinin tatmini için sorabilirsin." anlamına gelir.

c. Hitap şüphe içinde olanlaradır. Yani "Ey ona indirdiğimiz hakkında şüphe içinde olanlar! Sorun!" anlamındadır.

"مِمَّآ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ = Sana indirdiklerimizde" ifadesine dair iki görüş vardır:

a. Allah'ın nebîsi olduğu hususunda

b. Nübüvvetinin Tevrat ve İncil'de yazılı olup olmadığı hususunda

Âyetteki "فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ = Senden önce kitap okuyanlara sor." ifadesiyle kastedilenler hakkında iki görüş vardır:

a. Yahudi ve Hristiyanlardan Abdullah b. Selâm gibi müslüman olanlar

b. Yahudi ve Hristiyanlardan Müslüman olmasa da güvenilir olanlar.[277]

Âyetle ilgili olarak müfessirler, şüphe edenin Rasûlullah olmadığını söylerler ve bu bağlamda ondan "Ben şüpheye düşmedim ve de sormadım." şeklinde bir söz rivayet derler.[278] Hitabın aslında onun dışındakilere ve

277 İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, IV, 63-64. Ayrıca bkz. Mâverdî, Tefsîr, II, 450-451.

278 San'ânî, Tefsîrü'l-Kur'ân, Riyad, 1410, I, 298.

sözü edilen şüphenin onun nübüvveti hususunda olduğu söylenir. Bu bağlamda mesela Ehl-i Kitab tarafından onun nebî olduğunun bilindiği hatırlatılır ve A'râf sûresinin 157. âyetine atıfta bulunulur.[279] Dolayısıyla âyetin, kendisine indirilen vahiy hususunda Muhammed (s.a.v.)'in şüphe taşıdığına hamledilmesinin düşünülemeyeceği söylenir.[280] Bir sahabinin bazı şüpheler taşıdığı ama bunu kimseye açamadığı, âyetin bunun üzerine indiği de söylenir.[281] Beydâvî, âyetten hareketle Kur'ân'ın önceki ilahi kitapları tasdik vasfına değinmekte ancak hitabın Rasûlullah'a değil de onun dışındakilere olabileceğini de söylemektedir.[282] Müfessirlerin âyetle ilgili dikkat çeken çıkmazları vardır. Bazılarınca âyette kastedilen şüphenin Kur'ân hususunda olduğu söylenmesine rağmen Ehl-i Kitab'a müracaatın, Muhammed (s.a.v.)'in adının kendi kitaplarında yazılı olup olmadığı hususunda olacağı söylenmektedir. Öte yandan şüphelenenin Muhammed (s.a.v.) değil de başkaları olduğuna dair görüşün temellendirilmesinde zorlamalar yapılmıştır.[283]

Mekke'de inen ve Ehl-i Kitab'tan bahsedilen neredeyse tüm âyetlerde olduğu gibi bu âyette de Ehl-i Kitap'la kastedilenlerin Abdullah b. Selâm, Selmân el-Fârisî, Temîm ed-Dârî olduğu söylenir.[284] Reşit Rıza, âyetin bu gibi kişilerle ilişkilendirilemeyeceğini, çünkü âyetin Mekkî olduğunu, Mekke'de iman eden Ehl-i Kitap olmadığını, dolayısıyla âyetteki sorma durumunun "faraza" olduğunu söyler.[285]

Diğerlerinde olduğu gibi, sûrenin Mekkî olduğunu söyleyenler bu âyetin Medenî olduğunu söylerler. Nitekim yine Ehl-i Kitab'dan bahsedildiği için aynı sûrenin 40. âyetinin (وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ) de Medenî olduğu söylenmektedir.[286]

279 Taberî, Tefsîr, VI, 609; İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 309.

280 Taberî, Tefsîr, VI, 610-611.

281 İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, VI, 1985; İbn Kesîr, Tefsîr, VII, 557.

282 Beydâvî, Tefsîr, II, 115.

283 Msl. bkz. Taberî, Tefsîr, VI, 610-611; Hâzin, Tefsîr, III, 210.

284 Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyân, V, 149.

285 Muhammed Reşid Rıza, Tefsîru'l-Menâr, XI, 392.

286 Hâzin, Tefsîr, III, 172; Beğavî, Tefsîr, II, 349.

Yunus sûresinin 94. âyetiyle irtibatı olan bir âyet de Hûd sûresinin 17. âyetidir. Bu âyette de Rasûlullah'ın bir şüphesinden bahsedilmektedir (فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ). Taberî bu âyeti ele aldığı yerde Yunus sûresinin 94. âyetine atıfta bulunur. Şüpheyle kastedilenin, kâfirlik edenlerin sonunun cehennem olacağı hususu olduğunu söyler. Taberî'nin bu iki âyetle kurduğu irtibat da bu bağlamdadır.[287] Bu âyetle yakından ilgisi olan bir başka âyet de şudur:

"Ben Allah'tan başka bir hakem mi ararım? Kitab'ı size açıklanmış olarak indiren O'dur. Kendilerine Kitap verdiklerimiz bilirler ki; bu Kitap Rabbin tarafından hak olarak indirilmiştir. Sakın tereddüt edenlerden olma!" (En'âm 6/114)	أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

Mekkî olan yukarıdaki âyette de kendilerine Kitap verilenlerin gerçeği bildiklerinden bahsedilmekte, ardından da tıpkı Yunus sûresinin 94. âyetinde olduğu gibi Rasûlullah'a şüphe edenlerden olmaması emredilmektedir. (فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ) İbn Kesîr En'âm sûresinin 114. âyetini ele alırken Yunus sûresinin 94. âyetine atıfta bulunur. Ancak o, Yunus sûresinin 94. âyetindeki ifadenin "şart" olduğunu, şartın bir şeyin vukuunu gerektirmediğini, nitekim Rasûlullah'ın "Ben şüphelenmedim ve sormadım." dediğini rivayet eder.[288] En'âm sûresinin yukarıdaki âyetinde, kendilerine kitap verilenlerden bahsedilmesi önemlidir. Ancak Mekkî olan sûrenin bu âyetinin de Medenî olduğunu söyleyenler olmuştur.[289]

Yunus sûresinin 94. âyetiyle ilgili bir başka âyet de Mekkî olan Zuhruf sûresinin 45. âyetidir. Nitekim Taberî, bu âyeti ele aldığı yerde Yunus sûresinin 94. âyetine de atıfta bulunur.[290] Âyet şöyledir:

"Senden önce gönderdiğimiz rasuller hakkında soruştur; Rahman'ın yanı sıra kulluk edecekleri ilahlar oluşturmuş muyuz?" (Zuhruf 43/45)	وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ

287 Taberî, Tefsîr, VII, 20.

288 İbn Kesîr, Tefsîr, III, 361.

289 İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, III, 1; Emin Işık, "En'âm Sûresi", DİA, XI, 169.

290 Taberî, Tefsîr, XI, 192.

Zuhruf sûresinin Mekkî olduğu hususunda ittifaktan söz edilir. Ancak yukarıdaki âyetin Medenî olduğunu söyleyenlerden bahsedilir.[291] Müfessirlerin genelinde, yukarıdaki âyette kendilerine soru sorulması tavsiye edilenlerin Ehl-i Kitap olduğuna dair genel bir kanaat vardır. Hatta bazı kıraatlerde âyette Ehl-i Kitap ifadesi geçer (سَلِ الَّذِينَ يَقْرَءُونَ الكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ). Kastedilenin Ehl-i Kitab içerisindeki müminler olduğu da söylenir. Bir başka yoruma göre ise Rasûlullah, İsrâ gecesi Beyt-i Makdis'te önceki nebilere namaz kıldırırken Cibrîl bunu sormasını istemiş, o da sorma gereği duymamış. Âyette rasullere sorması istendiği için böyle bir kurgu oluşturulmuş gözükmektedir. Zira âyette rasullere sorulmasının istenmesinin nasıl anlaşılması gerektiği tefsirlerde tartışılmış, kastedilenin, Ehl-i Kitab'ın müminlerine ve ellerindeki kitaba sorma olduğu düşünülmüştür. Âyette sorulması istenilenin Cibrîl olduğu da söylenmiştir.[292]

Sonuç olarak, müfessirlerin, şüpheyle kastedilenin ne olduğu hususundaki görüşlerini bir tarafa bıraksak dahi kesin olan bir şey var ki o da Mekkî sûrelerde bulunan âyetlerde Ehl-i Kitab'a başvurulabileceği tavsiye edilmektedir. Bu, Mekke ve çevresinde kitabi bilgiye sahip kişiler olduğunu göstermektedir.

Özet	1	Âyette, Rasûlullah'a, kendisine indirilenler hususunda şüphe etmesi durumunda, önceki Kitabı okuyanlara danışabileceği söylenmektedir.
	2	Âyetteki hitabın Muhammed (s.a.v.)'e olup olmadığı hususunda tartışmalar yaşanmıştır.
	3	Âyette sözü edilen şüphenin de Muhammed (s.a.v.)'ın nübüvvetiyle ilgili olduğu düşünülmüştür
	4	Âyette geçen, "kitabı okuyanlar" ifadesiyle, Ehl-i Kitaptan Abdullah b. Selâm gibi Müslüman olanlar ya da Müslüman olmasa da güvenilir kişilerin kastedildiği söylenir.
	5	Beydâvî, âyetten hareketle Kur'ân'ın önceki ilahi kitapları tasdik vasfına değinmektedir.
	6	Âyetin Medenî olduğu da söylenmiştir. Aynı şey, konuyla irtibatı olan En'âm 114 ve Zuhruf 45. âyetleri için de söylenmiştir.

291 Alûsî, Rûhu'l-Me'ânî, XXV, 85; Şevkânî, Fethu'l-kadîr, IV, 715.

292 Taberî, Tefsîr, XI, 192-193; İbn Kesîr, Tefsîr, VII, 230-231; Hâzin, Tefsîr, VI, 137; Beğavî, Tefsîr, IV, 101; Mâverdî, Tefsîr, V, 228.

Sonuç	1	Âyetlerde sözü edilen şüphe, Muhammed (s.a.v.)'in, kendisine indirilenlerin Allah katından olup olmadığı hususunda yaşadığı şüphedir
	2	Sözü edilen âyetlerin Medenî olduğuna dair rivayetlerin geleneksel Mekke toplumu algısıyla ilişkisi olmalıdır.
	3	Sözü edilen âyetlerin Mekke'de nazil olması, Mekke ve çevresinde Kur'ân ile önceki kitaplar arasında karşılaştırma yapabilecek kişilerin bulunduğunu gösterir.
	4	Bu, Mekke halkının Ehl-i Kitap kültürüne aşina olması gerektiğini gösterir.

a.2.8. Nahl 16/43

"Hiç şüphesiz senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz erkekleri rasul olarak gönderdik. Bilmiyorsanız Ehl-i Zikr'e sorun. "	وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

Yukarıdaki âyet Mekkî bir sûreye aittir. Mekke'de, "melek rasul" talebinde bulunan, dolayısıyla "beşer rasul"e itiraz eden Mekkeli müşriklere cevap verilmekte, Muhammed (s.a.v.)'in, gönderilen ilk "beşer rasul" olmadığı, ondan önce de gönderilenlerin beşer olduğu, bu konuda herhangi bir bilgiye sahip değillerse Ehl-i Zikr'e danışmaları tavsiye edilmektedir. Taberî, yukarıdaki âyette muhatap alınanların Mekkeli müşrikler olduğunu, onların "beşer rasul" itirazlarının Ehl-i Zikr'e yani Tevrat ve İncil okuyanlara yönlendirildiğini söyler ve bu yönde nakillerde bulunur.[293] Taberî benzer şeyleri, Enbiyâ sûresinin 7. âyetini ele alırken de söyler.[294] Esasen bu âyetin bağlantılarını kurma hususunda müfessirler genelde isabet etmişlerdir.[295] Ancak Ehl-i Zikr'in kim olduğu ve Mekke'de inen bu âyetlerin, Mekke'de kimleri kastettiği hususunda suskunluk devam etmekte, alışılageldiği üzere, Abdullah b. Selâm ve Selmân el-Fârisî gibilerin kastedildiği söylenmektedir.[296] Hatta sözü edilen kişilerin Müslümanlar olduğunu söyleyenler bile olmuştur.[297] Muhtemelen, âyetin Mekkî olduğunu göz önünde bulundurdu-

293 Taberî, Tefsîr, VII, 587.

294 Taberî, Tefsîr, IX, 6.

295 Mukâtil, Tefsîr, II, 470; Râzî, Tefsîr, VII, 210.

296 Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, IX, 51; İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, IV, 450.

297 Beğavî, Tefsîr, III, 153; İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, IV, 449; Mâverdî, Tefsîr, III, 438.

ğu için Şa'râvî sözü edilen kişilere örnek olarak Varaka b. Nevfel'i zikreder.[298] Âyette Ehl-i Kitab için Ehl-i Zikr ifadesinin kullanılması önemlidir. Zikr, ilahi kitapların ortak vasfıdır ve tasdik ilişkisini gösterir. Sûrenin 44. âyetinde de Rasûlullah'a Zikr'in indirildiği bildirilir. Enbiyâ sûresinin 24. âyeti de zikr ile tasdik arasında bir irtibatın olduğunu göstermektedir. (...هَذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِي...) Âyette Mekkeli müşriklerin Ehl-i Zikre yönlendirilmesi çok önemlidir. Allah Teâlâ, rasullerin beşer olduğu hususunda onların bilgilerinin dikkate alınması gerektiğini, bu konuda Mekkelilere nispetle onların bilgi sahibi olduğunu haber veriyor. Bu, Mekke ve civarında Ehl-i Kitap kimselerin olduğunu göstermektedir. Nitekim bu âyetin hemen devamındaki âyet de bunu teyid etmektedir. 44. âyette, Muhammed (s.a.v.)'e de zikrin indirildiği bildirilerek hitap Ehl-i Kitaba çevrilmekte, Muhammed (s.a.v)'e indirilen kitabın, onların ellerindeki kitabın tebyini, yani gizledikleri ya da yanlış yorumladıkları âyetlerin doğrusu olduğu bildirilmektedir (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ). Bu, tasdik ilişkisidir. Zaten 44. âyetin "وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ = Belki tefekkür ederler." şeklinde bitmesi, Ehl-i Kitaptan bu tasdik ilişkisine dikkat etmelerinin istendiğini göstermektedir. Maturidî de âyetin, "Sana bu zikri, onlara, kitaplarında yaptıkları tahrif, tebdil ve tağyiri tebyîn etmen için indirdik ki bu senin risaletinin delili olsun." şeklinde anlaşılabileceğini belirtir.[299] Tüm bunlar, Mekke'de hem bazı konularda kendilerine soru sorulabilecek hem de tasdik ilişkisinin farkına varabilecek düzeyde kitap ehli kişilerin olduğunu gösterir.

Özet	1	Âyette, "beşer rasul"e itiraz eden Mekkeli müşriklere, Ehl-i Zikr'e danışmaları tavsiye edilmektedir.
	2	Ehl-i Zikr'in kim olduğu ve Mekke'de inen bu âyetlerle, Mekke'de kimlerin kastedildiği hususunda alışılageldiği üzere, Abdullah b. Selâm ve Selmân el-Fârisî gibilerden bahsedilmiştir.
Sonuç	1	Sözü edilen âyetlerin Mekke'de nazil olması, Mekke ve çevresinde Kur'ân ile önceki kitaplar arasında karşılaştırma yapabileceklerin bulunduğunu gösterir.
	2	Bu, Mekke halkının Ehl-i Kitap kültürüne aşina olması gerektiğini gösterir.

298 Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, s. 7951 (4911).

299 Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Matüridi (ö. 333/944), Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Mizan Yayınevi, İstanbul, 2006, VIII, 114.

a.2.9. Ahkâf 46/7 vd.

7. “Âyetlerimiz kendilerine apaçık okunduğu zaman inkâr edenler, kendilerine gelen hak kitap için: “Bu apaçık bir büyüdür.” dediler. **8. Yoksa “Onu uydurdu.” mu diyorlar? Sen de ki: “Eğer onu ben uydurmuşsam Allah’tan bana gelecek cezayı savmaya sizin gücünüz yetmez. O, sizin dilinize dolayıp muhabbetine daldığınız şeyi çok iyi bilir. Sizinle aramda şahit olarak Allah yeter. O çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.** **9. De ki: “Ben rasullerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene tabi oluyorum. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım.** **10. De ki: “Ne dersiniz, eğer bu Kur’an Allah tarafından ise ve siz de onu inkâr etmişseniz, üstelik İsrailoğulları’ndan bir şahit de onun bir benzerine şahitlik edip inanmışken siz hâlâ büyüklük taslıyorsanız? Şüphesiz ki, Allah zalim bir topluluğu doğru yola iletmez.”**	وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ هٰذَا سِحْرٌ مُبِيْنٌ (7) اَمْ يَقُوْلُوْنَ افْتَرٰيهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهٗ فَلَا تَمْلِكُوْنَ لِيْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا هُوَ اَعْلَمُ بِمَا تُفِيْضُوْنَ فِيْهِ كَفٰى بِهٖ شَهِيْدًا بَيْنِيْ وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ (8) قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَآ اَدْرِيْ مَا يُفْعَلُ بِيْ وَلَا بِكُمْ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوْحٰى اِلَيَّ وَمَآ اَنَا اِلَّا نَذِيْرٌ مُبِيْنٌ (9) قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَكَفَرْتُمْ بِهٖ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ عَلٰى مِثْلِهٖ فَاٰمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ (10)

Ahkâf sûresinin Mekkî olduğu yaygın olsa da 10. âyetin Medenî olduğunu söyleyenler olmuştur.[300] Şevkânî (ö. 1250/1834) bunlardandır.[301] 7. âyette, kendilerine âyetler okunduğunda görmezden gelen, “bu sihirdir” diyenlerden bahsedilir. 8. âyette, şayet “Allah’a iftira ederek Muhammed uyduruyor.” diyorlarsa “Allah, onların dillerine doladıklarını[302] en iyi bi-

300 Bazıları Mukâtil b. Süleyman’a atıfta bulunmaktadır. Ancak elimizdeki nüshada böyle bir ifade göremedik.

301 Şevkânî, Fethu’l-kadîr, V, 22, 25.

302 Âyette geçen “تُفِيْضُوْنَ” kelimesinin kök harfleri “ف ي ض”dir. “فاض” şeklindeki sülâsî fiil, “akmak” anlamına gelir ve Kur’ân’da bu haliyle gözden yaşın akması anlamında iki âyette geçer (Mâide 5/83; Tevbe 9/92). “İf’âl” kalıbından “افاض” da yine asli anlama uygun olarak bir şeyin mesela suyun akması/akıtılması anlamına gelir. Fiil bir âyette, suyun akıtılması/atılması anlamında geçer (A’râf 7/50). Fiilin “if’âl” kalıbından, mecazi olarak “insanların bir yerden bir yere (su gibi) akması” anlamında da kullanıldığı görülmektedir (Bakara 2/198-199). Yine aynı kalıptan mecazi olarak “bir şeye, mesela muhabbete dalmak, bir konuyu çokça dillendirmek, onunla yatıp kalkmak, diline dolamak” anlamında da Kur’ân’da kullanılır. İşte bu son kullanım Ah-

lendir." denmesi emredilip, devamında şahit olarak Allah'ın yeterli olduğu bildirilir. 9. âyette Muhammed (s.a.v.)'in rasullerin ilki olmayıp vahye tabi olduğunun altı çizilmekte, 10. âyette İsrailoğulları'ndan bir şahidin Kur'ân'ın, elindekinin misli olduğuna şahitlik edip iman ettiğinden haber verilmektedir. 10. âyette geçen İsrailoğulları'ndan şahidin kim olduğu hususunda tefsirlerde iki görüş vardır. İlki, Abdullah b. Selâm, ikinci görüş de Musa (a.s.) olduğudur. Bu durumda âyet iki anlama gelir: İlk görüşe göre Abdullah b. Selam, Kur'ân'ın Allah katından indirildiğine şahitlik etmiştir. İkincisine göre ise Muhammed (s.a.v.)'in, Kur'ân'ın Allah katından olduğuna şahitlik ettiği gibi Musa (a.s.) da, Kur'ân'ın misli olan Tevrat'a

---

kâf sûresinin 8. âyetinde geçmektedir. Sözü edilen âyette "بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ" şeklinde geçen ifadeyi "dillerine doladıkları, muhabbetine daldıkları şey" olarak tercüme ettik. Peki dillerine doladıkları şey neydi? İki ihtimalden bahsedebiliriz: İlki, İsa (a.s.)'ın, önceki şeriata ait bazı şeyleri, mesela onlara haram kılınan bazı yiyecekleri helal kılarak gerçekleştirdiği neshi, İsa (a.s.)'ı kabul etmeyenlerin tartışma konusu yapmaları olabilir. Şöyle bir itirazda bulunmuş olabilirler: "Kur'ân, kitabımızı tasdik ettiğini söylüyor ama haram kılınan yiyeceklerin sadece dört olduğunu iddia ediyor. Kitabımızda haram kılınanlar daha fazla olduğundan Kur'ân musaddık değil; musaddık olmadığı için de inanma yükümlülüğümüz yok." İşte bunu dillerine dolamış olabilirler. Nitekim Nahl 101. âyette "وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ = Allah neyi indireceğini çok iyi bildiği halde, bir âyetin yerine başka bir âyeti koyduğumuzda sana şöyle dediler: "Sen sadece iftiracısın." Yok, onların pek çoğu bunu bilmezler." denilmektedir. Burada sözü edilen tebdil, İncil'in önceki şeriata dair yapmış olduğu değişiklikler olabilir. İncil'i atlayanlar, bazı yiyecek maddelerinin hâlâ haram olduğunu düşünüyor, Kur'ân bu konuda İncil'i tasdik edince de buna karşı çıkıyor olmalılar. Mekke'de bildiğimiz kadarıyla bir nesih gerçekleşmediği için Nahl sûresinin bu âyetini bu bağlamda ele alabiliriz. Dillerine doladıkları şey bu olabilir. Zaten âyette de "وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ = Allah neyi indireceğini çok iyi bilir" denilmektedir. Bu Ahkâf 8. âyetteki "هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ = Allah, onların dillerine doladıkları şeyi çok iyi bilir." şeklindeki ifadeye de uygun düşmektedir. Öte yandan Mekke'de iki ayrı âyette (Enâm 6/145; Nahl 16/115), haram kılınan yiyeceklerin hasr siygasıyla geçmesi de bu konuda bir tartışmanın yaşandığı intibaını uyandırmaktadır. Hatta En'âm 145. âyette, yenilmesi haram olanların sadece dört tane olduğu söylendikten sonra 146. âyette, sınırı aşmaları sebebiyle Yahudilere başka şeylerin de haram kılındığının bildirilmesi dikkat çekicidir. Ahkaf 8. âyette sözü edilen "dillerine doladıkları şey" hakkındaki ikinci ihtimal ise, yine Nahl 103. âyette geçen, Muhammed (s.a.v.)'in insanlara tebliğ ettiği şeylerin bir başkası tarafından öğretildiği iddiası olabilir. Âyette "وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ" = "Bunu ona bir kişi öğretiyor, dediklerini elbette biliyoruz. Dillerine doladıkları kişi Arapça bilmez ama Kur'ân'ın dili apaçık Arapçadır." denilmektedir. Yani burada da dillerine doladıkları bir mevzu var. Hatta konu bir başka vesileyle yine Mekkî bir sûre olan Furkân 4 ve 5. âyetlerde de geçmektedir.

şahitlik etmişti.[303] Abdullah b. Selâm'ın "Bu âyet benim hakkımda indi" dediği rivayet edilir.[304] Ama Abdullah b. Selâm'ın Medine'de Müslüman olması, âyetin ise Mekkî olması sebebiyle kastedilen şahidin o olamayacağı da söylenir. Mekkî olmasından ötürü âyetin Muhammed (s.a.v.) ile kavmi arasındaki husumetle ilgili olduğu da söylenir.[305] İbn Kesîr, şahidin önceki ilahi kitaplar olduğunu söyler ama âyetin devamındaki "âmene = İman etti." ifadesini "İsrailoğulları'ndan şahitlik eden" diye tefsir eder. İbn Kesîr, âyette geçen şahidin, Abdullah b. Selâm'ı da içine alan umum bir lafız olduğunu, zira âyetin Mekkî olduğunu söyler ve aynı durumun Kasas 53 ve İsrâ 107 ve 108. âyetleri için de geçerli olduğunu belirtir.[306] Sûrenin Mekkî olmasından hareketle sözü edilen şahidin Abdullah b. Selâm değil ama Mekke'de İsrailoğulları'ndan biri olduğu da söylenir.[307]

Âyette "İsrailoğulları'ndan bir şahid" ifadesinin geçmesi sebebiyle, âyetle Abdullah b. Selâm arasında bir irtibat olduğu söylenmiş, ama onun Medine'de müslüman olduğuna dair bilgi sebebiyle, sûrenin Mekkî olsa da âyetin Medenî olduğu yahut Abdullah b. Selâm'ın ileride Müslüman olacağına dair gaybi bir bilginin söz konusu olduğu da söylenmiştir.[308] Yukarıdaki âyetlerle irtibatı olan bir âyet de şudur:

303 Taberî, Tefsîr, XI, 278 vd.; İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, VII, 373.

304 Abdullah b. Selâm'ın bu âyetin yanı sıra Ra'd sûresinin 43. âyetini de kendisi hakkında inen âyet olarak zikrettiği rivayet edilir. Bkz. Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XIII, 317; Şevkânî, Fethu'l-kadîr, V, 25. Öte yandan Abdullah b. Selâm'la ilgili olarak Kur'ân'da hiçbir âyetin nazil olmadığını söyleyenler de bulunmaktadır. Bkz. Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XIII, 319.

305 Taberî, Tefsîr, XI, 278.

306 İbn Kesîr, Tefsîr, VII, 278.

307 Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey el-Kelbî (ö. 741/1340), Kitâbü't-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl, Kahire, trs., IV, 75.

308 İbn Cüzey, et-Teshîl, IV, 75.

"Bunlar, Rabbinin açık belgesine uyanlar gibi olur mu? O belgeyi Rabbinden bir şahit okur, ondan önce de bir öncü ve rahmet olarak Musa'nın kitabı vardır. Kur'ân'a işte bunlar inanırlar. Hangi kesim onu görmezlik ederse varıp kalacağı yer ateştir. Ondan şüphen olmasın. Kur'ân, Rabbinden sana gelen bir gerçektir ama insanların çoğu inanmaz." (Hûd 11/17)	أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ

Tefsirlerde yukarıdaki âyette geçen şahid (شَاهِدٌ) ifadesi ile kastedilenin şunlar olabileceği üzerinde durulur:

1. Cibrîl
2. Rasûlullah'ın dili
3. Ali b. Ebî Tâlib
4. Rasûlullah
5. Melek
6. İncil
7. Kur'ân
8. Rasûlullah'ın sureti, yüzü.

Âyette geçen "مِنْهُ" ifadesindeki hâ (ها) zamirinin a. Allah'a, b. Nebî'ye ve c. beyyineye; "وَمِنْ قَبْلِهِ" ifadesindeki hâ (ها) zamirinin de a. Nebî'ye, b. Kur'ân'a ve c. İncil'e gidebileceği söylenir.[309]

Yukarıda da görüldüğü üzere, âyette geçen şahid ifadesi ile ilgili olarak pek çok görüş vardır. Biz âyette geçen şahid kelimesinin, Ahkâf sûresinin 10. âyetinde olduğu gibi Mekke dönemindeki bir şahsı ifade edip etmediği üzerinde durduk. Bu yönüyle, ibareyi de dikkate alarak âyetin çeşitli anlamlarının düşünülebileceği kanaatindeyiz. Âyetin sonunda Rasûlullah'a, Kur'ân'ın Allah katından olduğu hususunda herhangi bir şüphe içinde olmamasını emretmesinden hareketle âyetin, Rasûlullah'ı da içine alacak şekilde, "Allah'tan bir beyyine üzerinde olan diğerleri gibi olur mu? Ayrıca bu beyyineyi bir şahit de okumakta, takip etmekte, nitekim ondan önce de Musa'nın kitabı aynı şahitliği yapmıştı." şeklinde okuyabiliriz. Bu durum-

309 Taberî, Tefsîr, VII, 16 vd.; İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, IV, 85-86.

da şahit, İncil olabilir. Böylelikle âyet, Rasûlullah dahil herkese bu konuda bir şüphe içinde olmamaları gerektiğini bildirmiş oluyor. Dolayısıyla "وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى" şeklindeki ifade de İncil'den önceki şahidin Musa'ya indirilen kitap olduğunu gösterir. İncil'in de Tevrat'ın da şahitliği sonuçta onları tilavet edenlerle mümkün olacaktır. Yani, sözü edilen dönemde Mekke ve civarında ellerindeki kitabı tilavet edip, Kur'ân'la arasındaki ilişkiyi tespit eden ve böylelikle Kur'ân'ın Allah katından olduğuna şahitlik edebilecek kişiler vardı. Hûd sûresinin 17. âyetinin öncesi ve sonrası ile Ahkâf sûresinin 10. âyetinin öncesi ve sonrasındaki anlam ve yapı benzerliği de bunu teyit etmektedir. Bu yönüyle Ra'd sûresinin 43. âyeti de dikkat çekicidir. Âyet şöyledir:

"Allah'ı görmezlik edenler; "Sen elçi olarak gönderilmiş değilsin" derler. De ki: "Aramızda Allah'ın ve o Kitab'ın bilgisine sahip olanların şahit olması yeter." (Ra'd 13/43)	وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ

Yukarıdaki âyetin bulunduğu Ra'd sûresinin, Mekkî olduğunu da Medenî olduğunu da söyleyenler vardır. Mekkî olduğunu söyleyenlerin bazısı yukarıdaki âyetin Medenî olduğunu söylerler.[310]

Âyette geçen "yanında kitaptan bilgisi olan kişi = وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ "nin kim ya da kimler olduğu hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

1. Yahudi ve Hristiyan âlimler
2. Abdullah b. Selâm
3. Abdullah b. Selâm, Selmân el-Fârisî ve Temim ed-Dâri gibi Ehl-i Kitap'tan, Kur'ân'ın hak olduğuna şahitlik eden bir grup
4. Cibrîl
5. Ali b. Ebî Tâlib
6. Bünyamin (isimli biri)
7. Allah[311]

Âyette ifade edilen "yanında kitap bilgisi olan kişi", Muhammed (s.a.v.) döneminde, kitabi bilgiye sahip ve Kur'ân'ın Allah'ın vahyi olduğuna inanmış

310 İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, IV, 299.

311 İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, IV, 341, 342.

ayrıca bu konuda şahitlik yapabilecek kişidir. Bu kişinin Mekke ve çevresinden biri olma ihtimali güçlüdür.

Özet	1	Ahkâf sûresinin ilgili âyetlerinde, Muhammed (s.a.v.)'in tilavet ettiklerini, onun uydurduğunu söyleyenlerden bahsedilmekte, ancak bunun iddia edildiği gibi olmadığı söylenip, delil olarak da Allah Teâlâ'nın ve İsrailoğulları'ndan bir şahidin şahitliğine atıfta bulunulmaktadır.
	2	Tefsirlerde, sözü edilen şahidin Abdullah b. Selâm olabileceği söylenmekte ve bu konuda bazı rivayetler aktarılmaktadır. Sûrenin Mekkî olması sebebiyle bunu reddedenler de vardır.
	3	Hûd sûresinin 17. âyetinde geçen "şahid" kelimesinin Ehl-i Kitaptan bir kişiyle irtibatına dair tefsirlerde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.
	4	Ra'd sûresinin 43. âyetinde sözü edilen "o Kitab'ın bilgisine sahip olanlar" ifadesi ile genelde Ehl-i Kitaptan kişiler, mesela Abdullah b. Selâm gibiler anlaşılmıştır.
Sonuç	1	Sözü edilen âyetlerin Mekke'de nazil olması, Mekke ve çevresinde Kur'ân ile önceki kitaplar arasında karşılaştırma yapabilecek kişilerin bulunduğunu gösterir.
	2	Bu, Mekke halkının Ehl-i Kitap kültürüne aşina olması gerektiğini gösterir.

a.2.10. Nahl 16/103

"Bunu ona bir kişi öğretiyor, dediklerini elbette biliyoruz. Dillerine doladıkları kişi Arapça bilmez ama Kur'ân'ın dili apaçık Arapçadır."	وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ اَعْجَمِيٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ

Mekkî bir sûre olan Nahl sûresine ait yukarıdaki âyette açıkça görüldüğü üzere, tebliğ ettiği şeyleri Rasûlullah'a bir insanın öğrettiği iddia edilmektedir. Ayette "beşer" ifadesinin kullanılması önemlidir. Çünkü şu iddia edilmektedir: "Ona Allah tarafından herhangi bir şey indirilmemektedir. Allah tarafından kendisine indirildiğini iddia ettiği şeyleri kendi gibi beşer olan bir başkasından öğrenmektedir."

Âyet göstermektedir ki, Rasûlullah'ın görüştüğü biri vardır ve bu kişinin ana dili de Arapça değildir. Rasûlullah'ın bununla görüşüyor olması bu ki-

şinin Arapçayı hiç bilmediği anlamına gelmemektedir. Sözü edilen kişinin en azından Mekke'deki insanlarla iletişimini kuracak, işlerini yürütecek kadar Arapça biliyor olması gerekmektedir. Âyet, bu kişinin ana dilinin Arapça olmaması sebebiyle Rasûlullah'ın, tebliğ ettiği âyetleri ondan öğrenmesinin mümkün olamayacağını bildirmektedir. Rasûlullah bu kişiyle sıkça görüşmektedir. Çünkü birkaç defalık görüşme böylesi bir iddia için temel oluşturmayacaktır. Bu kişi, dini konularda bilgi sahibidir. Aksi takdirde iddia sahipleri, kişiye böyle bir rütbe nisbet edemeyeceklerdir.[312] Tefsir eserlerinde, yukarıdaki âyetin sebeb-i nüzûlü bağlamında birtakım isimlerden bahsedilir. Rum bir köle, ana dili Arapça olmayan Bel'âm ya da Ya'îş isimli demirci ustası bir Hristiyan, Benî Muğîre kabilesine ait Ya'îş isimli yabancı asıllı bir köle, Benî Hadramî kabilesine ait Ya'îş ya da Cebr adında ilahi kitap okuyan bir köle, Benî Hadramî kabilesine ait Tevrat okuyan Yesâr ve Cebr isimli iki köle gibi ifadeler geçer. Sözü edilen kişinin Selmân el-Fârisi olduğu da zikredilir.[313] Ancak eserlerde zikredilen bu isimlerin hiçbir önemi yoktur. Çünkü âyette bir beşerden bahsedilmektedir. Önemli olan da budur. Bu, Mekke'de Ehl-i Kitap kişiler olduğunu, Rasûlullah'ın da zaman zaman onlarla görüştüğünü gösterir. Nitekim konuyla ilgili bir başka âyet[314] şöyledir:

"Görmezlikten gelenler, "Bu sadece, MuhamG med'in uydurup Allah'a mal ettiği şeydir. Başka bir topluluk da ona yardım ediyor" dediler. Böylece yanlışa ve yalana saptılar. 'Bunlar eskilerin kitaplarında olanlardır; yazdırtmış, sabah akşam ona belletiliyor' dediler." (Furkân 25/ 4-5)	وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اِفْكٌ افْتَرٰيهُ وَاَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ اٰخَرُونَ فَقَدْ جَآؤُ ظُلْمًا وَزُورًا وَقَالُوٓا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلٰى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَاَصِيلًا

Tefsir eserlerinde Rasûlullah'a yardım ettikleri iddia edilen bu topluluğun Yahudiler olduğu bildirilir[315] ve bazı isimlerden bahsedilir. Ehl-i Kitap

312 İzzet Derveze'nin de dediği gibi, ilgili âyet, sözü edilen kişinin bilgi sahibi biri olduğunu gösterir. A.g.m., Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I, 99-100.

313 Taberî, Tefsîr, VII, 648-649.

314 Nahl sûresinin 103. âyeti ile Furkân sûresinin 4. âyeti arasında irtibat kuranlar için bkz. Beydâvî, Tefsîr, II, 513; Se'âlibî, Tefsîr, III, 130; Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, 10365 (6385); Râzî, Tefsîr, VIII, 432.

315 Mücâhid, Tefsîr, II, 447; Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XI, 136; Taberî, Tefsîr, IX, 365; Beydâvî, Tefsîr, II, 513.

olup sonradan Müslüman olduğu bildirilen bu isimler şunlardır: Huveytıb b. 'abdi'l-'Uzzâ'nın (ya da Utbe'nin kölesi) 'Addâs, el-'Alâ b. el-Hadramî'nin kölesi Yessâr, 'Âmir b. el-Hadramî'nin kölesi Cebr, Ebû Fekîheti'r-rûmî, Abdullah b. el-Hadramî.[316] Ayrıca Umar b. Abîd b. el-Hadar b. Musa en-Necâşî'nin ismi de geçmektedir.[317]

Bazıları Rasûlullah hakkında "Söyledikleri öncekilerin kitaplarında var; o kitaplardan istinsah ediyor." dediler.[318] Yine Rasûlullah'ın, Ehl-i Kitap olan bir gruptan, öncekilerin kitaplarından kendisi için yazmalarını istediği, onların da, ezberlemesi için sabah akşam ona ellerindeki kitaptan okudukları söyleniyor.[319]

Bu iftirayı atanların, "Bunlar öncekilerin kitaplarında olanlar!" demeleri, önceki kitaplarda nelerin olduğunu bildiklerini gösterir.

Özet	1	Âyette, tebliğ ettiği şeyleri Rasûlullah'a bir insanın öğrettiği iddia edilmektedir.
	2	Tefsir eserlerinde, yukarıdaki âyetin sebeb-i nüzûlü bağlamında birtakım isimlerden bahsedilmektedir.
	3	Furkân sûresinin 4 ve 5. âyetlerinde de benzer iddialar vardır.
Sonuç	1	Sözü edilen âyetlerin Mekke'de nazil olması, Mekke ve çevresinde Kur'ân ile önceki kitaplar arasında karşılaştırma yapabilecek kişilerin bulunduğunu gösterir.
	2	Bu, Mekke halkının Ehl-i Kitap kültürüne aşina olması gerektiğini gösterir.

316 Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, 10365 (6385); Ebû Muhammed 'Izzeddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebü'l-Kâsım Sülemî İbn Abdüsselâm, (ö. 660/1262), Tefsîru'l-'Izz b. Abdisselâm, Beyrut, 1996, I, 761.

317 Hâzin, Tefsîr, V, 93.

318 İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 105.

319 Beğavî, Tefsîr, III, 322.

a.2.11. En’âm 6/91

“Allah’a hak ettiği değeri vermediler. Çünkü “Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmiş değildir” dediler. De ki: “Öyleyse Musa’nın insanlar için bir nur ve bir yol gösterici olarak getirdiği o Kitabı indiren kimdir? Siz onu yapraklar üzerine döküp gösteriyor birçoğunu da gizliyorsunuz. Size de atalarınıza da bilmedikleri şeyler öğretilmiştir...”	وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖٓ اِذْ قَالُوْا مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِّنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتٰبَ الَّذِيْ جَآءَ بِهٖ مُوْسٰى نُوْرًا وَّهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُوْنَهٗ قَرَاطِيْسَ تُبْدُوْنَهَا وَتُخْفُوْنَ كَثِيْرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوْٓا اَنْتُمْ وَلَآ اٰبَآؤُكُمْ ...

Mekkî bir âyette Musa (a.s.)’a indirilmiş kitaptan bahsedilmekte, ardından da doğrudan “Siz onu yapraklar üzerine döküp gösteriyor birçoğunu da gizliyorsunuz.” denilmektedir.

En’âm sûresi Mekkî olmasına rağmen yukarıdaki âyetin Medenî olduğunu söyleyenler olmuştur.[320] Âyetin Medenî olduğunu iddia edenler, âyetle ilgili bir rivayetten bahsederler. Rivayete göre, Yahudi din adamlarından Mâlik b. Sayf, Rasûlullah’a gelir. İri yarı şişman bir adam olduğu söylenen bu kişiye Rasûlullah, Tevrat’ta, Allah’ın şişman âlimlere buğzettiğinin yazılı olup olmadığını, bu şahsın da şişman olduğunu ima ederek sorar. Etraftakilerin gülmesi üzerine Mâlik b. Sayf Allah’ın hiçbir beşere bir şey indirmediğini söyler.[321] Sadece tefsir eserlerinde rastladığımız bu rivayet, âyetin Medenî olduğunun temellendirilmesi için mi kurgulanmıştır bilmiyoruz ama uydurma olduğu ortadadır. Ancak bu rivayet ele aldığımız âyetle neredeyse bütünleşmiştir. Türkiye’de en yaygın meal olan TDV’nın mealinde dahi âyetin öncesinde bu rivayete yer verilir. Âyetin Mekkelilerle ilgili olduğunu düşünenler ise âyete çok daha farklı bir müdahalede bulunmuşlardır. Âyetin “تَجْعَلُوْنَهٗ قَرَاطِيْسَ تُبْدُوْنَهَا وَتُخْفُوْنَ كَثِيْرًا” kısmında geçen üç fiilin başındaki muhatab muzari “tâ”sının gâib muzari “yâ”sı şeklindeki kıraatinden bahsedilir ve bu şekildeki kıraatin anlama daha uygun olduğu söylenir.[322] Aslında uygun denilen anlam, geleneksel Mekke algısına uygunluktur. Şöyle ki; âyetin sözü edilen kısmındaki fiiller “ta” ile olduğunda

320 İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-mesîr, III, 1.

321 Taberî, Tefsîr, V, 262-263; İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, IV, 1342; Beydâvî, Tefsîr, I, 504.

322 Taberî, Tefsîr, V, 264-265.

"Siz onu yapraklar üzerine döküp gösteriyor birçoğunu da gizliyorsunuz." anlamı çıkmaktadır. Bu durumda Mekkî olduğu kabul edilen sûrenin bir âyetinde Ehl-i Kitab'a, dahası Yahudilere hitap edilmiş olmaktadır. Oysa Mekke'de muhatap kabul edilecek Yahudi olmadığı düşünüldüğü için bu anlam geleneksel Mekke algısına uymayacaktır. İşte bu durumda çözüm olarak âyette geçen söz konusu fiillerin başındaki, mütekellim, yani karşıdakine hitap edildiğini gösteren harflerin gâib, yani Mekkeli müşrikleri gösterir şekle dönüştürülmüştür. Böylelikle âyete "…yapraklar üzerine döküp gösterdikleri birçoğunu da gizledikleri…" şeklinde anlam verilmesi sağlanmıştır. Bu durumda âyet Mekkeli müşriklere hitap etmekte ve meali şöyle olmaktadır:

> "Mûsâ'nın, insanlara nûr ve yol gösterici olarak getirdiği, (Yahûdîlerin de) onu kâğıtlara koyup bir kısmını gösterdikleri ve birçoğunu da gizledikleri; ne sizin, ne de atalarınızın bilmediği şeylerin size öğretildiği Kitab'ı kim indirdi?"[323]

Âyetin Mekkelilere hitap ettiğini düşünüp sözü edilen fiillerde harf değişikliğine gitmeyenler ise söz konusu fiillerde muhatapların Mekkeliler olduğunu, onların ticari seyahatler neticesinde Yahudilerden öğrendikleri bazı şeyleri kayıt altına aldıklarını, âyetin de buna işaret ettiğini söylerler. En'âm sûresinin 91. âyetinden hem önceki hem sonraki âyetlere bakıldığında hitabın Ehl-i Kitaba olduğu ortadadır. Dahası bizzat âyetin kendisi Yahudilere hitap etmektedir. Ellerinde, Musa (a.s.)'a indirilmiş kitabın yazılı nüshalarının bulunduğu ve bunun bir kısmını gizledikleri bildirilmektedir. Tüm bunlar Mekke ve civarında muhatap alınacak Ehl-i Kitap kimseler olduğunu göstermektedir.

323 Bu mea'l için bkz. Süleyman Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, 1989, III, 197.

Özet	1	Mekkî bir âyette Musa (a.s.)'a indirilmiş kitaptan bahsedilmekte, ardından da doğrudan "Siz onu yapraklar üzerine döküp gösteriyor birçoğunu da gizliyorsunuz." denilmektedir.
	2	Âyetin Medenî olduğunu söyleyenler olmuştur. Bunlar âyetin nüzul sebebi olarak rivayetlerden bahsederler.
	3	Âyetin Mekkî olduğunu düşünenler âyette geçen bazı fiillerin harflerinin farklı bir kıraate göre okunmasının daha doğru olacağını düşünmüşlerdir.
	4	Âyetin Mekkî olduğunu düşünen diğer bazıları da, Mekkelilerin Yahudilerden öğrendikleri bazı şeyleri kayıt altına aldıklarını, âyetin de buna işaret ettiğini söylemişlerdir.
Sonuç	1	Sözü edilen âyet, Mekkî bir sûrenin âyetidir. Musa (a.s.)'a indirilen kitaptan bahsetmekte ve bunu ellerinde bulunduranlara hitap etmektedir.
	2	Bu, Mekke ve çevresinde ellerinde kitap olan kişilerin varlığını göstermektedir.

a.2.12. A'râf 7/157

"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı bulacakları ümmî Nebî Rasûl'e uyanlara; işte onlara o Rasûl iyiliği emreder, kötülüğü yasaklar. İyi şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Sırtlarından ağır yükleri, boyunlarından demir halkaları kaldırır."	الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ

A'râf sûresinin Mekkî olduğu hususunda bir ittifak olduğu söylenebilir. En azından yukarıdaki âyetin Medine'de indiğini söyleyene rastlamadık. Yukarıdaki âyetin Mekkî olduğunu kabul etmek, Mekke ve çevresinde Ehl-i Kitap gerçeğini kabul etmeyi zorunlu kılar.

Âyette "ümmî Nebî Rasûl"e tabi olanlardan bahsedilmektedir. Bu kişiler, onu, ellerindeki Tevrat ve İncil'de yazılı bulanlar, yani hakkında malumat sahibi olup, onun nübüvvetini bu bilgiyle tasdik eden kişilerdir. Bunlar, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasule inanma ve destek verme sözünü (ısr) yerine getiren kişilerdir.

a.2.13. Neml 27/76

"Bu Kur'ân, İsrailoğulları'nın üzerinde tartıştıkları konuların çoğunu aydınlatır."	إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

Neml sûresinin Mekkî olduğu hususunda ittifak vardır. Yukarıdaki âyeti istisna edene de rastlamadık. Âyette geçen İsrailoğulları ile kastedilenin Muhammed (s.a.v.) zamanındaki Yahudi ve Hristiyanlar olduğu söylenir.[324] Yine âyetin, Kur'ân'ın önceki ilahi kitapları tasdik ve onlar üzerindeki müheymin vasfını ortaya koyduğu da belirtilir. [325] Böyle bir âyetin Mekke'de inmiş olması, Mekke ve civarında Ehl-i Kitap kişilerin olmasını zorunlu kılar.

a.2.14. Müddessir 74/26 vd.

Mekkî olan Müddessir sûresinin 31 ve 32. âyetleri konuyla ilgilidir.

"Onu Sekar'da yakacağım. Sekar'ın ne olduğunu sen bilemezsin. Sekar onu ne öldürür ne yaşatır. Deriyi yakar. Orada ondokuz melek vardır. Biz cehennemde sadece melekleri görevli yaptık ve onların sayılarını, görmezden gelenler için bir imtihan sebebi kıldık. Bununla, kendilerine kitap verilenler kesin bilgiye ulaşır, iman edenlerin de imanı artar. Kendilerine kitap verilenler ve müminlerin böylece kuşkuları kalmaz. Kalplerinde hastalık olanlarla görmezden gelenler "Allah bununla neyi anlatmak istedi" derler. İşte böyle, Allah, tercihini yoldan çıkmakta kullananı sapık, yola girmekte kullananı doğru yolda sayar. Rabbinin ordularını ancak O bilir. Bu, insanlar için bir hatırlatmadır."	سَأُصْلِيهِ سَقَرَ (26) وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرُ (27) لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ (28) لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ (29) عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ (30) وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ (31)

Yukarıdaki âyetlerde, Cehennemde görevli ondokuz melekten bahsedilmiş, bu sayısal ifadenin Ehl-i Kitap için önemine değinilmiştir. Ellerindeki kitapla karşılaştırma yapmaları sonucu Ehl-i Kitabın, Muhammed (s.a.v.)'in nebi

324 Şeyh Ahmed es-Sâvî el-Mâlikî, es-Sâvi 'ale'l-Celâleyn, y.y., trs., III, 169; İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, IX, 2919; Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XI, 398; Şirbînî, es-Sîrâcü'l-Münîr, V, 110.

325 Sa'dî, Teysîru'l-Kerîm, s. 609, 656.

olduğuna dair kesin bilgiye sahip olacakları bildirilmiş, Cehennemdeki meleklere dair sayısal bir ifadenin tasdik ilişkisiyle irtibatını görmezden gelenler yahut bunun farkında olamayanların ise bu sayısal ifade ile kastedilenin ne olduğuna dair anlamsız tavır ve yorumlar yapacakları haber verilmiştir.

Tefsir eserleri âyette geçen ondokuz sayısının Ehl-i Kitap için ifade ettiği anlamın, ellerindeki kitaplarla Kur'ân arasındaki tasdik ilişkisine dair olduğunu söylerler. Yani müfessirlere göre Muhammed (s.a.v.) dönemindeki Ehl-i Kitabın ellerinde bulunan Tevrat ve İncil'de de ondokuz sayısı vardı. Kur'ân ile ellerindeki kitap bu yönüyle benzeşiyordu. Bu benzeşme sonucunda Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın nebisi olduğu sonucuna ulaşanlar vardı.[326] Âyette geçen "لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ = Bununla, kendilerine kitap verilenler kesin bilgiye ulaşırlar" ifadesi bunu gösteriyor olmalıdır.

Öte yandan daha önce zaten Muhammed (s.a.v.)'e tabi olanlar da bu benzeşme neticesinde, ona tabi olmakla isabet ettiklerini görüyor ve bundan mutluluk duyuyorlardı. Âyette geçen "وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا = iman edenlerin de imanı artar" ifadesi de buna işaret ediyor olmalıdır.

Ondokuz sayısının ilahi kitaplar arasındaki tasdik ilişkisine dair önemli bir gösterge olduğundan habersiz insanların cehennemde görevli ondokuz melekten bahseden âyetlere anlam verememesi, anlam veremedikleri için de bu tür ifadeleri hafife almaları tabiidir. Âyetin "وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا = kalplerinde hastalık olanlar ile görmezden gelenler "Allah bununla neyi anlatmak istedi" derler" kısmı bununla ilgili olmalıdır. Hatta tefsirlerde nakledilen şu rivayet bu durumla ilgili olabilir:

> "Orada ondokuz melek vardır" âyeti inince Ebu Cehil şöyle der: Ey Kureyşliler! Muhammed sizi ateş ile azap edecek olan Allah'ın ordusunun ondokuz melekten ibaret olduğunu söylüyor. Oysa sizler sayıca daha çoksunuz. Sizlerden 100 kişi onlardan biri ile baş edemez mi? Ebu'l-Esedd bunun üzerine şöyle dedi: Ey Kureyşlier! ondokuz bekçi sizi asla korkutmasın çünkü ben sağ omuzum ile onların onuna, sol omuzum ile de dokuzuna karşı sizi korurum."

Tüm bunlar Mekke'de, Kur'ân ile ellerindeki kitap arasındaki irtibattan sonuç çıkarabilecek birikime sahip kişiler bulunduğunu göstermektedir.

326 Taberî, Tefsîr, XII, 313, 314; İbn Kesîr, Tefsîr, VIII, 242; Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XV, 80, 81; Beydâvî, Tefsîr, III, 468; Hâzin, Tefsîr, VII, 178; Râzî, Tefsîr, X, 711.

Eldeki mevcut Kitab-ı Mukaddes'te cehennem meleklerine dair böylesi bir sayısal değere rastlanmıyor olması bu konuda bir gizlemenin yapıldığını akla getirebilir. Ancak şu ihtimal de göz önünde bulundurulmalıdır: Yahudi bilgi kaynakları arasında yazılı rivayetin yanı sıra nesilden nesile şifahen aktarılan güçlü bir sözlü rivayet kültürünün de olduğu bilinmektedir.[327] Büyük oranda, nebilerin söz ve uygulamalarından oluşan bu birikimin içinde önceki ilahi kitaplardan tevarüs eden vahiy kaynaklı bilgilerin de yer alması mümkün olabilir. Sadece ellerinde yazılı olan kitaptakiler hakkında değil ayrıca kendileri dışındakilerin ulaşamayacağını düşündükleri bilgilerin bile Kur'ân tarafından ortaya konulmasının, Ehl-i Kitap kültürüne sahip kişiler tarafından fevkalade bir olay olarak görüleceği açıktır. İşte, ondokuz sayısı gibi Kur'ân'ın atıfta bulunduğu birtakım bilgilerin eldeki yazılı metinlerde bulunmuyor olmasının bir sebebi de bu olabilir. Bu ihtimale uygun düşen bir başka örnek daha vardır. Mekkî bir sûre olan Kehf sûresinin 83. âyetinde şöyle buyrulmaktadır:

"Sana Zülkarneyn'i soruyorlar; de ki; size ondan bir hatırlatma okuyacağım."	وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا

327 Rabbânî Yahudiliğe göre Musa (a.s.)'a Sina'da Yazılı Tora'nın yanı sıra Sözlü Tora da verilmiştir. Yazılı Tora (Torah Şebihtav) Kitab-ı Mukaddesi (Ahd-i Atik), Sözlü Tora (Torah Şebealpeh) da Yazılı Tora'nın yorumu olan Mişna'yı, daha geniş anlamda Talmud'u ifade eder. Sözlü Tora'nın kesintisiz bir isnad zinciriyle nesilden nesile aktarıldığı kabul edilir. Çeşitli gerekçe ve kaygılarla sözlü Tora'nın yazıya geçirilmesine izin verilmemiştir. Sözlü Tora, yazılı Tora'nın hem koruyucusu hem de açıklaması mahiyetindedir. Talmud'un asıl metni olan Mişna, Tor'anın emirlerine kimi ek açıklamalar getirir, tamamlar, kapalı olan hususlarını açığa kavuşturur ve aynı zamanda Tora'yı sistematize eder. Mesela Tora'da sadece "Şabat gününü kutsal sayarak anımsa!" yalın emri yer alır, ancak Mişna bu emri belirli bir şekle koymak suretiyle Şabat'ın başlama ve bitiş zamanlarında yapılması gerekenleri açıklar. Talmud Rabbîlerinin büyük çoğunluğu, Sözlü Tevrat'ın Yazılı Tevrat'tan daha üstün olduğu görüşündedirler. Sözlü Tevrat'ın meşruiyetine dair Yazılı Tevrat'tan referanslar verilir. Rabbanî Yahudilik anlayışında Sözlü Tevrat, Yazılı Tevrat'ın etrafında öylesine bir duvar oluşturmuştur ki; insanların Sözlü Tevrat'ı aşarak Yazılı Tevrat'a ulaşması imkânsız hale gelmiştir. Yazılı Tevrat'taki birçok hüküm Sözlü Tevrat marifetiyle değiştirilmiştir. Yazılı Tevrat'ı değil ama Sözlü Tevrat'ı okuyanlar övülmüştür. (Konuyla ilgili detaylı çalışma için bkz. Baki Adam, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, İstanbul, 2002; Mehmet Sait Toprak, Talmud ve Hadis.)

Rasûlullah'a Mekke'de Zülkarneyn hakkında soru soran, bu konuda ondan malumat isteyen kişilerin, Ehl-i Kitap ya da bu kültüre aşina kişiler olma ihtimali çok yüksektir ve böylesi bir talep muhatabın nebi olup olmadığına dair bir kanaate sahip olma isteğinin bir tezahürü olmalıdır. Kur'ân bu talebi dikkate almakta ve detaylı bilgiler vermektedir. Ancak bu konuda, eldeki Kitab-ı Mukaddes'te herhangi bir bilgiye sahip olunmamasının sebebi, sözlü rivayetlerdeki bilgilerle Muhammed (s.a.v.)'i denemek istemeleri olabilir. Kur'ân'da "sana Zülkarneyn'den soruyorlar" şeklinde bir ifade olmasına rağmen mesela "sana Musa, İsa, İbrahim veya Yusuf'tan soruyorlar" şeklinde ifadelerin olmayışı manidardır. Çünkü bunlarla ilgili malumat ellerindeki kitaplarda vardı. Bunlarla ilgili bilgiler herkesin malumuydu.

Bununla birlikte, mesela Sâbiîlerde iyinin karşısında kötülüğü temsil eden varlıklar olarak yedi gezegen ile oniki burçtan bahsedilir.[328] Gnostik bazı metinlerde cehennemin sakinlerinden olan yedi ve oniki ayrı varlıktan söz edilir ve bunlardan kurtulmayı başaranın mutluluğa ulaştığına inanılır.[329] Budizm'e ait evrenin işleyişini anlatan ve "The Lord of Hell" adıyla bilinen tasvirde (enmaten mandalası = Mandala of Nineteen Deities) ondokuz cehennem efendisi vardır.[330] Oniki ve yedi melek tasvirlerine eski Mısır inanç sisteminde de rastlanır.[331]

328 http://gnosis.org/library/Mandaean_Religion_Rudolf.html

329 http://gnosis.org/library/grs-mead/gnostic_john_baptist/gjb-2-1.htm#page_42_note_5; http://gnosis.org/library/tsod.htm; http://gnosis.org-/library/grs-mead/gnostic_john_baptist/gjb-2-3.htm#page_83_fr

330 http://syuweb.kyohaku.go.jp/ibmuseum_public/index.php?app=shiryo&mode=-detail&language=en&data_id=702&list_id=518930

331 http://gnosis.org/naghamm/goseqypt.html

a.2.15. Hâkka 69/38 vd.

Mekki olan Hakka sûresinin 38 ilâ 52. âyetleri de konuyla ilgilidir.

"Hayır; gördüklerinize yemin ederim, Görmediklerinize de. Hiç şüphesiz bu şerefli bir elçinin sözüdür. O, bir şairin sözü değildir. Ne az inanıyorsunuz? Bir kâhinin de sözü değildir. Ne az düşünüyorsunuz? Âlemlerin Rabbinden bir indirilmedir. Eğer o, Bize karşı bazı sözleri uydurup-söylemiş olsaydı muhakkak onun gücünü alıverirdik. Sonra onun can damarını elbette keserdik. O zaman, sizden hiç biriniz araya girerek bunu kendisinden engelleyemezdiniz. Çünkü bu muttakiler için bir öğüttür. Elbette Biz, içinizde yalanlayanların bulunduğunu biliyoruz. Gerçekten bu kâfirler için bir hasrettir. Ve bu şüphesiz kesin bir gerçektir. Öyleyse, büyük Rabbini ismiyle tesbih et."	فَلَآ اُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْاَقَاوِيلِ لَاَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ وَاِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ وَاِنَّا لَنَعْلَمُ اَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ وَاِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ وَاِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ

Mekkî olan Hakka sûresinin yukarıdaki âyetlerinde rasûlün kendisinden herhangi bir çıkarma ya da ekleme yapamayacağı, aksi halde hayatına son verileceği bildirilmektedir. 48. âyette de bu durumun muttakiler için bir tezkire yani hatırlatma olduğuna dikkat çekilmekte, bununla birlikte bunu yalanlayanların da olacağı haber verilmektedir. Önceki âyetlerde anlatılanların muttakiler için hatırlatma olması, Ehl-i Kitab'ın bu genel kaideyi, yani nebilerin ekleme çıkarma yapamayacağını bildiğini akla getirmektedir. Nitekim Tora'nın Tesniye kitabının 18/20 den itibaren şu ifadeleri bununla örtüşmektedir.

> "…Fakat peygamber, kendisine söylemeyi emretmediğim bir şeyi söylerse yahut peygamber diğer tanrılar adına konuşursa ölür. Şayet biz mesajı, Allah'ın söyleyip söylemediğini nasıl bileceğiz? dersen, peygamberin söylediği şeyin aslı çıkmazsa o, Allah'ın söylemediği, onun uydurduğu şeydir."[332]

332 Sözü edilen metnin King James versiyonu şöyledir: 20. But the prophet, which shall presume to speak a word in my name, which I have not commanded him to speak, or

Musaddık ve tasdik kelimesinin geçtiği tüm Mekkî âyetler, Mekke'de Ehl-i Kitabın varlığını gösterir. Çünkü tasdik ilişkisini anlamak için kitabi bilgi gerekir.

a.2.15. 'Alak 96/1 vd.

Muhammed (s.a.v.)'e ilk indirilen şu âyetler de konumuz açısından önemlidir:

"Rabbinin adıyla oku; yaratan O'dur. O, insanı alaktan yaratmıştır. Oku. Rabbin sonsuz ikram sahibidir. O, kalemle öğretmiştir. İnsana bilmediğini öğretmiştir."	اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

Daha önce görüldüğü üzere, Kasas sûresinin 51 vd., İsrâ sûresinin 107 vd. ile A'râf sûresinin 157. âyetleri, ilk karşılaşmada yahut kendilerine ulaştırılan birkaç âyeti dinlemeleri sonucunda Muhammed (s.a.v.)'in nebî olduğu kanaatine varanların olduğunu açık bir şekilde göstermekteydi. Kısa süreli bir temas, dinlenen birkaç âyet insanı bu sonuca hızlı bir şekilde nasıl götürmekteydi. Kitap'tan bilgisi olanlar, beklenen nebîye inecek âyetleri detaylı bir şekilde biliyor olabilirler miydi?

Rivayete göre, Muhammed (s.a.v.)'e ilk vahiy indiğinde, yaşadığı bu tecrübeyi Varaka b. Nevfel ile paylaşmış, o da Rasûlullah'a gelenin Cibrîl olduğunu yani kendisine nübüvvet verildiğini bildirmiştir.

Hem diğerlerini hem de Varaka'yı hızlı bir şekilde bu kanaate ulaştıran bilgi neydi? Son Nebî'ye ilk vahyin hangi cümlelerle geleceğini biliyorlar mıydı? Bu bağlamda İşaya'da geçen şu ifadeler dikkat çekicidir:

40:1 ‹‹Avutun halkımı›› diyor Tanrınız, ‹‹Avutun!

40:2 Yeruşalim halkına dokunaklı sözler söyleyin. Angaryanın bittiğini, Suçlarının cezasını ödediklerini, Günahlarının cezasını RABbin elinden İki katıyla aldıklarını ilan edin.››

---

that shall speak in the name of other gods, even that prophet shall die. 21. And if thou say in thine heart, How shall we know the word which the LORD hath not spoken? 22. When a prophet speaketh in the name of the LORD, if the thing follow not, nor come to pass, that is the thing which the LORD hath not spoken, but the prophet hath spoken it presumptuously: thou shalt not be afraid of him. The Holy Bible, Authorized: King James Version, Holman Bible Publishers, Nashville, Tennessee, Chine, 2010.

40:3 Şöyle haykırıyor bir ses: ‹‹Çölde RABbin yolunu hazırlayın, Bozkırda Tanrımız için düz bir yol açın. hazırlayın, bozkırda Tanrımız için düz bir yol açın› ›› ya da ‹‹Çölde haykıran, ‹RABbin yolunu hazırlayın, geçeceği patikaları düzleyin› diye sesleniyor››.

40:4 Her vadi yükseltilecek, Her dağ, her tepe alçaltılacak. Böylelikle engebeler düzleştirilecek, Sarp yerler ovaya dönüştürülecek.

40:5 O zaman RABbin yüceliği görünecek, Bütün insanlar hep birlikte onu görecek. Bunu söyleyen RABdir.››

40:6 Ses, ‹‹Duyur›› diyor. ‹‹Neyi duyurayım?›› diye soruyorum. ‹‹İnsan soyu ota benzer, Bütün vefası kır çiçeği gibidir.

40:7 RABbin soluğu esince üzerlerine, Ot kurur, çiçek solar. Gerçekten de halk ottan farksızdır.

40:8 Ot kurur, çiçek solar, Ama Tanrımızın sözü sonsuza dek durur.››

Türkçe çevirisini verdiğimiz yukarıdaki ifadelerden 40/6'da geçen ve "duyur" şeklinde tercüme edilen ifade İbranice metinde "ק ר א (Kuf, Reş, Alef)" şeklinde geçer. Bu kelimenin kök harfleri Arapçadaki "k-r-e = ق-ر-ا" ile aynıdır. O halde ifade "duyur" değil de "oku" şeklinde tercüme edilebilir. Yukarıda verdiğimiz ifadelerin bağlamı da ilk vahye tekabül etmektedir. İşaya 40/6'nın analizini şöyle gösterebiliriz:[333]

40:6	קוֹל	אֹמֵר	קְרָא		וְאָמַר	מָה	אֶקְרָא		כָּל	־	הַבָּשָׂר	חָצִיר
	qul	amr	qra		u·amr	me	aqra		kl	-	e·bshr	chtzir
	voice	saying	call-you	!	and·he-said	what ?	I-shall-call		all-of		the·flesh	grass

וְכָל	־	חַסְדּוֹ	כְּצִיץ	הַשָּׂדֶה	:
u·kl	-	chsd·u	k·tzitz	e·shde	:
and·all-of		kindness-of·him	as·blossom-of	the·field	

Nitekim aynı kelime Kitab-ı Mukaddes'in bazı yerlerinde çok açık bir şekilde "okuma" anlamına da kullanılır. Bir örnek şöyledir:[334]

29:12	וְנִתַּן		הַסֵּפֶר		עַל	אֲשֶׁר	לֹא	־	יָדַע		סֵפֶר	לֵאמֹר	קְרָא
	u·nthn		e·sphr		ol	ashr	la	-	ido		sphr	l·amr	qra
	and·he-is-given		the·scroll		on	whom	not		he-is-acquainted		script	to·to-say-of	read-you !

נָא	־	זֶה	וְאָמַר	לֹא	יָדַעְתִּי	סֵפֶר	ס :
na	-	ze	u·amr	la	idothi	sphr	: s
please !		this	and·he-says	not	I-am-acquainted	script	

333 http://www.scripture4all.org/OnlineInterlinear/OTpdf/isa40.pdf

334 http://www.scripture4all.org/OnlineInterlinear/OTpdf/isa29.pdf

b. Mekke'de Ehl-i Kitab'ın Varlığını Gösteren Rivayet ve Tarihi Kaynaklar

Risaletin arefesinden hicrete kadarki dönemde Mekke'de Yahudilerin varlığına dair tarih eserlerindeki çekingen ifadeler, sıra Mekke'deki Hristiyan varlığına gelince biraz değişmekte, Mekke'de birtakım Hristiyanların varlığından söz edilmekte hatta bazı rakamlar telaffuz edilmektedir.

Mekke'yi çevreleyen Hristiyan bölgelerle ticari ilişkilerin yanı sıra Mekke'de bazı Hristiyan tüccar ve kölelerin varlığından bahsedilmektedir.[335] Benzer rivayetler çeşitli âyetlerin tefsiri bağlamında tefsir eserlerinde de görülmektedir.

Öte yandan söz konusu dönemde Mekke'de özellikle bazı kişilerden, mesela Osman b. Huveyris, Zeyd b. Amr, Ubeydullah b. Cahş, Varaka b. Nevfel gibi – ki bu dört kişinin muvahhid bir hayat yaşamaya dair sözleştikleri rivayet edilir-[336] Hristiyan olan yahut muvahhid bir çizgide hayat süren kişilerden bahsedilmektedir.

Ömer b. Hattab'ın amcaoğlu olan Zeyd. b. Amr b. Nüfeyl (ö. 606)'in, Mekke'deki mevut ortamdan çok hoşnut olmadığı, bir arayış içine girdiği, bu amaçla çeşitli yolculuklara çıktığı, zaman zaman Hira'da inzivaya çekildiği, zeval vaktinde Kabe'de namaz kıldığı ve Rasûlullah'ın onun hakkında "Kıyamet günü tek başına bir ümmet olarak diriltilecektir." dediği söylenir.[337] Onun Yahudi ya da Hristiyanlığı benimsemeyip İbrahim (a.s.)'ın yolunu takip etmeye çalıştığı anlatılır.[338]

335 W. Montgomery Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, Trc. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, No: 175, Ankara, 1986 s. 34.

336 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 242.

337 Câbirî, Kur'an'a Giriş, 56-57; Halit Özkan, "Zeyd b. Nüfeyl", DİA, XXXXIV, 316-317.

338 İsmail Cerrahoğlu, Kur'anı Kerim ve Hanîfler, AÜİFD, 1963, s. 85-86. Buhârî'nin Sahih'inde Zeyd b. Amr ile ilgili bazı rivayetler yer alır. Mesela bir rivayette o, "Allah'ım şahit ol ki, ben İbrahim'in dinindenim." demektedir. (a.g.m., a.g.e., Menâkıbü'l-ensâr, 24) Bir başka rivayette ise, risaletten önce Muhammed (a.s.) ile bir karşılaşmasından ve Muhammed (a.s.)'ın ona ikram ettiği eti, putlar adına kesildiği için reddettiğinden bahsedilir. (a.g.m., a.g.e., Menâkıbü'l-ensâr, 24; a.g.m., a.g.e., Zebâih ve's-sayd, 16) Bu ve benzer bazı rivayetlerden hareketle Muhammed (a.s.)'ın risaletten önce putlara taptığı ve dini görüşleri başkasından öğrendiğini ortaya koymaya çalışan bir çalışma ve bu çalışmanın değerlendirilmesi için bkz., M. J. Kister, "Torbadaki Et (Bir İlk Dönem Rivayeti Üzerinde Çalışma)", trc. Enbiya Yıldırım, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IV. Sayı, Sivas, 2000, s. 167 vd. Ayrıca söz konusu rivayetle-

Rasûlullah'ın eşi Hatice validemizin amcasının oğlu olan Varaka b. Nevfel (ö. 610)'in, yaptığı seyahatler neticesinde Hristiyanlığı benimsediği, okuma yazma bildiği, hatta İncil'i Arapçaya çevirdiği, Ehl-i Kitap kültürüne hâkim olduğu söylenir.[339] Rasûlullah'ın, ilk vahiy tecrübesinin hemen akabinde onunla istişare ettiği ve bu tecrübeyi isabetle yorumladığı bilinir.[340] Şayet rivayetler doğruysa, onun Rasûlullah'a, Mekke'den çıkmak zorunda kalacağına dair öngörüsünün de ilahi kitap kültürüne aşina olmasıyla irtibatı olmalıdır.[341]

Rasûlullah'ın halaoğlu olan Ubeydullah b. Cahş'ın, Müslüman olup Habeşistan'a hicret eden grubun içinde yer aldığı, daha sonra orada Hristiyan olduğu söylenir.[342] Osman b. Huveyris'in ise Bizansa gidip orada Hıristiyan olduğu söylenir.[343]

Söz konusu dönemde yaşayıp da Rasûlullah'ın davetine karşı çıkan, Ebû Âmir b. Seyfî, Ebû Kays b. Eslet ve Ümeyye b. ebi's-Salt gibi haniflerden de bahsedilir.[344] Mesela Ümeyye b. ebi's-Salt'ın muvahhid bir hayat yaşamasına rağmen, belki de bir beklenti içinde olması sebebiyle Muhammed (s.a.v.)'e tabi olmadığı, hatta kıskançlık sebebiyle ona karşı muhalefetin yanında yer aldığı söylenir.[345]

Hanifliğin ne anlama geldiği, kelimenin kökenin ne olduğu hususunda çeşitli tespitler olmakla birlikte,[346] Kur'ân'da kelimenin genel itibariyle Allah'a, şirk koşmadan inanmakla bağlantılı olduğu söylenebilir. Kur'ân'da

---

rin değerlendirildiği müstakil bir çalışma için bkz. Ali Osman Ateş, "Putlara Kurban Kesme ve Allah'tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamber'in Tutumu", Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, IV, İzmir, 1987, s. 363 vd.

339 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 243; Câbirî, Kur'an'a Giriş, s. 58; Bünyamin Erul, "Varaka b. Nevfel", DİA, XXXXII, 517-518.

340 Buhârî, Bedü'l-vahy, 1.

341 Nitekim konuyla ilgili bir âyet için bkz. İsrâ 17/76-77.

342 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 243.

343 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 243.

344 Şaban Kuzgun, "Hanîf", DİA, XVI, 37.

345 İsmail Cerrahoğlu, Kur'anı Kerim ve Hanîfler, s. 86-87.

346 Mesela bkz. İsmail Cerrahoğlu, Kur'anı Kerim ve Hanîfler, s. 81 vd.; Şaban Kuzgun, "Hanîf", DİA, XVI, 33 vd.

İbrahim (a.s.)'ın hanif olduğunun söylenmesi,[347] hanif olarak Allah'a teslim olunmasının emredilmesi[348] dikkate alınırsa o dönemdeki insanlar açısından bu kelimenin anlamında herhangi bir bilinmezlik olmadığı, dahası bu vasfa uyan örnek kişilerin olabileceği söylenebilir. Kaldı ki konuyla ilgili rivayetlerden ve isimlerden yukarıda bahsettik. Sayılarının az olmadığını bildiğimiz[349] bu tür insanların Mekke ve civarında bulunması hatta kendi içlerinden bir nebi çıkacağına dair beklenti içinde olmaları önemlidir.

İbn Hişâm, Mekke'de Rasûlullah'la görüşen ve onun ellerindeki kitapta geleceği bildirilen nebi olduğu kanaatine varıp Müslümanlığı kabul eden Necranlı ya da Habeşli olduğu rivayet edilen yirmi kadar Hristiyandan bahseder.[350] Bu rivayet doğruysa -ki doğru olmasa bile benzer durumlar yaşanmış olmalıdır- Mekke'de doğrudan Ehl-i Kitabı ilgilendiren âyetlerin muhataplarının Mekke'yle her an iletişim içinde olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

Kaldı ki bu tür insanların söz konusu dönemde Mekke'ye çok da uzak olmayan bölgelerde yoğunlaştıklarını görmekteyiz. Hayatta iken ona yardım etme sözü veren ve Yahudiler içinde çok küçük bir grubu teşkil eden Havariler, İsâ (a.s.)'ın ölümünden sonra da tevhid çizgisinde tebliğ faaliyetine devam ettiler. Başını İsa (a.s.)'ın teyzeoğlu Yakub'un çektiği bir topluluk Kudüs merkezli ilk cemaati oluşturdu. Tarihi rivayetlere bakılırsa bunlar kısa süre sonra kendilerini, Yunan felsefe akımlarının ve Yahudi kültürünün etkin olduğu bölgelerde, Allah, İsa ve Ruh arasındaki ilişkinin ne şekilde olduğu hususunda bir tartışmanın içinde buldular.[351] Yine bu cemaatin Kudüs'te Pavlus ile girdikleri fikri tartışmalardan da bahsedilir.[352] İsa (a.s.)'ın vefatından kısa bir süre sonra teslis inancı yeşermeye başlamış ve bu düşünce nihayet Miladi 325'te toplanan İznik Konsili'nde resmen gündeme alınmıştı. Bir Yahudi olan ve İsa (a.s.)'ı hiç

347 Âl-i İmrân 3/67; Nahl 16/120.

348 Âl-i İmrân 3/95; Rum 30/30.

349 Haniflerin isimlerine dair bkz. İsmail Cerrahoğlu, Kur'anı Kerim ve Hanîfler, s. 87; Şaban Kuzgun, "Hanîf", DİA, XVI, 37-38; Câbirî, Kur'an'a Giriş, s. 64 (50 no'lu dipnot)

350 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 418-419.

351 Mustafa Sinanoğlu, Hıristiyan ve İslâm Kaynaklarında Tartışmalı Bir Dinî Toplantı: İznik Konsili, İslâm Araştırmaları Dergisi, sayı: 6, 2001, s. 4.

352 Şinasi Gündüz, Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı, Ankara, 2004, s. 63.

görmeyip tanımamış olan Pavlus (ö. 67 m.), İsâ (a.s.)'ın hemen ardından, yaklaşık Miladi kırklı yıllarda bu düşüncenin erken dönemde zeminini hazırlamış, Mesih öğretisi ve İsâ'nın ulûhiyeti merkezli düşünceleri işlemişti. Bunun için o, kimilerine göre, İsâ'nın basit ve sade öğretisini bozan, onun akidesine ihanet eden, Hristiyanlık diye bilinen dini kuran kişidir.[353] Pavlus'un bu etkisinin temelinde, tevhid çizgisinde olan erken dönem Hristiyanlara kıyasla daha bilgili, kültürlü ve yetenekli olmasının rolü olduğundan bahsedilir.[354]

İsa [a.s.]'ın Muvahhid Takipçileri: Ebionitler...

Tarihi kaynaklar, İsa (a.s.)'ın tebliğ ettiği tevhid çizgisini, bu çizgiye uygun olmayan birtakım yabancı etkilere, mesela Pavlus'un bazı öğretilerini atlayarak koruma gayreti içinde bulunan ve Yahudi geçmişi olan (Yahudi Hristiyanlar) bazı gruplardan bahsederler. Resmi kilise tarafından aşağılanmak için İbranice'de "fakirler" anlamında[355] "Ebionitler" adı verilen grup bunun erken dönem örneklerinden gibi gözükmektedir. Bunlar, İsa (a.s.)'dan hemen sonra faaliyet gösteren Kudüs merkezli cemaatin belli ki devamıydılar[356] ve bildirildiğine göre bunlar, İsa (a.s.)'ın beşer olduğu hususunda ısrarcı olmalarıyla tanınmaktaydılar.[357] Ayrıca Cumartesi gününün yasaklarına uyar, domuz eti yemez ve sünnet olmanın gereğini düşünürlerdi.[358] İçki içmez, ibadetlerini yerine getirir, kendi İncil'lerini okurlardı. Kaynaklarda, Kur'ân açısından bakıldığında kabul edilmesi mümkün görülmeyen birtakım düşüncelerin ise, diğerleri tarafından bunlara nispet edilmiş olması muhtemeldir. Çünkü bu konuda karşı karşıya kaldığımız en büyük talihsizlik belki de Ebionitleri, onları sapkın ilan edenler üzerinden tanımanın dışında başka bir imkâna sahip olma-

353 Şinasi Gündüz, Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı, s. 17-18, 204 vd.

354 Aytunç Altındal, Hangi İsa, İspilandit, 2006, s. 21.

355 Kelimenin kökenine dair tartışmalar için bkz. Lütfü Özşahin, Ebionizm, İstanbul, 2006, s. 59 vd.; Turhan Kaçar, Ebioniteler'den Airus'a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları, AÜİFD, cilt: XLIV (2003), sayı: 2, s. 191.

356 Lütfü Özşahin, Ebionizm, s. 63, 66.

357 Turhan Kaçar, Ebioniteler'den Airus'a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları, s. 189 vd.; Câbirî, Kur'ân'a Giriş, s. 45.

358 Lütfü Özşahin, Ebionizm, s. 67, 73-74.

yışımızdır.[359] Öte yandan Ebiontlerin de kendi aralarında çeşitli gruplara ayrıldığına dair bilgiler[360] de dikkate alındığında bunların tam olarak ne düşündükleri ve tevhid çizgisini hangi oranda temsil ettiklerini öğrenme yönündeki yoğun isteğimizi tarihî kaynaklardan hareketle hiçbir zaman tam olarak tatmin edemeyeceğiz.

Aryusiler...

Miladi üçüncü asırda da bu grubun devamı olarak görülebilecek[361] bir başka gruptan, Aryusçuluk'tan (Aryusiler) bahsedilir. Kuzey Afrikalı Arius (ö. 336), kilisenin İsa-Allah ilişkisine dair düşüncesini, tevhid ilkesine aykırı bulduğu için itiraz etmiş ve aforoz edilip İskenderiye'den sürülmüştü.[362]

Ancak bizi burada asıl ilgilendiren, İsa (a.s.)'dan hemen sonra Yakub başkanlığında oluşturulan Kudüs merkezli cemaatle başlayan ve Ebionitler, sonra da Aryusiler ile devam eden muvahhid çizginin Muhammed (s.a.v.)'e ulaşıp ulaşmadığı, ulaştıysa Kur'ân'da bunun işaretlerinin bulunup bulunmadığıdır.

İster Ebionitler ve onun devamında Aryusiler olsun ister başkaları, isterse de Kur'ân'ın "nasara"[363] dediklerinden bazıları olsun, İsa (a.s.)'ın teslisten uzak tevhid çizgisini, ondan sonra da devam ettiren bir grubun varlığının Muhammed (s.a.v.)'e kadar devam ettiğini söyleyebiliriz.[364] Ancak

359 Turhan Kaçar, Ebioniteler'den Airus'a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları, s. 189, 191.

360 Lütfü Özşahin, Ebionizm, s. 108 vd.

361 İki grup arasında devamlılık ilişkisine dair farklı bir yaklaşım için bkz. Turhan Kaçar, Ebioniteler'den Airus'a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları, s. 188, 204-205.

362 Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Bilal Baş, Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük, YLT, İstanbul, 1999.

363 Nasara olarak isimlendirilenlerin kimlikleriyle ilgili bir çalışma için bkz. Şinasi Gündüz, Mitoloji ile İnanç Arasında - Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar, s. 81 vd.; Lütfü Özşahin, Ebionizm, s. 108; Câbirî, Kur'ân'a Giriş, s. 41-42, 45-46.

364 Ebionitler yahut Aryusiler olsun, resmi kiliseye aykırı her görüş sapkın ve öteki ilan edildiği ve bunlar hakkında bilgi kaynağının resmi kilise üzerinden yayıldığı düşünüldüğünde doğru bilgiye ulaşmak zorlaşacak ve böylece gerçek muvahhidlerin tarihte kim ya da kimler tarafından temsil edildiği belki de hiçbir zaman tam olarak öğrenilemeyecektir. Bu durumda en sağlam bilgiyi, varlıklarından bahseden ama isimlendirmeye gitmeyen Kur'ân'dan öğreneceğimiz gerçeği değişmeyecektir.

Cabirî'nin dikkat çektiği üzere, Aryusiler'in, Muhammed (s.a.v.) zamanına kadar tevhid ilkesinin devam etmesinde önemli bir rol oynadıkları kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Rasûlullah'ın Rum İmparatoru Hırakl'a gönderdiği davet mektubunun aslında, Aryusiler kelimesinin geçmesi, dahası bu kelimenin yukarıdakileri destekler bir bağlamda geçiyor olması gerçekten çok dikkat çekicidir. Mektubun orijinalindeki metnin okunur hali ve tercümesi şöyledir:

> بسم الله الرحمن الرحيم من محمد عبدالله ورسوله، إلى هرقل عظيم الروم سلام على من اتبع الهدى أما بعد فإني أدعوك بدعاية الإسلام أسلم تسلم وأسلم يؤتك الله أجرك مرتين فإن توليت فعليك إثم الأريسيين ويَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلا نَعْبُدَ إِلا اللَّهَ وَلا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضا أَرْبَابا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ
>
> "Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve rasulü Muhammed'den Rum'un ulusu Hırakl'e. Selâm hidayete tâbi olanlara… Seni İslâm'a çağırıyorum. Müslüman ol, kurtul. Müslüman ol ki Allah sana ecrini iki defa versin. Yüz çevirirsen Aryûsîlerin günahı senin boynunadır. "De ki: 'Ey Kitap ehli! Size göre de bize göre de doğru olan söze gelin; Allah'tan başkasına kul olmayalım. Ona bir şeyi ortak koşmayalım. Hiçbirimiz, Allah'tan önce birilerini rabler edinmesin'. Eğer yüz çevirirlerse deyin ki: 'Şahit olun, biz teslim olmuş kimseleriz (Âl-i İmrân 3/64)."[365]

Yukarıdaki metinde "الأريسيين = el-Aryusiyyîn / الاريسي = el-Aryusiy" şeklinde geçen ve "Aryûsî(ler)" olarak tercüme ettiğimiz kelimeye, söz konusu mektubun ele alındığı çalışmalarda genelde "çiftçiler, fakirler, tebea" şeklinde anlam verilmektedir.[366] Bu anlamlar dolayısıyla da kelimenin harekelenmesinde farklı yaklaşımlar görülmektedir. Mesela kaynaklarımızın çoğunda yukarıdaki kelime "el-Arîsiyyîn (الْأَرِيسِيِّينَ)" şeklinde okunur

365 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 332-333; a.g.m., el-Vesâiku's-Siyâsiyye, Hz. Peygamber Döneminin siyasi-idari belgeleri, trc. Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 122.

366 Câbirî, Kur'an'a Giriş, s. 78; Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, s. 122-123 (2 ve 3 no'lu dipnotlar); Âbidin Sönmez, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Mektupları, İstanbul, 1984, s. 106; İsmail Hakkı Göksoy, Hz. Peygamber'in Hükümdarlara Gön4 derdiği Davet Mektupları ve Önemi, II. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta, 1999, s. 126; Mehmet Akif Yalçınkaya, Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Hz. Peygamber'in Mektuplarının Değerlendirilmesi, YLT, İzmir, 2006, s. 9 (54 no'lu dipnot).

ve çiftçiler anlamına geldiği düşünülür.[367] Kelime, kaynaklarda "el-Arîsîn (الأَرِيسِينَ)" hatta "el-Yerîsiyyîn (اليريسيين)" şeklinde de okunmaktadır.[368] Kelimenin "el-Arîsiyyîn (الْأَرِيسِيّينَ)" şeklinin yanı sıra "el-Arîsiyyûn (الأَرِيسِيُّونَ)" şeklinde de okunabileceği, nitekim mesela Yakub'a tabi olanlara "el-Ya'kûbiyyîn (الْيَعْقُوبِيّينَ)" denildiği gibi "el-Ya'kûbiyyûn (الْيَعْقُوبِيُّونَ)" da denilebileceği söylenir.[369] Kaynaklarda Aryus'un, kavminin reddettiği bir nebi olduğu ve onun tabilerine Aryusiyyun (الأريسيين) dendiği de söylenir. Ayrıca "Arûs'a (عبدالله بن أروس) nisbetle Arûsiyyûn (الأروسيون) şeklinde de okunur ve Arûs'un tabileri olan Hristiyan bir grup olarak da ifade edilir. "Uryisûn" (الأريسون) şeklindeki bir başka telaffuz, kendilerine gönderilen nebilere muhalefet eden yöneticiler anlamında kullanılır. Yine bu kişilerin böbürlenerek yürüyen kişiler (المتبخترون = el-Mütebahhırûn) anlamına geldiği yahut bunların İslam'dan küfre dönen Yahudi ve Hristiyanlar olduğu söylenir.[370] Yine bunların ateşe tapan mecûsî bir grup olduğu da söylenir.[371]

Oysa metinde geçen kelime Aryus'a nispet edilen yani onun takipçileri olan kişiler anlamındadır. Bunlar, yukarıda da kısmen değindiğimiz gibi İsa (a.s.) sonrası tevhid çizgisini muhafaza etme gayretinde bulunan ve ve bundan dolayı resmi kilise tarafından sapkın ilan edilip dışlanan kimselerdir. Câbirî'nin de tespit ettiği üzere,[372] kelimenin Aryus'a nisbet edilen kişiler anlamına geldiğini İbn Manzûr[373] ve İbn Hacer[374] de söylemektedir. İbn Hacer, İbn Hazm'ın Aryusilerin teslisi reddettiklerini nakleder.[375] Kay-

367 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 7; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, IX, 178; Hâzin, Tefsîr, I, 362.

368 Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî (ö. 321/933), Şerhu Müşkili'l-Âsâr, Beyrut, 1987, V, 231; Hâzin, Tefsîr, I, 362; Müslim, el-Cihâd ve's-Siyer, 74; Ebû Hafs Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed İbnü'l-Mülakkın, (ö. 804/1401), el-Bedrü'l-münir fî tahrici'l-ehâdîs ve'l-asari'l-vakıa fî'ş-Şerhi'l-kebir, Riyad, 2004, II, 506.

369 Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-Âsâr, V, 232.

370 Hâzin, Tefsîr, I, 362.

371 Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed İbn Ali İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1441), Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Kahire, 1978, XVII, 81.

372 Câbirî, Kur'an'a Giriş, s. 79.

373 İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "a-r-s" md.

374 İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, I, 79-80, XVII, 81. İbn Hacer, Aryus için Abdullah b. Aryus (عبد الله بن أريس) ifadesini kullanır. A.g.m., a.g.e., XVII, 81.

375 İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XVII, 81.

naklarımızda bu kişilerin, muvahhid oldukları, İsa (a.s.)'ın rububiyyetini değil ubudiyetini kabul ettikleri, İsa (a.s.)'ın dinine sarıldıkları, sadece İncil'e inanıp bunun dışındakileri reddettikleri de söylenir.[376]

Câbirî, Rasûlullah'ın Hırakl'e gönderdiği davet mektubunda Aryusilerden bahsetmiş olmasından hareketle, bunlara önem verdiğini, bunların muvahhid vasıflarının farkında olduğunu söyler.[377] Câbirî'nin dikkat çektiği ve Rasûlullah'ın Mukavkıs'a gönderdiği davet mektubunda geçen "Kıpt" ifadesinin de, tıpkı önceki mektupta geçen Aryusiler gibi muvahhid bir çizgiyi takip eden kişilerle irtibatının olması kuvvetle muhtemeldir. Her iki mektupta da, sözü edilen grupların vebalinin yöneticilere olacağının belirtilmesi dikkat çekicidir. Bu, Rasûlullah'ın esasında hedefinde olan kişilerin tasdike hazır olduğunu ve yöneticilerin buna engel çıkarmaması gerektiğini gösterir. Şayet yöneticiler bu yolu açarsa bu insanların da önünü açtıkları için sevaba gireceklerdir.

Habeşistan Faktörü

Tam yeri olduğu için Habeşistan'ın, son nübüvvet dönemindeki yeri ve önemi ile ilgili birkaç hususa da dikkat çekmek istiyoruz.

Bilindiği üzere Mekke'den bir grup Müslüman Habeşistan'a hicret etmişti. Diğer sebeplerin yanı sıra[378] hicret için Habeşistan'ın seçilmesinde, buradaki Aryusi varlığının, hatta bizzat dönemin kralı Necâşî'nin bir Aryusi olmasının etkisi göz önünde bulundurulabilir.[379] Rasûlullah'ın, Habeşistan'ın ve Necâşî'nin bu yönünü (de) dikkate alarak Müslümanları oraya yönlendirmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Habeşistan'a giden ikinci grubun başında olan ve Rasûlullah'ın Necâşî'ye gönderdiği bir mektubu elinde bulunduran[380] Ca'fer b. Ebî Tâlib ile Necâşî arasında, Meryem sûre-

376 Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-Âsâr, V, 232.

377 Cabirî, Kur'an'a Giriş s. 79; http://www.alarabiya.net/views/2006/02/07/-20914.html

378 Habeşistana hicretin sebepleriyle ilgili olarak bkz. Levent Öztürk, Etiyopya'da İslâmiyet, s. 62 vd.

379 Cabirî, Kur'an'a Giriş, s. 79; Dursun Ali Aykıt, Etiyopya Kilisesi, İstanbul, 2013, s. 21; Levent Öztürk, Etiyopya'da İslâmiyet, s. 32-33, 109; a.g.m. İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği, s. 10.

380 Konuyla ilgili tespitler için bkz. Levent Öztürk, Etiyopya'da İslâmiyet, s. 78-79.

sinin âyetlerinden hareketle İsa (a.s.) hakkında geçtiği söylenen konuşma ve Necâşî'nin tutumu[381] da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bu temas sayesinde Habeşistan'dan Hristiyan bir grubun Rasûlulah ile görüşmek üzere Mekke'ye geldiği ve Müslüman olduklarına dair rivayetler[382] de dikkat çekicidir. İlgi çekici bir başka husus da Kasas sûresinin 52 ilâ 55. âyetlerinin, Mekke'de gerçekleşen bu görüşme akabinde Müslüman olanlarla ilgili olduğuna dair rivayetlerin olmasıdır.[383] Habeşistan'a yapılan bu hicretler ve bunun sonucunda yaşanan ilişkiler, Hudeybiye antlaşmasından sonra Rasûlullah'ın gönderdiği davet mektubuna Necâşî'nin olumlu cevap vermesinde etkisi olmalıdır. Ancak Necâşî ve onun tebaasının bu duruma hazır olmasının da etkisi gözden kaçırılmamalıdır.

3. Mekke'de Ehl-i Kitab'ın Varlığının Sonuçları

Mekke'de, Ehl-i Kitap olan birtakım insanlar vardı. Bunların arasında, kendilerine danışılacak ve bilgi edinilecek seviyede olanlar da vardı. Rasûlullah bunlarla irtibat halindeydi. Onun bu insanlarla irtibata geçmesinin çeşitli sebepleri olmalıdır.

610 yılının Ramazan ayında ilk kez Cibrîl ile karşılaşan Rasûlullah yaşadığı bu tecrübe karşısında şaşırmıştı. Rivayetlere göre eşi Hatice (r.a.) onu bir Hristiyan olan Varaka b. Nevfel'le görüştürmüş, yaşadığı olayın ne anlama geldiği konusunda zihnini toparlamasına yardımcı olmuştu. Çünkü bu, onun için olağan ve beklenen bir durum değildi. Bu ilk tecrübenin akabinde gelen diğer vahiyler, Rasûlullah'ın, ilk olayın şaşkınlığını üzerinden uzun süre atamadığını göstermektedir. Yine ilk inen âyetlerde, onun yaşadığı bu tecrübelere, birtakım kimselerce getirilen farklı yorumların onu etkilediği ve bu konuda ilahi desteğin verildiği görülmektedir. Kur'ân onun bir beşer olduğunu sıkça vurgulamaktadır. Yaşanılanlar da bir beşer için ağır şeylerdi. Nitekim ilk inen âyetlerden olan Müzzemmil sûresinin

381 Levent Öztürk, Etiyopya'da İslâmiyet, s. 108-109.

382 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 418-419; Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 150/767), Siretu İbn İshâk, Konya, 1981, s. 199-200. Sözü edilen heyetle ilgili rivayetlerin Medine'de iken Rasûlullah'a gelen Necran heyetine dair rivayetlerle karıştırıldığına dair bkz. Levent Öztürk, Etiyopya'da İslâmiyet, s. 110-111; a.g.m., İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği, s. 14 vd.

383 Levent Öztürk, İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği, s. 14-15.

ilk âyetlerinde Rasûlullah'tan, geceleri uyumaması, zihnini toparlaması, ağır bir yüke kendisini hazırlaması istenmektedir. İşte böylesi bir dönemde, Rasûlullah'ın, ellerinde ilahi kitap olan ve bu konuda malumat sahibi kimselerle konuşmak, onlara birtakım şeyler sormak istemesi tabii olmalıdır. Kur'ân geçmişte Rasûlullah'ın kitab ve iman konusunda herhangi bir bilgiye sahip olmadığını bildirmektedir.[384]

Bu tabii sebebin yanı sıra Rasûlullah'ın Ehl-i Kitapla irtibata geçmesinin sebeplerinden biri de onun, önceki şeriatlara ait hüküm ve uygulamaları öğrenmek istemesi olabilir. Çünkü Rasûlullah'tan, öncekilerin yoluna tabi olması istenmekteydi.[385]

Rasûlullah bu kimselerle, sürecin geleceğine dair bir kanaate sahip olmak için de görüşmüş olabilir. Çünkü ona indirilen âyetlerde şeriatler arasında büyük oranda benzerlik olduğu sürekli vurgulanmaktaydı.

Rasûlullah'ın bu insanlarla görüşmesinin sebeplerinden biri de kendisinin musaddık olması ve bu vasfını Ehl-i Kitaba tebliğ yaparak hatırlatmak istemesi olmalıdır. Nitekim onunla karşılaştıktan hemen sonra ona tabi olanlardan Kur'ân'ın pek çok âyetinde bahsedilmektedir.

Kitabi kültüre hâkim bazı Ehl-i Kitap kişilerin Muhammed (s.a.v.)'in nebi olduğuna dair kati bir kanaate sahip olmaları Mekkeli müşrikleri de etkilemiş olmalıydı.

Tüm bunlar Mekke'de hatırı sayılır bir Ehl-i Kitap varlığı olduğunu, dahası bunlar arasında kitabi birikime sahip kişiler bulunduğunu gösterir. Bu durumda Mekke, ilahi kitap kültürüne yabancı bir şehir değildi. İnanç, ibadet, muâmelât ve dinler tarihi konularında onlara hitap eden Kur'ân'la Mekkeliler arasında bir anlaşılmazlık ve şaşırmışlık yaşanmış olamazdı. Abdesti, namazı, zekâtı, orucu, kurbanı, haccı, faizi, kumarı, zinayı, nikahı, boşamayı ve benzeri pek çok konuyu bilen bir toplumla Muhammed (s.a.v.) arasında yaşanan sürtüşme, menfaatlerine uygun olarak kurdukları ve kutsadıkları kendi dinleri ile Allah'ın dini arasındaki farklardan kaynaklanıyordu. Yoksa Mekkeliler ne tanrı tanımaz ne de kuldan utanmaz insanlardı.

384 Şûrâ 42/52.

385 En'âm 6/90.

C. Mekke'nin Kur'ân'ın İniş Sürecindeki Önemi

Konuyla ilgili pek çok âyet ve âyetlerle örtüşen birtakım rivayet ve bazı tarihi malumat göstermektedir ki; Rasûlullah'ın, risalet hayatının yarıdan fazlasını geçirdiği, Kur'ân'ın büyük kısmının indiği Mekke'nin Son Nebi dönemindeki görünümü geleneksel anlatımlardan oldukça farklıdır. Kendi dinlerinin dindarlıklarını kararlılıkla devam ettiren Mekkeliler, gerek onlarla birlikte yaşayan gerek hac ve ticaret vesilesiyle Mekke'yle irtibat halinde bulunan Ehl-i Kitap sayesinde kitabi kültüre aşinaydılar. Hatta Ehl-i Kitapta son noktasına varmış olan nebi beklentisi, anlaşılan o ki, Mekkeliler'de de zaman zaman tezahür ediyordu. Son Nebiye risalet görevinin verildiği dönemde Mekke'nin dini merkezlerden biri konumunda olması, inanç ve ticaret turizmi sayesinde dini etkileşime açık bulunması Muhammed (s.a.v.)'in tebliğ ettiği vahiylerin muhataplarınca anlaşılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, gerek Mekke gerek Medine'deki Kur'ân'a karşı çıkışlarda menfaat temelli geleneksel din anlayışı etkili olurken, kabullerde de Kur'ân'ın fıtrata ve önceki kitaplarla uygunluğa yaptığı vurgular etkili oluyordu. Yani Mekke ve Medine'deki karşı çıkışlar da kabuller de bilinçliydi. Muhammed (s.a.v.) döneminde Mekke'nin bu yönünü dikkate almadan yapılacak tüm okumalar Kur'ân'ın iniş sürecinin doğru anlaşılamaması sonucunu doğuracaktır. Mesela geleneksel Mekke algısına göre oluşturulan okumalarda Kur'ân'ın sürekli vurguladığı şeriatler arasındaki irtibat yani tasdik ve bununla bağlantılı olarak tebyin ve nesih kavramları anlaşılamayacak, bunun sonucunda da Kur'ân-Sünnet ilişkisi doğru bir zemine oturmayacaktır. Geleneksel anlayışta yaygın bir şekilde kabul gören Kur'ân dışı vahiy anlayışının temelinde bu vardır. Mekke'de dini hiçbir birikimin olmadığı düşünülüp o dönem Mekke'si, insanlık tarihinin görebileceği en karanlık dönemlerden biri olarak tasavvur edildiği için inanç, ibadet, muamelat ve ahlaka dair her şeyin 610 yılından itibaren Muhammed (s.a.v.) ile inşa edildiği düşünülmekte, böyle olunca da Kur'ânî vahyi beklemeye gerek duymadan hayatın her alanına dair düzenlemelerin Kur'ân dışı vahiyle yapıldığı kabul edilmektedir. Öte yandan son şeriatın iniş sürecinde Kur'ân'ın önceki şeriatlerle irtibatı kurulamadığı için bugün elimizdeki hadis kitaplarındaki rivayetlerden hangisinin önceki şeriatla ilgili olduğunun tespitinin önemi dikkatten kaçırılmıştır.

Özetle...

1. Rasûlullah'a ilk vahyin geldiği Miladi 610 yılından öncesini tamamen yok veya karanlık sayıp her şeyin yeni baştan son Nebî ile başladığına dair yoksayıcı tarih anlayışı kutsayıcı siyerin doğmasına sebebiyet vermiştir.

2. Bu düşüncenin doğurduğu "hakkında herhangi bir âyetin inmediği hususlarda neye göre amel ediliyordu?" şeklindeki haklı soruya aranan cevap da Kur'ân dışı vahiy düşüncesini yeşermiştir.

3. Kur'ân dışı vahyin gereği ve örneği bağlamında en çok atıfta bulunulan "Sünnet olmasaydı namazı nasıl kılardık?" ezber cümlesinin, âyet ve rivayetler bütünlüğünde ele alındığında temelsiz bir söylemin ötesinde bir anlam taşımadığı görülmektedir.

4. Muhammed (s.a.v.)'e özellikle Mekke'de gösterilen tepki ve direnci, şuursuz bir din karşıtlığına indirgemek yerine, şekillenmesinde siyasi yapının da etkisinin olduğu geleneği ve ondan beslenen dünyevî menfaatleri koruma gayretiyle temellendirmek daha anlamlı ve daha gerçekçi gözükmektedir.

5. Mekkelilerin "hums" kavramıyla bilinen ve dini hassasiyetleri olan bir topluluk olduğuna dair, bazı âyetlerin de işaret ettiği tarihi rivayetler, nüzul sürecine denk gelen dönemde Mekkelilerin Rasûlullah'a karşı çıkışlarının yeniden ve özenle ele alınmasını gerektirecek önemli bir gerekçedir. Bu ayrıca, dini her şeyin 610 yılından itibaren başladığına dair yerleşik algının da gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

6. Konuyla ilgili bazı âyetlerde açıkça görüldüğü üzere Ehl-i Kitap kültürüne aşina olan Mekkelilerin de tıpkı Ehl-i Kitap gibi bir nebî beklentisi içerisinde olmaları, Mekkelilere dair oluşturulan algının ne kadar tartışmalı olduğunu göstermektedir.

7. Mekkeliler hakkındaki en büyük yanılgılardan biri de Mekke'deki Ehl-i Kitap varlığına dairdir. Tabiî gerekçelerin yanı sıra pek çok âyet ve rivayet, iddia edildiğini aksine, Mekke'de yoğun bir Ehl-i Kitap nüfusuna işaret etmektedir.

8. Hac mekânı olan Kâbe'nin Mekke'de bulunması, son nebi beklentisi sebebiyle Mekke'nin Ehl-i Kitap tarafından tercih edilen mekânlardan biri olması, ayrıca Mekke'nin güvenli bölge ve ticari cazibe merkezi olması, hatta Mekke'nin o dönemde o bölgenin ana merkezi olarak anılması gibi sebepler Mekke'deki Ehl-i Kitap nüfusunun tabiî gerekçelerini oluşturmaktadır.

9. Mekkî sûrelerde geçen birtakım âyetler ise Mekke'deki Ehl-i Kitap varlığının en açık delilleridir. Dahası bu tür âyetler, Mekke ve çevresinde Rasûlullah'a indirilen âyetlerle önceki kitaplar arasında karşılaştırma yapabilecek birikime sahip kişiler olduğunu da göstermektedir. Bununla birlikte bu tür âyetlerin Medine'de indiğine dair görüşlerin varlığı da dikkat çekicidir.

İKİNCİ BÖLÜM

TASDİK

A. Giriş

Kur'ân'ı ve onun iniş sürecini doğru anlamada önemli gördüğümüz kavramlardan birisi de "tasdik"tir. Bu bölümde tasdik kavramının gelenekte ne şekilde ele alındığına kısaca değindikten sonra bu kelimenin Kur'ân'daki kullanımlarını tespit etmeye çalışacak, sonrasında da bu kavramın konumuz açısından önemine değineceğiz. Ancak tüm bunlardan önce keli-.menin kökeni ve kullanım alanlarına dair kısa bir bilgi vermek istiyoruz

Tasdik [التصديق] Kelimesinin Anlamı

"Tasdik" kelimesinin kök harfleri "s-d-k" (ص د ق) dır. Bu harflerden türetilmiş olan fiilin sülâsî kalıpta mazisi "صَدَقَ", muzarisi "يَصْدُقُ", mastarı da "صَدْقاً، صِدْقاً، مَصْدوقَةً، تَصْداقاً" şeklinde kullanılır. Müteaddi yani geçişli olan ve iki meful (nesne) alabilen bu fiil sülâsî kalıpta kullanımıyla, sözlüklerde "doğru söylemek, sözünde durmak, samimi olmak, içten sevmek, doğru haber vermek, güçlü olmak, cesaret göstermek" anlamlarına gelir.[1] Fiilin "s-d-k" (ص د ق) şeklindeki kök halinin, herhangi bir şeydeki kuvvete delalet ettiğine, doğrunun yalan karşısında güçlü olması sebebiyle de, doğru söylemenin, "güç" anlamına gelen "ص د ق = s-d-k" kökünden türemiş olduğuna dikkat çekilir.[2]

Fiilin Kur'ân'daki sülâsî kullanımları "doğru söylemek, sözünde (vadinde) durmak" anlamı etrafında yoğunlaşır[3] ve fiil bu yönüyle yalan söylemenin zıddı olarak kullanılır.[4] Feth sûresinin 27. âyetinde de fiilin kullanımı yine sülâsî kalıbın anlamına uygun olarak, Allah'ın, rüyasında Rasûlü'ne doğru şeyler söylemesi yani ona sadık rüya göstermesi anlamındadır. Bu fiilin sülâsî kalıbının en çok kullanılan mastarı olan "sıdk" (الصدق), "doğru söylemek, doğruluk" anlamına gelir. Kelime Kur'ân'da farklı kelimelerin muzafun ileyhi (tamlananı) yapılarak kendisine izafe edilen şeyin doğruluğunu, gücünü göstermede kullanılmıştır.[5] "Sıdk" kelimesi Zümer sûresinin 32

1 İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "s-l-v" md.

2 Ebu'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris b. Zekeriyya (ö. 395/1004), Mu'cem-u mekâyîs fi'l-luğa, Mısır, 1969, "s-d-k" md.

3 Bakara 2/177; Âl-i İmrân 3/95, 152; Mâide 5/113; Enbiyâ 21/9; Ankebût 29/3; Ahzâb 33/22, 23; Ya Sin 36/52; Zümer 39/74.

4 Tevbe 9/43; Yusuf 12/26; Neml 27/27.

5 Yunus 10/2, 93; İsrâ 17/80; Meryem 19/50; Şu'arâ 26/84; Kamer 54/55.

ve 33. âyetlerinde harf-i tarifli (الصدق) olarak geçmekte ve önceki kitapları tasdik eden rasûl ve o rasûlün getirdiği kitap yani "musaddık" anlamında kullanılmaktadır.[6] Sülasi kalıbın ism-i fâili olan "sâdık" (صادق) kelimesi, "doğru söyleyen, sözünde duran, doğru" anlamına gelir ve Kur'ân'da da bu anlamda kullanılır.[7] Kelimenin Kur'ân'da "Sözünde duran, verdiği sözün gereğini yapan kimse" anlamındaki kullanımlarında, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasûl geldiğinde ona inanıp yardım etme sözünü yerine getiren kişi anlamında bir derinliğe sahip olduğu da görülür.[8]

"S-d-k" (ص د ق) harflerinden türetilmiş olan fiil tef'îl babında (صَدَّقَ) "doğrulamak, onaylamak, tasdik etmek" anlamına gelmektedir. Bu yönüyle kelime Kur'ân'da "yalanlamak (tekzib etmek)" anlamındaki "كَذَّبَ" fiilinin zıddı olarak kullanılır. Mesela Kıyâmet sûresinin 31 ve 32. âyetlerinde "صَدَّقَ" fiili, "كَذَّبَ" fiilinin zıddı olarak kullanılmış, rasûlü ve onun getirdiğini tasdik edip etmeme konu edilmiştir.[9] Tef'îl babından mastar olan

6 Zümer sûresinin 32 ve 33. âyetleri şöyledir:
فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ اِذْ جَآءَهُ اَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ وَالَّذِي جَآءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهٖٓ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ
"Allah hakkında yalan söyleyen ve kendisine gelen o doğruyu yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Görmezden gelenler için cehennemde hiç yer olmaz mı? Kendisine o doğru geldiğinde onu tasdik edenlere gelince, işte muttakiler onlardır." Yukarıdaki âyetlerde "الصدق" ifadesi geçmektedir. Arapçada mastar ve isim olarak kullanılan bu kelime mastar olduğunda "doğru söylemek, doğruluk", isim olduğunda "doğru" anlamına gelir. Yukarıdaki âyetlerde geçen bu kelimeye mastar değil isim yani "doğru" anlamı verilmelidir ki bu da Rasûlullah, dolayısıyla onun getirmiş olduğu vahiy yani kitap anlamına gelmektedir. Rasûlullah ve onun getirdiği kitap önceki kitapları doğruladığı yani musaddık olduğu için bu durum âyetlerde "الصدق" kelimesiyle ifade edilmiştir. Kelimenin başındaki harf-i tarif (ال) bunu desteklemektedir. O halde "الصدق" ifadesinin anlamı "önceki kitapları tasdik eden Rasûlullah ve onun getirdiği kitap" olmalıdır. "الصدق" ifadesi Ankebût sûresinin 68. âyetinde aynı konu bağlamında "الحق" olarak geçmektedir. Âyet şöyledir:
وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ
"Allah hakkında yalan söyleyen veya kendisine gelen o doğruyu yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Görmezden gelenler için cehennemde hiç yer olmaz mı?" Bakara sûresinin 89 ve 101. âyetlerinde de yine aynı konu önceki ilahi kitapları tasdik eden "كتاب" ve "رسول" şeklinde geçmektedir.

7 Yusuf 12/17, 27, 51; Zâriyât 51/5; Mâide 5/119; Ahzâb 33/8, 24.

8 Hucurât 49/15; Haşr 59/8.

9 Kıyâmet sûresinin 31 ve 32. âyetleri şöyledir:
فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰى وَلٰكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى
31. âyete tefsirler genelde "Tasdik etmedi ve namaz kılmadı" anlamını verirler. Âyet-

“tasdik = تصديق” kelimesi Kur’ân’ın, kendinden önceki kitabı onaylaması

te geçen “sallâ = صَلّٰى” ifadesinin kökü, “s l v = ص ل و” harflerinden oluşan “صَلاَ” fiilidir. Bu fiilin muzarisi “يَصْلُو”, mastarı da “صَلْواً”dır. (Filin kökü hakkındaki çalışmalar için bkz. H. Mehmet Soysaldı, “Kur’an Semantiği Açısından Salat Kavramı”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, Elazığ, 1996, s. 1-20; Hüseyin Güllüce, “Salât Kavramı: Etimolojisi ve Bazı Mülâhazalar”, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 23, Erzurum, 2005, s. 171 vd.; Mesut Okumuş, Semantik ve Analitik Açıdan Kur’an’da “Salât” Kavramı, s. 1-30; Recep Toraman, Kur’an’da Salât Kavramı, YLT, Konya 2005; Ahmet Genç, Kur’an’da Salât Kavramının Semantik Tahlili, YLT, Kahramanmaraş, 2008). Fiilin mastarı olan “الصَلْوٗ” uyluk kemiği anlamına gelir. (İbn Manzûr, Lisânü’l-‘Arab, “s-l-v” md.) Vücudun kalça ile diz kapağı arasında kalan kısmına uyluk denir. Vücudun en büyük, en uzun (Uzunluğu vücut uzunluğunun yaklaşık olarak dörtte biri kadardır) ve en güçlü kemiği uyluk kemiği, üst ucundan kalça kemiğiyle, makara şeklindeki alt ucuyla da bacak kemikleriyle mafsallanır. Uyluk bölgesindeki birçok kasın çeşitli hareketlerde özellikle ayakta durma ve yürümekteki önemi büyüktür. Uyluk kemiklerinin vücudu taşıma ve yürümede birinci derecede vazifesi vardır. Kelimenin kökünde böylesi bir anlamın olması dikkat çekicidir. Bu fiilin tef’îl babından olan “sallâ = صَلّى ” fiili, “dua etmek” anlamına gelir. Bu kökten isim olan “salât”, kıyam, rukû ve secdelerden oluşan ibadet anlamının yanı sıra, belin ortası, belin hareket ettirilmesi, at yarışlarında ikinci sıradaki atın başının öndeki atın uyluğunun hizasına gelmesi anlamlarına gelir. Kur’ân’da bu fiil, yardım etmek, destek vermek anlamında kullanılmaktadır. Yukarıdaki âyette geçen “وَلَا صَلّٰى” ifadesi de “Yardım etmedi, destek vermedi” anlamındadır. 31. âyette geçen ve “tasdik etmek” anlamına gelen “صَدَّقَ” ifadesinin zıddı 32. âyette geçen ve “yalanladı” anlamına gelen “كَذَّبَ” dir. 32. âyette geçen ve “yüz çevirdi” anlamına gelen “تَوَلّٰى” ifadesinin zıddı da 31. âyette geçen ve “destek vermek” anlamına gelen “صَلّٰى”dir. O halde yukarıdaki iki âyetin anlamı “tasdik etmedi, destek de olmadı; yalanladı ve çekti gitti” olmalıdır. “صَلّٰى” fiiline burada verilen “destek olmak” anlamı ‘Alak sûresinin 9 ve 10. âyeti için de düşünülebilir. Âyetler şöyledir:

اَرَاَيْتَ الَّذِي يَنْهٰى عَبْدًا اِذَا صَلّٰى

Yukarıdaki âyetlere tefsirler “namaz kılarken bir kula karşı koyanı gördün mü?” anlamı verirler. Ancak sûrenin devamındaki âyetler, 10. âyette geçen “صَلّٰى” fiiline “namaz kılmak” değil “destek vermek” anlamının verilebileceğini gösterir. Sûrenin 11. âyetinde, engel olana, engel olunanın doğru yol üzerinde olma ihtimali hatırlatılır (اَرَاَيْتَ اِنْ كَانَ عَلَى الْهُدٰى). Engellenen kişi, Rasûl’ü tasdik eden biri olmalıdır. Bu kişi, ayrıca Rasûl’e destek vermekte ama birisi tarafından engellenmektedir. Engelleyen kişi Rasûl’ü tasdik etmediği gibi ona yardım da etmeyen kişidir. Sûrenin 13. âyeti (اَرَاَيْتَ اِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى = Ne dersin? Engel olan, şayet yalanlayan ve de çekip giden ise!) bunu göstermektedir. Dolayısıyla ‘Alak sûresinin bu âyetleri ile Kıyamet sûresinin 31 ve 32. âyetleri arasında hem konu birliği hem de lafız birliğinden söz edebiliriz. Nitekim Kur’ân’da “صَلّٰى” fiilinin “destek olmak, yardım etmek” anlamında kullanıldığı pek çok âyet vardır. Ahzâb sûresinin 43 ve 56. âyetleri şöyledir:

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا

“Karanlıklardan aydınlığa çıkasınız diye Allah ve melekleri size destek vermektedir. Onun müminlere iyiliği boldur.”

Âyette Allah’ın ve meleklerinin müminlere destekte bulunduğu bildirilmektedir.

anlamında Kur'ân'da iki defa geçmektedir.[10] Bu babın ism-i fâili olan "musaddık = مصدق" kelimesi de "doğrulayan, onaylayan, tasdik eden" anlamında Kur'ân'da, gerek kitapların gerek rasullerin sıfatı ve hâli konumunda yirmiye yakın yerde geçer.[11] Yine aynı babdan sıfat-ı müşebbehe ve ism-i fâil olarak gelen "sıddık = صِدّيق" kelimesi de doğru kişi ve tasdik eden anlamında Kur'ân'da kullanılır.[12] Kur'ân'da bir yerde iki kez geçen "mussaddık = مُصَّدِّق" kelimesine tefsir ve meallerin geneli tarafından "sadaka veren" anlamının verilmesi üzerinde belki yeniden düşünülmelidir. Şöyle ki; Hadid sûresinin 18. âyetinde geçen "الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ" kelimelerinin aslının fiilin tefe'ul babından "mutesaddık" olduğunu, bu kelimede geçen "te" harfinin "sad" harfine dönüştüğü, böylece kelimede geçen "sad" harfinin şeddeli bir şekilde okunduğu, âyette geçen ifadenin anlamının da "sadaka veren erkek ve kadınlar" olduğu söylenmektedir. Kur'ân'da "tesaddaka" fiilinin muzari fiile dönüşmesi halinde "te" harfinin "sad" harfine dönüştüğü yerler vardır.[13] Bununla birlikte Kur'ân'da sadaka veren anlamında "mutesaddık = متصدق" kelimesi iki yerde geçmektedir.[14] Yani "te" harfinin "sad" harfine dönüşmeden kullanımıyla kelime Kur'ân'da geçer. O halde Hadîd sûresinde sözü edilen kelime "sadaka vermek" anlamına gelen "tesaddaka"dan değil, "doğrulamak" anlamına gelen "saddaka"dan türemiş olmalıdır. Bu durumda âyette geçen kelimelere "tasdik eden erkek ve kadınlar" anlamı verilmelidir. Bu, hem âyetin kendi içindeki hem de Kur'ân'ın bütünündeki irtibata da uygun olan anlamdır. Çünkü âyetin devamında "...ve Allah'a güzel bir ödünç verenler = وَاَقْرَضُوا اللهَ قَرْضًا حَسَنًا" ifadesi

---

اِنَّ اللهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يٰٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

"Allah ve melekleri Nebî'ye yardım eder. Ey iman edenler! Nebî'ye yardım edin ve tam teslim olun."

Âyette Allah ve meleklerin Nebî'ye destek oldukları bildirilmekte, müminlerden de Nebî'ye destek olmaları istenmektedir. Âyette geçen "يُصَلُّونَ" ve "صَلُّوا" fiilleri destek vermek, yardım etmek anlamında kullanılır. Bu fiillerin burada "destek olmak" anlamına geldiğini şu âyet göstermektedir:

هُوَ الَّذِيٓ اَيَّدَكَ بِنَصْرِهٖ وَبِالْمُؤْمِنِينَ

"O, kendisinin ve müminlerin yardımıyla sana destek verdi." (Enfâl 8/62)

10 Yunus 10/37; Yusuf 12/111.

11 Bakara 2/41, 89, 91, 97, 101; Âl-i İmrân 3/3, 50, 81; Nisâ 4/47; Mâide 5/46, 48; En'âm 6/92; Ahkâf 46/12, 30; Fâtır 35/31; Saff 61/6

12 Yusuf 12/46; Nisâ 4/69; Mâide 5/75; Hadîd 57/19

13 Münâfikûn 63/10; Tevbe 9/75; Nisâ 4/92.

14 Yusuf 12/88; Ahzâb 33/35.

yer alır. Bu, Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetinde, musaddık olarak gelen rasule iman etmek ve destekte bulunmaktan oluşan misaka da uygun düşmektedir. Yani Hadîd sûresinin 18. âyetinde, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasul geldiğinde onu tasdik eden ve ona destek veren kimselerden bahsedilmektedir. Kaldı ki hem Hadîd sûresinin kendi içinde hem de Kur'ân'ın bütününde bu anlamı destekleyen pek çok âyet vardır. O halde 18. âyette geçen "الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ" kelimeleri, tasdik mastarının kökü olan "saddaka" fiilinden ism-i fâil olmalıdır. Kelimelerin elimizdeki mushaflarda "sad" harfinin şeddeli şekilde okunmasının iki sebebi olabilir. İlki harekeleme hatası, ikincisi de "sadaka" kökünden kelimenin ism-i fâilinin mübalağalı olarak kullanılmış olmasıdır. Nitekim bazı tefsir eserlerinde de kelimenin tasdikten geldiği bildirilerek ifadeye "tasdik edenler" anlamı verildiği görülür.[15] Aynı kökten gelen ama "sad" harfinin şeddesiz okunduğu Saffât sûresinin 52. âyetinde geçen "الْمُصَدِّقِينَ" kelimesi dünyada iken tekrar dirilip hesaba çekilmeye tasdik derecesinde inanan kişiler anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla iki kelime arasında mübalağa dışında anlam farkı olmamalı, iki kelime de tef'îl babından ism-i fâil olmalıdır.

Sonuç olarak "tasdik", onaylamak, doğrulamak; "musaddık" da onaylayan, doğrulayan anlamına gelmektedir. Tasdik kavramının Kur'ân'daki kullanımını ayrıntılı bir şekilde ele almadan önce bu kavramın gelenekte ele alınışını kısaca görelim.

B. Tasdik Kavramının Gelenekte Ele Alınışı

Tasdik kelimesi tefsir, mantık, kelam ve belâgat eserlerinde çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Şimdi bunlara kısaca değinelim.

1. Tasdik Kelimesinin Tefsir Eserlerinde Ele Alınışı

Tefsir eserlerinde tasdik kelimesiyle ilgili açıklamalara a. imanın tanımı ve b. doğrudan tasdik ve musaddık kelimelerinin geçtiği âyetlerin tefsirinin yapıldığı yerlerde rastlanmaktadır. Mesela gayb(ınd)a iman etmekten bahseden âyetler vesilesiyle tefsir eserlerinde imanın tasdik anlamına geldiği belirtilir. İmanın tasdik olduğundan bahsedilmekle birlikte amele

15 Kurtubî, Tefsîr, XVII, 163; Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), el-Keşşâf an Hakâik-i Ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîl fî vücûhi't-te'vîl, Riyad, 1998, VI, 49.

de vurgu yapmak amacıyla olsa gerek, iman söz konusu olduğunda, kalp ve söz ile olan ikrarın fiille tasdik edilmesi gereğinden de söz edilir.[16]

Kur'ân'da tasdik kelimesi iki yerde,[17] musaddık kelimesi ise kullanıldığı yerlerde sıfat ve hâl olmak üzere Kur'ân'da yirmiye yakın yerde geçer.[18] Kur'ân'ın tasdik ve musaddık vasfına dair âyetlerin tefsirinde, Kur'ân'ın musaddık olmasının, Tevrat ve İncil'i tasdik etmesi anlamına geldiği bildirilir.[19] Mesela tasdik kelimesinin geçtiği iki âyetten biri olan Yusuf sûresinin 11. âyetiyle ilgili olarak, Yusuf kıssasının Tevrat'ta da Kur'ân'da anlatıldığı şekliyle geçtiğine dair yorumlar yapılır.[20] Yine Kur'ân'ın tasdik vasfının önceki kitaplar üzerinde müheymin ve onlarda yapılan tahrif, tevil ve tebdili açıklayıcı olmasıyla da ilgisi kurulur.[21] Kur'ân'ın önceki kitapları tasdik etmesinin, bu kitapların tahrif edilmemiş kısımlarıyla ilgili olduğuna da dikkat çekilir.[22]

Tefsirlerde tasdik kelimesinin, Tevrat ve İncil'de Rasûlullah'ın nübüvvetini tasdik eden ifadelere atıfta bulunmak için kullanıldığı da görülür.[23] Mesela Nisâ sûresinin 37. âyetinde geçen "Allah'ın fazlından verdiğini gizleyenler" ifadesi ile kastedilenin Tevrat ve İncil'de Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetini tasdik eden ifadelerin gizlenmesi olduğuna dair rivayetler zikredilir.[24] Yine Bakara sûresinin 44. âyetinin tefsiri bağlamında, Ehl-i Kitab'ın, Rasûlullah'ı tasdik etme hususunda Allah'a verdikleri ahdi bozduklarından söz edilir.[25]

16 Taberî, Tefsîr, I, 133 vd.; İbn Kesîr, Tefsîr, I, 119-120.

17 Yunus 10/37; Yusuf 12/111.

18 Muhammed Fuâd Abdulbâkî, el-Mu'cemü'l-müfehres, Kahire, 1991, "s-d-k" md.

19 Taberî, Tefsîr, I, 289, VI, 561, VII, 325; İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, VII, 2213.

20 Şirbînî, es-Sîrâcü'l-Münîr, III, 208.

21 İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 283, 435.

22 Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, s. 3786 (2634).

23 Hâzin, Tefsîr, I, 53.

24 Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir en-Neysâbûrî (ö. 319/931), Kitâbü tefsîri'l-Kur'ân, Medine, 2002, II, 708; İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, III, 953.

25 İbn Kesîr, Tefsîr, I, 203.

Tefsir eserlerinde, tasdik kelimesi, bazı rivayetlerin Kur'ân tarafından tasdik edildiğini ifade ederken de kullanılır. Mesela şöyle bir rivayete yer verilir: "Allah İsrailoğulları'na gönderilen nebilerden birine, kavmi için şunu söylemesini vahyetti: Herhangi bir köy halkı yahut bir aile fertleri Allah'a itaat üzere yaşarken ona isyan üzere yaşamaya başlarlarsa Allah da onların hoşlandıkları gidişatı hoşlanmadıkları bir gidişata çevirir." İşte bu rivayetin, Ra'd sûresinin "Allah bir kavmi, o kavim kendini değiştirmedikçe değiştirmez" mealindeki 11. âyeti tarafından tasdik edildiği bildirilir.[26]

Tasdik kelimesi tefsir eserlerinde rüyanın tasdiki anlamında da kullanılır. Mesela, Yusuf sûresinin 100. âyetinde geçen "Babacığım! İşte bu, gördüğüm rüyanın tevilidir" mealindeki ifade rüyanın tasdiki olarak tefsir edilir.[27]

2. Tasdik Kelimesinin Mantık Eserlerinde Ele Alınışı

Aristocu çizgiye göre bilgi, tasavvur ve tasdik olarak iki kısma ayrılır. Aynı taksim Arapça mantık kitaplarında da kullanılır. Bu bağlamda tasavvur, bilgi edinme sürecindeki ilk aşamayı oluştururken tasdik, en az iki tasavvur ve bunların arasındaki ilişkiyi belirleyen bir bağlaçtan meydana gelen cümle anlamında kullanılır ki buna önerme de denir. Nitekim Müslüman mantıkçılar, mantıkta lafızlar ve kategorilere tasavvurât; önermeler ve delillere de tasdikât demişlerdir. Müslüman mantıkçılar iki kavram arasında kurulmak istenen bağın birbirine yaklaşması ya da birbirinden uzaklaşması açısından yakîn, taklit, cehl-i mürekkeb ve zan olmak üzere dört tasdik türünden bahsederler.[28]

3. Tasdik Kelimesinin Kelam Eserlerinde Ele Alınışı

Gazâlî'den itibaren mantığın kelamcılar tarafından kesin kabul görmesiyle birlikte tasavvur ve tasdik terimlerinin kelam kitaplarının bilgi bölümüne bir bilgi konusu olarak girdiği söylenir.[29] Ancak kelam eserlerinde, imanın mahiyetine dair ifadeler bağlamında kullanılan tasdikin, mantıktaki kula-

26 İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, VII, 2233.

27 Hâzin, Tefsîr, III, 317.

28 İbrahim Emiroğlu, "Mantık", DİA, XXVIII, 24 vd.; Mahmut Kaya, "Tasavvur", DİA, XXXX, 126-127.

29 Mahmut Kaya, "Tasavvur", DİA, XXXX, 126-127.

nımla birebir örtüşmediğine de dikkat çekilir. Kelam eserlerinde, Ehl-i sünnet kelamcılarına göre imanın, kalbin tasdikinden ibaret olduğu belirtilir.[30]

4. Tasdik Kelimesinin Belâgat Eserlerinde Ele Alınışı

Mantıktaki tasavvur ve tasdik kavramları belagatta da kullanılır. Belagatta soru sormak (istifham), taleb-i tasdik ve taleb-i tasavvur olmak üzere ikiye ayrılır. "Eve gittin mi yoksa gitmedin mi?", "Ahmet'i dövdün mü, azarladın mı?" şeklindeki soru cümlelerinde olduğu gibi fiilin gerçekleşip gerçekleşmediğini ya da fiilin niteliğini anlamak üzere sorulan sorulara taleb-i tasdik denir. "Ahmet mi geldi Mehmet mi?" soru cümlesinde olduğu gibi cümlenin fiil dışındaki öğelerine yöneltilen ve "Kim, ne, kaç, hani, hangi, ne kadar, ne zaman, nerede, nereden, nereye" gibi kelimelerle yapılan sorulara ise taleb-i tasavvur denilmektedir.[31] Ayrıca Arapçada "hurûf-i tasdik" denilen ve "إي-إنّ-أجل-بلى-نعم " gibi harflerden de söz edilir.

C. Kur'ân'da Tasdik Kavramı

Kur'ân'da tasdik kavramını "tasdik" ve "musaddik" kelimeleri açısından ele almaya çalışacağız.

1. Kur'ân'da Tasdik Kelimesi

Tasdik kelimesi Kur'ân'da iki ayrı yerde toplam iki defa geçer. İlki Yunus sûresinin 37. âyetidir. Âyet şöyledir:

"Bu Kur'ân, başkası tarafından uydurulup Allah'a mâl edilmiş değildir. Ama kendinden öncekileri tasdik eden ve o Kitab(lar)'ı açıklayan, içinde şüpheye düşürecek hiçbir şey olmayan ve varlıkların sahibi tarafından indirilmiş olan Kitap'tır." (Yûnus 10/37)	وَمَا كَانَ هَـٰذَا الْقُرْآنُ أَن يُفْتَرَىٰ مِن دُونِ اللَّهِ وَلَـٰكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ الْعَالَمِينَ

Yukarıdaki âyette Kur'ân'ın, Allah'ın indirdiği bir vahiy değil, iftira edilerek O'nun adına uydurulan bir kitap olduğu iddiası tasdik kavramına vurgu yapılarak reddedilmektedir. Yani Kur'ân'ın beşer sözü değil, bir va-

30 Mustafa Sinanoğlu, "İman", DİA, XXII, 213.

31 Ahmet Cevdet Paşa, Belağat-ı Osmaniyye, İstanbul, 1323, s. 106.

hiy ürünü olduğu gerçeği, onun önceki ilahi kitapları tasdik ediyor olma vasfıyla ortaya konmakta, böylelikle bir nevi Ehl-i Kitab'a, iki vahiy arasında karşılaştırma yapmaları teklif edilmektedir. Çünkü Muhammed (s.a.v.), uzunca bir zamandır kendilerine uyarıcı gönderilmemiş, dolayısıyla ellerinde ilahi kitap bulunmayan bir topluluğa mensuptu.[32] O ayrıca kendisine nübüvvet verilmeden önceki yaşamında kitabi bir bilgiye de sahip değildi.[33] İşte bu hususiyetleriyle yakından tanıdıkları bir kişinin, kendi kitaplarındaki, insanlardan sakladıkları belki en mahrem konuları dahi onlara haber vermesi, detaylandırması, Ehl-i Kitap için, Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetinin bir belgesi olmaktaydı.[34]

Yukarıdaki âyette geçen "وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ" ifadesi, Kur'ân'ın önceki ilahi kitapları tasdik ederken tafsîl de yaptığı, bunun da Ehl-i Kitab'ın, Kur'ân'ın bir vahiy ürünü olduğunu anlamaları hususunda önemli olduğu vurgulanmaktadır. Benzer duruma, En'âm sûresinin 114. âyetinde de değinilir. Âyette, Kitab'ın mufassal olarak indirildiği bildirildikten hemen sonra (وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا), kendilerine kitap verilenlerin, Kur'ân'ın Allah tarafından indirilen bir kitap olduğunu bildiklerinin söylenmesi (وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ) dikkat çekicidir. Yani Kur'ân'ın mufassal olması Ehl-i Kitap açısından, Muhammed (s.a.v.)'ın nübüvvetinin belgelerinden biri olmaktadır. Bu durum, Kur'ân'da geçen tafsîl kavramının tasdik kavramıyla irtibatlı olduğunu gösterir. Yukarıdaki âyette geçen "وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ" ifadesindeki "الْكِتَابِ" kelimesi önceki ilahi kitaplar anlamında olmalıdır. Çünkü Mâide sûresinin 15. âyetinde Ehl-i Kitab'ın, Kitab'tan bazı şeyleri gizledikleri, Rasûlullah'ın da bunları ortaya koymak için gönderildiği bildirilmektedir. İşte Kur'ân mufassal vasfıyla bunları da ortaya çıkarmakta ve bu durum Kur'ân'ın musaddık vasfının bir başka yönünü teşkil etmektedir. Böylelikle Ehl-i Kitapta, Rasûlullah hakkında, "Kitabımızla ilgili bu kadar detayı ancak kendisine bildirilen bir vahiyle bilebilir." kanaati hasıl oluyordu. Şu âyet bu açıdan çok önemlidir:

32 Yâsîn 36/6.

33 Ankebût 29/48; Şûrâ 42/52.

34 Hâzin, Tefsîr, III, 190.

"Âyetleri böyle tasrif ederiz ki birileri; 'Sen bir yerden öğrenmişsin.' desinler, biz de onu, bilenlere açıklamış olalım." (En'âm 6/105)	وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

Yukarıdaki âyette, âyetlerin tasrif edilme sebebinin, Rasûlullah'a "sen ders almışsın" demeleri olması önemlidir. Âyetlerin tasrif edilme sebebinden ikincisi de bilen bir topluluğa tebyin etme yani açık seçik ortaya koymadır. Müfessirler âyette geçen "دَرَسْتَ" ifadesinin yanı sıra "دَارَسْتَ" ve "دَرَسْتْ" şeklindeki iki ayrı kıraatten daha bahseder ve bu kıraat farklarının oluşturduğu anlamı destekleyici bazı âyetler zikrederler. Bu kıraatlere göre muhatapları Rasûlullah'a, "sen Allah'a iftira atıyorsun", "sen bunları bir yerden/birilerinden öğrenmişsin", "sen önceki kitaplardakileri tekrar edip duruyorsun" diyorlar. "دَرَسْتَ" ifadesinin, anlam çeşitliliği sunan böyle bir kıraat farklılığına sahip olmasının, Kur'ân'ın icazının bir tezahürü olduğu da söylenir.[35] Ancak her üç kıraat de sonuç itibariyle, Rasûlullah'a bir karşı çıkış ve itham anlamı üzerinde birleşmektedir.[36] Âyette geçen "وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ" ifadesine "وَلئلا يَقُولُوا دَرَسْتَ = ders almışsın demesinler diye!" şeklinde olumsuz anlam verenler de olmuştur.[37] Ancak bu anlamın, âyetlerin tasrif edilme sebebiyle irtibatında yaşanan sıkıntı sebebiyle olsa gerek,[38] müfessirlerden bazıları âyette geçen ilk "lâm" harfinin talil bildirip bildirmediği hususu üzerinde durmuşlardır. Bazıları "وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ" ifadesindeki "lâm" harfinin hakiki talil olmadığını; bazı âyetlerden de örnek getirerek bunun "sayruret" ve "akıbet lâmı" olduğunu söylemiştir. Bunlara göre ilk talil cümlesi, akibet anlamında, "sonunda sen bunları bir yerden öğrenmişsin" diyecekler şekline anlaşılmıştır.[39]

D-r-s [د ر س] Fiilinin Anlamı

"D-r-s" fiilinin geçtiği âyetler başta olmak üzere Kur'ân'ın genelinden hareketle "وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ" ifadesinin doğru anlamının tespit edilebileceğini dü-

35 Muhammed Reşid Rıza, Tefsîru'l-Menâr, VII, 545.

36 Mâturîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, V, 170 vd.; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, III, 2020-2021.

37 Mâturîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, V, 170.

38 Tâhir b. 'Âşûr bunu açıkça dile getirir. Bkz. a.g.m., et-Tahrîr ve't-Tenvîr, VII, 422.

39 Muhammed Reşid Rıza, Tefsîru'l-Menâr, VII, 545-546; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhît, IV, 609.

şünüyoruz. Âyette geçen "دَرَسْتَ" ifadesinin kök harfleri "= d r s"dir ve bu fiil, "bir şeyin izinin silinmesi, eskimesi" anlamına gelir. Mesela Arapçada bir şeyin rüzgârın etkisiyle yahut üzerinde sürekli yürünmesi sebebiyle silinmesi, kullanılan elbisenin eskimesi bu fiil ile ifade edilir. Bu kökten türeyen "الدريس = ed-derîs" eski, yıpranmış elbise anlamındadır. Fiil, bir kitabı okumak anlamında kullanıldığında, kitabın okuna okuna ondan amaçlanan şeyin elde edilmesini, ondaki bilginin zihne yerleşmesi hususunda kitaba üstünlük sağlandığını ifade eder. Fiilin kökünde, bir şeyi yok etmek yahut bir gayeye ulaşmak için bir şeyi tekrar tekrar yapmak anlamı saklıdır.[40] İdris (a.s.)'ın, bu ismi, Allah'ın kitabını çokça tedris etmesi sebebiyle aldığı söylenir.[41]

Kur'ân'da bu fiil biri mastar diğerleri fiil olmak üzere altı âyette toplam altı kez geçer. Geçtiği tüm yerlerde ilahi kitapla bağlantılı olarak kullanılır. Mesela A'râf sûresinin 169. âyetinde, Ehl-i Kitaba, Allah hakkında gerçeğin dışında herhangi bir şey söylemeyeceklerine dair kendilerinden alınan söz[42] hatırlatılırken "وَدَرَسُواْ مَا فِيهِ" ifadesiyle, verdikleri sözü kitaplarında da buldukları, okudukları, yani bu bilgiye sahip oldukları bildirilir. Bilgiye sahip olmaları kitaba sahip olmalarıyla mümkündür. Allah'ın, ellerindeki kitaptaki bu bilgiye atıfta bulunması bu konuda ellerindeki kitapta bulunan bilginin ilahi bir bilgi olduğunu, yani indiği şekliyle kitapta korunduğunu göstermektedir. Fiilin aynı bağlamda kullanıldığı bir başka yer de Âl-i İmrân sûresinin 79. âyetidir. Âyette, kendisine nübüvvet verilen birinin insanlara söyleyeceği şeyin, "Kitabı öğrettiğiniz ve okuduğunuz doğrultuda sadece Rabbe kul olun = "كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنتُمْ تَدْرُسُونَ sözü olacağı bildirilmektedir. Âyette geçen talim ve tedrisin farklı şeyler olması gerekir. Ellerinde kitap olanlar bunu başkasına öğretiyor (talim), ayrıca bu kitapla kendilerini geliştiriyorlar (tedris). "D-r-s" fiilinin geçtiği yerlerden biri olarak En'âm sûresinin 156. âyeti de oldukça önemlidir. 155. âyette mübarek bir kitap olarak vasıflandırılan Kur'ân'ın indirilme sebebinin 156. âyette, Mekkelilerin, "Biz onların okuduklarından haber-

40 Ferâhidî, Kitâbü'l-'ayn, "d-r-s" md.; İbn Fâris, Mekâyîs, "d-r-s" md.; İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "d-r-s" md.; Muhammed Reşid Rıza, Tefsîru'l-Menâr, VII, 545.

41 İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "d-r-s" md., Zemahşerî, Keşşâf, IV, 28.

42 Çalışmanın daha sonraki aşamalarında görüleceği üzere bu âyette alınan misak Âl-i İmrân sûresinin 187. âyetinde geçen, kitabı tebyin etmek, onu gizlememek hususunda alınan misaktır.

siz kaldık = وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ" demelerinin önünü kesmek olduğu bildirilmektedir.

Tüm bunlar "diraset" kavramının ilahi kitapla olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Kur'ân'da bu kavram ilahi kitapla ilişkili olarak kullanılmakta, kitapla bilinçli ve üretici bir ilişkiyi ifade etmektedir. Dolayısıyla En'âm sûresinin 105. âyetinde, âyetlerin Allah tarafından tasrif edilmesinin sebebi, Ehl-i Kitap için bir anlam taşımakta ve onlar bir nevi, "Muhammed (s.a.v.)'in söyledikleri ancak vahiy kaynaklı olmalı" demekteler. Nitekim En'âm sûresinin 114. âyetinde Ehl-i Kitabın, Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiğini bildikleri şöyle bildirilir:

"...Kendilerine Kitap verdiklerimiz bilirler ki bu Kitap Rabbin tarafından hak olarak indirilmiştir..." (En'âm 6/114)	...وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ...

Mâide sûresinin 15. âyetinde de Rasûlullah'ın, Ehl-i Kitabın, kitaptan gizledikleri pek çok şeyi ortaya koymak için gönderildiği bildiriliyor. Bu durumda Rasûlullah'a indirilen Kur'ân, Ehl-i Kitap için gizlenen birtakım şeyleri de ortaya koyup tasdik anlamı taşımaktadır. Kur'ân, Nahl ve Furkan sûresindeki ithamları[43] reddetmektedir. Reddettiği ithamlara yol açan bir şey Kur'ân'ın amacı olamaz. Bu durumda En'âm sûresinin 105. âyetindeki "وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ" ifadesi, "sen vahiy alıyor olmalısın desinler, bu sonuca ulaşsınlar diye" anlamında olmalıdır.

Yunus sûresinin yukarıda yer verdiğimiz 37. âyetinin iki âyet sonrasında; 39. âyette, Kur'ân'daki bilgiyi anlamadan ve tevili henüz oluşmadan Kur'ân'ı tekzib edenlerden bahsedilmesi, Kur'ân'ın önceki kitapları tasdik etmesinin bir yönünü oluşturan tafsîlin belirli bir süreçte gerçekleşeceğini göstermektedir. Yani Ehl-i Kitaba, tekzib etme hususunda aceleci davranmamaları, süreci takip etmeleri, parçalar birleştikçe kendileri için kati delil ifade edecek bilginin oluşacağı söylenmektedir.

Kur'ân'da tasdik kelimesinin geçtiği ikinci âyet Yusuf suresinin 111. âyetidir. Âyet şöyledir:

43 Nahl 16/103; Furkan 25/4-5.

"Kur'ân, uydurulabilecek bir söz değil; önceki kitapları doğrulayan, her şeyi açıklayan, inanan bir topluma yol gösteren ve rahmet olan bir kitaptır." (Yûsuf 12/111)	مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

Tasdik kelimesinin geçtiği ikinci âyet olan yukarıdaki âyetle, kelimenin geçtiği diğer âyet olan Yunus sûresinin 37. âyeti arasında konu birlikteliği olduğu görülür. Her iki âyette de Kur'ân'ın Allah'a iftira yapılarak O'na nisbet edildiğini iddia edenlerden bahsedilmekte, her ikisinde de Kur'ân'ın tasdik vasfı vurgulanarak bu iddia reddedilmekte, ayrıca her ikisinde de tasdik vasfının yanı sıra Kur'ân'ın tafsîl vasfına da dikkat çekilmektedir. Âyetin sonunda geçen "وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ" şeklindeki ifade, Kur'ân'ın tasdik ve tafsîl yönünün, iman eden topluluklar için rahmet ve hidayet olacağı bildirilmektedir.

Burada Kur'ân'ın önceki kitapları tasdik etmesinin kapsamı üzerinde de durmamız gerekecektir.

Beyne Yedey [بَيْنَ يَدَيْ] Terkibinin Anlamı

Kur'ân'da tasdik ve musaddık kelimelerinin geçtiği âyetlerle birlikte genelde "بَيْنَ يَدَيْ" ifadesi de geçer. Bu ifadenin tam olarak ne anlama geldiğinin ortaya konması, rasullerin ve kitapların musaddık vasfının mahiyetinin anlaşılması için önem arzetmektedir.

İfadede geçen "el-yed" (اليد) kelimesi "el (uzuv), nimet, minnet, kuvvet, kudret" anlamlarına gelir.[44] "Arasında" anlamına gelen "beyne" (بين) kelimesine izafetle oluşan "بَيْنَ يَدَيْهِ" terkibi "öncesi(nde)" anlamına gelir. Kur'ân'da bu terkip, yağmurun öncesinde rüzgârın haberci olarak gönderilmesi,[45] uyarıcıların azaptan önce gelmesi,[46] mecazen Allah'ın ve Rasûlü'nün önüne geçmek,[47] Nebî'yle konuşma öncesinde tasaddukta bulunmak[48] ifadelerinde "önce" anlamında kullanılmıştır. Yine Kur'ân'da bu terkip, arkanın

44 Mustafa b. Şemseddin el-Karahisari Ahteri (ö. 968/1560), Ahter-i Kebir, İstanbul, 1316/1899, "yed" md.

45 A'râf 7/57; Furkân 25/48; Neml 27/63.

46 Sebe 34/46.

47 Hucurât 49/1.

48 Mücâdile 58/12-13.

ve sonranın zıddı[49] olarak "ön" anlamında kullanılır. Yine cinlerin Süleyman (a.s)'ın gözü önünde çalışmalarından bahsedilirken de[50] "göz önünde" anlamında bu terkip kullanılır.

Konumuzla ilgili kullanımda ise "بَيْنَ يَدَيْ" terkibi, kitap ve rasulün tasdik ettiği şeyi bildirirken, yukarıdaki kullanımlara uygun olarak "öncesi(ndeki)" anlamında kullanılır. Mesela çeşitli âyetlerde[51] İsa (a.s.)'ın, Tevrat'ı tasdik edici olarak geldiği bildirilmektedir. Âyetlerde "بَيْنَ يَدَيْ" terkibiyle birlikte Tevrat kelimesinin kullanılması (بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ) önemlidir. Âyette Tevrat kelimesinin geçiyor olması, İsa (a.s.)'ın, kendisinden önce Allah tarafından indirileni tasdik ettiğini gösterir. Bu, musaddık kelimesinin "مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ" terkibiyle kullanıldığında[52] "hüve" zamirini yani, musaddık olanın öncesindekini göstermektedir. Mesela Âl-i İmrân sûresinin 3. âyetinde "مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ" şeklinde geçen ifade, âyetin hemen devamında geçen "وَأَنْزَلَ التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ" ifadesiyle açıklığa kavuşmakta, tasdik olunanın Tevrat ve İncil olduğunu göstermektedir.

Konuyla ilgili dikkat çekici bir başka âyet de Mâide sûresinin 48. âyetidir. Âyette Rasûlullah'a kitap indirildiği bildirildikten sonra (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ) bunun kitapta olanı tasdik ettiğine (مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ) dikkat çekilmektedir. Aynı âyette iki defa geçen kitap ifadesiyle, ilkinde Kur'ân, ikincisinde ise daha önce indirilen kitap(lar) kastedilmektedir. Ancak her ikisinde de kitap kelimesinin kullanılması ortak noktaya dikkat çekmekte, Kur'ân'ın önceki kitabı tasdik etmesinden kastedilenin yine Allah'ın indirdiği şekliyle olan kitap olduğu görülmektedir. Nitekim âyetin devamındaki "وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ" ifadesi de bunu gösterir. Benzer durum Yunus sûresinin 37. âyeti için de geçerlidir. Âyette Kur'ân'ın, öncesindekini tasdik ettiği ifade edildikten sonra (وَلَكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ) Kur'ân'ın kitabı da tafsîl ettiği (وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ) bildirilmekte, böylece Kur'ân'ın tasdik ettiğinin de önceki kitap(lar) olduğu ortaya çıkmaktadır.

49 Ra'd 13/11; Fussılet 41/42; Cinn 72/27; Ahkâf 46/21.

50 Sebe' 34/12.

51 Âl-i İmrân 3/50; Saff 61/6; Mâide 5/46.

52 Bakara 2/97; Âl-i İmrân 3/3; En'âm 6/92; Fâtır 35/31; Ahkâf 46/30.

Musaddık kelimesi Kur'ân'da "بَيْنَ يَدَيْ" terkibinin yanı sıra "لِمَا مَعَهُمْ/مَعَكم" ifadesiyle de kullanılmaktadır.[53] Bu kullanımda da tasdik edilen, salt olarak insanların ellerinde olan değil, Allah'ın indirdiği şekliyle olan kitaptır. Nitekim Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetinde geçen "مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ" şeklindeki ifadede kastedilen, Allah'ın indirdiği şekliyle olan kitaptır. Öyle olmalıdır, aksi takdirde musaddık olan rasule iman edip destek verme sorumluluğu olmaz.

Nebiler ve kitaplar arası tasdik ilişkisinde yukarıdaki âyetler arası irtibatlardan hareketle ortaya çıkan sonuç, önceki ile sonraki arasındaki tasdik ilişkisinde öncekinin, Allah'tan indiği halinin dikkate alındığıdır. İsa (a.s.), İsrailoğulları'na, kendilerine haram kılınanlardan bazısını helal kılmaya geldiğini bildirmiştir. Bu, İncil'in, öncesindeki kitaptaki bazı hükümleri neshettiğini gösterir. Kur'ân Tevrat'ı tasdik ettiğini bildirdiğinde, İncil'in ondan neshettiklerini istisna etmektedir. Nahl sûresinin 101. âyetinde sözü edilen durum bu olmalıdır. Kur'ân, Ehl-i Kitabın bazı şeyleri gizlediklerini, bazı konularda tahrif yaptıklarını bildiriyor. Bu da Kur'ân'ın öncekileri tasdik ederken, Allah'ın indirdiği şekliyle inen kitapların kastedildiğini gösteriyor.

Dolayısıyla Muhammed (s.a.v.) son nebi olmasaydı ve bugün bir nebi gelseydi, Allah'tan indiği haliyle Kur'ân'ı tasdik ettiğini söylerdi ve bunun dışındaki tüm yorum ve bu yorum sonucunda oluşan birikimi tasdikin dışında tutardı.

2. Kur'ân'da Musaddık Kelimesi

Musaddık kelimesi Kur'ân'da onsekiz farklı âyette yirmibir kez geçer. Bu kullanımların çoğunda kelime müfred olarak ve üçü dışında kitap ya da rasulün sıfatı ya da hâli olarak geçer.

İstisna ettiğimiz üç kullanımdan ilki Âl-i İmrân sûresinin 3. âyetindedir. Kelime Yahya (a.s.)'ın sıfatı olarak geçse de mahiyeti itibariyle bu kullanımı diğerlerinden ayrı tuttuk. Âyet şöyledir:

53 Bakara 2/41, 89, 91, 101; Âl-i İmrân 3/81; Nisâ 4/47.

“Odada namaz kıldığı sırada, melekler Zekeriya’ya seslendiler; ‘Allah sana Yahya’yı müjdeliyor. O, Allah’ın Söz’ünü (İsa’yı) tasdik edecek, önder olacak, kendine hâkim ve iyi bir nebî olacaktır.’ dediler.” (Âl-i İmrân 3/39)	فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ

Âyette, Yahya (a.s.)’ın Allah’ın sözünü tasdik etmesi ile kastedilen İsa (a.s.)’dır. Aynı sûrenin 45. âyeti bunu göstermektedir. Yahya (a.s.) yaşlı bir ana babadan doğmuştu. Bu, insanlar için olağan bir şey olmasa da Yahya (a.s)’ın doğumuyla bu kısmen tecrübe edilmiş oluyor, insanlar bir nebze de olsa İsa (a.s.)’ın doğumuna hazırlanıyordu. Çünkü İsa (a.s.) babasız doğacak, böylece Yahya (a.s.) Allah’ın bir kelimesi olan İsa (a.s.)’ı tasdik etmiş olacaktı.[54]

Musaddık kelimesinin istisna ettiğimiz üç kullanımından ikincisi Hadîd sûresinin 18. âyetinde “الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ” şeklinde geçmektedir. Mushaflarda “sad” harfinin şeddesi ile geçen her iki kelimenin sadaka vermek anlamına gelen “tasaddaka” fiilinden geldiği düşünülür. Biz daha önce zikrettiğimiz gerekçelerle kelimenin tasdik eden kişi anlamına geldiğini düşünüyoruz.

Kelime, istisna ettiğimiz üçüncü kullanımda Saffât sûresinin 52. âyetinde “الْمُصَدِّقِينَ” şeklinde geçmektedir ve dünyada iken tekrar dirilip hesaba çekilmeye tasdik derecesinde inanan kişiler anlamında kullanılmaktadır. Şimdi asıl konumuz olan kitab ve rasulün bir vasfı olarak musaddık kelimesinin Kur’ân’daki kullanımına geçebiliriz.

a. Musaddık Kitap Vurgusu

Musaddık kelimesi Kur’ân’da on iki kez kitabın sıfatı ya da hâli olarak geçer. Bu yerlerde Allah’ın göndermiş olduğu bir kitabın, öncesindeki kitab(lar)ı tasdik ettiği vurgulanır. Bu vurgu, ellerinde kitap olanların, gönderilen son kitaba da inanmalarının gereğine dair yapılır.

Tasdik, külli olmayabilir. İlahi kitaplar, kendilerinden önceki kitapların bir kısmını daha hayırlısıyla neshedebilir. İsâ (a.s.), Tevrat’ı tasdik edici olarak

54 Bkz. Abdulaziz Bayındır, 14.04.2014 tarihli müzakere.

gelmesinin yanı sıra haram kılınan bazı şeyleri de helal kılmak için geldiğini söylemiştir. İlgili âyet şöyledir:

"Ben, önümdeki Tevrat'ı tasdik eden ve size haram edilmiş bazı şeyleri helâl etmek için gelen bir elçiyim. Size Rabbinizin bir belgesini de getirdim, Allah'tan korkun ve bana itaat edin." (Âl-i İmrân 3/50)	وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللهَ وَاَطِيعُونِ

Kur'ân'ın önceki ilâhî kitapları tasdiki, o kitaplarda bulunan ve Kur'ân'ın da misliyle neshettiği âyetler için geçerlidir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Kendinde olanla öncekileri onaylayan ve koruma altına alan bu kitabı, sana hak olarak indirdik. O halde aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen doğruları bırakıp onların arzularına uyma." (Mâide 5/48)	وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللهُ وَلاَ تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ عَمَّا جَاءكَ مِنَ الْحَقِّ

Yukarıdaki âyette geçen Kitap kelimesinin iki defa tekrarlanmış olması, bunu gösterir. Yani Kur'ân, kendisinde olan âyetler oranında önceki kitapları tasdik etmiş olur. Ayrıca âyette geçen "müheymin" kelimesi de bunu desteklemektedir.

Müheymin [المهيمن] Kelimesinin Anlamı

Müheymin (مُهَيْمِن) kelimesi Kur'ân'da iki yerde; ilki Haşr sûresinin 23. âyetinde, Allah'ın bir ismi, diğeri de yukarıda görüldüğü üzere Mâide sûresinin 48. âyetinde Kitab'ın bir sıfatı olarak geçer. Kelimenin kökü konusunda dilciler arasında ihtilaf vardır. "Emin olmak, korkmamak" anlamına gelen "e-m-n" (ا م ن) kök harflerinden türediğini söyleyenler, müheymin kelimesinin "emniyette, güvende olmak" anlamına gelen "âmene" (آمن) fiilinden ism-i fâil olduğunu, kelimenin aslının "müe'min" (مُؤَأْمِن) olup, önce ikinci hemzenin ya harfine dönüşerek "müeymin" (مُؤَيْمِن); sonra da ilk hemzenin hâ harfine dönüşüp "müheymin" (مُهَيْمِن) haline geldiğini söylerler. Öte yandan bazıları da kelimenin aslının "koruyan, gözeten, şahitlik eden" anlam-

larına gelen "هيمن" fiilinden geldiğini söylerler. Fiil "'alâ" (علي) harf-i cerri ile kullanıldığında bir şeyi koruyan anlamına gelir.[55]

Müheymin olan ilahi kitap, önceki kitaplarda olanları tasdik ettiği gibi bazı hükümleri de daha hayırlısı ile nesheder. Böylelikle önceki kitap ve şeriatlerle olan irtibatları tam kurmuş, göstermiş olur. Müheymin olan ilahi kitap, tamamlandığında öncekileri neshetmiş, onların yerini almış olur. İncil ve Kur'ân karşılaştırıldığında Kur'ân'ın müheymin vasfının ne anlama geldiği anlaşılır. İncil'in, öncesindeki Tevrat ile ilişkisinde tasdik ve nesih vardır. İncil, Tevrat'ı büyük oranda tasdik etmiş, İsrailoğulları'na haram kılınan bazı şeyleri helal kılmıştır. Ancak İncil, Tevrat'tan tasdik ettiği her şeyi kendi içine almamış Tevrat'a uymayı emretmiştir. Bu yönüyle o müheymin olmaz. Yani Tevrat'ın doğruluğunu ortaya koymak için bir test aracı olmaz. Kur'ân ise öncekileri de içinde barındırdığı yani müheymin olduğu için onların doğruluğunun tespitinde test aracı olur. Kur'ân'ın önceki kitaplar üzerinde müheymin olması, o kitaplardakilerin Allah'ın âyetleri olup olmaması konusunda son söz sahibi olması anlamındadır.[56] Kur'ân'ı kabul etmek, tüm ilâhî kitapları kabul etmek anlamına gelir. Tüm nebî ve kitaplara iman etmek de ancak böyle mümkün olur.

Sonuç olarak Kur'ân, önceki kitapları büyük oranda tasdik etmiştir. Bu, misliyle nesihtir. Önceki kitaplardaki bir kısım hükümleri de daha hayırlısı ile neshetmiştir. Ayrıca Kur'ân, önceki kitaplarda gizlenen veya üzerinde ihtilaf edilen konuları da tebyin etmiştir.

b. Musaddık Rasûl Vurgusu

Musaddık rasûl ifadesi Kur'ân'da beş yerde rasulün sıfatı ya da hâli olarak geçer. Kelime, kendinden önce indirilmiş ve kendi döneminde insanların ellerinde olan ilahi kitabı tasdik eden, onaylayan elçi anlamındadır. Rasûlün musaddık olması, kendisine verilen kitabın, önceki kitapları tasdik etmesi anlamındadır. Şu iki âyet bunu gösterir:

55 Kelimenin köküne dair izahlarla alakalı olarak bkz. İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, "h-m-n" md.

56 Zemahşerî, el-Keşşâf, II, 246.

"Günü geldi, Allah katından onlara, ellerinde olanı doğru sayan bir kitap ulaştı. Daha önce onun, inanmayanlara karşı önlerini açacağını umuyorlardı. Ne zaman ki o geleceğini önceden bildikleri Kur'ân onlara ulaştı, onu görmezlikten geldiler. Allah'ın laneti o kâfirler üzerinedir." (Bakara 2/89)	وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَآءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللهِ عَلَى الْكَافِرِينَ
"Ne zaman Allah katından, ellerinde olanı doğrulayan bir elçi gelse, kendilerine Kitap verilenlerden bir grubu tutar, Allah'ın kitabını sırtlarının gerisine atarlar. Sanki bunu bilmiyorlarmış gibi yaparlar." (Bakara 2/101)	وَلَمَّا جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللهِ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Yukarıdaki iki âyet birlikte düşünüldüğünde, kitap ve rasûl kelimelerinin birbirinin anlamını ve mahiyetini ortaya koyar şekilde kullanıldığını görürüz. İnsanlara "ellerinde olanı doğrulayan bir elçinin gelmesi", ancak Kitap'la olur. Elçiler, kitabı tebliğ ettiğine göre,[57] onların gelmesi, kitabın yani risâletin gelmesi anlamına gelir.

Ancak Âl-i İmrân sûresinin 81. âyeti dikkate alındığında musaddık rasûlün nebi olma şartı olmayıp bir nebiye indirilen kitabı tebliğ eden kişiye de rasûl denebileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Aksi takdirde bir nebiyle çağdaş olmayan kişilerde "ısr" sorumluluğu olmaması gerekir ki bu mümkün değildir. Şimdi ısr kavramı üzerinde duralım.

b.1. Isr [الاصر] Kavramı

Konuya Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetiyle başlamak istiyoruz.

"Allah nebîlerden söz aldığında, 'Size Kitap ve hikmet veririm de, elinizde olanı tasdik eden bir rasûl gelirse ona kesinlikle inanacak ve destek vereceksiniz. Bunu kabul ettiniz mi? Bu ağır yükümü yüklendiniz mi?" dedi. Onlar da 'kabul ettik' dediler. Allah, 'Siz buna şahit olun, sizinle beraber ben de şahidim' dedi." (Âl-i İmrân 3/81)	وَإِذْ أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُم مِّن كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُم مِنَ الشَّاهِدِينَ

57 Mâide 5/67, 92; Nahl 16/35, 82; A'râf 7/62, 68, 79, 93; Hûd 11/57; Ahkâf 46/23; Ahzâb 33/39.

Âyetteki, "مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ " ifadesinde geçen masdarın (مِيثَاق kelimesinin) fâiline mi mefûlüne mi muzaf olduğu, buna bağlı olarak da âyette, kendilerinden söz alınanların kimler olduğu tartışılmış, çeşitli gerekçelerle bunların a. sadece nebîler, b. sadece Ehl-i Kitab, c. nebîler ve Ehl-i Kitap olduğunu söyleyenler olmuştur.[58]

Kendilerinden söz alınanların sadece nebîler olduğunu söyleyenlere göre kendisine kitap ve hikmet verilen bir nebî, kendisinden sonra gelen rasûle iman edip destek olacaktır. Allah bu konuda onlardan söz almıştır.[59] Bu görüşe sahip olanlardan bazısına göre Allah, tüm nebîlerden, kendi dönemlerinde Muhammed (s.a.v.)'in gelmesi halinde ona iman edip destek verme hususunda söz almıştır.[60] Tefsirler yukarıdaki görüşleri teyid için şöyle bir rivayet naklederler:

> Abdullah b. Sâbit'in rivayet ettiğine göre Ömer (r.a.), Rasûlullah'a geldi ve "Ey Allah'ın Rasûlü! Kurayzalı bir kardeşime uğradım. Bana Tevrat'tan bazı şeyler yazdı, size okuyayım mı? dedi. Rasûlullah'ın yüzü değişince Abdullah b. Sâbit, Ömer'e "Rasûlullah'ın yüzü nasıl oldu görmüyor musun!" dedi. Rasûlullah şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki, Musa yaşamış olsa da siz de beni terk edip ona tâbi olmuş olsaydınız sapıtmış olurdunuz. Ümmetlerden benim nasibime sizler düştünüz, nebîlerden de sizin nasibinize ben düştüm."[61]

Konuyu pekiştirme bağlamında kendisine nispet edilen bir rivayette Nebî'nin şöyle dediği aktarılır:

> "Ehl-i Kitaba bir şey sormayınız. Çünkü onlar sapıtmış oldukları için sizi hidayete eriştiremezler. Eğer siz böyle yaparsanız, ya batıl sözü doğrular ya da doğru bir sözü yalanlamış olursunuz. Allah'a yemin olsun ki, eğer Musa hayatta olsaydı O'nun bile bana tabi olmaktan başka yapacağı bir şey yoktu."[62]

58 Taberî, Tefsîr, III, 329 vd; Zemahşerî, Keşşâf, I, 575; Râzî, Tefsîr, III, 274.

59 Taberî, Tefsîr, III, 330; İbn Kesîr, Tefsîr, II, 72; Râzî, Tefsîr, III, 274.

60 Taberî, Tefsîr, III, 330; İbn Kesîr, Tefsîr, II, 72, 73; Râzî, Tefsîr, III, 274.

61 İbn Kesîr, Tefsîr, II, 73.

62 İbn Kesîr, Tefsîr, II, 73.

Nebîlerden alınan misakın, Muhammed (s.a.v.) ile ilgili olduğunu düşünenler, bunun Muhammed (s.a.v.)'i müjdeleme anlamı taşıdığını da söylerler.[63] Hatta Fahreddin Râzî, âyetin asıl amacının, Ehl-i Kitap tarafından Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetinin kesin olarak bilindiğinin ortaya konması olduğunu söyler.[64]

Âyette sözü edilen misakın sadece Ehl-i Kitap'tan alındığını, nebîlerden alınmadığını söyleyenler bu düşüncelerini, âyette geçen "لَتُؤْمِنُنَّ بِهٖ وَلَتَنْصُرُنَّهٗ" ifadesine dayandırmışlar; iman edip yardım edecek olanların nebîler değil ümmetler olacağına göre misakın ümmetlerden alındığını söylemişlerdir. Ayrıca bu düşüncedekiler, âyetin, Übeyy b. Ka'b ve İbn Mes'ûd'un kıraatinde "النَّبِيِّيْنَ" kelimesinin yerine "الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتَابَ" ifadesinin bulunduğundan bahsederler.[65] Hatta âyette geçen "النَّبِيِّيْنَ" kelimesinin kâtiplerin yaptığı bir hata olduğunu, bu kelimenin yerine "الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتَابَ" ifadesinin olması gerektiği görüşünde olanlardan söz edilir.[66]

Âyette kendilerinden söz alınanların nebiler ve ümmetleri olduğu görüşünde olanlar da vardır. Bunlar, ümmetler nebilerine tabi oldukları için âyette misak alınanlar olarak nebilerin zikredildiğini söylerler. Bu durumda, hem nebilerden hem de onların ümmetlerinden Muhammed (s.a.v.)'e erişmeleri halinde ona inanmak ve yardım etmek hususunda söz alınmıştır.[67]

Yukarıdaki farklı yorumları nakleden Taberî, misakın nebileri de ümmetlerini de içerdiğine dair görüşün doğru olduğunu söyler. Nebilerden alınan misakın, nebilerin, birbirini tasdik etmesi; nebilerin ümmetlerinden aldıkları misakın, nebi ve rasulleri tasdikten ibaret olduğunu söyler.[68] Taberî'nin hem nebileri hem de ümmetleri içine alacak şekilde anladığı misakı, Muhammed (s.a.v.) ile sınırlamaması dikkat çekicidir.

63 Komisyon, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, I, 457.

64 Râzî, Tefsîr, III, 273.

65 Zemahşerî, Keşşâf, I, 575, 576.

66 Taberî, Tefsîr, III, 329; Mâturîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, II, 348.

67 Taberî, Tefsîr, III, 330, 331; Râzî, Tefsîr, III, 274.

68 Taberî, Tefsîr, III, 331.

Müfessirler, Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetinde geçen "لَمَا آتَيْتُكُم مِّن كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ = kitap ve hikmet veririm de" ifadesiyle ilgili olarak, her nebîye ya da her ümmete kitap verilip verilmediğini tartışmışlardır.[69] Yine aynı ifadeyi lafzi tahlillere tabi tutmuşlar ve "لَمَا" ifadesinin başındaki "lâm" harfinin fethalı, kesralı ve şeddeli okunuşlarından söz etmişlerdir. İfadedeki "mâ" harfinin ism-i mevsul ya da şart edatı olabileceği düşünülmüş ve farklı irablar yapılmıştır. Mesela bir görüşe göre "لَمَا" ifadesinin başındaki "lam" harfi, ifadeyi teyid edip güçlendiren "lâm-ı muvattığ" yani "yemin lâmı"dır. Aynı ifadedeki "mâ" şart anlamı içeren "ism-i mevsûl"dür. Âyetin devamındaki "لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ = ona inanacaksınız ve ona yardım edeceksiniz diye" ifadesindeki lâm harfleri de şartın cevabını gösterir.[70]

Müfessirler âyette geçen "ısr" ifadesi üzerinde de durmuşlar, bu kelimeye genelde "ahid, misak, vasiyet, tekit edilmiş ağır söz" anlamı vermişlerdir.[71]

Kur'ân'da, Âl'i İmrân sûresinin 81. âyetinde olduğu gibi hem doğrudan nebîlerden hem de Ehl-i Kitap'tan, İsrailoğulları'ndan ve kendilerine Nasârâ diyenlerden misak alındığını gösteren âyetler vardır.

Mesela Ahzâb sûresinin 7. âyetinde, içlerinde Nuh, İbrahim, Musa, Meryem oğlu İsa ve Muhammed (a.s.)'ın da bulunduğu nebilerden (وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّٖنَ مِيثَاقَهُمْ...); Âl-i İmrân sûresinin 187. âyetinde Ehl-i Kitap'tan (وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ); Bakara sûresinin 83. âyetinde İsrailoğulları'ndan (وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِيٓ اِسْرَآءِيلَ); Mâide sûresinin 14. âyetinde de kendilerine Nasârâ diyenlerden misak alındığı (وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوٓا اِنَّا نَصَارٰى اَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ) bildirilmektedir.

Allah'ın insanlardan misak alması, nebîler vasıtasıyla onlara gönderilen ilahi kitapla olacağı için, nebîlerden alınan misak nebîleri de içine alacak şekilde insanlardan alınan misak anlamına gelmektedir. Âyette "Size kitap ve hikmet veririm de…" ifadesi nebîlikle ilgilidir. İnsanlardan misak almak ancak kendisine Kitap indirilen bir nebî ile olur. Kur'ân tüm nebîlere kitap

69 Râzî, Tefsîr, III, 277.

70 Râzî, Tefsîr, III, 275, 276; Muhammed Reşid Rıza, Menâr, III, 289. Ayrıca bkz. Muhyiddin ed-Derviş, İ'râbü'l-Kur'ân'il-kerîm ve beyânühû, Beyrut, 1992, I, 549-550.

71 Taberî, Tefsîr, III, 332; İbn Kesîr, Tefsîr, II, 72.

verildiğini bildirir.[72] Rasûl, olanı olduğu gibi tebliğ eden kişidir.[73] Rasullük, nebînin olmazsa olmaz vasfıdır. Bununla birlikte her nebî rasuldür ancak her rasûl nebî değildir.[74] Âyette Allah'ın nebîler ve onlara indirilen kitaplar vasıtasıyla inananlardan misak aldığı bildirilmektedir. İfade şöyleydi:

"Allah her nebîden söz aldığı gün onlara, "Size bir Kitap ve hikmet (doğru bilgi) veririm de..." (Âl-i İmrân 3/81)	وَإِذْ أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُم مِّن كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ

Âyette, inananlardan, onlara gönderilen nebî ve dolayısıyla kitap vasıtasıyla alınan misakın gerçekleşme anına ve misakın içeriğine dikkat çekilmektedir. İnsanların misakı uygulama zamanı, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasûlün gelmesidir. Misakın içeriği de o rasûle inanmak ve ona destek olmaktır. Âyetin ilgili kısmı şöyledir:

"... Sonra da elinizde olanı tasdik eden bir rasûl gelirse kesinlikle ona inanacaksınız ve yardım edeceksiniz." (Âl-i İmrân 3/81)	ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنصُرُنَّهُ

Rasûl, bir nebîye verilen ilahi kitap yahut bu kitabı tebliğ eden de olabileceği için, insanların ellerindeki kitabı tasdik eden kişinin nebî olması şart değildir. Bundan dolayı âyette musaddık olarak gelen için rasûl ifadesi kullanılmıştır. Âyetin devamında misakın tamamlanma ve kayda geçme bölümü vardır.

"Bunu kabul ettiniz mi? Bu ağır yükü yüklendiniz mi?" demiştir. Onlar da "kabul ettik" demişlerdir. Allah "Siz buna şahit olun, sizinle beraber ben de şahidim" demiştir." (Âl-i İmrân 3/81)	قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُم مِنَ الشَّاهِدِينَ

Âl'i İmrân sûresinin 81. âyetinde geçen misak kelimesi önemlidir. Bu kelimenin Kur'ân'da kullanılışını çeşitli açılardan ele almamız yararlı olacaktır.

72 En'âm 6/89.

73 Mâide 5/67; İsrâ 17/73 vd; Nûr 24/54; Hâkka 69/44 vd.

74 Konuyla ilgili olarak bkz. Fatih Orum, Kur'ân'ı Anlama Usûlü, s. 167 vd.; Zeki Bayraktar, Kur'an ve Sünnet Ama Hangi Sünnet, İstanbul, 2013, s. 13 vd.

b.2. Kelime Anlamı Açısından Misak [المِيثاق]

Misak (المِيثاقُ) kelimesinin kök harfleri "v-s-k" (و ث ق)'dır. Bu harflerden türetilmiş olan fiil sülâsî kalıpta iki şekilde kullanılır. İlki hem mazi hem de muzari kalıpta orta harfin kesreli olarak geldiği "وَثِقَ يَثِقُ" şeklidir. Bu kullanımda fiil "ب" harf-i cerri ile kullanılır ve "birine güvenmek, itimat etmek" anlamına gelir. Bu kalıbın mastarları "ثِقَةً وُثُوقاً مَوْثِقاً" şeklindedir. Sülasi kalıbın ikincisi hem mazi hem de muzari kullanımda orta harfin dammesi ile "وَثُقَ يَوْثُقُ" şeklinde gelir ve "birinin teminat alması, bir şeyin sağlam ve güçlü olması" anlamında kullanılır. Bu kalıbın mastarı "وَثاقَةٌ" şeklindedir. Her iki kalıbın "ism-i fâil"i "واثِقٌ", "ism-i mef'ûl"ü de "مَوْثُوقٌ" şeklinde gelir. Fiil tef'îl babında (وَثَّقَ) "sağlamlaştırmak", if'âl babında (اَوْثَقَ) "bir şeyi bir şeye bağlamak", müfâ'ale babında ise (واثَقَ) "karşılıklı ahitleşmek" anlamlarında kullanılır.[75] Yukarıdaki her iki kökten gelen ve anlamı aynı olan iki kalıp vardır ki ilki "mastar-ı mîmî" olan "مَوْثِق" (çoğulu مَواثِقُ مِيَاثِق) diğeri de "ism-i âlet" olan misak "مِيثاقُ" (çoğulu مَواثِيقُ مِيَاثِيق) tır. Bu iki kelime Arapçada he ne kadar biri "mastar" diğeri "ism-i âlet" olsa da "kuvvetli ahit ve antlaşma" manasında kullanılmıştır. Kur'ân'da bu iki kalıp da geçer.

Müştakları da dahil misak kelimesinin Kur'ân'daki kullanımında ortaya çıkan genel anlam "sağlamlaştırılmış söz"dür. İki yerde geçen "وَثاقَةٌ" kelimesi, ikisinde de "sağlam bağ" anlamına gelir.[76] Aynı anlam yine iki yerde geçen "الوُثْقى" kelimesi için de geçerlidir.[77] Kelimenin fiil hali de Kur'ân'da iki kez geçer ve "birinde karşılıklı sözleşmek" diğerinde de "bağlamak, sağlam yapmak" anlamına gelir.[78] Masdar olan "مَوْثِق" kelimesi Kur'ân'da üç yerde geçer. Üçünde de Yakub (a.s.)'ın, Allah adına oğullarından aldığı sağlam söz anlamında kullanılır.[79] Misak kelimesi Kur'ân'da yirmibeş defa geçer. Bunların dördü kullar, geri kalanı Allah ile kullar arasında yapılan sözleşme anlamındadır.

75 İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "v-s-k" md.

76 Muhammed 47/4; Fecr 89/26.

77 Bakara 2/256; Lokman 31/22.

78 Mâide 5/7; Fecr 89/26.

79 Yusuf 12/66, 80.

b.3. Misakın Yakın Anlamlı Kelimelerle İrtibatı

Ahd (العهد), Kur'ân'da misak kelimesiyle doğrudan irtibatlı olarak çeşitli âyetlerde geçmektedir. Kelimenin kök harfleri "a-h-d" (ع ه د) dir ve fiil olarak "emretmek, sorumluluk yüklemek, söz vermek" gibi anlamlara gelir. Fiil müfâ'ale kalıbıyla (عاهد) kullanıldığında "karşılıklı olarak söz vermek" anlamına gelir. İsim olarak ise ahd, "söz, sözleşme, antlaşma" anlamlarına gelir.

Sülasi fiil olarak "عهد" Kur'ân'da "söz vermek",[80] "الى" harf-i cerri ile de bir şeyi dikkat ve kararlılık gerektirecek şekilde emretmek, bir konuda sorumluluk yüklemek"[81] anlamında kullanılmaktadır. Aynı anlam Kur'ân'da fiilin ifal babındaki tek kullanımı[82] için de geçerlidir. Fiilin karşılıklı söz verme anlamı Kur'ân'da müfâ'ale babıyla kullanılmakta, bu kullanımlarda taraflar bazen insanlar olurken[83] çoğu zaman Allah ile insanlar[84] olmaktadır. Misak ile ilişkisi açısından bakıldığında misak taraflar arasındaki belgeli sözleşme, ahd de misakın taraflara yüklediği sorumluluklardır.[85]

b.4. Tarafları Açısından Misak

Kur'ân'da Allah ile kullar ve kulların kendi arasında olmak üzere iki tür misak vardır. Kur'ân'da kullar arasında yapılan misakı da karı-koca arasındaki nikah akdi[86] ve siyasi taraflar arasındaki antlaşmalar[87] olarak ikiye ayırabiliriz.

Kur'ân karı-koca arasında yapılan nikah akdine misak demiş ayrıca "ğalîz" sıfatıyla da bunun ağır bir misak (مِيثَاقًا غَلِيظًا) olduğunu bildirmiştir.[88] Nikâhın ağır bir misak olarak tanımlanması, kurulmasından bozulmasına dek

80 A'râf 7/134; Zuhruf 43/49.

81 Bakara 2/125; Âl-i İmrân 3/183; Tâ Hâ 20/115.

82 Ya Sin 36/60.

83 Tevbe 9/1, 4.

84 Tevbe 9/75; Feth 48/10.

85 Bakara 2/27.

86 Nisâ 4/21.

87 Nisâ 4/90, 92; Enfâl 8/72.

88 Nisâ 4/21.

her iki tarafa da ağır yükümlülükler yüklemesi sebebiyle olsa gerektir. Karşılıklı ağır bir sözleşme olduğu için, eşler birbirlerine mirasçı olurlar. Nisâ suresinin 33. âyetinde eşler arasındaki sözleşmeden (وَالَّذِينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ) bahsedilerek birbirlerine mirasçı oldukları bildirilir. Kur'ân'da siyasi taraflar arasındaki sözleşme anlamında üç yerde misak kelimesi kullanılır. Bunlardan ikisinde, aralarında misak bulunan topluluklarla müslümanların ilişkilerinden bahsedilirken[89] diğerinde bir müslümanın, aralarında misak olan bir topluluktan birini hataen öldürmesi halinde yapılacaklar düzenlenmektedir.[90]

Allah ile kullar arasındaki misakla ilgili olarak, Ahzâb sûresinin 7. âyetinde, içlerinde Nuh, İbrahim, Musa, Meryem oğlu İsa ve Muhammed (a.s.)'ın da bulunduğu nebilerden (وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّٖنَ مِيثَاقَهُمْ...); Âl-i İmrân sûresinin 187. âyetinde Ehl-i Kitap'tan (وَاِذْ اَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ); Bakara sûresinin 83. âyetinde İsrailoğulları'ndan (وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِيٓ اِسْرَآءِيلَ); Mâide sûresinin 14. âyetinde de kendilerine Nasârâ diyenlerden misak alındığı (وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوٓا اِنَّا نَصَارٰى اَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ) bildirilmektedir.

Allah'ın, insanlardan misak alması, nebiler vasıtasıyla onlara gönderilen kitapla olacağı için, nebilerden alınan misak nebiler dahil insanlardan alınan misak anlamına gelmektedir. Benzer şekilde bir âyette[91] doğrudan Havârîlere vahyettiğini bildirilirken bir başka âyette[92] de bu vahiyle, Havârîler'e İsâ (a.s.) aracılığıyla, yani ona vahyedilenin Havârîlere tebliğ edilmesiyle gerçekleştiği bildirilmektedir. Nitekim A'râf sûresinin 169. âyetinde geçen "أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِم مِّيثَاقُ الْكِتَابِ = ... o Kitapta onlardan alınmış bir söz..." ifadesinden misakın kitap vasıtasıyla alındığı anlaşılmaktadır.

Konusu açısından ele alındığında Kur'ân'da Allah ile kullar arasında geçen misakın nelerden oluştuğunun tespiti önem taşımaktadır. Şimdi çeşitleri açısından Kur'ân'da geçen misakları şöyle inceleyebiliriz:

89 Nisâ 4/90; Enfâl 8/72.

90 Nisâ 4/92.

91 Mâide 5/111.

92 Âl-i İmrân 3/52-53.

b.5. Çeşitleri Açısından Misak

Kur'ân'da Allah ile insanlar arasında, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasûl geldiğinde ona inanıp yardım etme, kitabı gizlemeyip tebyin etme, adam öldürmeme, kendilerinden olanı yurtlarından çıkarmama, Allah'tan başkasına kulluk etmeme, ana-babaya, akrabaya, yetimlere, miskinlere iyilikle muamelede bulunma, insanlara güzel söz söyleme, namaz kılma, zekât verme konularında alınan çeşitli misaklardan bahsedilmektedir. Bunlardan bazılarını ele alalım.

b.5.1. Tebliğ Misakı

Ahzâb sûresinin 7 ve 8. âyetleri şöyledir:

"Nebîlerden söz almıştık. Senden de, Nuh, İbrahim, Musa, Meryem oğlu İsa'dan da... Hepsinden ağır söz aldık. Ta ki, Allah, sözünü yerine getirenleri sadakatleri hususunda hesaba çeksin. O, görmezden gelenler için acıklı bir azab hazırlamıştır. "	وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّٖنَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَاِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا لِيَسْئَلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ وَاَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا اَلِيمًا

7. âyette nebîlerden; Nuh, İbrahim, Musa, Meryem oğlu İsa'dan ve de Muhammed (s.a.v.)'den ağır bir misak (مِيثَاقًا غَلِيظًا) alındığı bildirilir. Âyette nebilerden hangi konuda ağır bir misak alındığına dair doğrudan bir ifade yoktur. Ancak ağır sözün Muhammed (s.a.v.)'den de alındığı göz önünde bulundurulursa âyette kastedilen misakın, Âl-i İmrân 81. âyette geçen, eldeki kitabı tasdik eden bir rasûl geldiğinde ona inanıp yardım etmeye dair misak olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Muhammed (s.a.v.) son nebîdir;[93] ona ve ona indirilene iman eden için artık, elindeki kitabı tasdik eden bir rasûle iman etme yükümlülüğü yoktur. Nitekim Bakara sûresinin 282. âyetinde, öncekilere yüklenen bu yükün (ısr) bizden kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde A'râf 157. âyette de, Rasûlullah'ın, Ehl-i Kitap'tan ısr yükümlülüğünü kaldırdığı bildirilmektedir. O halde bu âyette alınan kuvvetli misak, o dahil tüm nebîlerden alınan bir misak olmalıdır. 8. âyet bu misakın ne olduğu hususunda önemli bir ipucu vermektedir. Âyette, kendilerinden misak alınanlara bu misakın gereğini yapıp yapmadıkları-

93 Ahzâb 33/40.

na dair Allah'ın hesap soracağı haber verilmektedir. Bu, nebîlerden, kendilerine indirileni insanlara tebliğ etme konusunda alınan söz olmalıdır. Şöyle ki; nebîler, kendilerine indirileni rasûl vasfıyla insanlara eksiksiz bir şekilde tebliğ etmekle yükümlüdürler. Rasullere düşenin, Allah tarafından kendilerine indirileni tebliğ olduğuna dair pek çok âyet vardır.[94] Rasûlullah özelinde ise bu emir şöyle verilmektedir:

"Ey Rasûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun." (Mâide 5/67)	يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ وَإِن لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ

Nebilerden, bu görevi yaparken, olanı olduğu gibi tebliğ etmeleri istenmiş, aksi takdirde bunun cezasının çok ağır olacağı Kur'ân'da açık ifadelerle belirtilmiştir.[95] Rasûlullah'ın olanı olduğu gibi tebliğ etme yükümlülüğü hususunda Hâkka sûresinin 44 vd. âyetler ile İsrâ sûresinin 73 vd. âyetler önemlidir. Ayrıca Tesniye kitabı 18/20 den itibaren şu ifadeler de bu misakla örtüşmektedir.

> "…Fakat peygamber, kendisine söylemeyi emretmediğim bir şeyi söylerse yahut peygamber diğer tanrılar adına konuşursa ölür. Şayet biz mesajı, Allah'ın söyleyip söylemediğini nasıl bileceğiz? dersen, peygamberin söylediği şeyin aslı çıkmazsa o, Allah'ın söylemediği, onun uydurduğu şeydir."[96]

A'râf sûresinin 6. âyetinde rasullerin ve gönderildikleri ümmetlerin sorguya çekileceği bildirilir. Bu, rasullerin tebliğ edip etmediğinin hem kendilerine hem de ümmetlerine sorulmasıdır. Âyet şöyledir:

---

94 Mâide 5/99; Nahl 16/35.

95 Hakka 69/44 vd.; İsrâ 17/72 vd.

96 Sözü edilen metnin King James versiyonu şöyledir: 20. But the prophet, which shall presume to speak a word in my name, which I have not commanded him to speak, or that shall speak in the name of other gods, even that prophet shall die. 21. And if thou say in thine heart, How shall we know the word which the LORD hath not spoken? 22. When a prophet speaketh in the name of the LORD, if the thing follow not, nor come to pass, that is the thing which the LORD hath not spoken, but the prophet hath spoken it presumptuously: thou shalt not be afraid of him. The Holy Bible, Authorized: King James Version, Holman Bible Publishers, Nashville, Tennessee, Chine, 2010.

"Kendilerine elçi gönderilenlere elbette soracağız. Elbette elçilere de soracağız." (Araf 7/6)	فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ

Kur'ân'da çift taraflı yapılacak olan bu sorgulama çeşitli âyetlerde misallendirilir. En'âm sûresinin 130. âyetinde ahirette, cinlere ve insanlara kendilerine rasuller gelip gelmediğinin sorulacağı, onların da kendi aleyhlerine şahitlikte bulunacağı bildirilir. Âyet şöyledir:

"...Onlar size âyetlerimi anlatıyor ve bugün karşınıza çıkan şeyler konusunda sizi uyarıyorlardı değil mi?" Diyeceklerdir ki, "Aleyhimize de olsa biz buna şahidiz." ..." (Enam 6/130)	...اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِي وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰى اَنْفُسِنَا

Benzer bir başka âyette cehenneme gireceklere, kendilerine rasuller gelip gelmediğinin sorulacağı onların da itirafta bulunacakları haber verilmektedir. Âyet şöyledir:

"Aranızdan, size Rabbinizden mesajlar getiren ve sizi bu (Hesap) Günü'ne karşı uyaran elçiler gelmedi mi?" diye soracaklar. Onlar, "Elbette geldiler!" diye cevap verecekler. " (Zümer 39/71)	اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوا بَلٰى

Rasullere, tebliğ görevlerini yapıp yapmadıklarının sorulacağı, İsa (a.s.) özelinde Kur'ân'da şöyle örneklendirilir:

"Benim doğru olmayanı söylemem olacak şey değildir. ... Bana ne emrettiysen onlara onu söyledim. Benim Rabbim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kul olun, dedim. ... Allah diyecektir ki, bugün doğruların doğruluklarından faydalanacağı gündür." (Mâide 5/116 vd.)	...قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ ... مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلاَّ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُواْ اللّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ ... قَالَ اللّهُ هَذَا يَوْمُ يَنفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ ...

Yukarıdaki âyetler, nebilerin, olanı olduğu gibi tebliğ etme görevinden ahirette hesaba çekileceklerinin İsa (a.s.) özelinde örneği görülmektedir. İsa (a.s.) ve diğer nebîler, "Bana ne emrettiysen onlara onu söyledim. Benim Rabbim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kul olun, dedim." diyeceklerdir. 119. âyette geçen "هَذَا يَوْمُ يَنفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ = bugün doğruların doğruluklarından faydalanacağı gündür." ifadesi Ahzâb sûresinin 8. âyetinde geçen,

"لِيَسْئَلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ = Sözünü yerine getirenleri sadakatleri hususunda hesaba çeksin." ifadesiyle örtüşmektedir. Dolayısıyla Ahzâb sûresinin 7. âyetinde tüm nebîlerden alınan misakın tebliğ hususunda olduğu ortaya çıkmaktadır.

b.5.2. Tebyin Misakı

"Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'onu insanlara kesinlikle açıklayacaksınız ve gizlemeyeceksiniz' diye kesin söz aldı. Onlar ise, o kitabı bir kenara ittiler ve buna karşılık geçici bir bedel aldılar. Aldıkları o şey ne kötüdür!" (Âl-i İmrân 3/187)	وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ

Âyette kendilerine kitap verilenlerden, kitabı insanlara tebyin etmeleri, gizlememeleri hususunda Allah'ın misak aldığı bildirilir. İnsanlardan alınan bu misak olanı olduğu gibi tebliğ etme hususunda nebilerden alınan misaka benzemektedir. Ancak tebyin, olanı olduğu gibi tebliğ ederken ortaya çıkacak sonuçla da bağlantılı bir kavramdır. Mesela kitaplardaki insan eliyle yapılan gizlemelerin ortaya çıkması neticesini doğuran tebliğ tebyine dönüşür. İlgili âyet şöyledir:

"Ey Kitab ehli, Kitap'tan gizlediğiniz birçok şeyi size açıklayan birçoğunu da affeden elçimiz geldi. Size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap geldi." (Mâide 5/15)	يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ

A'râf sûresinin 169. âyetinde bu misaka şöyle atıfta bulunulur:

"Allah'a karşı yalnızca gerçeği söyleyeceklerine dair o Kitapta onlardan alınmış bir sözün sorumluluğu altında değiller miydi? Üstelik onda olan bilgiye de sahiplerdi." (A'râf 7/169)	أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ

Alınan misakın, "gerçeği söyleyeceklerine" dair olması, her durumda Allah'ın kitabına göre hareket etme sözü alındığını göstermektedir.

b.6. Şeklî Açısından Misak

Allah ile insanlar arasındaki misaka dair bazı koruma tedbirleri alındığını görmekteyiz. Mesela A'râf sûresinin 169. âyetinde misaka kitapta yer verildiğini görüyoruz. Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetinde de misak alınanların ikrar ve şehadetinden bahsedilmekte, ardından Allah'ın da buna şahit olduğu bildirilerek misakın kurulduğu bildirilir. Alınan misakın sorumluluk getirdiğini ve ciddiyetini göstermesi açısından, Bakara sûresinin 93 ve Nisâ sûresinin 154. âyetlerinde Tûr dağının kaldırıldığından bahsedilmesi de dikkat çekicidir.

b.7. Bozulması Açısından Misak

İnsanların genelde ahidlerine uymadıkları bildirilir.[97] Mesela İsrailoğullarından Allah'tan başkasına kul olmamaya, ana-babaya, akrabaya, yetimlere ve miskinlere iyilikte bulunmaya, insanlara güzel söz söylemeye, namazı kılıp zekâtı vermeye dair alınan misaka pek azının uyduğu bildirilir.[98] Ahidlerini bozanların hüsrana ve lanete uğrayacakları, sonlarının cehennem olacağı bildirilir.[99]

b.8. Misakın Yerine Getirilmesi Halinde Verilecek Mükafat

Kasas sûresinin 54. âyetinde söz edilen, kendilerine iki kat ecir verilecek olanlar, ısr yükümlülüğünü yerine getirenler olmalıdır. Bu durumda, Allah ile yapılan misaka bağlı kalanlar mükâfatlandırılacaktır. Hadid sûresinin 28. âyetinde de kendilerine iki kat ecir verilecekler bunlar olabilir.

b.9. Misak-Isr İlişkisi

Şimdi tekrar Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetine dönebiliriz. Âl-i İmân sûresinin 81. âyetinde geçen misak kelimesine dair yapılan bu tahlilden sonra âyette geçen "ısr" kavramını da ele almamız yerinde olacaktır.

Isr [الاصر] Kelimesinin Anlamı

Kur'ân'da üç yerde geçen "ısr" (إِصْر) kelimesinin kök harfleri "e-s-r" (ا ص ر)

97 A'râf 7/102.

98 Bakara 2/83.

99 Bakara 2/27; Mâide 5/13; Enfâl 8/56; Ra'd 13/20, 25.

dır. Bu harflerden türetilmiş olan fiilin sülâsî kalıpta mazisi "أَصَرَ", muzarisi de "يَأْصِرُ" şeklindedir. Fiilin masdarı "أَصْراً" dır ve "hapsetmek, bağ kurmak" anlamlarına gelir. Fiil bu kullanımıyla, sözlüklerde "bir şeyi kırmak, birine şefkat duymak, çadır kurmak" anlamlarına gelir. Çoğulu "أواصِرُ" olan "آصِرَةٌ" kelimesi, ister akrabalık, ister dostluk ister bir başka ilişkiden doğsun her türlü "bağ" anlamına gelir. İşte çoğulu "آصار" olan "ısr" (إِصْر /أَصْر /أُصْر) kelimesi yukarıdaki anlamlara gelen fiilden türemiş bir isimdir ve "ağırlık, yük, ahd, akd, karabet (yakınlık)" anlamına gelir. Kur'ân'daki kullanımları dikkate alındığında "ısr"ın kişiye ağır sorumluluk(lar) yükleyen söz olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunun delillerini şöyle sıralayabiliriz:

a. Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetinde iman etmek ve yardım etmekten oluşan misakın, "ısr" olarak ifade edilmesi; bu "ısr"ın kabul edilip edilmediğinin sorulmasından sonra insanlar tarafından kabul edildiğinin belirtilmesi, "ısr"ın kişiye ağır sorumluluklar yükleyen söz olduğunu gösterir.

b. Bakara sûresinin 286. âyetinde, Yüce Allah, öncekilere yüklenen "ısr"ın bizlere de yüklenmemesi için bize dua ettirmektedir. Bu, "ısr"ın, kişilere sorumluluk yükleyen bir söz olduğunu gösterir. Âyette Muhammed (s.a.v.)'in son nebi olması sebebiyle zaten kaldırılan 'ısr'ın kaldırılması için dua ettirilmesinin anlamı, bu konuda kullara şükretmelerinin hatırlatılması olmalıdır. Zira aynı âyette unutma ve hatalardan dolayı Allah'ın da kulları hesaba çekmemesine dair dua ettirilmektedir. Bu da şükür anlamındadır. Çünkü biliyoruz ki sünnetullah gereği zaten unutma ve hatadan dolayı Allah kullarını hesaba çekmez.

c. A'râf sûresinin 157. âyetinde, Rasûlullah'ın, insanların "ısr"ını kaldırdığı bildirilmektedir. Kaldırılmasından bahsedilen şey kişilere sorumluluk yükleyen söz olmalıdır.

Gerçekten de ısr yükümlülüğü, kişiyi sürekli bilinçli, etrafına karşı duyarlı, doğru yoldan sapmayı engelleyici, saptığında uyarıcı bir şüphe halinde olmayı gerektirir. Bu hal, kişinin dini düşünce ve uygulamalarını sürekli sorgulama melekesini geliştirir. Düşünce ve uygulamalar hususunda, kendisine yöneltilen uyarıları dikkate alır, değerlendirir, doğru bulursa kendini düzeltir. Bu, insanlar için ciddi sıkıntılar getiren bir yüktür. Çünkü sırtlarında böylesi bir yük olan kişiler, etrafından haberdar olmak ve bu tür iddialarda bulunanları dikkate almak zorundadırlar. Hatta üzerlerin-

de böylesi bir yük olanlar, kendilerinden çok önce yaşamış bir nebîye bile inanmakla yükümlü olabilirler. Mesela İsâ (a.s.)'ın vefatından sonra dünyaya gelmiş birinin üzerinde, İncil'e inanma sorumluluğu vardı. Bu tür kişiler için inanmak ve destek olmak zorunda oldukları şey, o nebînin tebliğ ettiği Kitap olacaktır. Elindeki kitabı doğrulayan bir rasûlün gelmesi halinde, en az direnç gösteren hatta hemen teslim olup sorumluluğunu yerine getirme hususunda en başarılı olanlar bunlar olmalıdır. Kur'ân'da bu tür kişilerden bahsedilmektedir. Mesela Kasas sûresinin 52 ve 53. âyetlerinde bahsedilen kişiler, hemen teslim olup, sorumluluğunu yerine getirme hususunda en başarılı olanlar olmalıdır. Bunlar aslında din değiştirenler değil, doğru yolda kalmaya gayret eden, gelen rasûlü tasdik edenlerdir. Bu kişilerin öncesi de temiz olduğu için Allah onlara iki kat ecir verecektir. Kasas sûresinin 54. âyetinde bu şöyle ifade edilmektedir:

İşte onların karşılıkları, katlandıklarından ötürü, iki kat olarak verilir. Onlar kötülüğü iyilikle karşılarlar. Kendilerine azık olarak verdiklerimizle de başkalarını doyururlar."	اُولٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

Konuyla ilgili diğer benzer âyet de şöyledir:

"Ey İman edenler! Allah'tan sakının! Ve O'nun rasulüne iman edin ki, size rahmetinden iki kat versin. Size, kendisiyle yürüyeceğiniz nur verir. Sizi bağışlar. Allah gafur ve rahimdir." (Hadîd 57/28)	يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِهٖ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهٖ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهٖ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Bir kitaba sahip olmaları sebebiyle Ehl-i Kitaptan, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasul geldiğinde ona ve onun tebliğ ettiğine iman etmeleri, görmezlikten gelenlerin başını çekenler olmamaları istenmektedir. İlgili âyet şöyledir:

"Sizde olanı doğrulayıcı olarak indirdiğime (Kur'ân'a) inanın. Onu görmezlikten gelenlerin öncüsü siz olmayın. Âyetlerimi geçici bir bedele karşılık satmayın. Yalnız benden çekinin." (Bakara 2/41)	وَاٰمِنُوا بِمَآ اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوٓا اَوَّلَ كَافِرٍ بِهٖ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ

Sırtında ısr yükümlülüğü olanların, bu sorumluluktan kurtulabilmesi için öncelikle ellerindeki kitabın farkında olmaları gerekmektedir. Bu, onlara ellerindeki kitabı koruma görevi de yüklemektedir. O halde sırtında ısr yükümlülüğü olanlara ayrıca ellerindeki kitabı koruma görevi de verilmiş olmalıdır. Çünkü bu sorumluluktan kurtulabilmek için kendisine iman edip yardım edecekleri rasulün bu kitabı tasdik edip etmediğini anlamaları gerekecektir. Ehl-i Kitaptan, kitabı tebyin etmeleri, gizlememeleri ko-.nusunda misak alınmasının bununla da ilgisi olmalıdır

Nahb [النحب] Kelimesinin Anlamı

Yukarıda, ısr kelimesinin geçtiği üç âyetten bahsettik. Ahzâb sûresinin 23. âyetinde geçen "نَحْبَهُ" ifadesinin de ısr ile ilgisinin olabileceğini düşünüyoruz. Sûrenin 23 ve 24. âyetleri şöyledir:

"O Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duranlar vardır. Onlardan kimi, verdiği sözün gereğini yerine getirmiş, kimi de beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir. (Onlardan alınan söz sebebiyle) Allah sadâkat gösterenleri sadâkatları sebebiyle mükâfatlandıracak, münafıklara -dilerse- azap edecek yahut da (tevbe ederlerse) tevbelerini kabul edecektir. Şüphesiz Allah, bağışlayandır, esirgeyendir."	مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا (23) لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (24)

Tefsir ve meallerde 23. âyete genelde cihadla bağlantılı olarak anlam verilmektedir. Allah'a verdikleri ahde sadık kalan müminlerden bir kısmının Allah yolunda savaşarak şehit oldukları, diğerlerinin ise bu uğurda şehit olmak için sırasını bekledikleri kurgusu üzerinden âyet anlaşılmıştır. Türkiye'de en yaygın olduğunu düşündüğümüz TDV'ye ait mealde âyete verilen anlam şöyledir:

> "Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir."

Ahmet Tekin'e ait olan şu meal ise işin hangi noktaya vardığını görmemiz açısından dikkat çekicidir:

> "Şuurlu ve kâmil mü'minlerin arasında, Allah'a verdikleri söze sadâkat gösteren nice erler, yiğitler var. Onlardan bir kısmı sözünü yerine getirmiş, büyük tehlikelere göğüs germiş, o yolda sakat kalmış, canını vermiştir. Bir kısmı da şehitliği beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde sözlerini değiştirmemişlerdir, gerçekten onların yerini kimse dolduramaz."

Bununla birlikte bazı meallerde yukarıdaki kurguya yer verilmediği de görülmektedir. Mesela Abdulbaki Gölpınarlı âyete şu meali verir:

> "İnananlardan öyle erler var ki Allah'a verdikleri sözde sadâkat gösterirler; onlardan kimisi, adağını ödedi, kimisi de beklemede ve onlar, sözlerini, özlerini hiçbir sûretle değiştirmediler."[100]

"Yüksek sesle ağlamak, öksürüğe yakalanmak, adakta bulunmak" anlamlarına gelen "نحب" fiilinden isim olan ve yukarıdaki âyette "نَحْبَهُ" şeklinde geçen "النَّحْبُ" kelimesi "müddet, vakit, ecel, büyük tehlike, nezir" anlamlarına gelir. Mesela sözlüklerde "قضى فلان نَحْبه" ifadesinin "Adam öldü" anlamına geldiğini söylerler.[101] Ancak bu ifadenin kişinin ölmesi anlamında kullanılmasının temelinde, kişinin verdiği sözü tutma anlamı bulunmaktadır. Nitekim Râğıb el-İsfehânî, "قضى فلان نَحْبه" ifadesinin "Filan nezrini yerine getirdi." anlamına geldiğini, ölümün tüm canlılar için kaçınılmaz olması sebebiyle ölen için de bu ifadenin kullanıldığını söyler.[102] Alûsi bu ifadenin ölüm anlamında kullanılmasının istiare olduğunu söyler.[103]

Yukarıdaki âyetin şehitlik ya da şehit olmayı beklemekle ilgili olduğuna dair genel kanaatin kelimenin sözlük anlamlarına etkisi olmuş mudur tam bilemiyoruz ancak Ferâhidî'ni kelimeye "nezir" anlamı verdikten sonra âyete atıfta bulunup âyette geçen söz konusu ifadeyi Allah yolunda öldürülmekle irtibatlandırması dikkat çekicidir.[104] Ezherî de aynı şeyi yapmıştır.[105] Tefsirlerde de benzer durum vardır. Mesela Taberî "النَّحْبُ" ke-

---

100 Aynı doğrultudaki mealler için bkz. Hasan Basri Çantay; Ömer Nasuhi Bilmen; Ali Bulaç.

101 Râzî, Muhtâru's-sıhâh, "n-h-b" md.

102 Râğıb el-İsfehânî (ö. 502/1108), el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân, Mısır, 1961, "n-h-b" md.

103 Alûsî, Rûhu'l-Me'ânî, XXI-XXII, 222.

104 Metin şöyledir: (النَّحْبُ : النَّذْرُ وقوله جلَّ وعزّ (فمنهم من قَضَى نَحْبَه) أي قُتِلوا في سبيل الله)

105 Ezherî, Tehzîbü'l-lüğa, "n-h-b" md.

limesini Arapçada nezir anlamına geldiğini söyledikten sonra kelimenin "ölüm, büyük tehlike" anlamına da sahip olduğunu söyler.

Âyetin, Bedir savaşına katılamadığı için üzülen ve Uhud savaşına katılıp şehit olan Enes b. Nadr hakkında nazil olduğu söylenir.[106] Ancak tefsirlerde "النَّحْبُ" kelimesiyle alakalı olarak nezir ve ahd anlamının da hatırlatılması dikkat çekicidir.[107] Dikkat çekici bir başka husus da âyetin "فمنهم من قضى نحبه" kısmı için "tasdik ve iman sorumluluğunu yerine getirerek ölenler" şeklinde tefsir edenlerden bahsedilmesidir.[108] Söz konusu ifade, ille de ölümle ilişkilendirilecekse, ısr sorumluluğunun farkında bir hayat yaşayıp da, elindeki kitabı tasdik eden bir rasulle karşılaşmaya ömrü vefa etmeyen, mesela Muhammed (s.a.v.)'in gönderilmesinden önce ölenler şeklinde de anlaşılabilir.

Bununla birlikte 23. âyette geçen "نحبه" ifadesi, "ısr"ını yerine getiren kişiler anlamına da geliyor olabilir. Aynı şekilde "وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ" ifadesiyle kastedilenler de, bu yükümlülüğünü hemen yerine getirmeyen, bekleyen yahut arayış içindekiler olabilir. 24. âyette geçen "لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ = Allah sadâkat gösterenleri sadâkatları sebebiyle mükâfatlandıracak" şeklindeki ifade de "ısr"ını yerine getiren, yani sözüne sadık olanlarla ilgili olabilir.

Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetinde, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasûl geldiğinde ona inanmak ve yardım etmek hususunda alınan misaktan Mâide sûresinin 12. âyetinde de bahsedildiği görülmektedir. Âyet şöyledir:

"Allah oniki öncü göndererek İsrailoğullarından kesin söz almış ve demişti ki; "Ben sizinleyim. Eğer namaz kılar zekât verir, rasullerime inanır, onları destekler, Allah'a güzel bir ödünç verirseniz kusurlarınızı bağışlar, sizi içinden ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra hanginiz nankörlük ederse düz yoldan sapmış olur." (Maide 5/12)	وَلَقَدْ أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَبَعَثْنَا مِنهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلاَةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنتُم بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا لَّأُكَفِّرَنَّ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ فَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاء السَّبِيلِ

106 Taberî, Tefsîr, X, 279; İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 417-418.

107 Taberî, Tefsîr, X, 279-280.

108 Taberî, Tefsîr, X, 279-280; Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, XII, 12.

Âyette geçen "وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا = Rasullerime inanır, onları destekler, Allah'a güzel bir ödünç verirseniz." ifadesi önemlidir. Bu, Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetinde geçen "لَتُؤْمِنُنَّ بِهٖ وَلَتَنْصُرُنَّهٗ" ifadesiyle örtüşmektedir. Musaddık olarak gelen rasule iman etmek ve ona destek vermek, nebiler vasıtasıyla tüm insanlardan alınan ve Kur'ân'ın "ısr" dediği misakın iki ağır yükümlülüğüdür. Musaddık olarak gelen rasûle inanmak, nihayetinde onun tebliğ ettiğine ve Allah'a iman etmektir. Rasûle destek vermek ise, ona saygı duymak onun verdiği mücadeleye destek vermektir. A'râf sûresinin 157. âyetinde geçen "فَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِهٖ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِيٓ اُنْزِلَ مَعَهٗٓ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ = Ona inanan, onu destekleyen, ona yardım ede ve ona indirilen Nûr'a tabi olanlar, işte onlar sevinecek olanlardır." şeklindeki ifade de konuyla ilgilidir. Musaddık vasfıyla gelen rasûle iman edip destek vermekten oluşan bu misak Hadid sûresinin geneline de hâkimdir. Sûresinin 7. âyetinde Allah'a ve Rasûlü'ne iman etmek ve infakta bulunmak emredilmekte, devamında Ehl-i Kitap kastedilerek içlerinde iman edip infakta bulununlar için büyük mükafat olduğu bildirilmektedir. Âyet şöyledir:

"Allah'a ve Rasûlü'ne iman edin! Sizi, kendisine emanetçi kıldığı şeylerden infak edin. İçinizden iman edip, infak edenler için büyük bir ecir vardır." (Hadid 57/7)	اٰمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهٖ وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَاَنْفَقُوا لَهُمْ اَجْرٌ كَبِيرٌ

Nitekim 8. âyette kendilerinden alınan misak hatırlatılarak, gerçekten mümin iseler, aralarındaki Rasûl, Rablerine imana davet ediyorken neden Allah'a iman etmedikleri sorulmaktadır. Âyette, mümin olduklarını iddia eden kişilerden Allah'a iman etmelerinin istenmesi, kendilerinden alınan misaka atıfta bulunulması sebebiyle bir anlam kazanmakta, Allah'a iman etmekle, ellerindeki Kitabı tasdik eden rasûle inanarak verdikleri sözü yerine getirmeleri kastedilmektedir. Âyet şöyledir:

"Size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz! Bu Rasûl, sizi, Rabbinize iman etmeye çağırıyor. Allah sizden ağır bir söz almıştı. Gerçekten mümin iseniz!" (Hadid 57/8)	وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ اَخَذَ مِيثَاقَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

Allah'ın, insanlara, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasûl göndermesi onlar için bir rahmettir. Böylelikle onlar, şayet doğru yoldan ayrılmış iseler tekrar doğru yola girme fırsatı bulacaklardır. 9. âyet bunu şöyle ifade etmektedir.

"Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkartmak için Allah, kuluna apaçık âyetleri indiriyor. Allah size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir." (Hadid 57/9)	هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلٰى عَبْدِهٖٓ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَاِنَّ اللّٰهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ

Verdikleri söz gereği kendilerinden istenen ikinci şey de o rasûle yardım etmek, yani onun mücadelesine destek vermektir. 10. âyette bu konudaki sorumlulukları tıpkı 8. âyette iman sorumlulukları nasıl hatırlatılıyorsa öyle hatırlatılmaktadır. Âyet şöyledir:

"Size ne oluyor da Allah yolunda infakta bulunmuyorsunuz!..." (Hadid 57/10)	وَمَا لَكُمْ اَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ...

11. âyette Allah'a güzel bir borç verenlerin kazançlı çıkacağı bildirilmektedir. Âyet şöyledir:

"Kim Allaha güzel bir borç verirse karşılığını kat kat görür. Onun için büyük bir karşılık vardır." (Hadid 57/11)	مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ اَجْرٌ كَرِيمٌ

Güzel borç anlamına gelen "قَرْضًا حَسَنًا" ifadesi aynı konuyla ilgili olarak Mâide sûresinin 12. âyetinde de geçmektedir. Orada da İsrailoğulları'ndan misak alındığı hatırlatılmakta ve misakın bir gereği olarak rasûle iman edip ona destek olmaları ve Allah'a güzel bir borç vermeleri istenmektedir (وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا).

Hadîd sûresinin 18. âyetinde, rasûlü tasdik eden ve Allah'a ödünç verenlerden bahsedilmektedir. 19. âyette ise Allah'a ve Rasûlü'ne inananların sıddıklar yani ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasûl geldiğinde onu doğrulayan, tasdik eden dolayısıyla misakın gereğini yapanlardan bahsedilmektedir. Bunlar diğerleri için de şahitlik yapacak olanlardır. Âyetler şöyledir:

"Tasdik eden erkekler ve tasdik eden kadınlar ve Allah'a güzel bir borç verenler, onlara kat kat verilir. Onlara büyük bir ecir vardır. Allaha ve rasulüne iman edenler, onlar tasdik edenlerdir, rableri katında şahittirler. Onlar için ecir vardır. Nur vardır. Görmezden gelenler ve ayetlerimizi yalanlayanlar, onlar cehennem ehlidir."	اِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَاَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ اَجْرٌ كَرِيمٌ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖٓ اُولٰٓئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَآءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ اَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَآ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ

Daha önce de geçtiği üzere, yukarıdaki âyette "اِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ" şeklinde ifade edilenler, rasûlü tasdik eden, Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetinde bahsi geçen misakı yerine getirenlerdir.

Hadid sûresinin 28. âyetinde de Ehl-i Kitab'a, Allah'tan korkmaları ve rasûlüne inanmaları emredilmekte, bunu yapmaları halinde iki kat mükafat kazanacakları bildirilmektedir. Ehli kitabın iki kat ecir kazanması, onların zaten mümin olmaları, ellerindekini tasdik eden bir rasûl gelince de ona inanıp yardım edip misakın gereğini yapmaları sebebiyledir. Âyet şöyledir:

"Ey İman edenler! Allah'tan sakının! Ve O'nun rasulüne iman edin ki, size rahmetinden iki kat versin. Size, kendisiyle yürüyeceğiniz nur verir. Sizi bağışlar. Allah gafur ve rahimdir." (Hadîd 57/28)	يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِهٖ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهٖ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهٖ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Nitekim Kasas sûresinin 51 ve devamındaki âyetler de bu konuyla ilgilidir. 51. âyette Ehl-i Kitab'ın tezekkür etmesi için Kur'ân'ın kendilerine, ellerindeki kitapla bağlantılı olarak gönderildiği bildirilmektedir. Yani Kur'ân, ellerindeki kitabı tasdik etmekte, bu ilişki onların Kur'ân'a iman etmelerinin yolunu açmaktadır. 52 ve 53. âyette de bunun örneği verilmektedir. Ehl-i Kitab'ın içinden bazılarının Kur'ân'a iman ettikleri, kendilerine Kur'ân'dan âyetler tebliğ edildiğinde, okunanın Allah'ın bir vahyi olduğunu itiraf ettikleri, kendilerinin zaten Müslüman olduklarını söyledikleri bildirilmektedir. Bunlar, zaten doğru yol üzerinde hayat süren, Allah'a vermiş oldukları sözün gereğini yerine getirme gayretinde olan, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasul gelince de ona inanan ve ona destek veren kimselerdir. İşte 54. âyette bundan dolayı bu kimselere Allah iki kat ecir vereceğini bildirmektedir.

Mâide sûresinin 70. âyetinde geçen misak da musaddık olarak gelen rasûle iman yükümlüğü ile ilgili olsa gerektir. Âyet şöyledir:

"İsrail oğullarından söz aldık; onlara elçiler gönderdik. Ama onlar, hoşlanmadıkları bir şey getiren elçilerden kimini yalancı saydılar, kimini de öldürdüler." (Maide 5/70)	لَقَدْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِيٓ اِسْرَآءِيلَ وَاَرْسَلْنَآ اِلَيْهِمْ رُسُلًا كُلَّمَا جَآءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ

Toparlayacak olursak Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetinde nebîlerden alındığı söylenen misak, onlar aracılığıyla ümmetlerinden alınan sözdür. İnsanlar bu sözü, ellerindeki Kitab'a iman etmekle vermiş olurlar. Bu söz, ilâhî bir kitaba bağlı olup bir nebî beklentisi içinde bulunanlara, ellerindeki kitabı tasdik eden bir nebî geldiğinde, ona inanıp destek olma sorumluluğu yükler. Bu sorumluluktan dolayı Ehl-i Kitab'a, görmezlikten gelenlerin öncüleri olmamaları öğütlenmiştir.[109] Yine bundan dolayı, ellerindeki Kitab'ı tasdik eden bir rasûle inanırlarsa, kendilerine iki kat ecir verileceği bildirilmektedir.[110] Bu sorumluluk, Kur'ân'a hâlâ inanmamış olan tüm Ehl-i Kitap için geçerlidir. Âyette rasûl kelimesinin geçmesinin bu yönüyle önemi olmalıdır. Çünkü insanlar, ellerindeki ilâhî bir Kitab'a iman etmekle vermiş oldukları sözü, bir nebînin yanı sıra Allah'ın Kitabı'nı tebliğ eden bir rasûle inanarak da yerine getirebilirler.

Rasûlullah'ın çağdaşı ve muhatapları olmayanlar için, ellerindeki kitabı tasdik eden rasûl, ya bizzat Kur'ân'ın kendisi ya da Kur'ân'ı tebliğ eden kişilerdir. Bu, nihâyetinde tasdik edenin Kur'ân olması anlamına gelir. Gerçekten de kendisine kitap verilen nebî, rasûl vasfıyla kitabı tebliğ ettiği için musaddık olan hem rasûl hem de kitaptır.

Her nebi aracılığıyla ümmetlere ısr yükümlülüğünün verildiğini, her nebinin musaddık vasfıyla gelmiş olduğunu görmekteyiz. O halde davetin temel kavramı tasdik olmalıdır.

109 Bakara 2/41.

110 Kasas 28/54.

D. Kur'ân'da Tasdik Örnekleri

Çalışmamızın giriş kısmında, şeriattaki süreklilik ve bütünlüğe dikkat çeken bazı ayetleri ele almıştık. Her ilâhî kitabın, kendinden önceki ilahi kitapları büyük oranda misliyle neshederek tasdik ettiği için, daha hayırlısı ile nesih olmadığı müddetçe nebîlerin, kendilerinden önceki şeriata uymakla yükümlü olduklarını, nitekim Rasûlullah'a da bunun emredildiğini görmüştük. Ehl-i Kitab'a yönelik âyetlerde, Rasûlullah'a vahyedilenlerin önceki kitaplarda da olduğuna dikkat çekilmesinin, Ehl-i Kitab'tan, kendi kitaplarının gereğini yerine getirmelerinin istenmesinin, Rasûlullah'ın kendisinin ve kendisine indirilenin "musaddık = tasdik eden, onaylayan" olduğuna vurgu yapılmasının öneminden bahsetmiştik. Miladi VI. yüzyılda Mekke ve çevresinde, doğru yol üzere bulundukları Kur'ân tarafından bildirilen kişilere, Kur'ân'ın tasdik temeli üzerinden hitap ettiğine dair pek çok âyetten bahsetmiştik.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Kur'ân'ın iniş sürecinde Mekke ve civarına genel bakış başlığı altında, Mekke'de inen pek çok âyet, muhataplarının bildikleri şeyleri onlara hatırlatıyor, öncekiler ile son vahiy arasındaki örtüşmeye dikkat çekerek onlara teslim olmak ya da görmezden gelmek dışında hiçbir yol bırakmıyordu. Bu bağlamda şunları görmüştük:

- Ehl-i Kitab bir nebî beklentisi içerisindeydi. Kur'ân, vasıflarını iyi bildikleri o nebîye kucak açıp onu görmezden gelenlerin başını çekmemeleri gerektiğini söylüyordu.
- Ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasul geldiğinde ona tabi olup destek verme sözü vermişlerdi ve Kur'ân onlara bunu hatırlatıyordu.
- Mekkî sûrelerde yoğun bir şekilde İsrailoğulları'ndan, onlara gönderilen nebîlerden önceki nebîlerden, onların mücadelelerinden ve eski ümmetlerden bahseden pek çok âyet bulunmaktadır.
- Kur'ân, Muhammed (s.a.v.)'e indirilenlerin öncekilere indirilenlerin kitaplarında da bulunduğuna dikkat çekmiştir.
- İki vahiy arasında karşılaştırma yapmaları için İsrailoğulları'nın âlimlerinin kanaat ve şehadetlerine atıfta bulunulmuştur.

- Tüm mucize taleplerine karşı Kur'ân ısrarla iki vahiy arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.
- Ehl-i Kitap için büyük anlamlar ifade eden bazı olay ve kavramlardan bahsedilerek sadece onların bileceği bazı gerçeklere değinilmiştir.

Tüm bunlar Kur'ân'ın tasdik kavramına yaptığı vurgu ve örnekler olarak dikkat çekicidir.

Kur'ân, dikkat çektiği bu tasdik ilişkisine insanların gösterdiği iki tavırdan bahsetmektedir. İlk tavır, bu gelişmeye, yani bir nebiyle karşılaşmaya ve gereğini yapmaya hazır olanların teslim olması şekliyle gerçekleşmiştir. İkinci tavır ise Muhammed (s.a.v.)'in insanlara tebliğ ettiği şeyleri Ehl-i Kitab'tan öğrendiğine dair iftira geliştirme şeklinde olmuştur.

Medine döneminde de tasdik kavramına örnek teşkil edecek pek çok âyet vardır. Oruç ibadetinin son şeriatta da farz kılınırken öncekilere atıfta bulunulması, kıblenin tahviliyle ilgili âyetlerde, böylesi bir neshin gerçekleşeceğinin Ehl-i Kitap tarafından bilindiğinin haber verilmesi, özellikle Mâide sûresinde Ehl-i Kitabın kendi kitaplarına yönelmelerinin söylenmesi, özellikle Bakara sûresinde İsrailoğulları'na dair hatıralardan çokça bahsedilmesi örnek gösterilebilir.

İki vahiy arasında karşılaştırma yapıp sonuca ulaşacak düzeyde kitap kültürüne sahip olmayanlar, mesela Mekkeli müşrikler için de dolaylı bir tasdik ilişkisine atıfta bulunuluyor, tereddüt ettikleri hususlarda Ehl-i Kitaba danışabilecekleri hatırlatılıyordu. Öte yandan bu gibiler için, fıtrata ve etraflarındaki kevni âyetlere, vahiyle bunlar arasındaki örtüşmeye dikkat çekiliyor, bir nevi kevni âyetler üzerinden tasdik ilişkisi kurulmaya çalışılıyordu. Benzer durum, sahip oldukları nimetlere ya da şahit oldukları olaylara yapılan atıflar için de geçerlidir. Mesela vahyin inişinin neredeyse arefesinde yaşadıkları fil hadisesi Kur'ân'da bir sûreye ad ve konu olmuştu. Pek çok âyette sahip oldukları nimet, ayrıcalık ve ticari güvenin hatırda tutulması sağlanarak inen vahiyleri bu gözle değerlendirmeleri istenmişti. Hatta bir nebi beklentisi içerisine girdiklerini gösteren kendi ifadelerine atıfta bulunulmuş, ataları İbrahim ve İsmail'in çizgisine sahip çıkmaları istenmişti.

E. Rasûlullah'ın Söz ve Uygulamalarında Tasdik Kavramına Yapılan Vurgular

Bu başlık altında, tebliğ görevini yerine getirirken, Rasûlullah'ın, musaddık vasfına vurgu yapan söz ve uygulamalarına yer vermeye çalışacağız.

1. Rasûlullah'ın Sözlerinde Tasdik

Rasûlullah ilk nebi değildir; öncesinde pek çok nebî gönderilmiştir. O, nebîlerin sonuncusudur. Ona nispet edilen şu benzetme bu durumu özetlemektedir: Ebû Hureyre'nin rivayet ettiğine göre Rasûlullah şöyle dedi:

> "Benimle benden önceki nebîlerin misali, çok güzel bir bina inşa eden adamın misali gibidir. Binanın sadece köşelerinin birinde bir kerpiç yeri boş kalmıştır. İnsanlar hayranlıkla bu evi dolaşıyorlarken eksikliği görüp 'Bu eksik parça tamamlanmayacak mı?' diye soruyorlar. İşte eksik olan o parça benim; ben nebîlerin sonuncusuyum."[111]

2. Rasûlullah'ın Uygulamalarında Tasdik

Tarihi belge olarak Rasûlullah'ın İslam'a davet amacıyla çeşitli kişilere gönderdiği mektuplarda, muhataplarına "ısr" sorumluluğunu hatırlatmak için kendisinin ve tebliğ ettiği şeylerin, muhataplarının ellerindekini tasdik ettiğine vurgu yapıp yapmadığını tespit etmek konumuz açısından önemlidir. Farklı açılardan pek çok kişi tarafından ele alınan davet mektuplarını[112] biz bu çalışmamızda tasdik kavramı çerçevesinde ele alacağız.

Ellerinde ilahi kitap olan kişiler, nebî olduğunu iddia eden biriyle karşılaştıklarında yahut böyle birinden haberdar olduklarında, nebi olduğunu iddia eden kişinin musaddık olma vasfını arıyorlarsa, Rasûlullah'ın Ehl-i Kitaba

111 Buhârî, Menâkıb, 18; Müslim, Fedâil, 20 vd.

112 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi; a.g.m., el-Vesâiku's-Siyâsiyye, Hz. Peygamber Döneminin siyasi-idari belgeleri; a.g.m., Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu, trc. Mehmet Yazgan, Beyan, İstanbul, 2013; Ahmet Önkal, Rasûlullah'ın İslam'a Davet Metodu, Esra Yayınları, Konya, 1981; Âbidin Sönmez, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Mektupları, İnkılâb, İstanbul, 1984; Mehmet Akif Yalçınkaya, Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Hz. Peygamber'in Mektuplarının Değerlendirilmesi, YLT, İzmir, 2006; İsmail Hakkı Göksoy, Hz. Peygamber'in Hükümdarlara Gönderdiği Davet Mektupları ve Önemi, II. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta, 1999, s. 119 vd.

göndermiş olduğu davet mektuplarında bu durumun özellikle vurgulanmış olması gerekir. Gerçekten de eldeki mektuplarda, Rasûlullah kendisinin musaddık vasfını vurgulamış mıydı? Aynı şekilde bu davet mektuplarına muhatapların verdikleri tepki ve cevaplarda, bu vasfa atıfta bulunulmuş muydu? Bunun cevabını bulmak için mektuplara bu açıdan bakalım:

a. Hayber Yahudilerine Gönderilen Mektup

Muhammed Hamidullah, Rasûlullah'ın, hicretin birinci yılında Hayber Yahudilerine göndermiş olduğu şöyle bir mektuptan bahseder:

> "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla!... Allah'ın Resûlü, Musâ'nın dostu ve kardeşi, (Mûsâ)'nın getirdiği bütün şeyleri tasdik edip doğrulayan Muhammed'den (bir mektuptur): Ey Tevrât'a tâbi olup onun etrafında toplanan insanlar! Dikkat edip biliniz ki gerçekten Allah'ın size söylediği şu sözleri sizler kendi kitabınızda bulacaksınız:
>
> "Muhammed, Allah'ın rasûlüdür. Onun beraberindekiler, kâfirlere karşı kararlı, kendi aralarında yumuşak başlıdırlar. Onları hep rukû ve secde halinde Allah'ın kerem ve rızasını ararken görürsün. Onların nişanları yüzlerindeki secde izleridir. Bu, onların Tevrat'taki temsilidir. Bir de onların İncil'deki temsili var: Onlar filiz vermiş tohum gibidir; derken (Allah) o filizi güçlendirir ve kalınlaştırır ki kökü üzerine dimdik dursun da üreticiyi sevindirsin. Böylece o, hakkı inkâr edenleri de kinlerine mahkûm etmiş olur. Allah onlardan iman eden ve ıslah edici eylemler koyanlara sınırsız bir bağış ve büyük bir ödül vaad etmiştir."[113]
>
> Size vahyolunan şey aşkına! Aynı şekilde, sizlerden evvel gelip geçmiş kabilelerinizi men ve selvâ ile rızıklandıran aşkına! Baba ve dedelerinizi Firavun'un elinden ve fiilinden kurtarmak için denizi kurutan (Yüce Varlık) aşkına bana söyleyiniz: Allah'ın size vahyettiği Kitapta, Muhammed'e iman etmeye mecbur olup olmadığınız kayıtlı değil midir? Böyle değilse bana haber veriniz. Aksine şayet Kitabınızda bu (kaydı) bulamazsanız (o halde mesele yok, benim dinimi kabul etmeniz için) size hiçbir zor da kullanılacak değildir. Gerçekten de yanlış ile gerçek yol birbirinden ayrılmış bulunmaktadır. Sizi Allah'ın ve Resûlünün yoluna davet ederim."[114]

113 Feth 48/29.

114 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 575; a.g.m., el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 106.

Tasdik Açısından Mektubun Tahlili

Mektupta, Rasûlullah'ın, Musa'nın dostu ve kardeşi olduğunu ve onun getirdiği her şeyi tasdik ettiğini söylemesi önemlidir. Rasûlullah, muhataplarını "Tevrat ehli" olarak isimlendiriyor ve ellerindeki kitapta Fetih sûresinin 29. âyetinin benzeri olduğunu hatırlatıyor.

Rasûlullah'ın hatırlattığı âyet, İncil ve Tevrat'ta müminlerin tasvirinin ne şekilde yapıldığını haber veren âyettir. Âyet, müminlerin Tevrat'ta, nişanları yüzlerindeki secde izleri olanlar olarak tasvir edildiğini bildirmektedir. Yine âyet İncil'de ise müminlerin, önce filiz veren sonra da gelişip kalınlaşan ve kendi kökü üzerinde dimdik duran tohum olarak tasvir edildiğini haber vermektedir. Rasûlullah, kendisine indirilen Kur'ân'ın, İncil ve Tevrat'ta böylesi bir tasvirin olduğunu bildirdiğini, dolayısıyla Kur'ân'ın musaddık olduğunu göstermektedir.

Muhammed Hamidullah, mektupta yer alan âyette geçen "kökü üzerine dimdik duran tohum"a dair misallerin Matta ve Markos İncil'lerinde bulunduğunu belirtir. Onun işaret ettiği ifadeler şöyledir:

> "İsa onlara bir benzetme daha anlattı: 'Göklerin Egemenliği, bir adamın tarlasına ektiği hardal tanesine benzer' dedi. Hardal tohumların en küçüğü olduğu halde, gelişince bahçe bitkilerinin boyunu aşar, ağaç olur. Böylece kuşlar gelip dallarında barınır." (Matta 13/31-32)

> "Sonra İsa şöyle dedi: 'Tanrı'nın Egemenliği, toprağa tohum saçan adama benzer. Gece olur, uyur; gündüz olur, kalkar. Kendisi nasıl olduğunu bilmez ama, tohum filizlenir, gelişir. Toprak kendiliğinden ürün verir. Önce filizi, sonra başağı, sonunda da başağı dolduran taneleri verir. Ürün olgunlaşınca, adam hemen orağı vurur. Çünkü biçim vakti gelmiştir.' İsa sonra şöyle dedi: 'Tanrı'nın Egemenliği'ni neye benzetelim, nasıl bir benzetmeyle anlatalım? Tanrı'nın Egemenliği, hardal tanesine benzer. Hardal, yeryüzünde toprağa ekilen tohumların en küçüğü olmakla birlikte, ekildikten sonra gelişir, bütün bahçe bitkilerinin boyunu aşar. Öylesine dal budak salar ki, kuşlar gölgesinde barınabilir.'" (Markos 4/26-32)

Konuyla ilgili olarak Luka'da geçen ifadeler de şöyledir:

> "Büyük bir kalabalığın toplandığı, insanların her kentten kendisine akın akın geldiği bir sırada İsa şu benzetmeyi anlattı: "Ekincinin biri tohum ekmeye çıktı. Ektiği tohumlardan kimi yol kenarına düştü, ayakaltında çiğnenip gökteki kuşlara yem oldu. Kimi kayalık yere düştü, filizlenince susuzluktan kuruyup gitti. Kimi, dikenler arasına düştü. Filizlerle birlikte büyüyen dikenler filizleri boğdu. Kimi ise iyi toprağa düştü, büyüyünce yüz kat ürün verdi." Bunları söyledikten sonra, "İşitecek kulağı olan işitsin!" diye seslendi. İsa, bu benzetmenin anlamını kendisinden soran öğrencilerine, "Tanrı Egemenliği'nin sırlarını bilme ayrıcalığı size verildi" dedi. "Ama başkalarına benzetmelerle sesleniyorum. Öyle ki, 'Gördükleri halde görmesinler, Duydukları halde anlamasınlar.' "Benzetmenin anlamı şudur: Tohum Tanrı'nın sözüdür. Yol kenarındakiler sözü işiten kişilerdir. Ama sonra İblis gelir, inanıp kurtulmasınlar diye sözü yüreklerinden alır götürür. Kayalık yere düşenler, işittikleri sözü sevinçle kabul eden, ama kök salamadıkları için ancak bir süre inanan kişilerdir. Böyleleri denendikleri zaman imandan dönerler. Dikenler arasına düşenler, sözü işiten ama zamanla yaşamın kaygıları, zenginlikleri ve zevkleri içinde boğulan, dolayısıyla olgun ürün vermeyenlerdir. İyi toprağa düşenler ise, sözü işitince onu iyi ve sağlam bir yürekte saklayanlardır. Bunlar sabırla dayanarak ürün verirler." (Luka, 8/4-15)

Aynı şekilde yüz ve alınlarda okunan izlere dair misallerin de İncil'de Yuhanna'nın vahyi kitabında kayıtlı olduğunu belirtir. Muhammed Hamidullah'ın işaret ettiği ifadeler şöyledir:

> "…Alınlarında kendisinin ve Babası'nın adları yazılıydı…"
> (Yuhanna Vahiy 14/1)

İsa (a.s.)'ın dağdaki hutbesinde de aynı durumdan bahsedildiğine atıfta bulunur.[115] İbn Âşûr ise, müminlerin Tevrat'taki misaline dair şu ifadeye atıfta bulunur:

> "Rab Sina'dan geldi ve onlara Seir'den doğdu. Paran dağından parladı ve mukaddeslerin on binleri içinden geldi; onlar için sağında ateşli ferman vardı. Gerçek, sıptları sever…" (Tesniye 33/2-3)

115 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 576.

İbn Âşûr, "Paran" dağının Mekke tarafında olduğu, "sıptları sever" cümlesinin de Feth suresinin 29. âyetinde geçen "Kendi aralarında yumuşak başlıdırlar." ifadesi ile irtibatı olduğunu bildirmektedir.[116]

Mektupta Rasûlullah'ın, Yahudilere, Allah'ın geçmişte İsrailoğulları'nı menn ve selvâ ile rızıklandırmasını, onları Firavun'un elinden, denizden yol açarak kurtarmasını hatırlatması da önemlidir. Bize göre çok daha önemlisi ise, mektupta Rasûlullah'ın, Yahudilere, kitaplarında Muhammed'e iman etme sorumlulukları olup olmadığını sorgulaması, bu gerçeği dile getirmesidir. Bu, ümmetlerden nebiler vasıtasıyla alınan ısr yükümlülüğüdür.

b. Habeş Hükümdarı Necâşî'ye Gönderilen Mektup

> "Bismillâhirrahmânirrahîm.
>
> Rasûlullah Muhammed'den, Habeşliler'in Kralı Necâşî'ye,
>
> Kendinden başka tanrı olmayan, gerçek Hükümdar (Melik), Mukaddes (Kuddûs), Selâm, Koruyucu, Kurtarıcı olan Allah'ın övgüsünü sana iletirim. Şehadet ederim ki Meryem oğlu Îsâ, Allah'ın Rûhu ve Kelimesidir ve bu (bu Kelime) affîfe, dokunulmamış Meryem'e bırakılmıştır; böylece o Îsâ'ya hâmile olmuş ve Allah da onu, kendi Rûh ve Nefesinden olmak üzere Âdem'i eli ve nefesi ile nasıl yarattı ise onu da (öylece) yaratmıştır.
>
> Seni Tek olan Allah'a çağırıyorum ki onun hiç bir şerîki yoktur. O'na itaat konusunda karşılıklı yardıma (çağırıyorum); beni takip et, bana uy, bana gelen şeye iman et! Zira ben Allah'ın Elçisiyim…"[117]

Tasdik Açısından Mektubun Tahlili

Mektupta, Rasûlullah'ın, Kur'ân'ın İsa ve Meryem'e dair ifadelerinden hareketle hatırlatmalar yapması, isa ve Meryem hakkında bildirilenlere

116 Tâhir b. 'Âşûr, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, XXVI, 207.

117 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 297; a.g.m., el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 114-115. Mektup hakkında tarih temelli birtakım tartışmalar için bkz. Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 297-298; İsmail Hakkı Göksoy, Hz. Peygamber'in Hükümdarlara Gönderdiği Davet Mektupları ve Önemi, s. 124-125

şehadette bulunması, kendisinin ve tebliğ ettiği şeylerin, Necâşî'nin iman ettiği Kitabı tasdik ettiğini vurgulamak içindir.

Öte yandan tarih eserlerinde, Habeşistan'a hicret eden bir grup Müslüman ile kral arasında gerçekleştiği rivayet edilen karşılıklı konuşmada, kralın, Muhammed (s.a.v.)'e indirilen kitapta Meryem ve İsa (a.s.) ile ilgili olarak nelerin olduğunu sorması, Müslümanların da Meryem sûresinden âyetler okuması anlamlıdır.[118]

Rasûlullah'ın, Habeş kralına gönderdiği rivayet edilen bir başka mektuptan daha söz edilmektedir ki bu mektubun sonunda Âl-i İmran sûresinin 64. âyeti yer almaktadır.[119] Mektup şöyledir:

> "Bismillâhirrahmânirrahîm.
>
> Bu, Rasûlullah Muhammed'den, Habeş'in ulusu Necâşî Asham'a bir mektuptur.
>
> Selam, hidayete tabi olanlara, Allah'a ve Rasûlü'ne iman edenlere, Allah'ın bir ve ortaksız olduğuna, eş ve çocuk edinmediğine, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şehadet edenlere olsun.
>
> Ben seni Allah'ın davetine çağırıyorum. Çünkü ben Allah'ın elçisiyim. Müslüman ol, kurtul.
>
> "De ki: 'Ey Kitap ehli! Size göre de bize göre de doğru olan söze gelin; Allah'tan başkasına kul olmayalım. Ona hiç bir şeyi ortak koşmayalım. Hiçbirimiz, Allah'tan önce birilerini rabler edinmesin'. Eğer yüz çevirirlerse deyin ki: 'Şahit olun, biz teslim olmuş kimseleriz.'"[120]
>
> Eğer kabul etmezsen, kavminden bütün Hristiyanların günahı sanadır."[121]

Mektupta, Allah'ın bir olduğunun, eşi ve çocuğu bulunmadığının vurgulanması[122] bir Hristiyan olan Necâşî'nin inkâr edemeyeceği, tasdik etmek

118 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, I, 359; Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 299.

119 Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 116-117. Bu mektubun tarihi gerçekliği hakkındaki tartışmalar için bkz. a.g.m., a.g.e., I, 308 vd.

120 Âl-i İmrân 3/64.

121 El-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 116-117.

122 İhlâs 112/1 vd.

zorunda kalacağı prensiplerdir. Yine Rasûlullah, mektupta Âl-i İmrân sûresinin 64. âyetini yazdırmakla, bir Hristiyan yani Ehl-i Kitap olan Necâşî'ye, iman ettiği kitabın gereklerine uymaya çağırmakta ve kendisinin musaddık olduğunu vurgulamaktadır. Rasûlullah, sözü edilen âyeti başka mektuplarda da kullanmıştır.

Rivayetlere göre Necâşî, yukarıdaki mektuba şu cevabı vermiştir:

> "Allah'ın elçisi Muhammed'e Necâşî Asham bin Ebcer'den,
>
> Sana kendinden başka ilah olmayan ve beni İslâm'a eriştiren Allah'ın selamını, rahmetini ve bereketini dilerim.
>
> Bana Îsa'nın durumundan söz ettiğin mektubun geldi ey Allah'ın elçisi. Göğün ve yerin Rabbine and olsun ki, Îsâ, senin anlattığından üzüm çöpü kadar fazla değildir; O senin dediğin gibidir. Bize gönderdiğini tanıdık. Amcaoğlun ve arkadaşlarını ağırladık. Ben senin Allah'ın elçisi olduğuna inanarak ve tasdik ederek şehâdet ederim. Sana ve amcaoğlun ile arkadaşlarına bey'at ettim. Onun ellerinde âlemlerin Rabbi Allah için müslüman oldum…"[123]

Necâşî'nin mektuba verdiği cevap, İsa (a.s.) hakkında Kur'ân'da yer alan bilgilerin İncil'de de olduğunu, dolayısıyla Kur'ân'ın ve son Nebî'nin, İncil'i tasdik ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu husus, Necâşî'nin Rasûlullah'ı tasdik etmesini sağlamıştır. Zaten Rasûlullah'ın davet mektubunda da ölçüt olarak bu kullanılmıştır. Nitekim aşağıdaki mektupta da bu görülmektedir.

c. Rum'un Ulusu Heraklius'a Gönderilen Mektup

> "Bismillâhirrahmânirrahîm.
>
> Allah'ın kulu ve rasulü Muhammed'den Rum'un ulusu Herakl'e. Selâm hidayete tâbi olanlara…
>
> Seni İslâm'a çağırıyorum. Müslüman ol, kurtul. Müslüman ol ki Allah sana ecrini iki defa versin. Yüz çevirirsen Aryûsîlerin günahı senin boynunadır.

123 el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 117-118. Necâşî'nin cevap mektubunun farklı rivayetlerine dair bkz. a.g.m., a.g.e., 118 vd.

> "De ki: 'Ey Kitap ehli! Size göre de bize göre de doğru olan söze gelin; Allah'tan başkasına kul olmayalım. Ona bir şeyi ortak koşmayalım. Hiçbirimiz, Allah'tan önce birilerini rabler edinmesin'. Eğer yüz çevirirlerse deyin ki: 'Şahit olun, biz teslim olmuş kimseleriz.'[124]"[125]

Tasdik Açısından Mektubun Tahlili

Rasûlullah'ın, mektupta Âl'i İmrân sûresinin 64. âyetine yer vermesi tasdik açısından önemlidir. Mektupta geçen "Müslüman ol, kurtul!" ifadesini, "bana ve bana indirilene tabi ol, böylece üzerindeki ısr yükümlülüğünden kurtul" şeklinde anlamamız mümkündür.

Mektupta geçen Aryusiler, İsa (a.s.) sonrası tevhid çizgisini muhafaza etme gayretinde bulunan kimselerdir. Kaynaklarımızda bu kişilerin, muvahhid oldukları, İsa (a.s.)'ın rububiyyetini değil ubudiyetini kabul ettikleri, İsa (a.s.)'ın dinine sarıldıkları, sadece İncil'e inanıp bunun dışındakileri reddettikleri de söylenir.[126] Câbirî, Rasûlullah'ın Hırakl'e gönderdiği davet mektubunda Aryusilerden bahsetmiş olmasının, bunlara önem verdiğini, bunların muvahhid vasıflarının farkında olduğunu gösterdiğini söyler.[127] Mektupta, sözü edilen grupların vebalinin yöneticilere olacağının belirtilmesi dikkat çekicidir. Bu, Rasûlullah'ın esasında hedefinde olan kişilerin tasdike hazır olduğunu ve yöneticilerin buna engel çıkarmaması gerektiğini gösterir. Şayet yöneticiler bu yolu açarsa bu insanların da önünü açtıkları için sevaba gireceklerdir.

Rûm imparatorunun Rasûlullah'a gönderdiği rivayet edilen cevap mektubu da tasdik açısından önem arz etmektedir. Aşağıda da görüleceği üzere mektupta, hükümdar, Rasûlullah'ın İncil'de müjdelendiğini söylemektedir. Mektup şöyledir:

> "Îsâ'nın müjdelediği Allah'ın elçisi Ahmed'e Rum Hükümdarı Kayser'den,
>
> Mektubun elçinle bana geldi. Senin Allah'ın elçisi olduğuna şehadet ederim. Seni elimizdeki İncil'de buluyoruz. Seni bize Îsâ bin Meryem

124 Âl-i İmrân 3/64.

125 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 332-333; a.g.m., el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 122.

126 Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-Âsâr, V, 232.

127 Cabirî, s. 79; http://www.alarabiya.net/views/2006/02/07/20914.html

müjdeledi. Ben Rum'u sana inanmaya çağırdım, kabul etmediler, şayet bana itaat etseydiler, onlar için iyi olurdu. Yanında olmayı, sana hizmet etmeyi ve ayaklarını yıkamayı isterdim."[128]

d. Konstantiniyye'deki Rum Patriğine Mektup

"Dugâturu'l-Uskufa,

Selâm iman edene... Hiç şüphesiz îsâ b. Meryem (a.s.), Allah'ın temiz Meryem'e ilkâ ettiği ruhu ve kelimesidir. Ben, Allah'a, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene, Musa'ya ve İsa'ya verilene inanıyorum. Nebilere Rablerinden ne verilmişse hepsine inanıyorum. Biz, hiç birini diğerinden ayırmayız. Biz Allah'a teslim olmuş kimseleriz". Selâm hidayete tâbi olanlara."[129]

Tasdik Açısından Mektubun Tahlili

Rasûlullah'ın, Dıhyetü'l-kelbî vasıtasıyla, Bizans imparatoru Heraklyus'un yanı sıra, Bizans'ın Konstantiniyye'deki başpapazı Autocrator'a (Arapça ifadesiyle Dugâtur, Dagâtur, Bugâtur veya Tegatur) gönderdiği rivayet edilen yukarıdaki mektup da tasdik açısından önem taşımaktadır.

Rasûlullah, bir Hıristiyan olan Dugâtur'a, Îsâ'nın, Allah'ın temiz Meryem'e ilka ettiği ruhu ve kelimesi[130] olduğunu hatırlatır. Yine Rasûlullah mektupta, Allah'a ve kendisinden önceki tüm nebilere indirilenlere iman ettiğini[131] bildirir. Bunlar, Dugâtur'un reddedemeyeceği, tasdik etmek zorunda olduğu ve Kur'ân'da yer alan gerçeklerdir.

Yine şayet rivayetler doğruysa, Dugâtur mektubu okuyunca elçiye, "Bana Kur'ân'dan bir sûre yaz" der. Kelbî ona bir sûre yazınca Dugâtur, "Bu, bildiğimiz Allah'ın kitabı" der ve Müslüman olur.[132]

---

128 Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 124.

129 Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 128-129.

130 Nisâ 4/171.

131 Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/84.

132 Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 128.

e. Eyle Piskoposuna ve Halkına Mektup

> "Mar Yuhanna bin Ru'be ve Eyle halkının önderlerine. Siz esenliktesiniz. Kendinden başka tanrı olmayan Allah'a hamdimi size iletirim… Ben, Allah'ın gerçek elçisiyim. Allah'a, kitaplarına, peygamberlerine, Meryem oğlu Mesih'in Allah'ın kelimesi ve Allah'ın elçisi olduğuna inanırım…."[133]

Tasdik Açısından Mektubun Tahlili

Benzer mektuplarda olduğu gibi, bu mektupta da, Rasûlullah'ın, muhataplarına Îsâ ile ilgili Kur'ân temelli bazı gerçekleri hatırlatması onun musaddık vasfına vurgu anlamı taşımaktadır.

f. Maân Âmili Ferve b. Amr'ın Rasûlullah'a mektubu

Akabe körfeziyle Yenbû arasında kalan Rum bölgesinde Gassânilerin valisi olan Ferve b. Amr, Rasûlullah'a, Tebük seferi öncesinde, tebaasından Mes'ûd b. Sa'd aracılığıyla müslüman olduğunu bildiren bir mektup göndermiştir.[134] Rivayet edilen mektup şöyledir:

"Muhammed Rasûlullah'a:

> İslam'ı kabul ve tasdik ediyorum. Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in onun elçisi olduğuna, senin Meryem oğlu İsa'nın (a.s.) müjdelediği kişi olduğuna tanıklık ederim."[135]

Ferve b. Amr'ın yukarıdaki mektubuna, Rasûlullah'ın, ona kendisini düzeltmesi, Allah'a ve rasûlüne itaat etmesi, namaz kılıp zekât vermesi durumunda Allah'ın kendisini doğru yola ileteceğini bildirir bir cevap mektubu gönderdiği de rivayet edilir.[136] Mektupta, Ferve'nin, Müslüman olmasının sebebi olarak, Rasûlullah'ın, Îsâ'nın müjdelediği nebî olduğuna tanıklık etmesi, tasdik kavramı açısından önemlidir. Rivayet doğruysa, Müslüman olma kararını sorgulamak için Fevre'yi huzuruna çağıran Gas-

133 Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 129.

134 Mehmet Aykaç, "Ferve b. Amr", DİA, XII, 414-415.

135 Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 139.

136 Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 139-140.

sân meliki Hâris b. Ebû Şemr el-Gassânî'ye, Fevre'nin, "Îsâ'nın kendisinden sonra geleceğini müjdelediği nebînin Muhammed olduğunu sen de pekâlâ biliyorsun. Fakat hükümdarlığının elinden gideceğinden korkarak bunu açıklamıyorsun." şeklinde cevap vermesi[137] de önemlidir.

g. Kıptların Büyüğü Mukavkıs'a Mektup

> "Bismillâhirrahmânirrahîm.
>
> Allah'ın kulu ve elçisi Muhammed'den Kobt'un Büyüğü Mukavkıs'a.
>
> Selâm hidayete tâbi olanlara.
>
> Seni İslâm'a çağırıyorum. Müslüman ol, kurtul. Allah da sana ecrini iki kere versin. Eğer yüz çevirirsen, Kıbt'ın günahı senindir.
>
> De ki: 'Ey Kitap ehli! Size göre de bize göre de doğru olan söze gelin; Allah'tan başkasına kul olmayalım. Ona hiç bir şeyi ortak koşmayalım. Hiçbirimiz, Allah'tan önce birilerini rabler edinmesin'. Eğer yüz çevirirlerse deyin ki: 'Şahit olun, biz teslim olmuş kimseleriz.'[138]"[139]

Tasdik Açısından Mektubun Tahlili

Bizans imparatoru Heraklius tarafından dini görevinin yanında mali, mülki ve askeri yetkilerle donatılarak Mısır'a tayin edilen Mukavkıs'ın dini konularda bilgili biri olduğu anlaşılmaktadır. Heraklius'un, monotheletismus (İsâ'da bir tek iradenin varlığı) inancını yayması amacıyla görevlendirdiği patriklerden biri olduğu söylenen[140] Mukavkıs'a gönderilen yukarıdaki mektubun içeriği de onun Ehl-i Kitap olduğunu göstermektedir.

---

137 Mehmet Aykaç, "Ferve b. Amr", DİA, XII, 415.

138 Âl-i İmrân 3/64.

139 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 315-316; a.g.m., el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 152; a.g.m., Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu, s. 83 vd.

140 Nadir Özkuyumcu, "Mukavkıs", DİA, XXXI, 137. Muhammed Hamidullah, Mukavkıs'ın bir patrik mi yoksa sıradan bir siyasi lider mi olduğunun bilinmediğini, Kıptî olması dolayısıyla monofizit (tek tanrıya inanıyor) olabileceğini söylüyor. Bkz. a.g.m., İslam Peygamberi, I, 322; a.g.m., Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu, s. 90.

Rasûlullah'ın Mukavkıs'a gönderdiği davet mektubunda geçen "Kıpt" ifadesinin de, tıpkı Aryusiler gibi muvahhid bir çizgiyi takip eden kişilerle irtibatının olması kuvvetle muhtemeldir.

Mektupta, Âl'i İmrân sûresinin 64. âyetinin yazılması, Rasûlullah'ın, musaddık vasfını vurgulama amaçlıdır.

Rivayetler doğruysa, Rasûlullah'ın mektubunu götüren elçi Hâtib b. Ebî Balta, mektubu Mukavkıs'a verdikten sonra ona, Îsâ'dan, Mûsâ'dan, Firavun'dan bahsetmesi, Mukavkıs'ın da söylenenleri makul bulduğunu söylemesi anlamlıdır. Mukavkıs'ın gönderdiği cevap mektubunda da bu durumu görmekteyiz. Mektup şöyledir:

> "Muhammed bin Abdullah'a Mukavkıs'tan. Selâm.
>
> Mektubunu okudum. Belirttiğini ve çağırdığını anladım. Bir peygamber kaldığını biliyordum; Şam'da çıkacağını sanıyordum. Elçilerine ikramda bulundum. Kobt halkı yanında büyük değeri olan iki cariyeyi ve bir elbiseyi sana gönderdim. Binmen için sana bir katır hediye ettim.
>
> Selâm."[141]

Cevap mektubunda yer alan, "Belirttiğini ve çağırdığını anladım. Bir peygamber kaldığını biliyordum." ifadeleri çok önemlidir. Bu, Ehl-i Kitab'ın, ellerindeki kitaptan hareketle, bir nebî beklentisi içinde olduklarını göstermektedir. Zaten Rasûlullah da gönderdiği mektuplarda hep bu duruma işarette bulunmaktadır.

h. Necran Piskoposlarına Çağrı

> "Muhammed Rasûlullah'tan, Necran piskoposlarına,
>
> İbrahim, İshâk ve Yakub'un tanrısı adıyla. Sizi kullara tapmak yerine Allah'a tapmaya çağırıyorum. Kullara yanaşma (ittifak) yerine, Allah'a yanaşmaya çağırıyorum. Karşı gelirseniz, cizye vardır. (Cizyeyi) kabul etmezseniz, size savaş açarım. Esenlik dilerim."[142]

141 Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 153.

142 Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-siyâsiyye, s. 194.

Tasdik Açısından Mektubun Tahlili

Hicri 8-9. yıllarda gönderildiği rivayet edilen yukarıdaki mektupta, Rasûlullah'ın, İbrahim, İshak ve Yakub'un ilahının adıyla söze başlaması, Hristiyanlara kitaplarını tasdik eden bir nebî olduğunu vurgulama amaçlıdır. Aslında bu, diğer mektuplarda yer alan Âl-i İmrân sûresinin 64. âyetiyle hedeflenenle de örtüşmektedir.

Rivayetlere göre yukarıdaki mektubu alan Necrân Hristiyanları, din adamlarından oluşan bir heyeti Medine'ye Rasûlullah'la görüşmeye gönderdiler. Muhammed Hamidullah'ın, bu heyetin Medine'de Rasûlullah'la yaptıkları görüşmeye dair anlattıkları ilgi çekicidir. Aynen aktarıyoruz:

> "(…) öğleden sonrasının geç saatlerinde, Mescid'de bulunan Muhammed A.S.S.'ın huzuruna çıktılar. Daha sonra kendilerine has ibadetlerini (vakti geldiğinde) yerine getirmek istediler; bunun üzerine Resûlullah dışarı çıkıp Mescid'i onlara bıraktı. "böylece onlar ibâdet için Doğu tarafına döndüler. Bunlar Melkî dîninin Hıristiyanlarıydılar, sadece tutum ve davranışlarında fark vardı. (…) Muhtemelen bazıları Melkî Hıristiyanları, diğerleri ise başka mezheplerdendi. Uzun münakaşalar cereyan etti, pek tabiidir ki bu münakaşalar, hem Hıristiyanlık ve hem de İslâm üzerinde cereyan etmişti. Niçin ve nasıl olduğu bilinmemekle beraber Yahudiler de bu görüşmelerde yer aldılar ve bir ara münakaşa Hıristiyanlarla Yahudiler arasında cereyan etmeye başladı…"[143]

Muhammed Hamidullah, Âl-i İmrân sûresinin ilk 89 âyetinin,[144] Necrân'lı Hristiyanlarla Rasûlullah arasında cereyan eden bu münakaşaların canlı bir hatırası olduğuna dikkat çeker.[145]

Mübâhele (ibtihâl) âyeti olarak bilinen aynı sûrenin 61. âyeti inince Rasûlullah'ın, bu heyete lanetleşme teklif ettiği ancak heyettekilerin bunu

143 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 620.

144 Âyetin meâli şöyledir: "Sana gelen bu bilgiden sonra kim, bu konuda seninle tartışmaya devam ederse de ki; `Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım, sizler ve bizler de buna katılalım, sonra yalvaralım da Allah'ın lânetini yalancıların başına geçirelim."

145 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 620.

kabul etmedikleri rivayet edilir.[146] Rivayetlere göre, Necrân heyeti, Rasûlullah'ın lanetleşme teklifini, emirleri Abdu'l-Mesih'le görüşmüşler, o da onlara, Muhammed'in gönderilmiş bir nebî olduğunun ortada olduğunu, bunu bilmelerine rağmen böyle bir lanetleşmeye girmenin kendilerinin sonu itibariyle bir felaket olacağını söylemiştir.[147]

3. Genel Değerlendirme

Yukarıda, Rasûlullah'ın çeşitli kimselere gönderdiği rivayet olunan bazı davet mektuplarına yer verdik. Bunların arasında, muhatapların göndermiş olduğu rivayet olunan cevap mektupları da yer almaktadır. Bu mektuplara, hadis kaynaklarının yanı sıra tarih kitapları da yer vermektedir. Dahası, bu mektuplardan bazılarının orijinal nüshalarının varlığı günümüzde çoğu kişinin malumudur. Yani aslında, belgesi olan bir durumdan söz ediyoruz diyebiliriz. Bu, Kur'ân'ı hariç tutarsak, sıhhati ve geçerliliği açısından, çok alışık olmadığımız bir durumla karşı karşıyayız demektir. Bizzat vakıanın bize sunduğu bu güveni Kur'ân ve fıtrat da teyit etmektedir.

Neml sûresinin 29 ve 30. âyetlerinde, Sebe Melikesi, ileri gelenlerine, Süleyman (a.s.)'dan bir mektup aldığını ve mektubun "bismillâhirramânirrahîm" şeklinde başladığını duyurur. Bu, Süleyman (a.s.)'ın melikeye ve tebaasına göndermiş olduğu bir davet mektubudur. Mektup besmele ile başlamakta ve onları İslâm'a davet etmektedir. Bu, Rasûlullah'ın göndermiş olduğu mektuplarla şekil ve içerik açısından örtüşmektedir.

Kur'ân'ın pek çok âyetinde Rasûlullah'ın, önceki kitapları tasdik ettiği, yani kendisinin musaddık olduğu bildirilmektedir. Ehl-i Kitab'a hitaben de, Kur'ân'ın ve Rasûlullah'ın bu yönüne dikkat çekilmektedir. Rasûlullah'ın gönderdiği mektuplarda da hep bu yöne vurgu yapılması, Ehl-i Kitab'a, ısr yükümlülüklerinin hatırlatılması anlamlıdır ve bu durum mektupların sıhhatini güçlendirmektedir. Öte yandan Kur'ân'da, Rasûlullah'ın tebliğ görevi olduğu pek çok âyette tekrar edilmekte, onun tüm insanlığa uyarıcı olduğu bildirilmektedir. Bu, onun ulaşamadığı kişi ve bölgelere

146 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 621.

147 İbn Hişâm, Sîratü'n-Nebî, II, 204 vd. Necran Hıristiyanları ile yapılan görüşmeye dair bir çalışma için bkz. Mustafa Fayda, "Hz. Muhammed'in Necranlı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele", AÜİFD, sayı: 2, Ankara, 1975, s. 143 vd.

elçi göndermesinin, mektup yazmasının da tabii hatta gereklilik olduğunu gösterir.

Sonuç olarak davet mektuplarının, başından sonuna dek âyetlerden hareketle yazılmış olması, mektuplarda yer alan neredeyse her kelimenin Kur'ânî bir temelinin bulunması dikkat çekicidir. Bu, rastlantı ve kişisel bir tercihin değil, Rasûlullah'ın musaddık olduğunu göstermek, muhataplara da ısr yükümlülüklerini hatırlatma amacının sonucu olmalıdır. Muhammed Hamidullah, Rasûlullah'ın, va'z-u nasihatte bulunacak misyonerler göndermek yerine, kısa, özlü ve anlaşılır mektuplar yazmayı tercih etmesinin hayret verici bir durum olduğu tespitinde bulunur.[148] Ancak Kur'ân açısından bakıldığında bir nebîden beklenenin de bu olduğu görülür. Çünkü Kur'ân, Ehl-i Kitab'a yapılacak davetin ve onlarla mücadelenin ne şekilde olması gerektiğini detaylı bir şekilde gösterir.

F. Kur'ân'ın İniş Sürecindeki Önemi Açısından Tasdik Kavramı

Yukarıda ele alındığı üzere, tasdik kavramının, Kur'ân'ı ve onun iniş sürecini doğru anlama açısından büyük önemi vardır. Kur'ân, inmeye başladığı ilk günden itibaren kendi meşruiyetini tasdik kavramı üzerinden ortaya koymuştur. Mesela Kur'ân'ın, Allah'ın indirdiği bir vahiy değil, iftira edilerek O'nun adına uydurulan bir kitap olduğu iddiası tasdik kavramına vurgu yapılarak reddedilmiş, Kur'ân'ın vahiy kaynaklı olduğunun ispatı onun önceki kitaplarla arasındaki tasdik ilişkisine dayandırılmıştır. Böylelikle Ehl-i Kitab'a, iki vahiy arasında karşılaştırma yapmaları teklif edilmiştir. Mekkeli müşrikleri de Ehl-i Kitaba yönlendirerek tasdik kavramının bu yönüyle dolaylı olarak onlar için de anlam ifade etmesi sağlanmıştır. Öte yandan Ehl-i Kitabın mucize taleplerine de, Muhammed (s.a.v.)'e vahyedilenlerin, önceki ilahi kitaplardakilerden farklı şeyler olmadığı hatırlatılarak, yani tasdik kavramıyla cevap verilmiştir. Bu, Kur'ân'ın vahiy ürünü, Muhammed (s.a.v.)'in de Allah'ın nebisi olduğunu ortaya koyma yönüyle Kur'ân ile önceki kitaplar arasındaki tasdik ilişkisinin, mucize değerinde olduğunu göstermektedir. Hatta kendisine indirilenlerin kaynağına dair şüphe duyması halinde Ehl-i Kitaba danışabileceğinin söylenmiş olması,

148 Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu, s. 13-14.

tasdik kavramının kişisel tatmin ve güven sağlaması açısından Muhammed (s.a.v.) için de önem taşıdığını göstermektedir.

Tasdik, tarih boyunca nebî beklentisi içerisinde olan tüm ümmetlerin mensuplarını, beklenen bir nebîye tâbî olmama ile yalancı birinin peşine takılıp gitme ihtimali arasındaki gerilimden kurtaran yegâne ölçüt olmuştur. Bu durumda, ellerindeki kitabı tasdik eden rasuller geldiğinde insanların onlara karşı çıkışlarının tek sebebinin de görmezden gelmek olduğu sonucuna tasdik kavramıyla ulaşılmaktadır.

Tasdik kavramı, sadece Muhammed (s.a.v.)'ın davet mektuplarındaki muhteva ve üslubu şekillendirmekle kalmamış, kıyamete dek yapılacak davet yöntemini de belirlemiş olmaktadır.

Tasdik, sadece son şeriatın önceki şeriatlerle süreç içerisindeki ilişkisini göstermekle kalmamış, son şeriatın öncekilerin yerine kademe kademe geçişini de sağlamış, böylelikle şeriattaki süreklilik ve devamlılığın nasıl sağlandığını anlamamıza yardımcı olmuştur. Bu, Kur'ân'ın iniş sürecinde yürürlükte olan/olması gereken bir şeriatın olduğunu göstermesi açısından da çok mühimdir. Çünkü tasdik kavramı, öncesi olmayan bir din ve kapkaranlık bir Mekke algısını reddederek doğru siyer algısının oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Özetle...

1. Tasdik, Kur'ân'ı ve onun iniş sürecini doğru anlamada önem arzeden kavramlardan biridir.
2. Tasdik kavramı, tefsir, kelam mantık ve belagat kitaplarında, Kur'ân'ın ona atfettiği anlam ve önemin epey uzağında bir kullanım alanına sahip olmuştur.
3. Tasdik kelimesi Kur'ân'da iki yerde, Kur'ân'ın önceki kitapları onaylaması anlamında geçer.
4. Tasdik kavramıyla aynı kökten gelen musaddık kelimesi de onaylayan anlamında bir iki istisnası dışında kitabın ya da rasûlün sıfatı ya da hâli olarak Kur'ân'da geçer.
5. Tasdik kavramıyla çok yakın ilişkisi olan "ısr" kavramı Âl-i İmrân sûresinin 81. âyeti başta olmak üzere çeşitli âyetlerde geçmekte

ve Ehl-i Kitap kişilere yüklenen, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasûle inanma ve yardım etme sorumluluğu anlamına gelmektedir. Ancak gelenekte ısr'ın bu önemli anlamı görülememiştir.

6. Pek çok âyet ısr kavramı düşünülerek okunduğunda tasdik kavramının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Hadîd sûresinin geneli buna örnek gösterilebilir.

7. Ehl-i Kitabın mucize taleplerine karşı sürekli Kur'ân'ın musaddik vasfına atıfta bulunulmuştur.

8. İlahi kitaplar arasındaki tasdik vasfını önemseyenler için bu vasıf, sonra gelen nebiye tabi olma yolunu kolaylaştırmıştır.

9. Rasûlullah da davet mektuplarında kendisinin ve Kur'ân'ın musaddik vasfına atıfta bulunmuştur.

10. Tasdik, bugün de Ehl-i Kitapla aramızdaki ilişkileri şekillendiren önemli bir ilke olarak ele alınmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEBYİN

A. Giriş

Kur'ân'ı ve onun iniş sürecini doğru anlamada önemli gördüğümüz kavramlardan birisi de "tebyin"dir. Bu bölümde tebyin kavramının gelenekte ne şekilde ele alındığına kısaca değindikten sonra bu kelimenin Kur'ân'daki kullanımlarını tespit etmeye çalışacak, sonrasında da bu kavramın konumuz açısından önemine değineceğiz. Ancak tüm bunlardan önce kelimenin kökenine ve kullanım alanlarına dair kısa bir bilgi vermek istiyoruz.

Tebyin [التبيين] Kelimesinin Anlamı

"Tebyîn = التبيين" kelimesi "b-y-n = ب ي ن" kök harflerinden oluşan "بانَ , يبين" fiilinin tef'îl (تفعيل) kalıbından mastardır. O halde "بانَ" fiilini ele alarak konuya başlayabiliriz. "بانَ , يبين" fiili "ortaya çıkmak, belirmek, açık-seçik olmak, açıklamak" anlamına gelir ve mastarı "بَيان = beyân"dır.[1] Dolayısıyla "beyan", "ayrılmak ve açığa/ortaya çıkmak" anlamına gelir. Aralarında benzerlik olan şeylerden biri diğerlerinden ayrıldığında ortaya çıkmış, böylece açık-seçik hale gelmiş olur. "Beyân" kelimesi Arapçada ayrıca, "başka bir şeyin açıklanması ve ortaya çıkmasına vesile olan şey" anlamında isim olarak kullanılır. Nitekim belâgat ve tefsir usûlünde beyân, "bir ifadenin yahut bir konunun açıklığa kavuşturulmasına vesile olan şeyler" anlamında terim olarak kullanılır.

"Beyân" ile "tebyîn", "bir şeyi ortaya çıkartmak ve açıklamak" yönüyle anlamdaştır. "Tebyîn", müteaddi/geçişli yani "açıklığa kavuşturmak" anlamının yanı sıra lazım/geçişsiz yani "açıklığa kavuşmak" anlamında kullanılırken "beyân" da lazım/geçişsiz yani "açıklığa kavuşmak" anlamının yanı sıra müteaddi/geçişli yani "açıklığa kavuşturmak" anlamında da kullanılır.[2] Fıkıh usûlünde de beyânın, bakış açısına göre a. açıklama işi, b. açıklama vasıtası ve c. bu işlemin sonucu olmak üzere üç farklı anlamda kullanılmasının ve bazıları tarafından "ızhâr" bazıları tarafından da "zuhûr" anlamına vurgu yapılmasının da[3] kelimenin yukarıdaki anlam genişliğiyle bağlantısı olmalıdır.

---

1 Cevherî, es-Sıhâh, "b-y-n" md. Fahrettin Râzî, beyân kelimesinin, fiilin tefîl kalıbından yani tebyîn kelimesinden türemiş bir isim olduğunu söyler ve şu örnekleri verir: "كلم يكلم تكليما وكلاما", "اذن يؤذن تأذينا وأذانا" a.g.m., el-Mahsûl, III, 226.

2 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, "b-y-n" md.

3 Serahsî, Usûl, I, 26; İbrahim Kâfî Dönmez, DİA, "Beyan", VI, 23 vd.; Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I, 26-27; Davut İltaş, Fıkıh Usulünde Mütekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı, s. 310-311.

"B-y-n" fiilinin kökünde, "bir şeyden ayrılma (vasl)" anlamı olmasından hareketle,[4] bir şeyin açıkça ortaya çıkmasının ve belirginliğinin, onun etrafındaki şeylerden ayrılması ve bağlantılı olduğu unsurlardan ayrıştırılması anlamına geleceğine de dikkat çekilir.[5] Müfessir Fahrettin Râzî, tebyîn kelimesinin, bir şeyin gizli halden açığa çıkma durumu olduğunu, bunun da bir şeyin, onu çevreleyen ve kafa karışıklığına sebebiyet veren şeylerden ayırt edilmesiyle gerçekleştiğini söyler.[6] O, usûl eserinde de "mübeyyin" kelimesine, "bir şeyi benzerlerinden ayıran şey" anlamı verir.[7]

B. Tebyîn Kavramının Gelenekte Ele Alınışı

Tebyin kavramı genelde beyan çerçevesinde tefsir, fıkıh usûlü ve belâgat eserlerinde ele alınmaktadır. Tefsir eserlerinde tebyin kelimesi, çoğu zaman kelimenin çeşitli kalıplarda geçtiği âyetlerin tefsiri, bazen de tertîl, tasrîf, tefsîr kelimeleri ile irtibatı vesilesiyle geçer.[8] Mesela Furkân sûresinin 32. âyetinde geçen "tertîl" kelimesinin "tefsîr" ve "tebyîn",[9] Yunus 37. âyette geçen "tafsîl" kelimesinin "tebyîn"[10] anlamına geldiği; Nisâ 94. âyette geçen "فَتَبَيَّنُوا = fetebeyyenû" ifadesinin "فتثبتوا = fetesebbetû" şeklinde bir kıraati olduğu ve burada geçen "tebyîn"in "tesbît" anlamına geldiği;[11] İsrâ sûresinin 41. âyetinde geçen "صَرَّفْنَا = sarrafnâ" ifadesiyle ilgili olarak "tasrîf" kelimesinin "tebyîn" kelimesinden kinaye olduğu;[12] En'âm sûresinin 105. âyetinde geçen "وَلِنُبَيِّنَهُ = velinübeyyinehû" ifadesi bağlamında da "tebyîn"in "tasrîf" anlamına geldiği ya da "tasrîf"in amacı/sonucu olduğu

4 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, "b-y-n" maddesi.

5 Bekir Topaloğlu, DİA, "Beyyine", VI, 96; Câbirî, Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı, Kitabevi, İstanbul, trc. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, İstanbul, 2001, s. 23.

6 Razî, Tefsîr, I, 141.

7 Razî, el-Mahsûl, III, 226.

8 Tebyin kelimesinin sözlüklerde de Tafsîl (التَّفصيل), telhîs (التَّلْخِيصُ), tertîl, ta'rîb (التَّعْرِيب), îzâh (والإيضاح) kelimeleri ile irtibatından bahsedilir. Bkz. Râzî, Muhtâru's-sıhâh "f-s-l", "l-h-s" md.; İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "f-s-l", "l-h-s", "r-t-l" md.; Zebîdî, Tâcü'l-'arûs, "f-s-l", "l-h-s", "a-r-b" md.; Cevherî, es-Sıhâh, "l-h-s" md.; Mahmud b. Ahmed ez-Zencânî, Tehzîbü's-Sıhâh, Mısır, trs., "r-t-l" md.

9 Taberî, Tefsîr, IX, 387; Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyân, VII, 132.; Hâzin, Tefsîr, V, 101.

10 Sem'ânî, Tefsîr, II, 383.

11 Râzî, Tefsîr, IV, 189.

12 Râzî, Tefsîr, VII, 345.

söylenir.[13] Öte yandan bazı âyetlerde geçen "tasrîf" kelimesinin "tebyîn"le tefsir edildiği de görülür.[14] Yine tefsirlerde aynı kökten isim olan "mübîn" kelimesinin geçtiği âyetlerin ele alındığı yerlerde, Kur'ân'ın mübîn olmasının, insanların ihtiyaç duydukları her şeyi tebyin etmesi anlamına geldiği[15] söylenir.

Beyân kelimesinin terim olarak usûl eserlerindeki en erken kayıtlarından biri İmam Şâfi'î (ö. 204/820)'nin er-Risâle isimli eserinde yer alır. O, beyân kelimesini, hükümlerin açıklanış keyfiyeti açısından farklılıklar taşısa da kelamın muhataplar için bir açıklama olması yönüyle bir üst kavram olarak kullanır. Yani her türlü kelam, mükellefler için bir beyân anlamı taşır. Kur'ân'ın ayrıntıya girmeden birtakım ahkâmı emreden âyetlerinden, hiçbir tarafa çekilemeyecek kadar net sayısal ifadeler içeren âyetler; Sünnetin âyetler hakkında yaptığı açıklamalardan, doğrudan Sünnetin koyduğu hükümler hatta ictihadla ulaşılan hükümler dahi ona göre beyân kapsamındadır.[16]

Fıkıh usûlünde tebyîn, genelde beyân kelimesiyle, manadaki kapalılığı gidermek yahut hükümlerin Allah tarafından açıklanma keyfiyetini ifade etmek için kullanılır. Beyân fukaha metoduna göre beş kısma ayrılır. Mecaz veya husus ihtimallerine açık olan lafzı, bu ihtimalleri kaldırarak güçlendiren açıklamaya "beyân-ı takrîr" denir. Mücmel lafız söz konusu olduğunda şârî; hafî ve müşkil lafız söz konusu olduğunda müctehid tarafından yapılan açıklamalara "beyân-ı tefsir" denir. Tahsis, istisna, bedel, sıfat, gaye ve şart gibi unsurlarla yapılan açıklamaya "beyân-ı tağyir", nesihle yapılana ise "beyân-ı tebdil" denir. Ayrıca mantûk hükmünde meskûtun anh'ın devreye sokulması şekliyle olduğu gibi, dil kurallarıyla ulaşılan açıklamalara da "beyân-ı zaruret" denir.[17] Mütekkelim metoduna göre lafız, açıklamaya ihtiyaç duymayacak kadar açıksa "mübeyyen" ismini alır. Ancak bu ekolde mübeyyen lafzın kullanıldığı ikinci bir alan daha

13 Beydâvî, Tefsîr, 1, 510; İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, III, 101; İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-beyân, III, 82.

14 Taberî, Tefsîr, V, 519; İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr III, 100.

15 Sa'dî, Teysîru'l-Kerîm, I, 611.

16 Muhammed b. İdris Şâfiî (ö. 204/820), er-Risâle, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, el-Mektebetü'l-ılmiyye, Beyrût, trs., s. 21.

17 İbrahim Kâfi Dönmez, "Beyan", DİA, VI, 23. vd.

vardır ki bu da mücmel iken açıklama yapılmak suretiyle açık hale gelmiş lafız anlamındadır. İşte böyle bir lafzı mübeyyen hale getirmenin yolları bu ekolde beyân başlığı altında ele alınır ve açıklamaya ihtiyacı olan lafzı açık hale getiren söz ve fiiller beyân olarak adlandırılır.[18]

Beyân, belagatta da bir anlamı değişik yollarla ifade etmenin usûl ve kaidelerinden bahseden bir ilim dalının ismi olarak kullanılır. Mesela bir kimsenin cesur olduğunu ifade etmek için "o cesurdur", "o cesarette aslan gibidir", "o aslan gibidir", "o aslandır" gibi birbirinden açıklık ve etki yönüyle farklılaşan çeşitli ifade biçimleri kullanılır. İşte beyân ilmi, kişiye farklı söz ve usullerle meramını iyi ifade edebilme melekesi kazandıran teşbih, mecaz, istiare ve kinaye gibi edebi sanatları konu edinen ilim dalıdır.[19]

C. Kur'ân'da Tebyîn Kavramı

1. Giriş

Kur'ân'da "b-y-n" kökünden türeyen fiil ve isimler sıklıkla kullanılır. Fiilin Kur'ân'da tef'îl babıyla, Allah'a ve insanlara nispet edilmek suretiyle iki yönlü kullanımı vardır. Allah'a nispet edilerek, insanların akletmeleri, hidayete ermeleri, korunmaları, tefekkür, tezekkür ve şükretmeleri için Allah'ın âyetleri tebyîn etmesi (بَيَّنَّا/ نُبَيِّن/ يُبَيِّنُ);[20] insanlara nispet edilerek de, ihtilafa düştükleri hususlar da dahil insanlara indirilenin kendilerine rasuller tarafından tebyîn edilmesi anlamında kullanılır. Aynı kullanım Kur'ân'da, Ehl-i Kitab'a nispet edilerek, Allah'ın yaptığı açıklamaları insanlara tebyîn edip gizlememelerine dair kendilerinden alınan misakın hatırlatılması ve bu ahde vefa göstermeyip Allah tarafından açık bir şekilde indirilenleri insanlardan gizlemelerinden bahsedilirken görülür (بَيَّنُوا / لِتُبَيِّنَ / لَتُبَيِّنُنَّهُ).[21] Fiil üç âyette ise, insanların açıklama ve detaylandırma taleplerini ifade için kul-

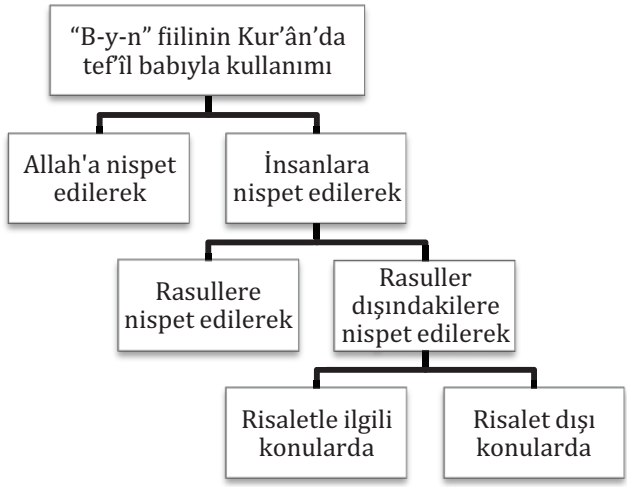
18 Davut İltaş, Fıkıh Usulünde Mütekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı, s. 310 vd.

19 Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Beyân", DİA, VI, 22.

20 Bakara 2/118, 187, 219, 221; Âl-i İmrân 3/103, 118; Mâide 5/75, 89; Hadîd 57/17.

21 Bakara 2/159-160; Âl-i İmrân 3/187; Nahl 16/44, 64; Mâide 5/15; Zuhruf 43/63.

lanılır (يُبَيِّنُ).[22] Bunu yanda şöyle gösterebiliriz:

Fiil ayrıca Kur'ân'da, "tefe'ul" babından, ortaya çıkmak anlamında kullanılmaktadır.[23] Bu yönlü kullanım, "tef'îl" babındaki kullanımda da olduğu gibi, gerçeğin, onu çevreleyen diğer şeylerden sıyrılması ve apaçık ortaya çıkması anlamındadır. Mesela Bakara sûresinin 256. âyetinde doğru ile eğrinin birbirinden ayrılması (قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ) böyle bir kullanıma örnektir. Öte yandan bir şeyin açık hale gelmesi anlamayı mümkün kılacağı için,[24] bu aynı zamanda kişiye sorumluluk getirir.[25] Fiilin Kur'ân'da, "tefe'ul" babından iki yerde "فَتَبَيَّنُوا = İyice araştırın" şeklindeki kullanımı da[26] bir şeyi, kafa karışıklığına sebebiyet verecek şeylerden arındırarak ortaya çıkarma anlamıyla örtüşmektedir. Nitekim sözü edilen iki âyetteki kullanımın tespit anlamına geldiği hatta "فتثبتوا = tespit edin" şeklinde bir kıraatten bahsedildiği söylenir.[27]

Kur'ân'da üç yerde geçen "beyân = بَيَانٌ" kelimesi bir âyette, yalanlayanların akıbetlerinin ne olduğunu görmek için yeryüzünde gezme tavsiyesinde bulunulduktan sonra bu gezinin insanlar için bir açıklama (beyân) olduğunu,[28] bir âyette de, Allah'ın insanı yarattığı ve ona beyanı öğrettiğini

22 Bakara 2/68, 69, 70.

23 Bakara 2/109, 259; Nisâ 4/115.

24 İbrahim 14/54; Tevbe 9/43.

25 Tevbe 9/114.

26 Nisâ 4/94; Hucûrât 49/6.

27 Razi, Tefsîr, IV, 189.

28 Âl-i İmrân 3/138.

bildirmek üzere kullanılmıştır.[29] Diğer bir kullanımda ise Allah'ın, beyanı üzerine aldığından bahsedilmektedir.[30] Bir yerde geçen "tibyân = تِبْيَانًا" kelimesi ise Kitab'ın her şeyi açıklama özelliği bağlamında kullanılmaktadır.[31] "Beyyine = بَيِّنَةٍ" kelimesi Kur'ân'da, kişiye sorumluluk yükleyecek derecede açık delil anlamında mucizenin sıfatı,[32] âyet ve Kitab,[33] önceki suhuflardakiler,[34] helak edilenlerin sonrakiler için taşıdığı ders[35] ve hevanın mukabili[36] olarak kullanılır. Kelimenin çoğulu olan "beyyinât = الْبَيِّنَاتِ" da aynı anlamda Kur'ân'da çoğunlukla âyetlerin sıfatı olarak kullanılır.[37] Yine üç yerde geçen "mübeyyinât = مُبَيِّنَاتٍ" kelimesi de âyetlerin sıfatı olarak kullanılır.[38] Kelimenin müfret hali olan "mübeyyine = مُبَيِّنَةٍ" kelimesi de, şüphe taşımayacak şekilde delillendirilmiş şey anlamında üç yerde geçer.[39] Açık ve açıklayan anlamına gelen[40] "mübîn = مُبِينٍ" kelimesi bu anlamlarla örtüşen bir şekilde Kur'ân'da, "şeytan, dalâl, Kitap, Kur'ân, belağ, sihir, sâhir, fevz, su'bân, nezir, sultan, şihab, imam, hasım, lisan, hüsran, ifk, hak, şey', fazl, ğavî, belâ, zâlim, kâfir, kefûr, nûr, rasûl, duhân, üfuk, ism, feth" kelimelerinin sıfatı olarak geçer.[41] Bir âyette mübîn kelimesi "gayru" edatı ile birlikte (غَيْرُ مُبِينٍ) "kendini ifade edemeyen" veya "etkisiz" anlamında kullanılır.[42] Bir âyette de "müstebin = الْمُسْتَبِينَ" kelimesi apaçık anlamında Kitab'ın sıfatı olarak geçer.[43]

29 Rahmân 55/4.

30 Kıyâmet 75/19.

31 Nahl 16/89.

32 Bakara 2/211.

33 En'âm 6/57, 157; Hûd 11/17.

34 Tâ Hâ 20/133.

35 Ankebût 29/35.

36 Muhammed 47/14.

37 Muhammed Fuâd Abdulbâkî, el-Mu'cemü'l-müfehres, "beyyinât" md.

38 Nûr 24/34, 46; Talâk 65/11.

39 Nisâ 4/19; Ahzâb 33/30; Talâk 65/1.

40 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, "b-y-n" md.

41 Muhammed Fuâd Abdulbâkî, el-Mu'cemü'l-müfehres, "mübîn" md.

42 Zuhruf 43/18.

43 Saffât 37/117.

Mutlak hâkimin O olması,[44] hükümde ortak tanımamasının[45] doğal sonucu ve insanların O'ndan başkalarına kul olmamaları için[46] Kur'ân'da açıklamaları Allah yapmıştır.[47] Âyetlerin ve Kitab'ın açık/açıklayıcı olduğu bildirilse de gelenekte Muhammed (s.a.v.)'in Kur'ân'ın mübeyyini olduğu kabul edilir. Bu bağlamda Nahl sûresinin 44. âyeti delil getirilir. Tebyin konusunun anlaşılması için öncelikle bu iddianın ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerekir. Bu âyeti müstakil olarak çeşitli açılardan burada değerlendirmeye çalışacağız.

2. Tebyîn Bağlamında Nahl Sûresinin 44. Âyeti

...ve sana da bu Zikr'i indirdik ki kendilerine indirilenin ne olduğunu o insanlara tebyin edesin, belki tefekkür ederler."	...وَاَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

Bu âyeti çeşitli başlıklar altında ele almak istiyoruz.

a. Âyetin Fıkıh Usûlü Eserlerinde Ele Alınış Biçimi

Bu başlık altında, Nahl sûresinin 44. âyetine, ulaşabildiklerimizle sınırlı olmak kaydıyla fıkıh usûlü eserlerinde, hangi konularla ilgili olarak atıfta bulunulduğuna dair genel bir bilgi vermeye çalışacağız.

a.1. Sünnetin Meşrûiyeti ve Mahiyeti

İmam Şâfiî'nin, bir müminin karşılaşabileceği her türlü sorunun çözüm yoluna dair Allah'ın Kitabı'nda bir delil bulunduğu şeklindeki görüşünü temellendirmek için zikrettiği dört âyetten biri Nahl sûresinin 44. âyetidir.[48] İbn Hazm (ö. 456/1064), icmâ ile ilgili bir konuda, dinin hükümlerinin tamamının Kur'ân ve Sünnetten oluştuğunu, bu ikisi dışında üçüncü bir şeyin bulunmadığını söyler ve ilkinin mushafta sabit olan vahiy yani Kur'ân; diğerinin de mushafta bulunmayan vahiy yani Rasûlullah'ın be-

44 Yusuf 12/40.

45 Kehf 18/26.

46 Hûd 11/1-2.

47 Bakara 2/118; Âl-i İmrân 3/118; Hadîd 57/17; Kıyâmet 75/16–19.

48 Şâfiî, er-Risâle, s. 20. Şâfiî'nin zikrettiği diğer âyetler şunlardır: İbrahim 14/1; Nahl 16/89; Şûrâ 42/52.

yanı olduğunu belirtir ve ardından da bu âyeti zikreder.[49] Aşağıda da görüleceği üzere, âyete usûl eserlerinde, Rasûlullah'ın beyan görevi ile ilgili olarak da atıfta bulunulması, âyetin Sünnetin meşrûiyeti için de delil gösterilmesi anlamına gelir. Nitekim günümüz fıkıh usûlü eserlerinde âyete doğrudan Sünnetin meşrûiyeti bağlamında yer verildiği de görülür.[50]

a.2. Beyân

Cessâs, Şâfiî'nin beşli beyan taksimini ele aldığı bölümde, onun, ictihadı da beyan kapsamına sokmasını eleştirir ve Nahl 44. âyetten, ictihadın bir beyan türü olamayacağı bağlamında bahseder.[51] Yine o, bu âyeti delil getirerek beyanın tehirinin caiz olmadığını söyleyenlere, âyetin buna delil olamayacağını, âyette geçen söz konusu beyan ile kastedilenin âyetleri ızhar etmek ve gizlememek olduğunu söyler.[52] Rasûlullah'ın tebliğ ve tebyîn olmak üzere iki görevi olduğunu söyleyen Sem'ânî (ö. 489/1096), beyan görevini bu âyetle delillendirir.[53] Necm 3 ve 4. âyetlerinden hareketle vahyi, "metlüvv" ve "gayr-i metlüvv" olarak ikiye ayıran İbn Hazm, ilkinin Kur'ân, ikincisinin Rasûlullah'tan gelen haberler olduğunu söyleyip Sünnetin bize Allah'ın muradını açıkladığını belirtir ve sonra da bu âyete atıfta bulunur.[54] Yine o, başka bir vesileyle Rasûlullah'ın beyan görevine dair bu âyeti zikreder.[55] Aynı gerekçeyle âyetten Serahsî de bahseder.[56] İbn Hazm, beyanın anlamını ve kapsamını ele aldığı bölümde ise, bu âyetin delil gösterilerek Kur'ân'ın sadece Sünnetle beyan olunabileceği iddiasına karşı çıkar ve beyanın her zaman gayr-i metlüvv vahiyle olmadığını, zaman zaman Kur'ân'ın bizzat yine Kur'ân'la beyan edildiğini söyler ve buna dair deliller ileri sürer. İbn Hazm devamında, bazen de Kur'ân'ın Sünne-

49 Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî İbn Hazm (ö. 456/1064), el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm, Mısır, 1984, IV, 536.

50 Abdülkerim Zeydan, el-Vecîz, Amman, 1994, s. 162; Vehbe ez-Zuhaylî, Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî, Dımaşk, 1986, I, 457; Zekeriyye Berri, Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî, Kahire, 1979, s. 37.

51 Cessâs, el-Füsûl, II, 16.

52 Cessâs, el-Füsûl, II, 53.

53 Sem'ânî, Kavâtı'u'l-edille fi'l-usûl, I, 322.

54 İbn Hazm, el-İhkâm, I, 93.

55 İbn Hazm, el-İhkâm, I, 115.

56 Serahsî, Usûl, II, 27.

tin mücmelini beyan ettiğini, mesela "Sakaleyn" hadisi[57] diye bilinen rivâyette geçen Ehl-i Beyt ifadesinin Ahzâb sûresinin 32 ilâ 34. âyetleri ile açıklandığını söyler.[58] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), İslâm'ın, dâll (delil kaynağı = Allah), delil (Kur'ân), mübeyyin (Rasûl) ve müstedill (delil arayan = ülü'l-ılm) olmak üzere dört unsuru olduğunu rivâyet eder ve mübeyyinin Rasûl olmasını bu âyetle delillendirir.[59] Serahsî, beyanın Şafiîler'in aksine "zuhûr" değil "ızhar" anlamına geldiğini belirttikten sonra bu âyetten hareketle bu görüşünü delillendirmeye çalışır ve âyete göre Rasûlullah'ın insanlara beyanla görevlendirildiğini söyler.[60] Şâtıbî (ö. 790/1388) de çeşitli vesilelerle bu âyete atıfta bulunarak Sünnetin, Kur'ân'ın mücmelini beyan ettiğini söyler.[61]

a.3. Tahsîs

a.3. 1. Kur'ân'ın Kur'ân'ı Tahsîsi

Cessâs, bu âyeti delil getirerek, tahsîsin bir tür beyan olması[62] sebebiyle Kur'ân'ın Kur'ân'la tahsîs edilemeyeceğini, beyan görevinin Rasûlullah'a ait olması sebebiyle tahsîsin ancak Sünnetle olacağını söyleyen bir gruptan bahseder ve onlara cevaben, âyetin, Rasûlullah'ın beyanına ihtiyaç duyulan yerlerle ilgili olduğunu, Allah'ın yaptığı beyanın bu kapsama girmediğini söyler.[63] Cessâs, Kur'ân'ın Kur'ân'ı tahsîsinin caiz olduğunu belirttikten son-

57 Zeyd b. Erkam ve Ebû Saîd el-Hudrî'den yapılan rivâyet şöyledir: "Veda Haccı dönüşünde Rasûlullah, Humm suyu kenarında bir hutbe okudu ve şöyle dedi: "Ey İnsanlar! Ben bir beşerim, Rabbimin elçisinin gelmesi ve benim de bu davete icabetim yaklaşmıştır. Size iki değerli şey bırakıyorum. İlki Allah'ın Kitabı'dır. O'nda hidayet ve ışık vardır. Onda olanları alın ve ona iyi sarılın. İkincisi ise Ehl-i beytimdir. Onlar hakkında size Allah'ı hatırlatırım." Bkz. Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 36-37; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 367, 371; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fadl b. Behram Dârimî (ö. 255/869), Sünenü'd-Dârimî, Beyrut, 1407, Fedâilu'l-Kur'ân, I.

58 İbn Hazm, el-İhkâm I, 78 vd.

59 Ferrâ, el-'Udde fî usûli'l-fıkh, I, 135.

60 Serahsî, Usûl, II, 27.

61 Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati Şâtıbî (ö. 790/1388), el-Muvâfakât fî usûli'ş-şerî'a, Kahire, 1997, IV, 396, 408.

62 Fıkıh usûlünde tahsis beyan ilişkisine dair bkz. Ferhat Koca, İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis, İstanbul, 1996, s. 117 vd. Ayrıca çalışmamızın dördüncü bölümünde nesih-beyân ilişkisine dair de malumat verilmiştir.

63 Cessâs, el-Füsûl, I, 141.

ra, âyette geçen "لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ" ifadesinin bir yönüyle de, âyetlerin Rasûlullah tarafından insanlara tebliğ edilmesi, ortaya çıkartılması (ızhâr) ve gizlenmemesi anlamına gelebileceğini hatırlatır.[64] Basrî (ö. 436/1044) de bu âyetin Kitab'ın Kitab'ı tahsîsine mani olmadığını söyler.[65] Râzî, bu âyeti delil getirerek yukarıda zikredilen gerekçelerle Kitab'ın Kitab'ı tahsîs edemeyeceğini iddia edenlere, bu iddianın Nahl sûresinin 89. âyetiyle (ونزلنا عليك الكتاب تبيانا لكل شئ) çeliştiğini, zira Rasûlullah'ın, âmm bir âyeti tahsis eden bir başka âyeti (muhassıs) tilavet etmesinin de bir beyan olduğunu söyleyerek cevap verir.[66] Âmidî (ö. 631/1233) de aynı gerekçelerle bu iddiaya karşı çıkar.[67] Sübkî (ö. 756/1355), Zerkeşî (ö. 794/1392), Şevkânî gibi usûlcüler de, Zâhirîler'den bir grubun bu âyeti gerekçe göstererek Kitab'ın Kitab'ı tahsis edemeyeceği görüşünde olduklarını nakletmişlerdir.[68]

a.3.2. Kur'ân'ın Sünneti Tahsîsi

Şîrâzî (ö. 476/1083), Nahl 44. âyeti delil getirerek Kur'ân'ın mübeyyininin Sünnet olduğu gerekçesiyle Sünnetin Kitap'la tahsîs edilemeyeceğini söyleyenlerden[69] bahsetmekte, cevaben de âyetteki beyanla, Kur'ân'ın beyana ihtiyaç duyulan kısımlarının kastedildiğini, ya da kastedilenin âyetleri ortaya çıkarma (ızhâr) olabileceğini, nitekim Kur'ân'ın tamamının ızhâr edilmesinin gerekmesine rağmen tamamının tahsîse ihtiyacının olmamasının da bu ihtimali güçlendirdiğini söyler.[70] Âmidî, âyetten hareketle, beyan edilenin asl; beyan edenin fer' olduğunu, şayet Kur'ân'ın Sünneti beyan ettiği kabul edilecek olursa Sünnetin asl; Kur'ân'ın fer' olacağı gerekçesiyle Sünnetin Kitap'la tahsis edilemeyeceği görüşünde olanlardan

64 Cessâs, el-Füsûl, I, 143.

65 Ebu'l-Huseyn el-Basrî (ö. 436/1044), el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh, Beyrut, 1403, I, 255.

66 Râzî, el-Mahsûl, III, 78.

67 Âmidî, el-İhkâm, II, 319.

68 Takıyuddin eb'i-Hasen Ali b. Abdi'l-Kâfî es-Sübki (ö. 756/1355), el-İbhâc fî şerhı'l-Minhâc, Beyrut, 1995, II, 169; Zerkeşî, el-Bahru'l-muhît, IV, 478; Şevkânî, İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkîki'l-hakki min 'ılmi'l-usûl, Kahire, 2006, I, 447.

69 Bu iddianın sahipleri hakkında bkz. Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, (ö. 620/1223), Ravdatü'n-nâzır ve cennetü'l-menâzır, Beyrut, 2002, II, 67; Şevkânî, İrşâdü'l-fühûl, I, 448.

70 Şîrâzî, et-Tebsıra, Dımeşk, 1403, s. 136.

bahseder.[71] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, yukarıda geçen iddiaya, âyetteki beyandan muradın tebliğ olduğunu, dolayısıyla Sünnetin Kur'ân'la tahsîsinin ve aynı şekilde Sünnetin mücmelinin Kur'ân'la tefsirinin caiz olduğunu söyleyerek cevap verir.[72] Bir başka yerde de, Sünnetin Kur'ân'ı tahsîsi caiz olunca, Kur'ân'ın da Sünneti tahsîsinin evleviyetle caiz olduğunu söyledikten sonra, sözü edilen âyeti gerekçe göstererek buna karşı çıkanlara, âyetteki beyandan kastedilenin tahsîs değil ızhâr yani tüm âyetlerin beyan edilmesi olduğunu, tüm âyetlerin ızhâra ihtiyaç duymasına rağmen tahsîse ihtiyaç duymadıklarını hatırlatır.[73] Âyette, söz ve fiilleri arasında ayırım gözetilmemesi sebebiyle Rasûlullah'ın fiillerinin de tahsis edici (muhassıs) olduğu[74] ve yine bu âyetten hareketle Sünnetin Sünneti tahsîs edebileceği de söylenir.[75]

a.4. Nesih

a.4.1. Kur'ân'ın Sünneti Neshi

Nahl sûresinin 44. âyetini ileri sürerek beyan görevinin Rasûlullah'a ait olması sebebiyle Kitab'ın beyan yapamayacağını söyleyenlere Cessâs, âyetle ilgili iki ihtimalden bahseder. İlki, âyetteki beyan ile kastedilenin "ızhâr" ve "gizlememe" olduğudur. Bu durumda beyana ihtiyaç olsun veya olmasın âyette geçen beyan Kur'ân'ın tamamı için geçerlidir. Bu, "Ey Rasûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et = يَآ اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ"[76] anlamındadır. İkinci ihtimal, âyetteki beyan ile kastedilenin, Rasûlullah'ın beyanına ihtiyaç duyulan şeylerle ilgili olmasıdır. Cessâs ilk ihtimalin ele alınması durumunda bunun, Yüce Allah'ın, Sünneti nesh eden âyet indirmesine engel olmadığını, bu durumda âyetin insanlara beyanın ızhâr edilmesi anlamına geleceğini söyler. İkinci ihtimalin ele alınması durumunda da, bunun Nebî'nin, Kitab'ın mücmelini beyan etme görevinin olmasının, Sünnetin Kur'ân'la neshine engel olmayacağını, bu durumda Kur'ân'ın da

71 Âmidî, el-İhkâm, II, 321.

72 Ferrâ, el-'Udde, III, 806.

73 Ferrâ, el-'Udde, II, 571-572.

74 Şîrâzî, et-Tebsıra, s. 247.

75 Âmidî, el-İhkâm, II, 321

76 Mâide 5/67.

Sünneti beyan etmesinin mümkün olacağını söyler.[77] Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Şâfiî'nin, Kitab'ın ancak Kitap'la nesholunabileceğine dair görüşünü aktardıktan sonra bu âyete atıfta bulunarak, Kitab'ın Sünneti neshetmesi durumunda Kur'ân'ın Sünneti beyan etmiş olacağı gerekçesiyle Kitab'ın Sünneti neshine karşı çıkanlardan bahseder.[78] Râzî, âyetten hareketle, nesihle ilgili olarak, nesh edenin (nâsih) neshedilenin (mensûh) hükmünü beyan ettiği ve Kur'ân'ın Sünnetin nâsihi olması durumunda bunun Kur'ân'ın Sünneti beyan edeceği anlamına geleceğinden dolayı İmam Şâfiî'nin Kur'ân'ın Sünneti neshedemeyeceğine dair görüşünü zikreder ve cevaben, âyetin, Rasûlullah'ın sadece beyan için konuştuğu anlamına gelmeyeceğini söyler.[79] Âmidî, âyeti aynı gerekçe ile delil getirenlere verdiği cevapta, âyetteki beyandan kastedilenin tebliğ olduğunu ve tebliğin Kur'ân'dan olabildiği gibi onun dışından da olabileceğini, dolayısıyla Kur'ân'ın Sünneti neshine bir mani bulunmadığını belirtir.[80] Buhârî de Kur'ân'ın âmm, mücmel, mutlak ifadelerinin bulunduğu dikkate alındığında âyetteki beyan ifadesini, muradı beyandan ziyade tebliğ olarak anlamanın daha doğru olacağını söyler.[81]

a.4.2. Sünnetin Kur'ân'ı Neshi

Basrî, Nahl sûresinin 44. âyetinin, Rasûlullah'ın sözünün beyan olduğuna delâlet ettiğini, Sünnetin neshedilmesi halinde beyan olmaktan çıkacağı gerekçesiyle mütevâtir haberin âhad haberle neshine karşı çıkanlara cevap olarak, Rasûlullah'ın beyan görevinin, Sünnetin Kitap veya yine bir başka Sünnetle neshine mani olmadığını söyler.[82] Basrî, neshin bir hükmü ortadan kaldırma anlamına gelmesi ve bunun da beyan kabul edilemeyeceği gerekçesiyle âyette mübeyyin olarak vasıflandırılan Rasûlullah'ın Sünnetinin Kur'ân'ı neshedemeyeceğini iddia edenlere, hükmün neshedilmesinin, onun kaldırıldığının beyanı olup, bunun tahsîs gibi muradın hitapla beyanı olduğunu, âyette, Rasûlullah'ın mübeyyin vasfının kapsamına neshin de

77 Cessâs, el-Füsûl, II, 334.

78 Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), el-Fakîh ve'l-mütefekkıh, Riyad, 1421, I, 251.

79 Râzî, el-Mahsûl, III, 342-343.

80 Âmidî, el-İhkâm, III, 151-152.

81 Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 350.

82 Basrî, el-Mu'temed, I, 391-392.

dahil edilmesine herhangi bir mani olmadığı şeklinde cevap verir.[83] Şîrâzî, Kur'ân'ın Sünnetle neshedilebileceğinin kabulü halinde aslın fer' ile ortadan kaldırılmış olacağını, bunun da caiz olmadığını söyledikten sonra, âyeti delil getirerek neshin, münezzelin beyanı olduğu gerekçesiyle Sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceğini söyleyenlerden bahseder ve cevaben, âyette geçen beyan ile kastedilenin ızhâr ve tebliğ olduğunu söyler. Şîrâzî, âyette geçen beyanın Kur'ân'ın tamamıyla ilgili olduğunu, oysa neshin Kur'ân'ın tamamı için düşünülemeyeceğini, neshin beyan değil ıskat olduğunu hatırlatır.[84] Râzî, bu âyete dayanarak, neshin bir hükmü ortadan kaldırma (ref') olduğunu ve bunun da beyanın zıddı olduğu gerekçesiyle İmam Şâfiî'nin, Sünnetin Kur'ân'ı neshine karşı olduğunu bildirir.[85] Âmidî, âyete aynı gerekçeyle atıfta bulunanlara cevaben, âyetteki beyan ifadesinin, âmmın ve mücmelin beyanından daha kapsamlı olduğu için ızhâr anlamına hamledilmesi gerektiğini, böylelikle mensûhun ızhârının da âyetin kapsamına gireceğini söyler. Ayrıca neshin beyan olarak kabul edilmemesi durumunda dahi Rasûlullah'ın mübeyyin olarak vasıflandırılmasının onun nâsih olarak vasıflandırılmasına engel teşkil etmeyeceğini belirtir.[86] Cessâs bu âyetten hareketle Sünnetin Kur'ân'ı neshinin caiz olduğunu, zaten neshin, neshedilen hükmün müddetinin beyanı olduğunu, dolayısıyla âyetteki beyanın kapsamına, Kur'ân'ın Sünnetle neshinin de girdiğini söyler. Ayrıca âyette geçen beyanla kastedilenin, âyetlerin ızhâr edilmesi ve gizlenmemesine dair ihtimalin diğer ihtimali geçersiz kılmayacağını hatırlatır.[87] İbn Hazm da, âyetten hareketle Sünnetin Kur'ân'ı neshinin caiz olmadığını söyleyenlere, neshin de beyanın bir türü olduğunu hatırlatır ve mübeyyinin nâsih olamayacağı iddiasının bir delile dayanmadığını söyler.[88] İbn Hazm bir başka eserinde de aynı konuyla ilgili olarak bu defa âyeti Sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceğinin delili olarak zikreder.[89] Serahsî, Kitab'ın Sünnetle neshinin, hükmün ortadan kaldırılması anlamına geldiği, bunun da insanların kendilerine inenle amel edebilmeleri için âyette Rasûlullah'a verilen beyan

83 Basrî, el-Mu'temed, I, 394.

84 Şîrâzî, et-Tebsıra, I, 267.

85 Râzî, el-Mahsûl, III, 350.

86 Âmidî, el-İhkâm, III, 155 vd.

87 Cessâs, el-Füsûl, II, 345.

88 İbn Hazm, el-İhkâm, IV, 507.

89 İbn Hazm, en-Nübzetü'l-kâfiye fî ahkâmi usûli'd-dîn, Beyrut, 1405, s. 42.

görevi ile uyuşmadığı, zira Sünnetin nâsih olması halinde insanların, kendilerine indirilenle değil nâsihle amel etmiş olacakları gerekçesiyle Kitab'ın Sünnetle, Sünnetin de Kitap'la neshedilemeyeceğini söyleyenlerden bahseder.[90] Serahsî sonra Sünnetin Kur'ân'ı neshinin caiz olmasının delillerine geçer ve Nahl sûresinin 44. âyetini zikrederek şöyle der:

> "Âyette kastedilen, gayr-i metlüvv hükmün, metlüvv bir başka hükmün yerini almasıdır. Bu, önceki hükmün yürürlülük süresinin sona erdiğinin, sonraki hükmün ise yürürlüğe girdiğinin beyanıdır. Nesih zaten budur. Âyetteki beyan görevi, hasmın iddia ettiği gibi, Kitab'ın münezzelini beyan değildir. Öyle olsaydı Yüce Allah, "kendilerine indirileni = مَا نُزِّلَ اِلَيهِمْ" değil; "يَآ اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَآ اُنْزِلَ اِلَيكَ مِنْ رَبِّكَ" âyetinde[91] olduğu gibi "sana indirileni = مَا نُزِّلَ اِلَيكَ" derdi. Hükümler bazen metlüv vahiy bazen de gayr-i metlüvv vahiyle indirilir. Gayr-i metlüvv vahiy Rasûlullah'ın Sünnetidir. Çünkü o hevasından konuşmaz. Âyetin sonunda geçen "belki tefekkür ederler = وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ" ifadesi de "şer'î deliller konusunda tefekkür ederler veya Kur'ân'ın nâsihini ve mensûhunu bilirler" demektir."[92]

Sem'ânî, âyete atıfta bulunup, "Sünnet Kitab'ın mübeyyinidir ama Kitab Sünnetin mübeyyini değildir, nasıl bir şey kendi cinsi dışında bir şeyle nesholunamazsa Kitab da Sünnetle nesholunamaz" der.[93]

a.5. Teâruz

İbn Hazm, iki ayrı fakihten fetva isteyen birine, fakihin birinin 'Allah böyle buyurdu', diğerinin de 'Rasûlullah böyle dedi' demesi halinde kişinin Rasûlullah'ın dediğini almasının gerektiğini söyler ve Nahl sûresinin 44. âyetini âyeti zikreder.[94] Şâtıbî ise, Kitap ve Sünnetin teâruzu halinde, mutlak anlamda, Kitab'ın Sünnete takdim edilmeyeceğini iddia edenlere, Sünnetin Kitap üzerine kâdî olmasının onun takdimi anlamına gelmediğini, Sünnetin, Kitab'ın hükümlerinin manalarını şerh ve tefsiri menzi-

90 Serahsî, Usûl, II, 67.

91 Mâide 5/67.

92 Serahsî, Usûl, II, 72.

93 Sem'ânî, Kavâtı'u'l-edille, I, 322.

94 İbn Hazm, el-İhkâm, VI, 310.

lesinde olduğunu hatırlatır ve Nahl sûresinin 44. âyetini zikreder.[95] İbn Emîri'l-Hâcc (ö. 879/1474) da teâruz durumunda Sünnetin Kitab'a takdim edileceğini söyleyenlerin bu âyeti delil getirdiklerini bildirir.[96]

a.6. İctihadın Meşrûiyeti ve Taklidin Zemmi

Cessâs, Nahl 44. âyetin sonunda geçen "وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُون = Belki tefekkür ederler" ifadesinden, taklidin caiz olmadığının anlaşıldığını ve âyette ayrıca tefekkür ve tedebbürün emredildiğini söyler.[97] Başka bir yerde de, âyetin sonunda geçen bu ifadesinin, hakkında nass olmayan konunun, hakkında nass olana hamledilmesi ve bu konuda tefekkür anlamına geldiğinden hareketle âyetin ictihada delâlet ettiğini söyler.[98] Bağdâdî de bu âyeti, Kur'ân'ın şer'î delillerin aslı olduğuna delil getirir.[99]

a.7. Kıyas Re'y ve İctihadın Geçersizliği

İbn Hazm pek çok yerde kıyasın bâtıl olduğuna dair Nahl sûresinin 44. âyetini delil getirir.[100] Çeşitli eserlerde âyetin re'y ve ictihadın geçersizliği bağlamında da kullanıldığı görülmektedir.[101]

a.8. Lafızlarla İlgili Meseleler

Müteşâbih âyetleri anlatırken, müteşâbihin, Kur'ân'ın, üzerinde ihtilafa düşülen hükümler olduğuna dair iddiaya karşı çıkan İbn Hazm, üzerinde ihtilaf edilen konuda, görüşlerin birinin gerçeği temsil ettiğini, gayret edenin doğruya ulaşacağını söyler ve delil olarak Nahl sûresinin 44. âyetini zikreder.[102] Buhârî de müşterek lafzı ele aldığı bölümde, bu âyeti delil göstererek Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinden hareketle âyetlerin sadece muhkem ve

95 Şâtıbî, el-Muvâfakât, IV, 394-395.

96 İbn Emîri'l-Hâcc, et-Takrîr ve't-tahbîr, III, 26.

97 Cessâs, el-Füsûl, II, 378, 388.

98 Cessâs, el-Füsûl, IV, 31, 80.

99 Hatîb el-Bağdâdî, el-Fakîh ve'l-mütefekkıh, I, 193.

100 İbn Hazm, el-İhkâm, VII, 416, 418, 463-464-465, 475; VIII, 488, 501; a.g.m., Nübzetü'l-kâfiye fî ahkâmi usûli'd-dîn, s. 65.

101 el-Ferrâ, el-'Udde, III, 710; Muhammed b. Ahmed b. Abdülazîz el-Futûhî İbnü'n-Neccâr (ö. 972/1564), Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr bi-muhtasari't-Tahrîr, Riyad, 1997, II, 157.

102 İbn Hazm, el-İhkâm, IV, 521.

müteşâbih olarak ikiye ayrılamayacağını, muhkem ve müteşabih âyetlerin dışında, beyana ihtiyaç duyan âyetlerin de olduğunu söyler.[103]

b. Âyetin Tefsir Eserlerinde Ele Alınış Biçimi

Bir fikir vermesi amacıyla Nahl sûresinin 44. âyetinin tefsir eserlerinde ele alınışına da kısaca değineceğiz. Öncesinde, tefsirlerde 43. âyetin sebeb-i nüzûlüne dair yer alan bilgilere de kısaca değinmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. 43. âyetin metni ve meali şöyledir:

"Senden önce gönderdiğimiz elçiler sadece vahyettiğimiz erkeklerdi. Bilmiyorsanız o Ehl-i Zikr'e sorun."	وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِيٓ اِلَيْهِمْ فَسْئَلُوٓا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

b.1. Nahl 43. Âyetin Sebeb-i Nüzûlüne Dair Rivâyetler

Mukâtil b. Süleyman, âyetin, Allah'ın rasûl olarak melek göndermek dururken tutup da bir insan göndermesinin kabul edilir olmadığını söyleyen Ebû Cehl b. Hişam, Velid b. el-Muğîre ve Ukbe b. ebî Muît hakkında indiğini söyler.[104] Taberî, Allah'ın, kendilerine rasûl olarak bir beşer göndermesini yadırgayan Kureyş müşriklerine cevaben bu âyeti indirdiğini, böylelikle onlara bir nevi, bu konudaki tereddütlerini Tevrat ve İncil gibi Allah'ın daha önce göndermiş olduğu kitapları okuyan insanlara danışarak giderebileceklerini haber verdiğini söyler. Yine Taberî, İbn Abbas'tan rivâyetle, Yunus sûresinin 2. âyeti gibi bu âyetin de Yüce Allah'ın Muhammed (s.a.v)'i rasûl olarak göndermesine, "beşer rasûl" gerekçesiyle karşı çıkan Araplara cevaben indiğini söyler. Taberî devamında da "وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِيٓ اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى = Senden önce gönderdiğimiz elçiler, o yerlerin halkından vahyettiğimiz erkeklerdi."[105] âyetini zikrederek, rasullerin gökten değil yerden, yani meleklerden değil insanlardan gönderildiği bilgisini hatırlatır.[106] Mâturîdî (ö. 333/944), âyetin beşer rasûl itirazı üzerine indiğini, âyetle rasullerin beşer olmasının sünnetullah olduğunun bildiril-

103 Buhârî, Keşfü'l-esrâr, I, 113.

104 Mukâtil, Tefsîr, II, 470.

105 Yusuf 12/109.

106 Taberî, Tefsîr, VII, 587.

diğini söyler.[107] Taberî'nin İbn Abbas'tan yukarıda yaptığı rivâyeti ayrıntılı bir şekilde aktaran İbn Kesîr, âyetten kastedilenin, önceki tüm rasullerin de Muhammed (s.a.v.) gibi beşer olduğunun bildirilmesi olduğunu söyler ve çeşitli âyetlere atıfta bulunur.[108] İbn Kesîr, sonrasında da, Yüce Allah'ın, rasullerin beşer olması hususunda şüphesi olanları, nebîlerinin insanlardan mı yoksa meleklerden mi oldukları hususunda ellerinde ilahi kitap olanlara yönlendirdiğini söyler.[109] Râzî, Nahl sûresinin çeşitli âyetlerini, nübüvveti inkâr edenlerin şüpheleri bağlamında değerlendirmekte[110] ve bunların beşinci şüphesi (beşer rasûl olamaz iddiası) olarak da Nahl sûresinin 43. âyetini ele alıp konuyla ilgili çeşitli âyetlere atıfta bulunmaktadır.[111] Râzî devamında, Yüce Allah'ın, konuyla ilgili şüphesi olanlara Nahl sûresinin 43. âyetiyle cevap verdiğini, bir beşerin rasûl olarak gönderilmesinin sünnetullah olduğunu ve bu konuda şüphesi olanlara iltifat edilmeyeceğinin bildirildiğini ifade eder.[112]

b.2. Nahl 44. Âyetin Tefsirlerde Ele Alınışı

Taberî, eserinin mukaddimesinde Nahl sûresinin 44. âyetine atıfta bulunarak Kur'ân'ın pek çok hükmünün ancak Rasûlullah'ın beyanı ile anlaşılacağını söyler.[113] Kurtubî (ö. 671/1273) de eserinin mukaddimesinde, Yüce Allah'ın, Rasûlü'nü, Kitab'ın mücmel ifadelerini beyan, müşkil ifadelerini de tefsir etmekle görevlendirdiğini bildirir ve bu âyeti zikreder.[114] Kurtubî aynı başlık altında âyete, Kitab'ın Sünnetle beyanı bağlamında da

107 Maturîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, VIII, 113.

108 İbn Kesîr'in atıfta bulunduğu âyetler şunlardır: İsrâ 17/93-94; Furkân, 25/20; Enbiyâ 21/8; Ahkâf 46/9; Kehf 18/110.

109 İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 580, 581.

110 İlgili âyetler ve şüpheler şunlardır: Nahl sûresinin 24. âyeti: "Geçmişin masalları" iddiası. 33. âyeti: "Gökyüzünden melek" talebi. 35. âyeti: "Allah isteseydi şirk koşmazlardı" iddiası. 38. âyeti: "Yeniden dirilmenin batıl olduğu" iddiası. 43. âyeti: "Beşer rasûl olmaz" iddiası. Bkz. Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, VII, 197 vd.

111 Razî'nin atıfta bulunduğu âyetler şunlardır: En'âm 6/8; Mü'minûn 23/33, 47; Yunus 10/ 2; Furkan 25/7.

112 Râzî, Tefsîr, VII, 210.

113 Taberî, Tefsîr, I, 73-74.

114 Kurtubî, Tefsîr, I, 6.

atıfta bulunur.[115] Esasen o tefsirinin pek çok yerinde bu âyeti Sünnetin beyan görevi ile ilgili olarak zikreder.[116] Kurtubî, âyetin tefsirini ele aldığı bölümde ise âyetin "لتبين للناس ما نزل إليهم" ifadesini "bu kitabın hükümlerini, söz ve fiillerinle tebyîn etmen için" şeklinde tefsir eder ve Rasûl'ün, Allah'ın, Kitap'taki namaz ve zekâtın ahkâmına dair mücmel ifadelerini ve daha başka tafsil edilmemiş diğer hükümlerini tebyîn ettiğini söyler. Kurtubî, âyetin sonundaki "وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُون" ifadesini de "belki nasihat edinirler" olarak tefsir eder.[117] Mâturîdî, âyetin, "Sana bu zikri, onlara, kitaplarında yaptıkları tahrif, tebdil ve tağyiri tebyîn etmen için indirdik ki bu senin risaletinin delili olsun" şeklinde anlaşılabileceğini belirtir.[118] Beydâvî (ö. 685/1286), âyetin " لتبين للناس ما نزل إليهم " ifadesini "emredilenleri, nehyedilenleri, onlara teşâbüh olanları açıkla diye" şeklinde tefsir eder.[119] Râzî, Bakara sûresinin 230. âyetinde geçen "يبينها = Bunları açıklamaktadır" ifadesinin "وَتِلْكَ حُدُودُ اللهِ = bunlar Allah'ın sınırlarıdır" ifadesi ile çeliştiği için istikbale delalet ettiğini, dolayısıyla önceki nasların âmm olduğunu ve tahsîsinin gerektiğini, tahsîsin de Sünnetle bilineceğini söyler ve âyetin anlamının "Geçen bu hadler Allah'ın hudududur. Allah onları Nebîsi'nin diliyle açıklayacaktır." şeklinde olması gerektiğini söyleyerek Nahl 44. âyete atıfta bulunur.[120] Râzî âyetin tefsirini ele aldığı bölümde, âyetin, Zikr'in yani Kur'ân'ın Rasûlullah'ın beyanına ihtiyaç duyduğunu gösterdiğini, beyâna ihtiyaç duyan şeyin de mücmel olduğunu, nassın zahirine bakıldığında Kur'ân'ın tamamının mücmel olduğunun anlaşıldığını söyler ve bazılarının bu âyetten hareketle her ne zaman Kur'ân ile haber arasında bir teâruz olsa, habere uyulması gerektiğini, çünkü Kur'ân'ın, mücmel, haberin mübeyyin olduğunu söylediklerinden bahseder.[121] Râzî bu görüşe şu şekilde cevap verir:

115 Kurtubî, Tefsîr, I, 29.

116 Kurtubî, Tefsîr, II, 196; VI, 271; IX, 75.

117 Kurtubî, Tefsîr, X, 72.

118 Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, VIII, 114.

119 Beydâvî, Tefsir, II, 263.

120 Râzî, Tefsîr, II, 451. Aynı görüş için bkz. Ebû Hafs Ömer b. Ali ed-Dımaşkî İbn Adil (ö. 775/1374), el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb, Beyrut, 1998, IV, 152.

121 Benzer görüş için bkz. İbn Adil, el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb, XII, 63.

> "Kur'ân'ın bir kısmı muhkem, bir kısmı müteşâbihtir. Muhkem olanın, "mübeyyen" olması gerekir. Böylece, Kur'ân'ın tamamının mücmel olmadığı, aksine onda mücmel olan bazı âyetlerin bulunduğu sabit olmuş olur. O halde, "لتبين للناس ما نزل إليهم" ifadesi "mücmel olanları" manasına hamledilir."[122]

Râzî âyetin "لتبين للناس ما نزل إليهم" kısmının da kıyası kabul etmeyenlerce delil alındığını söyler ve onlara cevap verir.[123] Râzî âyetin "فَسْئَلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ = Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun" ifadesinden hareketle bir müctehidin bir başka müctehidi taklit edebileceğini ve kıyasın caiz olmadığını söyleyenlerden de bahseder.[124] İbn Kesîr, eserinin mukaddimesinde, Kur'ân'ı tefsir etmenin en iyi yolunun yine Kur'ân'la olabileceğini söyledikten sonra, ancak kendisi için bunun mümkün olmadığı kimsenin Sünnete yönelmesi gerektiğini, çünkü Sünnetin Kur'ân'ın şârihi olduğunu söyler ve Nahl sûresinin 44. âyetinin de içinde bulunduğu bazı âyetleri zikreder.[125] İbn Kesîr, âyetin "لتبين للناس ما نزل إليهم" ifadesini şöyle tefsir eder:

> "Sen kendine indirilenin manasını bildiğin, ona arzulu olduğun, ona ittiba ettiğin için ve ayrıca bizim de senin yaratılanların en üstünü, Âdemoğlunun efendisi olduğunu bilmemiz sebebiyle sana bu zikri; Kur'ân'ı indirdik. Sen onlara onun mücmelini tafsîl, müşkilini beyân edersin."[126]

Sem'ânî, âyetle ilgili olarak, Rasûl'ün vahyin mübeyyini olduğunu söyledikten sonra ilim ehlinin de, Kitab'ın beyanının Sünnette olduğunu söylediklerini belirtir.[127] Beğavî (ö. 516/1122) de âyetin tefsiri ile ilgili olarak aynı şeyleri söyler.[128] İbn Atıyye (ö. 542/1148), âyetin "لِتُبَيِّنَ" ifadesinin, "inen Kur'ân naslarını okuyarak tebyin etmen için" anlamına gelebileceği gibi, "inen âyetlerin müşkilini şerh, mücmelini tefsir ederek tebyîn etmen için" anlamına da gelebileceğini söyler ve bunun kapsamına şer'î konularda

122 Râzî, Tefsîr, VII, 212.

123 Râzî, Tefsîr, VII, 212.

124 Râzî, Tefsîr, VII, 211.

125 İbn Kesîr, Tefsîr, I, 35.

126 İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 581.

127 Sem'ânî, Tefsîr, III, 174.

128 Beğavî, Tefsîr, III, 80.

Sünnetin beyan ettiklerinin girdiğini belirtir.[129] İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), âyette geçen "zikr"in müfessirlerin icmâı ile Kur'ân olduğunu söyledikten sonra, "لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ ما نُزِّلَ إِلَيْهِمْ " ifadesi ile de Kitap'taki helal, haram, va'd ve va'îdin kastedildiğini, "وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُون" ifadesinin de "bunlar hususunda tefekkür eder de ibret alırlar" anlamına geldiğini söyler.[130] Konyalı Mehmed Vehbî (ö. 1861/1949), âyetin inzal sebebi olarak şöyle der:

> "Ve habibim! Nâsın ahvalini ıslah için nâsa inzâl olunan ahkâmı senin nâsa açık surette beyan etmen için biz Kur'an'ı sana inzâl ettik ki senin ahkâmı beyan edip onlara doğru yolu gösterdiğinde me'mûl ki onlar delâilin hak ve davanın sadık olduğunu düşünürler ve Kur'an'ın muciz olduğunu bilir ve iman etmekle müstefid olurlar."[131]

Mehmed Vehbî, Râzî ve Beydâvî'nin, bu âyetin, Kur'ân'ın mücmel ifadelerinin Rasûlulah tarafından açıklanacağına delâlet ettiğine dair görüşlerini aktardıktan sonra, "zira" der ve şöyle devam eder:

> "Nasa inzâl olunan ahkâmı beyan için Kur'an'ın nazil olduğunu beyan etmek ahkâmı tafsilen beyan edeceğini ilân etmektir. Çünkü; bu âyetin mazmunu kitabı inzâlden ve rasulü göndermekten maksad-ı aslî, resulün ümmetine ahkâmı açık ve herbirinin anlayabileceği bir derecede beyan etmesidir ve resulün şu beyanını ümmetin kabul edip mucibiyle amel etmesi de vazife-i diniyesidir. Zira resulün beyanı; ya âyetin mücmelinden maksadı tasrih etmek veyahut âyetin medlûl-ü aklîsine irşad etmektir. Resulün beyanından maksad-ı aslî de ümmetin, ahkâmın hakayıkını düşünmesi ve hikmetini anlayıp iman etmesidir."[132]

Mehmed Vehbî, Muhammed b. Ali el-Hâzin (ö. 741/1341)'in tefsirine atıfta bulunarak, âyetin, Kur'ân'ın mücmel hadislerin mübeyyen ve mufassal olduğuna delalet ettiğini söyledikten sonra şöyle devam eder:

---

129 Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib b. Abdirrahman b. Temâm İbn Atiyye el-Endelûsî (ö. 541/1147), el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz, Beyrut, 1422, III, 395.

130 İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, II, 561-562.

131 Konyalı Mehmed Vehbi, Büyük Kur'an Tefsiri, Üçdal Neşriyat, İstanbul, trs., VII, 2831.

132 Konyalı Mehmed Vehbi, Büyük Kur'an Tefsiri, VII, 2831.

> "Zira Kur'an'ı inzâlden maksad; Resulullah'ın ahkâmını nâsa beyan etmesi için olduğunu beyan etmek, Kur'an'ın Resulullahın beyanına muhtac olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; Kur'an'la hadis teâruz ettiğinde hadisin tarihi muahhar olursa hadis Kur'an'ı müfessir olduğu cihetle tercih olunur."[133]

Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1881/1971), âyetin tefsirinde şunları söylemektedir:

> "...ve sana da bir mevize bir tezkir olan (Kur'an'ı indirdik ki, kendilerine) iki âlemde de vesile-i saadetleri olmak üzere (indirilmiş olanı) vazife-i diniyelerin, usuli diniyeyi, ve ilâhi emirleri ve nehiyleri (nâsa açıkça anlatasın) en fasih, en vazih bir lisan ile onları irşada çalışasın (ve gerektir ki, onlarda tefekkür ederler) onları düşünüp uyanabileler. Evet... Beşeriyetin güzelce teamül ederek mütenebbih olmaları, hakikatlardan haberdar olmaları hikmet ve maslahatına mebnidirki, hulâsetülhakayik olan Kur'anı Mübin nazil olmuş, Resûli Ekrem de bu hakayiki izah ederek ümmetine tebliğ eylemekle muvazzaf bulunmuştur.
>
> Bu âyeti celilede işaret buyurulmuş oluyor ki, Peygamberi Zişanımız Kur'anı Azimin mücmel olan bir kısım âyetlerinin hükümlerini ümmetine mufassalan, açıkca beyan etmekle mükelleftir. Bu cihetle Resûli Ekrem'in mübarek hâdisleri bir kısım mücmel ahkâmı kur'aniyyeyi muvazzahan bildirmektedir, ümmetin vazifeside bu ahkâmı Hazreti Peygamberin bildirmiş olduğu veçhile bilip kabul etmektir."[134]

c. Âyetin Fürû-i Fıkıh Eserlerinde Ele Alınış Biçimi

Fürû-ı fıkıhta da Sünnetin beyan görevi bağlamında Nahl sûresinin 44. âyetine atıfta bulunulmuştur. Serahsî Nisâ sûresinin 24. âyetinde geçen "وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ = Bunlar dışında kalanlar ise namuslu yaşamanız ve zinadan kaçınmanız şartıyla size helaldir." ifadesinin mübhem olduğunu ve bunu Rasûlullah'ın beyan ettiğini, çünkü onun mübeyyin olarak gönderildiğini bu âyete atıfta bulunarak söyler.[135]

---

133 Konyalı Mehmed Vehbi, Büyük Kur'an Tefsiri, VII, 2831.

134 Ömer Nasuhi Bilmen, Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, Bilmen Yayınevi, İstanbul, trs., IV, 1783.

135 Serahsî, el-Mebsût, Beyrut, 1989, IV, 196.

İbn Rüşd el-Cedd (ö. 520/1126), Rasûlullah'ın helal ve haram kılmasının sadece Kitap'takilerle sınırlı olduğuna dair rivâyetleri zikrettikten sonra, bunların "Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık = مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ"[136] ve "her şeyi açıklaması için... = تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ"[137] âyetleriyle uyuştuğunu söyler ve devamında Nahl sûresinin 44. âyetine atıfta bulunarak "Rasûlullah'ın Kitap'ta olmayan şeyleri helal ve haram kılmasının Kur'ân'ın mücmelini beyan etmesi ile olduğunu belirtir. Devamında "Ben ancak Allah'ın Kitabı'nda helal kıldıklarını helal; haram kıldıklarını haram kılarım" sözünün anlamının da bu olduğunu söyler ve Necm sûresinin 3. âyetini zikreder.[138] Bir başka yerde de aynı mesele ile ilgili olarak, Kur'ân naslarının bir kısmının celî bir kısmının da mücmel, müteşâbih ve hafî olduğunu, Nebî (s.a.v.)'in haram, helal ve tüm ahkâmdan Allah'ın mücmel kıldıklarını beyan ettiğini söyler ve âyete yer verir.[139] Bir başka eserinde de bu âyete atıfta bulunarak Rasûlullah'ın beyanı olmasa, namazın ve zekâtın edası ile hırsızlık cezasının icra edilmesinin mümkün olmayacağını söyler.[140] İbn Rüşd el-Hafîd (ö. 595/1198) de bu âyete atıfta bulunarak, Rasûlullah'ın herhangi bir şey söylemediği konularda, onun beyan görevini yapmayacağı düşünülemeyeceğine göre istishâba göre hareket edileceğini söyler.[141] Kişinin, sahip olduğu bir bilgiyi, bilmeyenlere öğretmesinin gerekli olup olmadığının tartışıldığı bölümde, Şeybânî (ö. 189/805) mezhep içi çoğunluk görüşüne göre, sadece ilim sahibi olarak bilinen ve sözüne itimad edilen kişilere öğretmesinin yeterli olduğunu söyledikten sonra hayatta iken dinî meselelerde ihtiyaç duyulan bilgileri, insanlara bizzat Rasûlullah'ın açıkladığını hatırlatır ve bu âyeti zikreder.[142] İbn Kudâme (ö. 607/1210),

136 En'âm 6/38.

137 Nahl 16/89.

138 Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd el-Cedd (ö. 520/1126), el-Beyân ve't-tahsîl limâ fi'l-Müstehrace mine't-tevcîh ve't-ta'lîl, Beyrut, 1988, XVII, 13-14.

139 İbn Rüşd el-Cedd, el-Beyân ve't-tahsîl, XVII, 499.

140 İbn Rüşd el-Cedd, el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât, Beyrut, 1988, I, 147, 276, III, 210.

141 Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî İbn Rüşd (ö. 595/1198), Bidâyetü'l-müctehid fî nihâyeti'l-muktesıd, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985, I, 16, 125.

142 Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad el-Hanefi Şeybânî (ö. 189/805), el-Kesb, Dımeşk, 1400, s. 67-68.

diyet miktarları konusunda Rasûlullah'ın açıklamalarının önemine vurgu yapar ve âyeti zikreder.[143]

d. Âyetin Meallerde Ele Alınışı

Türkçe meallerin Nahl sûresinin 44. âyetine verdiği anlamlar da fıkıh ve tefsir eserlerindeki bakış açısını yansıtmaktadır. Meallerde "لِتُبَيِّنَ" ifadesi için "beyan", "açıklama" ve "açıkça anlatmak" kelimeleri kullanılmakta, bazen da parantez içi kelimelerle bu anlam pekiştirilmektedir. Mealler incelendiğinde, kendilerine açıklama yapılacak insanlarla kastedilenin de sadece Müslümanlar olduğu anlaşılmaktadır. Âyetin Türkiye Diyanet Vakfı'na ait meâli şöyledir:

> "…İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik."

Yukarıdaki meal, anlama etki etmeyen birtakım lafız farklılıklarıyla beraber meallerin genelinde aynıdır. Şu meâl ise tefsirlerde anlatılanların metne nasıl sokulduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir:

> "…Sonra da, bütün insanların iyiliği, kurtuluşu için, ana hatları vahyedilen konuları (mücmelleri) ayrıntılı açıklaman için, okunması ibadet olan övünç kaynağı Kur'ân'ı, bölüm bölüm sana indirdik. Umulur ki, düşünmelerine, incelemelerine vesile olur."[144]

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın, "kendilerine indirileni nâsa anlatasın" şeklindeki ifadesi, sadeleştirilmiş bazı meallerde "açıklama" kelimesine tahvil edilmiştir.[145] Ömer Nasuhi Bilmen ise Elmalılı'nın ifadesine

---

143 İbn Kudâme, el-Muğnî, IX, 486.

144 Ahmet Tekin, Lügatli Tefsirî Meal, Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru, Kelam Yayınları, Sekizinci Baskı, İstanbul 2010.

145 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın orijinal metni şöyledir: "Sana da bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni nâsa anlatasın ve gerek ki tefekkür edeler." (a.g.m., Hak Dini Kur'an Dili, IV, 3099) Sadeleştirilmiş metinler ise şöyledir: "Ey Peygamberim! Sana da Kur'ân'ı indirdik ki, insanlara vahyedileni açıklayasın. Belki onlar da düşünürler." Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Zehraveyn, İstanbul, Sadeleştirenler, İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Mahmut Özakkaş, V, 239. "Sana, bir öğüt (olan Kur'ân'ı) kendilerine indirileni insanlara açıklayasın diye indirdik. Belki düşünürler." Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Hazırlayan: Mustafa Özel, Sistem Matbaacılık, İstanbul, 2007)

benzer bir ifadeye, parantez içinde "emir ve nehyi" kelimelerini ilave etmiştir.[146] Muhammed Esed'in mealinin bu anlamda sözü edilmeye değer bir ayrıcalığı bulunmaktadır. 43 ve 44. âyetin Türkçeye çevirisi şöyledir:

> "(Onlar size, kendilerini) apaçık delillerle ve hikmet dolu ilahî kitaplarla (desteklediğimiz peygamberlerin ölümlü adamlardan başka kimseler olmadığını söyleyeceklerdir). Ve biz sana da bu uyarıcı kitabı indirdik ki, insanlara, başından beri indirilegelen mesajın aslını olanca açıklığıyla ulaştırasın ve onlar da böylece belki düşünürler."[147]

e. Ara Değerlendirme

Bir fikir vermesi amacıyla yukarıda Nahl sûresinin 44. âyetinin fıkıh usûlü, tefsir ve fürû-i fıkıh eserlerinde ele alınış biçimini ve hangi konularla irtibatının kurulduğunu, ayrıca âyetin meallere nasıl yansıdığını kısaca göstermeye çalıştık. Özetleyecek olursak, ilgili âyete geleneksel anlayışta, Sünnetin meşrûiyeti ve Rasûlullah'ın beyan görevi üst başlığı altında, ictihadın, beyanın kapsamına girip girmediği, beyanın tehirinin caiz olup olmadığı, Kur'ân'ın yine Kur'ân'la beyanının, neshinin ve tahsîsinin mümkün olup olmadığı, Kur'ân ve Sünnetin teâruzu durumunda nasıl hareket edilmesi gerektiği gibi konularla ilgili olarak atıfta bulunulduğu görülmüştür. Aynı âyetten hareketle bazıları Kur'ân'ın yaptığı beyanın ve Kur'ân'ın Sünneti neshinin âyetin kapsamına girdiğini söylerken bazıları aksi görüş bildirmişlerdir. Yine âyete göre, bazıları Sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceğini bazıları da neshedemeyeceğini söylemişlerdir. Fıkıh ve tefsir eserlerindeki bakış açısı Türkçe meallere de yansımış, 44. âyet Rasûlullah'ın beyan görevi ile ilişkilendirilerek tercüme edilmiştir.

Tefsirlerde, 43. âyetin, Mekkeli müşriklerin ileri sürdükleri "beşer rasûl" itirazına cevap olduğu hususunda ittifak olmasına rağmen 44. âyetin, bu

146 "…Ve sana da Kur'an'ı indirdik ki, kendilerine indirilmiş olan -emir ve nehyi- nâsa açıkça anlatasın ve gerek ki onlar da tefekkür edeler." (Ömer Nasuhi Bilmen, Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, IV, 1782)

147 Muhammed Esed, Kur'an Mesajı Meal-tefsir, II, 537. Çevirinin orijinal metni şöyledir: "[and they will tell you that their prophets, too, were but mortal men whom We had endowed] with all evidence of the truth and with books of divine wisdom. And upon thee [too] have We bestowed from on high this reminder, so that thou might make clear unto mankind all that has ever been thus bestowed upon them, and that they might take thought."

konuyla herhangi bir irtibatına değinilmemiştir. 44. âyetteki "لتبين للناس ما نزل إليهم" ifadesi Rasûlullah'ın beyan görevine hamledilince âyetin sonundaki "وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ" ifadesi için yapılan yorumlar da buna göre şekillenmiştir. Serahsî, bu ifadeyi "Rasûlullah'ın beyanından sonra, insanlar amel edebilmek için kendilerine indirilenler konusunda tefekkür etsinler diye" yorumlayanlardan bahsedip kendisi de âyetin bu kısmı için "belki şer'î deliller konusunda tefekkür ederler veya Kur'ân'ın nâsihini ve mensûhunu bilirler." yorumunu yapar.[148] Aynı ifade bazıları tarafından ictihadın gerekliliği ve taklidin caiz olmadığının delili olarak ileri sürülmüştür. 44. âyete verilen anlam, başka âyetleri anlamada da ölçüt olarak kullanılabilmiştir. Mesela Serahsî Âl-i İmrân 7. âyeti, bu âyetle değerlendirmiş ve Kur'ân'da sadece muhkem ve müteşâbih değil ayrıca anlamı kapalı olan âyetlerin de olduğu yorumunu yapmıştır. Yine Serahsî, âyette geçen beyan ile kastedilenin tebliğ değil Sünnetin açıklamaları olduğuna dair delillendirme esnasında, "şayet âyetteki beyandan kastedilen tebliğ olsaydı, "مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ" ifadesi yerine Mâide 67. âyetteki gibi ifadenin "مَا نُزِّلَ اِلَيْكَ"olması gerekirdi" demiştir. Bazı usûlcüler, âyette geçen beyanla kastedilenin âyetlerin ızhâr ve tebliğ edilmesi, gizlenmemesi olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu tespitin, bunu dillendirenler açısından genel bir bakış açısını mı yansıttığı, yoksa yerine göre muhalif bir görüşe cevap verme saikiyle bir çıkış yolu olarak mı kullanıldığının tespit edilmesi gereklidir. Nitekim Buhârî ve Cessâs'ın âyete genel bakış açısı dikkate alındığında âyette geçen beyan ile kastedilenin tebliğ olduğuna dair söylemlerine temkinli yaklaşmak gerekecektir.

3. Nahl 44. Âyetin Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi

Bu bölümde, çalışmamızın temelini teşkil eden Nahl sûresinin 44. âyetini önce genel olarak Kur'ân bütünlüğü açısından ardından da Rasûlullah'ın tebyîn görevi bağlamında ele alacağız.

a. Âyetin Kur'ân Bütünlüğü Açısından Değerlendirilmesi

Bu başlık altında önce Mekkeli müşriklerin ve Ehl-i Kitab'ın Rasûlullah'a yönelttikleri itirazlar hakkında bilgi verilecek ardından da âyet, Kur'ân bütünlüğü açısından değerlendirilecektir.

148 Serahsî, Usûl, II, 72.

a.1. Mekkeli Müşriklerin Rasûlullah'a İtirazı

Burada Mekkeli müşriklerle kastedilen, Hristiyanlık ya da Yahudiliğe girmemiş Mekke ahalisidir. Kur'ân çeşitli âyetlerinde Ehl-i Kitap ile bunların arasını ayırmış,[149] ahirette de hesaplarının farklı olacağını bildirmiştir.[150] Ancak etkileşim sonucu Mekkeli müşriklerle Ehl-i Kitap arasında birtakım inanç ve söylem birlikteliği de yok değildir.[151] Her iki grubun da şirke bulaştığı[152] ve her iki grubun da zaman zaman Rasûlullah'a benzer itirazlarda bulunduğu görülmektedir.[153]

Kur'ân'ın pek çok âyetinde Rasûlullah'a Mekke'de yöneltilen çeşitli itirazlardan söz edilir.[154] Bunlarda biri, diğer rasullere de yöneltilen, Allah'ın rasûl olarak melek değil de bir insan göndermesine dairdir.[155] Mesela Enbiyâ sûresinin 3. âyetinde, Mekkeliler'in Rasûlullah'a "bu da sırf sizin gibi bir insan değil mi? = هَلْ هٰذَآ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ" dedikleri bildirilmekte, devam eden âyetlerde de bunun bir sünnetullah olduğu hatırlatılmaktadır.[156] Yine Yunus sûresinin 2. âyetinde, insanların, içlerinden birine vahyedilmesine şaşırdıkları (اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ اَوْحَيْنَآ اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ), Furkan sûresinin 20. âyetinde de insanlara kendileri gibi yiyen, içen çarşıda dolaşan birinin rasûl olarak gönderilmesinin sünnetullah olduğu bildirilmektedir (وَمَآ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ اِلَّآ اِنَّهُمْ لَيَاْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْاَسْوَاقِ). Yusuf sûresinin 109. âyetinde insanlara bir rasûl gönderilecekse bunun gökten değil yerden, yani melek değil insan olacağı haber verilmektedir (وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِي اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى).

149 Âl-i İmrân 3/186; Mâide 5/82; Ankebût 29/47.

150 Hâc 22/17.

151 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, trc. Salih Tuğ, Ankara 2003, I, 558, 562 vd.

152 Tevbe 9/30-31; Zümer 39/3.

153 En'âm 6/91; İsrâ 17/90 vd.

154 Bu konuda yapılmış kapsamlı bir çalışma için bkz. Murat Kayacan, Kur'ân'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar, Ekin Yayınları, İstanbul, 2004.

155 Rasullere yapılan itirazların genelde aynı olduğuna dair bkz. Bakara 2/118; İsrâ 17/94; Kehf 18/55; Zâriyât 51/52. Beşer rasûl itirazı için bkz. A'râf 7/63, 69; En'âm 6/91; Hûd 11/27; İbrahim 14/10-11; İsrâ 17/94; Mü'minûn 23/24, 33, 34, 47; Şu'arâ 26/154, 186; Yâ Sîn 36/15.

156 Enbiyâ 21/3 vd.

Rasuller insanlara sorumluluk yüklerler ve onlara örnek olurlar. Bundan dolayı insanlardan seçilirler. Nitekim İsrâ sûresinin 95. âyetinde, şayet yeryüzünde yükümlü varlıklar olarak melekler yaşasaydı, onlara elçi olarak melek gönderileceği bildirilmektedir (قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَآءِ مَلَكًا رَسُولًا).

Toparlayacak olursak, ilgili âyetlerden anlaşıldığına göre, Mekkeli müşriklerin Rasûlullah'a itirazlarından birini, rasul olarak, melek değil de kendileri gibi bir beşer gönderilmiş olması teşkil etmiştir.

a.2. Ehl-i Kitab'ın Rasûlullah'a İtirazı

Çalışmamızın birinci bölümünde de ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere Kur'ân'ın Mekke'de indiği düşünülen bazı âyetlerinde geçen "İsrailoğulları = يٰبَنِي اِسْرَآءِيلَ",[157] "kendilerine ilim verilenler = الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ",[158] "zikir ehli = اَهْلَ الذِّكْرِ"[159], Kitab okuyanlar = الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ"[160] gibi ifadeler Mekke'de Ehl-i Kitab'ın varlığına dair güçlü delillerdir. Nahl sûresinin 103. âyetinde sözü edilen kişinin de Ehl-i Kitap olması muhtemeldir. Nitekim bazı müfessirler de bu yönde görüş belirtmişlerdir.[161] Mekke'de yaşayan Varaka b. Nevfel'in dini konular hakkında malumatı olan bir kişi olduğu malumdur. İlk vahiy sonrası, eşi Hatice (r.a.)'nın telkiniyle Rasûlullah'ın, başından geçen bu tecrübeyi Varaka b. Nevfel ile paylaştığına dair rivâyet oldukça meşhurdur.[162] Hayatının belli bir döneminden sonra kendisine nübüvvet verilen Muhammed (s.a.v.)'ın, ellerinde ilahi Kitap olan kişilerle görüşüp konuşmak istemesi tabiiydi. Dahası bazı âyetlerde Rasûlullah'ın Ehl-i Kitab'a başvurması tavsiye edilmektedir.[163] Kur'ân, Ehl-i Kitab'ın bir nebî beklentisi içerisinde olduklarını,[164] Muhammed (s.a.v)'in Allah'ın Rasûlü,[165] kendisine indirilen Kur'ân'ın da Allah'ın Kitabı olduğunu kesin bir şekilde

157 İsrâ 17/101; Şu'arâ 26/197.

158 İsrâ 17/107; Ankebût 29/49.

159 Nahl 16/43.

160 Yunus 10/94.

161 İbn Kesîr Tefsîr, IV, 609.

162 Buhari, Bed'ü'l-vahy, 3.

163 Yunus 10/94; İsra 17/101.

164 A'raf 7/157; Sâff 61/6.

165 Bakara 2/146; En'âm 6/20.

bildiklerini haber verir.[166] Yine Kur'ân'a göre Ehl-i Kitap'tan bazıları Rasûlullah'a iman etmiştir.[167]

Öte yandan Kur'ân'da, Ehl-i Kitab'ın Rasûlullah'tan kendilerine mucize göstermesini istediği de haber verilir.[168] Yüce Allah, mucize göstermesinin Rasûlullah'ın elinde olmadığını,[169] bunun ancak Allah'ın izniyle olabileceğini,[170] önceki ümmetlere mucizeler gösterildiğini[171] ancak yüz çevirdiklerini[172] ve yalanladıklarını,[173] kendilerine her türlü mucize verilse bile bunun bir yararı olmayacağını[174] bildirmiştir. Yüce Allah, Tâ Hâ sûresinin 133. âyetinde, Rasûlullah'tan mucize isteyenlere, mucize olarak önceki kitaplarda yazılı olanların onlar için yeterli delil olduğunu hatırlatır (وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ اَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى). Yine Şu'arâ sûresinin 197. âyetinde, İsrailoğullarının âlimlerinin Kur'ân'ın Allah'ın Kitabı olduğunu biliyor olmasının onlar için delil olarak yeterli olduğu bildirilir (اَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ اٰيَةً اَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمٰٓؤُا بَنِيٓ اِسْرَآءِيلَ). Ayn şekilde Ankebût sûresinin 51. âyetinde, Rasûlullah'tan mucize talep edenlere, kendilerine okunanın yeterli olduğu bildirilir (اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّآ اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ). Çünkü ümmî olduğunu bildikleri birinin, ellerindeki kitaptakileri tasdik eden bir Kitap getiriyor olması, onun nebî olduğunun belgesidir.

Ehl-i Kitab'ın, Rasûlullah'a karşı çıkışının temelinde Nebî'nin kendilerinden olmaması yatmaktaydı.[175] Onların Cibrîl'e düşman olmaları da bu sebeptendi.[176] Kur'ân'da Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın rasûlü olduğunu bilmeleri sebebiyle Ehl-i Kitab'ın görmezlikten gelenlerin değil inananların öncüleri olmaları gerektiği bildirilir.[177]

166 En'âm 6/114.

167 Ankebût 29/47; Kasas 28/52-53.

168 En'âm 6/37, 109; Yunus 10/20; Ra'd 13/7, 27; Enbiyâ 21/5.

169 En'âm 6/53.

170 Ra'd 13/38; Ankebût 29/50; Mü'min 40/78.

171 Bakara 2/211.

172 En'âm 6/4.

173 İsrâ 17/59.

174 En'âm 6/25; A'râf 7/146; Yunus 10/97.

175 Zuhruf 43/31; En'âm 6/124; Nisâ 4/54.

176 Bakara 2/97.

177 Bakara 2/41.

Toparlarsak, Mekke döneminde Ehl-i Kitab'ın bazısı Rasûlullah'ı tasdik ederken, onun nebî olduğunu görmezden gelmeyi tercih edenler ise ondan birtakım mucize taleplerinde bulunmuşlardır.

a.3. Değerlendirme

Nahl sûresinin 43 ve 44. âyetlerini, Rasûlullah'a Mekke'de müşrikler tarafından ileri sürülen "beşer rasûl" itirazını ve Ehl-i Kitap tarafından yapılan "mucize" talebini göz önünde bulundurarak değerlendirmeye çalışalım.

Tefsirlerin de belirttiği üzere 43. âyet, Mekkeli müşriklerin, kendilerine rasûl olarak melek değil de bir beşerin gönderilmesine yaptıkları itiraza cevap niteliğindedir.[178] Âyette, Mekkeli müşriklere, ileri sürdükleri bu itirazın doğru olmadığı, tüm rasullerin apaçık belgeler ve kitaplarla insanların arasından gönderildiği bildirilmekte, bu konuda herhangi bir bilgiye sahip değillerse şüphelerini, aralarındaki Zikir ehline sorarak giderebilecekleri tavsiye edilmektedir.

44. âyet, 43. âyetle hem lafız hem de anlam bakımından irtibatlıdır. Âyetin başındaki "بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ = apaçık belgeler ve kitaplarla" ifadesinin müteallakı 43. âyette geçen "اَرْسَلْنَا = gönderdik" fiilidir.[179] İki âyetin anlam irtibatı ise konu birliğinden gelmektedir. Şöyle ki, 43. âyette Mekkeli müşriklere, 44. âyette de Ehl-i Kitab'a, Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın Rasûlü, kendisine indirilenin de Allah'ın Kitabı olduğuna dair delil sunulmaktadır.

44. âyette Rasûlullah'a "Zikr"in yani Kur'ân'ın verildiği belirtilir (وَاَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الذِّكْرَ). Her iki âyette de "zikir" kelimesinin geçmesi dikkat çekicidir. "Zikir" ilahi kitapların ortak vasfı ve de adıdır.[180] Bundan dolayı olsa gerek, 43. âyette "Ehl-i Zikir" olarak hitap edilenlerin dikkatlerini ortak bir noktaya çekmek için 44. âyette, Rasûlullah'a indirilen Kur'ân "Zikir" olarak isimlendirilmiştir. Benzer ilişki Ankebût sûresinin 46 ve 47. âyetleri arasında da görülmektedir. Şöyle ki, sûrenin 46. âyetinde "اَهْلَ الْكِتَابِ = Ehl-i Kitab" ifadesiyle, Ehl-i Kitap'la mücadelenin ortak kitap ve ortak ilah noktasından hareketle yapılmasının gerekliliği bildirilmekte (وَلَا تُجَادِلُوٓا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ

178 Mukâtil b. Süleyman, Tefsîr, II, 470; Taberî, Tefsîr, VII, 587; Râzî, Tefsîr, VII, 210.

179 Mâturîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, VIII, 114.

180 Âl'i İmrân 3/58; Â'râf 7/63, 69; Hicr 15/6, 9; Nahl 16/43; Enbiyâ 7; Saffât 37/168. Bkz. Abdulaziz Bayındır, http://www.fetva.net/goruntulu-fetvalar/nahl-44-ayette-peygamberimize-kurani-aciklama-yetkisi-mi-veriliyor.html

اَحْسَنُ اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوٓا اٰمَنَّا بِالَّذِيٓ اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ), 47. âyette de "الْكِتَابَ = Kitab" ifadesiyle Rasûlullah'a Kitab'ın verildiği bildirilerek (وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتَابَ) dikkatler ortak bir noktaya çekilmektedir. Bunu şöyle gösterebiliriz:

Nahl 16/44	Nahl 16/43
وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ	فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

Ortak vurgu

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتَابَ	وَلَا تُجَادِلُوٓا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ
Ankebût 29/46	Ankebût 29/46

Nahl sûresinin 44. âyetinde geçen "لِلنَّاسِ = o insanlar için" ve "إِلَيْهِمْ = kendilerine" ifadeleriyle aynı kişiler kastedilmektedir. Bunlar bir önceki âyette zikir ehli (اَهْلَ الذِّكْرِ) olarak geçen kimselerdir.[181] Rasûlullah'a indirilen zikir yani Kur'ân önceki ilahi kitapları tasdik etmektedir.[182] Böylece Ehl-i Kitap, kendilerine daha önce indirilen kitaplarla Kur'ân'ı karşılaştırıp Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın rasûlü olduğunu anlayabileceklerdi. Âyetin sonundaki "وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ = belki tefekkür ederler" ifadesi ile kastedilen de budur. Nitekim gerçeği görüp Rasûlullah'a iman edenler olduğu gibi görmezlikten gelenler de olmuştur.[183]

Özetleyecek olursak 44. âyet çerçevesinde düşünüldüğünde, Rasûlullah'a Zikr'in yani Kur'ân'ın indirilmesindeki amaç, Ehl-i Kitab'ın ellerindeki kitaplarda neler olduğunun Rasûlullah tarafından ortaya konmasıdır. Pek çok âyette Kur'ân'ın, önceki kitaplarda olanı tasdik ettiğinden,[184] bu kitaplarda ihtilaf edilenleri ve gizlenenleri tebyin ettiğinden[185] bahsedilir. Yani

181 Kur'ân'da "الناس" ifadesi ile her zaman tüm insanların kastedilmediğine dair bkz. Âl-i İmrân 3/173.

182 Bakara 2/ 41, 89, 91, 97, 101; Âl-i İmrân 3/3, 81; En'âm 6/92; Yunus 10/37; Yusuf 12/111; Ahkâf 46/12.

183 Bakara 2/89; Mâide 5/82 vd.; Kasas 28/51vd.

184 Bakara 2/41.

185 Mâide 5/15; Nahl 16/64.

Rasûlullah, Ehl-i Kitab'ın ellerindeki kitaplarda olanı tasdik, Kitap'ta ihtilaf ettikleri ve gizledikleri bazı hususları tebyîn, birtakım hükümleri de daha hayırlısıyla neshetmek için gönderilmiştir. İmam Mâturîdî de âyete aynı anlamı verir.[186] Bu, Rasûlullah'a imanda tereddüt yaşayan ya da ondan mucize isteyerek ona iman etmemek için bahane arayan Ehl-i Kitap için yeterli bir delil olacaktır. Böylelikle Ehl-i Kitap hem ellerindeki Kitap'la Kur'ân'ı karşılaştırıp Kur'ân'ın, ellerindeki kitapları tasdik ettiğini görecekler, hem de Kur'ân onların sakladıkları ve üzerinde ihtilaf ettikleri bazı konuları açıklığa kavuşturmuş olacaktır.[187] Yani daha önce tanıdıkları[188] ve okuma yazma bilmeyen[189], kitabî ve imani konularda ayrıntılı bilgiye sahip olmayan[190], kendisine bir kitap indirileceğine dair bir beklentisi de bulunmayan[191] birinin bu âyetleri okuması onlar için bir mucize anlamına gelecek, böylelikle onlar da akledip ona inanacaklardı. Rasûlullah tüm bunları Ehl-i Kitab'a karşı Kur'ân'la yapmaktadır. O halde ileride de görüleceği üzere âyette geçen tebyîn (لِتُبَيِّنَ) zaten var olanı ortaya koyma/çıkarma anlamına gelmektedir. Nahl sûresinin 43 ve 44. âyetlerine dair yukarıda yaptığımız tespitler Enbiyâ sûresinin şu âyetleri ile de örtüşmektedir:

7. "Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri rasûl olarak gönderdik. Bilmik yorsanız Ehl-i Zikr'e sorun." **8. "Onları yemek yemez bir beden yapısında yaratmadık. Onlar ölümsüz de değillerdi."** **9. "Sonunda onlara verdiğimiz sözü tuttuk; onları ve kurtulmasını tercih ettiklerimizi kurtardık. Aşırı gidenleri de yok ettik."** **10. "Andolsun size, içinde sizin Zikriniz bulunan bir Kitap indirdik. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"** (Enbiyâ 21/7-10)	وَمَآ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِيٓ اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُوٓا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (7) وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ (8) ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَاَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَآءُ وَاَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ (9) لَقَدْ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ اَفَلَا تَعْقِلُونَ (10)

186 Mâturîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, VIII, 114.

187 Mâide 5/15; Nahl 16/63-64.

188 Yunus 10/16.

189 A'râf 7/157; Furkân 25/5; Ankebût 29/48.

190 Şûrâ 42/52.

191 Kasas 28/86.

Enbiyâ sûresinin 3. âyetinde, Rasûlullah'ı kastederek "Bu da sizin gibi bir beşer değil mi? = هَلْ هٰذَآ اِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ " şeklinde itirazda bulunanlardan bahsedilmektedir. İşte sûrenin 7. âyetinde, Nahl sûresinin 43. âyetinde olduğu gibi (وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِيٓ اِلَيْهِمْ), neredeyse aynı ifadelerle, rasûl olarak bir insanın gönderilmesine yapılan itiraza cevap vardır (وَمَآ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِيٓ اِلَيْهِمْ). Tıpkı Nahl sûresinin 43. âyetindeki gibi, bu tür şüphesi olanların Zikir ehline danışmaları tavsiye edilmektedir (فَسْـَٔلُوٓا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ). 8. âyette, Rasullerin beşer olduğu vurgulanıp Mekkeli müşriklere cevap verildikten sonra, yine Nahl sûresinin 44. âyetinde olduğu gibi 9 ve 10. âyetlerde hitap Ehl-i Kitab'a yöneltilmekte ve rasullere tabi olanların kazanacağına diğerlerinin de kaybedeceğine dair Allah'ın kuralına atıfta bulunulmakta, bu kuralı Ehl-i Kitab'ın bildiği ima edilmektedir.[192] 9. âyette sözü edilen va'd İsrailoğulları'yla ilgili olabilir. Yine aynı âyette geçen kurtuluş da İsrailoğulları'nın Mısır'dan kurtulmaları olabilir. Şu iki âyet 9. âyetle irtibatlı gözükmektedir:

"Ey İsrailoğulları! Sizi düşmanınızdan kurtarmış ve Tur'un sağ yamacında sizinle sözleşmiştik. Üzerinize de kudret helvası ile bıldırcın yağdırmıştık." (Tâhâ 20/80)	يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوَاعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى
"Böylece İsrailoğullarını aşağılayıcı azaptan kurtarmış olduk. Firavun'un çektirdiği azaptan... Çünkü o, kendini yüce gören ve aşırılıkları olan biriydi." (Duhân 44/30-31)	وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ

Enbiyâ sûresinin 10. âyetinde Ehl-i Kitab'ın dikkati Kur'ân'a çekilmekte (لَقَدْ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ) ve Nahl sûresinin 44. âyetine benzer bir şekilde (وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ = belki düşünürler), "aklınızı kullanmayacak mısınız? = اَفَلَا تَعْقِلُونَ" ifadesiyle âyet sona ermektedir.

10. âyette, Kitab'ın sıfatı olarak "فِيهِ ذِكْرُكُمْ" ifadesi geçmektedir. Bu ifade ile kastedilenin ne olduğu üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Âyette geçen "فِيهِ ذِكْرُكُمْ " ifadesi ile ilgili olarak tefsir eserlerinde, "sizin haberiniz, bahsiniz",[193] "şerefiniz"[194] "Kureyş'ten iman edenlerin şere-

192 Mü'min 40/51; Mücâdele 58/21; Nûr 24/55; Saffât 37/171 vd.

193 Ebu'l-Haccac el-Mekki Mücahid b. Cebr (ö. 104/722), Tefsîr-u Mücâhid, Mısır, 1989, I, 469.

194 Mukâtil b. Süleyman, Tefsîr, III, 2. Mukâtil b. Süleyman, benzer bir âyet olarak Zuhruf

fi,[195] "hayatınızda yapıp ettikleriniz",[196] "sizin için bir tezkire",[197] "dininiz", "dünya ve ahiret işleriniz", "güzel ahlak ve amelleriniz", "dini işlerde ihtiyaç duyduğunuz şeyler"[198] şeklinde ifadeler kullanılmaktadır. Kurtubî, ifadenin tefsirine dair görüşleri verdikten sonra "sizin şerefiniz" ifadesinin hepsini kapsadığını söyler ve bu anlama dair Zuhruf sûresinin 44. ve Sâd sûresinin 1. âyetine atıfta bulunur.[199] Taberî, ifadenin tefsiriyle ilgili olarak Mücâhid'in Müminûn sûresinin 71. âyetini zikrettiğini söyler.[200]

Nahl sûresini 43 ve 44. âyetlerinde olduğu gibi Enbiyâ sûresinin yukarıda yer verdiğimiz âyetlerinde de önce Mekkeli müşriklere hitap edilmekte ardından da Ehl-i Kitab'a, Muhammed (s.a.v.)'e indirilen Kur'ân'ın içinde, onlara indirilenin de olduğu yani Kur'ân'ın, ellerindeki kitapları tasdik ettiği bildirilmektedir. Bu durumda 10. âyette geçen "فِيهِ ذِكْرُكُمْ" ifadesi "elinizdeki kitabı tasdik eden, elinizdeki kitaptakileri içeren" şeklinde anlaşılmalıdır.[201] Nitekim Ebû Zemenîn, "فِيهِ ذِكْرُكُمْ" ifadesini "kitaplardan öncekilerin zikri" olarak yorumlayanlardan bahsetmektedir. Esasen bu anlam, Nahl sûresinin 44. âyeti başta olmak üzere diğer bazı âyetlerle de örtüşmektedir. Mesela Mü'minûn sûresinin 71. âyetinde, insanlara zaten bildikleri ve okuyup durdukları şeylerin yani zikrin geldiği, görmezden gelmekle kendi zikirlerinden yüz çevirdikleri bildirilir (بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ ...). Yine Enbiyâ sûresinin 24. âyetinde Yüce Allah, kendisine ortaklar edinenler için Rasûlullah'tan "Haydi getirin delilinizi! İşte benimle beraber olanların Kitab'ı ve işte benden öncekilerin Kitab'ı = قُلْ

---

sûresinin 44. âyetini zikreder.

195 Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîr-u Yahyâ b. Sellâm, Beyrut, 2004, I, 301.

196 Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Tefsîru't-Tüsterî, Beyrut, 1423, I, 104.

197 Ebû İshak İbrâhim b. es-Seriyy Zeccâc (ö. 923/311), Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû, Kahire, 2004, III, 313.

198 Mâverdî, Tefsîr, III, 439.

199 Kurtubî, Tefsîr, XI, 181.

200 Taberî, Tefsîr, IX, 8.

201 Ebû Zemenîn, Sâd sûresinin ilk âyetinde geçen "ذِي الذِّكْرِ" ifadesi için "şeref sahibi" anlamını verdikten sonra لَقَدْ أَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ âyetine atıfta bulunmakta ve "فِيهِ ذِكْرُكُمْ" ifadesini "kitaplardan öncekilerin zikri" olarak yorumlayanlardan bahsetmektedir. Bkz. Ebû Zemenîn, Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîz, IV, 80.

هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِي" demesini istemekte, 25. âyette de tüm rasullerin tevhid ilkesi üzere gönderildikleri bildirilmektedir (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ). 24. âyette geçen " هَذَا ذِكْرُ مَن مَّعِيَ" ifadesi ile kastedilen Kur'ân, "وَذِكْرُ مَن قَبْلِي" ifadesi ile de önceki kitaplar olmalıdır.[202] Benzer durum Mü'minûn sûresinin 71. âyetinde de vardır. Âyette, kendi kitaplarında olan gelmesine rağmen Ehl-i Kitab'ın yüz çevirdikleri bildirilmektedir (بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ).

Nahl sûresinin 43 ve 44. ile Enbiyâ sûresinin 7 ilâ 10. âyetleri arasındaki anlam örgüsünü şöyle gösterebiliriz:

Konu	Nahl 16/43-44	Enbiyâ 21/7-10
Mekkelilerin "Beşer Rasûl" itirazına cevap	وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِيْٓ اِلَيْهِمْ	وَمَآ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِيْٓ اِلَيْهِمْ
Mekkeli Müşrikleri Ehl-i Kitab'a yönlendirme	فَسْـَٔلُوْٓا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ	فَسْـَٔلُوْٓا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ
Ehl-i Kitab'a mesaj	وَاَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ	لَقَدْ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيْهِ ذِكْرُكُمْ
Düşünmeye sevketme	وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُوْن	اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ

Ehl-i Kitab'a teklif edilen bu karşılaştırma Yunus sûresinin 94. âyetinde, kendisine indirilene karşı bir şüphe duyması halinde Rasûlullah'a da teklif edilmektedir (فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّآ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ فَسْـَٔلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ). Kur'ân, önceki kitapların Arapça olarak indirilmiş şeklidir.[203] Arapça olarak indirilen Kur'ân'dakiler, önceki kitaplarda da vardı. Şu'arâ sûresinin 192 ilâ 195. âyetlerinde Kur'ân'ın, Allah kelamı olduğu, uyarıcılardan olsun diye Rasûlullah'a Arapça olarak Cebrail tarafından indirildiği belirtildikten sonra, 196. âyette Kur'ân'ın, öncekilerin kitaplarında da olduğu hatırlatılmakta (وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ) ve 197. âyette bunun İsrailoğulları'nın âlimleri için yeterli delil olduğuna dikkat çekilmektedir (أَوَلَمْ يَكُن لَّهُمْ آيَةً عُلَمَاء بَنِي إِسْرَائِيلَ أَن يَعْلَمَهُ).

Ankebût sûresinin 46. âyetinde Ehl-i Kitap ile mücadelenin ortak kitap ve ortak ilah çerçevesinde yürütülmesi gerektiği bildirildikten sonra

202 Benzer tespit için bkz. İbn Âşûr, Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr, XVII, 47.

203 Ahkâf 46/12.

وَلَا تُجَادِلُوٓا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوٓا اٰمَنَّا بِالَّذِيٓ اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ) 47. âyette, Rasûlullah'a Kitap indirildiği, kendilerine kitap indirilenlerden ve Mekkeli müşriklerden bu Kitab'a inananlar olduğu haber verilmektedir (وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتَابَ فَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمِنْ هٰٓؤُلَآءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ). 46. âyette "اَهْلَ الْكِتَابِ = Ehl-i Kitap" ifadesi geçtikten sonra 47. âyette Rasûlullah'a da Kitap verildiği (وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتَابَ) bildirilmekte, böylece Nahl sûresinin 43. ve 44. âyetlerinde kurulan "Ehl-i Zikr" ve "Zikir" ilişkisi burada da "Ehl-i Kitap" ve "Kitap" şeklinde kurulmakta, böylece ortak noktaya dikkat çekilmektedir. 48. âyette Rasûlullah'ın okur-yazar olmadığı, böyle olsaydı şüpheye düşenler olabileceği bildirilmektedir (وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ اِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ). 49. âyette açık âyetlerin ilim sahiplerinin hafızasında olduğu bildirilmektedir (بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ). Bu, ümmî olan birinin Allah'ın rasûlü olduğunun ispatı için mucize derecesinde bir delildir. Nitekim 50. âyette Rasûlullah'tan mucize isteyenlerden bahsedilmekte (وَقَالُوا لَوْلَآ اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ), 51. âyette mucize isteyenlere ümmî birinin, ellerinde olanı tasdik eden âyetler okumasının mucize olarak yeterli olacağı bildirilmektedir (اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّآ اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ). 52. âyette Rasûlullah'a, muhatapları ile kendisi arasında şahit olarak Allah'ın yeteceği söyletilmektedir (قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا). Bunun bir benzeri Ra'd sûresinin 43. âyetinde görmezlik edenlerin Rasûlullah'a "Sen elçi olarak gönderilmiş değilsin = وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا" dedikleri bildirilmekte ardından da yine onun diliyle "Aramızda Allah'ın ve o Kitab'ın bilgisine sahip olanların şahit olması yeter = قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ" denilerek Ehl-i Kitabın bilgisine vurgu yapılmaktadır.

Toparlayacak olursak, Nahl sûresinin 44. âyetinin, sûrenin 43. âyeti dahil olmak üzere Kur'ân'ın pek çok âyetiyle birlikte ele alıp değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yapıldığı takdirde ortaya çıkan sonuç şu olacaktır: Mekke'de inen Nahl sûresinin 43 ve 44. âyetleri, Mekke döneminde Rasûlullah'a Mekkeli müşriklerin "beşer rasûl" itirazına Ehl-i Kitab'ın da mucize taleplerine verilmiş cevap niteliğindedir. 44. âyetteki muhataplar da Ehl-i Kitap'tır. O halde Nahl sûresinin 44. âyetinde geçen tebyin, olanı ortaya koymak, çıkarmak anlamındadır. Tebyinin bu anlamda kullanımı Kur'ân'da yaygındır. Mâide sûresinin 15. âyetinde Ehl-i Kitab'a hitaben Rasûlullah'ın, onların Kitap'tan gizlemekte oldukları birçok şeyi tebyîn etmek üzere geldiği bildirilmekte (يَآ اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَآءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ), âyetin sonunda da kendilerine Allah'tan bir Nûr ve apaçık

bir Kitap geldiği belirtilerek (قَدْ جَآءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ) tebyînin mübîn olan Kitap'la olacağı vurgulanmaktadır. Âyette iki kez geçen "kitap" ifadesinin ilki ile Ehl-i Kitab'ın ellerindeki Kitap, ikincisi ile de Kur'ân kastedilmektedir. Önceki kitaplarda olanları tasdik eden Kur'ân'ın inmesiyle, Ehl-i Kitab'ın, ellerindeki kitaplarda gizledikleri ortaya çıkmış olacaktır. Kur'ân, "müheymin" vasfıyla,[204] etrafındaki harici unsurları temizleyerek gerçeğin tebeyyün etmesini yani açıkça ortaya çıkmasını sağlar. Aynı sûreninin 19. âyetinde de, tıpkı yukarıdaki âyette Rasûlullah'ın gizlenenleri ortaya çıkarmak için geldiğinden bahsedildikten sonra Kitab'ın geldiğinin bildirilmesi gibi insanların, kendilerine müjdeci ve uyarıcı gelmedi dememeleri için açıklama yapmak üzere elçinin geldiğinden bahsedilmekte (يَآ اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَآءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ اَنْ تَقُولُوا مَا جَآءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ), ardında da "beşîr" ve "nezîr"in geldiği bildirilmektedir (فَقَدْ جَآءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ). Beşîr ve nezîr sıfatları Kur'ân'da Rasûl'ün ve Kitab'ın ortak vasfı olarak kullanılır.[205]

Rasûlullah, Ehl-i Kitab'ın Kitap'tan gizledikleri ve ihtilafa düştükleri şeyleri Kur'ân'la ortaya koymuştur. Nitekim Nahl sûresinin 64. âyetinde, Rasûlullah'a Kitab'ın indirilmesinin sebebi olarak ihtilaf ettikleri şeyi insanlara tebyîn etmesi gösterilmektedir (وَمَآ اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ اِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ). İhtilafa düşenlere ahirette yapılacak açıklama için Kur'ân'da tebyin[206], hüküm verme[207], haber verme[208], kazâ[209], tafsîl[210] kelimeleri birbirinin yerine kullanılmaktadır. Tebyînin, her zaman, açıklama yapılmaksızın anlaşılamayacak şeyler için kullanılamayacağının bir delili de kelimenin, kıyamet gününde, ihtilaf ettikleri şeylerin insanlara tebyîn edilmesi şeklindeki kullanımıdır.[211] İnsanların kıyamette hesaba çekilebilmesi için dünyada gerçeği biliyor olmaları gerekir. Zeten bildikleri gerçek için tebyîn kelimesinin kullanılması bildiklerinin ortaya konması anlamına gelir.

204 Mâide 5/48.

205 Ahzâb 33/45; Fussılet 41/34. Bkz. http://www.fetva.net/goruntulu-fetvalar/nahl-44-ayette-peygamberimize-kurani-aciklama-yetkisi-mi-veriliyor.html

206 Nahl 16/92.

207 Âl-i İmrân 3/55; Hacc 22/69; Bakara 2/113; Nahl 16/124; Zümer 39/46.

208 Mâide 5/48; En'âm 6/164.

209 Yûnus 10/93; Câsiye 45/ 17.

210 Secde 32/25.

211 Nahl 16/39, 92.

İhtilaf edilen şeylerin açıklığa kavuşturulmasının Kitap'la olduğuna dair pek çok âyet vardır. Neml sûresinin 76. âyetinde, Kur'ân'ın İsrailoğullarının üzerinde çekişip durdukları konuların pek çoğunu aydınlattığından bahsedilmektedir (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ). İsrailoğulları'nın ihtilaf ettikleri pek çok şeyi Kitap anlattığına göre Rasûlullah kendisine indirilen bu Kitap vasıtasıyla açıklamada bulunmuştur. Yine Bakara sûresinin 213. âyetinde Allah'ın müjdeci ve uyarıcı olarak nebîler gönderdiği bildirildikten sonra ihtilaf ettikleri konularda insanlar arasında hükmetmeleri için onlara beraberlerinde Kitap verildiği belirtilmektedir (فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ). Şûrâ sûresinin 10. âyetinde, ihtilafın halli için merciin Allah olduğu bildirilmektedir (وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ). Bakara sûresinin 176. âyeti de insanların ihtilaf ettikleri şeylerin Kitap hakkında olduğunun bildirilmesi (ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ) açısından önemlidir. Rasûlullah'ın tüm bu ihtilafları ve çözüm yollarını ortaya koyması Kitapla olmaktadır. Bu görev, diğer nebîler için de geçerlidir. Nitekim Zuhruf sûresinin 63. âyetinde İsâ (a.s.), muhataplarına, ihtilaf ettikleri hususlarda kendilerine tebyinde bulunmak için geldiğini söylemiştir (وَلَمَّا جَاءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ).

Tebyîn kelimesinin, insanlara nisbet edildiğinde Kitap'ta indirilenleri olduğu gibi ortaya koymak, gizlememek anlamına geldiğine dair Bakara sûresinin 159 ve 160. âyetleri çok dikkat çekicidir. Şöyle ki, 159. âyette, Allah'ın lanetinin, insanlara açıklanmış olmasına rağmen Kitap'takileri gizleyenler üzerine olduğu bildirildikten sonra (إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ) tevbe edip kendine çeki düzen veren ve Kitap'ta bulunanları tebyîn edenlerin bundan istisna edilmesi (إِلاَّ الَّذِينَ تَابُواْ وَأَصْلَحُواْ وَبَيَّنُواْ), tebyînin herkese verilmiş bir görev olduğunu göstermektedir. Âyette geçen insanlar ifadesi ile kastedilen Ehl-i Kitap, Kitap ile kastedilen de Tevrat ve İncil olmalıdır. Tevrat ve İncil'de olanların bir kısmını Ehl-i Kitap, insanlardan gizlemiş olmalılar. Nitekim Âl-i İmrân sûresinin 187. âyetinde Allah'ın, Ehl-i Kitap'tan, Kitab'ı insanlara tebyin edecekleri, gizlemeyecekleri konusunda söz aldığından bahsedilmektedir (وَإِذَ أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلاَ تَكْتُمُونَهُ). Nahl sûresinin 44. âyetinde Rasûlullah'tan yapması istenen tebyîn ile yukarıdaki âyetlerde insanlardan istenen tebyînin aynı olması gerekir. Âyetleri açıklayanın Allah olduğu düşünüldüğünde insanlara nispet edildiğinde tebyîn ile kas-

tedilenin, Allah'ın açıkladıklarını insanlara duyurmak, olduğu gibi ortaya koymak anlamına geldiği söylenebilir.[212]

Kur'ân'da Yüce Allah'ın tefekkür etsinler diye âyetleri insanlara tebyîn ettiğine dair âyetler (كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ)[213] dikkate alındığında, Nahl sûresinin 44. âyetinde, aynı gerekçe ile yani insanların tefekkür etmeleri için kendilerine indirileni Rasûlullah'ın tebyîn etmesi, Allah'ın açıklamalarını insanlara duyurması yani Allah'ın yapmış olduğu açıklamaları insanlara tebliğ etmesi anlamına gelir. Çeşitli vesilelerle Nahl sûresinin 44. âyetini ele aldığı bölümlerde Cessâs da âyette geçen "لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ" ifadesinin tebliğ, ızhâr ve gizlememe (وَإِنَّمَا أَرَادَ إِظْهَارَهُ وَتَرْكَ كِتْمَانِهِ),[214] (لِتُبَلِّغَهُ إِيَّاهُمْ وَتُظْهِرَهُ وَلاَ تَكْتُمَهُ)[215] (الْمُرَادُ بِهِ إِظْهَارُ مَا أُنْزِلَ وَتَبْلِيغُهُ), (بِإِظْهَارِ وَتَرْكِ كِتْمَانِهِ),[216] anlamına gelme ihtimalinden bahseder. Âmidî (لِتُظْهِرَ لِلنَّاسِ)[217] ve Şîrâzî (أَن الْبَيَان يُرَاد بِهِ الإِظْهَار والتبليغ)[218] de aynı ihtimalden söz ederler. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, "لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ" ifadesindeki tebyînin tebliğ anlamına geldiğini söyler. (إن التبيين ها هنا هو التبليغ عن الله تعالى),[219] (أن المراد به التبليغ)[220] Âyette geçen ifade ile kastedilenin tebliğ olduğuna Âmidî (إِنَّمَا هُوَ التَّبْلِيغُ)[221] ve Buhârî de dikkat çekerler (الْمُرَادُ مِنْ قَوْلِهِ لِتُبَيِّنَ لِتُبَلِّغَ إِذْ حَمْلُ الْبَيَانِ عَلَى التَّبْلِيغِ أَوْلَى مِنْ حَمْلِهِ عَلَى بَيَانِ الْمُرَادِ),[222] (الْمُرَادُ مِنْهُ التَّبْلِيغُ).[223]

Kur'ân'da tebyîn ifadesi Allah'a nisbet edildiğinde açıklama, insanlara nisbet edildiğinde de Allah'ın Kitap'ta yapmış olduğu açıklamayı ortaya koyma anlamına gelir. Tebyînin Kur'ân'da Allah'a ve insana nispetindeki bu anlam farkı önemlidir. Bu fark, Kur'ân'ın konuyla ilgili âyetlerinin bir neticesidir.

212 Konuyla ilgili bkz. http://www.fetva.net/goruntulu-fetvalar/nahl-44-ayette-peygamberimize-kurani-aciklama-yetkisi-mi-veriliyor.html

213 Bakara 2/219, 266.

214 Cessâs, el-Füsûl, II, 53,

215 Cessâs, el-Füsûl, I, 143, II, 334.

216 Cessâs, el-Füsûl, II, 345.

217 Âmidi, el-İhkâm, III, 157.

218 Şîrâzî, et-Tebsıra, I, 267.

219 Ferrâ, el-'Udde, III, 795.

220 Ferrâ, el-'Udde, III, 806.

221 Âmidî, el-İhkâm, III, 152.

222 Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 350.

223 Buhârî, Keşfü'l-esrâr, I, 114.

Kur'ân'ın pek çok âyetinde, âyetleri tebyîn ve tafsîl edenin Allah olduğunun bildirilmesi,[224] Kitab'ın mübîn olarak vasıflandırılması, insanların ancak, kendilerine açıklama yapılan şeylerden sorumlu tutulabileceklerinin bildirilmesi,[225] tebyînde bulunmaları için insanlara kendi dillerini konuşan rasuller gönderilmiş olması[226] ve günahkârların yolunun belli olması için âyetlerin tafsîl edildiğinin bildirilmesi,[227] tebyînin insanlara nisbet edildiğinde Kur'ân'da olanın ortaya konulması anlamını gerektirir. Şu da var ki, kelimenin kitapla bağlantılı olarak insanlara nispet edildiğinde olanı ortaya koyma anlamı korunmak şartıyla mecazen açıklama anlamında da kullanılabilir. Bu, tevil ve yorum yapmak değil, Kitab'ın açıklamasına ulaşma gayreti ve açıklamaların tespitidir. Bu yönüyle Rasûlullah Kitap'taki açıklamaları ortaya çıkarmış ve insanlara göstermiştir. Kitab'ın ve hikmetin talimi de bu olmalıdır. Nitekim Kitap'taki açıklamaların ortaya konması sadece âyetlerin tilâveti ile değil belki de çoğu zaman âyetler arası ilişkilerden hareketle yüce Allah'ın açıklamalarını tespit edip insanlara bunları duyurmakla olur. Bunun için açıklama işini yapacak olanların, muhataplarının diliyle bunu yapmaları gerekir. İbrahim sûresinin 4. âyetinde, kendilerine açıklama yapabilmesi için her elçinin kendi toplumunun diliyle gönderilmiş (مِن رَّسُولٍ إِلاَّ بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ وَمَا أَرْسَلْنَا) ve Kur'ân'ın Rasûlullah'ın diliyle kolaylaştırılmış olmasının (فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ)[228] anlamı bu olmalıdır.

4. Sonuç

Kur'ân bütünlüğü açısından ele alındığında, Nahl sûresinin 43. âyetinin 44. âyetle irtibatı olduğu görülür. Şöyle ki, 43. âyette, "beşer rasûl" itirazında bulunan Mekkeli müşrikler Ehl-i Kitab'a yönlendirilmekte, 44. âyette de Ehl-i Kitab'a, ellerindeki kitaplarla Muhammed (s.a.v.)'e indirilen Kur'ân'ı karşılaştırma önerisinde bulunulmaktadır. 44. âyetin 43. âyet başta olmak üzere Kur'ân'ın diğer ilgili âyetleri ile irtibatı sonucunda ortaya çıkan anlama göre iki âyetin meâli şöyle olmalıdır:

224 En'âm 6/55, 97, 98, 114, 126; A'râf 7/32, 52, 174; Tevbe 9/11; Yunus 10/5, 24, 37; Hûd 11/1; Yusuf 12/111; Ra'd 13/2; Rûm 30/28; Fussılet 41/3.

225 Tevbe 9/115.

226 İbrahim 14/4.

227 En'âm 55.

228 Meryem 19/97; Duhâ 44/58.

“Senden önce de rasûl olarak gönderdiklerimiz, sadece kendilerine vahyettiğimiz erkeklerdi. Onları apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. (Rasûllerin insanlardan seçildiğini) bilmiyorsanız bunu aranızdaki Ehl-i Zikr’e sorun. Sana da bu Zikr’i, o insanlara kendilerine daha önce indirileni ortaya koyman için indirdik. Belki bunu bir düşünürler!...”

Görüldüğü üzere bu, anlama etki eden hatta doğru anlamayı mümkün kılan bir irtibattır ve bu anlam, geleneksel anlamla örtüşmemektedir. Bu durumda, geleneksel anlayışın âyete verdiği anlamın üzerine bina edilen tüm görüşler, en azından bu âyet çerçevesinde düşünüldüğünde geçersiz kalacaktır. Geleneksel anlayışın âyete verdiği anlamda ön kabullerin etkili olduğu düşünülebilir. Yani zihinlerde kurgulananlara âyetlerden meşrûiyet bulma gayreti etkili olmuş olabilir. Bu, âyetleri bağlantılarından koparak anlamanın sebebi olabilir. Belki de bu, herhangi bir ön kabulden hareket etmeden, âyetleri bağlantılarıyla ele almamanın bir sonucudur. Her iki durumda da yüzyıllardır âyete verilen anlamda ve âyetin istidlâlinde farklılık olmaması taklidin bir göstergesidir. Bu bir usûl sorunudur. Âyetlere bakış tarzıdır. Rasûlullah’ın tebyin görevine dair akla ilk gelen ve ezberden okunur derecede iyi bilinen bir âyetin esasında konuyla hiçbir ilgisinin olmaması, Kur’ân ve rasûl algımızın ne denli kırılgan bir yapıya sahip olduğunun bir göstergesidir.

D. Kur’ân’ın İniş Sürecindeki Önemi Açısından Tebyîn Kavramı

1. Giriş

Yukarıda ele alınan konu çerçevesinde, Nahl sûresinin 44. âyetinde sözü edilen “tebyin (لِتُبَيِّنَ)”in, Ehl-i Kitabın ellerindeki kitapta bulunanların ortaya çıkartılması anlamına geldiği sonucuna ulaşmıştık. Bu, konumuz açısından önemli bir tespittir. Çünkü bu, tebyin kelimesinin zaten varolanı ortaya koyma anlamına (da) geldiğini ve tebyinin önemli bir yönünü, Kur’ân ile önceki kitaplar arasındaki ilişkinin oluşturduğunu göstermektedir.

Bu başlık altında tebyini, Kur’ân’ın indiriliş sürecinde, önceki kitaplar ile Kur’ân arasındaki ilişki açısından ele almak istiyoruz.

Kur'ân'da, Allah tarafından gönderilen rasullerin, ihtilafları ve gizlenenleri tebyin ettiklerini yani ortaya koyduklarını görüyoruz. O halde rasullerin yaptıkları tebyini ihtilafların ve saklanıp gizlenenlerin tebyini olarak iki ana başlık altında ele alabiliriz.

2. Rasullerin İhtilafları Tebyin Etmeleri

Âl-i İmrân 105. âyette, açık âyetler geldikten sonra ilgisiz davranan ve ihtilaf çıkaranlar gibi olmamamız emredilmektedir (وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ). Bakara sûresinin 213. âyetinde de ayrılığa düştükleri konularda insanlar arasında hakem olsun diye nebilerle birlikte doğruları gösteren kitap indirildiği bildirilmektedir (فَبَعَثَ اللهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ). Aynı âyette, ayrılığa düşenlerin, kendilerine kitap verilenler olduğunu (وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوه) ve ihtilafın açık belgeler geldikten sonra gerçekleştiği görülmektedir (مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ). İhtilafların çözümü için Yüce Allah nebîler ve onlarla birlikte kitaplar göndermiştir. Şu âyette İsa (a.s.), insanların ayrılığa düştüğü şeylerin bir kısmını tebyin için geldiğini bildirir:

"İsa, açık delillerle geldiği zaman 'Ben size hikmet getirdim ve ayrılığa düştüğünüz şeyg lerden bir kısmını size tebyin için geldim. Öyleyse Allah'tan korkun ve bana itaat edin' dedi." (Zuhruf 43/63)	وَلَمَّا جَآءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللهَ وَأَطِيعُونِ

İnsanların ayrılığa düştüğü şeyler, ellerindeki kitapla ilgili olmalıdır. İhtilafların bazılarının tebyin edilmesinden yani açıklığa kavuşturarak ortaya konmasından bahsedilmektedir. Bu durumda İsa (a.s.)'ın tebyinde bulunmadığı bazı ihtilaflar kalıp kalmadığı akla gelebilir. Benzer bir durum Âl-i İmrân sûresinin 50. âyeti için de söz konusudur. Âyette İsa (a.s.)'ın, İsrailoğulları'na haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak için gönderildiği bildirilmektedir (وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ). Âyette geçen "بَعْض = bir kısmı" ifadesinin iki anlam inceliği olabilir. İlki, tüm haram kılınanların, mesela adam öldürmenin, zinanın, iftiranın, hırsızlığın değil de, helal olmasına rağmen ceza olarak İsrailoğulları'na haram kılınanların helal kılınması ifade ediliyor olabilir. İkinci bir anlamı da, İsrailoğulları'na ceza olarak haram kılınanların tamamının değil bir kısmının helal kılınması olabilir. Bu durumda, esasında helal olmasına rağmen İsa (a.s.) tarafından helal

kılınmamış bazı haramlar son Nebî'nin gelişine kadar devam etmiş olmalıdır. Bu, ceza olarak İsrailoğulları'na haram kılınan bazı şeylerin Kur'ân tarafından helal kılındığı anlamına gelir. Bu ikinci anlam, delile dayanan örneklerin ortaya konmasına dek ihtimal olarak kalacaktır. Zuhruf sûresinin 63. âyetinde geçen "وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ" şeklindeki ifadeyi de aynı şekilde değerlendirebiliriz. İsa (a.s.)'ın, ihtilaf edilenlerin bazısını tebyin ettiği bildiriliyorsa, bazı tebyin edilmemiş midir? Onun tebyin etmedikleri son Nebî tarafından mı tebyin edilmiştir? Ya da bazı ihtilaflara hiç değinilmemiş, bir çeşit "afv" mı söz konusu olmuştur? Bu son ihtimale delalet eden bir ifade Mâide sûresinin 15. âyetinde Muhammed (s.a.v.) örneğinde geçmektedir. Âyette Rasûlullah'ın, Ehl-i Kitabın kitaptan sakladıkları pek çok şeyi tebyin ettiği, yine pek çok şeyi de affettiği bildirilmektedir. Buradan hareketle kitaba dair bazı ihtilaflara değinilmeyip bu konularda "afv" söz konusu olduğu düşünülebilir.

Şu âyette de ihtilaf edilenleri tebyin etmesi için Rasûlullah'a Kur'ân'ın indirildiği bildirilmektedir:

"Biz bu Kitab'ı sana, sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidâyet ve rahmet olsun diye indirdik." (Nahl 16/64)	وَمَآ اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ اِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

Rasuller, insanların ihtilaf ettikleri hususları tebyin ederler; yani kendilerine indirilen kitapla bunları ortaya koyarlar. Tefsirler, yukarıda geçen Zuhruf sûresinin 63. âyetindeki ihtilafın, tebdile uğraması sebebiyle Tevrat'ın hükümleriyle ilgili olduğunu,[229] Nahl sûresinin 64. âyetinde geçen ihtilafın ise Allah'ın dini hususundaki ihtilaflar olduğunu söylerler.[230]

İhtilafların rasuller tarafından tebyin edilmesi, tasdik anlamı da taşır. Nitekim şu âyet bunu göstermektedir.

"Bu Kur'ân, ihtilaf ettikleri şeylerin çoğunu İsrailoğulları'na anlatır." (Neml 27/76)	إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

229 Taberî, Tefsîr, XI, 206-207; Cevzî, Zâdü'l-mesîr, VII, 326; Beğavî, Tefsîr, IV, 104.

230 Taberî, Tefsîr, VII, 605.

Tebyinin tasdik rolü de görmesi, ellerinde ilahi kitap olanlara, kendilerine gönderilen rasulü ve onun tebliğ ettiklerini doğru değerlendirme imkânı verir. Daha önce gördüğümüz üzere, Nahl sûresinin 44. âyetinde, Ehl-i Kitab'a, Muhammed (s.a.v.)'e indirilenleri ellerindeki kitapla karşılaştırmaları tavsiye edilmekteydi.

3. Rasullerin Saklananları ve Gizlenenleri Tebyin Etmeleri

Tebyinin, Kur'ân'da "خَفِيَ" fiili ile maddi varlığı olan şeylerin saklanması, "كَتَمَ" fiili ile de kitapta bazı hükümlerin göz ardı edilmesi yani gizlenmesi olmak üzere iki farklı kullanımından bahsedeceğiz.

a. Maddi Varlığı Saklananların Tebyini [Ortaya Çıkartılması]

Mâide sûresinin 15. âyetinde, Ehl-i Kitab'a hitaben, kitaptan gizledikleri pek çok şeyi tebyin eden, yani kendisine indirilen kitapla saklananları ortaya koyan rasul geldiği bildirilmektedir. Âyet şöyledir:

"Ey Kitab ehli, Kitap'tan sakladığınız birçok şeyi size açıklayan birçoğunu da affeden Elçimiz geldi. Size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap geldi." (Mâide 5/15)	يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ

Burada maddi bir saklama söz konusu olmalıdır. Kitabın bazı bölümlerini insanlardan saklamış olmalılar. Nitekim şu âyet de bu bağlamda düşünülebilir:

"De ki: "Öyleyse Musa'nın insanlar için bir nur ve bir yol gösterici olarak getirdiği o Kitabı indiren kimdir? Siz onu yapraklar üzerine döküp gösteriyor birçoğunu da saklıyorsunuz" (En'âm 6/91)	قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا

Yukarıdaki iki âyette de kitabın saklanması "تُخْفُونَ" fiili ile ifade edilmiştir. Bu durumda maddi varlığı olan, yani aslında yazılı halde insanların ellerinde bulunan bazı âyetlerin insanlardan saklanması söz konusudur. İşte rasullerin tebyininin bir yönünü, kitaptaki varlığı saklanan âyetlerin (muhfâ) tebyini, yani onların rasuller tarafından ortaya konması teşkil etmektedir.

Tefsirler, yukarıda zikri geçen Mâide sûresinin 15. âyetindeki saklamaya (muhfâ), Yahudilerin, kitapta zina edenlere verilecek recm cezasını düzenleyen âyeti saklamalarını ve Rasûlullah'ın da bunu tebyin etmesini örnek verirler.[231] Hatta bazılarınca âyetin nüzul sebebi bu olaya bağlanır.[232]

Farklı rivayetlerin yanı sıra Medine döneminde, Yahudi bir grup Rasûlullah'tan, zina eden Yahudi bir erkekle bir kadına verilecek cezayı takdir etmesini istemiş, bunun üzerine yukarıdaki âyetle ilişkilendirilen bir dizi olay gelişmiştir. Özetle, kendisine yapılan bu müracaat üzerine Rasûlullah zinanın cezasının Tevrat'ta ne olduğunu Yahudilerden öğrenmek istemiş, Tevrat'taki recm âyetinin bir Yahudi âlimi tarafından eliyle üzerinin kapatılmasına rağmen recm cezasının Tevrat'ta yer aldığı ortaya çıkmış ve Rasûlullah iki kişiye recm hükmünü vermiştir.[233]

Bu rivayet doğruysa yukarıdaki âyetin bu olayla irtibatlandırılması, en azından âyetin kapsamına bu olayın da girmesi düşünülebilir. Öte yandan A'râf sûresinin 157. âyetinde, Ehl-i Kitap'tan yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buldukları Ümmî Nebî Rasûl ifadesinin geçmesi (الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ), Muhammed (s.a.v.)'e dair ellerindeki kitapta açık ifadelerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bilgilerin kitaplarında bulunması onları zor durumda bırakacağı düşünülürse, kitaplarındaki Rasûlullah'a dair bazı ifadeleri de sakladıkları düşünülebilir. Dolayısıyla Mâide sûresinin 15. âyetinin kapsamına, Ehl-i Kitab'ın Muhammed (s.a.v.)'in vasıflarını saklamaları da girebilir.

Yine yukarıda zikri geçen En'âm sûresinin 91. âyetiyle ilgili olarak bir rivayetten bahederler. Rivayete göre, Yahudi din adamlarından Mâlik b. Sayf, Rasûlullah'a gelir. İri yarı şişman bir adam olduğu söylenen bu kişiye Rasûlullah, Tevrat'ta, Allah'ın şişman âlimlere buğzettiğinin yazılı olup olmadığını, bu şahsın da şişman olduğunu ima ederek sorar. Etraftakilerin gülmesi üzerine Mâlik b. Sayf Allah'ın hiçbir beşere bir şey indirmediğini söyler.[234] Sadece tefsir eserlerinde rastladığımız bu rivayetin uydurma ol-

231 Taberî, Tefsîr, IV, 502; İbn Kesîr, Tefsîr, III, 84.

232 Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, V, 237-238.

233 Konuyla ilgili tüm rivayetleri ele alan bir çalışma için bkz. Yusuf Ziya Keskin, Recm Cezası – Âyet ve Hadis Tahlilleri-, İstanbul 2001, s. 137 vd.

234 Taberî, Tefsîr, V, 262-263; İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, IV, 1342; Beydâvî, Tefsîr, I, 504.

duğu ortadadır. Ancak bu rivayet ele aldığımız âyetle neredeyse bütünleşmiştir. Türkiye'de en yaygın meal olan TDV'nin mealinde dahi âyetin öncesinde bu rivayete yer verilir. En'âm sûresinin 91. âyetinden hem önceki hem sonraki âyetlere bakıldığında hitabın Ehl-i Kitab'a olduğu ortadadır.

Kur'ân'dan hareketle, bugün eldeki İncil'leri dikkate aldığımızda, domuz etinin haram olduğuna dair âyetin de saklandığı, yani metinden çıkartıldığını söyleyebiliriz. Şöyle ki domuz etinin Kur'ân'da "rics" olarak nitelenmesi,[235] bu etin haramlığının tüm zamanları ve ümmetleri kapsayan genel-geçer bir hüküm olduğunu gösterir. Öte taraftan Kur'ân'da geçen dört âyette ısrarla yenmesi haram olarak sayılan dört şeyden birinin domuz etinin olması, bu yasağın İncil'de de olmasını gerekli kılar. O halde bugünkü nüshalarda bunun bulunmaması bu hükmün saklandığı sonucunu doğurur.[236]

b. Gözardı Edilen Hükümlerin Tebyini [Ortaya Çıkartılması]

Rasullerin yaptığı tebyinin diğer bir yönünü, kitapta yer alan hükümlerin insanlardan gizlenmesi oluşturmaktadır. Kur'ân'da "يَكْتُمُونَ" fiili ile ifade edilen bu gizleme, yukarıdaki saklamadan farklıdır. Yüce Allah gönderdiği kitaplarda âyetlerini birbiriyle irtibatlı olarak oluşturmuştur. Bu irtibatları kuranlar onun hükümlerine ulaşırlar. İşte bu irtibatlar neticesinde ortaya çıkan hükümleri, bilenlerin bilmeyenlere söylememesi, onlardan bunları gizlemeleri, bilenlerin Allah'ın kitabına yaptıkları büyük bir ihanettir. Bu, onların lanetlenmeleri sonucunu doğurur. Şu âyet bu açıdan önemlidir:

"İndirdiğimiz açık âyetleri ve doğru yolu Kitapta insanlara açıklamamızdan sonra gizleyenleri Allah dışlayacaktır. Dışlayacak olanlar da dışlayacaktır." (Bakara 2/159)	إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِن بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلعَنُهُمُ اللهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ

Müfessirler, yukarıda zikri geçen Bakara sûresinin 159. âyetinde sözü edilen gizlemenin, Muhammed (s.a.v.)'in vasıflarına dair bilgilerin gizlenmesi

235 En'âm 6/145.

236 Bu konudaki detaylı bir çalışma için bkz. Yahya Şenol, Kur'an ve Sünnet Işığında Helal Gıda, İstanbul, 2014, s. 137-138, 151-152.

olduğunu söylerler.[237] Recm ile ilgili âyetin saklanmasını da bu âyet bağlamında zikredenler vardır.[238] Fıkıh usûlünde bu âyet, haber-i vahidin kabul edilmesinin, bilgi ifade etmesinin ve kıyasa öncelenmesinin delili olarak sunulur.[239]

Âyette, kitapta insanlar için açıklanmış olanları gizleyenlerden bahsedilmektedir. Bunlar, Kitap'ta insanlar için açıklananları insanlara açıklamalıydılar. Açık olanı açıklamak zaten varolanı insanlara duyurmak yani ortaya çıkarmak demektir. Bir sonraki âyet insanlardan istenenin bu olduğunu göstermektedir:

"Tevbe edip kendini düzelten ve onları açıklayanlar başka. Onların tevbesini kabul ederim. Ben tevbeleri kabul ederim, ikramım boldur." (Bakara 2/160)	إِلاَّ الَّذِينَ تَابُواْ وَأَصْلَحُواْ وَبَيَّنُواْ فَأُوْلَـئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

Yukarıdaki âyetlerde sözü edilen kişiler Ehl-i Kitap yani Yahudi ve Hristiyanlardır. Âl-i İmrân sûresinin 187. âyetinde, kendilerine kitap verilenlerden, insanlara tebyin etmeleri, gizlememelerine dair alınan misak bunu gösterir (وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ). Zaten tefsirler de bunu söylemektedirler. Bu kişiler, Allah'ın Kitap'ta yani Kur'ân'dan önceki ilahi kitaplarda insanlar için açıkladıklarını gizlemişler. Bununla birlikte yukarıdaki âyetlerin Ümmet-i Muhammed dahil kendilerine kitap verilmiş tüm insanları içine aldığı da ortadadır.

159. âyette geçen "مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى" ifadeleri, ilahi kitapların muhkem ve onları detaylandıran müteşâbih âyetler olarak indirildiğini gösteriyor da olabilir. Bu durumda ilahi kitapların âyetler arası ilişki sebebiyle içerdiği hükümlerin gizlenmesinden bahsedilmiş olmaktadır.

Bu, konumuz için çok önemlidir. Kur'ân önceki kitapları tasdik ettiğini söylemektedir. İlahi kitaplar, ancak kitap hakkında ilme sahip kişilerin bilebildiği bazı hükümleri de ihtiva ederler. Bunları ortaya çıkarmak her

237 Taberî, Tefsîr, II, 56; İbn Kesîr, Tefsîr, I/428.

238 Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyân, II, 29.

239 Cessâs, el-Füsûl, III, 140, 147; Serahsî, Usûl, I, 322; Buhârî, Keşfü'l-esrâr, II, 684-685; Âmidî, İhkâm, II, 72.

zaman kolay olmaz. İşte Kur'ân bu hükümleri ortaya koyarak bilenler için musaddık olduğunu göstermiştir. Kitap'tan ilim sahibi olanların bildikleri gizlemeler bilinçli gizlemeler olduğu için Allah bunları lanetlemiştir. Bazı âyetlerde, Rasûlullah'tan nübüvvetinin delili olarak mucize talebinde bulunanlara verilen cevaplarda özellikle Kitaptan ilme sahip olanların, kendilerine ilim verilenlerin ve İsrailoğulları'nın âlimlerinin onun nebî olduğunu çok iyi bildiklerine vurgu yapılması, ellerindeki kitaptaki bazı hükümlerden ancak ihtisas sahibi kişilerin bilgisinin olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu tür bilgileri saklamak bilinçli bir tavırdır ve Kur'ân'da bu "ketm" ile ifade edilmektedir. Bakara sûresinin 173. ve 174. âyetini bu gözle okuyabiliriz. 173. âyet şöyledir:

"O size sadece ölü, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilmiş olanı haram kılmıştır. Kim darda kalır da saldırganlık etmeden ve sınırı aşmadan bunlardan yerse günaha girmez. Allah bağışlar, ikramı boldur." (Bakara 2/173)	إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

İsa (a.s.)'ın, ceza olarak İsrailoğulları'na yemesi haram kılınan bazı şeyleri helal kılmasına rağmen, onun getirdiği son düzenlemeyi dikkate almayan ve bunu gizleyen, yani yemesi haram olanlar Kur'ân'ın iddia ettiği gibi sadece dört şey değil diyenlere, yukarıdaki âyette bu tekrar hatırlatılmakta, devamındaki âyette de bunların bu gerçeği gizledikleri bildirilmektedir. 174. âyet de şöyledir:

"Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip karşılığında tükenip gidecek bir bedel alanlar var ya, onlar karınlarına sadece ateş doldururlar. Allah Kıyamet günü onlarla konuşmaz ve onları aklamaz. Onlara acı bir azap vardır." (Bakara 2/173)	إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

İnsanlardan istenenin, Allah'ın, kitabında açıkladığı şeyleri onların da insanlara açıklamaları olduğunu gösteren bir başka âyet şöyledir:

"Allah, kendilerine kitap verilenlerden kesin söz aldı; onu insanlara kesinlikle açıklayacaksınız ve gizlemeyeceksiniz, dedi." (Âl-i İmrân 3/187)	وَإِذَ أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلاَ تَكْتُمُونَهُ

Âyette kendilerine kitap verilenlerden alınan sözden bahsedilmektedir. Bu söz, insanlara tebyin etmek, onlardan gizlememektir. Tebyin edilmesi istenen şey, yukarıdaki Bakara sûresinin 159. âyetinde görüldüğü gibi kitapta insanlar için açıklananlardır. İnsanlar zaten Allah'ın tebyin ettiği şeyleri tebyin edeceklerdir.

Âyetlerde sözü edilen Allah'ın tebyini, kitapta âyetler arası ilişkiler kullanılarak yapılan tebyin olmalıdır. Bu, Allah'ın tebyinidir. Yani Allah hükümlerini kitapta nasıl açıklamış ise, insanlar da Allah'ın yaptığı açıklamaları yani âyetler arası ilişkiler dikkate alınarak tespit edilen hükümleri insanlar için ortaya koymalıdırlar. Bu durumda tebyinin saklanması yani "kitmân" bilinçli yapılır.

İşte rasuller, bilenlerin insanlardan gizledikleri bu hükümleri tebyin eder yani ortaya koyarlar. Bunu da şu âyet göstermektedir:

"...Sana da bu Zikr'i indirdik ki kendilerine indirilenin ne olduğunu o insanlara tebyin edesin, belki tefekkür ederler." (Nahl 16/44)	...وَاَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

Yukarıdaki âyet, Rasûlullah'ın, Ehl-i Kitaba indirilenleri tebyin ettiğini yani ortaya koyduğunu göstermektedir. Rasûlullah bunu kendisine indirilenle yapmaktadır. Ancak bu âyet, iki tür gizlemenin de ortaya konulduğunu gösterir. Yani hem maddi saklamaları (muhfâ) hem de hükümlerin göz ardı edilmesini (mektûm).

Mâide sûresinin 72 ve devamındaki âyetler de tebyinin göz ardı edilen hükümlerle ilişkisi bağlamında değerlendirilebilir. Şöyle ki, 72 ve 73. âyetlerde, görmezden gelenlerin İsa (a.s.) hakkındaki iftiralarına değinildikten sonra 75. âyette İsa ve annesinin konumu ortaya konulmakta ve âyet "انْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ" şeklinde devam etmektedir.

c. Tebyinin Tasdik ile İlişkisi

Yukarıda görüldüğü üzere Nahl sûresinin 44. âyetinde Rasûlullah tebyini Ehl-i Kitabın tefekkür etmesi için yapmıştır. Bu, tebyinin tasdik ile irtibatı olduğunu gösterir. Çünkü onların gizlediklerini ortaya çıkaran kitap önceki kitabı tasdik etmiş olur. Tasdikin amacının, kitabın Allah'ın vahyi olduğunu belgelemek olduğu düşünülürse, yapılan tebyin, Ehl-i Kitabın, Kur'ân'ın Allah'ın vahyi olduğunu anlamalarını sağlama amacı olduğu görülür. Benzer ilişki En'âm sûresinin 91 ve 92. âyetlerinde de görülmektedir. 91. âyette, Ehl-i Kitabın, kitabın bazı kısımlarını sakladıkları bildirildikten sonra (تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا) 92. âyette Kur'ân'ın öncekini tasdik ettiği bildirilmektedir (وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ).

4. Sonuç

Görüldüğü üzere tebyin, Kur'ân'ın iniş sürecinde, Kur'ân ile önceki kitaplar arasındaki irtibata dikkat çeken kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle tebyin, tasdikle ilişkili bir kavramdır. Kitap kültürüne sahip kişilerin muttali olabileceği birtakım bilgilerin Kur'ân tarafından ortaya çıkartılması, yani bu bilgilerin tebyin edilmesi, Kur'ân'ın Allah'ın kitabı, onu tebliğ edenin de Allah'ın rasulü olduğunu ortaya koymuştur.

Öte yandan nebîler, insanların ellerindeki kitapla ilgili ihtilafları da kendilerine vahyedilen kitapla tebyin etmişlerdir.

Durum böyle olmakla birlikte, gelenekte tebyin, Rasûlullah'ın açıklama görevi ve yetkisi bağlamında ele alınmış, kelimenin geçtiği pek çok âyet bu algı sebebiyle anlaşılamamıştır.

Özetle...

1. "Beyân" ile "tebyîn", "bir şeyi ortaya çıkartmak ve açıklamak" yönüyle anlamdaştır. "B-y-n" fiilinin kökünde, "bir şeyden ayrılma (vasl)" anlamı da olduğundan hareketle, bir şeyin açıkça ortaya çıkmasının ve belirginliğinin, onun etrafındaki şeylerden ayrılması ve bağlantılı olduğu unsurlardan ayrıştırılması anlamına geleceğine de dikkat çekilir.

2. Tebyin kavramı genelde beyan çerçevesinde tefsir, fıkıh usûlü ve belâgat eserlerinde ele alınmıştır.

3. Tefsir eserlerinde tebyin kelimesi, çoğu zaman kelimenin çeşitli kalıplarda geçtiği âyetlerin tefsiri, bazen de tertîl, tasrîf, tefsîr kelimeleri ile irtibatı vesilesiyle geçmektedir.

4. Fıkıh usûlünde tebyîn, genelde beyan kelimesiyle, manadaki kapalılığı gidermek yahut hükümlerin Allah tarafından açıklanma keyfiyetini ifade etmek için kullanılır.

5. Beyan, belagatta da bir anlamı değişik yollarla ifade etmenin usûl ve kaidelerinden bahseden bir ilim dalının ismi olarak kullanılır.

6. Kur'ân'da "b-y-n" fiilinin tef'îl babıyla, Allah'a ve insanlara nispet edilmek suretiyle iki yönlü kullanımı vardır. Allah'a nispet edilerek, insanların akletmeleri, hidayete ermeleri, korunmaları, tefekkür, tezekkür ve şükretmeleri için Allah'ın âyetleri tebyîn etmesi; insanlara nispet edilerek de, ihtilafa düştükleri hususlar da dahil insanlara indirilenin kendilerine rasuller tarafından tebyîn edilmesi anlamında kullanılır. Aynı kullanım Kur'ân'da, Ehl-i Kitab'a nispet edilerek, Allah'ın yaptığı açıklamaları insanlara tebyîn edip gizlememelerine dair kendilerinden alınan misakın hatırlatılması ve bu ahde vefa göstermeyip Allah tarafından açık bir şekilde indirilenleri insanlardan gizlemelerinden bahsedilirken görülür. Fiil üç âyette ise, insanların açıklama ve detaylandırma taleplerini ifade için kullanılır.

7. Fiil ayrıca Kur'ân'da, "tefe'ul" babından, ortaya çıkmak anlamında kullanılmaktadır. Bu yönlü kullanım, "tef'îl" babındaki kullanımda da olduğu gibi, gerçeğin, onu çevreleyen diğer şeylerden sıyrılması ve apaçık ortaya çıkması anlamındadır.

8. Fiilin Kur'ân'da, "tefe'ul" babından iki yerde "فَتَبَيَّنُوا = İyice araştırın" şeklindeki kullanımı da bir şeyi, kafa karışıklığına sebebiyet verecek şeylerden arındırarak ortaya çıkarma anlamıyla örtüşmektedir.

9. Mutlak hâkimin Allah olması ve hükümde ortak tanımamasının doğal sonucu ve de insanların O'ndan başkalarına kul olmamalarının sebebi olarak Kur'ân'da açıklamaları Allah yapmıştır. Bundan dolayı âyetlerin ve Kitab'ın açık/açıklayıcı olduğu bildirilmiştir. Oysa gele-

nekte Muhammed (s.a.v.)'in Kur'ân'ın mübeyyini olduğu kabul edilir. Bu bağlamda da özellikle Nahl sûresinin 44. âyeti delil getirilir.

10. Nahl sûresinin 44. âyetine fıkıh usûlü eserlerinde, Sünnetin meşrûiyeti ve Rasûlullah'ın beyan görevi üst başlığı altında, ictihadın, beyanın kapsamına girip girmediği, beyanın tehirinin caiz olup olmadığı, Kur'ân'ın yine Kur'ân'la beyanının, neshinin ve tahsîsinin mümkün olup olmadığı, Kur'ân ve Sünnetin teâruzu durumunda nasıl hareket edilmesi gerektiği gibi konularla ilgili olarak atıfta bulunulmuştur.

11. Tefsir eserlerinde, 43. âyetin, Mekkeli müşriklerin ileri sürdükleri "beşer rasûl" itirazına cevap olduğu hususunda ittifak olmasına rağmen 44. âyetin, bu konuyla herhangi bir irtibatına değinilmemiştir.

12. Bazı usûlcüler, âyette geçen beyan ile kastedilenin âyetlerin ızhâr ve tebliğ edilmesi, gizlenmemesi olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu tespitin, bunu dillendirenler açısından genel bir bakış açısını mı yansıttığı, yoksa yerine göre muhalif bir görüşe cevap verme saikiyle bir çıkış yolu olarak mı kullanıldığının tespit edilmesi gereklidir.

13. Tefsirlerin de belirttiği üzere 43. âyet, Mekkeli müşriklerin, kendilerine rasûl olarak melek değil de bir beşerin gönderilmesine yaptıkları itiraza cevap niteliğindedir.

14. Nahl sûresinin 44. âyetinde geçen "لِلنَّاسِ = o insanlar için" ve "إِلَيْهِمْ = kendilerine" ifadeleriyle aynı kişiler kastedilmektedir. Bunlar bir önceki âyette zikir ehli (اَهْلَ الذِّكْرِ) olarak geçen kimselerdir.

15. 44. âyet çerçevesinde düşünüldüğünde, Rasûlullah'a Zikr'in yani Kur'ân'ın indirilmesindeki amaç, Ehl-i Kitab'ın ellerindeki kitaplarda neler olduğunun Rasûlullah tarafından ortaya konmasıdır. Pek çok âyette Kur'ân'ın, önceki kitaplarda olanı tasdik ettiğinden, bu kitaplarda ihtilaf edilenleri ve gizlenenleri tebyin ettiğinden bahsedilir. Yani Rasûlullah, Ehl-i Kitab'ın ellerindeki kitaplarda olanı tasdik, Kitap'ta ihtilaf ettikleri ve gizledikleri bazı hususları tebyîn, birtakım hükümleri de daha hayırlısıyla neshetmek için gönderilmiştir.

16. O halde Nahl sûresinin 44. âyetinde geçen tebyin, olanı ortaya koymak, çıkarmak anlamındadır. Tebyinin bu anlamda kullanımı

Kur'ân'da yaygındır. Mâide sûresinin 15. âyetinde Ehl-i Kitab'a hitaben Rasûlullah'ın, onların Kitap'tan gizlemekte oldukları birçok şeyi tebyîn etmek üzere geldiği bildirilmektedir.

17. Kur'ân'ın iniş sürecinde, Kur'ân ile önceki kitaplar arasındaki irtibata dikkat çeken kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle tebyin, tasdikle ilişkili bir kavramdır. Kitap kültürüne sahip kişilerin muttali olabileceği birtakım bilgilerin Kur'ân tarafından ortaya çıkartılması, yani bu bilgilerin teybin edilmesi, Kur'ân'ın Allah'ın kitabı, onu tebliğ edenin de Allah'ın rasulü olduğunu ortaya koymuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NESİH

A. Giriş

Kur'ân'ı ve iniş sürecini doğru anlamada önemli gördüğümüz kavramlardan birisi de "nesih"tir. Bu bölümde nesih kavramının gelenekte ne şekilde ele alındığına kısaca değindikten sonra bu kelimenin Kur'ân'daki kullanımlarını tespit etmeye çalışacak, sonrasında da bu kavramın konumuz açısından önemine değineceğiz. Ancak tüm bunlardan önce kelimenin kökenine ve kullanım alanlarına dair kısa bir bilgi vermek istiyoruz.

Nesh [النسخ] Kelimesinin Anlamı

"Nesih = النسخ" kelimesi "n-s-h = ن س خ" kök harflerinden oluşan "نَسَخَ" fiilinin mastarıdır. Nesh kelimesine sözlüklerde "bir kitapta olanın aynısını bir başka kitaba aktarma", "uygulamada olan bir şeyi ortadan kaldırıp yerine başka bir şeyi koyma",[1] "bir şeyin bir şeye tahvil edilmesi"[2] gibi anlamlar verilir. Bir kitapta olanın aynısını bir başka kitaba aktarma anlamının, fiilin "ifti'âl" babından türeyen "intisâh = اِنْتِساخ" ve "istif'âl" babından türeyen "istinsâh = اِسْتِنْساخ" kelimelerinde de bulunduğu söylenir.[3] "Nüsha = النسخة" kelimesine sözlükler, "kendisinden çoğaltma yapılan asıl metin" anlamı verirler.[4] Kelime, asıl metinden elde edilen şey (kopya) için de kullanılır.[5]

Görüldüğü üzere nesih kelimesinin yukarıda verilen anlamlarında, "bir şeyin mutlak olarak ortadan kaldırılması" değil, şayet bir ortadan kaldırma varsa devamında "yerine bir şeyin getirilmesi" anlamı vardır. Hatta sözlüklerde "نَسَخَ" fiilinin "bir şeyi izale etmesi" anlamına dair verilen "güneş gölgeyi ortadan kaldırdı = نَسَخَتِ الشمس الظِّل" şeklindeki örnekte[6] dahi, bir şeyin (güneşin) diğerinin (gölgenin) yerine geçmesi söz konusudur. İbn Fâris'in, "bir şeyin yerine geçen her şey onu neshetmiş olur = وكل شيء خلف شيئا فقد انتسخه" şeklindeki ifadesi bu yönüyle önemlidir. Feyyûmî de, "zaman

1 Ferâhîdî, Kitâbü'l-'Ayn, "n-s-h" md.; İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "n-s-h" md.; Zencânî, Tehzîbü's-Sıhâh, "n-s-h" md.

2 İbn Fâris, Mekâyîs, "n-s-h" md.

3 Ferâhîdî, Kitâbü'l-'Ayn, "n-s-h" md.; Cevherî, es-Sıhâh, "n-s-h" md.; İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "n-s-h" md.

4 Cevherî, es-Sıhâh, "n-s-h" md.; İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "n-s-h" md.

5 Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî (ö. 770/1368), el-Misbahu'l-Münîr fî Ğarîbi'ş-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'î, Mısır, trs., "n-s-h" md.

6 Cevherî, es-Sıhâh, "n-s-h" md.; Feyyûmî, el-Misbahu'l-Münîr, "n-s-h" md.

döngüsü" anlamının, "تناسخ الأَزمنة" şeklinde ifade edilmesinin sebebini "her zaman diliminin öncekinin hükmünü kaldırıp o hükmün yerine kendisinin geçmesi" şeklinde açıklayarak aynı duruma işaret etmiş olmaktadır.[7] Miras hukukunda da, mirasın paylaşılmasından önce mirasçılardan bir veya birkaçının vefatı halinde onlara düşen payların kendi varislerine intikali yani sonraki varislerin öncekilerin yerine geçmesi anlamında "مناسخة" ve "تناسخ الورثة" kavramları kullanılır. Râgıb el-İsfehâni, nesih kelimesine, "bir şeyi, onu takip eden bir şeyle (بشيء يتعقبه) ortadan kaldırma" anlamını verdikten sonra güneşin gölgeyi, gölgenin güneşi, saçın beyazlamasının gençliği ortadan kaldırmasını buna örnek olarak verir, ancak sonrasında, bu kelimeyle, bazen ortadan kaldırma (الإزالة), bazen yerine koyma (الإثبات) bazen de her ikisinin anlaşıldığını söyler.[8]

Kelime, bir şeyin aynısının bir başka yere taşınması anlamına da geldiği için, neshin gerçekleşmesi her zaman aslın ortadan kalkmasını gerektirmeyebilir. Kelimenin, "bir kitapta olanın aynısını bir başka kitaba aktarma" anlamında bu açıkça görülmektedir. Nitekim Râgıb el-İsfehâni, bu durumda aslın ortadan kalkmasının gerekmediğini hatta aslın varlığının devam etmesinin bir gereklilik olduğunu söyler.[9]

Nesh Kelimesinin Kur'ân'daki Kullanım Alanları

Nesih kelimesi Kur'ân'da üçü fiil, biri isim olmak üzere dört yerde geçmektedir. Fiil olarak geçtiği yerlerden ikisinde sülâsî, birinde de istif'âl kalıbında kullanılır. Sülâsî kalıptaki iki kullanımından birinde "bir şeyin ortadan kaldırılıp yerine o şeyin aynısının ya da ondan daha hayırlısının geçmesi", diğerinde de "bir şeyin ortadan kaldırılıp yerine bir başka şeyin geçmesi" anlamı vardır. Şöyle ki; Bakara sûresinin 106. âyetinde, âyetin a. neshinden ya da b. unutturulmasından ve yerine a. aynısının ya da b. daha hayırlısının getirilmesinden (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا); Hac sûresinin 52. âyetinde de şeytanların, rasul ve nebilerin içlerine attıkları vesveselerden ve Allah'ın bunları ortadan kaldırdığından (أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ) bahsedilir.

7 Feyyûmî, el-Misbahu'l-Münîr, "n-s-h" md.

8 Râğıb el-İsfehânî, el-Müfredât, "n-s-h" md.

9 Râğıb el-İsfehânî, el-Müfredât, "n-s-h" md.

Yukarıdaki iki kullanımdan hareketle, bu fiilin anlamının "bir şeyi kaldırma ve yerine bir şey koyma" olmak üzere birbirinden ayrılamayan iki yönü olduğu söylenebilir. Ayrıca kaldırılanın yerine geçen şeyin öncekinden farklı olabileceği gibi yine kendisinin de olabileceği sonucuna ulaşılabilir. İkinci durumda söz konusu olan kaldırmanın, "esasında öncesinin aynısı olan sonraki nüshanın öncekinin yerine geçmesi" anlamında olduğu ortadadır. Bakara sûresinin 106. âyetinde geçen "أَوْ مِثْلِهَا" ifadesi bunu gösterir. Kaldı ki, kelimenin sözlük anlamı içerisinde "bir kitabın aynısının çoğaltılmasının" olması da bunu destekler.

Kelimenin Kur'ân'da fiil olarak geçtiği üçüncü yer Câsiye sûresinin 29. âyetidir. Fiil burada insanların yaptıklarının kayda geçirilmesi (إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) anlamındadır. Ancak âyette insanların yapıp ettiklerinin bu fiil ile ifade edilmesinin sebebi, bu kayıtların sürekli güncelleniyor olmasıdır. Yani yazılanlar sürekli değişmekte, neshe uğramakta, böylelikle istinsah gerçekleşmektedir.

Kelimenin Kur'ân'da geçtiği dördüncü yer, A'râf sûresinin 154. âyetidir. Âyette, Musâ (a.s.)'ın, buzağı heykelini kutsal edinerek şirke bulaşmaları sebebiyle kavmine olan kızgınlığı gittikten sona vahiylerin yazılı olduğu levhaları aldığı (وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ) bildirilmekte, ardından da "وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ = O levhaların bir nüshasında şu vardı: Yola gelme ve ikram, Rablerinden korkanların hakkıdır." denilmektedir. Âyetin metninde geçen "nüsha" kelimesiyle kastedilen şayet Musa (a.s.)'ın aldığı levhalar(dan bir kısmı) ise, bu durumda bunlar için nüsha kelimesinin kullanılması, diğer nebilere olduğu gibi Musa (a.s.)'a da verilenlerin nihayetinde Musâ (a.s.)'dan önceki nebilere verilenlerin bir nüshası olması sebebiyle olabilir. Âyette geçen nüsha ile kastedilen, Musa (a.s.)'a verilenlerden çoğaltılan nüshalar da olabilir.

Nesih kelimesinin gerek Arap dilindeki gerek âyet ve rivayetlerdeki kullanım alanları dikkate alındığında, kelimeye "beyân" anlamının verilmesi mümkün gözükmemektedir. Öte yandan Kur'ân'daki, beyan kavramının çerçevesine nesih girmemektedir. Çünkü Kur'ân'da tebyin, zaten varolan şeylerin ortaya konması anlamında kullanılır. Bununla birlikte bazılarının neshi beyan olarak ele almalarının temelinde yatan şeyleri ileride ele alacağız.

B. Nesih Kavramının Gelenekte Ele Alınışı

1. Nesih Kavramının Tefsir Eserlerinde Ele Alınışı

Tefsir eserlerinde nesihle ilgili malumata daha çok Bakara sûresinin 106. âyetinin tefsiri bağlamında rastlanır. Söz konusu yerlerde, âyetin sebeb-i nüzûlü, âyetle ilgili kıraat farklılıkları, âyette geçen bazı kavramların tarifi gibi konular çerçevesinde malumat verilir. Bunlara kısaca değinelim.

Kıblenin değişmesi üzerine Yahudilerin, "Muhammed, etrafındakilere istediğini helal istediğini haram kılıyor" dedikleri, Bakara sûresinin 106. âyetinin de bunun üzerine indiği söylenir.[10] Aynı gerekçe, Nahl sûresinin 101. âyetinin sebeb-i nüzûlü için de zikredilir.[11]

Bakara sûresinin 106. âyetindeki "neshettiğimizde" anlamına gelen "مَا نَنْسَخْ = mâ nensah" şeklindeki meşhur kıraatin yanı sıra "neshettirdiğimizde" anlamına gelen "مَا نُنْسِخْ = mâ nünsih" şeklinde bir başka kıraatten daha bahsedilir. Her iki kıraatin "neshettiğimizde" anlamına geldiği de söylenir. Yine âyette geçen "ننسها" ifadesinin, "unutmak" anamına gelen "ن س ي" fiil kökünden "unuttuursak" anlamına gelen "نُنْسِهَا = nünsiha" şeklindeki meşhur kıraatin yani sıra "ن س أ" fiil kökünden "ertelemek" anlamına gelen "نَنْسأْها = nense'hâ" şeklinde bir kıraatin varlığından bahsedilir.[12] Bu son kıraate binaen âyetin ilgili kısmına "yazısını bırakıp hükmünü değiştirirsek", "geriye bırakır neshetmezsek", "inzalini geciktirirsek" gibi anlamlar verildiği görülür.[13] Öte yandan âyetin "مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا" kısmını "مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ تَنْسَهَا" yani "bir âyeti neshedersek yahut sen unutursan" anlamına gelecek şekilde okuyanlardan da bahsedilir.[14]

10 İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, I, 127; Beydâvî, Tefsîr, I, 127; Sa'lebî, el-Keşf ve'l-beyân, I, 253; Hâzin, Tefsîr, I, 93; Razî, Tefsîr, I, 636; Alûsî, Rûhu'l-me'ânî, I-II, 486.

11 Kurtubî, Tefsîr, II, 43. Âyetin metni ve meali şöyledir:
وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
"Allah neyi indireceğini çok iyi bildiği halde, bir âyetin yerine başka bir âyeti koyduğumuzda sana şöyle dediler: 'Sen sadece iftiracısın.' Yok, onların pek çoğu bunu bilmezler."

12 Taberî, Tefsîr, I, 523; Kurtubî, Tefsîr, II, 47; Sem'ânî, Tefsîr, I, 120; Beydâvî, Tefsîr, I, 127; Râzî, Tefsir, I, 636-637; İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, I, 127; Şirbînî, es-Sîrâcü'l-Münîr, I, 135; Beğavî, Tefsîr, I, 90.

13 İbn Kesîr, Tefsîr, I, 328; İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, I, 128.

14 İbn Kesîr, Tefsîr, I, 329.

Âyetin tefsiri bağlamında, neshin sözlük ve terim anlamlarına da yer verilir. Kelimenin sözlükte nakil/tahvil ve İzale/ref' anlamına geldiği, bir şeyin iptal ve izale edilmesinin bazen başka şeyin onun yerine ikame edilmesiyle, bazen de yerine herhangi bir şey getirmeden olduğu söylenir.[15] Bakara sûresinin 106. âyetinde sözü edilen neshin, yerine bir başka şeyin ikame edilerek gerçekleşen ortadan kaldırmaya (izâle/ref') örnek olduğu söylenirken, yerine herhangi bir şeyin getirilmeden yapılan izaleye de Hac sûresinin 52. âyetindeki[16] kullanım örnek gösterilir. Ayrıca böyle bir kullanıma Âişe (r.a.)'dan nakledilen "uzunluk bakımından Ahzâb sûresi Bakara sûresine denkti" şeklindeki rivayet örnek gösterilir.[17] Benzer örnekler âyette geçen "نُنْسِهَا" ifadesi bağlamında da verilir.[18] İnen bazı âyetlerin daha sonra Allah tarafından unutturulduğu ve o andan itibaren artık kimse tarafından hatırlanmadığı da bu bağlamda söylenir.[19] İddia edilen bu durumun Rasûlullah için de söz konusu olduğunu söyleyenler A'lâ sûresinin 6. ve 7. âyetlerini;[20] onun için söz konusu olmadığını söyleyenler ise İsrâ sûresinin 86. âyetini[21] delil getirirler.[22] Âyetteki nesihle, lafzın baki olup hükmün değişmesinin kastedildiği de

15 Şevkani, Fethu'l-kadîr, Beyrut, 2005, I, 249-250; İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, I, 127; Şirbînî, es-Sîrâcü'l-münîr, I, 134.

16 Âyetin metni ve meali şöyledir:
وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيم
"Senden önce de elçi veya nebi olarak gönderdiğimiz kimselerden hangisi (tebliğ şekli ile ilgili) bir düzenleme yapsa şeytanlar onun yaptığı düzenlemeye mutlaka bir şeyler karıştırmıştır. Arkasından Allah, şeytanların karıştırdığını gidermiş. Sonra da âyetlerini (zihinlerde) iyice pekiştirmiştir. Allah bilir, doğru karar verir."

17 Kurtubî, Tefsîr, II, 43-44; Şevkani, fethul-kadir, I, 250; Beğavi, Tefsîr, I, 89. Benzer rivayetler için bkz. Alûsî, Rûhu'l-me'ânî, I-II, 486-487.

18 Alûsî, Rûhu'l-me'ânî, I-II, 486-487.

19 Kurtubî, Tefsîr, II, 43-44.

20 Âyetlerin metni ve meali şöyledir:
سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى
"Sana Kur'ân'ı okutacağız, sen unutmayacaksın. Allah unutturmuş olursa başka; O, açığı da bilir, gizli olanı da."

21 Âyetin metni ve meali şöyledir:
وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لاَ تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلاً
"Eğer zorlayıcı düzen koysaydık o senin gönlüne bildirdiğimiz Kur'an'ı ne olursa olsun ortadan kaldırırdık da sonra sen bize karşı bir yardımcı bulamazdın."

22 Alûsî, Rûhu'l-me'ânî, I-II, 487.

söyleyenler[23] olduğu gibi, sözü edilen âyetteki neshin nakil anlamına geldiğini söyleyenler de vardır.[24]

Bir kitaptakini bir başka kitaba aktarma yani ondan bir başka nüsha çıkarma anlamındaki neshe, Kur'ân'ın Levh-i mahfuzdan dünya semasına taşınmasını örnek gösterirler. Bu yönüyle Kur'ân'ın tamamının mensûh olduğu söylenir ve Bakara sûresinin 106. âyetindeki nesihle kastedilenin böyle bir nesih olmadığının altı çizilir. Kelimenin Kur'ân'da nakil anlamındaki kullanımına Câsiye sûresinin 29. âyeti[25] örnek gösterilir.[26] Neshin izale ve ispat anlamına geldiğini, ilki için bir şeyin ortadan kalkması ikincisi için de bir kitabın nüshasının çıkartılması örneği verildiği de görülür.[27]

Fahrettin er-Râzî âyetin "مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا" kısmıyla ilgili olarak şu dört anlamdan bahseder:[28]

أَوْ نُنْسِهَا	ما ننسخ	
…veya unutturduğumuzda	Nesh ettiğimizde…	1
…veya etmediğimizde	Tebdil ettiğimizde…	2
…veya inzalini yahut neshini geciktirdiğimizde	Kaldırdığımızda…	3
…veya hükmünü neshedip lafzını etmediğimizde	Hem lafzını hem hükmünü neshettiğimizde…	4

Âyetteki "نُنْسِهَا" ifadesinin, önceleri Kur'ân'da varolan, kıraat edilen ama sonra unutulan âyetlerle ilgili olduğuna dair görüşe çeşitli açılardan itirazlarda bulunulduğu görülmektedir. Mesela böyle bir şeyin aklen mümkün olamayacağına dair, Kur'ân'ın tevatüren insanlara ulaşmışken bunun unutulmasının mümkün olmayacağı söylenir. Naklen mümkün olmaması

23 Taberî, Tefsîr, I, 522 vd; Beğavî, Tefsîr, I, 89.

24 Taberî, Tefsîr, I, 522 vd; Şevkani, Fethu'l-kadir, I, 250

25 Âyetin metni ve meali şöyledir:
هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
"İşte size dosdoğru söyleyen Kitap'ımız. Ne işledinizse Biz onu buraya geçirdik."

26 Kurtubî, Tefsîr, II, 43; Hâzin, Tefsir, I, 93.

27 Alûsî, Rûhu'l-me'ânî, I-II, 486.

28 Râzî, Tefsîr, I, 640-641.

ise Hicr sûresinin 9. âyeti[29] ile delillendirilir. Buna karşı çıkanlar ise bu görüşten ilkine şöyle cevap verirler: "Hükmü neshedilen âyetler zamanla unutulur ve mütevatir olmaktan çıkar. Ayrıca sabahladıklarında herkesin unutması mucize kabilindendir." İkinciye cevap ise şöyledir. "Bu iddia A'lâ sûresinin 6. ve 7. âyetleri ile Kehf sûresinin 24. âyetine[30] aykırıdır."[31]

Âyette sözü edilen "nesih"le "lafzı sabit kalsın veya kalmasın hükmün kaldırılması"; "insâ" ile de "hükmü sabit kalsın veya kalmasın lafzın kaldırılması"nın kastedildiğini söyleyenlerden bahsedilir.[32]

Bazı tefsirlerde neshin terim anlamı da verilir. Bunlardan birine göre nesih "şer'î bir hükmün, zaman bakımından daha sonra gelen şer'î bir başka delille kaldırılması" olarak tanımlanır.[33] Bir başka tanım şöyledir: "Nesih, yerleşik şer'î bir hükmün, zaman bakımından sonra gelen bir hitapla ortadan kaldırılmasıdır ki, bu gerçekleşmeseydi önceki hüküm uygulamada kalmaya devam edecekti." Bu tanımın, nesih kelimesinin sözlük anlamına uygun olduğu, aklî hükmü, icmâ ve kıyası dışarıda bıraktığı, nassın delâletlerini içerdiği ayrıca nesihle bazı beyan türleri arasındaki farkı yansıttığı söylenir. Ayrıca tefsir eserlerinde neshin tahsis ve takyidden farkı üzerinde de durulduğu olur.[34] Bazen de çeşitli gerekçelerle beyan kelimesinin kullanıldığı tanımlara yer verilir. Mesela şu tanım böyledir: "Nesih, bir âyetin bazen lafzının bazen hükmünün bazen de hem hükmün hem lafzın yürürlükten kalktığının beyanıdır."[35]

Tefsir eserlerinde nesih türlerinden de bahsedilir. Mesela lafzı kaldırılıp hükmü baki olan nesihten bahsedilir ve recm ile ilgili bir rivayetin lafzı-

29 Âyetin metni ve meali şöyledir:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

"O Zikri Biz indirdik. Onu koruyacak olan da Biziz."

30 إِلَّا أَن يَشَاء اللّه وَاذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَن يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا

"İnşaallah = Allah fırsat verirse" de. Unutunca da Rabbini hatırla ve de ki: "Belki Rabbim beni bundan daha iyi bir işe yöneltir."

31 Râzî, Tefsîr, I, 640.

32 Alûsî, Rûhu'l-me'ânî, I-II, 487.

33 Hâzin, Tefsir, I, 93.

34 Kurtubî, Tefsîr, II, 45; Şirbînî, es-Sîrâcü'l-münîr, I, 134; Râzî, Tefsîr, I, 637.

35 Alûsî, Rûhu'l-me'ânî, I-II, 486.

nın Kur'ân'dan kaldırıldığı söylenir.[36] Hem lafzın hem de hükmün neshine dair ise bir gecede unutturulan bazı sûreler olduğuna dair rivayetlerden bahsedilir. Yine Âişe validemize nispet edilen ve evlilik engeli doğuran süt emmenin on kez emme ile olacağına dair iddia edilen âyetin hem metninin hem hükmünün kaldırıldığı söylenir. Hükmü kaldırılıp lafzı kalan neshe de Kur'ân'daki bazı âyetlerin neshi, mesela Enfâl sûresinin 65 ve 66. âyetlerinde savaş durumunda bir müslümana düşen düşman asker sayısındaki nesih ve Bakara sûresinin 180. âyetindeki vasiyet hükmünün neshi örnek gösterilir.[37]

Esasında nâsihin yani bir hükmü ortadan kaldıranın Allah olmasına rağmen mecazen neshi gerçekleştiren delile ya da nesih sonucu oluşan yeni hükme nâsih denildiğine de dikkat çekilir.[38] Öte yandan nesihte hükmün kendisinin mi yoksa mislinin mi kaldırıldığına dair Ehl-i sünnet ile Mutezile arasındaki tartışmaya değinildiği de olur.[39]

Tefsir eserlerinde, neshin aklen caiz ve sem'an da vaki olduğu hususunda ittifaktan behsedilir ve bu konudaki muhaliflerin, görüşlerine itibar edilmeyen kimseler olduğu söylenir.[40] Neshin vukuunu ispat babında Bakara sûresinin 106. âyeti ve Nahl sûresinin 101. âyetinin yanı sıra, Bakara sûresinin 240. âyetinin, aynı sûrenin 234 âyeti ile, Mücâdile sûresinin 12. âyetinin, yine aynı sûrenin 13. âyeti ile, Enfâl sûresinin 65. âyetinin, aynı sûrenin 66. âyeti ile neshedildiği örnek verilir. Öte yandan bunlara, selefin neshin vaki olduğu hususunda icmâ ettiği söylenerek de cevap verilir.[41]

Yine tefsir eserlerinde "bedâ" grekçesiyle Yahudilerin neshi kabul etmedikleri söylenir ve bunlara da Tevrat'tan cevaplar verilmeye çalışılır.[42] Rasûlullah'ın nübüvvetinin delillerinden birinin de önceki şeriatı neshetmek olduğu hatırlatılıp bunun, neshin cevazının ve vukuunun ispatı olduğu söylenir. Ancak buna, Rasûlullah'ın gönderilmesiyle önceki şeriatlara

36 İbn Kesîr, Tefsîr, I, 327.

37 Hâzin, Tefsîr, I, 94; Şirbînî, es-Sîrâcü'l-münîr, I, 134; Râzî, Tefsîr, I, 640.

38 Kurtubî, Tefsîr, II, 45.

39 Kurtubî, Tefsîr, II, 45.

40 Şevkani, Fethu'l-kadir, I, 250; Râzî, Tefsîr, I, 637; Alûsî, Rûhu'l-me'ânî, I-II, 487.

41 Kurtubî, Tefsîr, II, 44; Râzî, Tefsîr, I, 639-640.

42 Kurtubî, Tefsîr, II, 44; Hâzin, Tefsir, I, 93; Râzî, Tefsîr, I, 637.

uyma yükümlülüğünün kalkması ve yeni şeriata uyma yükümlülüğünün ortaya çıkmasının nesih olmadığı söylenerek karşı çıkılır. Neshi kabul etmeyen bazı Müslümanlara nispet edilen bu görüşe göre, sonraki şeriatın başlaması öncekinin neshi anlamına gelmemektedir. Onlar bunu birtakım akli istidlallerle gerekçelendirmeye çalışırlar.[43]

Tefsirlerde Ebû Müslim el-İsfehânî'nin, Kur'ân'ın içinde neshi kabul etmediği, neshin şeriatlar arasında gerçekleştiği düşüncesinde olduğu da bildirilir.[44] Hatta onun Bakara 106. âyette geçen "مِنْ آيَةٍ" ifadesini Tevrat ve İncil'e hamlettiği nakledilir.[45] Öte yandan âyette sözü edilen neshin, haberler konusunda olmayıp hükümler hususunda olduğu da söylenir.[46] Bununla birlikte içerisinde ahkâma dair hususun olduğu haberlerde de neshin gerçekleştiğini ve Nahl sûresinin 67. âyetinin bunun bir örneği olduğunu düşünenlerden bahsedilir.[47]

Ayrıca Bakara sûresinin 106. âyetindeki "misl" ve "hayr" ifadelerinden hareketle sonraki hükmün öncesinden daha ağır bir hüküm getirip getiremeyeceği de tartışılmıştır. Sonraki hükmün öncekinden hafif, ağır ya da ona eş olabileceğini söyleyenler ilki için, savaşta iki taraf arasındaki oranın bire ondan bire ikiye neshini, ikincisi için, âşûrâ orucunun Ramazan orucuyla neshini, üçüncüsüne de kıblenin Kudüs istikametinden Mescid-i Haram'a tahvilini örnek verirler. Bazı tefsirlerde de daha ağırıyla nesih örneği olarak zina suçu işleyenlere verilen ev hapsi cezasının sopa ve recm ile neshi örnek verilir. Yerine yeni bir şeyin ikame edilmeden gerçekleşen neshe de Rasûlullah ile konuşmadan önce verilmesi istenen sadakanın daha sonra neshedilmesi örnek gösterilir.[48] Ancak Bakara sûresinin 106. âyetinde geçen "نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا" ifadesinden hareketle neshin ancak yerine bir başka şeyin (bedel) ikame etmek suretiyle olabileceği görüşünde olanlardan da bahsedilir.[49] Bununla birlikte, her türlü neshin sonuç iti-

43 Râzî, Tefsîr, I, 637-638.

44 Râzî, Tefsîr, I, 639.

45 Râzî, Tefsîr, I, 641.

46 Taberî, Tefsîr, I, 521; İbn Kesîr, Tefsîr, I, 327; Şirbînî, es-Sîrâcü'l-Münîr, I, 134; Beğavî, Tefsîr, I, 90; Alûsî, Rûhu'l-Me'ânî, I-II, 486.

47 Kurtubî, Tefsîr, II, 45.

48 Kurtubî, Tefsîr, II, 45-46; Râzî, Tefsîr, I, 641.

49 Râzî, Tefsîr, I, 641.

bariyle sevap bakımından kulların hayrına olduğuna da dikkat çekilir.[50] Ayrıca bir âyetin misliyle neshindeki hikmetin imtihan olduğu söylenir.[51] Bunun yarısıra âyette geçen "hayr" ifadesinin insanın tabiatına daha hafif gelen değil maslahatına uygun gelen anlamında anlaşılması gerektiği belirtilir. Bu görüşün temelinde de Allah'ın ahkâmının zamana göre şekillendiği düşüncesinin yattığı ifade edilir.[52]

Tefsir eserlerinde ulemanın çoğunluğu tarafından Kur'ân'ın Kur'ân ve mütevatir sünnetle neshinin kabul edildiği söylenir. Sünnetin Kur'ân'ı neshedebilmesi, sonuç itibariyle her ikisinin de vahiy kaynaklı olduğuna dair ön kabulle temellendirilir. Sünnetin Kur'ân'ı neshine dair Bakara sûresinin 180. âyetindeki vasiyetin Rasûlullah'ın hadisiyle neshedilmesi örneği verilir. Yine zina edenlere yüz değnek cezasının evli olanlardan düşürülüp onlara recm tatbikinin de buna örnek gösterildiği görülür.[53] Sünnetin Kur'ân tarafından neshine dair de kıblenin tahvili ve Hudeybiye antlaşmasının bazı maddelerinin Mümtehane sûresinin 10. âyeti ile neshi örnek verilir.[54] Herhangi bir hükmün/âyetin ictihad ile neshine dair örneklere de tefsir eserlerinde rastlanabilmektedir.[55]

Tefsir eserlerinde İmam Şâfi'î'nin, Kur'ân'ın ancak Kur'ân'la neshedilebileceğine dair görüşte olduğu ve bunu da Bakara sûresinin 106. âyeti ile temellendirdiği söylenir.[56] Öte yandan Fahrettin er-Râzî, Nahl sûresinin 44. âyetinden hareketle, nesh edenin (nâsih) neshedilenin (mensûh) hükmünü beyan ettiği ve Kur'ân'ın Sünnetin nâsihi olması durumunda bunun Kur'ân'ın Sünneti beyan edeceği anlamına geleceğinden dolayı İmam Şâfiî'nin Kur'ân'ın Sünneti neshedemeyeceğine dair görüşünü zikreder ve cevaben, âyetin, Rasûlullah'ın sadece beyan için konuştuğu anlamına gelmeyeceğini söyler.[57] Râzî, neshin bir hükmü ortadan kaldırma (ref') oldu-

50 Hâzin, Tefsir, I, 94-95.

51 Şirbînî, es-Sîrâcü'l-Münîr, I, 135.

52 Râzî, Tefsîr, I, 641.

53 Kurtubî, Tefsîr, II, 46.

54 Kurtubî, Tefsîr, II, 46.

55 Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, VI, 392.

56 Hâzin, Tefsir, I, 93-94; Râzî, Tefsîr, I, 641.

57 Râzî, el-Mahsûl, III, 342-343.

ğunu ve bunun da beyanın zıddı olduğu gerekçesiyle İmam Şâfiî'nin Nahl sûresinin 44. âyetine dayanarak Sünnetin Kur'ân'ı neshine karşı olduğunu da söyler.[58]

Tefsir eserlerinde, neshin, lafızda buna delalet eden bir ibarenin bulunması, ravinin tarih zikretmesi ya da icma gibi yollarla bilinebileceğinden de bahsedilir.[59]

Tefsir eserlerinde neshin amacına dair bilgiler de verilir. Neshin, kulların maslahatı gereği, bazı hükümlerin zaman ve mekâna göre değişmesiyle ilgisi olduğu,[60] bu bağlamda neshin bir "bedâ" yani Allah'ın ilmindeki bir değişiklik olmayıp, bir doktorun hastasının değişen durumlarına göre tedavide değişikliğe gitmesi gibi Allah'ın kulların maslahatlarına göre hüküm vermesi olduğu söylenir.[61] Kurân'ın nâsih ve mensûhunu bilmenin önemine de değinilir ve Ali (r.a.)'ın, mescitte insanlara Kur'ân öğreten bir kişinin Kur'ân'ın nâsih ve mensûhunu bilmediğini öğrenince gösterdiği tepkiden bahsedilir.[62]

Nesh konusuna tefsir eserlerinde Ra'd sûresinin 39 ve Nahl sûresinin 101. âyetleri bağlamında da değinilir. Hatta Bakara sûresinin 106. âyetinin ele alındığı bazı tefsirlerde bu iki âyete atıfta bulunulur.[63] Râzi, Bakara sûresinin 106. âyetinin, neshin ispatı için zayıf bir delil olduğunu, Nahl sûresinin 101. âyetinin ve Ra'd sûresinin 39. âyetinin bu açıdan daha kuvvetli olduğunu söyler. Râzî ayrıca Bakara sûresinin 106. âyetinin başındaki "mâ = ما" harfinin şart-ceza ifade ettiğini, şart-cezanın da ihtimal barındırdığını, dolayısıyla neshin vukuu hususunda katilik olmadığını söyler.[64] Râzî âyetle ilgili bu yorumu Ebû Müslim el-İsfehânî'ye de nispet eder.[65]

58 Râzî, el-Mahsûl, III, 350.

59 Kurtubî, Tefsîr, II, 46.

60 Beydâvî, Tefsîr, I, 127.

61 Kurtubî, Tefsîr, II, 44.

62 Kurtubî, Tefsîr, II, 43.

63 Suyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, I, 545.

64 Râzî, Tefsîr, I, 638-639.

65 Râzî, Tefsîr, I, 639.

2. Nesih Kavramının Hadis Eserlerinde Ele Alınışı

Nesih kelimesi hadis kaynaklarında da, çoğu zaman, bir âyetin (yahut bir âyetin bir kısmının) başka bir âyet (yahut yine aynı âyet veya âyetin bir kısmı) ile hükmünün değiştirildiği, bazen bir âyet ya da hadisin hükmünün neshedildiğine dair herhangi bir bilginin olmadığının haber verilmesi, bazen de bir âyetin metninin neshedildiği bağlamında geçer. Hadis kaynaklarında bu bağlamda geçen rivayetlerin çoğunda İbn Abbas'ın adının geçiyor olması dikkat çekmektedir.

Bakara 180. âyetin, Nisâ sûresindeki miras âyetiyle,[66] Bakara 228. ve Talâk 4. âyetlerin Ahzâb sûresinin 49. veya Bakara sûresinin 229. âyetiyle,[67] Şu'arâ 224. âyetin aynı sûrenin 227. âyetiyle,[68] Nisâ 15. ve 16. âyetlerin Nûr sûresinin 2. âyetiyle,[69] Bakara 240. âyetin aynı sûrenin 234. ve Nisâ sûresindeki miras âyetleriyle,[70] Bakara 284. âyetin aynı sûrenin 286. âyetiyle,[71] Nûr 31. âyetin baş tarafının aynı sûrenin 60. âyetiyle,[72] Bakara 282. âyetin aynı sûrenin 283. âyetiyle,[73] Tevbe sûresinin 39. ve 120-121. âyetlerinin aynı sûrenin 122. âyetiyle,[74] Bakara 184. âyetin aynı sûrenin 185. âyetiyle,[75] Tevbe 44. âyetin Nûr 62. âyetle[76] neshedildiği rivayet edilir. Yine, kasten bir mümini öldüren kişinin, konuyla ilgili âyet ve rivayeti nesheden bir delil olmaması sebebiyle tevbesinin kabul edilmeyeceği,[77] insanların Nisa sûresinin 8. âyetinin neshedildiğini sandıkları ancak neshedilmediği[78] gibi ifadeler kaynaklarda geçer.

66 Dârimî, Vasâyâ, 28; Buhârî, Vasâyâ, 6, Tefsîr, IV/5, Ferâiz, 9.

67 Ebû Dâvûd, Talâk, 37; Nesâî, Talâk, 75.

68 Ebû Dâvûd, Edeb, 87.

69 Ebû Dâvûd, Huûd, 23.

70 Buhârî, Tefsîr, II/41; Ebû Dâvûd, Talâk, 42; Nesâî, Talâk, 69.

71 Müslim, İman, 199; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 336.

72 Ebû Dâvûd, Libâs, 34.

73 İbn Mâce, Ahkâm, 29.

74 Ebû Dâvûd, Cihad, 18.

75 Buhârî, Savm, 39; Müslim, Sıyâm, 149.

76 Ebû Dâvûd, Cihad, 161.

77 İbn Mâce, Diyât, 2; Nesâî, Tahrîm, 2, Kasâme, 49; Buhârî, Tefsir, IV, 16.

78 Buhârî, Vasâyâ, 18.

Hadis kaynaklarında aynı konuda biri Mekkî diğeri Medenî iki âyet olması durumunda Medenî olanın diğerini neshettiğine dair örneklere de rastlanır.[79] Bazen de âyette geçen bir ifadenin başka bir kelime ile neshedildiğine,[80] ya da bir âyetin daha sonra metninin[81] yahut hem metninin hem hükmünün[82] neshedildiğine veya bir âyetin baş kısmının son kısmını neshettiğine[83] dair örneklere rastlanır.

Nesih kelimesi rivayetlerde, Kur'ân'da ilk neshin kıble konusunda olduğunun bildirilmesi,[84] bağlamında da geçer. Ayrıca hadis eserlerinde, Abdullah b. Mesûd'un, Kur'ân'ın nesholunan âyetlerini bildiği,[85] tıpkı Kur'ân'ın bazısının bazısını neshettiği gibi Rasûlullah'ın hadislerinin de bazısının bazısını neshettiğine dair rivayetler zikredilir.[86] Kelimenin doğrudan Rasûlullah dönemindeki kullanımı, Rasûlullah'ın sabah namazı kıldırırken bir âyeti okumaması üzerine namazdan sonra sahabeden birinin ona âyetin nesholunup olunmadığını sorması rivayetinde[87] görülür. Nesh kelimesi, mushafın Osman (r.a.) döneminde çoğaltılması olayı anlatılırken çoğaltma/nüsha çıkartma anlamında da hadis kaynaklarında kullanılmıştır.[88] Bazen de hadis kaynaklarında bu kelime konu/bâb başlıklarında geçmiştir.[89] Kelime birkaç yerde de "منسوخ" ifadesiyle, bazı hükümlerin nesholunduğunu ifade etmek için geçer.[90] Sonuçta, hadislerdeki kullanımına bakıldığında nesih kelimesinin, bir âyet ya da hükmün kaldırılması veya diğeriyle değiştirilmesi ve asıl metinden yeni nüshalar çıkartma anlamında kullanıldığı görülür.

79 Nesâî, Tahrîm, 2; Buhârî, Tefsîr, XXV/2.

80 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 301.

81 Buhârî, Cihâd, 9, 19.

82 Tirmizî, Radâ', 3.

83 Buhârî, Kefâlet, 2.

84 Nesâî, Talâk, 75.

85 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 363.

86 Müslim, Hayz, 82.

87 Ahmed. b. Hanbel, Müsned, III, 407.

88 Tirmizî, Tefsîr, IX/19; Buhârî, Cihâd, 12.

89 Buhârî, Teheccüd, 11; Tirmizî, Mevâkît, 180.

90 Buhârî, Savm, 39; Buhârî, Nikâh 31.

3. Nesih Kavramının Fıkıh Eserlerinde Ele Alınışı

Fıkıh eserlerinde nesih kavramına çeşitli vesilelerle atıfta bulunulmuştur. Çeşitli fıkhi meselelerin ele alındığı bölümlerde şeriatler arasındaki nesihlerin yanı sıra,[91] birbirini nesheden âyetlerden,[92] sünnetin sünnetle,[93] sünnetin kitapla[94] neshinin mümkün olduğundan, kitabın meşhur veya mütevatir sünnetle neshedilebileceğinden,[95] bu bağlamda Hanefilere göre rivayet haber-i vahid derecesinde ise nassa (sübutu ve delaleti kati olan âyet ve rivayetlere) ziyade anlamı taşıyacağından, yani neshedemeyeceğinden,[96] neshin gerçekleşmesi için deliller arasında denklik olması gerektiğinden,[97] Rasûlullah'ın vefatından sonra neshin olamayacağından,[98] bununla birlikte bazı konularda oluşan icma ile bazı uygulamaların neshinden[99] bahsedilmektedir. Yine neshin tespitinde iki delil arasındaki zaman farkının belirleyici olduğundan, iki delil arasını bulma imkânı varsa neshin gerçekleşmeyeceğinden; iki delile göre amel etmenin gerektiğinden,[100] nesih ve tahsis,[101] nesih ve takyid[102] ilişkisinden ve bu ilişkilere dair mezhep ihtilaflarından,[103] nesih tespit edilmediğinde önceki şeraitlerin bizim için de geçerli olup olmayacağından[104] bahsedilir.

---

91 Alâuddin Ebû Bekr b. Mesûd el-Kâsânî el-Hanefî, (ö. 587/1191), Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi', Beyrut, 1982, II, 229, 290; Burhaneddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi Bekir b. Abdilcelil er-Rüşdânî el-Merginânî (ö. 593/1197) el-Hidâye, Beyrut, 1995, II, 98.

92 Serahsî, el-Mebsût, X, 26;

93 Serahsî, el-Mebsût, XXIV, 10; Kâsânî, Bedâi', V, 81.

94 Serahsî, el-Mebsût, I, 88;

95 Serahsî, el-Mebsût, IV, 195; V, 152; Kâsânî, Bedâi', I, 7, V, 37.

96 Serahsî, el-Mebsût, V, 134; VII, 2, 3; Kâsânî, Bedâi', I, 208, VII,39.

97 Kâsânî, Bedâi', I, 232.

98 Serahsî, el-Mebsût, X, 10; Kâsânî, Bedâi', IV, 7, VII, 125.

99 Serahsî, el-Mebsût, XXVII, 126.

100 Kâsânî, Bedâi', I, 257; III, 197, 238.

101 Kâsânî, Bedâi', III, 155.

102 Kâsânî, Bedâi', V, 110.

103 Kâsânî, Bedâi', V, 110.

104 Kâsânî, Bedâi', IV, 173.

4. Nesih Kavramının Kelam Eserlerinde Ele Alınışı

Neshin kelam çerçevesinde konu edilmesi, görünen o ki, hüsn-kubh meselesi, yani dini bildirimlerin ötesinde varlık ve olayların bizzat kendisinde güzellik ve çirkinliğin var olduğunu kabul edenlerin neshi, bir hükmü "ortadan kaldırma" olarak tanımlamaya "bedâ" gerekçesiyle karşı çıkışları bağlamında olmaktadır.[105] Neshin tanımında "ortadan kaldırma" ifadesinin kullanılmasının tercihi ya da reddinde "bedâ" kavramının etkisine bir sonraki başlıkta yani "Nesih Kavramının Fıkıh usûlü Eserlerinde Ele Alınışı" bölümünde değineceğiz.

6. Nesih Kavramının Fıkıh Usûlü Eserlerinde Ele Alınışı

Fıkıh usûlü eserlerinde nesih kelimesinin, ortadan kaldırmak (ref'), gidermek (izâle), değiştirmek (tebdîl) ve bir şeyi bir yerden bir başka yere taşımak (nakl) anlamları arasında hakikat-mecaz ve müşterek ilişkisinin olup olmadığı tartışılmıştır.[106] Bu tartışmaların, kelimeye "beyan" anlamının verilmesiyle irtibatı olduğu söylenir.[107] Zaten bizim de asıl dikkatimizi çeken husus, bazı usûlcüler tarafından nesih kelimesine "beyan" anlamının da verilmiş olmasıdır. Hatta bazı usûl eserlerinde nesih konusu, beyan başlığı altında ele alınır.[108]

---

105 Aydın Taş, "Gazâlî ve Âmidî'nin Nesih Problemine Yaklaşımı", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15:2 (2010), s. 94.

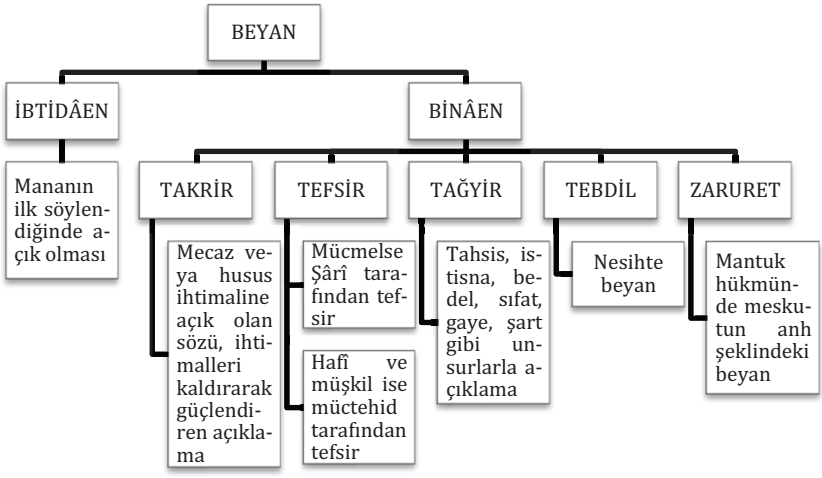
106 Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 298 vd.; Ferrâ, el-'Udde, III, 768; Cessâs, el-Füsûl, II, 196 vd.; Serahsî, Usûl, II, 53; Âmidî, el-İhkâm, III, 112; Zerkeşî, el-Bahru'l-muhît, III, 144; Şevkânî, İrşâdü'l-fühûl, II, 533.

107 Şükrü Selim Has, "Klasik Fıkıh Usûlünde Neshin Mahiyeti", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21, Yıl: 2006/2, s. 546-547. Aydın Taş, "Gazâlî ve Âmidî'nin Nesih Problemine Yaklaşımı", s. 92. Nitekim Cessâs, nesh kelimesinin "ibtâl, izâle ve nakil" anlamlarının şer'î nesih anlamı açısından mecaz olup, neshin, hükmün müddetinin beyan olduğunu, neshi, hükmün ortadan kalkması olarak düşünmenin bedâ anlamına geleceğini söyler. Bkz. a.g.m., el-Füsûl, II, 195 vd.

108 Mesela Buhârî, beyanı, takrir, tefsir, tağyir, zaruret ve tebdil olarak beş kısma ayırır. Mecaz veya husus ihtimallerine açık olan lafzı, bu ihtimalleri kaldırarak güçlendiren açıklamaya beyân-ı takrîr; mücmel lafız söz konusu olduğunda şârî, hafî ve müşkil lafız söz konusu olduğunda müctehid tarafından yapılan açıklamalara beyân-i tefsir, tahsis, istisna, bedel, sıfat, gaye ve şart gibi unsurlarla yapılan açıklamaya beyân-ı tağyir, mantûk hükmünde meskûtun anh'ın devreye sokulması şekliyle olduğu gibi, dil kurallarıyla ulaşılan açıklamalara da beyân-ı zaruret, nesihle yapılana ise beyân-ı tebdil ismini verir. (Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 211 vd.) Başkalarının da paylaştığı bu beyan tasnifini şöyle gösterebiliriz:

Fıkıh usulünde, "bir şerî hükmün, bu hükmün delilinden daha sonra gelen bir delil sebebiyle uygulamadan kalkması"[109] anlamına gelen neshin, esasında bir beyan olduğunu söyleyip neshi de "hükmün uygulamadaki müddetinin sona erdiğini beyan" olarak tanımlayan usûlcüler bulunmaktadır.[110] Fukaha metoduna mensup usûlcülerin yanı sıra Mutezilî usûlcülerin de tercih ettiği,[111] neshin bir beyan olduğu düşüncesinin temelinde yatan şey nedir? Bunun üzerinde biraz durmak istiyoruz.

Cessâs, "neshin, sabit olduktan sonra bir hükmün kalkması"; tahsisin de "muradın beyanı" olduğunu söyleyen birine, neshin de tahsis gibi beyan olduğunu, neshin, hükmün müddetini beyan ettiğini, tahsisin de ismin bazı hususlarda kapsamadığı şeylerin hükümünü beyan ettiğini söyler. Cessâs, neshi "ref'" yani bir hükmün ortadan kalkması olarak görmeye, Allah'a "bedâ" nispet etmek anlamına geleceği gerekçesiyle karşı çıkar.[112] Bazı usulülerin, neshi, kul açısından "kaldırma (ref')", Allah açısından "beyan" olarak tanımlamalarının temelinde de muhtmelen "bedâ" düşüncesi vardır. Zira neshi, Allah açısından, "O'nun katında malum hükmün beyanı;

109 Âmidî, el-İhkâm, III, 178; Râzî, el-Mahsûl, III, 282; Sübkî, el-İbhâc, II, 121; Zeydân, el-Vecîz, s. 388.

110 Cessâs, el-Füsûl, I, 170, II, 197; Buhârî, Keşfü'-esrâr, III, 306, 363; Serahsî, Usûl, II, 58.

111 Cüveynî, el-Burhân, II, 843. Şükrü Selim Has, "Klasik Fıkıh Usûlünde Neshin Mahiyeti", s. 547-548 (11 no'lu dipnot).

112 Cessas, I, 170-171.

kullar açısından hükmün değişmesidir" şeklinde tanımlayanların verdiği şu örnek bunu teyid eder gibidir:

> "Bu, adam öldürme (katl) gibidir. Bu katl, Şâri Teâlâ açısından, ecelin beyanıdır, çünkü kişi eceliyle ölmüştür. Kâtil açısından ise tağyir ve tebdildir, çünkü birinin hayatını ortadan kaldırmıştır."[113]

Bazı nesih tanımlarında özellikle "misl" kelimesinin kullanılmasının temelinde de aynı kaygının olduğu söylenir. Şöyle ki, nâsihin, önceki hükmü kaldırdığını söylemenin bedâ olacağı sebebiyle önceki hükmün kendisini değil mislini ortadan kaldırdığı söylenmiştir.[114] Hatta neshi, esasında bir ref' (ortadan kaldırma) olarak görenlerin tanımlarında dahi bedâ endişesiyle irtibatlı birtakım kelime tercihlerine ve izahlara rastlandığı söylenir.[115]

Görünen o ki, biraz sonra detaylarına değineceğimiz bedâ kavramıyla bağlantılı olarak neshin tanımında birtakım farklı tercihlerde bulunulmuştur. Neshin bir beyan olduğu düşüncesi bunun bir örneğidir. Bu düşünceden hareketle olsa gerek bazıları neshi beyan ana başlığı altında ele almışlardır. Hatta neshin beyan olduğu düşüncesini, Kur'ân'ın Sünnetle neshini temellendirme aşamasında da görmekteyiz. Mesela Cessâs, neshin beyan olduğunu, Nahl sûresinin 44. âyetinde de Rasûlullah'a beyan görevinin verildiğini, dolayısıyla Sünnetin Kur'ân'ı neshinin beyan çerçevesinde düşünülmesi gerektiğini söyler.[116] Benzer şekilde İbn Emîri'l-hâcc da, Bakara sûresinin 106. âyetinden hareketle, neshin sadece âyetler arasında olması gerektiğini, bundan dolayı da Sünnetin Kur'ân'ı neshedemeyeceğini söyleyenlere, âyetteki "hayriyyetten (بِخَيْرٍ مِنْهَا)", mükellefler için hüküm yönüyle hayırlı olmanın kastedildiğini, bu yönüyle Sünnetin de mükellefler açısından daha hayırlı hükümler getirebileceği şeklinde ce-

113 Serahsî, Usûl, II, 54; İbn Emîri'l-Hâcc, et-Takrîr ve't-tahbîr, III, 57; Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 301.

114 Buhârî, Keşfü'l-esrâr, (III, 233/V, 405); Gazzâlî, el-Müstasfâ, s. 87; Zerkeşî, el-Bahru'l-muhît, III, 148; Sübkî, Raf'u'l-hâcib 'an muhtasarı ibni'l-Hâcib, Beyrut, 1999, IV, 37-38. Konuyla ilgili olarak bkz. Şükrü Selim Has, "Klasik Fıkıh Usûlünde Neshin Mahiyeti", s. 550.

115 Kurtubî bunu Mutezile'ye nispet eder. Bkz. a.g.m., Tefsîr, II, 45. Şükrü Selim Has, "Klasik Fıkıh Usûlünde Neshin Mahiyeti", s. 551-552.

116 Cessas, II, 343.

vap verir. İbn Emîri'l-Hâcc, ardından Sünnetin de vahiy ürünü olduğunu ortaya koymaya çalışır ve devamında da Sünnetin beyan rolüne ve neshin de hükmün müddetinin beyanı olduğuna değinir.[117] Belki de bu düşünceden dolayı bazı nesih tanımları "geçici bir süre için konulan bir hükmün, zamanı gelince ortadan kaldırılması" şeklinde yapılmaktadır.

Bedâ [البداء] Kelimesinin Anlamı

Bedâ (البداء) kelimesi sözlüklerde "ortaya çıkma (ظهو)" anlamına gelir ve bu anlamdan hareketle "yeni bir durumun belirmesi, gizli olanın açığa çıkması" anlamlarını da ifade eder.[118] Kelime Kur'ân'da pek çok âyette, "(gizlenenlerin, hesaba katılmayanların, yapılanların, gerçeğin, nefretin, edep yerlerinin) ortaya çıkma(sı), görünme(si),[119] yeni bir durumun belirmesi,[120] sadakayı, hayrı açıktan vermek,[121] içte olanın, yazılı olanın, zinetin ortaya çıkartılması[122] anlamlarında kullanılır.

Literatürde bedâ kavramı, Allah'ın kararındaki değişiklik anlamında kullanılır.[123] Bu anlamıyla kavramın menşei Şia'ya nispet edilir. Bu çevrelerde, nas ile tayin edildiği düşünülen imamların aniden ölmesi ve geleceğe dair yapılan bazı tahminlerin gerçekleşmemesi, Allah'ın ilim ve iradesindeki değişikliklerle izah edilmiş, bu bağlamda, Allah'ın, düzenine göre bir kaydı sileceği ya da sabitleyeceği mealindeki Ra'd sûresinin 39. âyeti ile bazılarından, tevbe etmeleri sebebiyle dünyevi azabın kaldırıldığına dair âyetlere ve yapılan iyiliklerin ömrü uzatıp belaları defedeceğine dair riva-

117 İbn Emîri'l-Hâcc, et-Takrîr ve't-tahbîr, III, 86-87

118 İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, "b-d-v" md. İnsanlar yerleşim yerinden çıkıp açık alana geldiklerinde, etraflarında onları gizleyecek herhangi bir şey olmadığı için açığa çıkmış, görünür hale gelmiş olurlar. İşte insanları açığa çıkartıp görünür hale getirdiği için yerleşim yeri dışına aynı kökten isim olan "bâdiye = البادية" denir. Bkz. Ferâhîdî, el-Ayn, "b-d-v" md.; İbn Fâris, el-Mekâyîs, "b-d-v" md.

119 En'âm 6/28; Yusuf 12/35; Zümer 39/47, 48; Câsiye 45/33; Âl-i İmrân 3/118; A'râf 7/22; Tâ Hâ 20/121

120 Mümtahane 60/4.

121 Bakara 2/271; Nisâ 4/149

122 Bakara 2/33, 283; Ahzâb 33/54; En'âm 6/91; Nûr 24/31

123 Avni İlhan, "Bedâ", DİA, V, 290; Orhan Aktepe, "Kelâm İlmi Açısı Bedâ' Anlayışı", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIII, Sayı: 23, (2011/1), s. 99-100.

yetlere ve ayrıca Şia'nın imamlarının bazı sözlerine atıfta bulunulmuştur.[124] Bu anlayış Şia dışındakiler tarafından, Allah'a bilgisizlik ve eksiklik nispet etmek anlamına geleceği için reddedilmiştir. Bedâ görüşünü savunanlar, nesihle bedânın aynı şey olduğunu söyleyince[125] bedâyı reddedenler, neshin bedâ anlamına gelmediğini[126] yahut neshin beyan olduğunu[127] izaha çalışmışlardır.

Bir başka husus da Yahudilerin, Allah'a bedâ nisbet etmek anlamına geleceği gerekçesiyle neshi reddettiklerine dair rivayetlerdir. Eserlerde Yahudilerden neshi kabul edenlerin yanı sıra, aklî ve sem'î gerekçelerle kabul etmeyen ve aklen cevaz verip sem'an mümkün olmadığı görüşünde olanlardan bahsedilir. Ayrıca Yahudilerden, cezayı hak etmeleri sebebiyle daha önceki hükmün daha ağırı ile gerçekleşen neshi kabul eden bir gruptan daha bahsedilir.[128] Yahudilerden bazılarının, cumartesi yasağının sonsuza dek baki kalacağına dair Tevrat'ta yer aldığını söyledikleri haber sebebiyle, Muhammed (s.a.v)'i reddettikleri söylenir.[129]

Yahudilerin neshi inkâr etmelerinin temelinde, bedâ kaygısı değil, Muhammed (s.a.v.)'i kabul etmemelerine mazeret oluşturma amacı olmalıdır. Kur'ân, sınırı aşmaları sebebiyle Yahudilere bazı şeylerin haram kılındığını bildirmektedir. İsa (a.s.) Yahudilere "…ve size haram edilmiş bazı şeyleri helâl etmek için gelen bir elçiyim =وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ"[130] demiş ve onlar haram kılınanların bazısını helal kılmıştır. Bu, Yahudiler için büyük

124 Avni İlhan, "Bedâ", DİA, V, 290; Orhan Aktepe, "Kelâm İlmi Açısı Bedâ' Anlayışı", s. 100 vd. Şia'nın imamet teorisi ile bedâ kavramı arasındaki ilişkiye dair bkz. Cemil Hakyemez, "Bedâ Düşüncesi ve Şiî İmamet Tartışmalarındaki Yeri", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006/2, c. V, sayı: 10, s. 29 vd.; Yusuf Benli, "Bedâ Kavramının Dinî Geçerliliğini İspata Yönelik Köken ve Anlam Alanlarına İlişkin İmamî Yaklaşımlar (II)", İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 4, 2006, s. 616.

125 Orhan Aktepe, "Kelâm İlmi Açısı Bedâ' Anlayışı", s. 113; Yusuf Benli, "Bedâ Kavramının Dinî Geçerliliğini İspata Yönelik Köken ve Anlam Alanlarına İlişkin İmamî Yaklaşımlar (II)", s. 627 vd.

126 Aydın Taş, "Gazâlî ve Âmidî'nin Nesih Problemine Yaklaşımı", s. 94-95.

127 Cessâs, I, 170-171.

128 Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 302; Serahsî, Usûl, II, 54; İbn Emîri'l-Hâcc, et-Takrîr ve't-tahbîr, III, 59.

129 Serahsî, Usûl, II, 55.

130 Âl-i İmran 3/50.

bir sınav olmalıydı. Kendilerine yasaklananların helal olması menfaatleri gereğiydi ama İsa (a.s.)'ı kabul edemezlerdi. Onların neshe karşı çıkışı ilk kez İsa (a.s.) döneminde başlamış olabilir. Muhammed (s.a.v.) zaten İsa (a.s.)'ın kaldırmış olduğu yasakları tasdik edip yiyecek olarak sadece dört şeyin haram olduğunu bildirince, Yahudiler muhtemelen buna karşı çıkmış ve İsa (a.s.)'ın helal kıldıklarını atladıkları için yenmesi haram olanların sadece dört olmadığını söylemiş, böylelikle Muhammed (s.a.v.)'in Allah'a iftira attığını söylemişlerdi. Şu âyet bununla ilgili gibidir:

"Allah neyi indireceğini çok iyi bildiği halde, bir âyetin yerine başka bir âyeti koyduğumuzda sana şöyle dediler: 'Sen sadece iftiracısın.' Yok, onların pek çoğu bunu bilmezler." (Nahl 16/101)	وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Âyette sözü edilen tebdil, İncil'in önceki şeriata dair yapmış olduğu değişiklikler olabilir. İncil'i atlayanlar, bazı yiyecek maddelerinin hâlâ haram olduğunu düşünüyor, Kur'ân bu konuda İncil'i tasdik edince de buna karşı çıkıyor olmalılar. Mekke'de bildiğimiz kadarıyla bir nesih gerçekleşmediği için Nahl sûresinin bu âyetini bu bağlamda ele alabiliriz. Nitekim devamındaki âyette geçen "قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ" şeklindeki ifade de bunu teyid etmektedir. 101. âyette "Sen sadece iftiracısın" (قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ) diyenlere 102. âyette "de ki:" (قُلْ) denilerek bu durumun, yani Kur'ân'ın, İncil'in yapmış olduğu neshi tasdik etmesinin, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasûlü bekleyenler için büyük önem ifade ettiği ortaya konulmaktadır. Bu, Mekke döneminde dahi neshi inkâr edenlerle tartışmanın yaşandığını gösterir.

Kur'ân'ın iniş sürecinde Yahudiler, Kur'ân'ın dört şeyle sınırladığı yenmesi haram olan şeylere karşı çıkıp, "bu dört şeyin dışında da haram olanlar var" derken, yenmesi haram olanlar hususunda hassasiyet gösteriyorlar mıydı? Bu karşı çıkışın temelinde, Kur'ân'ın haber verdiği, sınırı aşmaları sebebiyle onlara yüklenen cezayı inkâr mı yoksa sadece neshi reddetme gayreti mi vardı? Şu âyet bu konuda bize yol gösterici olabilir:

(Dediler ki), Tevrat indirilmeden önce İsrail'in, kendine haram ettiği dışında bütün yiyecekler İsrailoğullarına helaldir. De ki; getirin Tevrat'ı da okuyun; eğer iddianızda haklıysanız. (Âl-i İmrân 3/93)	كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

Âyette geçen "قُلْ = de ki;" ifadesi âyetin başındaki ifadelerin (كُلُّ الطَّعَامِ ...) Yahudilerin iddiası olduğunu göstermektedir. Mealdeki parantez içi ifade (Dediler ki) bunun için kullanılmıştır. Yani âyet, Yahudilerin bir iddiasını dile getirmekte ve devamında da, iddialarında samimi iseler Tevrat'ı getirmeleri istenmektedir.[131]

Kurtubî, En'âm sûresinin 146. âyetinin, Yahudilerin, "Allah bize herhangi bir şeyi haram kılmış değildir, Yakub'un kendine haram kıldıklarını biz kendimize haram kıldık" şeklindeki sözlerini tekzib ettiğini söyler. Ancak o, Âl-i İmrân sûresinin 93. âyetinde bunları söylemez, geleneksel söylemi dillendirir.[132] Beydavî de, Âl'i İmrân sûresinin 93. âyetinin tefsirinde, her ne kadar âyetin baş tarafını geleneksel görüş doğrultusunda anlamışsa da, devamında, Yahudilerin, kendilerine ceza olarak bazı şeylerin haram kılındığını kabul etmediklerini, haram olanların kendilerinden önceki şeriatta da zaten haram olduğunu iddia ettiklerini, bu âyetle de Yahudilerin bu iddialarının ve neshi inkâr etmelerinin reddedildiğini söyler.[133]

Yani Yahudiler, bazı yiyeceklerin, sınırı aşmaları sebebiyle kendilerine haram kılındığını bildiren âyetler indiğinde, bunu reddederek, "Allah'ın bize ceza olarak haram kıldığı bir şey yok, sadece Yakub kendine haram kıldı" demiş, böylelikle neshi kabul etmediklerini ortaya koymuşlardı.

Yahudilerin, kıblenin değiştirilmesine karşı çıkışlarının temelinde de neshi kabul etmemeleri olmalıdır. Ancak Kur'ân, onların kıblenin değiştirileceğini yani bu konuda bir neshin gerçekleşeceğini bilmelerine rağmen bunu yaptıklarını söylemektedir. Yahudilerin esasında şeriatler arasında

131 Yahya Şenol, Kur'an ve Sünnet Işığında Helal Gıda, s. 143-144 (536 nol'u dipnot)

132 Kurtubî, Tefsîr, VI, 82. Bunun, Yahudilerin söylemi olduğuna dair ayrıca bkz. İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, V, 1410; Se'âlibî, Tefsîr, II, 527-528.

133 Beydâvî, Tefsîr, I, 278.

neshin olduğunu bildiklerini ve hatta bu konuda bir beklenti içinde olduklarını dahi söyleyebiliriz. Şayet rivayetler doğruysa recm hadisesindeki tavırlarında da bunu görmekteyiz. Zina eden kadına verilecek cezanın tespiti aşamasında, bir grup Yahudinin "Bizi şu Nebi'ye götürün. Çünkü o, hafifletici hükümlerle gönderilmiştir. Eğer recmden hafif bir ceza verirse kabul ederiz, Allah'ın yanında bize bir dayanak olur, 'Nebilerinden birinin kararına uyduk' deriz"[134] diyerek Rasûlullah'a müracaat etmeleri bu yönüyle önemlidir.

Tüm bunların neticesinde, yani Şia'nın bedâ düşüncesini temellendirirken neshe atıfta bulunması, Yahudilerin neshi bedâ gerekçesiyle reddetmeleri bazı usûlcülerce neshin bir beyan türü olarak ele alınıp sunulmasını sonucunu doğurmuş olmalıdır. Yani meselenin savunmacı ve tavır alıcı bir yönü olduğu görülmektedir.

Neshin tanımında kullanılan bazı ifadelerin, neshin kapsamına dair birtakım görüşleri barındırdığını da söyleyebiliriz. Mesela bazı nesih tanımlarında "hitab",[135] "delil",[136] "nass"[137] gibi kelimelerin seçilmesinin temelinde, âyetlerin yanı sıra hadisleri de nasih kapsamına dahil etme düşüncesi yatıyor olmalıdır. Kaynaklardaki nesih tanımları üzerinde yapılan tahliller incelendiğinde bu duruma işaret eden yorumlar görülebilir.

Fıkıh usûlü eserlerinde nesih kavramının tahsisle ilişkisine de değinilir. Erken dönemlerde, mesela sahabe ve tabiin döneminde, nesih kavramının tahsis ve takyidi de içine alacak şekilde geniş bir anlama sahip olduğu, neshin bugün bilinen anlamdaki çerçevesine ilk kez İmam Şâfi'î ile kavuştuğu söylenir.[138] Hadis kaynaklarındaki bazı âyetlerin neshine dair yer alan rivayetler sahih kabul edilecek olursa, nesh kelimesinin zaman

134 Ebû Dâvûd, Hudûd, 26.

135 "النسخ هو الخطاب الدال على ارتفاع الحكم الثابت بالخطاب المتقدم على وجه لولاه لكان ثابتا مع التراخي" Ebu'l-Fedâil Safiyyüddin Abdülmü'min İbn Abdülhak el-Bağdâdî (ö. 739/1338), Teysîru'l-vüsûl ilâ kavâ'ıdi'l-usûl ve me'âkıdi'l-füsûl, şerheden: Abdullah b. Salih el-Fevzân, Demmâm, 1427, s. 253.

136 "النسخ هو رفع الحكم الشرعي بدليل شرعي متأخر" Zerkânî, Menâhilü'l-'ırfân, s. 368 vd.

137 "النسخ هو النص الدال على انتهاء أمد الحكم مع تراخيه عن مورده" Emîr-i Padişah Muhammed Emin (ö. 972/1564), Teysîru't-tahrîr, Beyrut, trs., III, 261.

138 Aydın Taş, "Gazâlî ve Âmidî'nin Nesih Problemine Yaklaşımı", s. 93.

zaman tahsis anlamında da kullanılmış olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak, bu rivayetlerin doğruluğunun tespiti önemli bir sorundur. Öte yandan Hanefilerin, tahsis için koştukları, muhassısın müstakil ve zaman bakımından âmma mukarin olma şartı, cumhurun tahsis olarak nitelendirdiği bazı hükümleri Hanefilerin nesih olarak görmeleri sonucunu doğurmuştur.[139] Nesihle tahsis arasındaki bu irtibatın, neshedildiği söylenen âyetlerin sayısındaki farklılıkta da etkili olduğu söylenir.[140] Yine de nesih kavramının –ki bazılarınca nesih teorisi ifadesi tercih edilmektebirbiriyle uzlaştırılamayan âyetlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ya da neshin esasında tahsis türü bir beyandan ibaret olduğu iddialarına temkinle yaklaşmak gerekecektir.[141] Neshin sonradan ortaya atılmış bir teori olduğu iddiasının, Rasûlullah'tan herhangi bir âyetin neshine dair bir rivayetin bulunmayışıyla temellendirilmesi ise tartışmalıdır.[142]

Fıkıh usûlü eserlerinde Kur'ân'ın Sünneti, Sünnetin de Kur'ân'ı neshedebileceğine dair ifadeler ve örnekler verilirken İmam Şâfi'î'nin farklı görüşte olduğu da belirtilir. Gerçekten de kendi ifadelerine bakıldığında onun Kitap-Sünnet arasındaki nesih ilişkisine dair geleneksel yapıya aykırı düşüncede olduğu görülür. O, Kur'ân'ın ancak Kur'ân'la neshedilebileceğini söyler ve bunu Rasûlullah'a, kendisine vahyedilene tabi olması gerektiği, kendisinden herhangi bir değişiklik yapamayacağı bildirilen Yunus sûresinin 15. âyetinin yanı sıra bir âyetin yine bir başka âyetle neshinden bahseden Bakara sûresinin 106. âyetiyle temellendirir.[143] Sünnetin de yine ancak Sünnetle nesholunabileceği görüşünü ise şayet Sünnet Kur'ân tarafından neshedilse bile bunun yine Sünnetle bildirilmesi gereği ile gerekçelendirir.[144] Yani ona göre Kur'ân Sünneti neshetse bile yine bu neshi bildiren konuyla ilgili bir sünnet olmalıdır. Ona göre bu da neticede Sünnetin Sünnetle neshi anlamına gelir.

---

139 Nesih ile tahsis arasındaki farklara dair bkz. Zerkânî, Menâhilü'l-'ırfân, s. 373 vd.; Ferhat Koca, Tahsis, s. 121 vd.

140 Aydın Taş, "Gazâlî ve Âmidî'nin Nesih Problemine Yaklaşımı", s. 120 vd.

141 Ahmet Hasan, İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi, (trc. Haluk Songur), İstanbul, 1999, s. 91 vd.

142 Ahmet Hasan, İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi, s. 95.

143 Şâfi'î, er-Risâle, s. 106 vd.

144 Şâfi'î, er-Risâle, s. 108.

Daha önce İmam Şâfi'î'nin nesihle ilgili düşünceleri bağlamında müfessirlerden nakillerde bulunmuştuk. Bu bağlamda, Şâfi'î'nin, Kur'ân'ın ancak Kur'ân'la neshedilebileceğine dair görüşte olduğu ve bunu da Bakara sûresinin 106. âyeti ile temellendirdiğini nakletmiştik.[145] Yine Râzî, Nahl sûresinin 44. âyetinden hareketle, nesh edenin (nâsih) neshedilenin (mensûh) hükmünü beyan ettiği ve Kur'ân'ın Sünnetin nâsihi olması durumunda bunun Kur'ân'ın Sünneti beyan edeceği anlamına geleceğinden dolayı İmam Şâfiî'nin Kur'ân'ın Sünneti neshedemeyeceğine dair görüşünü zikretmiş ve cevaben, âyetin, Rasûlullah'ın sadece beyan için konuştuğu anlamına gelmeyeceğini söylemişti.[146] Râzî, neshin bir hükmü ortadan kaldırma (ref') olduğunu ve Nahl sûresinin 44. âyetine dayanarak bunun da beyanın zıddı olduğu gerekçesiyle İmam Şâfiî'nin, Sünnetin Kur'ân'ı neshine karşı olduğunu da söylemişti.[147]

Esasen, Şâfi'î'nin, Kur'ân'ın Sünneti, Sünnetin de Kur'ân'ı neshedemeyeceğine dair düşüncesinin bir çekinceye dayandığını yine onun satırlarından öğreniyoruz. Ona göre, Sünnetin Kur'ân tarafından neshedilebileceğinin kabulü, Sünnette yer alana ama Kur'ân'a mutabık olmayana hükümlerin Kur'ân tarafından neshedilmiş kabul edilebileceği, bunun da Sünnetle ortaya konmuş pek çok hükmün yürürlükten kalkması sonucunu doğuracaktır. Mesela ona göre Sünnetin Kur'ân tarafından nesholunabileceği kabul edilirse, Rasûlullah'ın Sünnetiyle haram kılındığı bilinen pek çok akdin, tüm bu yasaklamalardan sonra indiği düşünülen Bakara 275. âyet[148] ile neshedildiği söylenebilecektir. Yine Kur'ân'ın Sünneti neshedilebileceğinin kabulü durumunda, Nûr sûresinin 2. âyeti[149] ile recmin neshedildiği sonucuna varılabilecektir. Aynı şekilde, abdesti farz kılan âyetin mestler üzerine meshe cevaz veren Sünneti neshettiği, hırsızlık cezasının yerine getirilmesi için Sünnetin ortaya koyduğu ka-

145 Hâzin, Tefsir, I, 93-94; Râzî, Tefsîr, I, 641.

146 Râzî, el-Mahsûl, III, 342-343.

147 Râzî, el-Mahsûl, III, 350.

148 Âyetin delil getirilen kısmının meali şöyledir: "… Oysa Allah alış-verişi helal, faizli işlemi haram kılmıştır…"

149 Âyetin delil getirilen kısmının meali şöyledir: "… Zina eden kadına ve zina eden erkeğe, her birine yüzer kırbaç vurun…"

yıtların Mâide sûresinin 38. âyetiyle[150] neshedildiği söylenebilecektir.[151]

Görüldüğü üzere, Sünnetle ortaya konulmuş bazı hüküm ve uygulamaların geçersiz kalacağı endişesiyle Şâfi'î Kur'ân'ın Sünneti neshetmemesi gerektiğini söylemektedir. O, Sünnetin de Kur'ân'ı neshedemeyeceğini söyler. Bu durumda herhangi bir konuda Kur'ân ve Sünnette yer alan farklı hükümlerin nasıl uzlaştırılacağının cevabını Şâfi'î'den duymak herkesin merak duyduğu bir konu olacaktır. O, merak edilen bu soruya, bazı konulardaki uygulamalarıyla şaşırtıcı bir şekilde cevap verir. Sünnetin Kur'ân'ı neshedemeyeceğini söyleyen Şâfi'î, Safa ve Merve arasındaki sa'y konusunda, ilgili âyete göre mübah olsa da konuyla ilgili rivayet sebebiyle sa'yın farz olduğunu söyler ve bir nevi Sünneti Kitaba önceler.[152] Benzer durum recm konusunda da geçerlidir. Şâfi'î, Nûr sûresinin 2. âyetindeki cezanın, "Benden alın! Allah o kadınlar hususunda bir yol açtı. Bekârın bekârla yaptığı zinanın cezası, yüz kamçı ve bir yıl sürgün. Dulun dulla zinasının cezası ise yüz kamçı ve recm" şeklindeki rivayetle bekârlar için olduğunun anlaşıldığını, dolayısıyla bu rivayetin Nûr sûresinin 2. âyetindeki bekârlar kısmını neshettiğini söyler.[153]

Kur'ân'ın Sünneti, Sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceğine dair geleneksel görüşün temeli, Kur'ân'ın da Sünnetin de vahiy kaynaklı olduğu kabulüne dayanır. Bu bağlamda kendisine en fazla atıfta bulunulan âyet de tahmin edilebileceği üzere Necm sûresinin 3 ve 4. âyetleridir. Burada geleneğin bu âyete atıfta bulunma tarzına çeşitli başlıklar altında yer verecek, ardından da âyetin doğru anlamını tespit etmeye çalışacağız.

150 Âyetin delil getirilen kısmının meali şöyledir: "…Hırsızlık yapan erkek ve de kadının ellerini kesin…"

151 Şâfi'î, er-Risâle, s. 111-112. Ayrıca bkz. Ahmet Hasan, İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi, s. 104 vd.

152 Şâfi'î, el-Ümm, II, 231. Ayrıca bkz. Abdulaziz Bayındır, Doğru Bildiğimiz Yanlışlar, 5. Baskı, s. 525 vd.

153 Şâfi'î, er-Risâle, s. 128 vd.

7. Sünnetin Kur'ân'ı Neshi Bağlamında Necm 3-4. Âyetler

Necm sûresinin 3 ve 4. âyetlerinin metnini ve mealini görelim:

"...O, hevâdan da konuşmaz. Konuştuğu, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir..."	وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى

a. Âyetlerin Fıkıh Usûlü Eserlerinde Ele Alınışı

a.1. Sünnetin Kaynağının Vahiy Olması

Cessâs, nesih konusunu işlerken, "insanların, 'Ömer Allah'ın Kitabı'na eklemede bulundu' demelerinden çekinmeseydim recm âyetini mushafa eklerdim" şeklindeki Ömer b. Hattab'a nisbet edilen ifadeyi tevil eder ve "Ömer, 'Allah'ın Kitabı'nda' derken bunu 'Kur'ân'da' anlamında kullanmamıştır. Recm cezası 'Allah'ın indirdiklerindendir' demek istemiştir. Çünkü Allah'ın indirdikleri Kur'ân ve gayr-i Kur'ân olarak ikiye ayrılır" der ve ardından "nitekim Allah, Rasûlü'nü şöyle vasfediyor" diyerek Necm 3. ve 4. âyetleri zikreder.[154]

Necm sûresinin ilgili âyetlerine atıfta bulunma yoğunluğu açısından kendisiyle kimsenin yarışamayacağı İbn Hazm, "Ondan gelen her şeyin Allah'tan geldiğini bildiğimiz için Rasûlullah'ın emirlerine itaat ederiz. Çünkü o kendi nefsinden bir şey söylemez." der ve ilgili âyetlere yer verir.[155] Şeriatta asl konumundaki Kur'ân'da, Rasûlullah'a itaatin emredildiğini, ayrıca Necm sûresinin ilgili âyetlerinde Rasûlullah'ın hevâsından bir şey konuşmayacağının bildirildiğini söyleyen İbn Hazm, sonuç olarak da Allah'tan Rasûlü'ne gelen vahyin "metlüvv" ve "gayr-i metlüvv" olarak ikiye ayrıldığını, ondan gelen haberlerin Allah'ın muradını açıkladığını, nitekim Nahl sûresinin 44. âyetinde Rasûlullah'a tebyîn görevinin verildiğini, Allah'ın Kur'ân'a olduğu gibi ikinci vahye de itaati emrettiğini, ikisi arasında fark olmadığını söyler ve Nisâ 59. âyeti hatırlatır.[156] Bir başka yerde de, dinî hükümlerin tamamının Kur'ân ve Sünnette bulunduğunu, mushaflarda yazılı olan vahye Kur'ân, yazılı olmayana da Rasûlullah'ın beyanı de-

154 Cessas, el-Fusûl, II, 259.

155 İbn Hazm, el-İhkâm, I, 90.

156 İbn Hazm, el-İhkâm, I, 93.

nildiğini söyler ve Necm sûresinin ilgili âyetlerini zikreder.[157] İbn Hazm, Sünnetin Kur'ân gibi olduğunu, ikisinin de vahiy ürünü olup her ikisine de itaatin gerektiğini eserinde pek çok kez tekrarlar.[158] O, âyetlere atıfta bulunarak, ikisi arasında fark olmamasından dolayı Kur'ân ve Sünnet arasında teâruzun da olamayacağını belirtir.[159] O, sahih hadisin reddedilebileceğini ve hilafına icmânın mümkün olabileceğini düşünenleri, Necm sûresinin ilgili âyetlerini hatırlatarak eleştirir.[160] İbn Hazm, Necm sûresinin ilgili âyetlerinin de bulunduğu birtakım âyetleri sıraladıktan sonra dinde, Rasûlullah'ın tüm sözlerinin Allah'tan gelen vahiy olup bunda herhangi bir şüphenin bulunmadığını, Allah'tan inen tüm vahiylerin "münezzel zikirler" olup Allah tarafından korunduğunu söyler.[161] Hatta ilgili âyetleri zikrettiği bir başka yerde, "ümmetin icmâı ile vahiy zikirdir, zikrin korunuyor olması da nassla sabittir" der.[162] Konuyla ilgili olarak bir başka yerde de Hicr sûresinin "Muhakkak Zikr'i biz indirdik, onu koruyacak olan da biziz" mealindeki 9. âyetini zikrederek hadislerin de Kur'ân gibi korunduğunu söyler ve ilgili âyetleri zikrederek Rasûlullah'ın kelamının da vahiy olduğunu, zikir olması yönüyle de korunduğunu iddia eder. Bundan dolayı da Rasûlullah'ın yaptığı bir beyanın bize ulaşmadığını söylemenin mümkün olmadığını, bunun, Allah'ın bu sözünü yalanlamak anlamına geleceğini belirtir.[163] İbn Hazm ayrıca, Necm sûresinin ilgili âyetlerinden hareketle, Rasûlullah'ın sözlerinin tamamının vahiy olduğunu, Kur'ân vahyini tahrif etmenin haram olması gibi, aralarında fark olmadığı için bu vahyin tahrifinin de haram olduğunu söyler.[164] Yine o, Rasûlullah'tan yapılan, "benim helal kıldığım da haram kıldığım da Allah'ın, Kitabı'nda helal ve haram kıldıklarıdır" şeklindeki rivâyetin mürsel olmasına rağmen manasının sahih olduğunu, çünkü onun, Allah'tan gelen vahiy dışında kendiliğinden bir şey

157 İbn Hazm, el-İhkâm, IV, 536.

158 İbn Hazm, el-İhkâm, II, 159, IV, 506.

159 İbn Hazm, el-İhkâm, II, 170.

160 İbn Hazm, el-İhkâm, II, 201.

161 İbn Hazm, el-İhkâm, I, 114. İbn Hazm'ın zikrettiği diğer âyetler şunlardır: Ahkâf 46/9; Hıcr 15/9; Nahl 16/44.

162 İbn Hazm, el-İhkâm, II, 201.

163 İbn Hazm, el-İhkâm, III, 346.

164 İbn Hazm, el-İhkâm, II, 215.

söylemediğini hatırlatır ve ilgili âyetleri zikreder.[165] Bir başka eserinde de ihtilaf durumunda başvurulacak şey olarak Kur'ân ve Sünneti zikrettikten sonra, Rasûlullah'ın kelamının tamamının vahiy olduğunu söyler ve ilgili âyetlere atıfta bulunur.[166]

Nisâ sûresinin 82. âyetini delil getirerek Kur'ân ve Hadis nassları arasında teâruz olmayacağını söyleyen Hatîb el-Bağdâdî, Necm sûresinin ilgili âyetlerini zikrederek Nebî'nin kelamının vahiy olduğunu söyler.[167]

Serahsî, Rasûlullah'ın söz ve fiillerinin, Kur'ân'a muvafıksa, Kur'ân'dan sadır olup onun beyanı olduğunu söyledikten sonra Şafiîlerin, böylesi bir hükmü ibtidaen gayr-i metlüvv vahiyle oluşmuş bir hüküm olarak gördüklerini nakleder. Serahsî, kendi delillerinin Necm sûresinin ilgili âyetleri olduğunu belirttikten sonra Rasûlullah'ın şer'î hükümler hususunda söz ve fiillerinin vahiy kaynaklı olduğunu, ancak bir hükmün kaynağının gayr-i metlüvv vahiy olduğunu söyleyebilmek için, öncelikle o hükmün metlüvv vahiyle oluşmadığının tespit edilmesi gereğinden bahseder.[168]

Âmidî de ilgili âyetleri delil göstererek Rasûlullah'ın sözlerinin vahye dayandığını, onun vahiyle konuştuğunu söyler.[169]

Şâtıbî, Rasûlullah'ın bildirdiği her haberin, kişiye mükellefiyet yüklesin veya yüklemesin doğru olduğunu, bu konuda ona ve ona haberleri bildiren melek hususunda tam bir güvenin olduğunu bildirir. Devamında, bu konuda a. vahiy meleğinin kendisine Allah'tan haber vermiş olduğu şeylerle, b. kalbine üflediği veya içine attığı şeyler arasında ve yine c. keşif veya mucizevî şekilde gayba muttali olma yoluyla görmesi yahut da d. bir şekilde diğer yollarla bunlara vâkıf olması arasında hiçbir farkın olmayıp tüm bunların muteber olduğunu, bunların hakkımızda delil teşkil ettiğini ve bunlar üzerine hem itikâdî hem de amelî konularda hüküm bina edilebileceğini söyler ve Rasûlullah'ın masum olduğunu belirterek Necm sûresinin 3. âyetini zikreder.[170]

165 İbn Hazm, el-İhkâm, II, 206.

166 İbn Hazm, Nebzetü'l-kâfiye fî ahkâmi usûli'd-dîn, Beyrut, 1405, s. 29.

167 Hatîb el-Bağdâdî, el-Fakîh ve'l-mütefekkıh, I, 535.

168 Serahsi, usul, II, 97.

169 Âmidî, el-İhkâm, I, 256, 261.

170 Şâtıbî, el-Muvâfakât, IV, 80-81.

Merdâvî (885/1480), Kur'ân tanımlarında geçen "mûciz olma" kaydının, Kur'ân ile Sünnet arasındaki farkın vurgulanması için konulduğunu, aslında Sünnetin de münezzel olduğunu belirttikten sonra ilgili âyetlere atıfta bulunur ve Sünnetin kuvvet olarak, Kur'ân'ın ise fiilî olarak mûciz olduğunu belirtir.[171]

Kitab'ın da Sünnetin de Allah'tan olduğunu söyleyip "Rasûl size ne verdiyse alın, sizden neyi yasakladıysa kaçının" mealindeki Haşr sûresinin 7. âyetine atıfta bulunan San'ânî (ö. 1182/1768), Sünnetin de vahiy olduğunu söyler ve Necm sûresinin ilgili âyetlerini zikreder. Ona göre iki vahiy arasındaki fark, Sünnetin Kur'ân gibi muciz olmamasıdır. Sünnet Rasûlullah'a nisbet edilir. Mesela "Rasûlullah şöyle dedi" denir ama "Allah şöyle dedi" denmez.[172]

Abdülkerim Zeydan, Sünnetin teşrîde bir kaynak olduğuna dair deliller arasında Necm sûresinin sö konusu âyetlerini âyetleri zikreder ve mana olarak vahyedilmesi hariç Sünnetin Kur'ân'la aynı olduğunu söyler.[173]

Fahrettin Atar da âyetlerden hareketle Kur'ân gibi Sünnetin de vahye dayandığını, ilkine vahy-i metlüv ikincisine vahy-i gayr-i metlüv denildiğini, ancak Kur'ân'ın hem lafzı hem manası, Sünnetin ise sadece manasının vahiy olduğunu, Kur'ân'a uyma gibi Sünnete de uymanın farz olduğunu söyler.[174]

a.2. Sünnetin Kur'ân'ı Açıklaması

Cessâs, Kur'ân'ın bazı ifadelerinin ne anlama geldiğini Sünnetin gösterdiğini söyledikten sonra Necm sûresinin 3 ve 4. âyetlerini zikreder.[175]

Âyetlere, beyan konusuyla dolaylı olarak Âmidi de atıfta bulunur. Nahl sûresinin 44. âyetinden hareketle beyan edilenin asl, beyan edenin fer' olduğunu, şayet Kur'ân'ın Sünneti beyan ettiği kabul edilecek olursa Sünnetin

171 Ebu'l-Hasan Alaaddin Ali b. Süleyman b. Ahmed Merdâvî (ö. 885/1480), et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fıkhi'l-Hanbelî, Riyad, 2000, III, 1241.

172 Ebû İbrâhim İzzeddin Muhammed b. İsmail Emir es-San'ânî (ö. 1182/1768), İcâbetü's-sâil, Beyrut, 1986, I, 306.

173 Zeydân, el-Vecîz, s. 162.

174 Fahrettin Atar, Fıkıh Usulü, İstanbul, 1988, s. 36.

175 Cessâs, el-Füsûl, I, 284.

asl Kur'ân'ın fer' olacağı gerekçesiyle Sünnetin Kitap'la tahsis edilemeyeceği görüşünde olanlara verdiği cevapta Âmidî, Rasûlullah'ın, Kitab'ın mübeyyini olarak vasıflandırılmasının, Kitab'ın Sünnetin mübeyyini olmasına engel teşkil etmediğini, çünkü Sünnetin de münezzel olduğunu söyler ve Necm sûresinin ilgili âyetlerini zikreder. Sonra da tilavet olunan vahyin Kur'ân, olunmayanın Sünnet olduğunu, iki münzelin birbirini beyan etmesinin mümkün olduğunu belirtir.[176]

a.3. Rasûlullah'ın İctihadı

Fıkıh usûlü eserlerinde, Necm sûresinin 3. ve 4. âyetleri, Rasûlullah'ın ictihad ile hüküm veremeyeceğini düşünenlerin ileri sürdükleri delil olarak yoğun bir şekilde kullanılır.[177] İbn Kudâme (ö. 620/1223), ilgili âyetleri delil getirerek Rasûlullah'ın ictihadının mümkün olmadığını söyleyenlerin "mütekelliminin çoğu" olduğu bilgisini verir.[178]

Hatîb el-Bağdâdî, bunlardan "bazı ilim ehli" diye bahseder.[179] Necm sûresini delil getirerek Rasûlullah'ın ictihadının mümkün olmadığını söyleyenler arasında Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ve oğlu Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933)'nin de adı geçer.[180]

Şevkânî (ö. 1250/1834), şer'î hükümlerde nebîlerin ictihad edip edemeyeceği hususunda ihtilaf bulunduğunu, bir grubun, vahye ulaşma imkânı sebebiyle Rasûlullah'ın ictihad yapmasının caiz olmadığı görüşünde olduğunu ve Necm sûresinin ilgili âyetlerini delil getirdiğini bildirir. Ardından da Ebû Mansûr el-Mâturîdî (ö. 333/944)'den, bunların "ashab-ı rey", Kâdî Ebû Bekr el-Bâkıllânî (ö. 403/1013)'den "kıyası reddedenler", Zerkeşî (ö. 794/1392)'den de bu görüş sahibinin İbn Hazm olduğunu rivâyet eder. Şevkânî daha sonra, Necm sûresinin ilgili âyetlerinden muradın Kur'ân olduğunu, çünkü âyetin Rasûlullah için "ona onu bir beşer öğretiyor"[181] diyenlere cevap olduğunu söyler.

176 Âmidi, el-İhkâm, II, 321.

177 Şîrâzî, et-Tebsıra, s. 522; Âmidi, el-İhkâm, IV, 169; Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 386.

178 İbn Kudâme, Ravdatü'n-nâzır ve cennetü'l-menâzır, II, 343.

179 Hatîb el-Bağdâdî, el-Fakîh ve'l-mütefekkıh, I, 266.

180 İsnevî, Nihâyetü's-sûl, I, 395; Hasan Attâr (ö. 1250), Hâşiyetü'l-Attâr ala Cem'i'l-cevâmi', Beyrut, trs., II, 426.

181 Nahl 16/103.

Şevkâni, âyetlerin, iddia edildiği gibi anlaşılsa bile bunun, ictihada mani olmadığını, Rasûlullah'ın ictihad yaptığında hevâsından konuşmuş olmayacağını, aksine ictihadın da vahiyle olduğunu söyler.[182]

Cessâs, bazılarının, Rasûlullah'ın dinî konularda sadece vahiyle hükmettiği, onun dinî konularda ictihad ile hüküm veremeyeceği görüşünde olduklarını belirttikten sonra bunların delil olarak Necm sûresinin ilgili âyetlerini getirdiklerini söyler. Cessâs, bunlara verdiği cevapta âyetin şu iki şekilde anlaşılabileceğini söyler. a. Âyette kastedilen vahiy Kur'ân'dır. Nitekim sûrenin ilk âyetini "indiği zaman Kur'ân'a yemin olsun" şeklinde tefsir edenler vardır. b. İctihadın kaynağı vahiy olunca -ki Allah bunu emretmiştir- ictihadın sonucunun da vahiy kapsamında olduğunu söylemek mümkün olur.[183]

Benzer durumu Serahsî de dile getirir. Rasûlullah'ın sadece vahiyle hüküm vereceğini söyleyenlerin Necm sûresinin ilgili âyetlerini delil getirdiklerini söyleyen Serahsî,[184] cevaben iki ihtimalden bahseder: a. Başındaki ifadeden hareketle, âyette kastedilen vahyin Kur'ân olduğu söylenmektedir. Yani ilk âyet "indiğinde Kur'ân'a yemin olsun" anlamındadır. b. Âyetteki hevâ ile kastedilen, kötülüğü emreden nefs-i emmâredir. İstinbat ve re'y nefsin hevâsı değildir.[185]

Âyetlerden hareketle Rasûlullah'ın ictihadının caiz olmadığını söyleyenlere verdiği cevapta Sem'ânî de âyetin Kur'ân hakkında indiğini söyler.[186] Basrî, Rasûlullah'ın ictihad ile hüküm veremeyeceğini söyleyip âyetleri buna delil getirenlerin, müctehidlerden sadır olan ictihadlarda olduğu gibi Rasûlullah'tan sadır olan ictihada da vahiy denemeyeceğini söylediklerini aktardıktan sonra Kâdı'l-kudât Abdülcebbâr (ö. 415/1025)'dan, ictihadı hevâsından olmadığı için âyetin Rasûlullah'ın ictihat yapmasına engel olmadığına dair rivâyette bulunur.[187]

182 Şevkânî, İrşâdü'l-fühûl, II, 729. Rasûlullah'ın ictihadının caiz olmadığını düşünenler hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Şimşek, İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları, TDV, Ankara, 2010, s. 126 vd.

183 Cessâs, el-Füsûl, III, 239.

184 Serahsî, Usûl, II, 91.

185 Serahsî, Usûl, II, 95-96.

186 Sem'ânî, Kavâtı'ul-edile, II, 105.

187 Basrî, el-Mu'temed, II, 242.

İbn Hazm, nebîler için şer'î konularda ictihadın caiz olduğunu söyleyenin kâfir olacağını söyler ve Necm sûresinin ilgili âyetlerini zikreder.[188] Bir başka yerde de Rasûlullah'ın vahiy dışında kendisinden bir şey söylediğini iddia edenin kâfir olup Necm sûresinin ilgili âyetlerini yalanlamış olacağını söyler.[189]

Aynı gerekçe ile âyetleri delil getirenlere verdiği cevapta Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), ictihadın hevâdan olmadığını, onun da Rasûlullah'a vahyedildiğini söyler.[190] Ferrâ konuyla ilgili olarak Ebû Abdillah b. Batta (ö. 387/997)'nın şu cevabını nakleder: "Burada murad Kur'ân'dır. Kureyşli kâfirler şöyle diyorlardı: 'Muhammed Kureyş'in dininden saptı ve azdı. Kur'ân diye getirdiği şey kendinden uydurduğu şeylerdir.' Allah da yemin ederek bunu reddetmiştir. Gökten inen Kur'ân'dır."[191]

Şemseddin el-İsfehânî (ö. 749/1349), karîne-i halin, âyetten kastedilenin, kâfirlerin iddialarına cevap olduğunu gösterdiğini söyler ve Âl-i İmrân sûresinin 94. âyetini hatırlatır. Sonrasında da Necm sûresinin ilgili âyetlerinin anlamının "onun konuştuğu şey Kur'ân'dır. O vahiydendir. Ondan sadır olan her şey vahiy değildir." şeklinde olduğunu bildirir. Devamında ictihadın vahyin dışında bir şey olmadığı için ondan sadır olan her şeyin vahiyle olduğunu düşünmenin de mümkün olduğunu, Rasûlullah'ın ictihadla emrolunduğu için onun konuştuğu her şeyin vahiyle olduğunu söyler.[192]

Aynı şekilde İbn Emîri'l-Hâcc da âyetlerin umumunun zahirine göre Rasûlullah'ın ictihad yapamayacağını, sadece vahiyle konuşabileceğini söyleyenlere verdiği cevapta, nassın, hususi sebep ile tahsisinin gerekeceğini, âyetin, kâfirlerin iftiraları için indiğini, bu durumda umumun nefyedilmiş olacağını, "sebebin hususiliği hükmün de hususiliğini gerektirmez" ilkesinden hareketle âyetin umumu dikkate alınsa dahi bunun ictihadın cevazını nehyetmeyeceğini, ictihadın hevâdan olmadığını söyler.[193]

188 İbn Hazm, el-İhkâm, V, 123.

189 İbn Hazm, el-İhkâm, IV, 509.

190 Ferrâ, el-'Udde, V, 1585.

191 Ferrâ, el-'Udde, V, 1586.

192 Ebu's-Senâ Şemseddin Mahmûd b. Abdurrahman b. Ahmed İsfahânî (ö. 749/1349), Beyânü'l-muhtasar şerhi muhtasarı İbni'l-Hacib, Mekke, 1986, III, 296 vd.

193 İbn Emîri'l-Hâcc, Takrîr, III, 299.

Âyetlerde tahsisin olduğunu Emir Padişah (ö. 987/1579) da söyler. Aynı gerekçeyle âyetleri delil getirenlere verdiği cevapta, Emîr Padişah, "âyetlerde, sebeb-i nüzûlü ile menfî tahsis[194] vardır" demekte ve şöyle devam etmektedir: "Sebeb-i nüzûl şudur: 'Kur'ân'ın iftira olduğunu söyleyenlere cevap vardır. Tebliğ ettiği şeyle tahsis olur. İstidlalin menatı umumu nefyeder. Âyetteki "in hüve = إِنْ هُوَ" demek Kur'ân demektir. Âyetin bu kısmını umum kabul etsek yani Rasûlullah'ın tüm sözleri vahiydir desek bile onun ictihadları hevâdan değildir. Aksine ictihadladır. O, ictihadla amel etmekle emrolunmuştur."[195]

a.4. Nesih

a.4.1. Sünnetin Kur'ân'ı Neshi

Cessâs, Nahl sûresinin 44. âyetinden hareketle Sünnet'in Kur'ân'ı neshedemeyeceğini söyleyenlere verdiği cevapta, Necm sûresinin 3. ve 4. âyetlerini zikreder ve vahiy olması sebebiyle Sünnetin de Kur'an'ı neshedebileceğini söyler.[196]

Nesh ve isbat açısından emirleri, a. Lafzı ve hükmü sabit, b. Hükmü ve lafzı kalkmış, c. Lafzı kalkmış hükmü baki, d. Hükmü kalkmış lafzı baki olarak dörde ayırdıktan sonra son üçünün nesih olduğunu söyleyip bunlara dair örnekler veren İbn Hazm, aynı taksimin hadisler için de geçerli olduğunu ancak bunun, Rasûlullah'tan sadır olan her sözün insanlara ulaştığına dair düşüncesiyle[197] çelişmediğini belirtir ve bununla, hükmü nesholunmamış haberlerin kastedildiğini belirtme ihtiyacı duyar, ardından da Necm sûresinin ilgili âyetlerini zikreder.[198] Konuyla ilgili bir başka yerde de, Sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceğinin delili olarak aynı âyetlere yer veren İbn Hazm, Kur'ân ve Sünnetin vahiy olması sebebiyle vahyin vahyi neshedebileceğini bildirir.[199] Bir başka eserinde de, Sünnetin

194 Hususi sebebin tahsis delili olmasına dair bkz. Ferhat Koca, Tahsis, s. 284 vd.

195 Muhammed Emin b. Mahmûd Buhari Emir Padişah (ö. 987/1579), Teysîrü't-tahrîr şerhi 'alâ kitâbi't-tahrîr, Beyrut, trs., IV, 188.

196 Cessâs, el-Füsûl, II, 346.

197 Bu görüş için bkz. İbn Hazm, el-İhkâm, III, 346.

198 İbn Hazm, el-İhkâm, IV, 465-466.

199 İbn Hazm, el-İhkâm, IV, 505.

Kur'ân'ı neshedeceğini söyleyip bu âyetleri zikrettikten sonra vahyin Kitap ve Sünnet/hikmet olarak ikiye ayrıldığını söyler.[200]

Sünnetin Kur'ân'ı neshinin, hükmü ortadan kaldırma anlamına geldiği, bunun da insanların kendilerine inenle amel edebilmeleri için, Nahl sûresinin 44. âyetinde Rasûlullah'a verilen beyan görevi ile uyuşmadığı, zira Sünnetin nâsih olması halinde insanların, kendilerine indirilenle değil nâsihle amel etmiş olacakları gerekçesiyle Kitab'ın Sünnetle, Sünnetin de Kitap'la neshedilemeyeceğini söyleyenlerden bahseden Serahsî,[201] Sünnetin Kur'ân'ı neshinin caiz olmasının delillerini ele aldığı satırlarında Nahl suresinin 44. âyetini zikrederek âyette kastedilenin, gayr-i metlüvv hükmün, metlüvv bir başka hükmün yerini alması olduğunu, bunun, önceki hükmün yürürlük süresinin sona erdiğinin, sonraki hükmün ise yürürlüğe girdiğinin beyanı olduğunu, neshin de zaten beyan olduğunu söyler.[202] Yine hükümlerin bazen metlüvv vahiy bazen de gayr-i metlüvv vahiyle indirildiğini, gayr-i metlüvv vahyin, Rasûlullah'ın Sünneti olduğunu, Çünkü onun hevâsından konuşmadığını bildirir.[203]

Zaruri bilgi ifade ettiği için Kur'ân'ın mütevâtir Sünnetle neshedilebileceğini söyleyen Tûfî (ö. 716/1316), hakikatte Sünnetin de Allah'tan olduğunu belirtir ve Necm sûresinin ilgili âyetlerini zikreder, ardından da Rasûlullah'ın "Bana Kur'ân ve beraberinde misli verildi. " ve "Cibril Kur'ân'ı getirdiği gibi bana Sünneti de getirdi." dediğini rivâyet eder.[204]

Buhârî, Kitabın metlüvv Sünnetin de gayr-i metlüvv vahiy olması sebebiyle birbirlerini neshinin caiz olduğunu söyler ve aynı âyetleri zikreder.[205]

Şemseddin el-İsfehânî, Bakara sûresinin 106. âyetinde geçen "…daha hayırlısını getiririz… = نَأۡتِ بِخَيۡرٖ مِنۡهَآ " ifadesinden hareketle Sünnetin Kur'ân'ı

200 İbn Hazm, en-Nübzetü'l-kâfiye fî usûli ahkâmi'd-din, Beyrut, 1405, s. 42, 57.

201 Serahsî, Usûl, II, 67.

202 Bazı fakih ve kelamcılara göre nesih, hükmün müddetinin sona erdiğinin beyanıdır. Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Şükrü Selim Has, Klasik Fıkıh Usûlünde Neshin Mahiyeti, s. 548 vd.

203 Serahsî, Usûl, II, 72.

204 Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi Tûfî (ö. 716/1316), Şerhu muhtasari'r-ravza, Beyrut, 1987, II, 321.

205 Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 347.

neshedemeyeceğini söyleyenlere, "…daha hayırlısını getiririz…" ifadesinin Rasûl'ün getirdiğini de kapsadığını, çünkü Rasûl'ün getirdiğinin Allah'tan olduğunu söyler ve Necm sûresinin ilgili âyetlerine atıfta bulunur.[206]

Sübkî (ö. 756/1355) ve İsnevî (ö. 772/1370), Bakara sûresinin 106. âyetinde geçen "…daha hayırlısını getiririz…" ifadesinden hareketle Sünnetin Kur'ân'ı neshedemeyeceğine dair görüşü Şâfiî'ye nisbet ederek aktarırlar ve cevaben Sünnetin de münezzel yani vahiy kaynaklı olduğunu söyleyip bu âyetlere atıfta bulunurlar.[207]

İbn Emîri'l-Hâcc, aynı gerekçe ile Sünnetin Kur'ân'ı neshine karşı çıkanlardan isim vermeden bahsettikten sonra, hayriyetin lafız bakımından olduğunu, hayriyetin hüküm açısından olduğu kabul edilse bile bunun yine de Sünnetin Kur'ân'ı neshine mani olmadığını söyler. Devamında, Sünnetle sabit olan hükmün de mükellef için Kur'ân'ın hükmünden daha yararlı ya da ona müsâvî olmasının mümkün olduğunu, Sünnetle sabit olan hükmün de Allah katından olduğunu, Sünnetin, mübelliğ ve gayr-i metlüvv bâtın vahiy olup Sünnetin Rasûlullah'ın kendi nefsinden olmadığını söyler ve Necm sûresinin ilgili âyetlerini zikreder.[208]

Attâr (ö. 1250/1834), Sünnetin Kur'ân'ı neshinin Yunus sûresinin 15. âyetinden hareketle caiz olmadığını söyleyenlere cevaben Sünnetin Kur'ân'ı neshinin nefsî bir tebdil olmadığını söyler ve aynı âyetleri zikreder.[209]

Zekiyüddin Şa'bân da, bazılarının, Kur'ân'ın, mütevâtir veya meşhûr Sünnet olsa bile Sünnet tarafından neshi fikrine karşı çıkmış olsalar da Sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceği düşüncesinin doğru olduğunu söyler ve ilgili âyetleri zikreder, ardından da bu âyetlerden hareketle Sünnetin de Kur'ân gibi vahye dayandığını belirtir.[210]

206 Şemseddin el-İsfehânî, Beyânü'l-muhtasar, II, 551.

207 Sübkî, el-İbhâc II, 250; İsnevî, Nihâyetü's-sûl, s. 243.

208 İbn Emîri'l-Hâcc, Takrîr, III, 65.

209 Attâr, Hâşiye, II, 112.

210 Zekiyüddin Şaban, İslâm Hukuk İlminin Esasları, s. 430.

a.4.2. Kur'ân'ın Sünneti Neshi

Âmidi, kendisinden nakledilen iki görüşten birine göre Şâfiî'nin, Kur'ân'ın Sünneti neshini kabul etmediğini, ancak çoğunluğun görüşüne göre bunun aklen caiz şer'an vaki olduğunu söyledikten sonra aklen caiz olduğunu düşünenlerin delil olarak Kitabın da Sünnetin de Allah'tan bir vahiy olduğunu söylediklerini haber verir ve Necm sûresinin ilgili âyetlerine atıfta bulunur, ardından da Kitab'ın metlüvv, Sünnetin gayr-i metlüvv vahiy olduğunu belirtir.[211]

İbn Emîri'l-Hâcc, Sünnetin Kur'ân tarafından neshine, bu durumun, Rasûlullah'tan insanları soğutacağı (tenfir) gerekçesiyle karşı çıkanlara verdiği cevapta, ikisinin de aynı kaynaktan geldiği için bunun iddia edildiği gibi bir sonuç doğurmayacağını söyler ve ilgili âyetleri zikreder.[212]

Emîr Padişah da aynı gerekçeyle, yani Allah Teâlâ'nın, Rasûlullah'ın yaptığından razı olmadığını düşünerek insanların ondan soğumalarına sebep olacağı, bunun da bisetin maksadına –ki bu maksad da ona teessî ve iktidâdır- ters düştüğü için Kur'ân'ın Sünneti neshine karşı çıkanlara verdiği cevapta, onun tüm tasarruflarının Allah'tan olduğunu söyler ve aynı âyetleri zikreder.[213]

Kâdî Zekeriyya (ö. 926/1520), Sünnetin Kur'ân'la neshine Nahl sûresinin 44. âyetinden dolayı karşı çıkanlardan bahseder ve bunun neshe engel olmadığını söyleyip bu âyetlere atıfta bulunur.[214]

Aynı gerekçeyle Kur'ân'ın Sünneti neshine karşı çıkanlara cevaben Attâr, Kitab'ın lafzen ve manen münezzel olduğunu, Sünnetin ise manen münezzel olduğunu söyler ve âyetleri zikreder.[215]

211 Âmidi, el-İhkâm, III, 150.

212 İbn Emîri'l-Hâcc, Takrîr, III, 64.

213 Emir Padişah, Teysîr, III, 202.

214 Ebu Yahya Zeynüddin Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed Zekeriyyâ Ensârî (ö. 926/1520), Gâyetü'l-vüsûl şerhi Lübbü'l-usûl, Mısır, trs., s. 92.

215 Attâr, Hâşiye, II, 111.

a.5. Tahsîs

Sem'ânî, sabit olduktan sonra haberin Kur'ân'a arzının gerekmeyip, Kitab'ın umumunun haberle tahsis olunabileceğini söyledikten sonra Necm sûresinin ilgili âyetlerine atıfta bulunur. Devamında da Allah Teâlâ'nın, tıpkı Kitap gibi, haberin kaynağının da vahiy olduğunu bildirdiğini söyler.[216]

Kâdî Zekeriyya (ö. 926/1520), Nahl sûresinin 44. âyetine dayanarak, Sünnetin görevinin beyan olduğunu, dolayısıyla Sünnetin Sünneti tahsis edemeyeceğini, sadece Kitab'ı tahsis edebileceğini söyleyenler olduğunu bildirdikten sonra ikisinin de Allah'tan olması sebebiyle Sünnetin Sünneti tahsis edebileceğini söyler ve âyetleri zikreder.[217]

b. Âyetlerin Tefsir Eserlerinde Ele Alınışı

Müfessirler genel itibariyle Necm sûresinin 3 ve 4. âyetlerinin Kur'ân'la ilgili olduğu görüşündedirler. Mesela Taberî, âyetleri, "Muhammed (s.a.v.) Kur'ân'ı hevâsından okumadı, bu Kur'ân, Allah'tan ona vahyedilen bir vahiydir" şeklinde tefsir eder, sonra da Katâde'den âyetlerle ilgili olarak "O, hevâsından konuşmadı, Allah Cibril'e, Cibril de Muhammed'e vahyetti" şeklinde rivâyette bulunur.[218]

Beğavî, âyetlerin "O, hidâyet yolundan sapmadı, batıldan konuşmuyor" şeklinde tefsirini yaptıktan sonra, sebeb-i nüzûl ile ilgili olarak "Muhammed Kur'ân'ı kendi nefsinden söylüyor" dedikleri bilgisini verir, sonra da "Din konusunda konuştuğu şey, yani Kur'ân, ona Allah'ın bir vahyidir" der.[219]

Zemahşerî de âyetin tefsiri bağlamında "Size Kur'ân'dan getirdikleri, kendi hevâ ve re'yinden sadır olmuyor. O, Allah tarafından ona indirilen bir vahiydir" der.[220]

İbn Atıyye (ö. 542/1148), âyetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili olarak insanların "Muhammed Kur'ân'ı kendi uyduruyor" dediklerini rivâyet ettikten

216 Sem'ânî, Kavâtı'u'l-edile, I, 368.

217 Ensârî, Gâyetü'l-vüsûl şerhi Lübbi'l-usûl, s. 82; Ayrıca bkz. Attâr, Hâşiye, II, 62.

218 Taberî, Tefsîr, XI, 504.

219 Beğavî, Tefsîr, IV, 301.

220 Zemahşerî, Keşşâf, V, 636.

sonra, âyetleri "Muhammed onu hevâsından, nefsani arzularından söylemiyor" şeklinde tefsir etmekte, 4. âyette kastedilenin Kur'ân olduğu hususunda icmâ olduğundan bahsetmektedir.[221]

Cevzî de âyetlerin sebeb-i nüzûlüne dair, insanların, "Muhammed, Kur'ân'ı kendi nefsinden uyduruyor" demelerinden bahseder ve Kur'ân'ın Allah'tan bir vahiy olduğunu belirtir, ardından da, buradan hareketle Rasûlullah'ın ictihad yapamayacağını iddia edenlerin varlığından söz eder. Onlara cevaben, bunun zannettikleri gibi olmadığını, çünkü re'y ve ictihadın vahiy kaynaklı olduğunu, dolayısıyla ictihadın vahye nisbet edilebileceğini söyler.[222]

Kurtubî, 3. âyeti, Katâde'den rivâyetle "o, Kur'ân'ı hevâsından konuşmuyor" şeklinde tefsir ettikten sonra 4. âyeti, meydana gelen hadiseler hususunda Rasûlullah'ın ictihad yapmasına cevaz vermeyenlerce delil getirildiği bilgisini aktarır ve âyette ayrıca Sünnetin de amelî konularda münezzel vahiy gibi olduğuna delâlet olduğunu belirtir.[223]

Beydâvî (ö. 685/1286) de âyetlerle ilgili olarak "ondan Kur'ân olarak sadır olan şey hevâdan değildir" şeklinde tefsir yaptıktan sonra, bu âyetleri ictihadın mânii olarak görenler olduğunu, ancak Rasûlullah'a ictihad yapması vahyedilince, onun yaptığı ictihad ve ictihadının dayandığı şeyin de vahiy olacağını, yani ictihadın kendisinin vahiy değil ama vahyin emriyle olduğunu söyler.[224] Nesefî (ö. 710/1310) de aynı düşünceleri dile getirir.[225]

Râzî, 4. âyette geçen "hüve = هو " zamiri ile ilgili olarak, zamirin malum bir şeye mi yoksa mezkur bir şeye mi işaret ettiğine dair soru sorar, sonra da en meşhur görüşe göre bu zamirin malum bir şeye işaret ettiğini, o malum şeyin de Kur'ân olduğunu söyler. Râzî'ye göre bu durumda Allah "Kur'ân Allah'ın vahyinden başka bir şey değildir" demiş olur. İkinci ihtimale göre ise bu zamir zımnen mezkur bir şeye işaret etmiş olur ki mezkur şey de 3. âyette zikri geçen "nutuk" yani nebînin kavli ve kelamıdır. Râzî buna göre de âyetin "onun nutku (konuştukları) ancak vahiyledir." anlamına geleceği-

221 İbn Atıyye, el-Muharriru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz, V, 195, 196.

222 Cevzî, Zâdü'l-mesîr, IV, 184.

223 Kurtubî, Tefsîr, XVII, 57.

224 Beydâvî, Tefsîr, III, 336.

225 Nesefî, Tefsîr, III, 1713, 1714.

ni söyler. Râzî daha ince bir izah dediği üçüncü izaha göre ise âyeti "onun kavli ancak vahiydir, kahin ve şair kavli değildir." şeklinde tefsir eder. Daha sonra, bazı müfessirlerce meşhur olan bir görüş olan, Rasûlullah'ın sadece vahye dayalı olarak konuştuğu görüşüne katılmadığını bildirir. Yine âyetten hareketle Rasûlullah'ın ictihad etmediğine dair iddianın da vakıaya aykırı olduğunu delillerle reddeder.[226]

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) da konuyu Râzî gibi ele aldıktan sonra, 4. âyette kastedilenin aslında Kur'ân olduğunu ancak âyette "vahyedilen vahiy" kısmında vahiy kelimesinin muzari bir fiille tekid edilmesinden de hareketle sonu itibariyle vahyin kontrolü altından olması sebebiyle hadislerin de bu kapsama dahil edilebileceğini söyler.[227]

Konyalı Mehmed Vehbi (ö. 1949), âyetleri, "Kur'ân'ın vahiyden başka bir şey olmadığı" şeklinde tefsir ettikten sonra 4. âyetin, nebîlerin ictihadının cevazına delâlet ettiğini, çünkü âyetin, onların yaptıkları ictihadların hatalı olmadığı anlaşılınca artık bu ictihadın vahy-i münzel mesabesinde olacağına, böylelikle ictihad ettiği konuda nebînin sözlerinin vahiy olacağına delâlet ettiğini söyler.[228]

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlatılan "Kur'an Yolu" isimli eserde de, "âyetlerden hareketle Rasûlullah'ın bütün söylediklerinin vahiy olduğu, dolayısıyla herhangi bir konuda ictihad ettiğinin söylenemeyeceği" şeklindeki yorumun sağlam olmadığı belirtilmekte, ardından da "bununla birlikte, bu âyetlerin başka delillerle birlikte değerlendirilmesi sonucunda, Rasûlullah'ın tebliğ mahiyetinde olmayan söz ve davranışlarının da vahyin kontrolü altında bulunduğu ve bir konuda ictihad ettiğinde yanlış sonuca ulaşırsa ona bunun doğrusunun mutlaka bildirildiği anlaşılmaktadır" denilmektedir.[229]

c. Âyetlerin Muhtelif Eserlerde Ele Alınışı

Âyetlere, fıkıh ve tefsir eserleri dışındaki diğer eserlerde de yoğun bir şekilde atıfta bulunulduğu görülmektedir.

---

226 Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, X, 235-236.

227 Elmalılı, Hak Dini, VI, 4571-4572.

228 Konyalı Mehmed Vehbi, Büyük Kur'an Tefsiri, XIV, 5624.

229 Komisyon, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, DİB, V, 106.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), "er-Reddü ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdika" isimli kelâma dair eserinde Kur'ân'ın mahluk değil; vahiy olduğuna dair görüşü bu âyetle desteklemektedir.[230] İbn Hazm, kelâm eserinde de âyeti pek çok kere Rasûlullah'ın sözlerinin vahiy ürünü olduğuna delil getirmek için hatırlatır.[231] Kelâm eserlerinde Necm sûresinin âyetlerinin Rasûlullah'ın sıfatı olarak yoğun bir şekilde kullanıldığı da görülmektedir. Kullanımlardan bazısı şöyledir:

"Hevâsından konuşmayan, doğru sözlü, sözüne inanılan kişi"[232]	الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ الَّذِي لَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى
"Hevâsından konuşmayan, konuştuğu, kendisine vahyedilen vahiyden başka bir şey olmayan, fiilleri ve sözlerinde masum olan, Şeriat sahibi"[233]	صَاحِبِ الشَّرِيعَةِ الْمَعْصُومِ فِي أَقْوَالِهِ وَأَفْعَالِهِ، الَّذِي لَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى، إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى
"Hevâsından konuşmayan, konuştuğu, kendisine vahyedilen vahiyden başka bir şey olmayan kişi"[234]	فهو الذي وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى
"Hevâsından konuşmayan, Allah'ın salat ve selamı üzerine olan kişi"[235]	من لا ينطق عن الهوى صلى الله عليه وسلم
"Hevâsından konuşmayan, konuştuğu, kendisine vahyedilen vahiyden başka bir şey olmayan mucizeler sahibi kişi"[236]	صاحب المعجزات الذي لا ينطق عن الهوى، إن هو إلا وحي يوحى

230 Ahmed b. Hanbel, er-Reddü 'ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdika, Riyad, trs., s. 111-112.

231 İbn Hazm, el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal, Kahire, trs., IV, 47, 95, 125.

232 Ebu'l-'Avn Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Salim es-Seffârinî el-Hanbelî (ö. 1188/1774), Levâmiü'l-envâri'l-behiyye ve sevâdiü'l-esrâri'l-eseriyye, Dımeşk, 1982, I, 10; Suleyman b. Abdullah b. Muhammed b. Abdulvehhâb (ö. 1233/1818) Teysîru'l-azîzi'l-hamid fi şerhi Kitabi't-Tevhîd, Dımeşk, 2002, s. 310.

233 Seffârinî, Levâmiü'l-envâri'l-behiyye, I, 143.

234 Muhammed b. Abdulvehhâb, Teysîr, s. 475.

235 İbn Abdilvehhab Muhammed b. Abdilvehhab b. Süleyman et-Temîmî Necdi Muhammed b. Abdülvehhab (ö. 1206/1792), Cevabü ehli's-sünneti'n-nebeviyye fî nakdı kelâmi'ş-Şî'ati ve'z-Zeydiyye, Riyad, 1412, s. 84.

236 Abdulaziz b. Hamed b. Nasır b. Muammer (ö. 1244/1828), Menehâtü'l-karîbi'l-mücib fî'r-reddi ala ubbadi's-salib, y.y., trs., I, 306.

Hadis usûlü eserlerinde de âyetlere Sünnetin vahyiliği ile ilgili olarak atıfta bulunulur. Ebû Abdullah İbnü'l-Vezîr (ö. 840/1436)'in "Tenkîhu'l-enzâr" isimli eserine şerh yazan San'ânî, İbnü'l-vezîr'den, bazı ehl-i Hadis'in Necm sûresinin 3. ve 4. âyetlerinden hareketle hadislerin de korunduğunu düşündüklerini aktarır. San'ânî, sûrenin 5. âyetinden 10. âyetine kadarki kısmı dikkate alındığında 4. âyette geçen vahyin Kur'ân vahyi olduğuna dair tartışmaların varlığına da değinir.[237]

Kâsımî (ö. 1332/1914), Allah'a nisbet edilen şeylerin, Kur'ân tahrif olunmadan önceki haliyle ilahi kitaplar ve kutsî hadisler olmak üzere üçe ayrıldığını söyledikten sonra, kudsî hadisler dışında kalan hadislerin tamamının mı yoksa bir kısmının mı vahiy ürünü olduğu hususunda ihtilaf bulunduğunu, Necm sûresinin 3. âyetinin hadislerin tamamının vahiy olduğunu gösterdiğini söyler.[238]

Müstakil konu başlıklarıyla kaleme alınan eserlerde de âyetlere atıfta bulunulduğu görülmektedir. Halil b. İbrahim Molla Hâtır'a ait "es-Sünnetü'n-Nebeviyyetü Vahyün" isimli çalışmada, Sünnetin vahiy ürünü olduğuna dair delillerden ilki olarak Necm sûresinini 3. âyeti zikredilmekte ve âyetin, Rasûlullah'ın tüm lafızlarını kapsadığı söylenmektedir.[239] İtikad ve ahkâmda haber-i vâhidin delil değerinin ne olduğunun sorgulandığı bir çalışmada, Rasûlullah'ın ısmet sıfatının sadece Kur'ân'ı tebliği ile sınırlı olmadığı, kavil, fiil ve takrîrî cinsinden tebliğ ettiği her şey için de geçerli olduğu belirtilmekte ve âyetler zikredilmekte, ısmeti Kur'ân'ın tebliği ile sınırlayanların, âyetlerdeki ifadeler kullanılarak, yoldan çıktıkları (ضَلَّ) ve de azmış olacakları (غَوَى) hatırlatılmaktadır.[240] Yine aynı konuyu ele alan bir başka eserde, Necm sûresinin ilgili âyetlerinin de arasında bulunduğu pek çok âyet zikredildikten sonra Rasûlullah'ın din hususunda söylediği her şeyin Allah tarafından gönderilen bir vahiy olduğunda herhangi bir şüphe bulunmadığı ve yine din ve dil âlimlerinin ittifakıyla Allah'tan gelen vahyin zikir olduğu ve zikrin de koruma altında olduğu hatırlatılarak Sünnetin de koruma altı-

237 San'ânî, Tavzîhu'l-efkâr li-me'âni tenkîhi'l-enzâr, Medine, trs., II, 79.

238 Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin Kasımi (ö. 1332/1914), Kavâ'idü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs, Beyrut, trs., s. 65.

239 Halil b. İbrahim Molla Hâtır, es-Sünnetü'n-Nebeviyyetü Vahyün, Mekke, 2005, s. 19.

240 Rabî b. Hâdî b. Muhammed Umeyr el-Medhalî, Hucciyyetü haberi'l-âhâd fi'l-'akâid ve'l-ahkâm, Medine, trs., s. 7.

na alındığına işaret edilmektedir.[241] Bir başka çalışmada Sünnetin de tıpkı Kur'ân gibi vahiy olduğu söylenip âyetler zikredildikten sonra bazı âlimlerin Kur'ân vahyi mukabilinde Sünnet vahyi ifadesini kullandıkları bildirilir.[242] Âyetlerin Rasûlullah'ın sıfatı olarak kullanılması, Sünnetin vahyiliğini ispat için hazırlanan çalışmalarda da görülür.[243]

d. Ara Değerlendirme

Necm sûresinin 3. ve 4. âyetlerine fıkıh usûlünde Sünnetin vahyiliği ile ilgili olarak sıkça atıfta bulunulduğu görülmektedir. Âyetlerden hareketle, en azından bir kısmıyla Sünnetin de vahiy ürünü olduğu düşünülmüş yahut âyetler zaten oluşmuş olan bu düşünce için kullanılmış, iki vahiy arasında kaynak değil şekil farkı olduğuna vurgu yapılmış, bu farkın ifade biçimi olarak da metlüvv ve gayr-i metlüvv vahiy tabiri meşhur olmuştur. İki vahiy arasındaki vahyin tamamen şekli olduğuna dair düşünce İbn Hazm'da çok belirgindir. O "Sünnet vahiydir, vahiy zikirdir, zikir korunmuştur, o halde Sünnet de korunmuştur" şeklinde ifade edilebilecek bir muhakemeyle ortada sonuca etki eden bir farkın olmadığını vurgulamış olmaktadır. Esasında, Sünnetin, hakkında nas olmayan konularda teşrî, açıklama yapılmadığı sürece anlaşılıp uygulanamayacak hususlarda da tebyîn rolü olduğu kabul edildiğinde, İbn Hazm'ın bu düşüncesi kendi içinde tutarlı ve de zorunludur. Bundan dolayı o aslında, Sünnetin vahyiliği hususunda ilk adımı da son adımı da cesaretle atan kişi sayılabilir.

Serahsî'nin, bir hükmün kaynağının gayr-i metlüvv olduğunu söyleyebilmek için öncelikle o hükmün Kur'ân'dan sadır olan bir hüküm olup olmadığının tespitinin gerektiğini bildirmesini saymazsak, ilgili âyetlerden hareketle Sünnetin vahiy ürünü olduğunu söyleyenlerin mutlak ifadeler kullanmaları, Sünnetin ne kadarının vahiy ürünü olduğunu ve bunun tespitinin ne şekilde yapılacağına dair herhangi bir ölçüt bildirmemeleri dikkat çekicidir.

Bazı usûlcülerin âyetlerden istidlâlde bulunarak belki de âyetleri kullanarak Rasûlullah'ın dini konularda ictihad edemeyeceğini söylemeleri dikkat

241 Âmir b. Hasan Sabrî, Hucciyyetü haberi'l-âhâd fi'l-'akâidi ve'l-ahkâm, Medine, trs., s. 23.

242 Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî, Hıvâru havle menheci'l-muhaddisîn fî nakdi'r-rivâyât seneden ve metnen, Riyad, 1994, s. 45.

243 Rukiyye bint Nasrullah Neyyaz, es-Sünnetün-nebeviyyetü'l-masdarü's-sânî li't-teşrî'ı'l-İslâmiyy, Medine, trs., s. 14.

çekicidir. Ancak en az bunun kadar dikkat çekici olan bir başka şey de bu düşüncede olanlara, âyette kastedilenin Kur'ân olduğunu söyleyenlerin, yeri geldiğinde Sünnetin vahyiliğine dair konularda aynı âyetlere atıfta bulunmalarıdır. Gerçekten de Cessâs, Serahsî, Sem'ânî, İbn Emîri'l-Hâcc ve Emir Padişah gibi usûlcüler, Rasûlullah'ın ictihad edemeyeceğine dair Necm sûresinin ilgili âyetlerini delil getirenlere, âyetlerden kastedilenin Kur'ân olduğunu hatırlatırlarken, aynı âyetleri Sünnetin vahyiliği bağlamında kendileri de kullanabilmişlerdir. Sebebin hususiliğinin hükümde hususiliği gerektirmeyeceğine dair ilkenin hatırlatılması yahut ictihadın da nihayetinde vahiy kapsamında olduğunu belirtmeleri bu ikilemi telife yeterli olmamıştır. Benzer tavrı Nahl sûresinin 44. âyeti bağlamında da tespit etmiştik. Nahl sûresinin 44. âyetinde geçen tebyîn ifadesinden hareketle Kur'ân'ın Sünneti beyan, tahsis ve nesh edemeyeceğine söyleyenlere, âyette geçen beyan ile kastedilenin âyetlerin ızhâr ve tebliğ edilmesi, gizlenmemesi olduğunu söyleyen Buhârî ve Cessâs gibi usûlcüler, yeri geldiğinde aynı âyeti Rasûlullah'ın tebyin göreviyle irtibatlandırarak kullanabilmişlerdir.

Dikkat çeken bir başka husus, aslında usûlcülerin de âyetlerin, Kur'ân'a yönelik itirazlara cevap verme şeklinde bir sebeb-i nüzûlü olduğunu kabul etmelerine rağmen, sebebin hususiliğinin hükmün umumiliğine engel olmadığı prensibini işleterek, yahut vahyin kontrolünde olması sebebiyle, sonuç itibariyle ictihadın da vahiy kapsamında olduğunu düşünerek âyetlerin umumuna Sünnetin de girdiğini söylemelerdir. Gerçekten de ilgili âyetleri delil getirerek Sünnetin vahyiliğine mutlak ifadelerle vurgu yapanlar, âyetlerden hareketle Rasûlullah'ın ictihad edemeyeceğini iddia edenlere cevap verirken, ilgili âyetlerin sebeb-i nüzûlüne değinerek kastedilenin Kur'ân olduğunu, bununla birlikte vahyin kontrolü altında olduğu için sonu itibariyle Rasûlullah'ın ictihadının da vahiy kapsamında değerlendirilebileceğini söylemişlerdir.

Fıkıh usûlünde, Sünnetin vahyiliğine dair düşüncenin pratik faydasının belki de en bariz görüldüğü yer nesih konusudur. Sünnetin Kur'ân'ı neshinin olabilirliğinin Kitabi temeli bu âyetlere dayandırılıyor denebilir. Âyetler, Kur'ân'ın Sünneti neshinin meşrûiyeti için de kullanılmıştır. Tüm bu tartışmalar esnasında, Kur'ân'ı hangi tür rivâyetlerin neshedebileceği ve bunların oranıyla ilgili herhangi bir bilgiye pek rastlanmaması dikkat çekicidir.

Tespit edilebildiği kadarıyla tefsir eserlerinde ilgili âyetler, genel itibariyle sebeb-i nüzûl da dikkate alınarak Kur'ân ile irtibatlandırılmış ve âyetler, Mekke'de Kur'ân'ı Rasûlullah'ın uydurduğu şeklinde ithamlarda bulunanlara cevap mahiyetinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte bazı tefsirlerde âyetlerle ilgili olarak Rasûlullah'ın ictihad edip edemeyeceği ya da Sünnetin vahyiliği gibi konuların ele alınması, âyetlerle ilgili sonradan oluşturulan anlamaların eserlere yansıması olarak düşünülebilir.

Bazı eserlerde âyetlerin Rasûlullah'ın sıfatı olarak kullanılması, Sünnetin vahiy olduğuna dair isimlerle eserler kaleme alınması ise âyetlerin Sünnetin vahyiliği ile irtibatlandırılmasının son merhalesi olsa gerektir.

e. Âyetlerin Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi

Necm sûresinin 3 ve 4. âyetlerini Kur'ân bütünlüğünde ele alacağız. Ancak öncesinde sûrenin ilk on âyetinin metnini ve mealini görelim:

"Kaybolduğunda o yıldıza andolsun ki, arkadaşınız yoldan çıkmadı ve başkalarını da çıkarmadı. O, hevâdan da konuşmaz. Konuştuğu, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir. Ona bunu son derece güçlü kuvvetli ve üstün yaratılışlı olan (Cebrail) öğretti. Ve üstün yaratılışlı (melek), doğruldu: Kendisi en yüksek ufukta iken. Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, (yere doğru) sarktı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu. Bunun üzerine Allah, kuluna vahyini bildirdi." (Necm 53/1-10)	وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى

Necm sûresinin, çalışmamızda konu edindiğimiz 3. ve 4. âyetlerinin de aralarında bulunduğu ilk âyetleri erken dönem Mekke'de inmiştir. Sûrenin konu ve üslubu bunu desteklemektedir.[244] Sûrenin yukarıda yer verdiğimiz ilk âyetlerini doğru anlamak için Mekke'de Rasûlullah'a yöneltilen bazı ithamları yani âyetlerin sebeb-i nüzûlünü göz önünde bulundurmamız gerekecektir.

244 Tefsir eserlerinde de genel kanaat sûrenin Mekkî olduğudur. İbn Kesîr, Tefsîr, VII, 446. Kurtubî, sûrenin Medenî olduğuna dair bir görüşten bahseder ancak bunun doğru bulmaz. Bkz. a.g.m.,Tefsîr, XVII, 55.

e.1. Âyetlerin Sebeb-i Nüzûlüne Dair

Takvimler miladi 610'ları gösterdiğinde, Muhammed (s.a.v.)'e verilen son nebîlik unvanı Hicaz bölgesinin en gözde kenti Mekke ve çevresinde çok az kişiyi mutlu etmiş olmalıydı. Ehl-i Kitap açısından büyük bir hayal kırıklığı,[245] Mekke ahalisi tarafından da alışılagelmişi koruma dürtüsü[246] ile beslenen direnç ve karşı çıkış, Muhammed (s.a.v.)'in getirdiğine tereddütsüz inanmaya hazır durumdaki az sayıda Ehl-i Kitap[247] ile ona duydukları güveni, nübüvvet alanına da taşımakta tereddüt etmeyen birkaç yakın dosttan[248] oluşan azınlık üzerinde daha ilk günlerden itibaren etkili olmaya başlamıştı. Erken dönem Mekke'sinde inen ilk sûrelerde, özellikle Rasûlullah'ın şahsına ve getirdiklerine yönelik ithamlar ile bunlara verilen cevaplar geniş yer tutmaktadır. Mesela ilk inen sûrelerden olduğu söylenen Kalem 2. âyette Rasûlullah'a, kendisinin bir mecnûn olmadığı yeminle bildirilmektedir. Yine ilk inen sûreler arasında sayılan Târık sûresinin 13. ve 14. âyetlerinde Kur'ân'ın hezl değil, tartışmayı bitiren bir söz olduğu, Tekvîr sûresinin 19 ve devamındaki âyetlerde Kur'ân'ın şeytan sözü değil şerefli bir elçinin sözü olduğu, Muhammed (s.a.v.)'in mecnun olmadığı bildirilmektedir. Duhâ sûresinde, Rasûlullah'a sıkıntı veren birtakım söylentilere cevap verilmekte, Müddessir 11. âyetten itibaren de Kur'ân'a karşı tavrı eleştirilen bir kişiden bahsedilmektedir. Necm sûresinin ele alacağımız âyetlerinden sonra indiği tahmin edilen pek çok âyette de Rasûlullah'a yönelik karşı çıkışın ve birtakım ithamların Mekke'de uzun süre devam ettiği anlaşılmaktadır. Mesela Rasûlullah'ın, Allah adına yalan yere iftira attığı[249] Kur'ân'ın bir iftira ürünü olduğu, bu konuda kendisine bir grubun da yardım ettiği iddia[250] edilmiş, Rasûlullah'ın bir sihirbaz,[251] Kur'ân'ın da bir sihir olduğu[252] söylenmiştir. Ayrıca Rasûlul-

245 Zuhruf 43/31; En'âm 6/124; Nisâ 4/54.

246 Sebe 34/43.

247 Ankebût 29/47; Kasas 28/52-53.

248 Şu'arâ 26/214-215; Tevbe 9/40.

249 Mü'minûn 23/38.

250 Furkân 25/4.

251 İsrâ 17/47.

252 Ahkâf 46/7.

lah'ın mecnûn,[253] şair[254] ve kâhin[255] olduğu iddia edilmiştir. Bu iddialara Kur'ân'da cevaplar verilmiştir. Mesela Kur'ân'ın bir beşer tarafından uydurulduğunu iddia edenlerden, benzer bir sûre getirmeleri istenmiş,[256] Rasûlullah'ta bir cinnet durumu olduğuna dair iddia reddedilmiş, aksine onun Hakk'ı getirdiği bildirilmiştir.[257] Yine arkadaşları olan Muhammed (s.a.v.)'de herhangi bir cinnet durumu olmadığı ve onun apaçık bir uyarıcı olduğu hatırlatılmış,[258] Kur'ân'ın şair veya kahin sözü olmayıp, Allah tarafından indirildiği belirtilmiştir.[259] Aynı şekilde Kur'ân'ın şeytan sözü değil,[260] değerli bir elçinin sözü olduğu,[261] onu şeytanların indirmediği, zaten bunu yapamayacakları[262] bildirilmiştir. Kur'ân'da daha önceki nebî ve rasullere de benzer ithamlarda bulunulduğu görülmekte,[263] onların da yalanlandığı haber verilip[264] Rasûlullah'ın doğru yolda olduğu teyid edilerek[265] destek verilmekte ve yoluna devam etmesi emredilmektedir.[266] Rasûlullah'ın üzerindeki bu baskılar bazen onu yanlışa sürükleyecek kadar etkili olmuş, bu gibi durumlarda uyarılmıştır.[267] Necm sûresinin ilk âyetlerini, bu anlam örgüsünü de dikkate alarak ilgili diğer âyetlerle birlikte değerlendirebiliriz.

e.2. Âyetlerin İlgili Diğer Âyetlerle Bağlantısı

Sûrenin ilk âyetinde geçen, "necm" kelimesi ile Kur'an'ın kastedildiği, dolayısıyla ilk âyetin "indiği zaman Kur'ân'a yemin olsun" anlamına geldiğini

253 Kalem 68/51.

254 Sâffât 37/36.

255 Tûr 52/29.

256 Yunus 10/38.

257 Yunus 10/70.

258 A'râf 7/184.

259 Hâkka 69/41-43.

260 Tekvîr 81/25.

261 Tekvîr 81/19.

262 Şu'arâ 26/210-212.

263 Şu'arâ, 26/27; Zâriyât, 51/39, 52; Mü'minûn, 23/25; Kamer, 54/9; Sâffât, 37/36.

264 Âl-i İmrân 3/184.

265 Yasin 36/3.

266 Tûr 52/29.

267 Hud 11/12; İsra 17/73 vd.

söyleyenler olsa da[268] âyeti "Kaybolduğu zaman yıldıza yemin olsun" şeklinde tercüme edebiliriz.[269] Çünkü sûre Mekkî sûrelerde görülen bir üslupla, yeminle başlamaktadır. Benzer pek çok sûre güneşe (şems),[270] geceye (leyl),[271] güneş ışığına (duhâ),[272] şafak vaktine (fecr),[273] göğe (semâ),[274] yeminle başlar. Genelde "arkadaşınız şaşmadı ve azmadı" şeklinde meal verilen 2. âyette "sâhib = صَاحِب", "dalle = ضَلَّ " ve "ğavâ = غَوَى" ifadeleri geçmektedir.

Sâhib [صَاحِب] Kelimesinin Anlamı

Sâhib, kişinin bildiği, tanıdığı kişidir. Kur'ân'da, kişinin karısı,[275] Rasûlullah'a mağarada eşlik eden yol arkadaşı,[276] Yusuf (a.s.)'ın zindandaki arkadaşı için[277] bu kelime kullanılır. Âyette "صَاحِبُكُمْ = arkadaşınız" denilerek, Rasûlullah'a çeşitli ithamlarda bulunanların, onu aslında tanıdıklarına dikkat çekilmektedir. Gerçekten de Rasûlullah, hayatının büyük bir kısmını onların arasında geçirmiş biriydi. Kur'an'da bu gerçek "Bundan önce aranızda bir ömür geçirdim. Aklınızı kullanmaz mısınız? =فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ"[278] şeklinde hatırlatılmakta ve ona ithamda bulunanların bu gerçeği dikkate alarak düşünmeleri tavsiye edilmektedir. Onun Allah'ın Rasûlü olduğuna dair kesin bir kanaate sahip olmalarına rağmen tanımazlıktan gelmeleri ve de ona ithamda bulunmalarının asıl sebebinin, gerçeğin onların işine gelmemesi olduğu bildirilmektedir.[279] Yine bir başka âyette, kendi içlerinden birinin rasûl olarak gönderilmesine niçin şaşırdıkları sorulmaktadır.[280] Sûrenin 2. âyetinde geçen "صَاحِبُكُمْ" ifadesi, aynı anlam örgüsü içinde şu âyetlerde de geçmektedir.

---

268 Mukâtil, Tefsîr, IV, 159; Taberî, Tefsîr, XI, 503.

269 Necm kelimesi ile Kur'ân'ın kastedildiğine dair rivâyetler için bkz. Taberî, Tefsîr, XI, 503.

270 Şems 91/1.

271 Leyl 92/1.

272 Duhâ 93/1.

273 Fecr 89/1.

274 Târik 86/1.

275 Abese 80/36.

276 Tevbe 9/40.

277 Yusuf 12/39.

278 Yunus 10/2.

279 Mü'minûn, 23/69-70.

280 Yunus 10/2.

"Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında delilik yoktur? O, ancak apaçık bir uyarıcıdır." (A'râf 7/184)	اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذيرٌ مُبينٌ
"Arkadaşınızda hiçbir delilik yoktur! O ancak şiddetli bir azap gelip çatmadan evvel sizin için bir uyarıcıdır." (Sebe 34/46)	مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَديدٍ
"Sizin arkadaşınız cinlerin etkisinde değildir." (Tekvîr 81/22)	وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ

Dalle [ضَلَّ] Fiilinin Anlamı

Âyette geçen "Dalle = ضَلَّ " doğru yoldan sapmak anlamına geliyor olmalıdır. Âyette, genel örgü, iddia ve ithamlara cevap yönünde olduğu için, insanlar, Rasûlullah'ın yoldan saptığını iddia etmiş olmalılar. Sûrenin 30. âyetinde şöyle buyrulmaktadır:

"Rabbin, kimin Allah'ın yolundan çıktığını, kimin de doğru yol üzere olduğunu en iyi bilendir."	... اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدٰى

Yine Kalem sûresinin 2. âyetinde Rasûlullah'ın mecnûn olmadığı bildirilip (مَا اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ), 5. ve 6. âyette de "hanginizde delilik var, yakında sen de göreceksen onlar da = فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ" denildikten sonra 7. âyette "Rabbin, kimin Allah'ın yolundan çıktığını, kimin de hidâyete erenlerden olduğunu en iyi bilendir =اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدينَ" buyrulur. Bir başka âyette de şöyle buyrulmaktadır:

"De ki: Rabbim, kimin hidâyeti getirdiğini kimin de apaçık dalâlette olduğunu en iyi bilendir." (Kasas 28/85)	قُلْ رَبّي اَعْلَمُ مَنْ جَآءَ بِالْهُدٰى وَمَنْ هُوَ في ضَلَالٍ مُبينٍ

Benzer itham Nuh (a.s.) için de yapılmış ve onun dilinden bu itham reddedilmiştir.[281]

281 A'râf 60-61.

Ğavâ [غَوَى] Fiilinin Anlamı

Âyette geçen "ğavâ = غَوَى" fiili Kur'ân'da yanlış yola girmek, yoldan çıkmak, hayallere dalmak, aşırı gitmek, azmak, şeytanın yolunu takip etmek, isim hali olan "ğayy" da, eğrilik, sapkınlık, azgınlık, yanlış kurgu gibi anlamlara gelir. "Ğaviyy", azgın, "ğâvî", boş hayallerin peşinde koşan, aşırı davranışlarda bulunan kişi anlamlarında kullanılır.[282] "Ğavâ" fiilinin "dalle" fiiline göre derece farkı vardır. İnsan doğru yoldan sapabilir. Bu durumda zararı sade kendisine olabilir. Ama bu kişi ğâvî ise, sadece kendisi yoldan çıkmış olmakla kalmaz başkalarını da yoldan çıkartır, başkaları için kötü örnek olur. Rasûlullah'a, insanları yoldan çıkardığı, kötü örnek olduğu, kötü niyetli olduğu ithamında bulunmuş olmalılar. Buna delâlet eden âyetler vardır. Biri şöyledir:

"Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman demişlerdi ki: Bu, sizi babalarınızın taptıklarından çevirmek isteyen bir adamdan başkası değildir. Ve yine bu (Kur'ân) da uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir, dediler. Hak kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler de: Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir, dediler." (Sebe 34/43)	وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَن يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُكُمْ وَقَالُوا مَا هَذَا إِلَّا إِفْكٌ مُّفْتَرًى وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçen şu rivâyet de olayla ilgili olmalıdır:

"Rabîa b. 'Ibâd anlatıyor: Ebû Leheb'i Ukaz'da gördüm. Rasûlullah'ı takip ediyor ve şöyle diyordu: 'Ey İnsanlar! Bu adam azmış. Dikkat edin de atalarınızın dininden uzaklaştırarak sizi de azdırmasın.' Rasûlullah ondan uzaklaşıyordu. O ise hala onu takip ediyordu. Bizde onu takip ediyorduk. Bizler o zaman çocuktuk. Onu (Ebû Leheb'i) görüyor gibiyim. Şehla gözlüydü ve örülü iki saçı vardı. İnsanların en parlağı ve güzeliydi."[283]	عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ عِبَادٍ الدِّيلِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: « رَأَيْتُ أَبَا لَهَبٍ بِعُكَاظٍ، وَهُوَ يَتْبَعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَقُولُ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ هَذَا قَدْ غَوَى، فَلَا يُغْوِيَنَّكُمْ عَنْ آلِهَةِ آبَائِكُمْ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفِرُّ مِنْهُ، وَهُوَ عَلَى أَثَرِهِ، وَنَحْنُ نَتْبَعُهُ، وَنَحْنُ غِلْمَانٌ، كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ أَحْوَلُ ذُو غَدِيرَتَيْنِ أَبْيَضُ النَّاسِ، وَأَجْمَلُهُمْ

282 Bkz. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, el-Mu'cemü'l-müfehres, "ğavâ" ve müştakları.

283 Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 492.

Yukarıdaki rivâyette geçen "ğavâ = غَوَى" ifadesi ile Ebû Leheb'in insanlara yaptığı uyarı Necm sûresinin 2. âyetinde geçen ifadelerle örtüşmektedir. Sonuç olarak 2. âyeti "Arkadaşınız doğru yoldan çıkmadı, başkalarını da çıkarmadı" şeklinde tercüme edebiliriz.

Hevâ [الْهَوٰى] Kelimesinin Anlamı

Necm sûresinin 3. âyetinde Rasûlullah'ın hevâdan konuşmadığı bildirilir. Kur'ân'da "nutk" ve "hakk" kelimelerinin beraberce,[284] "hevâ" ve "hakk" kelimelerinin de karşıt anlamlarda kullanımına rastlanmaktadır.[285] "Hakk", Kur'ân anlamında da kullanılmaktadır.[286] "Hevâ"nın karşıtı olarak "şeriat",[287] "hüdâ",[288] "ilm",[289] "bimâ enzelallah",[290] ve "ümirtü"[291] ifadeleri de kullanılmaktadır. "Hevâ"nın mukabili olarak Kur'ân anlamında kullanılan bu kelimeler Necm sûresinin 4. âyetiyle örtüşmektedir. Öte yandan Kur'ân'da, Rasûlullah'a "Ben sizin hevâlarınıza da uymam. Yoksa sapıtırım ve yola gelmeyenlerden biri olurum = قُلْ لَآ اَتَّبِعُ اَهْوَآءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ اِذًا وَمَآ اَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ"[292] dedirtilmektedir. Bir başka âyette de Rasûlullah'a kendine vahyedilene tâbî olduğu söyletilmektedir (قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يوحَى إِلَيَّ مِن رَّبِّي).[293] Her iki âyette de vahyin mukabili olarak hevâ kelimesi kullanılmaktadır. Bu kullanım da Necm sûresinin 3. ve 4. âyetleriyle örtüşmektedir. Yine pek çok âyette Kur'ân kastedilerek Allah'tan gelen ilim ve hakk karşılığında hevâ kelimesi kullanılmaktadır.[294] Bundan dolayı hevâya uyulmaması emredilmekte, aksi takdirde Allah'ın yolundan sapılacağı bildirilmektedir.[295] Bir başka âyette de Allah'ın zikrin-

284 Mü'minûn 23/62; Câsiye 45/29.

285 Sâd 38/26; Mâide 5/48; Mü'minûn 23/71.

286 Bakara 2/91, 119.

287 Câsiye 45/18.

288 Kasas 28/50; En'âm 6/56.

289 Bakara 2/20; Ra'd 13/37.

290 Mâide 5/49.

291 Şûrâ 42/15.

292 En'âm 6/56.

293 A'râf 7/203.

294 Bakara 2/120; Mâide 5/48.

295 Sâd 38/26.

den gafil olan ve hevâsına tabi olanlara itaat edilmemesi emredilir.[296] Bu durumda hevâ, delilsiz bilgi, kurgu, kuruntu ve dedikodu anlamına gelir.

4. âyette "O, vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir. (إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى)" buyrulmaktadır. Âyette geçen "hüve = هُوَ" zamirinin mercii ile ilgili tartışmalar yapılmıştır. Sûrenin "Ona bunu son derece güçlü kuvvetli olan (Cebrail) öğretti (عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى)" mealindeki 5. âyeti konuya açıklık getirmektedir." Âyette geçen "Allemehû = عَلَّمَهُ" ifadesindeki "hû" zamiri ile neyin kastedildiğinin tespiti önemlidir. Pek çok âyette, Kur'ân'ı Cebrail'in getirdiği bildirilir. İlgili âyetler şöyledir:

"De ki: Cebrail'e kim düşman ise şunu iyi bilsin ki Allah'ın izniyle Kur'ân'ı senin kalbine bir hidâyet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve müminler için de müjdeci olarak o indirmiştir." (Bakara 2/97)	قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللهِ مُصَدِّقاً لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

Âyette "nezzelehû = نَزَّلَهُ" ifadesiyle Cebrail'in, Kur'ân'ı Rasûlullah'ın kalbine indirdiği zikredilmektedir. Âyetin devamındaki "önce gelen kitapları doğrulayıcı ve müminler için de müjdeci olarak" ifadesiyle "hû" zamirinin Kur'ân'a gittiği anlaşılmaktadır. Çünkü pek çok başka âyette Kur'ân bu vasıflarla nitelendirilir.[297] Necm sûresinin 5. âyetindeki "hû" zamiriyle ilgili olarak şu âyet de önemlidir:

"Şüphesiz bu Kur'ân, âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir. Uyarıcılardan olasın diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir. Şüphesiz bu, öncekilerin kitaplarında da vardı." (Şu'arâ 26/ 192-196)	وَإِنَّهُ لَتَنزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ

193 ve 194. âyetlerde "nezele bihî = نَزَلَ بِهِ" ifadesiyle Cebrail'in, Kur'ân'ı Rasûlullah'ın kalbine indirdiği ifade edilmektedir. Cebrail'in, Rasûlullah'ın kalbine indirdiğinin Kur'ân olduğu 192, 195 ve 196. âyetlerden açıkça anlaşılmaktadır. Bir başka âyet şöyledir:

296 Kehf 18/25.

297 Bakara 2/89, 101; En'âm 6/92.

"De ki: Onu, Mukaddes Rûh (Cebrail), iman edenlere sebat vermek, Müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için, Rabbin katından hak olarak indirdi." (Nahl 16/101-102)	قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُواْ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ

101. âyette Rasûlullah'a yapılan bir iftiradan söz edilmekte ve 102. âyette "nezzelehû = نَزَّلَهُ" ifadesiyle Kur'ân'ı Cebrail'in indirdiği ifade edilmektedir. Âyetin devamındaki "iman edenlere sebat vermek, Müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için" ifadesi "hû" zamiriyle Kur'ân'ın kastedildiğini göstermektedir. Bir başka âyet şöyledir:

"Hayır! Akıp giden, bir kaybolup bir etrafı aydınlatan yıldızlara, kararmaya yüz tuttuğunda geceye, ağarmaya başladığında sabaha andolsun ki, O, şüphesiz değerli, güçlü ve Arş'ın sahibi katında itibarlı bir elçinin getirdiği sözdür. O orada sayılan, güvenilendir. Arkadaşınız da mecnun değildir. Andolsun ki, onu (Cibrîl'i) apaçık ufukta görmüştür. O, lat netlenmiş şeytanın sözü de değildir. Hal böyle iken nereye gidiyorsunuz. O, herkes için, sizden doğru yolda gitmek isteyenler için öğüttür. Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz." (Tekvîr 81/ 15-29)	فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ذِي قُوَّةٍ عِندَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ وَمَا صَاحِبُكُم بِمَجْنُونٍ وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ لِمَن شَاء مِنكُمْ أَن يَسْتَقِيمَ وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

Bu âyetler ile Necm sûresinin ilgili âyetleri karşılaştırmalı olarak okunduğunda konu birlikteliği olduğu görülür. Tıpkı Necm sûresinde olduğu gibi yeminle başlanmaktadır. "İnnehû = إِنَّهُ" ifadesi ile Kur'ân'ın Cebrail tarafından getirilen bir söz olduğu zikredilmektedir. Devamında Cebrail'in nitelikleri ve Rasûlullah'ın bir mecnûn olmadığı ifade edilmektedir. Şu âyetler de konuya açıklık getirmektedir:

فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ تَنزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ فَمَا مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ وَإِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنكُم مُّكَذِّبِينَ وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ	**“Görebildiklerinize, göremediklerinize yemin ederim ki, o, hiç şüphesiz çok şerefli bir elçinin sözüdür. O, bir şâirin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! O, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmedir. Eğer (Rasûl) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı mutlaka onu kudretimizle yakalardık. Sonra da onun şah damarını mutlaka keserdik. Hiçbiriniz de bu cezayı engelleyip ondan savamazdı. Şüphesiz Kur’ân Allah’a karşı gelmekten sakınanlara bir öğüttür. Şüphesiz biz, içinizden yalanlayanların olduğunu elbette biliyoruz. Şüphesiz Kur’ân, kâfirler için mutlaka bir pişmanlık sebebidir. Şüphesiz Kur’ân gerçek kesin bilgidir. O halde sen, yüce Rabbinin adıyla tespih et.”** (Hâkka, 69/38 vd.)

Yukarıdaki âyetler de yeminle başlamakta, ardından Kur’ân’ın, bir şair ya da kahin sözü değil çok şerefli bir elçinin yani Cebrail’in, Allah’tan alıp tebliğ ettiği bir söz olduğu bildirildikten sonra, Kur’ân’ın Allah tarafından indirilmiş olduğu teyit edilmekte, Rasûlullah’ın onda herhangi bir tasarrufunun olamayacağı belirtilmektedir. Tekvîr ve Hâkka sûresinin bazı âyetlerinin Necm sûresinin ilgili âyetleri ile irtibatını şöyle gösterebiliriz:

HÂKKA SÛRESİ	TEKVÎR SÛRESİ	NECM SÛRESİ
فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ	فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ	وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى
	وَمَا صَاحِبُكُم بِمَجْنُونٍ	مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى
وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ	وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ	وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى
تَنزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ	إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ	إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى
إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ	إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ذِي قُوَّةٍ عِندَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ.... وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ	عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى. ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى.وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى. ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى. فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى. فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى

Necm sûresinin 5. âyetindeki "allemehû" ifadesi ile kastedilen, Cebrai'lin Kur'ân'ı Allah katından Rasûlullah'a indirmesidir. Nahl sûresinin 102. âyetinde geçen "Rabbin katından = مِن رَّبِّكَ" ifadesi bunu göstermektedir. Ayrıca şu âyet de bunu teyit etmektedir:

"Biz ona şiir öğretmedik. Zaten ona yaraşmazdı da. Onun söyledikleri, ancak Allah'tan gelmiş bir öğüt ve apaçık bir Kur'ân'dır. Diri olanları uyarsın ve kâfirler cezayı hak etsin diye." (Yasin 36/69-70)	وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ لِيُنذِرَ مَن كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ

69. âyette "alleme" fiili kullanılıp devamında Rasûlullah'a öğretilenin şiir değil Kur'ân olduğu ifade edilmektedir. Rasûlullah'a, Kur'ân'ı birilerinden öğrendiğine dair de ithamlarda bulunmuşlardır. Duhân sûresinin 14. âyetinde bildirildiği üzere ona "mecnûn muallem" yani birilerinin öğrettiğini tekrar edip duran bir deli demişlerdir (وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ). Şu âyetlerde Rasûlullah'ın, Kur'ân'ı birilerinden öğrendiğine ve ona bu konuda yardım edildiğine dair iddialardan bahsedilmektedir:

"Kur'ân'ı ona ancak bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Hâlbuki bu apaçık bir Arapçadır." (Nahl 16/103)	وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَـٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ
"Allah'ı görmezlikten gelenler, "Bu sadece, Muhammed'in uydurup Allah'a mal ettiği şeydir. Başka bir ekip de ona yardım ediyor" dediler. Böylece yanlışa ve yalana saptılar." (Furkân 25/4)	وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَـٰذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاؤُوا ظُلْمًا وَزُورًا

Tüm bunların sonucunda, Necm sûresinin ilgili âyetlerinin, Mekke'de Rasûlullah'a yöneltilen çeşitli iddia ve ithamlara cevap niteliğinde olduğu görülür. Âyetlerde Rasûlullah'ın Kur'ân'ı kendiliğinden uydurmadığı, birilerinden öğrenmediği, herhangi bir rahatsızlığı bulunmadığı, doğru yoldan sapmış biri olmadığı, söylediği şeylerin kendisine indirilen vahiy olduğu bildirilmektedir. Âyetlerden Sünnetin vahyiliğine dair bir istidlalde bulunmak mümkün görülmemektedir.

f. Sonuç

Erken sayılabilecek dönemlerden günümüze dek Necm sûresinin 3. ve 4. âyetlerine fıkıh, tefsir ve hadis başta olmak üzere pek çok eserde Sünnetin vahyiliği ile ilgili olarak çokça atıfta bulunulmuştur.

Necm sûresinin ilgili âyetlerinin Sünnetin vahyiliği ile irtibatlandırılmasında ilk göze çarpan durum, âyetlerin hem kendi içindeki bağlamının hem de ilgili diğer âyetlerle irtibatının ihmal edilmesidir. Bu yönüyle ortada bir usûl meselesi vardır. İlgili âyetlerin, Sünnetin vahyiliğiyle ilgisinin olmadığına dair tespiti başkaları da yapmıştır. Ancak bu tespitler ilgili âyetlerle sınırlı kalmış, Sünnetin vahyiliğine dair genel kabuller korunmuş ve hatta müsellamat olarak kabul edilen bu düşünce için delile gerek duyulmadığı söylenebilmiştir.[298] Oysa Kur'ân dışı vahyin olduğuna ve Sünnetin vahyiliğine dair kendisine en fazla atıfta bulunulan bir delilin aslında konuyla hiçbir ilgisinin olmadığı gerçeği hem âyetlerden istidlal usulünün hem de Kur'ân dışı vahyin ve de Sünnetin vahyiliğine dair düşüncenin sorgulanmasını gerekli kılar. Necm sûresinin ilgili âyetlerine atıfta bulunulan konular, âyetlerin Sünnetin vahyiliğiyle irtibatlandırma gayretlerinin sebepleri konusunda önemli ipuçları vermektedir. Mesela fıkıh usûlü eserlerinde Kitap ve Sünnetin birbirini neshiyle ilgili olarak âyetlere sıkça yer verilmektedir. Kur'ân'ın sünneti, Sünnetin Kur'ân'ı nesedebileceğinin düşünülebilmesi her ikisinin de aynı kaynaktan olduğunun kabulüne bağlıdır. Bu önkabuller, bunlara uygun âyet arama gayretini doğurmuş olmalıdır. Nitekim âyetleri Sünnetin vahyiliğine delil getiren usûlcüler dahi, yeri geldiğinde âyetlerden kastedilenin Kur'ân olduğunu

298 "Sünnetin Vahiy Oluşunun Delili" başlığı altında Necm Sûresinin 3 ve 4. âyetlerine yer veren ve burada kastedilenin sünnet değil Kur'ân vahyi olduğunu söyleyen Mehmet Erdoğan, sünnetin vahiy oluşuna delil olarak başka delillerin kullanılmasının uygun olduğunu belirterek birtakım delilleri ele alır. Mehmet Erdoğan, Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet, İFAV, İstanbul 1995, s. 73 vd. Necm Sûresinin 3 ve 4. âyetlerine, siyak-sibak, bütünlük, arka plan dikkate alınmadan ön kabullere göre indî görüşler doğrultusunda yanlış manalar verildiğini söyleyen Zeki Duman, "Sanki Rasulüllah (s.a.v.)'in buna ihtiyacı varmış gibi?... Sanki Kur'an'da yeri hiç yokmuş gibi…" diyerek konunun daha güçlü ve tartışmasız delilleri olduğunu ima etmekte ve ilerleyen sayfalarda da bunun delillerini ele almaktadır. A.g.m., Vahiy Gerçeği, Fecr Yayınları, Ankara 1997, s. 122 vd. Âyetin, "Bütünlük-Siyak-Sibak ve Gramer Kaideleri"ne riayet edilmeden Sünnetin vahiy olduğunu ispatlamak ve sünneti temellendirmek için gelişigüzel kullanıldığını belirten M. Hayri Kırbaşoğlu, Sünnetin temellendirilmesi için bu gibi zorlama yorumlara hiç gerek olmadığını, Sünneti temellendirmede delil olarak kullanılması konusunda ihtilaf bulunmayan birçok âyet olduğunu hatırlatmaktadır. M. Hayri Kırbaşoğlu, İslâm Düşüncesinde Sünnet, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999, s. 194.

söylemişlerdir. Zaten âyetler Sünnetin vahyiliğine delil getirilirken lafızlardan ziyade yorumlar ön plana çıkmıştır. Tefsir eserlerinde de genel görüntü âyetlerin Sünnetin vahyiliğine delalet ettiğinden ziyade "bunun da düşünülebileceği" şeklindedir. Yani ortaya çıkan manzara aslında, kurgu ve önkabullere Kur'ân'dan delil bulma gayreti gibi görülmektedir.

Sünnetin vahiy ürünü olduğuna dair düşüncenin ortaya çıkmasında, her şeyin miladi 610 yılında Rasûlullah ile başladığına dair algının önemli bir etkisi olmalıdır. Önceki şeriatlere dair uygulamalar dikkate alınmadığı için, yirmi yılı aşkın bir sürede tamamlandığı kabul edilen ve çoğu zaman kendi mecrasında akan Kur'ânî vahiy sürecinin, bu süreci beklemeye tahammülü olmayan ve ortaya çıkan hadiselerin çözümünü, sorulan soruların cevabını, pek çok mücmelin beyanını ve uygulamasını mümkün kılan ikinci bir vahyî bilgi edinme yolunu zorunlu kıldığı düşünülmüş olmalıdır. Kıblenin Kâbe olarak değiştirilmesinin Kur'ân'ın Sünneti neshi, Rasûlullah'ın recm cezasını uygulamasının Sünnetin teşrîi olarak görülmesinin, her şeyin 610'da yeni baştan başladığına dair düşünceyle ilgisi olmalıdır. Önceki şeriatlere ait uygulamalar ile Kur'ân arasında tasdik ya da daha hayırlısı ile nesh şeklinde tedricen devam eden bir sürecin göz ardı edilerek bu sürecin geçici çözüm ve uygulamaları anlamına gelebilecek pek çok rivâyetin, Kur'ân'da bulunmamasından hareketle –ki Kur'ân'da herşeyin bulunmadığı iddia edilmektedir- bunların vahiy ürünü olduğu düşünülmüş olmalıdır. Bu düşünce oluşunca, geriye işin kolay kısmı kalmıştır ki o da bu düşünceye uygun âyet ve rivâyet bulma işidir. Kolay kısmı diyoruz, çünkü bağlantıları göz ardı etmek suretiyle Kur'ân'dan delil getirilemeyecek hiçbir görüşün olamayacağını düşünüyoruz.

Vahiy kavramı üzerinden yapılan yorumların da bu düşünceyle irtibatı olduğu görülmektedir. Kur'ân vahyinin, diğer vahiy türleri ile katîlik ve bağlayıcılık açısından sonuca etki eden farkı dikkate alınmadığı için Kur'ân'da örnekleri verilen diğer vahiy türlerinin de risaletle irtibatı kurulmaya çalışılmıştır. Bu, sünnetin vahyiliği düşüncesini ya teyit etmiş ya da bu düşüncenin oluşmasının sebeplerinden biri olmuştur.

Hikmetin inzalinin ne anlama geldiğinin ortaya konulamaması da bu düşüncenin oluşmasında etkili olmuştur. Kur'ân'da hikmet için inzâl ve tilâvet kelimeleri kullanılınca, bunun Kur'ân dışında bir vahiy olması gerektiği düşünülmüş olmalıdır.

Yine Rasûlullah'ın Sünnetinin vahiy kaynaklı olması ile vahyin kontrolünde olması arasındaki, sonuca etkisi olan farkın gözden kaçırılması da Sünnetin vahyiliğine dair düşünceyi beslemiş olmalıdır. Rasûlullah'ın, dinî bir konuda hüküm verirken hata etmesi halinde, bu hatanın Kur'ân vahyi ile tashih edilme zorunluluğu açıktır. Bu yönüyle, onun Sünnetinin vahyin kontrolünde olduğu söylenebilir. Hatta denilebilir ki, Rasûlullah'ın isabet ettiği hükümler, bize ulaşması yönüyle hatalı verdiği hükümler kadar katîlik taşımaz. Çünkü hatalı hükümler Kur'ân nassı ile tashih edilirken isabet ettiği hükümlerin teyidi Kur'ân'da bulunmamakta ve bu hükümler büyük oranda bize manen rivâyet edilmektedir.

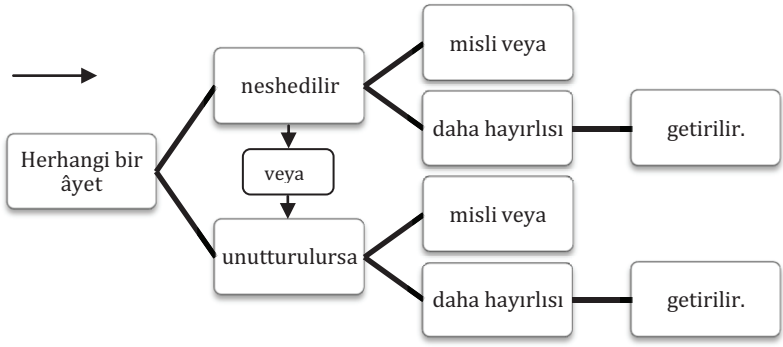
C. Kur'ân'da Nesih Kavramı

1. Giriş

Kur'ân'da nesih kelimesinin üçü fiil, biri isim olmak üzere dört yerde geçtiğini daha önce söylemiştik. Kur'ân'da nesh kavramını ele alırken Bakara sûresinin 106. âyetini konunun muhkem âyeti olarak seçeceğiz. Âyetin metnini ve mealini hatırlayalım:

"Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak, yerine daha hayırlısını, ya da dengini getiririz. Bilmez misin, Allah her şeye ölçü koyar."	مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Yukarıdaki âyet, herhangi bir âyetin "nesh"inden ya da "insâ"sından bahsetmektedir. Ayrıca neshin ya da insânın söz konusu olduğu herhangi bir âyetin yerine mislinin ya da daha hayırlısının getirildiğinden bahsedilmektedir. Bu durumda şu dört hâl ortaya çıkmaktadır.

Yukarıdaki âyette, “âyet”, “nesh”, “insâ”, “misl” ve “hayr” kavramları geçmektedir. Bunlar üzerinde durarak hem bu âyeti hem de konuyla ilgili diğer âyetleri anlamaya çalışacağız.

Âyet kelimesi, Kur’ân’da herhangi bir şeyin delili, belgesi, göstergesi anlamında yoğun bir kullanıma sahiptir. Bu yönüyle âyet, kitabî ve kevnî olarak ikiye ayrılabilir. Herhangi bir konudaki âyet ya da âyetler o konuda kişiye bilgi verip mesafe katettirir. Bu durumda âyet “içerik” anlamı da taşır. Mesela bir konuda kitabi bir âyetten söz edildiğinde o konuda içerikten de bahsedilmiş olur. İşte Bakara sûresini 106. âyetinde geçen “âyet” kelimesi bu anlamda olmalıdır. Yani herhangi bir hükmün neshi ya da insâsından bahsedilmiş olur. Çünkü hüküm, tek bir âyetin bir kısmıyla ilgili olabileceği gibi birden fazla âyetle de ilgili olabilir. Bakara sûresinin 106. âyetinde olduğu gibi Nahl sûresinin 101. âyetinde geçen âyet kelimesi de bu anlamdadır. İleride görüleceği üzere Bakara 106. âyette geçen ve neshinden ya da insâsından bahsedilen âyetle kastedilen, herhangi bir konudaki hükümdür. Bu, önceki ilahi kitaplardaki hükümleri de içerir.

Âyette geçen “insâ”, hakiki anlamda “önceden bilinen bir şeyi hatırlamamak, unutmak” anlamının yanı sıra mecazi olarak “yok saymak, umursamamak, gaflete düşmek” anlamlarına gelen “n-s-y” fiilinin tefil babından olup “unutturmak” anlamına gelmektedir.

İnsâ, ilahi bir kitapta yer alan bazı hükümlerin, çeşitli sebeplerle insanlar tarafından unutulması ve o hükümlere artık ulaşılamaması anlamına geliyor olmalıdır. Bu hükümlerin neler olduğunu bilme hususunda sıkıntılar olduğu için mesela Kur’ân’daki hangi hükmün, önceki ilahi kitaplarda olup da unutulan bir hükmün mislinin ya da hayırlısının olduğunu tespit etmek zordur. Önceki kitaplarda olduğu halde kimileri tarafından insanlardan gizlenmiş ve zamanla unutulmuş âyetler/hükümler vardır. Bunların bir kısmı Kur’ân’a alınmış, bir kısmı alınmamıştır. Alınmış olanlar “insâ” kavramıyla ilgilidir. Önceki kitapta olmayıp Kur’ân’da yer alan bir hükmün, unutturulmuş hükmün misli mi hayırlısı mı olduğunu tespit etmek de her zaman mümkün olmayabilir.

Âyette geçen “نَأْتِ = getiririz” ifadesi yine âyette geçen “مَا نَنْسَخْ = neshettiğimizde” ifadesinin teyidi anlamında olmalıdır. Nesh zaten bir şeyin bir başka şeyin yerine geçmesi anlamına geldiği için, nesh gerçekleştiğinde bir

şeyin bir başka şeyin yerine geçme anlamı nesh kavramının içinde zaten vardır. Dolayısıyla âyetin "نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا = mislini ya da hayırlısını getiririz" bölümü esasında neshin misil ve hayır olmak üzere iki ihtimalinden bahsetmekte, "نَأْتِ = getiririz" ifadesi de nesh kelimesinin kapsamında yer alan bu anlamı açığa çıkarmaktadır. Öte yandan unutturulan şeyin yerine bir başka şeyin geçip geçmeyeceği anlamı "نُنْسِهَا = unutturduğumuzda" ifadesinin kapsamında olmadığı için "نُنْسِهَا" ifadesi unutturulan bir hükmün akıbetinin ne olacağını akla getirmekte bunun için âyette geçen "نَأْتِ = getiririz" ifadesi özellikle "نُنْسِهَا" ifadesinin akla getireceği soruya cevap teşkil etmektedir. O halde unutturulan bir hükmün yerine de mislinin ya da hayırlısının getirileceği bildirilmiş olmaktadır. "نُنْسِهَا" ifadesinin kapsamında yerine bir şeyin getirilmesi olmadığı için âyette iki ihtimalden; mislinin ya da hayırlısının getirilmesinden bahsediliyor.

Burada, "ister unutturulmuş olsun ister önceki ilahi kitapta yer alıyor olsun, sonraki kitapta herhangi bir hükme dair ne misliyle ne de hayırlısıyla bir atıfta bulunulmadığı da olmuş mudur? sorusunu da sormamız gerekmektedir. Yani üçüncü bir ihtimal mesela unutturulanın ya da önceki kitapta varolanın yerine hiçbir şeyin getirilmediği bir durum var mı? Bazı âyetler bu soruya cevap niteliği taşıyor gibidirler. Mâide sûresinin 15. âyetini bu bağlamda değerlendirebiliriz:

"Ey Ehl-i Kitap, Kitap'tan gizlediğiniz birçok şeyi size açıklayan, birçoğunu da affeden Elçimiz geldi. Size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap geldi."	يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ

Âyette, Ehl-i Kitab'ın, Allah'ın Kitabı'ndan gizledikleri pek çok şeyi Rasûlullah'ın ortaya koyduğu bildirilmektedir. Yine âyette, Rasûlullah'ın pek çok şeyi de affettiği bildiriliyor. Affetmenin Rasûlullah'a nispeti, onun rasûl vasfı sebebiyle mecazendir. Devamındaki "قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ = Size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap geldi." ifadesi bunu göstermektedir. Ayrıca Şûrâ sûresinin 30. âyetinde aynı ifadenin Allah'a nispet edilmesi yukarıdaki âyette geçen aynı ifadenin Rasûlullah'a nispetinin, onun rasûl vasfı sebebiyle olduğunu gösterir.

Saklananların tebyini, önceki kitaplarda olup da insanlar tarafından gizlenenlerin ortaya konmasıdır. Biliyoruz ki tebyin yani ortaya koyma önceki kitaplarda olanın misliyle neshi anlamındadır. Bu, kitaplar arasındaki tasdik ilişkisidir.

Kur'ân'da, hakkında bir hüküm gelmediği için hangi konuların "afv" kapsamında olduğunu da bilmemiz her zaman kolay olmayacaktır.

Muhtemelen insanların kendi yapıp ettikleri sebebiyle onlara yüklenen bazı sorumluluklar, zaman içinde unutulup insanlar tarafından terk edilmiş, yahut o hükümler kitaplarında yer almasına rağmen Yüce Allah bunları affedip son şeriatte bu yükümlülüklere değinmemiştir.

Yine de, insanlardan saklanan ve bu sebeple de genel itibariyle unutulan yahut ellerindeki kitapta yer alan bazı hükümlerin, çeşitli gerekçelerle Ehl-i Kitap tarafından Muhammed (s.a.v.)'e soruluyor olması muhtemeldir. Bu tür hükümlerin son şeriattaki yerini iyi niyetle öğrenmek isteyen kişiler olabileceği gibi, Rasûlullah'ı imtihan etmek, onu sıkıştırmak amacıyla bu konularda soru soranlar da olmalıdır. Şu âyet bununla ilgili olabilir:

"Müminler, her şeyi sormayın; açıklansa hoşunuza gitmez. Kur'an indirilirken sorarsanız açıklanır ama Allah onlardan sorumlu tutmamıştır. Allah bağışlar, ikramı boldur. Sizden önce bir kavim böyle sorular sormuşlar, sonra o yüzden kâfir olmuşlardı." (Mâide 5/101)	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ

Neshe dair örneklere geçmeden önce literatürde nesihle bağlantılı olarak ele alınan bir âyetle ilgili tespitlerimize yer vermek istiyoruz. Mekke'de indiği rivâyet edilen Nahl sûresinin 101. âyeti şöyledir:

"Bir âyeti bir başka âyetle değiştirince ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir, şöyle dediler: 'Sen sadece iftiracısın.' Yok, onların pek çoğu bilmezler." (Nahl 16/101)	وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Bu âyetin de nesihle ilgili olduğuna dair genel kabul vardır. Neshin meşruiyetine dair bu âyete çokça atıfta bulunulur. Âyette, bir âyetin bir başka

âyetle değiştirilmesi sebebiyle Rasûlullah'ın, Allah adına iftirada bulunduğunu söyleyenlerden bahsedilmektedir. Nahl sûresinin Mekkî olduğu düşünülürse bu iddiayı, Mekke'de bulunan birtakım Ehl-i Kitap ileri sürmüş olmalıdır. Kur'ân önceki ilâhî kitapların büyük bir kısmını misliyle, az bir kısmını da daha hayırlısı ile neshetmiştir.[299] Tüm ilâhî kitaplar kendinden önceki kitapları misliyle ve daha hayırlısı ile nesheder.[300] İşte bu âyette bahsi geçen "tebdil", ilâhî kitaplar arasında gerçekleşen, daha hayırlısı ile nesih olmalıdır. Âyette kastedilenin şeriatler arasındaki bir nesih ilişkisi olduğunu bazı müfessirler de dile getirmiştir.[301] Mekke'de, ellerinde ilâhî kitap olan bazı kişiler, aynı konuyla ilgili olarak Kur'ân'ın ellerindeki kitaptan farklı bir hüküm getirmesi karşısında, bunu, Allah'a iftira olarak kabul etmiş olmalıdırlar. Oysa âyette, Allah'ın neyi indireceğini en iyi kendisinin bileceği bildirilmektedir. İsâ (a.s.), kendinden önce haram kılınan birtakım şeyleri helal kılmak için geldiğini söylemiştir. İlgili âyet şöyledir:

"...Size haram kılınanların bazısını helal kılmak için (geldim)..." (Âl-i İmrân 3/50)	وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ...

Şayet yukarıda, Nahl sûresinin 101. âyetinde geçen itirazı, Mekke'de Yahudiler ileri sürdüler ise ve itiraz ettikleri şeyler, zaten İncil'de de Kur'ân'daki gibi vardı ise, Yahudilerin itirazı, Kur'ân'ın İncil'i misliyle neshine yani tasdik ettiği şeylere olabilir. Nitekim sûrenin 103. âyetinde, Rasûlullah'ın Ehl-i Kitap'tan bazı kişilerle ilişkisinden bahsedilmektedir. Bu kişiler bazı müfessirlerin de söylediği gibi[302] Mekke'de bulunan birtakım Hristiyanlar ise bu durumda Yahudiler, Kur'ân'ın bazı hükümlerine, bu şekilde karşı çıkmış olabilirler. Yani Yahudiler, "Muhammed Allah'a iftira atıyor, elimizdeki kitapta onun söylediklerinin bir kısmı yok, o bunları zaman zaman görüştüğü Hristiyanlardan öğreniyor." demiş olabilirler.

Benzer bir durum, cumartesi yasağının İsa (a.s.) tarafından kaldırılmasını (hayırlısıyla nesh) Kur'ân tasdik edince de yaşanmış olabilir. Ceza olarak cumartesi günleri avlanmaları yasaklanan Yahudiler, kendilerinden bu hükmü kaldıran İsa (a.s.)'a tabi olmamaların bir neticesi olarak bu yasağı

299 Bakara 2/106.

300 Bakara 2/106; Âl-i İmrân 3/50, 81; Mâide 5/46; Ahkâf 46/12.

301 Zemahşerî, el-Keşşâf, III, 473; Nesefî, Tefsîr, II, 885.

302 İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 609-610.

uyguluyor, en azından bu yasağın halen geçerli olduğunu düşünüyorlardı. Kur'ân, ihram durumu da dahil deniz hayvanlarının avlanmasının helal olduğunu bildirince, yani İncil'i misliyle neshedince bazı Yahudiler buna karşı çıkmış olabilirler. Şayet İsa (a.s.) bu yasağı kaldırmadıysa bu defa Kur'ân önceki hükmü hayırlısıyla neshetmiş olur. Şu âyet bu yönüyle düşünülebilir:

"Siz ve yolcular yararlansın diye deniz avı ve yiyeceği size helal kılındı. Kara avı ise ihramda olduğunuz sürece haram kılındı. Huzurunda toplanacağınız Allahtan çekinin." (Mâide 5/96)	أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

2. Örnekler

Burada gerek ilahi kitaplar arasında gerek Kur'ân'ın kendi içinde yer alan bazı nesih örneklerinden bahsedeceğiz.

a. Bir Mümine Düşen Düşman Asker Sayısı

Enfâl sûresinin 65. âyetinde şöyle buyrulmaktadır:

"Ey Nebî! Müminleri savaşın önemine inandır. Sizden sabırlı yirmi kişi olursa, ikiyüz kişiyi yener. Sizden sabırlı yüz kişi de görmezlik eden o kâfirlerden bin kişiyi yener. Çünkü onlar kavrayamayan bir toplumdur."	يَآ اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوٓا اَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

Yukarıdaki âyette, sabretmeleri yani güçlüğe karşı direnmeleri halinde yirmi müminin iki yüz kâfiri yenebileceği bildirilmektedir. Bunun bir örneği Bakara sûresinin 249. âyetinde geçer. Tâlût'un askerlerinden bazısı Câlût'un ordusuyla savaşmadan önce şunu söylerler:

"Nice küçük birlikler, Allah'ın izniyle, büyük birlikleri alt etmiştir. Sabredenlerin yanında olan Allah'tır."	كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

Yukarıdaki âyette, bir müminin savaşmak zorunda kaldığı düşman sayısı on iken ardından gelen aşağıdaki âyetle bu sayı ikiye düşerek 65. âyetteki yükümlülük hayırlısıyla neshedilmiştir. Âyet şöyledir:

"Şimdi Allah, zayıf olduğunuzu gördü ve yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa ikiyüz kişiyi yener. Sizden bin kişi de Allah'ın izniyle onlardan ikibin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir." (Enfâl 8/66)	اَلْئٰنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

Âyette geçen "اَلْئٰنَ = şimdi" ifadesi 65. âyeti ile 66. âyetin inişi arasında zaman farkı olduğunu gösterir. "خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ = yükünüzü hafifletti" ifadesi 66. âyetin konuyla ilgili bir hafifletme getirdiğini gösterir ki bu da hayırlısıyla nesihtir. Ayrıca "وَعَلِمَ اَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا" ifadesi de neshin sebebinden bahsetmektedir. Enfâl sûresinin 5 ve 6. âyetlerinde bildirilen, Bedir savaşının hemen öncesinde müminlerden bir grubun yaşadığı tedirginlik hali (وَاِنَّ فَرِيقًا مِنَ...الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ), bu oranda değişikliğe gidilmesinin sebebi olmalıdır.

İlgili diğer âyetleri de dikkate alarak meseleye bakıldığında Bedir savaşından önce indiği anlaşılan 65. âyete göre, sağlam duruş sergilemeleri halinde yirmi mümin askerin ikiyüz kâfire yeteceği bildirilmektedir. Ancak yukarıda da temas ettiğimiz gibi Bedir savaşının hemen öncesinde müminlerden bir grubun yaşadığı tedirginlik 66. âyetin inmesine sebebiyet vermiş olmalıdır.

b. Rasûlullah'la Konuşmadan Önce Sadaka Verme Gereği

Mücâdele sûresinin 12. âyetinde şöyle buyrulmaktadır:

"Ey müminler, Rasûl ile özel bir şey konuşacağınız zaman, önce bir sadaka verin, bu sizin için daha hayırlı ve temizdir. Şayet verecek bir şey bulamazsanız, Allah bağışlayan esirgeyendir."	يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَىْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَةً ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاَطْهَرُ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Âyette, Rasûlullah ile özel bir konuyu konuşmak isteyen kişilerin, öncesinde bir sadaka vermeleri emredilmektedir. Bu bir yükümlülüktür. Aksi halde âyetin sonunda, güç yetiremeyenler için Allah'ın bağışlamasından bahsedilmesinin anlamı olmazdı. "ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاَطْهَرُ = bu sizin için daha hayırlı ve temizdir" ifadesi, bu yükümlülükle gerçekleştirilmek isteneni, davranışlarda dengeyi gözetme gereğini göstermektedir. Bir sonraki âyetle bu yükümlülük, daha hayırlısıyla neshedilmiştir:

"Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz, tedirgin oldunuz da mı sadaka vermediniz? Allah sizi affetti. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah ve Rasûlü'ne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."	ءَاَشْفَقْتُمْ اَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَىْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَاتٍ فَاِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

Âyette geçen "وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ = Allah sizi affetti" ifadesi, bu âyetin bir önceki âyette geçen hükmü neshettiğini göstermektedir. Benzer ifade, Müzzemmil sûresinin 20. âyetinde de "فَتَابَ عَلَيْكُمْ" şeklinde geçmektedir. Mekke'de nazil olan Müzzemmil sûresinin ilk âyetlerinde, gecenin belli bölümlerinde Kur'ân okumaları yapılması emredilmektedir. Mekke'de Rasûlullah'ın ve ona katılan bir grubun yapmış olduğu bu gece okumalarının, sûrenin Medine'de inen son âyetinde, hastalık ya da rızık temini veya savaş için yola çıkma sebebiyle, yoğunluğunun hafifletildiği bildirilmektedir.[303]

c. Ayaklara Mesh Örneği

Nisâ sûresinin 43. âyetinde şöyle buyrulmaktadır:

Müminler! Sarhoşsanız, ne dediğinizi bilinceye kadar; cünüpseniz yıkanıncaya kadar, namaza yaklaşmayın. Seyir halinde olursanız o başka. Hasta veya seferi iseniz yahut biriniz tuvaletten gelmişse ya da kadınlara temas etmiş olursanız su da bulamazsanız tertemiz bir toprağa yönelin. Ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün. Allah affeder ve bağışlar.	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا

Yukarıdaki âyet su bulunamaması halinde teyemmümden bahsetmekte ama su bulunması durumunda nasıl abdest alınacağından bahsetmemektedir. O halde bu âyet zaten bilinen abdest için misliyle nesih anlamı ifade eder. Bu tıpkı, Bakara sûresinin 183 ve 184. âyetlerinde, öncekilere farz kılınan oruca ve o orucun vaktine atıfta bulunulması gibidir.

303 Bayındır, http://www.kurandersi.com/tv-programlari/hilal-tv/hilal-tv-iftar-programi-2.html

Mâide sûresinin 6. âyeti ise ayaklara mesh hükmünü getirerek Nisâ sûresinin 43. âyetinin, ayakların yıkanmasına dair hükmü hayırlısıyla neshetmiştir. Âyetin ilgili kısmı şöyledir:

"Müminler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın. Başınıza meshedin ayaklarınızı da topuklarınıza kadar." (Mâide 5/6)	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ...

Âyetin sonundaki "وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ = Onun isteği size olan nimetini tamamlamaktır. Belki şükredesiniz." şeklindeki ifade neshin olduğunu göstermektedir. Maide sûresinin 6. âyetinde bir nesih gerçekleştiği için abdestin tamamı anlatılmıştır.

Böylelikle daha önce bilinen ve ayaklar yıkanarak alınan abdestin son şekli yani ayakların meshedilerek aldığı son şekle âyette yer verilmiştir. Orucun vaktine dair nesih gerçekleştiğinde de Bakara sûresinin 187. âyetinde oruca dair detaylar tekrar edilmiştir.[304]

d. Oruç Örneği

Bakara sûresinin 183. âyetiyle, önceki ümmetlere farz kılınan oruç ibadeti Ümmet-i Muhammed'e de farz kılınmıştır. Âyet şöyledir:

"Ey iman edenler! O oruç, öncekilere farz kılındığı şekliyle size de farz kılınmıştır. Bu, kendinizi korumanız içindir." (Bakara 2/183)	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

Yukarıdaki âyette geçen "كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ" ifadesi, ilk aşamada Ümmet-i Muhammed'e farz kılınan orucun, her yönüyle önceki ümmetlerde olduğu şekliyle farz kılındığını gösterir. Bu, oruçla ilgili hükmün misliyle neshi anlamına gelir. Ancak aynı sûrenin 187. âyeti, daha sonra orucun gün içindeki vaktine dair hayırlısıyla bir neshin gerçekleştiğini göstermektedir. Âyet şöyledir:

304 Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Ayşe Ulya Özek, Mâide Sûresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi, YLT, İstanbul, 2013.

"Oruçlu günlerin gecelerinde kadınlarınızla cinsel ilişki size helal kılındı. Onlar sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz. Allah, kendinize olan güveninizi sarsıcı işler yapmakta olduğunuzu bildi, tevbelerinizi kabul etti, sizi affetti. Bu vakitte onlarla birleşin ve Allah'ın sizin için yazdığını arayın. Şafağın kara çizgisi ak çizgisinden sizce, tam seçilinceye kadar yiyin için. Sonra orucu akşama kadar tamamlayın. Mescitlerde itikâf halinde iken kadınlarınızla birleşmeyin. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır; onlara yaklaşmayın. Allah âyetlerini insanlara böyle açıklar, belki çekinirler." (Bakara 2/187)	أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَآئِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْئٰنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهٖ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

Âyetten anlaşıldığına göre, önceleri Ramazan gecelerinde cinsel ilişki yasağı vardı. İnen âyetle bu kaldırıldı. Buradaki nesih, insanlar için kolaylık getirdiği için de hayırlısıyla nesihtir. Âyette geçen "عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْئٰنَ = Allah, kendinize olan güveninizi sarsıcı işler yapmakta olduğunuzu bildi, tevbelerinizi kabul etti ve sizi affetti. Artık bundan böyle…" ifadesi, bu konuda bir neshin gerçekleştiğini gösterir. Nebî (a.s.)'a nispet edilen bir rivayete göre o şöyle demiştir: "Bizim orucumuz ile Ehl-i Kitab'ın orucu arasındaki fark sahur yemeğidir."[305]

e. Kıble Örneği

Müslümanlar önceleri namaz kılmak için kıble olarak Kudüs tarafına yöneliyorlardı. Bu, hakkında herhangi bir hüküm inmediği sürece önceki şeriata uymanın (الاقتداء = İktidâ) bir gereğiydi. Daha sonra, inen şu âyetle kıble Kâbe olarak değiştirilmiş ve bu konuda önceki şeriata dair hüküm hayırlısıyla neshedilmiştir:

"...Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız olun, yüzünüzü onun tarafına çevirin. Kendilerine kitap verilenler iyi bilirler ki bu, Rablerinden gelen gerçek hükümdür. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir." (Bakara 2/144)	...فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَاِنَّ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

305 Tirmizi, Savm, 17; Nesâî, Sıyâm, 27; Ahmed b. Hanbel, 4/197.

Bakara sûresinin 142, 143 ve 144. âyetlerinde, insanlar içerisinden bazılarının, Rasûlullah'a tabi olanları yöneldikleri kıbleden çevirenin ne olduğunu sorgulayacakları bildirilmektedir. Müslümanların yöneldikleri kıble, 144. âyetin delâletiyle Kâbe dışındaki bir yöndür. 144. âyette, Müslümanların Mescid-i Haram'a yönelmeleri emrediliyorsa, bu emirden önce, kıblenin Mescid-i Haram'dan farklı bir cihet olduğu anlaşılır. 142. âyette geçen "النَّاسِ = insanlar" ifadesi ile kastedilen yine 144. âyete göre Medine'deki Ehl-i Kitap'tır. 142. âyette olduğu gibi 143. âyette de geçen "senin yönelegeldiğin kıble = الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنتَ عَلَيْهَا" ifadesi, Kâbe dışındaki ciheti göstermektedir. Gerek Mekke gerek Medine'de, Müslümanlar bir süre, önceki şeriatın hükmü gereği Kâbe dışındaki bir cihete yönelerek namazlarını kılmışlardır. Bakara sûresinin 145. âyetinde buna delâlet vardır. Âyet şöyledir:

"Kendilerine Kitap verilenlere bütün âyetleri getirsen kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uymazsın. Onlardan hiçbiri diğerinin kıblesine de uymaz. Sana gelen bu bilgiden sonra, onların isteklerine uyarsan, gerçekten, yanlış yapanlardan olursun." (Bakara 2/145)	وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوْتُواْ الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَّا تَبِعُواْ قِبْلَتَكَ وَمَا أَنتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُم بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءهُم مِّن بَعْدِ مَا جَاءكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذاً لَّمِنَ الظَّالِمِينَ

Âyette "Sen de onların kıblesine uymazsın" demek, aslında "sen daha önce onların kıblesine yöneliyordun, hatta yönelmek zorundaydın, ancak artık sana bu konuda eskisini nesheden yeni bir hüküm gelince, daha önceki kıbleye yönelecek değilsin" demektir. Âyetin devamında geçen "Sana gelen bu bilgiden sonra, tutar onların isteklerine uyarsan, gerçekten, yanlış yapanlara karışır gidersin" ifadesi de bunu göstermektedir. Yani Müslümanlar daha önce Ehl-i Kitab'ın kıblesine yöneliyordu. Bu cihetin Beyt-i Makdis olduğunu Tevrat ve İncil'in yanı sıra bazı rivâyetlerden de anlıyoruz.[306] Bakara sûresinin 144. âyetinde geçen "Kendilerine Kitap verilenler iyi bilirler ki bu, Rablerinden gelen gerçek hükümdür." şeklindeki ifade Ehl-i Kitab'ın, bu gerçeği, yani kıblenin değiştirileceğini bildiğini göstermektedir. Bazı müfessirler de bu duruma dikkat çekmiştir.[307] İncil'deki şu ifadeler de konuyla ilgili olabilir:

306 bkz. Yavuz Ünal, Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kıblesi: Beyt-i Makdis, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 12-13, 2001, s. 189 vd.; Ahmet Güç, Dinlerde Kıble Anlayışı, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 11, Sayı: 2, 2002, s. 1 vd.

307 Taberî, Tefsîr, II, 26; Râzî, Tefsîr, II, 106; İbn Kesîr, Tefsîr, I, 415.

> "Kadın, 'anlıyorum, sen bir peygambersin' dedi. 'Atalarımız bu dağda tapındılar, ama sizler tapınılması gereken yerin Kudüs'te olduğunu söylüyorsunuz.' İsa ona şöyle dedi: 'Kadın, bana inan, öyle bir saat geliyor ki, Baba'ya ne bu dağda, ne de Kudüs'te tapınacaksınız!'"[308]

Bu bilgi Tevrat'ta da bulunmalı ve bunu Ehl-i Kitap'tan, Rasûlullah da öğrenmiş olmalıydı. Nitekim Bakara sûresinin 144. âyetinde geçen "Yüzünü zaman zaman, gökyüzüne çevirdiğini görüyoruz" şeklindeki ifadeden, Rasûlullah'ın böyle bir beklenti içine girdiği görülmektedir.

Kur'ân'da Allah için yapılan ilk mabedin Kâbe olduğu bildirilir.[309] O halde Kâbe, ilk kıble olmalıdır. Bakara sûresinin 142 ve devamındaki âyetler göz önünde bulundurulursa, Kâbe'nin belli bir dönemden sonra kıble olmaktan çıkartıldığı anlaşılır. Zira Bakara sûresinin ilgili âyetlerinde Müslümanların ilk kıble olan Kâbe'ye yönelmeleri emredilmektedir. İlk kıble olan Kâbe'den sonra kıblenin değiştirildiği ve tarihi rivâyetlere bakılırsa bunun Kudüs yönü olduğu görülür.[310]

143. âyette geçen "Yöneldiğin o kıbleyi, sırf elçiye uyanla, ona sırt çevireni ayıralım diye yaptık." şeklindeki ifade, ilk kıble Kâbe'nin belli bir dönemde, imtihan için Beyt-i Makdis olarak değiştirildiğini göstermektedir. Bu çok önemlidir. Rasûlullah döneminde, Ehl-i Kitab'ın belki de en büyük imtihanı kıblenin değişmesiyle gerçekleşmiştir. Aralarında, zaten yöneldikleri kıbleye yönelen bir nebînin olması, birlikte yaşamayı kolaylaştırıyor ve kimliğin açığa çıkmasına engel oluyordu. Medine'de şayet namaz kılan Ehl-i Kitap var idiyse, –ki olduğunu düşünüyoruz- onların, Beyt-i Makdis'e yönelen Rasûlullah'ın arkasında namazlarını kılıyor olmaları da ihtimalden uzak değildir. Ancak kıblenin değişmesi, safların ayrılmasına, gerçek kimliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu, Ehl-i Kitab için ellerindeki Kitab'ı tasdik eden bir rasûl geldiğinde ona inanma ve destek olma yükümlüğünü (ısr) yerine getirmeyi gerektiren bir durumdu. Çünkü ellerindeki Kitap'ta kıbleyi değiştirecek bir nebînin geleceğini biliyorlardı. Bu tam bir yol ayırımıydı. Âyette geçen "Bu, Allah'ın doğru yola

308 İncil, Yuhanna, IV. Bölüm, 19-21. Ayrıca bkz. İşaya 35:1,2.

309 Âl-i İmrân 3/96.

310 Ahmet Güç, "Kıble", DİA, XXV, s. 364-365; a.g.m., Dinlerde Kıble Anlayışı, s. 1 vd.; Yavuz Ünal, Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kıblesi: Beyt-i Makdis, s. 189 vd.

kabul ettiklerinden başkasına, gerçekten, ağır gelir." ifadesi bunu ortaya koymaktadır. Sûrenin 146. âyetinde geçen şu ifade, bu gerçeği saklama eğiliminde olanlardan bahsetmektedir:

"Kendilerine Kitap verdiklerimiz, kıblenin değişeceğini kendi oğullarını bildikleri gibi bilirler. Onların bir takımı bu gerçeği bile bile gizlerler." (Bakara 2/146)	الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءهُمْ وَإِنَّ فَرِيقاً مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

Âyetten Ehl-i Kitab'ın, kıblenin tahvil edileceğini bildikleri ancak bazılarının bunu gizledikleri anlaşılmaktadır. Şu âyet de önemlidir:

"(Namaza) kalktığın her yerde yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız olun, yüzünüzü onun tarafına çevirin ki, insanların elinde size karşı bir delil bulunmasın. İleri geri konuşan konuşur; onlardan korkmayın, benden korkun. Bir de bu, size olan iyiliklerimi tamamlayayım diyedir. Belki işlerinizi yoluna koyarsınız." (Bakara 2/150)	وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلاَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنْهُمْ فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

Kıble değiştirilmemiş olsaydı, kıblenin değiştirileceği bilgisine sahip olanların ellerinde, inananların aleyhine kullanabilecekleri bir delil olurdu. Kıble değiştirildiğinde itiraz eden Ehl-i Kitab'ın, değiştirilmemesi halinde bunu mazeret olarak kullanabilecekleri bildirilir. Âyetin sonunda geçen "nimetin tamamlanması" ifadesi kıblenin değiştirilmesinin nesihle ilgili bir mesele olduğuna delâlet eder.

f. Zinanın Cezası Örneği

Zina edenlere verilecek cezaya dair herhangi bir âyet indirilmeden önce Rasûlullah, önceki şeriatlere göre, evliler için recm, bekârlar için yüz kırbaç ve sürgün cezasını uygulatmıştır.[311] Çünkü Tevrat ve İncil'de bu ceza vardı.[312] Bu, önceki şeriata tabi olmanın (iktidâ) bir gereğiydi. Sonra inen şu âyetlerle recm cezası kaldırılmış, bekârlara verilen yüz kırbaç ve sürgün cezası hafifletilmiştir.

311 Müslim, Hudûd, 28; Ebû Dâvûd, Hudûd, 26; Buhârî, Hudûd, 24.

312 Tevrat, Levililer, Bab 20; İncil, Matta 5.

"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse onları evlere kapatın. Bu, ölünceye ya da Allah onlara bir yol açıncaya kadar böyle gitsin. İçinizden bu suçu işleyen çiftlere eziyet edin. Eğer tevbe edip kendilerini düzeltecek olurlarsa bırakın. Allah tevbeleri kabul eder, ikramı boldur." (Nisâ 4/15, 16)	وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا. وَاللَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَآذُوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا.

Bakire bir kadının bir yıl sürgünde kalması, yeni bir âyetle önünün açılmasına kadar evinde kalmasından zordur. Burada, evli-bekâr ayrımı da yapılmamıştır. Birinci âyette geçen, "… Allah onlara bir yol açıncaya kadar…" ifadesi, cezanın daha da hafifletileceğini gösterir. Hafifletme Nûr sûresinin ikinci âyetiyle olmuştur. Âyet şöyledir:

"Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüz kırbaç vurun. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın verdiği cezayı yerine getirirken onlara karşı yumuşamayın. İnananlardan bir takım da onlara yapılan azabı gözleriyle görsün."	الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ.

Bu âyet, kadın erkek, evli bekâr ayırımı yapmadan zina cezasını yüz kırbaç olarak hükme bağlamıştır. Bu ceza, Nisa sûresinde geçen, ölünceye kadar ev hapsinden ve kendini düzelttiği kanaati doğuncaya kadar eziyet görmekten hafiftir. Kur'ân, Tevrat'ta yer alan, Rasûlullah'ın da bir süre uyguladığı zina ile ilgili hükümleri neshetmiştir. Gelenek, Rasûlullah'ın önceki uygulamalarına bakarak, Nûr sûresinin bekârlara verilecek cezayı düzenlediği, Kur'ân'da evlilerle ilgili hüküm olmadığı, onlara recm cezası gerektiği kanaatine varmıştır. Hâlbuki üç âyette, evlilere verilecek cezanın da yüz kırbaç olması gerektiği açıkça gösterilmiştir.

Rasûlullah'ın recm cezasını uyguladığını gösteren rivâyetlerde ismi geçen Hâlid b. Velid'in ve bir recm infazını, şahit olarak anlatan Ebû Hureyre'nin Müslüman olma tarihleri ile Nûr 2. âyetin iniş zamanı arasında, recm uygulamasının bu âyetten sonra da uygulandığını gösterir bir ilişki olduğu

iddia edilmektedir.[313] Öncelikle Hâlid b. Velid ve Ebû Hureyre'nin Müslüman olma tarihleri, rivâyetlere dayanmaktadır. Ebû Hureyre'nin, olayı görgü tanığı olarak rivâyet etmesi de sonuçta bir rivâyettir. Aynı şekilde, Nûr sûresinin iniş zamanına dair bilgiler de rivâyettir. Nûr sûresinin bir defada indirilmemiş olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Sûrenin ilk âyetinin "sûratün" şeklinde başlaması, sûrenin, şayet bir defada inmemiş ise, son inen âyetlerinin ilk âyetleri olabileceğini akla getirir.

Öte yandan, sûrenin 11. vd. âyetleri, Âişe validemize iftira edenlerden bahsetmektedir. İlgili âyetlerde, bu iftirayı atan ve de dillendirenlerden bahsedilmekte, bunların dört şahit getirmeleri gerektiği bildirilmektedir. Ancak, bu kişilere kazf cezası uygulandığına dair herhangi bir rivâyet de bulunmamaktadır. Oysa sûrenin 4. âyetinde, namuslu kadınlara iftira atanlara, bu iddialarını dört şahitle ispatlayamamaları halinde kazf cezası uygulanması istenilmektedir. O halde, kazf cezasını hükme bağlayan âyetler, ifk olayı ile ilgili âyetlerden sonra inmiş olabilir. Bu, sûrenin bir defada inmediğini akla getirir. Konuyu şöyle toparlayabiliriz:

D. Kur'ân'ın İniş Sürecindeki Önemi Açısından Nesih Kavramı

Neshi Reddedenlerin Gerekçeleri

Anlamının ve öneminin anlaşılamaması sebebiyle neshi reddetme yolunu seçenler, belki de farkında olmadan, sırf son şeriatı görmezden gelmek için bedâ gerekçesiyle neshi reddedenlerle aynı konuma düşmekteler. Hatta Yahudilikteki, bedâ gerekçesiyle neshin kabul edilemeyeceğine dair düşüncenin, Müslümanların geleneğine, neshi bir beyan türü olarak görme temayülünün gelişmesi ve bazı nesih tanımlarında birtakım kelimelerden özellikle kaçınıp bazı kelimeleri özellikle tercih etme şeklinde yansıdığı söylenebilir. Yahudilerin bedâ gerekçesiyle neshi reddetmelerinin kendileri açısından anlaşılır gerekçeleri vardır. Bir nebiye tabi olmamak için bu mazereti kullanıyorlardı. Allah için yeni bir durumun ortaya çıkmasının mümkün olamayacağı gerekçesiyle şeriattaki bir değişikliği kabul etmiyorlardı. Yahudilerin İsa (a.s.)'ın, kendilerine haram kılınan bazı yiyecekleri helal kılmasını kabul etmemeleri de aynı sebeple olmalıdır. Nahl sûresinin 101. âyetinin bu duruma işaret ettiğini düşünüyoruz.

313 Muhsin Demirci, Nesih Bağlamında Recim Âyeti Sorunu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18 (2000), s. 114 vd.

Bunun da temelinde bu yiyeceklerin Yahudilere ceza olarak haram kılındığın kabul etmemeleri yatıyor olmalıdır. Âl-i İmrân sûresinin 93. âyeti de bununla ilgili gibi gözükmektedir. Yahudiler kıblenin değiştiğinde Rasûlullah'a gösterdikleri tepkide de aynı tavrı sürdürmüşlerdir. Yöneldikleri kıbleden dönmelerine sebep olan şeyi sorgulamışlardır. Yahudiler için anlaşılan bu durumun bazı Müslümanlar tarafından da farkında olmadan sürdürülmesi anlaşılır değildir.

Böylesi önemli bir konuda Rasûlullah'tan herhangi bir rivayetin bulunmuyor olması, mesela "şu âyet bu âyetle, yahut şu âyetin hükmü bu âyetin hükmüyle neshedilmiştir" gibi bir rivayetin olmayışı, neshi reddedenlerce en azından Kur'ân'ın kendi içinde bir neshe uğramadığını düşünenlerce zaman zaman dile getirilmektedir. Kur'ân'ın içinde birbirini nesheden âyetler olduğunu ortaya koyduktan sonra söz konusu bu iddiayı önemsememe yolunu tercih edebiliriz. Ancak yine de bu iddianın, üzerinde düşünülmeye değer olduğunu da kabul etmeliyiz. Bu iddia belki şu açılardan yeniden düşünülebilir:

Âyetlerin neshi, hükümlerin neshi anlamına gelir. Hükümlerin neshi, Kur'ân'ın önceki ilahi kitaplarla arasındaki tasdik ilişkisi düşünüldüğünde hem şeriatlar arasında hem de Kur'ân'ın kendi içinde olan geniş bir konudur. Hükümlerin değiştiğini Rasûlullah şeriatlar arasında yahut Kur'ân içinde diye ayırmadan bildiriyor ve uyguluyor olabilirdi. Herhangi bir âyet vahyedildiğinde, o âyet belki de daha önceki hükmün dışında bir şey söylüyor veya o konuya dair uygulamayı değiştiriyordu. Birbiriyle çelişen bazı rivayetlerin açıklaması da bu olabilir. Nitekim Nebî'nin bazı konulardaki ifadeleri mesela "Size daha önce şunu emretmiştim, artık serbestsiniz" gibi ifadeler bu durumla ilgili olabilir. O kendiliğinden herhangi bir hüküm koyamayacağına göre söylem ve eylemdeki değişiklikler konuyla ilgili bir neshin vukuuna işaret ediyor olabilir. Biz Bakara sûresinin ilgili âyetlerinden hareketle kıblenin Mescid-i Haram istikametine tahvil edildiği biliyoruz. Bu, âyetle sabittir. Ancak Nebî'nin, "daha önceki şeriat hükmünce önceleri Kudüs istikametine yöneliyorduk, şimdi konuyla ilgili âyet geldi, önceki uygulama neshedildi" şeklindeki bir sözüne de rastlamıyoruz. Tam tersine, rivayetlere bakılırsa herhangi bir açıklamaya gerek duymadan namaz esnasında yeni cihete yönelerek bu hükmü uygulamıştır. Böyle bir beyanın olmaması kıble konusunda neshin gerçekleştiği gerçeğini yok sayma-

mızı gerektirmez. Yine Nisâ ve Nûr sûresinin ilgili âyetleri gelmeden zina edenlere dair Nebî'nin recm cezasını icra ettiğini de biliyoruz. Bu konuda da Nebî'den, "daha önceki şeriata göre recmi uyguluyorduk ama artık bu uygulama şu âyetle neshedildi" şeklinde bir beyana rastlamıyoruz. Bu, zina konusunda hüküm ve uygulamada nesih olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Ondan bize nakledilen ve literatürde "kudsî hadis" olarak geçen ve Allah'a nispet edilerek nebi tarafından aktarılan ifadeler de böyle olmalıdır. Yani bu tür rivayetler bazı âyetlerin hükümlerinin, konunun uygunluğuna ve insanların anlayış durumuna göre Rasûlullah'ın anlatımıyla ama Allah'a nispet edilerek nakledilmesidir. Hatta hikmetin yani gerek nebilerin gerek insanların ulaştıkları doğru hükümlerin tamamı da böyledir. Hepsinin temelinde kevnî ya da kitabi âyetler vardır. O halde Rasûlullah'ın, öncesinden farklılık arzeden bazı söz ve uygulamalarının temelinde nesih olabilir. Bunun nesh kelimesiyle dile getirilmemiş olması, Rasûlullah'ın bu konuda herhangi bir beyanının bulunmaması yahut bize ulaşmamış olması neshin olmadığına delil getirilemez.

Öte yandan Sahabe de böyle bir vakıanın farkında olmalıdır. Şayet kelime aynen aktarıldıysa mesela Rasûlullah'ın, sabah namazı kıldırırken bir âyeti okumaması üzerine namazdan sonra sahabeden birinin ona âyetin nesholunup olunmadığını sorması[314] bu yönüyle önemlidir. Sahabenin böyle bir soru sorması, nesih konusunda belli bir birikim, beklenti ve tecrübeye sahip olduklarını gösterir. Yine rivayet doğruysa Ali b. Ebî Tâlib, mescidde insanlara Kur'ân öğreten birine Kur'ân'ın nâsih ve mensûhunu bilip bilmediğini sorması ve adamın cevabı olumsuz olunca ona tepki göstermesi[315] neshe dair bir birikim ve hassasiyeti göstermesi yönüyle dikkat çekicidir. Bu, hadis eserlerinde aynı konuda birbirine muarız rivayetlerin sebebini anlamak açısından önemlidir. Hatta âyetlere muarız hadislerin varlığının sebebini anlamamız açısından da önemlidir.

Yine elimizdeki hadis eserlerinde "bu âyet şu âyeti neshetti" gibi aktarımların yoğunluğu da bunu gösterir. Erken dönemden itibaren tefsir eserlerindeki yoğun nesih söylemleri ve birikimi de –nesh kelimesi ile tahsis ya da takyid kavramlarının kastedilmiş ihtimali saklı kalmak şartıyla- aynı minvalde değerlendirilebilir.

314 Ahmed. b. Hanbel, Müsned, III, 407.

315 Kurtubî, Tefsîr, II, 43.

Kur'ân içerisindeki nesih anlayışının, Kur'ân içerisinde çelişki ve hükmü geçerli olmayan âyetlerin varlığının kabulü anlamına geleceği gerekçesiyle reddi de zaman zaman dile getirilmektedir. Esasında bu kaygının da temelinde neshin ne olduğu ve ne tür bir işleve sahip olduğunun tam olarak ortaya konmaması yatmaktadır.

Daha önce belirttiğimiz üzere nesih, tasdik kavramıyla irtibatlıdır. Neshin kulların Allah tarafında imtihan edilmesiyle de irtibatı vardır. Nesih, vahiy sürecini anlamamıza yardımcı olur. Şeriatlar arasındaki ilişkiyi gösterir. Herhangi bir ümmete ceza olarak verilen bir hükmün sonrakilerden kaldırılması da bu sayede gerçekleşir. Ayrıca kitap içerisindeki nesih gerçekleştiğinde, herhangi bir konuda daha önceki hükmün artık geçerli olmadığı anlamına gelir.

Allah'ın âyetleri çeşitli anlam kümelerine dahil olarak farklı açılımlar gerçekleştirirler. Bu yönüyle hükmü neshedilen bir âyet, neshin söz konusu olduğu hüküm dışında pek çok konuda işlevini devam ettirir. Benzer durum esasında tefsir ve fıkıh usulü eserlerinde ele alınan tahsis ve takyid gibi kavramlar için de geçerlidir. Şöyle ki, geleneksel tefsir ve fıkıh usulünde herhangi bir âyetin yahut lafzın bir başka delille tahsis, takyid ya da beyan edildiği kabul edildikten sonra, Kur'ân'ın içinde nesh yadırganmamalıdır. Mesela fıkıh usulünde şartın, sözün gereği yani sonucu itibariyle tebdil manası taşıdığı ve hatta bunun beyan-ı tağyir olduğu söylendikten sonra,[316] Kur'ân'ın içindeki neshe mesafeli yaklaşmak ancak duygusal gerekçelerle olabilir. Bir âyetin genel içerikli hükmünün bir başka âyetle tahsis ya da takyid edilmesi yani şümulünün daraltılıp kayıtlanması ve şümulü daraltılmış bir âyetin Kur'ân'da yer almaya ve tilavet edilmeye devam edilmesi nasıl olağan kabul ediliyorsa, hükmü neshedilmiş bir âyetin mushafta yer alması da olağan kabul edilmelidir. Fıkıh usûlü eserlerinde nesih ve tahsis arasındaki farklara dair malumatın bu durum için bir engel teşkil etmeyeceğini de söylemeliyiz.

Hükmü neshedilen bir âyet, Kur'ân'ın usulü gereği, neshin söz konusu olduğu hüküm dışında pek çok konuda işlevini devam ettirir demiştik. Bu, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir husustur.

316 Ferhat Koca, Tahsis, s. 180.

Mesela Bakara sûresinin 183. âyeti ile 187. âyeti arasında, orucun vakti hususunda bir nesih ilişkisinden bahsettiğimizde 183. âyetin başka konularda işlevine devam ettiğini söyleyebiliriz. Müslümanların belli bir süre tıpkı diğer ümmetlere farz kılındığı şekliyle oruç tuttuklarını 183. âyetle anlamaktayız.

Yine Enfâl sûresinin 65. âyetinin 66. âyetle neshedildiğini biliyoruz. Ancak 65. âyetin çeşitli konulardaki işlevi devam etmektedir. Şöyle ki, 65. âyette Nebî'den, müminleri savaşa hazırlaması, onlara savaşın öneminden bahsetmesi istenmektedir (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ). Bu, Bedir savaşından hemen önceki durumu ifade ediyor olmalıdır. Âyette, sabırlı olmaları yani sağlam durabilmeleri halinde yirmi müminin ikiyüz kâfiri yenebileceği bildirilerek 1'e 10'lu bir orandan bahsedilmektedir (إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ...). 66. âyette açıkça görüldüğü üzere 1'e 10'dan 1'e 2 oranında bir değişikliğe gidilmiştir (الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ). Enfâl sûresinin 5 ve 6. âyetlerinde bildirilen, Bedir savaşının hemen öncesinde müminlerden bir grubun yaşadığı tedirginlik hali (وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ...), bu oranda değişikliğe gidilmesinin sebebi olmalıdır. Zaten 66. âyette, oranda değişikliğe gidilmesi, müminlerde gerçekleşen zafiyete bağlanmaktadır (وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا). Anlaşılan o ki, 66. âyetteki nesih, müminlerde görülen bu zafiyet sebebiyle Bedir savaşının hemen öncesinde gerçekleşmiştir. O halde, son orana göre müminler sayısal olarak kendilerinden iki kat fazla bir düşman grubuyla savaşmak zorundaydılar. Oran bunun üzerine çıkarsa, mesela düşman ordusu Müslümanların üç katı olursa savaşma mecburiyeti kalkabilirdi. Konuyla ilgili çeşitli âyetlerden anladığımıza göre Bedir savaşında müşriklerin sayısı müslümanların iki katından fazlaydı. Zaten rivayetler de benzer bir orandan, takriben müslümanların 350, müşriklerin de 1000 kadar olduklarından bahseder. İşte bu oran sebebiyle, Müslümanların morallerinin bozulmaması ve savaşa karşı çekingen olmamaları için Yüce Allah Bedir savaşı öncesinde düşmanın sayısını Müslümanlara az göstermişti. Bazı âyetler bu konuyla alakalıdır. Mesela Enfâl sûresinin 44. âyetinde Yüce Allah "Onlarla karşılaştığınızda Allah onları sizin gözünüze az göstermiş, sizi de onlara az göstermişti (وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ)" buyurmuştur. Âyetten açıkça anlaşılmaktadır ki, Müslümanlar düşman ordusunun sayısını az görüyordu. Âl-i İmran sûresinin 13. âyetinde, tarafların birbirini ne kadar gördüklerinden bahsedilmektedir. Âyette "müslümanlar onları göz kararıyla kendilerinin iki katı gö-

rüyordu (”قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ) buyrulur. Anlıyoruz ki, müslümanlar müşrikleri kendilerinin iki katı görüyordu. Müslümanlar müşrikleri kendilerinin iki katı görmekle, onları yenebileceklerini düşünüyordu. Çünkü Enfâl sûresinin 66. âyetinde, sabır göstermeleri durumunda müslümanların, sayısal olarak iki kat olsa da düşmanı yenebilecekleri bildirilmekteydi. Müşrikler de Müslümanları kendilerinin iki katı görüyor, belki de bundan dolayı endişeleniyor ve savaşa ürkek başlıyorlardı. İşte Enfâl sûresinin 65. âyetinin musahafta olması Bedir savaşıyla ilgili süreci anlamamıza yardım etmektedir. Enfâl sûresinin 42 ve 43. âyetleri ile Âl-i İmrân sûresinin 13. âyetleriyle de irtibatı olduğu görülmektedir. Ancak savaştaki orana dair geçerli hüküm Enfâl sûresinin 66. âyetinin hükmüdür. Oranın kemmiyet mi yoksa keyfiyyet mi tartışması bir yana 1'e 2 oranının aşıldığı karşılaşmalarda savaşma yükümlülüğü yoktur.[317]

Benzer durum Mücâdile sûresinin 11 ve 12; Nisa suresinin 15 ve 16; Nisa sûresinin 43 ve Maide sûresinin 6. âyetleri arasındaki nesih ilişkileri için de düşünülmelidir.

Neshe karşı olumsuz tavırların temelinde, tefsir ve fıkıh eserlerinde neshe yapılan yaygın atıfların oluşturduğu olumsuz algı da olabilir. Mesela tek bir âyetin pek çok âyeti neshettiğine dair görüşler tefsir ve fıkıh eserlerine aşina olanların malumudur. Delilsiz, ölçüsüz ve usulsüzce dile getirilen bu iddialar neshin şeriatler arasındaki ilişki ve aynı kitap içindeki işlevini görmemize engel teşkil etmemelidir.

Geçmişte yaşanan bazı olayların Kur'an'da çeşitli vesilelerle anlatılmış olması ve bu konudaki âyetlerin halen Kur'ân'da yer alıyor olması ne kadar tabii ise, herhangi bir konuda neshe uğramış âyetlerin Kur'ân'da bulunması da o kadar tabiidir. Mesela Rasûlullah'ın eşleriyle evlenmelerini Müslümanlara yasaklayan âyetin Kur'ân'da yer alıyor olması, ahkâma dair bir konudur ve bugün âyetin tam tamına zahirinden hareket edildiğinde uygulanma imkânı yoktur. Ancak bu âyetin pek çok açıdan işlevi devam ediyor olmalıdır.

317 17/10/2015 tarihli Süleymaniye Vakfı Fıkıh Müzakereleri dersi.

Neshin Önemi

Rasûlullah'a nispet edilen bazı rivâyetleri doğru anlamada neshin büyük önemi vardır. Rasûlullah, hakkında misliyle ya da hayırlısıyla neshin gerçekleştiği bir âyet gelmeyen konularda, önceki şeriatlara uymakla emrolunduğu için,[318] onun birtakım söz ve fiillerinin daha sonra, daha hayırlısı ile neshe uğrayıp uğramadığının dikkate alınması gerekir. Çünkü senet yönüyle sahih olmasına rağmen önceki şeriatlerin uygulamalarını yansıtan rivâyetler olabilir. Şayet bu dikkate alınmadan, Rasûlullah'tan gelen tüm rivâyetler, sadece senet yönüne bakılarak değerlendirilmeye kalkılırsa, âyet-hadis teâruzu gibi durumlardan bahsedilmek zorunda kalınır. Böyle yapıldığı için âyet ve rivâyetler arasında nesih ilişkisinden bahsedilmiş, bazı hadislerin bazı âyetleri, bazı âyetlerin bazı hadisleri neshettiği, bazı konularda âyet ve hadislerin, konunun farklı yönlerini düzenledikleri söylenebilmiştir. Zina suçunun cezası bağlamında, recm ile ilgili rivâyetler karşısında geleneksel anlayışın takındığı durum, bunun en güzel örneğidir. Aynı durum, dinden dönen kişinin öldürülmesi gereğine dair rivâyetler için de düşünülebilir.

Rivayete göre Ali b. Ebî Tâlib, mescidde insanlara Kur'ân öğreten birine Kur'ân'ın nâsih ve mensûhunu bilip bilmediğini sorar. Adamın cevabı olumsuz olunca ona tepki gösterir.[319] Şayet rivayet doğruysa Ali b. Ebî Talib'in adama gösterdiği tepki oldukça yerindedir. Hükmü kaldırılmış bir âyetle amel edilmeye kalkışılması din adına yanlış uygulamalara girmek anlamına gelecektir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, mesele hadisler açısından çok daha büyük öneme sahiptir. Önceki şeriatın bir hükmü olan ve bir süre Rasûlullah tarafından da uygulan recm cezasının, hâlâ geçerli olduğuna dair görüş o kadar yaygındır ki, bu konuda Kur'ân'ın yani son şeriatın hükmünün recm olmadığını söyleyenler ne yazık ki hep azınlıkta kalmışlardır. Hadislerin Kur'ân'a arzının gerekli olmasının sebeplerinden biri de budur. Şayet bu yapılmazsa önceki şeriata dair hükümlerin halen yürürlükte olduğu sanılır.

Neshin hikmeti ve gerekçesi bağlamında, özellikle tefsir eserlerinde, insanlığın tekâmülü ve kulların maslahatından söz edilir. Neshin Allah'ın ilmindeki bir değişiklik olmayıp, bir doktorun, hastasının değişen du-

318 En'âm 6/90.

319 Kurtubî, Tefsîr, II, 43.

rumlarına göre tedavide değişikliğe gitmesi gibi Allah'ın kulların maslahatlarına göre hüküm vermesi olduğu söylenir.[320] Ayrıca bu bağlamda şeriatler arasındaki birtakım hüküm değişikliklerine dair örneklere temas edilir.[321] İnsanlığın tekâmül seviyesindeki değişikliklerin Allah'ın ahkâmında değişikliğe sebep verdiği ve neshin de bununla ilgili olduğuna dair düşünce tartışmaya oldukça açık gözükmektedir. Bu gerekçe şeriatler arasındaki nesih için düşünülse bile aynı şeriat içinde gerçekleştiğini düşündüğümüz nesih için mümkün gözükmemektedir. O halde "nesh niçin vardır?" sorusunun daha gerçekçi ve makul cevabı olmalıdır.

Nesih-İmtihan İlişkisi

Neshin imtihanla ilişkisi olmalıdır. Yüce Allah insanları denemek, samimiyetlerini ölçmek için bazı konularda neshi devreye sokmuş olabilir. Neshe bu açıdan bakıldığında neshin tasdikle ilişkisi olduğu görülür. Nebinin ve kitabın tasdik vasfı insanların nebiye tabi olmalarının önünü açmaktadır. Tasdik edilen konular, bir süre sonra neshedilebilmektedir. Bu, o nebiye tâbi olanlar için samimiyet imtihanı anlamına gelirken, zaten samimi olanlar için de kalplerin tatmini ve pekişmesi anlamına gelmektedir. Bunun dikkat çeken bir örneği kıblenin değişmesi hadisesidir. Yüce Allah Kudüs istikametine yönelenlere, gelecek son nebî ile kıblenin değişeceği bilgisini vermişti. Yahudi ve Hristiyanların bu bilgiye sahip olduklarını, konuya dair Kitab-ı Mukaddes'teki bazı atıfların yanı sıra çok daha kati bir şekilde Kur'ân'dan öğreniyoruz. Kıblenin Kudüs istikametinden Mescid-i Haram'a çevrileceğini Ehl-i Kitab'ın bildiği, kıblenin tahvilinden bahseden âyetlerde açıkça görülmektedir.

Kıble değiştirilmemiş olsaydı, kıblenin değiştirileceği bilgisine sahip olanların ellerinde, inananların aleyhine kullanabilecekleri bir delil olurdu. Kıble değiştirildiğinde itiraz eden Ehl-i Kitab'ın, değiştirilmemesi halinde bunu mazeret olarak kullanabilecekleri bildirilir.

Benzer bir durum zinanın cezası hususunda da geçerli gibidir. Ehl-i Kitabın, son nebinin recm cezasını kaldıracağını biliyor olmaları da muhtemeldir. Rivayetler doğruysa, Yahudiler, zina eden iki kişiyi Medine'de Rasûlullah'a gönderirken onlara şöyle diyorlardı:

320 Kurtubî, Tefsîr, II, 44.

321 Bazı örnekler için bkz. Zerkâ, Menâhilü'l-'ırfân, s. 379-380.

> "Muhammed'e gidiniz. Eğer size zâninin yüzünü kızartma ve sopa cezası verirse uygularsınız; recm cezası derse kabul etmezsiniz."[322]

Bir başka rivayet, Ebû Hureyre'den naklen şöyledir:

> "Rasûlullah Medine'ye geldiğinde Yahudi âlimler, kendi içlerinden zina eden evli bir erkekle evli bir kadının durumunu karara bağlamak üzere, ders yaptıkları evde toplandılar ve şöyle dediler: Şu adamla şu kadını Muhammed'e götürün ve ona bunlar hakkındaki hükmün ne olduğunu sorun. Bu iki zani ile ilgili hükmü ona havale edin. Eğer onlar hakkında sizin uygulamanız olan tecbiyeyi yani sopa atıp yüzlerine kara çalmak ve eşeğe ters-yüz bindirip teşhir etmeyi uygularsa ona uyun ve tasdik edin. Çünkü o meliktir. Eğer onlar hakkında recmle hükmederse kendi uygulamalarınıza dayanarak kabul etmeyin."[323]

Aynı konuyla ilgili dikkat çekici bir başka rivayet de şöyledir:

> "Şu nebi hükümlerde kolaylaştırıcı olarak gönderilmiştir. Gidip evlendikten sonra zina eden şu iki arkadaşınızın durumunu soralım. Eğer recm dışında bir fetva verirse kabul eder ve Allah katında kıyamette delil getirir ve biz senin nebilerinden birinin hükmünü kabul ettik deriz. Recmi emrederse kabul etmeyiz. Böylece Tevrat'ta bize recmi farz kıldığı konuda Allah'a isyan etmiş oluruz."[324]

Rasûlullah döneminde recmedildiği rivayet edilen Mâ'îz b. Mâlik olayına dair bazı nakiller de konuyla irtibatlı olarak düşünülebilir. Şayet doğruysa, Mâ'îz'i Rasûlullah'a gönderenler ona, bu konuda belki bir âyetin inebileceğini, Rasûlullah'ın recmetmeyeceğini ona bir çıkış yolu sunacağını söylerler.[325] Yine rivayetlere göre Mâ'îz, recmedilmeye başlandığında durumun böyle sonuçlanmayacağını umduğunu, "bana Rasûlullah seni öldürmez demişiniz" diyerek kaçmaya çalıştığını söylerler.[326]

Bu rivayetleri teyid eden bir âyet vardır. Mâide sûresinin 41. âyetinin yukarıdaki rivayetlerle ilgisi olduğu söylenir. Âyetin meali şöyledir:

---

322 Ahmed b. Hanbel, IV, 286.

323 Beyhaki, Sünen, VIII, 246.

324 Abdurrazzak, VII, 316-318 (13330) konuyla ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Yusuf Ziya Keskin, Recm Cezası -Âyet ve Hadis Tahlilleri-, İstanbul 2001.

325 Ahmet b. Hanbel, V, 216-217; Ebû Dâvûd, Hudûd, 7, 23.

326 Ahmet b. Hanbel, III, 381; Ebû Dâvûd, Hudûd, 23.

> "Ey Elçi, içleri inanmadığı halde ağızları ile inandık diyenlerle Yahudilerin kâfirlikte yarışmaları sakın seni üzmesin. Onlar yalan için kulak kesilir; sana gelmeyen bir toplum için dinler, kelimeleri yerlerinden kaydırırlar. Size şu verilirse alın, verilmezse almayın derler. Allah kimi bozguna uğratmak isterse sen onun için Allah'tan bir yardım alamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onların payına düşen dünyada rezil olmak, ahirette de şiddetli bir azaba çarpılmaktır."

Tevrat'ta zinanın cezasının recm olmasına rağmen Yahudilerin zina edenlere sopa cezası vermeleri de düşündürücüdür. Bu cezayı nereden biliyorlardı? Belki de zinanın cezasının celdeye dönüşeceğini biliyorlardı. Belki de zaten zinanın cezası başlangıçta celdeydi. Yahudilere verilen ceza sebebiyle recme dönüşmüştü ve son nebi ile yine ilk hüküm yani celde olacaktı. Tüm bunlar recm ile ilgili bir düzenlemenin olacağına dair beklentiye işaret edebilir.

Nesih-Tasdik İlişkisi

Yapılacağı daha önceden bildirilen neshin gerçekleşmesi, bunu bilen ve de bekleyenler tarafından tasdik ilişkisi anlamına gelir. Bunun sonucunda bu kişiler doğru yolda olduklarının teyidi ve imanların artması halini yaşarlar. Önceki bir nebinin haber verdiği herhangi bir hükümdeki değişiklik, o nebiye verilen kitabı tasdik eden bir başka nebi ile gerçekleştiğinde, değişiklik yapılacağından haberi ve beklentisi olanlar bundan mutluluk duyarlar. Çünkü onlar için bu durum, sonraki nebînin nübüvvetinin meşruiyetini gösterir. O halde şeriatlar arasındaki birtakım farklılıkların asıl sebebi, insanların tekâmülü değil, şeriatlar arasındaki bağlantının tasdik ilişkisinin yanı sıra nesihle de gerçekleşiyor olmasıdır. Kur'ân'ın çeşitli âyetlerinde bildirilen şeriatlardaki farklılıkların temelinde bu yatıyor olmalıdır.[327]

Neshin bir başka işlevi de, bir nebiye tabi olmayan ya da olmak istemeyenlerin ileri sürebilecekleri bir itirazı ellerinden almak olabilir. Bu itiraz, herhangi bir nebiye, "elimizdeki kitabı tasdik ediyorsan niçin sana tabi olalım?" şeklinde olabilir. İşte böylesi bir itirazı geçersiz kılmak için

327 Mâide 5/48; Câsiye 45/16-18; Hacc 22/34, 67.

yüce Allah her şeriatte, diğerlerinden farklılık arzeden bazı değişiklikler yapmış olabilir ki bu, nesihle gerçekleşir. Kur'ân, "Rabbiniz size ne indirdi?" diye sorulduğunda (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ) "öncekilerin aynısı (قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ)"[328] diyenlerin yanı sıra aynı soruya (وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ) "hayır indirdi (قَالُوا خَيْرًا)"[329] yani "öncekinin daha iyisini indirdi" diyenlerden bahsetmektedir. Kur'ân'ı öncekilerden daha iyi yapan şey onun sonra gelmiş olmasıdır. İki âyette[330] geçen "zikr-i muhdes" ifadesi bunu gösteriyor olmalıdır.

Bakara sûresinin 105. âyetinde de Ehl-i Kitap'tan kâfir olanlar ile müşriklerin, ellerindeki kitaptan daha hayırlısının kendileri dışındakilere verilmesini ummadıklarından bahsedilir. (مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ)

Nesih-Ceza İlişkisi

Neshe konu olan hükmün cezayla da ilgisi olabilir. Böyle düşünmemizi gerektirecek bazı durumlar vardır. Mesela birtakım yiyeceklerin Yahudilere ceza olarak haram kılınması ve sonrasında da bunun kaldırılması yani bu konuda neshin gerçekleşmesi nesh-ceza ilişkisini gösterir. Yine ceza olarak Yahudilere cumartesi günü avlanma yasağının konulması ve sonrasında da kaldırılması bu bağlamda düşünülebilir. İlk kıblenin Kâbe olmasından hareketle sonraları kıblenin Kudüs istikametine tahvilinin de cezayla ilgili olup olmadığı düşünmeye değer olabilir. Benzer ihtimal recm ve dinden dönenin öldürülmesi gibi nesihle ilgili olduğunu düşündüğümüz konular için de geçerli olabilir. Yani yaptıkları büyük bir yanlış sebebiyle belli bir dönem sonra zinanın cezası recme dönüşmüş olabilir. Allah'a verdikleri sözden dönmeleri sebebiyle İsrailoğulları'na verilen bazı cezalar bunun delili olabilir.

328 Nahl 16/24.

329 Nahl 16/30.

330 Enbiyâ 21/2; Şu'arâ 26/5.

Özetle...

1. Nesh kelimesine sözlüklerde "bir kitapta olanın aynısını bir başka kitaba aktarma", "uygulamada olan bir şeyi ortadan kaldırıp yerine başka bir şeyi koyma", "bir şeyin ortadan kaldırılması ve yerine başka bir şeyin konması", "bir şeyin bir şeye tahvil edilmesi" gibi anlamlar verilir.
2. Nesih kelimesi Kur'ân'da üçü fiil, biri isim olmak üzere dört yerde geçmektedir. Fiil olarak geçtiği yerlerden birinde "bir şeyin ortadan kaldırılıp yerine o şeyin aynısının ya da ondan daha hayırlısının geçmesi", diğerinde de "bir şeyin ortadan kaldırılıp yerine bir başka şeyin geçmesi" anlamı vardır. Kelimenin Kur'ân'da fiil olarak geçtiği üçüncü yerde insanların yaptıklarının kayda geçirilmesi anlamında kullanılır. Kelime, Kur'ân'da isim olarak geçtiği yerde nüsha anlamında kullanılır.
3. Tefsir eserlerinde nesihle ilgili malumata daha çok Bakara sûresinin 106. âyetinin tefsiri bağlamında rastlanır. Söz konusu yerlerde, âyetin sebeb-i nüzûlü, âyetle ilgili kıraat farklılıkları, âyette geçen bazı kavramların tarifi gibi konular çerçevesinde malumat verilir.
4. Nesih kelimesi hadis kaynaklarında da, çoğu zaman, bir âyetin (yahut bir âyetin bir kısmının) başka bir âyet (yahut yine aynı âyet veya âyetin bir kısmı) ile hükmünün değiştirildiği, bazen bir âyet ya da hadisin hükmünün neshedildiğine dair herhangi bir bilginin olmadığının haber verilmesi, bazen de bir âyetin metninin neshedildiği bağlamında geçer.
5. Fıkıh eserlerinde nesih kavramına çeşitli vesilelerle atıfta bulunulmuştur. Çeşitli fıkhi meselelerin ele alındığı bölümlerde şeriatler arasındaki nesihlerin yanı sıra, birbirini nesheden âyetlerden, sünnetin sünnetle, sünnetin kitapla neshinin mümkün olduğundan, kitabın meşhur veya mütevatir sünnetle neshedilebileceğinden bahsedilmektedir.
6. Fıkıh usulünde, "bir şerî hükmün, bu hükmün delilinden daha sonra gelen bir delil sebebiyle uygulamadan kalkması" anlamına gelen neshin, bedâ düşüncesinden hareketle esasında bir beyan olduğunu söyleyip neshi de "hükmün uygulamadaki müddetinin sona er-

diğini beyan" olarak tanımlayan usûlcüler bulunmaktadır.

7. Yahudilerin, Allah'a bedâ nisbet etmek anlamına geleceği gerekçesiyle neshi reddettikleri söylenir.

8. Fıkıh usûlü eserlerinde Kur'ân'ın Sünneti, Sünnetin de Kur'ân'ı neshedebileceğine dair ifadeler ve örnekler verilirken İmam Şâfi'î'nin farklı görüşte olduğu da belirtilir.

9. Sünnetle ortaya konulmuş bazı hüküm ve uygulamaların geçersiz kalacağı endişesiyle Şâfi'î Kur'ân'ın Sünneti neshetmemesi gerektiğini söylemektedir.

10. Kur'ân'ın Sünneti, Sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceğine dair geleneksel görüşün temeli, Kur'ân'ın da Sünnetin de vahiy kaynaklı olduğu kabulüne dayanır. Bu bağlamda kendisine en fazla atıfta bulunulan âyet de tahmin edilebileceği üzere Necm sûresinin 3 ve 4. âyetleridir.

11. Necm sûresinin ilgili âyetlerinin Sünnetin vahyiliği ile irtibatlandırılmasında ilk göze çarpan durum, âyetlerin hem kendi içindeki bağlamının hem de ilgili diğer âyetlerle irtibatının ihmal edilmesidir.

12. Bakara sûresinin 106. âyetinde, herhangi bir âyetin "nesh"inden ya da "insâ"sından bahsetmektedir. Ayrıca neshin ya da insânın söz konusu olduğu herhangi bir âyetin yerine mislinin ya da daha hayırlısının getirildiğinden bahsedilmektedir.

13. Bir âyetin misliyle neshi tasdik anlamına gelirken; hayırlısıyla neshi kullar açısından daha hafifi ile değiştirilmesi anlamına gelir.

14. İnsâ, ilahi bir kitapta yer alan birtakım hükümlerin, çeşitli sebeplerle insanlar tarafından unutulması, o hükümlere ulaşılamaması anlamına geliyor olmalıdır.

15. Rasûlullah'a nispet edilen bazı rivâyetleri doğru anlamada neshin büyük önemi vardır. Rasûlullah, hakkında misliyle ya da hayırlısıyla neshin gerçekleştiği bir âyet gelmeyen konularda, önceki şeriatlara uymakla emrolunduğu için, onun birtakım söz ve fiillerinin daha sonra, daha hayırlısı ile neshe uğrayıp uğramadığının dikkate alınması gerekir.

16. Neshin imtihanla ilişkisi olmalıdır. Yüce Allah insanları denemek, samimiyetlerini ölçmek için bazı konularda neshi devreye sokmuş olabilir. Neshe bu açıdan bakıldığında neshin tasdikle ilişkisi olduğu görülür.
17. Yapılacağı daha önceden bildirilen neshin gerçekleşmesi, bunu bilen ve de bekleyenler tarafından tasdik ilişkisi anlamına gelir. Bunun sonucunda bu kişiler doğru yolda olduklarının teyidi ve imanların artması halini yaşarlar.
18. Neshe konu olan hükmün cezayla da ilgisi olabilir. Böyle düşünmemizi gerektirecek bazı durumlar vardır. Mesela birtakım yiyeceklerin Yahudilere ceza olarak haram kılınması ve sonrasında da bunun kaldırılması yani bu konuda neshin gerçekleşmesi nesh-ceza ilişkisini gösterir.
19. Neshin bir başka işlevi de, bir nebiye tabi olmayan ya da olmak istemeyenlerin ileri sürebilecekleri bir itirazı ellerinden almak olabilir. Bu itiraz, herhangi bir nebiye, "elimizdeki kitabı tasdik ediyorsan niçin sana tabi olalım?" şeklinde olabilir.

SONUÇ

Çalışmamıza şu varsayımla başlamıştık: Birey ve toplum için, özellikle dini düşünce ve uygulamalar açısından, yanlıştan dönüp doğruya tâbî olmanın önünde tabiî engeller olsa da bu engelleri ortadan kaldıran ve uyarıcılara rağmen yanlışta ısrar edenleri sorumluluk altına sokan ilahi ölçütler olmalıydı. Bu ölçütleri tespit etmenin, vahiy sürecinde yaşananları ve bu sürece ait rivâyetleri doğru okumanın yanı sıra Kur'ân'ı doğru anlamak açısından önemli olduğunu düşünüyorduk. Çünkü geleneğe hâkim olan "öncesi olmayan din" algısı dini anlama ve uygulama alanında olumsuz sonuçlar doğurmuştu.

Bu bağlamda Kur'ân'ın, şeriattaki süreklilik ve bütünlüğe, ayrıca tasdik ilişkisine yaptığı vurgular dikkatimizi çekmişti. Şeriattaki bu süreklilik ve bütünlük, çeşitli vesilelerle klasik kaynaklarda da zikredilmekle birlikte, son şeriata dair her şeyin Miladi 610 yılıyla başladığına dair geleneksel algı, bu hakikati gölgede bırakmış, bu önemli konu gelenekte gerektiği şekilde ele alınmamıştı.

Rasûlullah'a ilk vahyin geldiği Miladi 610 yılından öncesini tamamen yok veya karanlık sayıp her şeyin yeni baştan son Nebî ile başladığına dair yok sayıcı tarih anlayışı kutsayıcı siyerin doğmasına sebebiyet vermişti. Bu düşüncenin doğurduğu "hakkında herhangi bir âyetin inmediği hususlarda neye göre amel ediliyordu?" şeklindeki haklı soruya aranan cevap da Kur'ân dışı vahiy düşüncesini yeşermişti.

Oysa dini anlamda her şeyin 610 yılıyla başladığına dair kabulün gözden geçirilmesini gerektirecek nakli ve akli gerekçeler vardı. Her şeyden önce Muhammed (s.a.v.)'e özellikle Mekke'de gösterilen tepki ve direnci, şuursuz bir din karşıtlığına indirgemek yerine, şekillenmesinde siyasi yapının da etkisinin olduğu geleneği ve ondan beslenen dünyevî menfaatleri koruma gayretiyle temellendirmek daha anlamlı ve daha gerçekçi gözükmekteydi. Kaldı ki, Mekkelilerin "hums" kavramıyla bilinen ve dini hassasiyetleri olan bir topluluk olduğuna dair, bazı âyetlerin de işaret ettiği tarihi rivayetler de vardı

Dahası, ilgili bazı âyetlerde açıkça görüldüğü üzere Ehl-i Kitap kültürüne aşina olan Mekkelilerin de tıpkı Ehl-i Kitap gibi bir nebî beklentisi içeri-

sinde olmaları, Mekkelilere dair oluşturulan algıyı tartışmalı hale getirmekteydi. Mekkeliler o dönemde Ehl-i Kitap kültürüne aşinaydılar, çünkü tabiî gerekçelerin yanı sıra pek çok âyet ve rivayet, iddia edildiğini aksine, Mekke'de yoğun bir Ehl-i Kitap nüfusuna işaret etmektedir. Çalışmada detaylı bir şekilde ele alındığı üzere, Hac mekânı olan Kâbe'nin Mekke'de bulunması, son nebi beklentisi sebebiyle Mekke'nin Ehl-i Kitap tarafından tercih edilen mekânlardan biri olması, ayrıca Mekke'nin güvenli bölge ve ticari cazibe merkezi olması, hatta Mekke'nin o dönemde o bölgenin ana merkezi olarak anılması gibi sebepler Mekke'deki Ehl-i Kitap nüfusunun tabiî gerekçelerini oluşturmaktadır. Mekkî sûrelerde geçen birtakım âyetler ise Mekke'deki Ehl-i Kitap varlığının en açık delilleridir. Dahası bu tür âyetler, Mekke ve çevresinde Rasûlullah'a indirilen âyetlerle önceki kitaplar arasında karşılaştırma yapabilecek birikime sahip kişiler olduğunu da göstermektedir.

Çalışmamızda, "tasdik"in, Kur'ân'ı ve onun iniş sürecini doğru anlamada önem arzeden kavramlardan biri olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ehl-i Kitabın mucize taleplerine karşı sürekli Kur'ân'ın musaddik vasfına atıfta bulunulmuştur. İlahi kitaplar arasındaki tasdik vasfını önemseyenler için bu vasıf, sonra gelen nebiye tabi olma yolunu kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda, tasdik kavramıyla çok yakın ilişkisi olan "ısr" kavramının Ehl-i Kitap kişilere yüklenen, ellerindeki kitabı tasdik eden bir rasûle inanma ve yardım etme sorumluluğu anlamına geldiği görülmüştür. Rasûlullah davet mektuplarında kendisinin ve Kur'ân'ın musaddik vasfına atıfta bulunmuştur. Tüm bunlar tasdik kavramının, bugün de Ehl-i Kitapla aramızdaki ilişkileri şekillendiren önemli bir ilke olarak ele alınması gereğini ortaya çıkarmıştır.

Çalışmamızda "tebyin" kavramı üzerinde de durduk. Mutlak hâkimin Allah olması ve hükümde ortak tanımamasının doğal sonucu ve de insanların O'ndan başkalarına kul olmamalarının sebebi olarak Kur'ân'da açıklamaları Allah'ın yaptığı bildirilse de gelenekte Muhammed (s.a.v.)'in Kur'ân'ın mübeyyini olduğu kabul edilir. Bu bağlamda da özellikle Nahl sûresinin 44. âyeti delil getirilir. Nahl sûresinin 44. âyetine fıkıh usûlü eserlerinde, Sünnetin meşrûiyeti ve Rasûlullah'ın beyan görevi üst başlığı altında, ictihadın, beyanın kapsamına girip girmediği, beyanın tehirinin caiz olup olmadığı, Kur'ân'ın yine Kur'ân'la beyanının, neshinin ve tahsîsinin müm-

kün olup olmadığı, Kur'ân ve Sünnetin teâruzu durumunda nasıl hareket edilmesi gerektiği gibi konularla ilgili olarak atıfta bulunulmuştur. Tefsir eserlerinde, 43. âyetin, Mekkeli müşriklerin ileri sürdükleri "beşer rasûl" itirazına cevap olduğu hususunda ittifak olmasına rağmen 44. âyetin, bu konuyla herhangi bir irtibatına değinilmemiştir. Bazı usûlcüler, âyette geçen beyan ile kastedilenin âyetlerin ızhâr ve tebliğ edilmesi, gizlenmemesi olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu tespitin, bunu dillendirenler açısından genel bir bakış açısını mı yansıttığı, yoksa yerine göre muhalif bir görüşe cevap verme saikiyle bir çıkış yolu olarak mı kullanıldığının tespit edilmesi gereklidir. Tefsirlerin de belirttiği üzere 43. âyet, Mekkeli müşriklerin, kendilerine rasûl olarak melek değil de bir beşerin gönderilmesine yaptıkları itiraza cevap niteliğindedir. Nahl sûresinin 44. âyetinde geçen "لِلنَّاسِ = o insanlar için" ve "إِلَيْهِمْ = kendilerine" ifadeleriyle aynı kişiler kastedilmektedir. Bunlar bir önceki âyette zikir ehli (اَهْلَ الذِّكْرِ) olarak geçen kimselerdir. 44. âyet çerçevesinde düşünüldüğünde, Rasûlullah'a Zikr'in yani Kur'ân'ın indirilmesindeki amaç, Ehl-i Kitab'ın ellerindeki kitaplarda neler olduğunun Rasûlullah tarafından ortaya konmasıdır. Pek çok âyette Kur'ân'ın, önceki kitaplarda olanı tasdik ettiğinden, bu kitaplarda ihtilaf edilenleri ve gizlenenleri tebyin ettiğinden bahsedilir. Yani Rasûlullah, Ehl-i Kitab'ın ellerindeki kitaplarda olanı tasdik, Kitap'ta ihtilaf ettikleri ve gizledikleri bazı hususları tebyîn, birtakım hükümleri de daha hayırlısıyla neshetmek için gönderilmiştir. O halde Nahl sûresinin 44. âyetinde geçen tebyin, olanı ortaya koymak, çıkarmak anlamındadır. Tebyinin bu anlamda kullanımı Kur'ân'da yaygındır. Mâide sûresinin 15. âyetinde Ehl-i Kitab'a hitaben Rasûlullah'ın, onların Kitap'tan gizlemekte oldukları birçok şeyi tebyîn etmek üzere geldiği bildirilmektedir. Kur'ân'ın iniş sürecinde, Kur'ân ile önceki kitaplar arasındaki irtibata dikkat çeken kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle tebyin, tasdikle ilişkili bir kavramdır. Kitap kültürüne sahip kişilerin muttali olabileceği birtakım bilgilerin Kur'ân tarafından ortaya çıkartılması, yani bu bilgilerin teybin edilmesi, Kur'ân'ın Allah'ın kitabı, onu tebliğ edenin de Allah'ın rasulü olduğunu ortaya koymuştur.

Çalışmamızda ele aldığımız son kavram nesihti. Nesh kelimesine sözlüklerde "bir kitapta olanın aynısını bir başka kitaba aktarma", "uygulamada olan bir şeyi ortadan kaldırıp yerine başka bir şeyi koyma", "bir şeyin ortadan kaldırılması ve yerine başka bir şeyin konması", "bir şeyin

bir şeye tahvil edilmesi" gibi anlamlar verilen nesih Fıkıh usulünde, "bir şerî hükmün, bu hükmün delilinden daha sonra gelen bir delil sebebiyle uygulamadan kalkması" anlamına gelir. Ancak neshi, bedâ düşüncesinden hareketle esasında bir beyan olduğunu söyleyip neshi de "hükmün uygulamadaki müddetinin sona erdiğini beyan" olarak tanımlayan usûlcüler bulunmaktadır. Fıkıh usûlü eserlerinde Kur'ân'ın Sünneti, Sünnetin de Kur'ân'ı neshedebileceğine dair ifadeler ve örnekler verilirken İmam Şâfi'î'nin farklı görüşte olduğu da belirtilir. Sünnetle ortaya konulmuş bazı hüküm ve uygulamaların geçersiz kalacağı endişesiyle Şâfi'î Kur'ân'ın Sünneti neshetmemesi gerektiğini söylemektedir. Kur'ân'ın Sünneti, Sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceğine dair geleneksel görüşün temeli, Kur'ân'ın da Sünnetin de vahiy kaynaklı olduğu kabulüne dayanır. Bu bağlamda kendisine en fazla atıfta bulunulan âyet de tahmin edilebileceği üzere Necm sûresinin 3 ve 4. âyetleridir. Necm sûresinin ilgili âyetlerinin Sünnetin vahyiliği ile irtibatlandırılmasında ilk göze çarpan durum, âyetlerin hem kendi içindeki bağlamının hem de ilgili diğer âyetlerle irtibatının ihmal edilmesidir.

Bakara sûresinin 106. âyetinde, herhangi bir âyetin "nesh"inden ya da "insâ"sından bahsetmektedir. Ayrıca neshin ya da insânın söz konusu olduğu herhangi bir âyetin yerine mislinin ya da daha hayırlısının getirildiğinden bahsedilmektedir. Bir âyetin misliyle neshi tasdik anlamına gelirken; hayırlısıyla neshi kullar açısından daha hafifi ile değiştirilmesi anlamına gelir. İnsâ, ilahi bir kitapta yer alan birtakım hükümlerin, çeşitli sebeplerle insanlar tarafından unutulması, o hükümlere ulaşılamaması anlamına geliyor olmalıdır.

Rasûlullah'a nispet edilen bazı rivâyetleri doğru anlamada neshin büyük önemi vardır. Rasûlullah, hakkında misliyle ya da hayırlısıyla neshin gerçekleştiği bir âyet gelmeyen konularda, önceki şeriatlara uymakla emrolunduğu için, onun birtakım söz ve fiillerinin daha sonra, daha hayırlısı ile neshe uğrayıp uğramadığının dikkate alınması gerekir. Neshin imtihanla ilişkisi olmalıdır. Yüce Allah insanları denemek, samimiyetlerini ölçmek için bazı konularda neshi devreye sokmuş olabilir. Neshe bu açıdan bakıldığında neshin tasdikle ilişkisi olduğu görülür. Yapılacağı daha önceden bildirilen neshin gerçekleşmesi, bunu bilen ve de bekleyenler tarafından tasdik ilişkisi anlamına gelir. Bunun sonucunda bu kişiler doğru yolda ol-

duklarının teyidi ve imanların artması halini yaşarlar. Neshe konu olan hükmün cezayla da ilgisi olabilir. Böyle düşünmemizi gerektirecek bazı durumlar vardır. Mesela birtakım yiyeceklerin Yahudilere ceza olarak haram kılınması ve sonrasında da bunun kaldırılması yani bu konuda neshin gerçekleşmesi nesh-ceza ilişkisini gösterir. Neshin bir başka işlevi de, bir nebiye tabi olmayan ya da olmak istemeyenlerin ileri sürebilecekleri bir itirazı ellerinden almak olabilir. Bu itiraz, herhangi bir nebiye, "elimizdeki kitabı tasdik ediyorsan niçin sana tabi olalım?" şeklinde olabilir.

KAYNAKÇA

Abdulaziz b. Hamed b. **Nasır b. Muammer** (ö. 1244/1828), Menehâtü'l-karî-bi'l-mücib fi'r-reddi ala ubbadi's-salib, y.y., trs.

Abdulaziz Bayındır, Ticaret ve Faiz, SVY, İstanbul, 2007.

-----, Doğru Bildiğimiz Yanlışlar, 5. baskı, SVY, İstanbul, 2014.

-----, http://www.fetva.net/goruntulu-fetvalar/nahl-44-ayette-pey-gamberimize-kurani-aciklama-yetkisi-mi-veriliyor.html

-----, http://www.kurandersi.com/tv-programlari/hilal-tv/hilal-tv-iftar-programi-2.html

Abdullah b. Dayfillah er-**Rahîlî**, Hıvâru havle menheci'l-muhaddisîn fî nakdi'r-rivâyât seneden ve metnen, Riyad, 1994.

Abdurrahman b. Abdullah ed-**Derviş**, eş-şerâi'u's-sâbika ve medâ hucciyyetihâ fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye, Riyad, 1410.

Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâluddîn es-**Suyûtî** (ö. 911/1505), ed-Dürru'l-mensûr fi't-tefsiri'l-me'sûr, Mısır, 2003.

-----, el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân, Mısır, 1306.

Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf Ebî Zeyd es-**Se'âlibî** (ö. 875/1470), Tefsîru's-Se'âlibî: el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l Kur'ân, Beyrut, 1997.

Abdurrahman b. Nâsır es-**Sa'dî,** Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahman fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân, Mektebet-u Beyti's-Selâm, Riyâd, 2010.

Abdülaziz Ahmed el-**Buhârî** (ö. 730/1330), Keşfü'l-esrâr, Beyrut, 1991.

Abdülkerim **Zeydân**, el-Vecîz fî Usûli'l-fıkh, Amman, 1994.

Âbidin Sönmez, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Mektupları, İnkılâb, İstanbul, 1984.

Adem Apak, Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü, Ensar, İstanbul, 2012.

-----, "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetin Oluşumu", Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 10, sayı: 1, 2001.

Adem Yerinde, Misyonerlerin Kur'an Algısı, İstanbul, 2009.

Ahmed b. Muhammed b. Ali el-**Feyyûmî** (ö. 770/1368), el-Misbahu'l-Münîr fî Ğarîbi'ş-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'î, el-Matbaatü'l-Behiyye, Mısır, trs.

Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî **Ahmed b. Hanbel** (ö. 241/855), Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel, Daru'l-fikr, y.y., trs.

-----, "er-Reddü 'ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdika, Riyad, trs.

Ahmed İbrahim eş-Şerif, Mekke ve'l-Medîne fi'l-câhiliyye ve 'ahdi'r-Rasûl, Kahire, 1985.

Ahmed Subhi Furat, "Zebûr", İA, İstanbul, 1986.

Ahmet Cevdet Paşa, Belağat-ı Osmaniyye, İstanbul, 1323.

Ahmet Genç, Kur'an'da Salât Kavramının Semantik Tahlili, YLT, Kahramanmaraş, 2008.

Ahmet Hasan, İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi, (trc. Haluk Songur), İstanbul, 1999.

Ahmet Önkal, Rasûlullah'ın İslam'a Davet Metodu, Esra Yayınları, Konya, 1981.

Ahmet Tekin, Lügatli Tefsirî Meal, Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru, Kelam Yayınları, Sekizinci Baskı, İstanbul 2010.

Alâeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî Hâzin (ö. 741/1341), Tefsîru'l-hâzin, Beyrut, 1979.

Alaüddin Ebu Bekr b. Mes'ud el-**Kâsânî** (ö. 587 h.), Bedaiu's-Sanai' fi Tertibi'ş-Şerai', Daru'l-Hadis, Kahire, 2005/1426.

Ali Arslan, Büyük Kur'an Tefsiri (Hülasatü't-Tefasir), Arslan Yayınları, İstanbul, 1987.

Ali bin Ebî Bekr bin Abdülcelîl er-Reşadânî el-**Merğinânî** (ö. 593/1197), el-Hidâye, (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire, 1385/1966.

Ali Osman Ateş, "Putlara Kurban Kesme ve Allah'tan Başkası Adına Kesilenlerden Yeme Konusunda Hz. Peygamber'in Tutumu", Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, IV, İzmir, 1987.

Allame Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmud el-**Alûsî** (ö. 1270/1854), Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'ıl-Mesânî, Kahire, 2005.

Âmir b. Hasan Sabrî, Hucciyyetü haberi'l-âhâd fi'l-'akâidi ve'l-ahkâm, Medine, trs.

Atilla Yargıcı, "Mekkî ve Medenî Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", İslâmî Araştırmalar Dergisi, cilt: 17, sayı: 4, 2004.

Avni İlhan, "Bedâ", DİA, V.

Aydın Taş, "Gazâlî ve Âmidî'nin Nesih Problemine Yaklaşımı", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15:2, 2010.

Ayşe Ulya Özek, Mâide Sûresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi, YLT, İstanbul, 2013.

Aytunç Altındal, Hangi İsa, İspilandit, 2006.

Baki Adam, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, İstanbul, 2002.

Bekir Topaloğlu, "Beyyine", DİA, VI.

-----, "Şuarâ Sûresi", DİA, XXXIX.

Belek Japarakunov, "Muhammed İzzet Derzeve'nin Asru'n-Nebi ve Siretu'r-Resûl" Adlı Eserlerinin Tefsir Yönü, YLT, Ankara, 2009.

Bilal Baş, Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük, YLT, İstanbul, 1999.

Burhan Baltacı, "Nüzul Dönemi Şartlarının Kur'ân'ın Anlaşılmasındaki Yeri -Örnekler Üzerinden Bir Değerlendirme-", Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu, İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 01-03 Temmuz 2011.

Bünyamin Erul, "Varaka b. Nevfel", DİA, XXXXII.

C. Van Arendonk, "Hums", İA, V.

Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer **Zemahşerî** (ö. 538/1144), el-Keşşâf an Hakâik-i Ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîl fî vücûhi't-te'vîl, Riyad, 1998.

Casim Avcı, "Kureyş (Benî Kureyş)", DİA, XXVI.

Cemaleddin Muhammed b. Saîd Cemaleddin **Kasımi** (ö. 1332/1914), Kavâ'idü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs, Beyrut, trs.

Cemil Hakyemez, "Bedâ Düşüncesi ve Şiî İmamet Tartışmalarındaki Yeri", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006/2, c. V, sayı: 10.

Cevad Ali, el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm, İran, 1380.

Davut İltaş, Fıkıh Usulünde Mütekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı, İstanbul, 2011.

Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah el-Hâkim en-**Neysâbûrî** (ö. 405/1014), el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn, Beyrut, 1990.

Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensari el-**Kurtubî** (ö. 671/1273), el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1988.

Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî **İbn Mâce** (ö. 273/887), Sünen-ü İbn Mâce, Kâhire, trs.

Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Muhammed **İbn** Emîr**i'l-Hâcc** (ö. 879/1474), et-Takrîr ve't-tahbîr, Beyrut, 1983.

Ebû Abdirrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb **Nesâî** (ö. 303/915), Sünenü'n-Nesâî, Beyrut, 1992.

Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah **Zerkeşî** (ö. 794/1392), el Bahru'l-muhît, Beyrut, 2000.

-----, el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân, Mısır, 1957.

Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer **Fahreddin er-Râzî** (ö. 606/1209), el-Mahsûl fî 'ılmi usûli'l-fıkh, Beyrut, 1997.

-----, et-Tefsîru'l-Kebîr, Beyrut, 1999.

Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. İsa İbn Ebû Zemenîn (ö. 399/1009), Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîz, Kahire, 2002.

Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad el-Hanefi **Şeybânî** (ö. 189/805), el-Kesb, Dımeşk, 1400.

Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. **Yesâr** (ö. 150/767), Siretu İbn İshâk, Konya, 1981.

Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed Amr **Ferâhidî** (ö. 175/791), Kitâbü'l-'Ayn, İran, 1409.

Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm Abdürrezzâk es-**San'ânî** (ö. 211/827), el-Musannef, Beyrut, 1403.

Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî **Cessâs** (ö. 370/981), Ahkâmü'l-Kur'ân, Beyrut, trs.

-----, el-Füsûl fi'l-usûl, Kuveyt, 1985-1994.

Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-**Beyhakî** (ö. 458/1066), es-Sünenü'l-Kübrâ, Mekke, 1995.

Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-**Bağdâdî** (ö. 463/1071), el-Fakîh ve'l-mütefekkıh, Riyad, 1421.

Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah **İbnü'l-'Arabî** (ö. 543/1148), Ahkâmü'l-Kur'ân, Beyrut, trs.

Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir en-**Neysâbûrî** (ö. 319/931), Kitâbü tefsîri'l-Kur'ân, Medine, 2002.

Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-**Tahâvî** (ö. 321/933), Şerhu Müşkili'l-Âsâr, Beyrut, 1987.

Ebû Cafer **İbn Habib** b. Habib, el-Muhabber, Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrut, 2009.

Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-**Taberî** (ö. 310/923), Câmi'u'l-Beyân, Beyrut, 1992.

Ebû Hafs Ömer b. Ali ed-Dımeşkî **İbn Âdil** (ö. 880/1475), el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb, Beyrut, 1998.

Ebû Hafs Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed **İbnü'l-Mülakkın** (ö. 804/1401), el-Bedrü'l-münir fî tahrici'l-ehâdîs ve'l-asari'l-vakıa fî'ş-Şerhi'l-kebir, Riyad, 2004.

Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temîmî **İbn Hıbbân** (ö. 354/965), Sahîhu İbn Hıbbân, Beyrut, 1993.

Ebû İbrâhim İzzeddin Muhammed b. İsmail Emir es-**San'ânî** (ö. 1182/1768), İcâbetü's-sâil, Beyrut, 1986.

-----, Tavzîhu'l-efkâr li-me'âni tenkîhi'l-enzâr, Medine, trs.

Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nîsâbûrî **Sa'lebî** (ö. 427/1035), el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân, Beyrut, 2002.

Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yûsuf **Şîrâzî** (ö. 476/1083), el-Lüm'a' fî usûli'l-fıkh, Dâru'l-kütübi'l-ılmiyye, Beyrût, 1988.

-----, et-Tebsıra, Dımeşk, 1403.

Ebû İshak İbrâhim b. es-Seriyy **Zeccâc** (ö. 311/923), Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû, Kahire, 2004.

Ebû İshak İbrâhim b. Mûsâ b. Muhammed el-Gırnati **Şâtıbî** (ö. 790/1388), el-Muvâfakât fî usûli'ş,-şerî'a, Dâru İbn Affan, Kahire, 1997/1417.

Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî **Ezherî** (ö. 370/980), Tehzîbü'l-lüğa, Kahire, 1964.

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed **Mâturîdî** (ö. 333/944),

Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Mizan Yayınevi, İstanbul, 2006.

Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fadl b. Behram **Dârimî** (ö. 255/869), Fedâilul-Kur'ân (Sünenü'd-Dârimî), Beyrut, 1407.

Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris **İbn Ebî Hâtim** er-Râzî (ö. 327/938), Tefsîru İbn Ebî Hatim, Beyrut, trs.

-----, Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm, Mekke, 1414.

Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib b. Abdirrahman b. Temâm **İbn Atıyye** el-Endelûsî (ö. 541/1147), el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz, Beyrut, 1422.

Ebû Muhammed Abdülmelik **İbn Hişâm** (ö. 213/828), Sîratü'n-Nebî, Dımeşk, 1981.

Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî **İbn Hazm** (ö. 456/1064), el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm, Mısır, 1984.

-----, el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal, Kahire, trs.

-----, en-Nübzetü'l-kâfiye fî ahkâmi usûli'd-dîn, Beyrut, 1405.

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdurrâhim b. el-Hasan **İsnevî** (ö. 772/1370), Nihâyetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-vüsûl, Beyrut, 1999

Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebü'l-Kâsım Sülemî **İbn Abdüsselâm** (ö. 660/1262), Tefsîru'l-İzz b. Abdisselâm, Beyrut, 1996.

Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesûd b. Muhammed b. el-Ferra el-Beğavî (ö. 516/1122), Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân, Riyad, 2010.

Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed Muhammed **İbn Kudâme** (ö. 620/1223), el-Muğnî, Beyrut, 1405.

-----, Ravdatü'n-nâzır ve cennetü'l-menâzır, Beyrut, 2002.

Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Tefsîru't-Tüsterî, Beyrut, 1423.

Ebu Yahya Zeynüddin Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed **Zekeriyyâ Ensârî** (ö. 926/1520), Gâyetü'l-vüsûl şerhi Lübbü'l-usûl, Kahire, 1941.

Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe **Yahyâ b. Sellâm** (ö. 200/815), Tefsîr-u Yahyâ b. Sellâm, Beyrut, 2004.

Ebu'l-Berakât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-**Nesefî** (ö. 710/1310), Tefsîru'n-Nesefî medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl, Dâru'l-kalem, Beyrut, 1989.

Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrem **İbn Manzûr** (ö. 711/1311), Lisânü'l-Arab, Beyrut, 1990.

Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed İbn Ali **İbn Hacer el-Askalânî** (ö. 852/1442), Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Kahire, 1978.

Ebu'l-Fedâil Safiyyüddin Abdülmü'min İbn Abdülhak el-**Bağdâdî** (ö. 739/1338), Teysîru'l-vüsûl ilâ kavâ'ıdi'l-usûl ve me'âkıdi'l-füsûl, Şerheden: Abdullah b. Salih el-Fevzân, Demmâm, 1427.

Ebu'l-Haccâc **Mücâhid** b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö. 103/721), Tefsîr-u Mücâhid, Mısır, 1989.

Ebu'l-Hasan Alaaddin Ali b. Süleyman b. Ahmed **Merdâvî** (ö. 885/1480), et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fıkhi'l-Hanbelî, Riyad, 2000.

Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib **Mâverdî** (ö. 450/1058), en-Nüket ve'l-'uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî), Beyrut, 1992.

Ebu'l-Hasen **Mukâtil b. Süleyman** b. Beşir el-Ezdi

Ebu'l-Hasen **Mukâtil b. Süleyman** b. Beşir el-Ezdi (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, Beyrut, 1424/2002.

Ebu'l-Huseyn Ahmed **İbn Fâris** b. Zekeriyya (ö. 395/1004), Mu'cem-u mekâyîs fi'l-luğa, Mısır, 1969.

Ebu'l-Huseyn el-**Basrî** (ö. 436/1044), el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh, Beyrut, 1403.

Ebu'l-Huseyn **Müslim** b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (ö. 261/875), Sahîh-u Müslim, Beyrut, trs.

Ebu'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-**İmrânî** el-Yemânî (ö. 558/1163), el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî, Dâru'l-Minhâc, Beyrut 2000.

Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed **İbn Cüzey** el-Kelbî (ö. 741/1340), Kitâbü't-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl, Kahire, trs.

Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdülcebbar **Sem'ânî** (ö. 489/1096), Kavâtı'u'l-edille fi'l-usûl, Beyrut, 1999.

-----, Tefsîru'l-Kur'ân, Riyâd, 1997.

Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-**Bâcî** (ö. 474/1081), İhkâmü'l-füsûl fî ahkâmi'l-usûl, Beyrut, 1995**.**

Ebu's-Senâ Şemseddin Mahmûd b. Abdurrahman b. Ahmed **İsfehânî** (ö. 749/1349), Beyânü'l-muhtasar şerhi muhtasarı İbni'l-Hacib, (nşr. Muhammed Mazhar Baka), Mekke 1986.

Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî **İbn Rüşd el-Cedd** (520/1126), el-Beyân ve't-tahsîl limâ fi'l-Müstahrece mine't-tevcîh ve't-ta'lîl, Beyrut, 1988.

-----, el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât, thk. Muhammed Hacci, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1408/1988.

Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed **İbn Rüşd** el-Kurtubî (ö. 595/1198), Bidayetü'l-Müctehid fi Nihayeti'l-Muktesıd, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985.

Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali **İbnü'l-Cevzî** (ö. 597/1201), Zâdü'l-mesîr fî ılmi't-tefsîr, Beyrut, (1422) 1987.

Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-**Sübkî** (ö. 756/1355), el-İbhâc fî şerhı'l-Minhâc, Beyrut, 1995.

-----, Raf'u'l-Hâcib 'an Muhtasar İbni'l-Hâcib, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrût 1999.

Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed Semerkandî (ö. 373/983), Tefsîru's-Semerkandî, Beyrut, trs.

Ebü'l-Meâlî İmâmü'l-Harameyn Rükneddin Abdülmelik **Cüveynî** (ö. 478/1085), el-Burhân fî usûli'l-fıkh, Mısır, 1418.

Ebü'l-Avn Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Salim **es-Seffârinî** el-Hanbeli (ö. 1188/1774), Levâmiü'l-envâri'l-behiyye ve sevâdiü'l-esrâri'l-eseriyye, Dımeşk, 1982.

Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi **Tûfî** (ö. 716/1316), Şerhu muhtasari'r-ravza, Beyrut, 1987.

el-İmam Hafız **İbn Kesîr,** Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî(ö. 774/1373), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm li'l-Hafız İbn Kesîr, Kahire, 2005.

el-Kadi Nasıruddin Ebî Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-**Beydâvî** (ö. 685/1286), Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Beyrut, 2000.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), Hak Dini Kur'an Dili, Matbaai Ebüzziya, İstanbul, 1936.

-----, Hak Dini Kur'an Dili, Yeni Mealli Türkçe Tefsir, İstanbul, 1938.

-----, Hak Dini Kur'an Dili, Zehraveyn, İstanbul, trs., Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Mahmut Özakkaş.

-----, Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Hazırlayan: Mustafa Özel, Sistem Matbaacılık, İstanbul, 2007.

Emin Işık, "En'âm Sûresi", DİA, XI.

Enver Şuayb el-Abdü's-selâm, Şer'u Men Kablenâ, Mâhiyyetuhu ve hucciyyetuhu ve neş'etuhu ve davâbituhu ve tatbikâtuhu, Kuveyt, 2005.

Fahrettin Atar, Fıkıh Usulü, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

Fatih Orum, Kur'ân ve Sünnet Temelinde Kur'ân'ı Anlama Usûlü, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

-----, "Âyet ve Rivâyetlerin Reddettiği Bir İddia: "Salât"tan Bihaber Ahfâd-ı Peygamber", Kitap ve Hikmet, yıl: 2 sayı: 4, 2014.

-----, "Mekke'nin Siyasi Yapısının Rasûlullah'ın Tebliğ Faaliyetine Etkisi", Kitap ve Hikmet, yıl:1, sayı: 3, 2013.

Ferhat Koca, İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum), İSAM, İstanbul, 1996.

H. Mehmet Soysaldı, "Kur'an Semantiği Açısından Salat Kavramı", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, Elazığ, 1996.

Halil b. İbrahim Molla Hâtır, es-Sünnetü'n-Nebeviyyetü Vahyün, Mekke, 2005.

Halit Özkan, "Zeyd b. Nüfeyl", DİA, XXXXIV.

Harun Ünal, Uydurma Hadisler, İstanbul, 2007.

Hasan Attâr (ö. 1250), Hâşiyetü'l-Attar ala Cem'i'l-cevâmi', Beyrut, trs.

Hasan Elik, Kur'ân Işığında Farklı Konular Farklı Yorumlar, İFAV, İstanbul, 2010.

Hüseyin Alan, Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan, Beyan, İstanbul, 2012.

Hüseyin Algül, "Hilfü'l-Mutayyebîn", DİA, XVIII.

Hüseyin Güllüce, "Salât Kavramı: Etimolojisi ve Bazı Mülâhazalar", Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 23, Erzurum, 2005.

İbn Abdilvehhab Muhammed b. Abdilvehhab b. **Süleyman et-Temîmî** Necdi Muhammed b. Abdülvehhab (ö. 1206/1792), Cevabü ehli's-sünneti'n-nebeviyye fî nakdı kelâmi'ş-Şî'ati ve'z-Zeydiyye, Riyad, 1412.

İbrahim Emiroğlu, "Mantık", DİA, XXVIII.

İbrahim Kâfî Dönmez, "Beyan", DİA, VI.

-----,"Şer'u Men Kablena", DİA, XXXIX.

İbrahim Sarıçam, Emevî-Hâşimî İlişkileri, İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar, TDV, Ankara, 1997.

-----, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, DİB, 7. Baskı, Ankara, 2012.

İclal Ekinci, Mekkî Surelerde Hoşgörü, YLT, Ankara, 2009.

İlknur Daşbadem, Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihi Hareketler, YLT, Konya, 2008.

İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî (ö. 279/892), el-Câmi'u's-sahîh Sünenü't-Tirmizî, Beyrût, trs.

İsmail b. Hammâd el-**Cevherî** (ö. 393/1003), es-Sıhâh Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-'Arabiyye, Beyrut, 1984.

İsmail Cerrahoğlu, Kur'anı Kerim ve Hanîfler, AÜİFD, 1963.

İsmail Durmuş, "Mecaz", DİA, XXVIII.

İsmail Hakkı Göksoy, Hz. Peygamber'in Hükümdarlara Gönderdiği Davet Mektupları ve Önemi, II. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta, 1999.

İsmail Yiğit, "Emevîler", DİA, XI.

Kitab-ı Mukaddes, Levililer, Matta, Tesniye, Yuhanna.

Komisyon, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, DİB, Ankara, 2003.

Konyalı Mehmed Vehbi, Büyük Kur'an Tefsiri, Üçdal Neşriyat, İstanbul, trs.

Levent Öztürk, Etiyopya'da İslâmiyet, İstanbul, 2001.

-----, İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4/2001.

Lütfü Özşahin, Ebionizm, İstanbul, 2006.

M. Ali Kirman, Din Değiştirme: Dinî Özgürlük Modelleri Açısından Sosyolojik Bir

Analiz, Bidder Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1; Din Değiştirme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım, Dinî Araştırmalar, Cilt: 6, Sayı: 18.

M. Hayri Kırbaşoğlu, İslâm Düşüncesinde Sünnet, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1999.

M. J. Kister, "Torbadaki Et (Bir İlk Dönem Rivayeti Üzerinde Çalışma)", trc. Enbiya Yıldırım, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IV. sayı, Sivas, 2000.

Mahmud b. Ahmed ez-**Zencânî,** Tehzîbü's-Sıhâh, Mısır, trs.

Mahmut Kaya, "Tasavvur", DİA, XXXX.

Malik b. Enes (ö. 179/795), el-Muvatta', Kahire, trs.

Mehmed Said Hatiboğlu, Hilafetin Kureyşiliği, Ankara, 2005.

-----, Hz. Peygamber ve Kur'ân Dışı Vahiy, Otto, Ankara, 2009.

Mehmet Akif Yalçınkaya, Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Hz. Peygamber'in Mektuplarının Değerlendirilmesi, YLT, İzmir, 2006.

Mehmet Ali Kapar, "Ebû Cehil", DİA, X.

-----, "Mahzûm (Benî Mahzûm)", DİA, XXVII.

Mehmet Ali Şimşek, Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi, Doktora Tezi, Konya, 2000.

Mehmet Aykaç, "Ferve b. Amr", DİA, XII.

Mehmet Azimli, Fil Hadisesi Hakkında Bazı Mülahazalar, Hikmet Yurdu, Yıl: 1, Sayı: 2, (Temmuz-Aralık 2008).

-----, Siyeri Farklı Okumak, Ankara, 2010.

Mehmet Evkuran, Sünnî Paradigmayı Anlamak, Ankara, 2012.

Mehmet Faik Yılmaz, Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet, DİB Yayınları, Ankara, 2009.

Mehmet Katar, Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hıristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü), Journal of Islamic Research, 2007.

Mehmet Sait Toprak, Talmud ve Hadis, İstanbul, 2012.

Mehmet Yaşar Soyalan, Vahiy Savunması Kur'ân Dışı Vahyin İmkânsızlığı, Ağaç

Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2008.

Mesut Okumuş, Semantik ve Analitik Açıdan Kur'an'da "Salât" Kavramı, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004/2, c. III, sayı: 6.

Muhammed Abdülazîm ez-**Zerkânî** (ö. 1367/1948), Menâhilü'l-'ırfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 2003.

Muhammed Âbid **Câbirî,** Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı, trc. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, Kitabevi, İstanbul, 2001.

-----, Arap-İslâm Siyasal Aklı, trc. Vecdi Akyüz, İstanbul, 2001.

-----, Kur'ân'a Giriş, İstanbul, 2011.

Muhammed b. Ahmed b. Abdülazîz el-Futûhî **İbnü'n-Neccâr** (ö. 972/1564), Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr bi-muhtasari't-Tahrîr, Riyad, 1997

Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es-Serahsî (ö. 490/1098), el-Mebsût, Beyrut, 1989.

-----, Usûlü's-Serahsî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993/1414.

Muhammed b. Ali Muhammed eş-**Şevkânî** (ö. 1250/1834), Fethu'l-kadîr, Dâru'l-fikr, Beyrut, 2005.

-----, İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkîki'l-hakki min ılmi'l-usûl, Daru's-Selam, Kahire, 2006.

Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-**Râzî** (ö. 666/1268), Muhtâru's-sıhâh, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'lâ el-**Ferrâ** (ö. 458/1066), el-'Udde fî usûli'l-fıkh, Riyad,1993.

Muhammed b. İdris Şâfiî (ö. 204/820), er-Risâle, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, el-Mektebetü'l-ılmiyye, Beyrut, trs.

Muhammed b. İsmail el-**Buhârî** (ö. 256/870), el-Câmiu's-Sahîh, Kahire, 1400.

Muhammed b. Muhammed **Gazâlî** (ö. 505/1111), el-Müstasfâ min 'ılmi'l-usûl, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfiî, Dâru'l-kütübi'l-ılmiyye, Beyrût, 1993.

Muhammed b. Sâlim el-**Âmidî** (ö. 631/1233), el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm, Beyrut, 1404.

Muhammed b. Yusuf **Ebû Hayyân** el-Endelusî (ö. 754/1256), el-Bahru'l-muhît, Beyrut, 1992.

Muhammed Bâkır Saidirûşen, Kur'an Dilinin Analizi ve Kur'ân'ı Anlamanın Metedolojisi, trc. Kenan Çamurcu, İstanbul, 2013.

Muhammed **Ebû Zehra** (ö. 1394/1974)**,** Usûlü'l-fıkh, İstanbul, trs.

Muhammed Emin b. Mahmûd Buhari **Emir Padişah** (ö. 987/1579), Teysîrü't-tahrîr şerhi 'alâ kitâbi't-tahrîr, Beyrut, trs.

Muhammed Emin b. Muhammed Muhtâr Cekeni **Şinkiti** (1393/1973), Edvaü'l-beyân fî izahi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1995.

Muhammed Esed, Kur'an Mesajı Meal-Tefsir, trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertük, İşaret Yayınları, İstanbul, 1996.

Muhammed eş-**Şirbînî** el-Hatib (ö. 977/1570), es-Sîrâcü'l-Münîr, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 2004.

Muhammed Fuâd Abdulbâkî, el-Mu'cemü'l-müfehres, Kahire, 1991.

Muhammed Hadi Marifet, Kur'an İlimlerine Giriş, trc. Yusuf Tazegün, İstanbul, 2014.

Muhammed Hamidullah (ö. 2002), "Hilfü'l-Fudûl", DİA, XVIII.

-----, el-Vesâiku's-siyâsiyye, Hz. Peygamber Döneminin siyasi-idari belgeleri, çeviren: Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul, 1997.

-----, Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu, Çeviren: Mehmet Yazgan, Beyan, İstanbul, 2013.

-----, İslam Müesseselerine Giriş, trc. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul, 1992.

-----, İslam Peygamberi, İrfan Yayımcılık, İstanbul, 1993, çev. Salih Tuğ, Yeni Şafak Gazetesi Yayını, Ankara, 2003.

Muhammed **İzzet Derveze,** Asru'n-Nebi ve Sîratü'r-Rasûl, Beyrut, 1400.

-----, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı trc. Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012**.**

Muhammed Mütevellî eş-**Şa'râvî** (ö. 820/1418), Tefsiru'ş-Şa'râvî, Ahbaru'l-Yevm, Kahire, trs.

Muhammed Reşid Rıza (ö. 1354/1935), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, el-Meşhûr bi

Tefsîru'l-Menâr, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999/1420.

Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunûsî **İbn Âşûr** (ö. 1394/1973), Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr, Tunus, 1997.

Muhibbuddin Ebu'l-Feyz es-Seyyid Murteza ez-**Zebîdî** (ö. 1205/1791), Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır, 1306/1889.

Muhsin Demirci, Nesih Bağlamında Recim Âyeti Sorunu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18 (2000).

Muhyiddin ed-**Derviş,** İ'rabu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû, el-Yemame, Daru İbn Kesir, Dımaşk-Beyrut, 1992/1412.

Murat Kayacan, Kur'ân'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar, Ekin Yayınları, İstanbul, 2004.

Murat Şimşek, İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları, TDV, Ankara, 2010.

Mustafa b. Şemseddin el-Karahisari **Ahteri** (ö. 968/1560), Ahter-i Kebir, İstanbul, 1899.

Mustafa fayda, "Abdullah b. Selâm", DİA, I.

-----, **"**Hz. Muhammed'in Necranlı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele", AÜİFD, sayı: 2, Ankara, 1975.

Mustafa İslamoğlu, Üç Muhammed, Düşün Yayıncılık, 15. Baskı, İstanbul, 2009.

Mustafa Sinanoğlu, "İman", DİA, XXII.

-----, Hıristiyan ve İslâm Kaynaklarında Tartışmalı Bir Dinî Toplantı: İznik Konsili, İslâm Araştırmaları Dergisi, sayı: 6, 2001.

Nadir Özkuyumcu, "Mukavkıs", DİA, XXXI.

Nâsih Sâlih en-Numân, Ahkâmü'ş-şerâ'ı's-semâviyyeti's-sâbika ve mevkıfü ulemai'l-usûli minhâ, Mekke, 1985.

Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Beyan", DİA, VI.

Neşet Çağatay, İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957.

Orhan Aktepe, "Kelâm İlmi Açısından Bedâ' Anlayışı", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIII, Sayı: 23, (2011/1).

Osman Kara, Kur'an'da Zebûr, DEÜİFD, XXXV/2012.

Ömer Faruk Harman, "Zebur", İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, İstanbul, 1997.

Ömer Nasuhi Bilmen, Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, Bilmen Yayınevi, İstanbul, trs.

Rabî b. Hâdî b. Muhammed Umeyr **el-Medhalî,** Hucciyyetü haberi'l-âhâd fî'l-'akâid ve'l-ahkâm, Medine, trs.

Râğıb el-**İsfehânî** (ö. 502/1108), el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân, Mısır, 1961.

Recep Toraman, Kur'an'da Salât Kavramı, YLT, Konya 2005.

Recep Uslu, "Hums", DİA, XVIII.

Rukiyye bint Nasrullah **Neyyaz,** es-Sünnetün-nebeviyyetü'l-masdarü's-sânî li't-teşrî'ı'l-İslâmiyy, Medine, trs.

Sabri Hizmetli, İslam Tarihi, Ankara, 1991.

Sadru'ş-şerî'a Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö.747/1346), et-Tevdîh limetni't-Tenkîh fî usûli'l-fıkh, Beyrut, 1996.

Sami Kilinçli, Mekki Surelerde Müminlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap İle İlişkileri, DT, Ankara, 2012.

Suleyman b. Abdullah b. **Muhammed b. Abdulvehhâb** (ö.1233/1818) Teysîru'l-azîzi'l-hamid fi şerhi Kitabi't-Tevhîd, Dımeşk, 2002.

Süleyman Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, 1989.

Süleyman b. el-Eş'as **Ebû Dâvûd** es-Sicistânî (ö. 275/889), Sünen-ü Ebî Dâvûd, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Dâru'l-fikr, y.y., trs.

Şaban Kuzgun, "Hanîf",DİA, XVI.

Şah Veliyyullah b. Abdurrahim (ö. 1176/1762), Huccetullahi'l-Baliğa, Beyrut, trs.

Şevket Kotan, "Cahiliye dönemi Mekke dini: Ahmesilik", 8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması, Sempozyum, Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu, İstanbul, 2011.

Şeyh Ahmed es-Sâvî el-Mâlikî, es-Sâvi 'ale'l-Celâleyn, y.y., trs.

Şeyh İsmail Hakkı el-**Bursevî** (ö. 1137/1725), Tefsîru Rûhu'l-Beyân, Dersaadet,

İstanbul, 1912.

Şinasi Gündüz, Mitoloji ile İnanç Arasında Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar, Samsun, 1998.

-----, Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı, Ankara, 2004.

Şükrü Selim Has, "Klasik Fıkıh Usûlünde Neshin Mahiyeti", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21, Yıl: 2006/2.

Tâhir'ül Mevlevî **(Tâhir Olgun)** (ö. 1951), Müslümanlıkta İbadet Tarihi, neşreden: Abdullah Işıklar, Bilmen Basımevi, 1963.

Tefsiru'l-Kur'âni'l-hakîm el-meşhûr bi-tefsiri'l-menâ

Turhan Kaçar, Ebioniteler'den Airus'a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları, AÜİFD, cilt: XLIV (2003), sayı: 2.

Ünal Kılıç, "Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums (İslâm Öncesi Mekke'nin Ticari İlişkileri Yönüyle), Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VIII/1, Sivas, Haziran-2004.

Vedat Yılmaz, Kitab-ı Mukaddes'te Beklenen Peygamber, Kitap ve Hikmet, Yıl: 1, Sayı: 3, İstanbul, 2013.

Vehbe ez-Zuhaylî, Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1986.

W. Montgomery Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, Trc. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, No: 175, Ankara, 1986.

Yahya Şenol, Kur'an ve Sünnet Işığında Helal Gıda, İstanbul, 2014.

Yusuf Benli, "Bedâ Kavramının Dinî Geçerliliğini İspata Yönelik Köken ve Anlam Alanlarına İlişkin İmamî Yaklaşımlar (II)", İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 4, 2006.

Yusuf Ziya Keskin, Recm Cezası -Âyet ve Hadis Tahlilleri-, İstanbul, 2001.

Zekeriyyâ el-Berrî, Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî, Kahire, 1979.

Zeki Bayraktar, Kur'an ve Sünnet Ama Hangi Sünnet, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

Zeki Duman, Vahiy Gerçeği, Fecr Yayınları, Ankara, 1997.

Zekiyüddin Şaban, İslâm Hukuk İlminin Esasları, TDV, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara, 1996.